

MISKOLCZY AMBRUS

A román középkor időszerű kérdései

Régi-új viták és közelítések

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

MISKOLCZY AMBRUS

A román középkor időszerű kérdései

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 34.

MISKOLCZY AMBRUS

A ROMÁN KÖZÉPKOR IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Régi-új viták és közelítések

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Lektorálta: Szász Zoltán

Nyelvi lektor: Kardos Tamás

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Miskolczy Ambrus, 2021

ISBN 978-615-6117-41-0

ISSN 2677-0261

TARTALOM

BEVEZETÉS. A TÖRTÉNELEM BOJKOTTÁLÓI.....	7
A ROMÁN NÉP SZÜLETÉSE, AVAGY EGY REJTÉLY FILOLÓGIÁJA.	
TUDOMÁNYTÖRTÉNET ÉS POLITIKA	15
Az őskortól az ókorig	16
A dákok és a rómaiak násza. Traianus és Dochia	24
Roesler forgatókönyve és annak cáfolatai	35
A román nyelvészek belső „vitája”	45
A magyar nyelvészek „egyetértése”	54
A történészek bizonyosságai és az 1958-as titkos vita	58
A dáko–román kontinuitás vitájának fellobbbanása és elhalása.	66
Rejtély, avagy netán párhuzamos megtelepedés?	72
BIZÁNCI MODELL ÉS BOLGÁR VALÓSÁG	79
Konstantinápoly alapításától a Bizánci Birodalomig. „Románia” és Róma.	81
Bulgária születése, fénykora és felszámolása	88
Vlachiák a Bizánci Császárságban	93
Bulgária feltámadása és alkonya. A bolgár–román(–kun) cárság és harcai a Latin Császársággal	100
A tatárjárás.	110
ROMÁN SZABADSÁGOK AZ ÁRPÁD-HÁZI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN	117
Anonymus tanúsága	117
Szent István országa	133
II. Endre, IV. Béla és a román királyi népek	141
Anarchia és rend. Kun László és III. Endre	159
SZÉLCSEND „A ROSSZAK ÚTJÁN”.	
HAVASELVE ÉS MOLDVA BELÉPÉSE A TÖRTÉNELEMBE.	167
Bászáráb vajda és Károly Róbert király	171
Dragoș, Bogdan vajda és Nagy Lajos király.	195

A Kárpátokon túli vajdaságok Róma, Bizánc és az oszmán hatalom között.	212
A Kárpátokon túli magyar–román kapcsolatok mérlege.	238
A románok született ortodoxok!?.	255
Feudális vagy tributális társadalmi-politikai rend?	266
A FÉLHOLD ÁRNYÉKÁBAN.	
HÓDÍTÁS, HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS	291
A magyarországi román világok társadalmi átrétegződése.	295
<i>A kenézségtől a nemességig vezető törvények Magyarországon</i>	296
<i>A magyar–román kenézvita és tétje. Konstrukciók és „valóság”.</i>	315
<i>Magyarországi kenézellet és kenézsorsok írásban és képben</i>	332
Öreg Mircsa, az országgyarapító és fiai	351
A parasztfelkelésektől az unio trium nationum felé.	379
A Hunyadi-per.	395
<i>Az eredetképzetek.</i>	396
<i>Hunyadi János, a hadvezér és/vagy a politikus.</i>	416
A karó mint metafora. Mátyás király és Dracula, avagy a szadizmus és az államrezon dialektikája	442
Nagy Istvántól Szent Nagy Istvánig	469
<i>Mátyás király Moldvában</i>	477
<i>Moldva útja az oszmánellenes keresztes háborútól az oszmán hűbérességig.</i>	492
<i>Moldva az oszmán imperializmussal a lengyel imperializmus ellen</i>	505
<i>Nagy István, a templomépítő fejedelem Róma és Bizánc között?</i>	516
A pax osmanica színe és visszája a dunai vajdaságokban	525
Magyarország és népei Mohács fenyegetésében	543
<i>Románok a nemesedés és a jobbágyosodás sodrában.</i>	544
<i>A Jagelló-kor ártértékelése</i>	555
<i>A keresztes hadtól a katonaparaszti rendiségig.</i>	560
<i>Werböczy társadalomképe és Oláh Miklós Hungária-víziója</i>	565
<i>Nemesi nacionalizmus és patriotizmus? Etnicitás és rendi tudat</i>	578
Kivezetés.	585
BIBLIOGRÁFIA	587

BEVEZETÉS.

A TÖRTÉNELEM BOJKOTTÁLÓI

A román nép a középkor hajnalán született, amikor kialakult a román nyelv; mert mint a középkori mondás szól: *lingua facit gentem* (a nyelv csinálja meg a népet). A régi román szövegekben pedig a nyelv népet is jelent. Ezért munkánkat az etnogenezissel kezdjük. És az 1526-os mohácsi csatával zárjuk. Ez az év alapvetően a magyar történelemben hozott fordulatot, de kihatott a románra is. Szinte minden román történeti kézikönyv keserűen nyugtázza, hogy az 1520-as években felbillent a térségben az a hatalmi egyensúlyi állapot, amely a román vajdaságok, elsősorban pedig Moldva számára lehetővé tette, hogy az oszmán, valamint a lengyel és magyar hatalom között manőverezzenek.

Ha román történelmet is művelünk, még jobban átérezzük azt, amit Cioran – korunk divatos újgnosztikus gondolkodója – mondogatott: a történelem az ember büntetése azért, mert elárulta az állatokat.¹ „Az ember azért született, hogy úgy éljen, mint az állatok – és olyan kalandba vetette magát, amely nem természetes, idegen tőle.”² A lényeg – tűnődött el Cioran – az Ószövetségben olvasható: „Eredendő bűn, Ördög, kiűzetés a Paradicsomból – ha ezeket tudományos nyelvre fordítjuk, elég ahhoz, hogy a történelmet a maga egészében megértsük. A részletekről a történészeket kell olvasni...”³ Ez a könyv a román részletekről szól. Igaz, „nincs szigorúan nemzeti történelem, és a románoké még kevésbé az, mint a többieké” – hangsúlyozta Nicolae Iorga, a nemzeti történetíró.⁴ Ugyanakkor Iorga megnyilatkozásaival egy időben okkal tette szóvá Zolnai Béla: „A múlt képe folyton fluktuál, alakul, változik, aszerint, amint fluktuál,

1 Cioran 1995, 224.

2 Cioran 1995, 58.

3 Cioran 1997, 981.

4 Idézi: Papacostea 1993, 9.

alakul, változik az ember lelki tartalma és struktúrája, amely ezt a múltat tükrözi és a maga képére és hasonlatosságára teremti. A tudományos gondolkodás naiv realistái persze nem veszik észre, hogy szubjektív szemüvegen át nézik a múltat, az irodalmi jelenségeket. A maguk szempontjait, a maguk látását, a maguk ismeretszerző módszerét örökérvényűnek, abszolút valóságnak hiszik...”⁵ Márpedig a történetírás örök vita, sőt per. Az időszerűség állandó változás.

A múlt megjelenítése két pólus vonzásában változik. Az egyik a mitizáló fantáziálás, az önszuggesztív illuzionizmus, a másik a történeti valóság jobb megismerésére törekvő revizionista realizmus. A román történészek világát a két póluson megjelenő munkák gazdagsága jellemzi. Talán sehol nem ilyen erős a két pólus feszültsége. De nemcsak ennek a feszültségnek a nagysága kölcsönöz sajátos jelleget a román historiográfiai tájnak, hanem az is, hogy ebben a feszültségben felerősödött az az ironikus látásmód, amely egyetlen európai történetírásban sem érvényesül ilyen erővel, és sehol sem vált ki ilyen heves érzelmi reakciókat. Ugyanakkor a két pólus között valahol középtájon a szakmai ügyeskedés is komoly teljesítmény. Jellemző az, ahogy Iorga művében megmutatkozik e feszültség. Közismert az öniróniának is beillő mondása: „mit nekem a történeti igazság, ha nemzetemről van szó”.⁶ És emellett, íme, milyen mély igazságot mondott ki: „több költői tehetséget szerettem volna, hogy közelebb legyek a történeti igazsághoz”.⁷ Közben hol belefeledkezett az öncélú megismerés örömébe, hol politikai legitimációs törekvésként instrumentalizálta a történelmet. De ki nem tette ezt akkor, különösen itt, az európai periférián, vagy ahogy tapintatosabban mondjuk: a határvidéken?

A határvidéki történelem nyomaszt és felemel, mert tükör. Benne a centrumot emésztő problémák is megjelennek. De hogyan és mit tükröz a román történelem? Lássunk részleteket! De milyeneket? Összefoglaló munkában veszeljes a részletezés. A részletek elbeszélésbe foglalása némileg hasonló ahhoz, ahogy a régész repülőgépről figyel, mi lehet lent, mert a magasból jobban látszanak a föld felszíne alatt meghúzódó régi maradványok. Aztán a föld alól

5 Zolnai 2009, 115.

6 Giurescu 1937a, 49.

7 Iorga 1944, 348.

olyan részletek kerülnek elő, amelyek új világot tárnak fel. És miért ne lehetne összefoglaló munkában egy-egy jelentős epizódot hosszabban taglalni? Ez gyakran a múltra és a jelenre, a múlt megjelenítésének korántsem öncélú stratégiáira vethet több fényt.

Munkámmal hagyományt folytatok, a magyar románológia hagyományát. Ennek megalapozója Jancsó Benedek, aki az 1920-as évek vége felé ifjú pályatársának tanta-pityere megvallotta: „...»öcsém, nincs ostobább ember a világon, mint az átlagpolitikus«. Azután őszintén kifejtette, hogy a magyarországi buta dzsentri, dzsentriskedő és arisztokrata magyar politikai vezetők az ő és mindenki más történelmi tudományát gúzsba kötik. A történetírók nem mondhatják meg szívük szerint az igazságot, mert máskülönben érvényesülni nem tudnának. Szerinte ez minden országban így van, ahol nincs demokrácia, és ahol klikkuralom van.”⁸ De hol is van demokrácia? Hol vannak a demokráciák? Sehol, hiszen Albert Camus szerint a demokrata szerény, mert tisztában van tudásának határaival. Szerénység? Olyan világban élünk, amelyben – Camus szavaival – a reflex helyettesíti a reflexiót, és ez már üres mechanika, tökéletes szerénytelenség.

Igazában jobban érdekelné az, hogy mit hallgatott el Jancsó, de legfeljebb csak sejtem. Valószínűleg szívesen írt volna a magyar–román együttműködés követelményeiről, annak múltbeli alapjairól, csakhogy ezt mindig beárnyékolta a nagypolitika, és a kicsi is. És beárnyékolták a mindennapi élmények. 1918 után a magyar történetírás megújult, és megújulva lett a politika része. A művész ezen felülemelkedhet: Bartók Béla meghirdetheti, hogy „csak tiszta forrásból”, József Attila elmondhatja, „túllépek a mai kocsmán”, de a történész világa a „kocsmá”. Valamilyen formában minden történetírás mindig és mindenütt a politika része. A magyar is. De alapvetően a teljesítmény számít. A magyar történészek maradandó műveket alkottak a románológia terén. Nem sorolom fel ezeket, munkámban hivatkozom rájuk. Csak azt jelzem, hogy ennek a munkának az előzménye menet közben került elő. Ez Elekes Lajosnak a *Román államélet a középkorban* című, ötven ívre tervezett műve, amelynek még egyötöde

8 Mester 2012, 355–356.

sem készült el, mert 1947-ben beköszöntött a nagy fordulat, és a történetírást radikálisan átalakította. Most pedig vitatkozhatunk azon, hogy a kommunizmus a tragédia komédiája vagy a komédia tragédiája...

Az élet adományának tekintem viszont, hogy szinte mind ismertem a nagy szerzőket; többen tanáraim is voltak, többeknek munkatársa is lehettem. És mivel hetven éves kora felé az ember – ha szerencséje van – szellemi hanyatlásában némileg bölcsőbb is lesz (talán még én is), élek az alkalommal, és a történelem szélszéljében írok valamit a történelem viharairól. Ráadásul szerencsém volt, hogy 1989-től szélszélű tanszéken dolgozhattam, és nemegyszer átérezhettem azt, amit a modern történetírás egyik atyjának is tekintett Jules Michelet 1847-ben hallgatói előtt megvallott: „Most a történelem olyan, mint egy előre nehezedő hulla”, márpedig „a történelem erkölce az, hogy függetlennek kell lenni a történelemtől, ki kell azt gúnyolni, és előre menni a jövőbe”. Jellemző, hogy otthon még kéziratos előadásában a történelem kigúnyolása helyett azt vetette papírra, hogy „meg kell őrizni a forradalmi szellemet, a haladás szellemét”.⁹ Ma már ezen is nevetünk...

Könyvemben a nagy fejezetek címe több esetben egy-egy olyan jellegzetes, román eredetű kifejezés, amellyel az egykori kortárs vagy a múltba visszatekinő gondolkodó az adott kor problémáját akarta megragadni, hol némi rezignációval, hol a mozgósítás szándékával, vagy egyszerűen csak a pontos helyzetjellemzés igényével. Flaubert, aki oly mélyen bele tudta élni magát a történelembe, egyszer ironikusan megjegyezte, hogy a történetírás olyan, mint óceánból inni, és csészényit pisilni.¹⁰ De ne kanyarodjunk el a szkatológia felé! A cél emberekről szólni embereknek, olyasmiről, ami valaha érdekelte az embereket, és talán ma is érdekli. A történelemben minden érdekes lehet, nem is beszélve különféle abszurdításokról, álnok csúsztatásokról és véresen komoly naivitásokról, amelyek egy részét udvariasan mítoszoknak nevezzük. Ezek anatómiájáról is szól ez a könyv.

Nem is lehet másként, hiszen bármely kijelentés a román történelemről azonnal a régi és új megközelítések feszültségének terébe kerül. Ugyanakkor

9 Miskolczy 2000, 178.

10 Evans 2000, 23.

láthatjuk, hogy olykor a régi nézetek közelebb állnak ahhoz, amit történeti valóságnak tartunk, mint az újak. Olykor fontosabb egy-egy jellegzetes, félig-meddig művészi formába öntött elmélet, netán fantazmagória, mint az unalmas, ellenőrizhetetlen statisztikai adatsorok. A gazdasági világ kétségtelenül fontosabb, mint a válság leküzdését célzó elméletek. Ezekről el lehet mondani, hogy csak a történelem menetének kakofonikus kísérezőjeként szálltak el az éterbe, csak hogy megalapozták azt a szellemtelen szellemi légkört, amelyben a faszizmus és a kommunizmus testet öltött, miközben a demokratikus kultúra eme két patológikus megnyilvánulása alapvetően válságtermék.

Lehet, hogy olykor a kelleténél többet idézek eleve marginalizált személyiségeket, csak hogy komor igazságokat mondtak ki, amelyekre szinte senki sem figyelt akkor, és ma sem. De ezek tanítanak és figyelmeztetnek, akár csak a régi és új, illetve a régieket felelevenítő és új szempontokkal bővítő régi-új viták, amelyekre olykor szintén részletesen kitérek. A román történetírás nagy erénye a sokszínűség, mondhatnánk az állandó vita. Mivel pedig az aktuális és számunkra is lényeges, történelmünket közelebbről érintő vitás kérdéseket állítom előtérbe, munkám némileg aránytalan. Például aránytalanul többet foglalkozom a magyarországi román nemesek világával, mert ez minket magyarokat is közelebbről érint, ugyanis honi nemességünk sok jelese onnan emelkedett ki. Vagy azért is tárgyalom részletesebben az 1467-es moldvabányai csatát, mert máig tartó vitakérdés. A Hunyadi-eredetvitákon keresztül pedig közelebb kerülünk a középkori emberi világhoz, mint a csaták részletezése révén. Ennek az érdeklődésnek megfelelően alakul a terjedelem is.

A történetírás a történészek örök párbeszéde, ezért fontosak a historiográfiai kitekintések a „kényes” kérdésekre, és olykor egy-egy kitekintés minél kínosabb, annál érdekesebb, olykor pedig elszomorító. De ki tagadná, hogy a történelemről kialakított képzetek is a történelem részei? Formálják a történelmet. De mi is a történelem? Az, amit írunk arról, ami megtörtént, és olykor még többet arról, ami nem történt meg! Ez így nagyon egyszerű. De minden hosszabb eszmefuttatásnak ez a végeredménye. A következőkben pedig az úgynevezett folyamatok helyett és mellett nem egy esetben életképek következnek. Amit folyamatnak nevezünk, általában a historiográfiai unalom liturgiája. Fernand Braudel szerint az esemény a történelem pora. Csak hogy a történelem

szekere porfelhőben halad. Ezt a szekeret messziről figyeljük, az utasokat olykor nagyon közről. Ők életképeink hősei. Az életkép jellegzetes mozzanat, amely önmagáért beszél, és a benne szereplő történeti alak többet mond el, mint amire a történész képes. De mivel történész vagyok, azért a történészetet Anonymustól, a nagy névtelentől a kisebb nevekig előszeretettel, talán a kelleténél nagyobb mértékben szerepeltetem, mert ők olykor – minden látszat ellenére – kellemes és – a maguk módján – mindig szórakoztató társaság. Az persze unalmas, amikor egyesek előadják, hogy pontosan mi történt, és még unalmasabb, ha pontos történésként azt adják elő, ami nem történt meg. Ezzel szemben célszerűbb azt kutatni, hogy mi lehetett. Mert egy a Történelem, és sok az Ő története. Az enyém is egy a sok közül, amely vitákon keresztül vezet – esetleg – vitákhoz. A román történelmet és a román történetírást éppen a viták teszik vonzóvá és érdekessé. Munkánk ezekből idéz fel lényeges mozzanatokat a teljesség igénye nélkül. Ha viszont valaki azt vizsgálja ebben a munkában, hogy ki jön ki jobban belőle, ők vagy mi, csalódik, mert a Történelemből nem lehet jól kijönni. A történész ezen nem sokat segíthet, de annál többet ronthat...

Jól tudta ezt Lucian Blaga, a két világháború közötti korszak egyik szellemi tekintélye, filozófus, költő, színműíró, esszéista; és ezért találta ki az 1930-as években azt, hogy a románok bojkottálták a történelmet. Leleménye tartósnak bizonyult. „Paraszt és költő néphez tartozom, olyanhoz, amelynek a történelemmel való kapcsolata mindig fájdalmas és tragikus volt” – vallotta egy neves román emigráns író 1990 után. És így folytatta: „Olyan nép ez, amely – mint ezt filozófusaink, Lucian Blaga és Mircea Eliade jól elmagyarázták – gyakran visszahúzódtott a történelemből, észrevehetetlenül húzta meg magát mítoszainak erdejében.”¹¹ Ebbe az erdőbe Blaga is sok fát ültetett. A dák múlt – és a dák-római-román folyamatosság – ígézetében élt, a képzelt dák világhoz képest pedig minden hanyatlásnak tűnhetett, hiszen Dácia hatalma Róma számára is kihívást jelentett. De milyen román történelem jött utána? Kétségtelen, hogy heroikus mozzanatokban gazdag, de a valóság az európai centrumhoz viszonyítva az elmaradottság és a szegénység. És a román történetírás fájó pontja a

11 Alex. Ștefănescu: Ultimul mesaj al lui Vintilă Horia. http://www.romlit.ro/ultimul_mesaj_al_lui_vintil_horia (2016-10-18)

románok viszonylag kései és szűkszavú említése. A balkáni románokról a 10. század végéről van hiteles híradásunk, az erdélyiekről a 13. század elejéről. Az első román államok csak a 14. században léptek be a történelembe. Mit csináltak addig? Erre ma a prózai, de találó válasz az, hogy „titok”.¹²

Blaga sémája szerint a románok bojkottáltak, bojkottálták a történelmet. A bojkott egyébként maga is egyfajta aktivitás. A bojkott a túlélés technikája. A bojkott-paradigma reakció, méghozzá a történetírásban megjelenített történelemre, hiszen a heroikus epizódok eltűlése nevetséges, a másik véglet pedig nyomasztó. A román falu viszont – Blaga szerint – „a szent és ingerlő” nyugalmat választotta, hála a görögkeleti ortodoxiának. A természetes fejlődést nem lehet gyorsítani. Ezért „tanácsos elfogadni az európai formákat, ha nem akarjuk magunkat a felbomlás veszélyének kitenni. Tanuljuk még rövid ideig a szent és ingerlő türelmet”. De „lehet, hallásunkban van a hiba, ha még nem halljuk a növekedés és haladás énekét”.¹³ Ez visszafelé is igaz. Mert van növekedés és haladás, mindig voltak formák, mindig változtak, mindig el kellett fogadni őket. Minden nép formákban születik. Kérdés, hogy mikor és hogyan született a román nép. És milyen formákban? És mindezt szemügyre véve közben eltűnődhetünk azon is: vajon nem egyes történészek azok, akik bojkottálják a történelmet? Vagy inkább bojkottálták?

Múlt és jelen idő egyaránt jogos, ha arra gondolunk, hogy ma sokaknak „a történelem csak szöveg”, mások pedig a múlt eltörlésén fáradoznak. Amit eddig nemzeti történetnek tartottunk, az ma nemzeti elbeszélés vagy regény – a szó lekicsinylő értelmében. Kár erről vitatkozni. Mert mi az, ami nem elbeszélés és regény? Mellébeszélés! Historiográfiai fűrészpör! Az szintén tény, hogy a román történetírás a térség egyik legdinamikusabb történetírása. Izgalmas sokszínűség jellemzi. Munkám ennek az elbeszélése is. Vitáról vitára jelzem a nagy – részben lezárt, részben lezáratlan – problémákat. Olyan közös magyar–román történelmet próbálok bemutatni, amelyben nem örök ellenségek állnak egymással szemben, és amelyben a másik fél nem statiszta, hanem eleven történelmi szereplő. Ha pedig egyvalamit határozottan cáfolni szeretnék, az nem

12 Boia 2016, 6.

13 Blaga 1944, 308–312.

más, mint az a hazug tézis, mely szerint a román meghódított nép, *neam cucerit*. Ezt a tézist sokan vallják részben szellemi restségből, részben azért, mert hatalmi törekvéseket legitimál, és az áldozati szerepben való tetszelgés divat. Egyre károsabb...

A ROMÁN NÉP SZÜLETÉSE, AVAGY EGY REJTÉLY FILOLÓGIÁJA. TUDOMÁNYTÖRTÉNET ÉS POLITIKA

A román nép eredetét gyakran jellemezték a rejtély kifejezéssel; volt, aki valóban annak tartotta, és akadt, aki ironikusan élt a szóval, mert számára minden tiszta és világos volt, és ma is az. És ez így van rendjén. Az eredetkérdés egyszerre tudományos, politikai állásfoglalás és önazonosság kérdése – kinek-kinek a maga mértéke szerint. A politika és a mítosz nem ismer kétséget. „A tudósok vitatkoznak, a per még nem dőlt el” – írja Horatius egy jelentéktelen vitáról. És ez jelen esetben nemcsak a komolytalanok vitáira érvényes, de a komoly tudósok erőfeszítéseire is, akik tudják, hogy a tudományban nincs végső igazság, bár a sajátjukhoz körömszakadtáig ragaszkodnak.

A román nép kialakulásáról szóló vita tudományos, ha az; viszont elég közkeletű tudománytalan és naiv előítélet az is, amely a kérdés vitatását magyar–román perpatvarrá egyszerűsíti. Teszik ezt a tudományt túlpolitizáló régi és új tudatlanok. Ezeknek is intés annak megállapítása, hogy a kontinuitás és a bevándorlás hívei közötti meccs eredménye nulla–nulla.¹⁴ Ott vagyunk, ahol 1859-ben voltunk, amikor az erdélyi történész úgy látta, hogy az eredet-höz fűződő nézetek „oly talányok még, melyeknek még Ödipusza mind nem akadt”.¹⁵ Nem baj! Elég baj az, ha a meccs játékosainak Ödipusz-komplexusa van. Egyébként ez a meccs nem magyar–román meccs. Román tudósok elméletei is olykor homlokegyenest eltérnek egymástól, nem is beszélve angol, francia, német tudósok (vagy politikailag helyezkedő nyugati és keleti tudatlanok) vé-

14 Boia 2001, 46.

15 Kővári 1859, 20.

leményeiről. Végül is ebben a játszmában mindenki nyertes, aki a maga igazát hiszi, és ha önmaga bírja.

A román nép eredetét illető különféle elméletek két nagy csoportra oszthatók: mag-, valamint vászon- vagy inkább hálózatelméletekre. Az osztályozás kritériuma annak feltételezése (vagy bizonyossága), hogy mekkora területen alakult ki a román nép: viszonylag kis, jól körülhatárolható magterületen, vagy hatalmas vászonként vagy hálóként elterülő hegyes-völgyes tájakon.¹⁶

Az őskortól az ókorig

A történeti terep nehéz. Jobban tudjuk, hogy mi az, amit nem tudunk, mint az, amit tudunk. De hát az ember eredete is rejtélyes. Folyamatossága és állandó mozgása valóság, mint az is, hogy már az első előkerült emberi koponyákon ott tátong egy-egy lyuk, amelyet embertársa ütött. Közben szerszámaikat és fegyvereiket tökéletesítette, és akiknek ez jobban sikerült, jobban terjeszkedett. Az ember története a termelés, a munka története is. Aki nem régész, meg-megcsodálja a régi leleteket, el-eltűnődik azon, miként is élhettek eleink, de ha régészeti munkát vesz kézbe, hamar belefárad abba, ahogy cserépminták és temetkezési szokások leírásával egy-egy azonos életformát élő csoportot, kultúrát, civilizációt azonosítanak, és egymásutánjukat jellemzik. Olykor úgy vagyunk egy-egy ilyen őstörténeti művel, mint a *Három ember egy csónakban* utazói a sekrestyével, aki el akarja mondani a régi templom történetét, mire az utazók fizetnek neki, és elmenekülnek – mint ahogy én is igyekszem a régészet elől menekülni. Bóna István mondta egyszer nekem, hogy a történészek között sok a naiv ember, mert hisznek a régészeknek, miközben a régészek nem hisznek egymásnak. A tárgyak ugyanis kézzel fogható objektív valóság; igaz, nem beszélnek. Viszont alapjai lehetnek a metafizikai magasságokba emelő fantáziálgatásoknak. Így született meg annak a Dáciának a képzele, amelynek körvonalai már a Dnyesztortól a Tiszáig terjedő Románia képét rajzolják ki.

¹⁶ Panaitescu 1969, 14–18.

Ez a Dácia már maga az örök Románia. A Dácia = Románia egyenlet alkotója Vasile Pârvan (1882–1927). A létszorongás létélménye fűtötte. 1906 novemberében azt fejtegette Nicolae Iorgának (1871–1940), hogy ha felerősödnek a magyarosító törekvések, nem lévén olyan román kultúra, mint a lengyel, sőt a román „félkultúra [...] néhány éven belül a pusztulásba visz. Inkább középkori pásztorok legyünk, mert akkor nem semmisülünk meg”. A kiút a politikai egység.¹⁷ Pârvan és Iorga az őstörténettel legitimálták Romániát. Ők képviselték a legmagasabb szinten az etnopátoszt. Pârvan elsősorban a régészet terén, bár monumentális terveit korai halála miatt nem mind válthatta valóra. Paradox módon a régészet szépen kimutatja az ember folytonosságát, de arról, hogy az ember milyen etnikai vagy nyelvi közösséghez tartozott, nem mindig tud bizonyosságokat felmutatni. A román nép eredetének kérdésében sem. Mégis a dák történet a románok előtörténete, sőt mindannyiunké. Ha pedig belépünk egy-egy múzeumba, már-már kortársainknak képzelhetjük őket.

Ha egy csiszoltkő-korból származó szobrocskát nézegetünk, még gyanak-
szunk is, hogy esetleg modern művész készítette. A neolitikum gondokba
merült emberében ugyanis már magunkra ismerhetünk. Forradalmat hajtott
végre. A csiszolt kőszerszám nemcsak szebb, mint a pattintott kőszerszám, de
vele már művészkedni is lehetett, művészete pedig az életminőséget javító má-
gia szolgálatában állt. A neolitikus forradalom lényege a tudatos földművelés.
Mintegy 12 ezer évvel Krisztus születése előtt bontakozott ki – szerteszágározva
a földgolyó különböző tájaira –, térségünkben 6000 táján jelentkezett, az egész
Balkán-félszigettől a Tiszáig.¹⁸ A hamangiai gondolkodó és feleségének szobra
egy Anatóliából Dobrudzsába telepedett nép terméke.¹⁹ A két kis szobor a férfi
és nő közötti egyenlőséget érzékelteti, amely aztán a bronz- és még inkább a
vaskorral eltűnt, ahogy egyre inkább előtérbe kerültek a hadi erények.²⁰ Ez az

17 Pârvan 1973, 25–26. A kihagyott részeket lásd: Biblioteca Academiei Române, București, Corespondența lui Nicolae Iorga, vol. 99. nr. 59.

18 https://hu.wikipedia.org/wiki/Neolitikus_forradalom; https://en.wikipedia.org/wiki/Neolithic_Revolution (2015-07-19)

19 A képet lásd: <https://www.voci.ro/istoria-neoliticului-de-pe-teritoriul-romanesc/> (2018-10-08)

20 Makkai 1974, 13.

egyenlőség a matriarchátusra jellemző, ebben az együttélési formában a fiúk nevelésében az anya fivérének nagyobb szerep jut, mint az apának. Mindenütt. Az a két kolinda is, amelyekből Bartók Béla a *Cantata profana* szövegét kialakította, az öreg bátyóra való utalással indul, akiről aztán megtudjuk, hogy apa. És más kolindákban is az anya túlnyomó jelenléte a matriarchátus emlékét őrzi.²¹ Viszont az, amit a nacionalisták keresnek a folklórban – a nemzeti múlt nagy alakjait, sorsfordító történeti események vagy az államalapítás emlékét –, nem található fel, csak a hamisított folklórban, és esetleg onnan került vissza a falu világába.

A szépírók persze azt írhatnak, amit akarnak, még ha egy-egy kijelentésük nem is szép, sőt hamis, de jól hangzik. Például Mihail Sadoveanu, a legtermékenyebb, nehézsúlyú író erdélyi testvéreiről nyugodtan írhatott olyasmit, ami megfelelt a korszellemnek: „A románok csak »megtúrtek« voltak saját földjükön, ahol már az idők kezdetétől megtelepedtek, mielőtt még gétáknak és dákoknak nevezték volna magukat. Nincs szükség irományokra és dokumentumokra ahhoz, hogy az ember egész lényében érezze ezt az örök kapcsolatot: oly érzés ez, melyet a nomád népek nem tudnak felfogni.”²² Csakhogy az ember már kezdetől fogva nomád lény, amíg nem ereszt pocakot. Őseinknek erre nem volt ideje és módja. Név szerint sokáig nem is ismerjük az egymást váltó népcsoportokat, amelyek tárgyi emlékeik és sírjaik alapján különböző kultúrákat alkottak, amíg az immár ismert nagy népek nem léptek színre. Térségünk a Balkán-hegységtől északra fekvő Kárpát-Duna-táj népeinek keveredéséből kialakuló népek találkozási területe. Ezek az ősnépek az illírek, trákok, szkíták és kelták.

A térség legnagyobb népe a trák. Őseik Kr. e. 1200 táján jöttek kelet, a mai Ukrajna felől. Kultúrájuk az úgynevezett Gáva-kultúra, jellemzője a hamvasztásos temetkezés. Megtelepedésükkel megszűnt az addig virágzó Noua-kultúra. (Noua Brassó külvárosa, és az itt talált leletcsoport adott nevet ezen – feltehetően – iráni eredetű népcsoport kultúrájának.²³) 800–600 között alakult ki az illírek közreműködésével az a jellegzetes kultúra, amely már a géták és dá-

21 Miskolczi 2011, 120.

22 M. Sadoveanu: Horia. *Adevărul*, 1937. okt. 15.

23 Vékony 1988, 26–27.

kok közös nyelvének kialakulásához vezetett. A trákok egyik ágát a dákok és a géták alkották. A dák és géta ma sokaknál szinonima, a Kárpátokban élőknek inkább dáknak, a – Duna mindkét partján elterülő – síkvidékek lakóit pedig gétának nevezték, de az is lehet, hogy önmagukat külön megnevező törzsek voltak. Összesen mintegy 30-40 ilyen törzset lehet számon tartani. Köztük a Keleti-Kárpátoktól északra lakó kárpok, akiktől a Kárpátok hegysége is a nevét kapta (vagy fordítva.)

A trákoktól lakott térség népmozaik. Az első név szerint ismert csoport, amely térségünkben, közelebből Erdélyben megtelepedett, a szkítákhoz közel álló agathürszöke volt. Az arany vonzotta őket is. Akkor áldás, ma átok, ha arra a környezetrombolásra gondolunk, amivel az arany kitermelése jár. Az agathürszöket a kelták szorították ki, akik a vasművességre szakosodtak. Ugyanakkor ezek a népek egymással is állandóan keveredtek. Őslakókról és jövevényekről beszélni csúsztatás, viszont ahhoz a megjelenítési módhoz tartozik, amelynek hordozói az ideális, etnikailag homogén vagy román belső hegemoniát gyakorló Románia vágyképét vetítik vissza a múltba. Az ő Dáciájuk az eszményi és örök Románia képzete. Ez a vágytörténet olykor ahistorikus bohózatba hajlik. És ez talán szórakoztatóbb történet, mint maguké a dákoké. Az újabban leírt *dacopatia* jelenségének része.²⁴

Akit a megismerés vágya vezet a régészek vágytörténeteinek olvasásában, annak szövegrégészetre van szüksége, hogy találjon valamit az ideológiai halandzsza rétegei alatt. Öröndetes jelenség a transzparencia térhódítása, de jellemző, hogy ha valaki korábbi hiedelmeket oszlat, a végén gyorsan tesz egy nemzeti hűségnyilatkozatot. A dák múlt egyik felfedezője, a népregéket író Brúz Lajos 1843-as figyelmeztetése mintha ma is aktuális lenne: „A dákok történelmi korok [értsd: kora] sötéten vesz bé az idő homályába, melyből bár sokan a magok képzelt igazságokkal világítani akarva sem vezethetnének egyenes útra.”²⁵ Pedig milyen szépen hangzott az, amit a századfordulón éppen a dákok földjén Gri-

24 Alexe 2015. Alin Henț: Arheologie în național-comunism. Dacii și „istoria de parastas” / Archaeology in National-Communism. The Dacians and “Commemorative History”. <https://www.researchgate.net/publication/347169512> (2021-04-25); Alin Henț, Daniel Cioata: Debunking a Myth. <https://www.academia.edu/46690037> (2021-04-25)

25 Brúz Lajos: *Erdélyi népregék*. II. Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, Ms U 769. 123.

gore Tocilescu bukaresti régész mondott magyar vendéglátóinak: „A 19. század a történelem diadala, revelációja. A régészet megeleveníti a régi életet. A régészet terén nincs nemzetiségi különbség, mert itt minden baj megszűnik, s minden szív összeforr. E téren mindnyájan testvérek vagyunk, mert régmúlttal foglalkozunk, s a klasszicizmus megtölti a lelkeket idealizmussal!”²⁶ Erre szükség is lenne, mert a historiográfiai tér némileg hasonlít a hajdani csataterekhez.

A dákok története emberi történelem: emelkedés, hanyatlás, elmúlás és állandó hadakozások története. Hérodotosz a gétákat a legvitézebb és legtörvénytisztelőbb trákoknak tartotta, miközben megjegyezte, hogy a perzsák maguk alá vetették őket esztelen viselkedésük miatt. Viszont úgy vélte, hogy mivel az indusok után a leghatalmasabb nép a világon, „ha egy volna a vezérok és egyetértők lennének, győzhetetlenek volnának és az összes népek között a leghatalmasabbak. De ez lehetetlen s idáig sohasem fognak eljutni; ezért azután gyengék”.²⁷ Nagy Sándor is leigázta őket, amikor birodalmának határait északon a Dunáig terjesztette ki. Viszont a Kr. e. 3–2. században a Balkán északi részein, a Dunától délre új harcos elit emelkedett ki a különböző törzsek (és etnikai elemek, köztük kelták) szövetkezéséből, amely átkelt a Dunán, aztán a Kárpáton, és véget vetett az ottani kelta uralomnak. Ebből az uralkodó elitből lépett elő az 1. század derekán Burebista (Kr. e. 70–44), az a dák király, aki hatalmát a Tiszáig, a Dnyeszterig és a Balkán-hegységig tudta kiterjeszteni.²⁸ (Ez a dél felől való hódítás újabb keletű történet, addig észak felől épült ki a dák állam. A déli felvonulás némileg Nagy-Románia létrejöttére emlékeztet, arra, ahogy 1916-ban, majd 1918-ban a román hadsereg Erdélybe vonult. Dáciát már régóta a mai Románia előképeként jelenítették meg. Némelyek most is, bár kétségtelenül az „örök Dácia” képzele nehéz időkben – mint a kommunizmus első szakaszában – a rendszerrel szemben lelki erő forrása lehetett, annak ellenére, hogy a vasgárdisták dákkultusza kompromittálta, Ceaușescu pedig nevetségessé tette, amikor Burebista emanációjának adta ki magát.)

26 Krónikás: Bukuresti tudósok Hunyadmegyében. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, 1902. 13. k. 60.

27 Herodotosz 1893, 64, 143.

28 Rustoiu 2007, 45–46.

A félig-meddig kortárs Sztribón úgy tudta, hogy a dák uralkodó 200 ezer katonát tud fegyverbe állítani, bár ezt ma egyetlen komoly történész sem fogadja el.²⁹ Hatalmának társadalmi alapja a jól szervezett elit, amelynek tagjait fővegeseknek, dákul *tarabostesek*nek nevezték, latinul *pileatinak*, mert főveget (*pileus*) hordtak. Alattuk álltak a falvak főnökei, a hosszú hajúak, a *capillatusok*. Történeti forrásaink csak ezekről az uralkodó-vezető csoportokról tudósítanak.³⁰ A dák vidéket a várak tették jellegzetessé. Dácia központja Sarmizegetusa (Grădiștea Muncelului, Gredistye) volt, a mai Szászvárostól nem messze, a hegyek közt 1200 méter fölötti magaslaton, az erődítmény területe mintegy 30 ezer négyzetméter. Ezenkívül több szentély is foglalt mellette helyet.

Az istenhit összefonódott az önkéntes és gyilkos emberáldozattal. Már Hérodotosz jelezte, hogy a géták istene, Zalmoxisz földalatti isten. De Hérodotosz Zalmoxiszt – még Pythagorász előtt élt – embernek tartotta, míg a trák világot jobban ismerő görögök Pythagorász rabszolgájának mondták. Hogy miért, nem tudjuk. Legfeljebb a szépirodalom és a vallástörténet vihet közelebb hozzá. Lucian Blaga ugyanis olvasmányai alapján 1921-ben olyan drámakölteményt írt, amelyben maguk a több istent hirdető papok megölik Zalmoxiszt, mert ő egy istent hirdetett, és ezután a gyilkosok áldozatukat is istennek nyilvánították.³¹ Valószínű történet, hiszen válságos időkben kitör a tömeghisztéria, a tömegek meg-megölnek valakit, és miután a gyilkosság után alábbhagy az idegfeszültség, némileg megnyugszanak, és a nyugalmat annak tulajdonítják, hogy áldozatuk isten lehetett, ezért imádni kezdik.³² Az emberáldozatnak emberáldozattal áldoznak. Zalmoxiszhoz is ötévente követet küldtek, oly módon, hogy három lándzsát tartottak fel, és a követjelöltet arra dobták rá. Ha rögtön meghalt, úgy vélték, isten kegyes volt hozzá, ha még szenvedett, akkor aljas embernek szidalmazták. De istennel sem voltak mindig jóban; ha villámlott és dörgött, akkor az ég felé nyilaztak, és az istenséget fenyegették. Viszont engesztelő áldozatként foglyokat is rituálisan lemészároltak. A halhatatlanság tudata

29 Pop 2002, 228.

30 Vékony 1989, 68

31 Miskolczy 2013, 178–180.

32 Girard 1999. Girard 2001. Girard 2002. Girard 2004.

az elitek harci szellemét erősítette, viszont egyik római orvos szerint „a géta királyok csalárdsággal és mágiával alattvalóikban az istenektől való félelmet és a jó egyetértést biztosítják, és nagy dolgokat visznek végbe”.³³ És tette ezt a papi réteg. Burebista mellett ott állt Decaineus, a főpap, aki Egyiptomból jött. Jósolt, és az istenek akaratát tolmácsolta, végén őt magát is istennek hitték. El is tudta fogadtatni a dák elittel a vegetarianizmust és az antialkoholizmust, ezért még a szőlőket is kiirtották.³⁴

Burebista viszont az alávetett népeknek, mint a görög Dyonosopolis (a mai Balcsik) városának, a csőcseléknek (és a nihilista, önimádó Nietzscheknek) meghagyta Dionüszosz kultuszát, hadd áldozzanak részegeskedéssel az eksztázis istenének, legalább kitombolják magukat. Decaineus asztrológiát tanított, és a gyógynövények ismeretét és használatát népszerűsítette, olyannyira, hogy a biztosan dáknak vélhető szavak mind gyógynövények nevei. „Az ész logikáját tanítva a többi népnél tapasztaltabbá tette őket, a gyakorlati filozófiát bemutatva, azt javasolta, hogy jótettek segítségével változzanak meg.”³⁵ Dák írás nem maradt fenn. Ovidius, akit Rómából Tomisba száműztek, ugyan azon kesergett egyik költeményében, hogy megtanulta a géták nyelvét, és ezen a nyelven könyvet is írt, de az elveszett.

Burebista hatalma fölött is beteljesedett a birodalmi végzett. Mert egy birodalom csak addig maradhat fenn, amíg hódít és terjeszkedik. A dák birodalom viszont beleütközött a hatalmasabb Rómába. Burebista ereje és gyengesége a *tarabostes* elit harciasságában rejlett; feltehetően valamelyik törzsi előkelő csoport megölte. Halála után ezen a hatalmas területen négy, majd öt hatalmi csoportosulás, avagy dák állam alakult ki. A Dunától délre fekvő területeket Róma kebelezte be, az alföldi részeket a jazigok foglalták el. Jelentősebb géta–dák államszerűség alakult ki a kelták által is lakott Bánságban, tovább Olténiában és Havaselvén. A legstabilabb dák állam az erdélyi várak zónáját foglalta magába. Ezeket ma alapvetően saját pénzeikről ismerhetjük fel.³⁶ A dák államoknak és

33 Rustoiu 2007, 51.

34 Sztrabón 1977, VII. 3. 11. XVI. 2. 39.

35 Iordanes 2004, 56.

36 Cătăniciu 2007, 24–27.

törzseknek már csak rablóhadjáratokra futotta az erejükből. Olykor átkeltek a Dunán, de Róma inkább fizetett nekik, hogy másokkal szövetkezve ne háborgassák. Ha pedig túl erős volt a kísértés, hogy beavatkozzanak a római belviszályokba, akkor győzött a belátás, mint Kr. u. 68–69-ben történt, amikor Scorilodák király azzal figyelmeztetett a várható megtorlásra, hogy két kutyát egymásra engedett, majd egy farkast is, mire a marakodó ebek a farkas ellen fordultak. Ha viszont Róma nem fizetett, támadtak, hiszen az erdélyi földrajzi viszonyok és váraik komoly akadályt jelentettek az ellencsapásra. Csakhogy Róma hódításból élt. Kellett a rabszolga és a besorozható katona, emellett Erdélynek két vonzó kincse volt: az arany és a só. Dácia évi aranytermelése hat tonna lehetett. Emellett zsákmányszerző hadakozásával provokált. Róma vissza is akart vágni, de 86-ban Tapae-nál, az erdélyi Vaskapu mellett a római sereg és vezére, Fuscus odaveszett.

Decebál (85–107) személyében kiváló hadvezér és diplomata került hatalomra, de aztán az a Traianus lett római császár (98–117), aki Nagy Sándor és Caesar példáját akarta követni, és nem kívánta a dák szövetséget évi pénzjáradékkal megváltani, sőt ő maga követelt adót a dákoktól. A dák király hiába próbált békét kialakítani, Róma megtámadta. 102-ben a római seregek elfoglalták az erdélyi dák várakat,³⁷ és megalázó békét kényszerítettek Decebálra, aki 106-ban ellencsapásra szánta el magát, de a római túlerővel szemben nem maradt maga és hívei számára más, csak az öngyilkosság. Kegyelemre nem számíthatott, mert magát Traianust is meg akarta öletni. A dák állam és társadalmi szerkezete megsemmisült, az ellenálló harcos katonai és papi elitet megsemmisítették, és mint Traianus diadaloszlopán látható, a lakosság jelentős részét elhurcolták. Igaz, láthatunk jelenetet a dákok meghódolásáról is, az újabb kutatások szerint pedig a rómaiak kíméletesebbek voltak a meghódolt néppel szemben, mint korábban vélték,³⁸ hiszen adózókra minden államnak szüksége van. Ugyanakkor meglepő, hogy a korábbi dák vallás gyakorlatának, a Zalmoxisz-kultusznak már

37 I. A. Oltean and W. S. Hanson: Conquest strategy and political discourse: new evidence for the conquest of Dacia from LiDAR analysis at Sarmizegetusa Regia. <https://www.researchgate.net/publication/321079332> (2021-04-25)

38 Visy Zsolt: „Dacia ... Diuturno bello decibali viris fuerat exhausta”. Alföldi András és a dáciai kontinuitás. *Antik Tanulmányok*, 2012. 249–250.

nyoma sem maradt.³⁹ Viszont Decebál elrejtett kincseiből többet találtak meg, mint amennyit el tudnánk képzelni: 1650 tonna aranyat és 3330 tonna ezüstöt – ha igaz, amit az egyik római történetíró állított. De a modern történészek szerint nem igaz, ennek csak a tizedét tartják reálisnak.⁴⁰ A kincskeresők viszont ma sem nyugszanak, ott bókásznak a vidéken, hátha még hagytak nekik valamit a rómaiak és követőik, akik új római tartományt szerveztek. A római Dácia a történeti Erdély nagy részét, a Bánságot és Olténiát foglalta magába, valamint az Olt bal partjának olyan vidékeit, amelyek magához a Töröcsvári-szorozshoz vezető utat biztosították.

A dákok és a rómaiak násza. Traianus és Dochia

A román etnogenezis közkeletű mítoszát egy versbe szedett tudós legenda foglalja össze, amelyet a 19. század eleji literátor, George Asachi talált ki, amikor meghílette az, hogy a moldvai Csalhó hegyének valamelyik tisztásán megismerte azt a sziklacsoportot, amelyet Dochiának és juhainak tartott a néphiedelem. Hamar el is készítette a költeményt, amelyben a római hódító Traianus a dák királylányt, Dochiát magáévá akarta tenni, de ő látva a rómaiak okozta szörnyű pusztítást, segítséget kért a dák főistentől, aki erre kővé változtatta a gyönyörű lányt. Traianus viszont nem szűnt meg szeretni a sziklaalakot, akinek a neve egyébként a szláv szent Evdochia nevét rejti magában. A mai – 1945 utáni – hivatalosnak tekinthető elmélet szerint beteljesült a szerelem; a rómaiak elfoglalták Dáciát, majd összevegyültek a legyőzött dákokkal, és aztán ennek – a dák–római kontinuitásnak – eredményeképpen megszületett a román nép. A költemény ennek az ellenkezőjéről szól: Dochia a dák ellenállást szimbolizálja, de aki a dák–római eredetet hiszi, a maga hitét olvassa ki belőle. Asachi viszont tartotta magát önnön költeményéhez. 1856-ban közzétett egy olyan

³⁹ Haynes–Hanson 2004, 23.

⁴⁰ Makkay János: Decebál kincsei. *Századok*, 1995. 129. évf. 5. sz. 969., 971.

krónikahamisítványt, a „Huru krónikáját”, amelynek római hősei elhatározzák, hogy nem követik Aurelianus császár (270 táján kiadott) parancsát, nem vonulnak le a Duna jobb partjára, hanem hazájukban, Moldvában maradnak. És aztán ezek a helyben maradó római hősök leszármazottai lettek a moldvai nemesek.⁴¹

Viszont ma valami német intézetben genetikai vizsgálatokkal kimutatták, hogy a mai románok a régi dákok leszármazottjai, és – mint a volt vezérkari főnök kifejtette – képtelenség azt feltételezni, hogy a rómaiak által leigázott dákok megtanultak volna latinul.⁴² Ki is tört az interneten a vihar, de hát a dák–római viszony is viharos volt. Hiszen már az is sokakat irritált, ha valaki elítélte a dák kultuszt, és a dákokat azzal a feltétellel tekintette a románok őseinek, ha „elfogadjuk az ős fogalmának valamiféle szimbolikus jelentését”. Egyébként „az Al-Duna és a Kárpátok környéki, román nyelven beszélők közösségének eredete a Balkántól északra élő trákokra vezethető vissza, másrészt a Traianus után idetelepedett latin népekre. A dákok annyira őseink, mint a kelták a mai Franciaország és Belgium déli részén élő népeknek, együtt a Gallia meghódítása után odatelepedett latin nyelveket beszélőkkel”.⁴³ De a vegetáriánusok és az antialkoholisták is szimbolikus őseiknek tekinthetik a dákokat. Viszont újabb érv lehet a dák–román folytonosság mellett, hogy mint – egy újabb Erdély-történet hangsúlyozza – a ránk maradt dák edények tanúsítják, a dákok szerették a szépet, akárcsak a románok.⁴⁴ De ki nem szereti? Nicolae Iorga, a legnagyobb hatású történetíró, aki az 1916-os hadba lépés és a háború misztikájának prófétája lett, a dák–római folytonosságot nemzeti krédóvá emelte. Az 1930-as évek végén a maga tizkötetes román történetének két metaforikus kötetcímével érzékeltette a dákok ősiségét, majd a dák–római együttélést és összeolvadást:

41 Pippidi 2004, 165–188.

42 Malin Bot: „Dacii – Adevăruri tulburătoare 2012”: un film documentar, viziionat de sute de mii de români, răstoarnă toată istoria noastră. https://adevarul.ro/news/societate/video-dacii---adevaruri-tulburatoare-2012-film-documentar-viziionat-sute-mii-romani-ras-toarna-istoria-noastra-1_50aec6cb7c42d5a663a04550/index.html (2015-08-17)

43 Nem is dákok lennének? – Zoe Petre nekiment a trakomán történészeknek. http://erdely.ma/dokumentum.php?id=118489&cim=nem_is_dakok_lennenek_zoe_nekiment_a_trakoman_torteneszeknek (2015-08-17)

44 Pop–Bolovan 2013, 18–19.

„A föld emberei” és „Róma pecsétje”. Ezt máig is idézgetik, éspedig olyankor, amikor azt juttatják kifejezésre, hogy vitának helye nincs, mert ott a pecsét...

Igaz, korábban sem volt helye a vitának, egy 18-19. századi művelt vagy akár műveletlen erdélyi román értelmiségi számára szentségtörésszámba ment azt feltételezni, hogy a győztes rómaiaknak bármiféle közük lett volna a legyőzött dákokhoz, hiszen részben kiirtották őket, részben nem is érintkeztek velük, még a nőkkel sem, annyira megvetették őket. Az akkori román értelmiségiek vérdogmája szerint a románok ereiben „tisztá római vér” folyik. A magyarok viszont akkor is ünneprontók voltak. Már 1710-ben, amikor egy bizonyos Bíró Sámuel arról oktatta ki kilencéves fiát, hogy Noé „egyik jeles maradékja Gyeta nevű familiával” eljött Örményországból, és a Krímtől a Tiszáig terjedő „földet ülte volt meg”. Aztán „az gothusok és az gyetákkal vagy dacusokkal összevegyedvén kiverék Erdélyből és az egész Dáciából az rómaiakat”. Majd jöttek a magyarok Székéltől, és kiverték a dákokat és gótokat Erdélyből. A románok részben a „római vitézek”, részben a „római kolóniák” maradéka. De miután a rómaiak maguk lerombolták a dunai hidat, „azon légjóbeliék közül sokan, és a kolóniák nagyobbára is maradtanak, és a több nemzetségekkel összevegyedvén, az nyelvek is változást szenvedve sok száz esztendőök alatt”, és így alakult ki a román nyelv.⁴⁵ Kicsit zavaros történet, mert először kiverték a rómaiakat, akik végül is ott maradtak.

De 1850-ben Jókai Mórnak az 1848-as polgárháborút idéző elbeszélésében a román népvészér már egyszerűen úgy szólt népéről, hogy az „a híres dákok s a világhódító légiók maradványa”.⁴⁶ A magyar író valójában azt adta tovább, amit a pozsonyi líceumban tanulhatott történelemtanárától. Ez arról beszélt, hogy Decebál halála „után oda [azaz Dáciába] római gyarmatok, minthogy azon tartomány a háborúk által lakóitól megfosztatott, vitettek által, mely a dákokkal összevegyedett gyarmatokból vették a mai oláhok származásokat. De a szomszéd népek, főképpen a gótok, a rómaiakat ezen új tartományban gyakran

45 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK), Oct. Hung. 13. Jus publicum Transylvaniae pro captu filioli Sámuélis Biro, annorum IX, per questiones et responsiones accomodatum. Anno 1710. 6., 11.

46 Jókai Mór: *Forradalmi és csataképek*. 1850. 24.

háborgatták. Annak okáért Aurelianus császár, midőn magát ellenek nem szegezhetné, az új lakókat onnét elvezette, és Moesiában telepítette le őket; magát pedig a tartományt 274-ik évben a vadak (bitanglók) kényére hagyta”.⁴⁷ Jókai nyilván feltételezte, mint később sok román történész, hogy a dákok és rómaiak utódai elrejtőztek a hegyekben, és ebben az eredetképzetben csak megerősítette erdélyi utazása, melynek során Verespatakon például azt is láthatta, hogy a házak falába római sírköveket építettek be. (Ezek ma nemsokára eltűnnek, mert az aranykitermelés érdekében mindent elpusztítanak, bár még a Román Akadémia is tiltakozott.)

Egyébként a magyar történetírás egyik alapító egyénisége, Szilágyi Sándor is ezt a dák–római kontinuitást vallotta, és a székelyek hun származását.⁴⁸ És ezt tette Szabó Károly is, aki mély együttérzéssel ecsetelte, hogy a rómaiak által legyőzött dák nép „szomorú szolgaságba süllyedt, s a míveltebb rómaiak szellemi fensőbbsege, katonai túlsúlya s a gyarmatosító kormány polgári intézményeinek szigorúsága által nyomatva, nemzeti önérzetét, sőt idő folytán nemzeti nyelvét is elvesztette”. És aztán már „elrománosodott dák utódok” vészelték át a népvándorlások korát.⁴⁹ A régész Torma Zsófia is hangoztatta, hogy a románok a dákok leszármazottai is.⁵⁰ Igaz, a Kárpátokon túl az 1860-as évektől már egyesek felvették a dákokat a nemzeti családfára, ami a nacionalista misztika megnyilvánulása. Csakhogy a magyar ősrégésznőt nem nacionalista (hátsó) gondolatok vezették, hanem az ember és kultúrájának folytonossága; az erdélyi népszokásokban az emberi érzelmeket kifejező ősi szimbólumok folytonosságát kereste és látta. Úgy vélte, hogy Hunyad megyei leletei „érthetővé teszik a népek civilizációjának, sőt az emberiség egységes eredetének kérdését, különösen a vallások alakulásának és fejlődésének történetét, hogy miként keletkeztek Babilon-Akkád népének szellemi életében vallási és kulturális állapotának olyan mozzanatai, melyek geográfiai és kronológiai folytonosságukban nemcsak a

47 Pozsony, Evangélikus Líceumi Könyvtár, köteg: 144-3. Magyarország Történetének Tudománya, melyet iskolai élesre öszve irt Zsigmond Sámuel, a Pozsonyi Ágostai Vallástételt követő Evang. Fő Oskolának rendes Tanítója. Pozsonyban 1832-ik évben.

48 Szilágyi 1866, 8–12.

49 Szabó 1878, 211.

50 Gyulai 1972, 34–35.

dákok, hanem a mai néplélek és népélet nyilatkozataiban szent hagyományként tűnnek fel, mint az elmúlt idők örökbecsű maradványai”.⁵¹

Az ilyen univerzalista törekvéseket a családi és a nemzeti őskultusz megnyilvánulásai fogják közre. A 17-18. század fordulóján Esterházy Pál nádor találta magának azt a családfát, amely Decebál szépapjával, Dodo dák királlyal indul, és Dracula, Oláh Miklós, Hunyadi János egyaránt megtalálható rajta. Ez részben a nemesi demonstrációs effektus megnyilvánulása, részben annak az igénynek a szimbolikus kifejezésre juttatása, hogy Erdély egyesüljön Magyarországgal.⁵² Hiszen a bizánci történetíróknál a Dácia Erdélyt jelentette, a 15. század nagy görög történetírója, Laonikosz Khalkokondülész pedig arról hallott, hogy egyesek szerint a magyarok géták voltak, akik a Balkán-hegységben laktak, és onnan vándoroltak északra, ugyanis a szkíták súlyos csapásokat mértek rájuk. Mások szerint a magyarok dákok voltak.⁵³ Perecsényi Nagy László, aki a 19. század első két évtizedében Arad megyei kisbirtokán ontotta írásait, a magyarok őseiként is számon tartotta őket.⁵⁴ És miért ne? Talán egyes dák néptörödékek a magyar honfoglalást is megélhették.⁵⁵

De mit mondanak a római történetírók Dáciáról? És hogyan értékeljük ki-jelentéseiket?

Dácia Traiana népének sorsáról két történetíró emlékezett meg. Eutropius így írt annak kapcsán, hogy Hadrianus császár Dáciát fel akarta adni: „...barátai azzal riasztották vissza ettől, hogy így sok római polgár jutna a barbárok kezére, mert Traianus Dácia legyőzése után az egész római világból emberek sokaságát telepítette oda, hogy műveljék a földet és a városokat emeljenek. Dáciában ugyanis Decebál hosszú háborúja miatt elfogytak a férfiak.” És ugyancsak Eutropius számolt be arról, hogy mintegy 160-170 év múlva Aurelianus, 271–274-ben „Dácia provinciát, amelyet Traianus a Duna túlsó oldalán állított fel, miután az egész Illyricum és Moesia elpusztult, feladta, mert lemondott

51 Torma 1902.

52 Nagy 2014, 75–77.

53 Chalcocondil 1958, 60–61. Diaconu 1978, 36.

54 Miskolczy Ambrus: Perecsényi Nagy László cikkei a románokról. [Forrásközlés bevezetéssel] *Europa Balcanica–Danubiana Carpathica*, 3 1998. 299–329.

55 Melich 1925, 287.

arról, hogy meg lehessen tartani. A Dácia városaiból és földjeiről kitelepített rómaiakat Moesia közepén helyezte el, és azt nevezte el Dáciának. Ez most a két Moesiát kettéosztja, és a Duna jobb partján fekszik, míg azelőtt a balon feküdt”.⁵⁶ Flavius Vopiscus is így mesélte el azt, hogy miként jött létre a Dunától délre Dacia Aureliana vagy másképpen Dacia Mediterranea, amelynek központja a mai Szófia lett. Lehet, hogy éppen ennek az új nevű tartománynak a jellemzésére született a *Dacia felix* feliratú pénz, de az is lehet, hogy mintegy húsz évvel a provincia kiürítése előtt verték. Mindenesetre eufemizmus, sikerpropaganda. A romok közül romokhoz költözők legfeljebb annak örülhettek, hogy időlegesen nyugalomra leltek. Aurelianus valóban sikeres katonacsászár volt, pannóniai parasztivadék, aki a birodalom pénzügyeit is rendbe hozta, amiért a szenátus a *Restitutor orbis terrarum* (a földkerekség helyreállítója) címmel tüntette ki. Mégis a történetírói helyzetjellemzések nem öncélú igazságkeresés szülöttei. Mindkét történetíró a császárok érdemeit kellett kiemelje, azt, hogy milyen szép új provinciát teremtettek, és aztán annak polgárait milyen alaposan kimentették a veszélyekből. Így aztán az Eutropius és Vopiscus sokat idézett megnyilatkozásait átfogó 170 évből csak kézzelfogható romok és azokra épülő – vagy azok fölött lebegő, megfoghatatlan – spekulációk maradtak, amelyek olyan kérdésekre keresik a választ, mint: Honnan is jöhettek Dácia új római lakosai? Milyen római világot sikerült kialakítani? Tehát mi történt ebben a 150 évben? És főleg utána! A kérdések ártatlanoknak tűnnek, de ideológiával terheltek. A válaszok nem egyszerűen az öncélú igazságkeresés termékei, hanem ama bizonyos „rejtély” filológiájának – a dák–római kontinuitás vagy annak megszakadása mellett felálló érvek és ellenérvek – szövevényébe illeszkednek.

Az újabb Románia- vagy román történetek nagyon tanulságosak, mert jól érzékeltetik azt, amit a szövegek kommunikációjának szoktak nevezni, de nevezhetjük állandó önkorrekciónak is. Sikerült olyan kötetet összeállítani, amelyben erről a korszakról nem készült fejezet?⁵⁷ Elfelejtették? Vagy a kijelölt szerző nem készült el határidőre? Holott éppen a tét a romanizáció intenzitásának elemzése, hiszen minél erősebb római világ épült ki Dáciában, annál

56 Eutropius 1979, 51, 60.

57 Istorie 1998.

nagyobb az esélye, hogy az ottani dákokat asszimilálják, és aztán minél többen ott maradjanak a provincia kiürítése után. Márpedig ezeket a köteteket forgatva úgy tűnik, a bizonyítandó következtetéshez keresik az érveket, és próbálnak olyan dáciai római világot megjeleníteni, amely képes asszimilálni a dákokat, és egyben olyan dák világot rekonstruálni, amely hajlandó az asszimilálódásra, sőt alig várja.

Lássuk először a népességszámokat, azokat, amelyeket leírnak, és azokat is, amelyeket nem írnak le. A számok és a történészek nem szeretik egymást. Ha kerülik egymást, az hiba,⁵⁸ mert ha nincsenek is források, becslések alapján életszerűbb képet alkothatnánk a múltból. Egyik kiváló román régész hajdan mintegy félmillióra becsülte Decebál Dáciájának népességét, egy másik nemzetközileg is elismert magyar régész ezt nem tartotta megalapozottnak, de jelezte, hogy talán nem is olyan túlzás, hogy Traianus félmillió dák foglyot ejtett volna.⁵⁹ Tehát félmilliónál jóval többre becsülte a dák népességet. Akad is, aki a félmilliót elírásnak tartja, és 50 ezret tart reálisnak, és a meghódított Dácia lakosságát egymillióra teszi.⁶⁰ Ez azért túl nagy szám, mert Erdélynek a lakossága a 18. század derekán lehetett ekkora immár kialakult falurendszerrel, míg a dákok legnagyobb része feltehetően tanyavilágban élt.⁶¹ Igaz, a rómaiak urbanizáltak. Kérdés, hogy milyen lehetett ennek a mértéke. Arról is olvashatunk, hogy hét rómaiak által alapított dáciai város népessége elérhette a 170 ezret.⁶² Ha feltételezzük, hogy a rómaiak az új tartományt betelepítették, és az össznépesség mintegy félmillió, akkor a városi lakosság aránya 34%. Ha netán egymillió az össznépesség, akkor 17%. Ez is sok. A 19. század közepén Brassónak, Erdély legnagyobb városának a lakossága jelentős ipari tevékenység és agrárimport mellett 25 ezer körül lehetett.

Kétségtelen, hogy a mai Hátszeg vidékén a rómaiak szinte a semmiből emeltek új központot, amelyet szintén Sarmisegetuzának neveztek. De miként

58 Ardevan–Zerbini 2007.

59 Constantin Daicoviciu becslését és a foglyok számáról szóló tudósítást minősíti: Alföldi 1943, 37.

60 Cătăniciu 2007, 34–35.

61 Cătăniciu 2007, 109–110.

62 Bărbulescu 1998a, 67.

érhette el a szinte semmiből emelt római Sarmisegetuza népessége a 30 ezret? És ezt akkor, amikor a gabonahozamok aligha lehettek magasabbak a 19. századiaknál, és a vízimalmot sem ismerték. A lakosság létszámát elvben az amfiteátrumok férőhelyének alapján lehet becsülni. Sarmisegetuza és Porolissum amfiteátruma mintegy öt-ötezer embert tudott befogadni.⁶³ De vajon ez megfelelő alap a népességszám megállapításához? (Ceașescu falujában is nagy a stadion, holott a lakosság csak párezres.) Dacia Traianában mintegy ötszáz falut lehet számon tartani, de a számuk jóval több lehetett. Egyik régészeti feltárt nagy falu népessége sem haladta meg – feltételezés szerint – az ötvenet.⁶⁴ Nem derül ki, hogy ez a falu mennyire tekinthető átlagosnak, de ha találtak volna nagyobb, bizonyára említették volna. Ha ezer faluval és ilyen átlagnépességgel számolunk, a falusi népesség száma 50 ezer. Igaz, a városok népe is foglalkozott mezőgazdasággal, de az nehezen képzelhető el, hogy Napoca 20 ezres lakosságából ezrek mentek volna ki a város határába. A rabszolgák összlakosságon belül arányát 10%-ra lehet becsülni.⁶⁵ De aki ezt megbecsülte, nem árulta el, hogy ez számszerűleg mennyi. Az ókori urbanizációnak a rabszolgaság és a kereskedelem elengedhetetlen feltétele. A klasszikus Athénban a rabszolgák és a szabadok aránya 3:2, Itáliában 2:3 körüli.⁶⁶ A dáciai számszerűsített urbanizációt a román szakirodalomban túlbecsülik. Viszont nyilván azért becsülték túl, mert az erős urbanizációval bizonyítani lehet a leigázott dák népesség nyelvcseréjét, ha azt feltételezik, hogy a népesség többségét dákok alkották, annak ellenére, hogy a tartományból ismert személyneveknek – mintegy 3 ezer névnek – csak 2%-a dák-trák eredetű. A Római Birodalom egyéb területein viszont számos dák névvel találkozunk; Erdélyben csak eggyel, egy Decebalusszal. (A személynevek 70%-a római, itáliai, 14%-a görög, 4%-a illír és 2%-a kelta-germán.⁶⁷) Ezek az arányok azt jelentik, hogy a megmaradt dák lakosság nem jutott el arra a szintre, amikor a neveket a különböző feliratokon megörökítették egy olyan világban, amelyet az írástudás magas foka jellemzett. Hiszen katonákat és még

63 Atlas-dicționar 2005, 44.

64 Bărbulescu 1998a, 79.

65 Bărbulescu 1998a, 69.

66 Anderson 1978, 22, 62.

67 Bărbulescu 1998a, 66–67.

rabszolgákat is tanítottak írni, ha írástudást igénylő munkára akarták őket fogni. A latin nevek azonban nem mindig a teljes ellatinizálódás jelei. De a kívánt eredmény nem kétséges: „Dácia romanizációja sikerült, annak ellenére, hogy az itáliaiak kevesen voltak a telepések létszámához viszonyítva, akik közül sokan Keletről jöttek.”⁶⁸ Ezek a telepések és az őslakosok, akiknek számát még a határon túli szabad dákok és karpok betelepítésével duzzasztották fel, „párhuzamosan” rómaizálódtak.⁶⁹ Igaz, a birodalom többi részén a nyelvcsere 400–450 évig tartott, Dáciában, ahol még a görög nyelv is élt, hiszen ez volt a birodalom másik hivatalos nyelve, elég lett volna 150 esztendő a nyelvcserehez.⁷⁰ E dáciai „csoda” kérdése még további kutatásokra szorul.

A katonatársadalom számának becslésében teljes az egyetértés: mintegy 40 ezer római katonát állomásoztattak Dáciában. Kérdés, hogy hozzátartozóik létszáma mekkorára rúghatott. Egyik becslés szerint, „ha ehhez hozzászámítjuk azt a rengeteg asszonyt és gyermeket, akik a csapatokat ide követték, valamint a seregek nyomában járó s belőlük élő kereskedőket, iparosokat stb., akkor vagy 100 000 főre tehetjük azon, többnyire teljesen romanizált egyének számát, akik Erdély földjén a romanizmus fő terjesztőivé lettek”.⁷¹ Ez lehet, hogy kevés. A duplája realisabb? De marad a kérdés, mekkora lehetett a latinul nem tudók száma, és főleg a dákoké? Ha túl sok, akkor nehezen képzelhető el a nyelvcsere, ha kevés, akkor a dák–római kontinuitás csak fikció. De a történész nem ismer lehetetlent. Az újabb konstrukcióban sikerült kitalálni a traianusi dáciai dákok létszámát: 50–100 ezer, ezek többségét pedig öregek, nők és gyerekek alkották. A népsűrűség is 1-2 fő/km² lehetett. Viszont ennek a kevés embernek ahhoz, hogy megoldja különféle problémáit, meg kellett tanulnia latinul, és ezt gyorsan megtehették, mert jól működött az iskolarendszer. Egy dák katona 25 év alatt már jól beszélt a hódítók nyelvét, és különben is vonzotta a magasabb rendű római kultúra...⁷² Historiográfiai tréfa? Annál is inkább, mert közben – az archeológia fényében – kiderült, hogy az Erdély keleti és déli részeibe No-

68 Bărbulescu 1998b, 117.

69 Ioana Oltean: Rural settlement in Roman Dacia: some considerations. *Roman Dacia*, 162.

70 Tóth 1988, 88–91.

71 Alföldi 1943, 59.

72 Pop-Bolovan 2013, 29–34.

ricumból (a mai Ausztria Pannóniával szomszédos részéből) hozott telepések „romanizációs foka még kevésbé volt fejlett”, és integrációjuk folyamata jelenleg nem követhető, a dáciai provincia szegélyén a noricum-i telepések mellett élő bennszülött dákok településeit még nem tárták fel eléggé. „A régészet és főleg az epigráfia és a numizmatika – negatív evidencia révén – könnyen megerősíthetik – még akkor is, ha nem szükséges – azt, amit az írott források világosan állítanak az Aurelianus alatti kivonulásról. A régészet viszont nem tudja ilyen könnyen dokumentálni a települések, az anyagi termelés kontinuitását és főleg nem az etnikai kontinuitást.” Ez a helyzet máshol is jellemző, így Britanniában, ahol az 5. század elején szűnt meg a római tartomány. „De sehol sem jutott senki sem a józan ész ellenére annak állításához, hogy egy latin nép, amely kétszer olyan számos volt, mint más etnikumhoz és nyelvhez tartozó szomszédjai, véletlenül tartózkodik egy népes és erőteljesen romanizált volt római provincia területén, amellyel nem tartott volna fenn közvetlen kapcsolatot. Akik tudományosan be akarják bizonyítani az abszurdot, szabadságukban áll. De nem nekünk – tudósoknak – a kötelessége, hogy válaszként kimutassuk az abszurdum abszurditását.” Annál is inkább, mert a római hadsereg és közigazgatás kivonulása után Dácia nyugati részére még száz évig nem hatoltak be tartósan idegen népek, egyébként még 30 évig római pénzeket forgalmaztak. Aztán csak nagyon szegény és számában megfogyatkozott agrárnépesség maradt, amelyet „sajnos régészetileg még nem ismerünk eléggé”⁷³

Ez a kijelentés finom elutasítása annak, ahogy az ezredfordulón kiadott tízkötetes „Románok története” felvázolta a fejlődés menetét, éspedig a következőt: a románná váló falvak világában kiemelkedett egy olyan vezetőréteg, amely saját hatalmának sokáig őrizte családi jellegét, csak hogy megjelentek az idegen kereskedők, akik nagy profitra tettek szert.⁷⁴ (Ebbe a „felismerésbe” alighanem belejátszottak az 1989 utáni rendszerváltozás tapasztalatai, pontosabban azok átélése, az idegen tőkéből való kezdeti félelem; és ennek a felismerésnek az előzménye a két világháború közötti zsidókép és a 19. századi „zsidóinvasió” képze.) Az abszurditással való példálózás már kevésbé finom elutasítá-

73 Opreanu 2007, 95, 111–112.

74 Niculescu 2008, 150.

sa – pontosabban bojkottja – annak, ami a magyar történészek által írt *Erdély történetében* olvasható. Célszerűbb lett volna valamiféle párbeszéd arról, hogy a régészeti emlékek miként vallanak a népvándorlás egymást követő hullámairól, a germán népek (gótok, majd gepidák a 3. és 4. században), a hunok (4. század), majd az avarok és a szlávok (6. század), a bolgárok (7. század), végül a magyarok megtelepedéséről.

A szellemi tisztulás is elkezdődött. Vele szemben az atavizmusok oka nem egyszerűen az őskultusz. Ez csak tünet. Okkal tette fel a kérdést és kereste a választ egy olyan régész, aki korábban a dák kultuszt maga is ápolta: „Alapjában véve mit is jelent az, hogy ős? Mi azt sem tudjuk igazán, hogy a románok hogyan jöttek létre. Véleményem szerint a román nép történelmét még nem írták meg. Amivel rendelkezünk, az ezen országot vezető elitek (uralkodók, fejedelmek, királyok, nemesek stb.) történelme, de azoknak az aurelianusi kivonulás után hátramaradt juhászoknak a történetét nehéz írásban visszaadni; mert nincsenek és nem is lesznek dokumentumok. Voltaképpen kit érdekelnek azok a lakosok, akik olyan területeken maradtak, melyekhez a túlélési kényszer, az anyagi fennmaradás biztosítása kötötte őket? Nekem az a véleményem, hogy elsősorban a Kárpátok hegyláncához szorosan kötődő pásztorok népe voltunk, és ezen életmódunkkal biztosítottuk az itt megfordult összes etnikum táplálékát. Ez a domborzati forma, a jellemző tájképével biztosította kontinuitásunkat e helyen. Vannak, akik azt mondják, hogy ezt a tézist dokumentumok nem támasztják alá, hogy ez csak egy gondolatgyakorlat. Azért bármit nem lehet elképzelni! Úgy hiszem, ez a leghihetőbb forgatókönyv.”⁷⁵ De azért a régészeti leletekre még szükség van...

Valójában mindenkinek, aki elmélyült ezekben a kérdésekben, megvan a maga forgatókönyve. Ezek többé-kevésbé kizárják egymást, ugyanakkor egyszerre példázzák a tudomány fejlődését, stagnálását, valamint tudomány és politika, felülről diktált utasítások és alulról jövő identitásképzetek viszonyát. E forgatókönyvek története is történelem, és jellemző módon, ha írnak róla,

75 Interjú Alexandru Vulpeval, a Vasile Pârvan Régészeti Intézet igazgatójával. http://eres.blog.hu/2012/05/19/dakok_romaiak_romanok_4 (2015-09-05); Eredeti román változata: Sintagma «strămoșii noștri daci» ar trebui discutată (2015-08-18)

éppen a román álláspontok sokszínűsége szorul háttérbe,⁷⁶ márpedig a román kultúra egyik nagy erénye az időnként felvillanó sokszínűsége. Lássuk a román nép kialakulásának rövid tudománytörténetét! És közben ne vessük meg azt sem, amit szóbeli történelemnek neveznek: a pletykákat.

Roesler forgatókönyve és annak cáfolatai

Az első komoly forgatókönyvet Robert Roesler grazi professzor adta ki 1871-ben.⁷⁷ Tézise: a román nép a Dunától délre alakult ki a Balkán nyugati és északi részein. Érvei: a források hallgatása arról, hogy románok a 13. század előtt a Dunától északra laktak volna; az erdélyi folyónevek mind a magyar nyelv közvetítésével kerültek a román nyelvbe, ezért a magyarok már a románok előtt ott laktak; a román nyelvben nincsenek germán (gót, gepida) eredetű szavak, holott gótok és gepidák sokáig tartózkodtak a Dunától északra, ha tehát a románok ott laktak volna, egyes szavakat is át kellett volna vevienek az együttélés során. De mivel ez nem következett be, csak a Dunától délre alakulhatott ki a román nyelv. A legnyomósabb érv a román és az albán nyelv rokonsága, egyes közös szavak jelenléte mindkét nyelvben, ez pedig arra vall, hogy a románok és az albánok ősei szorosan egymás mellett éltek, és ilyen együttélésnek a Dunától északra nem lehetett tere.

Mintegy száz szó lehet közös, amelyek viszont a pásztoréletforma szókincséhez tartoznak, tehát az életközösségre utalnak. És a kérdés ma is az, hogy ezek milyen arányban származnak valami ősi nyelvből, és milyen arányban lehetnek albánból átvett szavak.⁷⁸ A román nyelvben előfordulnak olyan egyértelműen albán szavak, amelyeket nem lehet semmilyen szubsztrátumképzettel magyarázni, mert ezek már az albánban is utólag képzett szavak. Ilyen például a *călbăză*, *gălbăză* 'métely, a juhok betegsége'.⁷⁹

76 Michel Pillon: Les Daces, Trajan et les origines du peuple roumain: aspects et étapes d'une controverse européenne. <https://anabases.revues.org/1303> (2015-09-06)

77 Roesler 1871.

78 Schütz 2006, 12–20.

79 Çabej 1997, 106.

Nyomós roesleri érv a bolgár (szláv) nyelv hatása a románra és annak két dialektusára, az északi románra és a macedorománra (vagy másképpen: aro-mánra). Ez szintén a balkáni etnogenezis mellett szól, mert ez a nyelvi hatás akkor kellett érje a román nyelvet, amikor még nem vált szét e két dialektusra a románok szétköltözése nyomán. (Az északi román vagy dákoromán dialektust a mai Romániában, valamint Szerbia egyes részein, a Timok völgyében beszélik, a macedorománt pedig Macedóniában, Görögország északi részén, Albánia keleti részein és Bulgária déli részén.) Roesler szerint az egyházi szervezetet és az egyházi szláv nyelvet is csak a Balkánon vehették át a románok. Ami pedig a dákokat illeti, ezeket a római hódítók kiirtották, aztán a dáciai romanizált lakosságot átköltöztették a Duna jobb partjára. Ők a 6. századdal induló avar és szláv támadások elől a hegyekbe húzódtak, majd pásztornépként költöztek be Magyarországra a 13. század elejétől.

Roesler műve az első olyan korszerű könyv a románok eredetéről, amely a nyelvészet, a régészet, a helynévtan, a történetírás eredményeit és módszereit ötvözte. Kérdés, hogy a politikai helyzet mennyire játszott bele a tézis megfogalmazásába. Roesler kétségtelenül a Monarchia lojális állampolgára volt, és a Monarchia vezetése ferde szemmel nézte Románia létrejöttét, de arra nincs adat, hogy a könyv politikai megrendelésre készült volna. Viszont valóban kérdés, ha a Monarchiát federalizálják, és az erdélyi románok a rendszer támaszáivá váltak volna, akkor Roesler valóban közreadta volna-e munkáját, amelyben azért akad egy-két gunyoros kiszólás. A lényeg azonban az, hogy a román nemzeti ideológia történeti érvrendszerét alapjaiban kérdőjelezte meg. Románra nem fordították le, de annál többen szidták és támadták, és a roesleri elmélet cáfolataiban a politikai töltet erősebb, mint magában a roesleri műben. Ez ma is a balkáni román etnogenezis egyik alapművének tekinthető, mert román etnogeneziszről olyan konstrukciót alkotott, amely a későbbi hasonló elméletek konstrukcióival sokban azonos.

Roesler első komoly ellenfele Bogdan Petriceicu Hasdeu volt, a ő cáfolatai viszont komolytalanok, hiszen a nagy autodidakta polihisztorok – a mából viszszatekintve – kicsit mindig komolytalanoknak tűnnek. Igaz, életükben mágikus erővel hatottak, és sok minden ma is élvezettel olvasható tőlük. Hasdeutól is. Filológia, etnográfia és történetírás szinte egyetlen komplex tudománnyá ol-

vadtak számára össze, miközben vele indul a román tudományos folklorisztika is. Bár csak forráskiadványai állnak ellen az időnek, nem egy megállapítása és feltételezése komoly kutatások számára is máig elfogadott útmutatást jelent.⁸⁰

Elsőként öntötte tudományos formába a dáko–román kontinuitás elméletét. És tette ezt huszonnégy éves ifjúként, amikor 1860-ban megjelentette programadó *Kipusztultak-e a dákok?* című cikkét. Ezt hatalmas közfelháborodás fogadta, azzal gyanúsították, hogy orosz kém, mert a cári politika nem nézhette jó szemmel a Róma-kultuszt, amelynek hívei ezzel próbálták a román ortodoxiát az oroszról elszakítani. Hiszen a cárok az ortodoxia harcos képviselőiként léptek fel, és nem mondtak le arról, hogy a konstantinápolyi Szent Szófia-templomra kitűzzék a keresztet. Útjuk pedig Románián keresztül vezetett volna, viszont a nyugati hatalmak a román államot valamiféle ütközőállamként pártfogolták, és már 1856-ban – a krími háború nyomán – Moldvának ítélték Besszarábia déli részét, hogy a Duna torkolatától elhárítsák a közvetlen orosz befolyást. Hasdeu olyan nemesi családból származott, amelynek éppen az Oroszországhoz tartozó Besszarábiában voltak birtokai, ősei a cár hűségesei alattvalói és elkötelezett román írástudók voltak. Apja életprogramként közölte vele: „Az Istenbe vetett hit és a hazaszeretet Krisztus igaz harcosává és igaz orosz katonává tesznek!”⁸¹ És valóban oroszul verselte meg Miklós cár nagyságát, továbbá Róma iránti ellenszenvét és azt, hogy „dák vagyok testestül, lelkestül [...] gyűlölöm a rómaiakat”, továbbá azt is, hogy a románokért feláldozza önmagát, „karral, ésszel, lélekkel”.⁸² 1857-ben – némileg tisztázatlan körülmények között – odahagyta Oroszországot,⁸³ és Jászvásárott fejedelmi sarjként, magát hercegnek nevezve lépett fel, hogy aztán tanárként és tudósként, szépíróként és újságíróként is kamatoztassa mindazt, amit addig otthon és az orosz világban tanult. „Szláv miszticizmussal határos nacionalizmusnak volt metafizikus teoretikusa”,⁸⁴ aki nem ismert tekintélyt.

80 Gustav Weigand: Hasdeu ca filolog. *Convorbiri literare*, 1907. 12. sz.; Capidan 1943. Munteanu 1963. Poghirc 1968. Macrea 1978, 123–140. Russu 1981.

81 Dvoicenco 1936, 223.

82 Dvoicenco 1936, 59.

83 Oprișan 1990, 156–159.

84 Iorga 1986, 87.

A tiszta római származást valló erdélyi – valóságos nemzeti szentnek tekintett – írástudókat egyszerűen pletykásoknak nevezte. És mint újságíró, kollégáit sem kímélte: előjoguk a tudatlanság, és „morált prédikálnak az amorális szöszékéről”.⁸⁵ Igaz, őt is vádolták azzal, hogy olyan könyveket idéz, amelyeket nem is olvasott el. Mindemellett Mircea Eliade az egyik legnagyobb romantikus géniuszt tisztelte Hasdeuban, és Novalishoz hasonlította,⁸⁶ aki szerint a megváltó szó megváltoztatja a megkerült világot. Hasdeu filológusként élt a szavak bűvöletében, mert „bármelyik szó dolgot, lényt, eszmét, szokást tükröz”. Így aztán egy-egy szó eredetének felfejtése vagy gyakorisága számára döntő érvként hatott a nagy vitás kérdésekben. Mivel a *frunză verde* (zöld levél) a román népdalokban visszatérő motívum, „a román nemzetiséggel együtt született”, így „tisztá románizmus, a dák föld terméke”.⁸⁷ A megváltó szó a *doină* (dal) lett, ez már végképp „megdönti Roesler egész elméletét”.⁸⁸ És még hozzá úgy, hogy Roesler egyik szófejtését fordította Roesler ellen. Az osztrák tudós ugyanis felvetette annak lehetőségét, hogy a *dojna* szó moesiai dák–trák eredetű. És mivel – fejtegette Hasdeu – a *dojna* hegyi dal, a dákok adták tovább a románoknak. A szó valójában keleti szláv, és Erdély északi részei felől került be a román nyelvbe, a magyar *dana* szavunkkal rokon.⁸⁹ Hasdeu nem hamisított, hanem hitt a nyelvészetben, mindeddig nem is szállt éles vitába Roeslerrel, miközben homlokegyenest ellenkező nézeteket vallott. És aztán megvallotta, hogy Roesler olyan kihívás, amely arra ösztönöz, hogy „felhagyjunk rutinszerű lustaságunkkal”, és „a hazugságtól” eljussunk „a teljes vagy részleges igazsághoz”, kutatások és nem hazudozások árán.⁹⁰

Láttuk, hogy Roesler egyik legfőbb érve a gót eredetű szavak hiánya a román nyelvben. Márpedig gót eredetű szavak elő kellene forduljanak a román nyelvben, ha a románok ősei és a gótok találkoztak volna a Kárpát-medencében. A kontinuitás hiányának ezen érvére válaszként Hasdeu nem fedezett fel

85 Hasdeu 1937, 99.

86 Eliade 1937, LXIII, LXXIII, LXXX.

87 Hasdeu 1979, 45.

88 Hasdeu 1979, 125.

89 Al. Rosetti: *Doina. Studii și cercetări lingvistice*, 1970. 3. sz. 273–274.

90 Hasdeu 1976, 66.

germán eredetű román szavakat, mint egyes nyelvészek, hanem mivel úgy tudta, hogy a gótok nem jutottak el Olténiába és Hátszeg vidékére, oda helyezte a román őshazát. (Más szóval a gótokat nem engedte be Olténiába és Hátszeg vidékére, és ezzel megtalálta az őshazát, amelyet nem érthettek germán hatások.) „Nemzetiségünk ott alakult ki a hegyvidéken, [*plai*] nem a síkságon.” Az ősök a 8. századig csak pásztorok voltak, majd átvették a földművelés egy-egy elemét, hogy a 14. században a földművelés teret hódítsa a pásztorkodás mellett.⁹¹

Dimitrie Sturdza liberális politikust ez nem hatotta meg, és amennyit lehetett, felvásárolt Roesler könyvéből – Moses Gaster szerint, aki még 1878-ban tárgyyszerűen ismertette a művet –, majd amikor beszerezte, beleírta, hogy „*opus rarissimum et preciosissimum*” (nagyon ritka és értékes mű).⁹² Ugyanakkor ez a Sturdza írta az előszót a nagy forrásgyűjtő Hurmuzaki román történetéhez, amely viszont egyértelműen jelezte, hogy a románok a 9-10. században a Balkán-hegységből és Macedóniából vándoroltak a Dunamellékére és a Kárpát-medencébe.⁹³ És ezt a szerzőt talán azért nem támadták román részről, mert nem vették komolyan, hiszen alapvetően politikus volt, aki a bukovinai román autonómiáért küzdött, miközben a modern román forráskiadást ő kezdeményezte. De elnézték munkatársának, Ioan Slavici-nak is, hogy a roesleri elmélet valószínűségének lehetőségét elfogadta, meg azt is, hogy a román történelem szerinte a szláv és a neolatin elemek összeolvadása után kezdődhetett el.⁹⁴ Slavici ugyanis a román nép vitalitását és szaporaságát hangoztatta. Igaz, ő maga olyan vidékről származott (Világosról), amely élen járt a születéskorlátozásban. Viszont mégiscsak a román kulturális egység egyik megteremtője volt, és klasszikus írónak számított.

Hasdeu viszont elérhető közelbe hozta azt, amit Mircea Eliade – jó fél évszázad múlva – az „autochtonizmus misztikus tapasztalatának” nevezett, és ez nem más, mint az „a mély érzés, hogy a földből jöttél elé, a Föld szült téged, miként sziklákat, folyókat, fákat, virágokat”.⁹⁵ Hasdeu mélyebb identitásélményt

91 Hasdeu 1875, 70.

92 Miskolczy 1993, 31.

93 Hurmuzaki 1878, 185.

94 Slavici 1881, 22, 56.

95 Eliade 1991, 254.

kínált, mint a római származás dogmája és az állandó példálózás a római dicsőséggel. Dácia dicsősége – hangoztatta Hasdeu – megelőzte Rómáét. A román nép most már nem egyszerűen az őslakosságot kiirtó hódítók utóda, hanem az őslakóké is, akik egybeolvadtak a római civilizáció népével. Hasdeu a román nyelv latin jellegét viszont kortársai közül a legmeggyőzőbben bizonyította.

1870-ben az borzolta a kedélyeket, hogy az egyik román nyelvész, Alexandru Cihac etimológiai szótárában a szláv szavaknak a román szókincsen belüli magas számára hívta fel a figyelmet, mintegy 40%-ra becsülve ezek mennyiségét, és csak 20%-ra a latin szavakét. (Emellett számításai szerint még 20–20% a török, valamint a magyar és görög eredetű szavak aránya.) Csakhogy – mint erre Hasdeu felhívta a figyelmet – Cihac nem vette tekintetbe, hogy a latin eredetű szavak a beszédben és írásban jóval gyakrabban fordulnak elő, mint a szláv eredetűek. Cihac statikus jellegű nyelvszemlélete ellenében Hasdeu megalkotta a szavak forgalmának elméletét; ebben azt hangsúlyozta, hogy a nyelv jellegét éppen az egyes szavak előfordulásának gyakorisága határozza meg. (Ma a román szókincsből a szavak több mint 60%-a latin eredetű, ugyanis a 19. század derekától rengeteg franciából származó szó és kifejezés honosodott meg.)

Ugyanakkor Hasdeu a dák világban, Zalmoxisz kultuszában, a hősök másvilági feltámadásának hitében végül is kora embere számára is vonzó kulturális örökséget tárt fel, miközben – mint 1858-ban vallotta – az ősök átadják „a faj jellegének fizikai és erkölcsi vonásait, a vér muzsikáját”.⁹⁶ Ebből ma már kihallani a jövő – rasszista – melódiáját, de akkor ez csak a romantikus nacionalizmus megnyilvánulása volt, ugyanakkor a népeket már nem egyszerűen egy hárfa húrjaihoz hasonlította, miként a klasszikusok, hanem hierarchizálta. „Minden nép – írta 1893-ban – a földrajzi terephez hasonlóan, jelenlegi rétegből és korábbi, folyamatos alaprétegekből, substratumokból áll.”⁹⁷ A balkáni népek alaprétege a pelazg, erre telepedtek rá a trákok, a latinizált trákokból lettek a románok, az elszlávosodott trákokból a szerbek és a bolgárok. Ebben a nagy családban a románok kaptak elsőséget Hasdeutól, mivel egész sor – fiktív – román nyelvi hatást feltételezett a délszláv nyelvekben. A magyaroknak pedig azt a szerepet adta,

96 Buznea 1979, 105.

97 Hasdeu 1976, 8.

hogy a pannóniai, azaz dunántúli románokat Macedóniába űzzék... (Korábban, a földművelés eredetéről értekezve, amikor a román agrárszókincsben a magyar elemeket jelezte, a magyaroknak némi pozitív hatást tulajdonított.⁹⁸) Nem véletlen viszont, hogy Marczali Henrik 1894-ben légvárakra épülő történelemhamisításnak nyilvánította az etno-genealogizáló elmékedést, és a regionális román politikai hegemoniának a megideologizálását olvasta ki Hasdeu szövegéből, amelyet szerzője a történeti igazságra törő vizsgálódásai összefoglalásának tartott.⁹⁹ Aztán Hasdeu nyomán megszületett a kor egyik legmonumentálisabb fantazmagóriája,¹⁰⁰ amelyben Dácia már a pelazgok világbirodalmának a folytatása...

Hasdeu tanítványa, A. D. Xenopol 1884-ben már könyvet írt Roesler ellen. És tette ezt azért is, mert olyan román személyiségek, mint Eudoxiu Hurmuzaki, kora legjelentősebb román forráskiadásának patrónusa vagy a filológus Alexandru Lambrior maguk is elfogadták a roesleri elméletet. Xenopol könyve érdekes kordokumentum, tévedéseket igazít ki, és téved. Valamilyen oknál fogva erdélyi szásznak tartotta a grazi professzort, hitelesnek fogadta el Hasdeu 1134-re keltezett oklevél-hamisítványát, és egyik legfontosabb érve az, hogy a romanizált dákok a népvándorlók elől a hegyekben húzták meg magukat, aztán ha elvonultak a hullámok, visszatértek, miként a 18. században Havaselvén és Moldvában a parasztok is tették. Ha jöttek a tatárok és a törökök, visszatértek, mert az egyszerű emberek szeretik a hazájukat. A könyv alapvetően a román történeti jog felmutatása, tiltakozás a magyar elnyomás ellen és megalapozása a reménynek, hogy Dácia igazi fiainak a kezébe kerül.¹⁰¹ Egyébként Xenopol volt az első, aki a románok eredetének kérdésében a rejtély szóval élt, műve francia változatának *Egy történeti rejtély* címet adva.¹⁰² Ez ironikus fordulat, de később a „rejtély” emlegetésében a dáko–román kontinuitás harcosai már valóságos merényletet láttak. És még 1885-ben, abban az évben, mikor Xenopol a rejtélyt megoldotta, Dimitrie Onciul vele és Roeslerrel egyaránt szembefordult.

98 B. P. Hasdeu: *Originile agriculturii la români. Columna lui Traian*, 1874. 3. sz. 49.

99 Marczali Henrik: Néhány történeti észrevétel Hasdeu tanulmányára. *Budapesti Szemle*, 1894. 79. k. 82–91.

100 Densușianu 1913.

101 Xenopol 1998, 10, 32–33, 93, 229.

102 Xenopol 1885.

Onciul tézise az admigráció, a hozzávándorlás – a folytonosság és az őshonosság elegyítése. Eszerint az egykori traianusi Dáciában, azaz Erdélyben romanizált vagy római népességtöredékek maradtak, és aztán a 8–9. században a Balkánról jött a román népesség zöme. „A vita kirobbanása óta a román kérdést túl erősen állították a nemzeti szenvedélyek szolgálatába, túlzottan meghempergették a gyűlölet és a gonosz mesterkedések saráiban ahhoz, hogy az elfogulatlan ítélet is helyet kapjon, és megfelelő módon érvényesülhessen. Innen a túlzások mindkét részről, mely túlzások tévutakra vittek. De általában a középút a legegyszerűbb, és ebben az esetben is az marad.”¹⁰³ Félreértés ne essék, nem arról van szó, hogy Onciul innen is, onnan is eleve megfontolt szándékkal valami kompromisszumot keresett volna, hanem arról, hogy az érvek és ellenérvek mérlegelése után alakította elméletét, és többször használta a visszavándorlás, mintsem az admigráció kifejezést. Ezzel ugyanis hazafias elkötelezettségét juttatta kifejezésre, hiszen tézisével kitette magát a hazafiatlanság vádjának. Viszont kétségtelen, hogy ő volt a legnagyobb román pozitivistatörténész, aki a politikai megfontolásokat igyekezett háttérbe szorítani. Aztán annak érdekében, hogy bekerülhessen az Akadémiába, belépett a konzervatív pártba, amelynek sok tagja viszont a tudományos objektivitást és a helyzetelemzést vallotta célként.¹⁰⁴

Tézisét nem adta fel, hanem 1919-ben a román nemzeti egységet dicsőítő akadémiai előadásában az alkalomnak megfelelő pátosszal újra kifejtette: a román nemzetiség első magvait akkor vetették el, amikor a rómaiak meghódították az Adriai-tenger keleti partvidékétől a Dunáig terjedő illír területeket, ahol – szerinte – a hajdani illírek, a mai albánok ősei éltek. „Innen indult a kelet-dunai provinciák romanizálása a Fekete-tengerig és a Kárpátokig, majd tovább, és ennek eredményeképpen Dacia Traianában a római hódítás, és lerakta a román nép alapját azon a földön, amely történelmi hazája, és ahol kifejlődött a románok nemzeti állama.” A Dunától délre latinizált népet viszont a szlávok és bolgárok behatolása arra kényszerítette, hogy a hegyekbe húzódjanak. „Ily módon megállapítható, hogy a román nemzet kialakulása a dél-dunai romani-

103 Onciul 1968, I:260.

104 Aurel Sacerdoțianu: *Viața și opera lui Dimitrie Onciul*. Onciul 1968, I:26.

zált provinciákban s úgyszintén Dacia Traianában, amelyet jórészt e provinciák római elemeivel kolonizáltak, befejeződött az – egész latinsággal való területi egységben – azt megelőző időszakban, hogy a szlávok a VII. század elején megtelepedtek volna a Balkán-félszigeten.” Viszont a magyarok bejöveteléig olyan béke honolt a Kárpát-medencében, hogy a balkáni hegyek világába szorított elemeket vonzani kezdte, és megindultak észak felé. „A déli admigráció révén megerősödött dáciai román elem, már amennyi megmaradt és fejlődött, miután Aurelianus elhagyta a provinciát, annyira gyarapodott, hogy teljesen magába olvasztotta az együtt élő szlávokat”, akiket még a magyarok is itt találtak.¹⁰⁵

A régmúlt képe némileg idillikus. A képalkotók egymásról kialakított képe már kevésbé. Az admigráció tézise körül is kirobbant egy kisebb-nagyobb akadémiai botrány. Kirobbantója Radu Rosetti, sajátos alakja a román történetírásnak és szellemi életnek. Kicsit különc, kicsit magányos, aki a saját útjait járta. Egyszóval nonkomformista, talán az egyik legnagyobb a román kultúrában. Igaz, mint fejedelmi sarj megengedhette magának. És nem akármilyen, hanem ízig-vérig demokratikus, aki tudott a nép nyelvén. Mint a klasszikus író, Mihail Sadoveanu hangsúlyozta: „úgy beszélt, mint a parasztok, és európai módon gondolkodott”. A csángókról is rendhagyó véleményt tett közzé.¹⁰⁶ De a legnagyobb „bűne” és erénye az volt, ahogy az 1907-es nagy parasztfelkelésről szóló monográfiájában megírta a parasztság jogfosztását, valóságos vádiratot a nagybirtok ellen. Viszont a románok eredetéről szóló értekezéseit próbálták kihasználni ellene. Nem kétséges, hogy eredeti, de a román közvélemény számára sértő ötlettel jött elő még egy 1889-es cikkében, amikor azt bizonygatta, hogy a szlávok rabló hadjárataik során a 6. és 7. században a Duna bal partjáról számos latinizált trákot telepítettek a Duna jobb partjára és a Kárpátok vidékére, ahol viszont még éltek korábban latinizált elemek. Később a latin elemek erdélyi túlélésének lehetőségét is elvetette. A hegyekben való túlélés feltételezését egyenesen abszurdnak minősítette, mert szerinte az erdélyi hegyekben nem lehetett elég legelő az állattartáshoz, legfeljebb egy jelentéktelen törzset lehetett volna eltartani.

105 Onciul 1968, II:299, 303–304, 307.

106 Miskolczy 2004, 5.

A Román Akadémia meg is kapta a feladatot, hogy foglaljon állást ebben a kérdésben, de nem tette. A szerző pedig nyugodtan hirdethette, hogy a történettudomány célja az igazság feltárása, egyébként a hazafiatlanság vádjának elhárítására még azt is hangoztatta, hogy a románok 300 évvel korábban jöttek be, mint a magyarok, és Roeslertől, valamint Hunfalvy Páltól elhatárolta magát.¹⁰⁷ Hiába, az Akadémia nem vette jó néven a teóriát, nem tetszett neki a szláv telepítés elmélete. Viszont a későbbiekben a két világháború közötti korszak – dáko–román kontinuitást kérlelhetetlenül valló – mérvadó történészei maguk is azt állították, hogy a szlávok rátelepedtek a románokra. A szláv hódításra még a román vajdaságok kialakulása előtt került sor – fejtegette Giurescu a kor legnépszerűbb román történeti összefoglalójában.¹⁰⁸ A tézis bizonyítéka a román népnév devalválódása, az, hogy a *rumân* a jobbágy, majd a szolga szinonimája lett. Ennek megfelelően szláv „bojári hódító osztályról” írt P. P. Panaitecu. Ez telepedett rá a románokra, aztán ennek a szláv elitnek a helyére lépett a román.¹⁰⁹ Gheorghe I. Brătianu pedig úgy vélte, hogy a románok a 6–9. században szláv vagy túlnyomórészt szláv, de mindenképpen szláv kultúrájú uralkodó réteg uralma alatt éltek.¹¹⁰ Ez a konstrukció persze nem sérti olyan durván a történeti köztudatot, de nem is túl hízeglő. Így aztán feledésbe merült, annál is inkább, mert 1945 után a szlávokat nem illett hódítónak nevezni. Netán még valaki a szovjetekre gondolhatott volna, akiket akkor éppen testvéri felszabadítóként illett ünnepelni – 1956–1957-ig.

A hódításelmélet ellenében azt lehetett felhozni, hogy a *vlach* és a *rumân* szavak csak a 16. század végén tűntek fel a jobbágy vagy szolga szinonimájaként, korábban szabad közembert jelöltek.¹¹¹ Valójában már korábban is pejoratív mellékízt kapott a *rumân*. Amikor 1481-ben Nagy István vajda a saját jelöltjét akarja a havaselvi trónra ültetni, akkor a havaselveiekhez intézett

107 Radu Rosetti: Regretabil! *Viața românească*, 1909. 6. sz. 361–372.

108 Giurescu 1935, 238.

109 Panaitecu 1994, 21, 49.

110 Gheorghe I. Brătianu: *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*. Évry, 1977. 28.; Panaitecu 1994, 44–50.

111 Șt. Ștefănescu: Considerațiuni asupra termenilor „vlah” și „rumîn” ale Țării Românești din veacurile XIV–XVII. *Etudii și materiale de istorie medie*. IV. 1960. 65–66.

levelében gondosan került a *rumân* szót, helyette a közembereket a *siromah* ('szegény') kifejezéssel illette.¹¹² A válasz viszont minden oláhoktól (УТ БЦЕХ БЛАЦЕХ) is jött.¹¹³ A *vlach* kifejezés a szláv nyelvű forrásokban élt.¹¹⁴ De ez vajon cáfolja a szláv hódításelméletet? Hitkérdés, ráadásul kényes is. Mert 1940-ben egy német nyelvész úgy vélte, hogy a *rumân* szó 'röghöz kötött szolgaparaszt' jelentése egy érv a románok Kárpát–Duna-táji kontinuitása mellett.¹¹⁵ De ezzel még nincs vége az ötleteknek. Újabban sikerült kideríteni, hogy a magyarok kiszorították a szlávokat Erdélyből, és ezek a Kárpátokon túli román területeken telepedtek meg, és ez magyarázza a középkori román kultúra szláv nyelvűségét, amire még kitérünk.¹¹⁶ Kérdés: mi történt 1000 és 1300–1400 között?

De térjünk vissza a tudományhoz, amely – mint tudjuk – nem kétes bizonyosságokkal, hanem valószínűségekkel dolgozik. A századforduló után megjelentek a színen a nagy nyelvészek, amire azért is szükség volt, mert a történészek a nyelvészetben már nem voltak járatosak, márpedig a román eredetkérdéshez nyelvészeti ismeretek nélkül nem lehet hozzászólni. De vajon a nyelvészek mennyire lehettek járatosak a történelemben? Mindenesetre az elbeszélő források miatt ők maguknak vindikálták a dicsőséget, hogy megfejtsék a „rejtélyt”.

A román nyelvészek belső „vitája”

A nagy nyelvészek általában nem kedvelik egymást. A románok is ezt példázzák, és azt is, hogy az ellenségeskedés nem szép, de az ezt kísérő versengés mégis termékeny. Igaz, a hangváltozások elemzése a mai – nem nyelvész – olvasó számára labirintus, de a nyelvészek sem ítélik meg egyformán, hogy ők maguk,

112 Simon 2013, 93.

113 Bogdan 1905, 282.

114 Giurescu 1993, 344.

115 Ernst Gamillscheg: Zur Herkunftsfrage der Rumänen. *Südost-Forschungen*, 1940; idézi: Arvinte 1983, 122.

116 Frédéric Beaumont: L'État moldave: création hybride slavo-romane dans l'état des Empires polonais, hongrois et turc. 61. <https://www.academia.edu/2944305> (2020-11-11)

a labirintus mérnökei miként kerültek ki okfejtéseik szövevényéből, miközben egymással hadakoztak. A három nagy harcos professzor egy-egy iskola alapítója: Ovid Densusianu (1873–1938) Bukarestben, Alexandru Philippide (1859–1933) Jászvásárt és Sextil Pușcariu (1877–1948) Kolozsvárt.

Alexandru Philippide indult a legkorábban a pályán, de későn ért be a termés. Immár hatvanadik évét is betöltötte, amikor közzétette élete fő művét *A románok eredete* címmel. A két kötet 1700 oldalra rúg. Az első kötet azt vizsgálja, hogy mit mondanak a történeti források. Hatalmas körképet nyújt a Balkán-félsziget romanizációjáról a térségben élő etnikumok bemutatásával. A mű a latin feliratok névanyagának mindaddig legrészletesebb feldolgozása. Végül Philippide sorra veszi és értékeli – hol csak néhány sorban, hol oldalon keresztül – mindazt, amit a románok eredetéről írtak. És teszi ezt minden tekintélytisztelet mellőzésével. Iorgát – e téren – a legdezorientáltabbnak minősítette, és a legnagyobb román történetírót egy harmadik vonalbeli osztrák és magyar történész mellé helyezte. Roesler tézisének nullának minősítette, viszont a románok és az albánok őseinek együttéléséről vallott nézetét olyan megjegyzéssel idézte fel, hogy ezzel „betapasztotta mindazoknak a száját, akik azt hangoztatták, hogy a dákorománok szakadatlanul és kizárólag Dáciában éltek”.

A román nép kialakulásának területét az 1914 előtt földrajzi terminológiát használva így jelölte ki: a Szerb Királyság a Drina folyóig, e királyság nyugati határáig, Koszovó török tartomány délen egészen Skopjeig (Üskübig), beleértve Bulgária délnyugati részét is (Szófia és Küstendil vidékét), Bulgáriának a Duna és a Balkán-hegység között fekvő területei, Dobrudza, Olténia, Havaselve és Moldva Duna menti részei és Besszarábia tengerparti területei egészen Akkermanig (Cetatea Albă, Dnyeszterfehérvár), Erdély, a Bánság és a Szerémség. Viszont miután a hunok a 4. század második felében meghódították Pannóniát, a rómaiak ennek is visszavonták latinizált lakosságát. Akik maradtak, vagy beolvadtak az egymást követő népekbe, vagy pedig fennmaradtak mindaddig, amíg a románok át nem keltek a Dunán, és ekkor hozzájuk asszimilálódtak. Philippide a romanizált népek két rétegét különböztette meg. Először az őshonos népek vagy legalábbis a római hódoltság előtti népek rétegét. Nyugatról kelet felé haladva ezek a következők voltak: dardánok, dasszareták, breukok, párthusok, cavok, scordiscok, triballok, moesek, dákok, besszák, inaedek, dentheteták,

szardok, géták, crobyzok, corallok, szkíták, szarmaták, baszternák, obulensek, oitenszek, autariaták, britolagok. Ezekhez csatlakozott még a pirusták dáciai kolóniája, a Dáciában lévő kelta telepések és a különféle illír–pannon kolóniák. A román nemzet kialakításában közreműködő dákok a Duna jobb partján, Moesia Superior és Moesia Inferior provinciában éltek, Dáciában viszont csekély számú romanizált dák akadt. Az őslakos vagy legalább a római hódoltság előtti népeknek erre a rétegére rakódtak rá a román területen rövidebb vagy hosszabb időre további népek a római hódoltság alatt (azok a népek, amelyekről tudjuk, hogy nemcsak betörték a románság területére, hanem ténylegesen le is telepedtek itt, kis csillaggal szerepelnek a felsorolásban): *alánok, *astingok vagy *astringok (= vandálok), *avarok, *basztarnák, *besszusok, boranok, bolgárok, kárpok, kosztobokok, *cemanderek, *gepidák, *gótok (nyugati és keleti gótok), *herulok, *hunok, *markomannok, peucek vagy peucinek, roxolánok, *sadagarok, *szarmaták, *scyrek, *szlávok, *taifalok, urugundok, *vandálok. „Ez a konglomerátum azt az egységes vonást, amely egyetlen nép, a román, és az egyetlen nyelv, a román születését lehetővé tette, ezen elemek keveredésének köszönhetette, amit azonos társadalmi és politikai körülmények segítettek elő, és az, hogy e népek között az egyik túlsúlyban volt, mégpedig a trák.” A romанизálásban az itáliai elemek száma nagyon csekély volt.

Philippide szerint „semmit sem tudunk arról, hogy a románok mikor foglalták el jelenlegi területeiket”. Úgy vélte, hogy „a románoknak már a 7. század elején meg kellett kezdeniük a szivárgást a Duna jobb partjáról a bal parti területekre, és hogy ennek a szivárgásnak a 13. század első feléig kellett elhúzódnia”.¹¹⁷ Az albán és román nyelvi rokonság, valamint a román nyelvjárások vizsgálatával pontosan leírta a románok – hullámszerű – vándorlását. Egyszerű – nem nyelvész és nyelvész – halandó számára ez munkájának legnehezebben emészthető része. A hangtant csak különleges adottságok birtokában és csendben lehet művelni. És miután ez utóbbira nagy szüksége volt Philippidének, az anekdota szerint összetörte első felesége zongoráját, és a roncsokat kidobta az ablakon. (Ez enyhíthetett azon, hogy Jászvásárt börtönben érezte magát.¹¹⁸)

117 Philippide 1925, 690, 782, 793, 854–858.

118 Oprișan 1986, 46, 76.

Philippide nyelvszemléletében „a nyelv olyan szerv, amelynek működésében a fizikum is meg a pszichikum is részt vesz”. Viszonyuk változó. „A hangok olyan fizikai elemek, amelyeket a test bizonyos fizikai részei keltenek, az ismereteknek hangok általi szimbolizálása viszont a pszichikai rész, amit a lélek dolgozott ki.” A hangok lassabban és fokozatosabban változnak, míg a szimbólumok (szavak, nyelvtani formák és ezek jelentése) gyorsabban és hirtelen változnak, és a hangok közötti igen nagy hasonlóság mellett gyakran hatalmas jelképi eltéréseket találunk. „Hasonlítsuk össze például a hangok és a szimbólumok változásának arányát a román köznyelvben: a szimbólumok (szavak, a szavak jelentése és formája) változása olyan nagy, hogy a paraszt már nem is érti ezt a nyelvet, a hangokban tapasztalható változás viszont csaknem a nullával egyenlő, és így teljes mértékben megőrződtek az ősi kiejtések. Ha tehát az ember követni akarja az egy tömböt alkotó román nyelv csoportokra tagozódását azzal a gondolattal, hogy ez a tagozódás megfelel annak, ahogy a román népet alkotó csoportok eltávolodtak egy adott terjeszkedési központtól, akkor úgy áll biztosabb alapon, ha kalauzának az anyagi természetű hang lassú és szilárd elemét választja.” 202 közös hangtani vonás lelhető fel a három nagy román dialektusban (a dáko- vagy északi románban, a macedorománban és az isztrorománban). 96 valamennyi dialektus közös vonása, 106 pedig két-két dialektus közös vonása. Ezzel a 202 közös jelenséggel szemben az egyes nyelvjárásoknak megvannak a maguk sajátos vonásai (a dákorománban 58, a macedorománban 57, az isztrorománban pedig 20). Miután az aldialektusok és a tájnyelvek eltérő és közös vonásait is megállapította, azt is leszögezte, hogy vannak olyan közös vonások, melyek egymástól távol, külön-külön alakultak ki, és pedig a románok hasonló fizikai és pszichikai alkatának köszönhetően.

A román tömb még Kr. u. 600 előtt több ágra szakadt, először a dákorománok és a macedorománok váltak el egymástól, aztán az isztrorománok váltak ki a dákorománok közül, majd a macedorománokról leváltak a meglenorománok, és Szalonikitől északra, Meglenben telepedtek meg. Amit Philippide korábban szivárgásnak nevezett, azt immár hullámok mozgásaként jellemezte. A közös és eltérő hangtani sajátosságok összehasonlításából következett, hogy a románok először a Bánságba vonultak, aztán 1) „a hullámok egymás fölött áthaladnak a Bánságból kiindulva, és egyre távolabbi területekre csapnak át, a Kárpátokon

túli részekre (a Barcaság és az Olt-vidék [Fogaras], Délkelet-Erdély kivételével), Moldovára, Bukovinára, Besszarábiára; 2) Hogy csupán egy Kárpátokon túli hullám nyúlik át Olténiára és a Havaselvére; 3) Hogy külön-külön hullámok öntik el Olténiát, Havaselvét, a Barcaságot és az Olt vidékét, Délkelet-Erdélyt; 4) Hogy egyetlen olyan hullám sem volt, amely Havaselvét és Moldovát egyszerre öntötte volna el; 5) Hogy Olténiát egy Kárpátokon túli hullám öntötte el Havaselve nélkül. Tehát Moldova, Bukovina, Besszarábia genetikailag (mint ág) és történelmileg a bánsági-kárpátontúli területhez tartozott; Moldovának és Havaselvének egymással nincs sem genetikai (ágszerű), sem történelmi kapcsolata; Olténia genetikai (ágként) és történelmi szempontból vegyes összetételű, azaz bánsági, kárpátontúli és havaselvi elemekből áll. Tehát két különálló román vándorlás zajlott le: az egyik felölelte a bánsági-kárpátontúli területet (a Barcaság és az Olt-vidék [Fogaras], Délkelet-Erdély kivételével), Moldovát, Bukovinát és Besszarabiát, a másik pedig Olténiára, Havaselvére, a Barcaságra és az Olt völgyére, Délkelet-Erdélyre terjedt ki.” Másként: „1) az a román vándorlás, amely a bánsági-kárpátontúli területre, Moldovára, Bukovinára és Besszarábiára terjedt ki, nyugatról haladt kelet felé, mivel természetes dolog, hogy minél közelebb vannak a hullámok a kiindulási pontjukhoz, annál több hasonló elemet fedezhetünk fel bennük; 2) ugyanezek okok miatt az Olténiára, Havaselvére, a Barcaságra és az Olt-vidékre, Délkelet-Erdélyre kiterjedő román vándorlás délről haladt észak felé, azaz Havaselvről a Barcaságba és az Olt völgyébe, Délkelet-Erdélybe”.

Összegezve a szétvándorlás menetét: „Először a macedorománok telepedtek le mai területeiken, és letelepedésük rövidebb ideig tartott, csaknem egyidejű és tömeges méretű volt. A dákorománok viszonylag később telepedtek le mai területeiken, de letelepedésük hosszabb ideig tartott, és fokozatosan ment végbe. Ami az isztrorománokat illeti, nyelvük csak annyit árul el, hogy még ma is létező szórványos maradványaik viszonylag későn telepedtek le jelenlegi területeiken, és nem is olyan régen még közelebb laktak a románok őshazájához, mint a dákorománok. A dákorománok északi és keleti irányú vándorlásuk során szintén kettészakadtak. [...] Az első ág hullámai, amelyek Moldovát és Besszarabiát lepték el, nem Erdély keleti havasain át terjedtek tova, hanem Erdély északi völgyein, Bukovinán át. És ez a román áradat Bukovinán keresztül először Moldovát ön-

tötte el, majd később szintén Bukovinán át Besszarábiát. A második ágban azok a hullámok, amelyek átcaptak a Barcaságba és az Olt-vidékbe, Délkelet-Erdélybe, az őshazából kiinduló új vándorlásból szakadtak le, és ezek későbbi keletűek, mint a Havaselvét elárasztó vándorlás.” A román vándorlás oka a szlávok benyomulása a Balkánra, akik viszont jelentős mértékben elhagyták a mai Románia területét. „A két területen a teljes népcseré csak a 13. század elejére ment végbe. Tehát a 13. század nem a dáko–román vándorlás kezdetét jelenti, ahogyan Roesler hitte, hanem ennek befejezését: a 13. század elején a románok már benépesítették azt az egész területet, amelyet jelenleg elfoglalnak.”¹¹⁹

Az ilyen jellegű munkák sorsa, mint amilyet Philippide tett le az asztalra, az elhallgatás és a szidalmazás. O. Densusianu elegyítette a kettőt. Márpedig ő volt kora nagy nyelvésze, aki még huszonévesen, a századfordulón megírta a román nyelv történetének első tudományos szintézisét, amelyet 1929-ben újra kiadott. Kölcsönösen lekezelték egymást Philippidével, és Densusianu ezért érdemi elemzés nélkül, kisebb ellentmondások kipécézése után kimondta az ítéletet: „nehézkés és homályos könyv, és az utolsó oldalnál az ember úgy érzi, mintha katakombából bújna elő”; igaz, sok munka, de „sok hiábavalóság”. De a legkevényebb kijelentés egy költői kérdés: „Philippide miért nem írja alá egészében Roesler elméletét?”¹²⁰ Nem bocsátotta meg, hogy nem tartotta valószínűnek a latinizált elemek dáciai (erdélyi) túlélését. Viszont ő maga sem határolta el magát minden vonatkozásban a grazi professzortól. „Az egyik pont, amelyben egyetértünk Röslerrel: a román nyelv kialakulásának középpontját a Dunától délre kell helyeznünk. Olyan tény ez, ami számunkra megcáfolhatatlannak tűnik, és amelyet a filológiai kutatások a jövőben csak tovább fognak erősíteni. Mégis eltérünk Rösleről, amikor a román nyelv születésének területét Moesiára teszi, és elfogadja, hogy a románok ma a kolonusok leszármazottai, akiket Aurelianus telepített le e provinciában, miután 271-ben kiűrtette Dáciát. Megítélésünk szerint a román csak a Moesiánál sokkal kiterjedtebb és az Adriához közelebb fekvő területen alakulhatott ki. És szerintünk e terület csakis Illíria lehetett.” De

119 Philippide 1928, 379, 381–382, 389–390.

120 Ovid Densusianu: Al. Philippide, Originea Rominilor. I–II. Iași, 1925, 1928, *Grai și suflet*, 1929–30, 396–404.

„amikor kijelentettük, hogy a román kialakulása központjának Illíriában kellett lennie, semmiképpen sem zártuk ki bizonyos eléggé jelentős latin elem fennmaradását Dáciában és Moesiában. E provinciák közül az elsőben ilyen elem főként délnyugaton maradhatott fenn, a Duna középső folyásához közeli vidékeken, valamint a Száva és a Dráva mentén is. E tájakon a római élet kezdettől fogva nagyon intenzív volt, semhogy olyan hirtelen kihunyhatott volna, mint azt Rösler hiszi. Illíria szomszédságának mindenképpen alá kellett támasztania, és bizonyos mértékig táplálnia is kellett a római életet a Balkánnak ebben a részében, és még abban az esetben is, ha Dácia valamennyi római lakosa ki is vándorolt volna Aurelianus idejében; Illíria ezen délnyugati részét fokozatosan újra benépesítették volna azok az újabb telepések, akiket errefelé taszított az a mozgás, amely a Duna jobb partján élő latin népességet áthatotta”.¹²¹ Ami pedig a perdöntő közös albán–román szavakat illeti, ezeket – Densusianu szerint – a délről északra vándorló macedorománok adták át a dákorománoknak.¹²² Csak-hogy Philippide azt mutatta ki, hogy a macedorománok hamarabb eltávolodtak az albánoktól, mint a dákorománok, mert ezek nyelvjárásában erősebben érvényesült az albán hatás.

A kolozsvári Sextil Pușcariu 1926-ban még a Philippide által kifejtett hullámok elméletének alapos elemzését ígérte, hangsúlyozva, hogy a kérdés „örökké nyitott”,¹²³ de aztán a vitát lezárta, mielőtt megnyitotta volna, mert egy évtized múltán már Philippide munkásságának említése nélkül fejtette ki nézeteit. A kolozsvári professzor reménytelen vállalkozásnak tartotta, hogy megtalálják a román nép őshazáját, bölcsőjét, mert – mint fejtegette – hatalmas területeket bejáró pásztornép lévén hatalmas, Dél-Görögországtól az északi Kárpátokig terjedő területeken alakult ki, nyelvi egysége pedig a pásztornép mozgékonyságának köszönhető. A magyar helynévanyag, a folyónevekben élő (Olt, Maros) magyar nyelvi hatás a Magyar Királyság nyomásának tudható be.¹²⁴ Közben azt is vallotta, hogy az Erdélyi-érchegységben lett volna egy olyan magterület, ahol

121 Densusianu 1929, 288–289.

122 Densusianu 1929, 356–357.

123 Sextil Pușcariu: Pe marginea cârților. *Dacoromania*, IV/2. 1381.

124 Pușcariu 1940, 255, 307.

a latin nyelv folyamatosan alakult volna át románná, hiszen az ottani nyelvjárásban több a latinból levezethető szó, mint másutt.¹²⁵ Igaz, korábban Tache Papahagi – aromán (*aromân*) eredetű román nyelvész és folklorista – úgy vélte, hogy a mócok a Balkánról származnak, ahol még él a *moțian* nevezetű macedoromán népcsoport.¹²⁶ De Pușcariu alighanem a Philippide gondosan nem említett, bár mások által már idézett megjegyzéséből merített.¹²⁷ A jászvásári professzor ugyanis annak lehetőségét is felvetette, hogy az a római népesség, amely Dáciából nem menekült a Duna jobb partjára, eltűnt „a barbárok körében”, és azok, akik mégis helyben maradtak, és őrizték a nyelvet, a Balkánról bevándorolt románságba olvadtak be.¹²⁸

Ezzel lezárult a három hang- és mérvadó tudós – Densusianu, Philippide és Pușcariu – vitája, de a Philippide-vita hullámai nem ülték el. Philippide hű tanítványa, Iorgu Iordan szerint mestere műve az egész szakirodalom legalaposabb terméke, amelyről már 1927-ben megírta, hogy nemzeti jellegű a szó legemelkedettebb és legszebb értelmében, mert a román nép vitalitását bizonyítja, éspedig azt, hogy annyiféle etnikumot tudott magába olvasztani, és ez „jogos bizalmat és reményt kell hogy ébresszen bennünk”.¹²⁹ Annál is inkább, mert már kísértett a faji tisztaság eszméje. Jellemző, hogy még az 1850-es években a tudós szabadkőműves szerzetes Eufrosin Poteca halálos ágyán keserűen mondta egyik barátjának: „Ne felejtse, hogy népünk dákok, rómaiak, gótok, vizigótok, avarok, kunok, besenyők, bolgárok, szerbek, magyarok és mások gyűlevész bandája, és még sok idő kell, hogy jóféle nép legyen belőle!”¹³⁰ És akinek mondta, annak fia, C. Rădulescu-Motru olyan nacionalista filozófus lett, aki már-már az etnikumot tette meg kategorikus imperatívusznak, és úgy nyilatkozott Philippide könyvéről, hogy „nem tudjuk, olyan zseni művéről van-e szó, akit nem ismertek el kor-

125 Sextil Pușcariu: Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie. *Revue de Transylvanie*, 1936–37. 1. sz.; Uő.: Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române. *Revista Fundațiilor Regale*, 1937. 5. sz.

126 Tache Papahagi: Cercetări în Munții Apuseni. *Grai și suflet*, 1925. 2. sz. 22–89.

127 Sacerdoțeanu 1936, 145.

128 Philippide 1925, 854.

129 Iordan 1969, 109.

130 Rădulescu-Motru 1996, 292–293.

társai, vagy egy eredeti ember dolgozatáról, aki nem tudta módszeresen feldolgozni a gyűjtött anyagot”.¹³¹ Valójában a történészek sem tudják megemésztetni Philippide koncepcióját. Elhallgatják, jobb esetben elutasítják, csak hogy ezt nem érvekkel teszik, hanem azzal, hogy abszurdá stilizálják. Iorga például sohasem szállt vitába Philippidével. A magyar kollégákkal annál lelkesebben. 1934-ben a budapesti francia folyóiratban termékenynek tűnő cikkváltásnak lehettünk tanúi Tamás Lajos és Iorga között. Erdélynek a román kultúrában betöltött szerepéről értekeztek, de a vita úgy eldurvult, hogy Iorga a szerkesztőhöz intézett levelében a nemzetek közötti béke megbontásával vádolt mindenkit, aki vitatja a román nép őshonosságát.¹³² Gheorghe I. Brătianu a karikatúrát választotta azt állítva, hogy Philippide egyébként „komoly munkája” szerint a románok ősei valóságos cikkcakkban vándoroltak volna, és valamennyi nép között elérték a területi instabilitás abszolút rekordját. Viszont – mint hangsúlyozta – csak abban érthet egyet a bevándorlás elméletének híveivel, hogy Moldva és Besszarábia a középkori román expanzió utolsó szakaszát jelentik.¹³³ Brătianu némileg az admigrációs elmélet felé hajlott, elfogadta azt, hogy a Balkánról kisebb csoportok vándoroltak északra, de abban a politikai helyzetben alapvetően azt kellett bizonyítania, hogy a román nép bölcsője Erdély. És ezt hitte is.

A történelmi kérdés akkor úgy hangzott: Ki birtokolja Erdélyt? Milyen formában érvényesítheti kisebbségi jogait az erdélyi magyarság, és miként lehet a jogait korlátozni? A román és magyar történészek és nyelvészek két ellenséges táborként álltak egymással szemben. Harci mezük a kemény stílus, viszont tudományos téziseiket érvekkel támasztották alá, és legfeljebb kételyeiket hallgatták el. A „bölcsek” pedig ma Philippide munkásságát hallgatják el, hiszen a jászvásári professzor műve csak zavarja a tisztánlátást, hangelméletével és nyelvjárástani fejtegetéseivel nem tudnak mit kezdeni.¹³⁴

131 C. Rădulescu-Motru válasza Ioan Petrovici akadémiai székfoglaló előadására. Petrovici 1935, 21.

132 Miskolczi 1994, 175.

133 Brătianu 1988a, 50, 96.

134 Nicolae Saramandu: Teritoriul și perioada de formare a limbii române. Originea dialectelor românești. *Fonetica și dialectologie*, 2016. 5–25. <https://iris.unito.it/retrieve/handle/2318/1637834/333093/Angster%20et%20alii.pdf> (2021-06-22)

A magyar nyelvészek „egyetértése”

Lehet, hogy Aurélien Sauvageot, a finnugor nyelvészet nagy művelője túlzott akkor, amikor úgy érezte, hogy a két világháború közötti Budapesten az európai nyelvészet központjában élt.¹³⁵ Viszont az kétségtelen, hogy Magyarországon azóta sem művelték olyan magas szinten a történeti nyelvészetet, mint akkor. A politikai vezetés is támogatta a revizionizmus érdekében, de azért is, mert az utódállamok tudósai sem kímélték a tintát a magyar történelem diszkreditálása érdekében. Ez a kettős nyomás olyan egyetértést alakított ki, amelynek felszíne alatt érezhetők a koncepcionális különbségek is. Ugyanakkor úgy kellett fogalmazni, hogy ezek ne kerüljenek előtérbe, ne használja ki a másik fél a maga propagandacéljaira, és ez a historiográfiai paranoia ma is jellemzi egész térségünket.

A korszak két legjobb magyar romanistájának – Tamás Lajosnak és Gáldi Lászlónak – a munkássága párhuzamba állítható az egymással szemben álló román nyelvészekével. Tamás Lajos olyan könyvet tett le az asztalra, amely csak Philippide teljesítményéhez hasonlítható, viszont Pușcariu szemléletével is rokonítható. Nem próbálta egy kisebb-nagyobb területen megtalálni a román őshazát. Feltételezte ugyan, hogy a román „pásztorkodás eredetileg csak egy szűkebb területi körzet határain belül folyt le”, de aztán az ősrómánység „a szláv hatás első és legrégebbi korában (6. századtól a 10. századig) még teljes egészében a Balkán-félszigeten pásztorkodott”, viszont Erdélyben még a 12. században sem élt „letelepedett” románység. Igaz, „nomád pásztorcsoportok [...] már a 9. században megfordulhattak a Kárpátok kövér havasi legelőin, sőt, hogy ne [...] vádolhassanak elfogultsággal, még azt sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy még mielőtt a honfoglaló magyarok észak-kelet és dél felől benyomultak volna Erdélybe, ott már néhány évvel hamarabb [román] pásztorok nomadizáltak”. De ilyen alapon az is elképzelhető, hogy a hunok soraiban már akadtak ma-

135 Sauvageot 1988, 40–64.

gyarok is.¹³⁶ 1940-ben írt dolgozata szerint „elvileg nem lehetetlen, hogy egyes pásztorcsoportok hosszabb-rövidebb időre már a XI. században is megjelen-
tek a Kárpátok dús havasi legelőin”.¹³⁷ Összegezve: „A balkáni római uralom
hatszáz esztendeje kellett ahhoz, hogy végre a pásztorkodó trák-illír elemek is
megtanulják a hódítók nyelvét, de amikor megtanulták, akkor ők őrizték meg
egyedül, míg a helyhez kötött életmódot folytató és a szlávsággal a síkságon
és az alacsonyabb hegyvidéken állandóan együtt élő városi és falusi romani-
zált lakosság erre képtelen volt.”¹³⁸ Tamás Lajos tézise mozgó kontinuitásnak is
nevezhető.¹³⁹ Ez a kifejezés újabb keletű, és olyan nyelvészről származik, aki a
traianusi Dáciát elnevezte Romania Antiquának, a Duna jobb partján elterülő
Dáciákat pedig Romania Novának, és a kettő között állandó érintkezést feltéte-
lezett, miközben idézte azt a Tache Papahagit, aki nemcsak az erdélyi-érchegy-
ségi mőcokról, de még a máramarosi románokról is feltételezte, hogy a Duna
jobb partjáról indulva a 10. században foglalták el helyüket.¹⁴⁰ Így a mozgó kon-
tinuitást valló szemléletben is van azért őshaza, csak éppen ott van, ahova a ro-
mánok szétvándoroltak. Ami Romania Antiquát és Novát illeti, a megnevezés a
szerző leleménye, a balkáni Romania nem volt más, mint Görögország; annak
az a része, ahol jelentősebb tömegek a latin nyelvet már nem is beszélték.

Gáldi László elvetette azt a felfogást, amely az Adriától és a Fekete-tengertől
a Kárpátokig és Pindoszig képzelte el „a gigantikus őshazát”. Szerinte „az erede-
ti mának sokkal kisebb területet kellett elfoglalnia, s a későbbi fejlődés csakis
szétvándorlással magyarázható”. Az ősróman egység a 9–10. században bomlott
fel, és „az egység megszűnésének oka nem annyira a szláv beözönlés, mint in-
kább a Balkán elszlávosodása”, és ennek nyomán „az összefüggő latin nyelvterü-
letből csak foltok maradtak meg”, és ezeket a népmozgalmak könnyebben tudták

136 Tamás 1935, 131, 153–154, 220–221.

137 Tamás Lajos: Románok (oláhok). Erdély, 1940. <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/10.html> (2015-09-15)

138 Tamás Lajos: A román nép és nyelv kialakulása. *Hitel*, 1942. 5. sz.6.

139 Schütz 2006, 141.

140 Alexandru Niculescu: Romania Antiqua, Romania Nova et la continuité „mobile” du Roumain. *Quaderni di Filologia Romanza della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bologna*. 1987. 6. k. 15–16.; Papahagi 1925, LXXX.

magukkal sodorni. A magterületet Gál di László nem nevezte meg; az általa közölt térképen a Nis–Szkopje–Szófia háromszögnél valamivel nagyobb területen alakult ki a románság, de ez a román őshaza kisebb annál, amelyet Tamás Lajos vélelmezett. És Gál di Tamástól eltérően az albán–román közös szavakat nem az albánból származtatta, hanem valami közös forrásból, amely viszont szerintem nem lehet a dák. Ez pedig arra utalhat, hogy mégis nagyobb őshazát feltételezett, mint amelyet térképre vitt.¹⁴¹ Az 1960-as években bizalmasan meg is mondta egy-egy egyetemi hallgatónak, hogy akár a Bánságba is benyúlhatott a román életterület, de ezt nem írja le.¹⁴² Korábban viszont – egyetértést sejtetően és kellő kajánsággal – azt írta le, hogy még az admigrációs elméletet is felelevenítő német romanista az erdélyi román magterületeket az Érchegeységben és Hátszegen helyezte el, és határozottan kirekesztette a Bánságot a román őshaza területéből.¹⁴³ Gál di László szóbeli nézete már Densusianuéhoz áll közelebb. Közben persze fel-felbukkant egy-egy vulgarizátor, akiknek legjelesebbje mellőzve a megfelelő nyelvtudást is, még Philippidére sem emlékeztetett, pedig a Mester (Szekfű Gyula) a '30-as évek derekán tartott előadásaiban már kitért rá.¹⁴⁴

1945 után a magyar és a román történészek között valamiféle spontán konszenzus kezdett kialakulni Erdély történeti szerepének megítélésében, példa erre Makkai László és Gh. I. Brătianu munkássága. Az eredetkérdésben a nézetkülönbségeket tárgyyszerűen ismertették. Makkai Lászlónak a magyar és román múlt összefonódását bemutató munkája mindmáig egyedülálló. 1948-ban jelent meg,¹⁴⁵ de nemsokára bezúzták, a szerzőt pedig háborús bűnösneként kérte ki a román kormány. Ő megúsza, de Gyóni Mátyás bizantinológus, aki a balkáni románság történetéből idézett fel lényeges mozzanatokot, nem tudta elviselni a politikai légkört, és öngyilkos lett. Ebbe az is belejátszott, hogy románellenes-

141 Gál di 1941, 83–85, 404.

142 Szász Zoltán szíves közlése.

143 Gál di 1942, 28.

144 Kosáry Domokos: Az oláh bevándorlás. *Magyar Szemle*, 1940. XXXIX. köt, 4. (158. sz.); Szekfű Gyula: A magyarság és a nemzeti kisebbségek. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G 630/3.

145 Makkai László: Magyar–román közös múlt. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1003.pdf (2015-09-27)

séggel vádolták, holott egyes munkáira ma is hivatkoznak román történészek. Magyar nyelvészek és történészek 1945 után már nem foglalkoztak – és aztán nem is foglalkozhattak – a román nép eredetének kérdéseivel.

Makkai László 1948-as munkájában már visszájára fordította azt a tézist, amely szerint a szlávok a román vajdaságok megalakulása előtt a románok fölötte uralkodtak volna. Makkai ugyan nem volt nyelvész, de kifejezetten szoros munkakapcsolatban állt azokkal a nyelvészekkel, akik a román nép kialakulása és megtelepedése kérdésében állást foglaltak. A *román társadalomtörténet vázlat*a című rövid és kiadatlan, de annál velősebb és időállóbb írásában ki is fejtette érveit. A román „őshaza” kérdését nem feszegette, hallgatólagosan a bevándorlást vallotta. Íme:

„...nem a szlávok a románokra, hanem a románok a szlávokra telepedtek rá. Hasonló rátelepedésekre nem egy példát ismerünk a Dunatájon is. A román–szláv viszonylatnak még az avar és bolgár–török esetnél is találóbb analógiája a magyar honfoglalás, mert itt is a rátelepülő pásztornép asszimilálta a földművelő szlávtságot s alapított a maga nevére államot. Magának a párhuzamos jelenségnek egyszerű tudomásulvételén túl azonban nem szabad az azonosítást erőltetnünk, noha a párhuzamosság arra is kiterjed, hogy az államszervezet alapvető műszókincse mind a magyar, mind a román nyelvben éppen úgy szláv eredetű, mint az agrárterminológia tekintélyes része. A magyarság azonban forrásszerűen ismert szláv államkezdeteket talált a Kárpát-medencében s maga is nagy katonai erőt képviselő törzsi társadalomszervezettel érkezett az új hazába. A kunországi [ez esetben a havaselvi] szlávok politikai szervezettsége ezzel szemben semmi esetre sem állhatott a dunántúli vagy felvidéki szlávokéval egy színvonalon, de nem lehetett azonos azzal az állami berendezkedéssel sem, mely a későbbi román vajdaságok szláv eredetű politikai műszókincsében tükröződik. Egy olyan vajdát, akinek az udvarispán (*vornic*) irányítása alatt álló udvarában bojárok és szolgák (*slugă*) várják parancsait, s aki dézsmát (*dijmă*) és robotot (*clacă*) követelhet alattvalóitól, aligha igazhattak volna le a tudomásunk szerint még törzsi egységbe sem tömörült román pásztorcsoportok. Sőt, a kunországi szláv helységnevek egyenesen arra engednek következtetni, hogy az itteni szlávtság meglehetősen gyér és szervezetlen volt, ugyanis a szláv folyónevek nagy számához viszonyítva aránylag kevés szláv telepnev maradt fenn,

s ezek közül is hiányzik a politikai szervezetre vonatkoztatható, más szláv területen oly gyakori *grad* összetétel és egyéb hasonló jellegű névanyag. Ennek a szlávsnak alávétése már nem haladta meg a román pásztortársadalom erejét. Talán számbelileg is, katonailag azonban mindenestre a román oldalon volt a fölény. Ezeknek a szilaj hegyi pásztoroknak katonai erényeit a magyar királyok már a XIII. század elején hasznosították a dél-erdélyi határvidéken a kun portyák ellen, sőt egyidejűleg külföldi hadjáratokban is alkalmaztak román csapatokat.”¹⁴⁶

Talán jobb is, hogy ez a – francia kiadásra szánt – munka akkor nem látott napvilágot. A dáko–román kontinuitás hívei éppen úgy nehezteltek volna, mint azok, akik a román–szovjet barátság éppen aktuális szemszögéből ítélték eleve nek és holtak fölé.

Összegezve az eddigi historiográfiai tanulságokat, láthattuk, hogy a nyelvészek kemény nyelvi adatokkal, de lágy elméletekkel léptek fel, a történészek lágy adatokkal, de kemény elméletekkel. A történészeknek jobban oda kell figyelni a kor szavára és parancsára, annál is inkább, mert akadnak olyanok, akik ezt olykor maguk is szeretik meghatározni...

A történészek bizonyosságai és az 1958-as titkos vita

Az 1940-es évek sem kedveztek a kérdés tudományos megvitatásának, a későbbiek még kevésbé. Korábban volt vita, most az sem. Tamás Lajos 1951-ben, amikor még a kommunista rendszer – pártba is belépett – útítársaként azt írta önéletrajzában, hogy munkáját „ma már lényegesen más szempontok alapján” írná meg, mert „úgy ahogy van, nem kis mértékben azt a védekező magatartást tanúsítja, melyre az első világháború utáni időkben a kisántant tudósok összefogása ellen került sor”.¹⁴⁷ Munkáját viszont nem írhatta meg újra a tudományos

¹⁴⁶ Makkai 1947.

¹⁴⁷ MTAKK, Ms. 5134/44.

szellemi tevékenységet bénító légkörben, és másokat sem hagyott a témán dolgozni.¹⁴⁸ Akkor még Romániában is visszafogták a dáko–román kultuszt, és a szláv hatások – olykor a kelleténél is groteszkebb – dicsőítése került napirendre. De azért Budapesten Iorgu Iordan és a hasonló súlyú magyar nyelvészek korábbi eltérő nézeteiket – ma is – üdítő hatású párbeszédbe tudták foglalni, és Tamás Lajos elmondhatta, hogy „ahány kutató, annyiféleképpen vélekedik a román nép és nyelv keletkezésének területéről”.¹⁴⁹ A macedoromán származású nyelvész és folklorista, Tache Papahagi (1892–1977) az 1950-es években neki is látott, hogy a román nyelv kialakulásáról olyan munkát írjon, amely tisztázza a vitatott mozzanatokat, de aztán 1954-ben félbehagyta, mintha megérezte volna a változást, éspedig azt, hogy ha megerősíti Ovid Densusianu azon nézetét, mely szerint a román nyelv az Adriai-tenger és a Duna közötti területeken alakult ki, művét aligha látja viszont nyomtatásban.¹⁵⁰

A kommunizmus fordulatot hozott. Számára a történelem osztályharcok története, és ennek Dáciában is így kellett lennie. A dák–római együttélést már nem a nemzeti idill mézesheteiként képelték el, hanem az osztályharcos gyűlölködéstől áthatott vadházasságként. Ennek nyitánya az, amit már Ion Nădejde, az egyik első szocialista az 1880-as években a román nyelv kialakulásáról írt. Ő az alávetett népek romanizációját és helyben maradását lehetségesnek tartotta, de azt teljességgel bizonyítottnak vélte, hogy „a köznép örömmel várta a barbárokat mint megváltókat”.¹⁵¹ 1944-ben meg is érkeztek a megváltók, augusztus 23-án Románia korábbi német szövetségese ellen fordult. Az angol orientáció következetes hívei és a kommunisták egyaránt összefogtak, a hadsereg is jobbnak látta a győztesek mellé állni, mert a keleti fronton sok minden száradt a lelkiismeretén. A kommunisták pedig példátlan gátlástalansággal számolták fel „a régi világot”, és megdöbrentő buzgósággal hízelegtek Sztálinnak. Ennek megfelelően írták át a múltat. 1949-ben a negyedik elemisták megtudhatták, hogy miután a rómaiak kivonultak Dacia Traianából, „a szegényparasztkok, a

148 Schütz 2006, 141.

149 *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei.* 1955. VII. k. 3–4. sz. 389.

150 Papahagi 1985, 14.

151 Nădejde 1886, 36.

városok szegény népe, a rabszolgák mind megkönnyebbülten lélegzettek fel. A birtokosok elmentek. Végre szabadok! A barbárok felszabadították őket, de azoknak, akik a helyükön maradtak, még sok viszontagsággal kellett megküzdeniük”.¹⁵² 1952-ben – a középiskolai tankönyvben – az egykori elnyomott dák nép már öntudatosabb lett. Kiderült, hogy állandóan fellázadt a római elnyomók és kizsákmányolók ellen. És miután Aurelianus a belső és külső nyomás miatt kénytelen volt kiűriteni Dáciát, új korszak kezdődött. „A gótok a szabad dákokkal együtt i. u. 271-ben behatoltak a római birodalom járma alól felszabadított Dáciába.” A rabszolgatömegek „szabad emberekké váltak. Éppen ezért a rabszolgák, a szabad parasztok, a városok szegény rétegei felszabadítóikként fogadták a »barbárokat«. Ilyenformán a lakosság legnagyobb része Dáciában maradt, kapcsolatba lépett a vándor népekkel, és hozzájárult a mai Románia területének társadalmi-gazdasági fejlődéséhez, mindazoknak a nehézségeknek ellenére, amelyeket a népvándorlás okozott”. A román nép így már nem egyszerűen a dák–római nász terméke. Sőt a rasszizmus nyomasztó emléke miatt – ebben a vonatkozásban – kerülték is a nép fogalmát, és helyette a román nyelv kialakulásáról értekeztek. Ez egyébként történetileg helyesebb, mint a rasszista alkímia. De az új ideológiával feltöltekezett tudatlanok az egészet komikumba fullasztották, amikor ilyesmiket írtak: „A román nyelv kialakulása a hazánk területén élő társadalom ezeréves fejlődésének eredménye.” És természetesen: „Csak napjainkban, népi demokratikus rendszerünk idején kezdődhetett meg a román nyelv kialakulásának tudományos tanulmányozása, J. V. Sztálin zseniális tanításai alapján.” Az 1956-os – javított – kiadásban még szintén ez olvasható.¹⁵³ De ezt az egészet elég gyorsan el kellett felejteni, és a tudományellenes bohózatban sikerült új fejezetet nyitni.

A moszkvai „olvadás”, a sztálinizmus legmagasabb politikai szintre emelt kritikája és az 1956-os magyar forradalom azonban fordulatot hozott. A román kommunista pártvezetés nem óhajtotta magát lecserélni, és hatalomváltó erők sem léphettek fel, így némi színváltózásra került sor. A román pártvezetés lazított a Szovjetuniótól való függőségen, és elővette a nacionalista kártyát. Fokoza-

152 Románia 1949, 19.

153 Románia 1952, 58, 88.

tosan kialakította a maga nacionálkommunizmusát. Már 1955-ben létrehozta a román nép és nyelvének kialakulását elemző bizottságot, amelybe a legkomolyabb tudósokat vették be. 1958-ban bizalmas – vagy inkább titkos – tudományos ülésszakot rendeztek, amelyen két kiváló román nyelvész, Alexandru Rosetti és Emil Petrovici egy-egy tanulmányban fejtette ki a hagyományos Erdély-központú dáko–román kontinuitáselmélet tarthatatlanságát, Philippidéhez hasonlóan a 12. századra tették a románok honfoglalásának befejezését, de tartós megtelepedésüket, áttérésüket a paraszti életformára már a 13–14. századra. Petrovici a vitában is határozottan fejtette ki téziseit. Keményen leszögezte: nincs egyetlen román eredetű folyónév sem, a régi folyónevek szláv közvetítéssel kerültek a románba; a magyar közvetítést mellőzte, mert nyilván nem akarta borzolni a kedélyeket. Viszont hangsúlyozta, hogy a román helynevek is csak a 14. században jelentek meg. Mindennek oka a pásztoréletforma. Kezdetben a románok nomadizáltak, nem volt állandó szállásuk, nyájaikkal és családjukkal vándoroltak, télen a Duna mellékén, nyáron a hegyekben. Ezt a nomadizmust aztán felváltotta a transzhumálás, olyan legelőváltó pásztorkodás, amelynek során már állandó hegyvidéki tanyáikból rajzottak ki a síkvidékekre. A harmadik fejlődési szakaszban a pásztorkodást földműveléssel társították. Persze a genealogizálásról Petrovici sem mondott le, a dák folytonosságot szláv csavarral mentette át, mert szerinte a dák és a dáko–román népességet a szlávok asszimilálták, ez a szláv pedig már protoromán népesség. Ezt pedig a románul beszélő pásztorok románizálták, és velük együtt a kunokat, besenyőket és magyarokat is. A folyamat a 12. századtól a 16. századig tartott. Az asszimilálás alapja a románok gazdasági fölénye, hiszen nyájaik révén gazdagabbak voltak, és a gazdagság mértéke az állat volt. Így aztán „ezektől a hegyi pásztoroktól származunk mi, akik megalkottuk a Román Népköztársaságot, akik építjük a szocializmust” – hangoztatta Petrovici. De ezzel csak tovább borzolhatta a kedélyeket, mert a folytonosság ellenzői is a románok pásztoréletformáját hangoztatták.

A történészek és régészek nem is hagyták magukat. Volt, aki csak megjegyezte, hogy a dáko–román őshonosság elmélete „használt nekünk”. De a kemény harcosok a bolgár–szláv maradványokat átminősítették protorománnak, és a földművelés elsőbbségét hangoztatták. Például olyasmit is kitaláltak, hogy

éppen a nomád népek állandó jelenléte bizonyítja a dáko–román kontinuitást, mert a latinizált népesség, a protorománok látták el élelemmel a lovasokat.¹⁵⁴

Szép logikai konstrukció, de a nyelvészek aligha gyönyörködtek benne. Két év múlva megjelent az új *Románia története*, és ebben vándorlásról már szó sincs.¹⁵⁵ Petrovici, a hegyi pásztorok büszke maradéka is a dáko–román kontinuitást vallotta. Igaz, ezt tette 1943-ban is, tehát csak visszatért korábbi álláspontjához.¹⁵⁶ Azt is fronthelyzet diktálta, ezt is. Aligha az érdektelen ellenérvek hatottak rá, mint inkább az a helyzet, hogy nem kapott útlevelet, így aztán könnyen meggyőzte barátja, Constantin Daicoviciu, az egyébként kiválónak tartott régész. Dobrovits Aladár (a kitűnő egyiptológus) órán mesélte nekünk, hogy egyszer meg is kérdezte konyakozás közben Constantin Daicoviciut: „Te, Szilárd, miért vallod azt a dáko–román marhaságot?” Mire a válasz: „Ha kell, én azt is bebizonyítom, hogy a románok a kínaiaktól származnak.” A pletyka hitelét bizonyíthatja az, hogy annak a doktorandusznak, aki a románok rómaiszármazás-tudatáról értekezett, világosan megmondta, hogy nem hiszi a kontinuitást, és kifejezetten tudománytalannak tartotta a tézist, amely szerint a román nép őrizte volna római származásának tudatát, ezt későbbi értelmiségi konstrukciónak tartotta.¹⁵⁷ Az orális történetírás kiegészíti azt, ami a sorok között lapult. De nemcsak az, hanem a besúgó kollégák jelentései is. 1960-ban ketten is jelezték a legmagasabb állambiztonsági szervnek, hogy Petrovici változatlanul fenntartja „balkáni eredetünket” és a „román nép nomád jellegét”, igaz, burkoltabb formában.¹⁵⁸

A dáko–román folyamatosság már olyan szilárd axióma, hogy Daicoviciu megnyilvánulását valósággal szégyenletesnek és tudománytalannak tartják. Pedig csak őszinte volt az idős tudós, akit nyomasztott az általa is elszabadított tudománytalanság orgiája. És volt, aki látta azt a negyvenoldalas kéziratot,

154 Andrei Măgureanu: Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie. http://www.scivajournal.ro/pdf/sciva%203-4_2007/06.pdf (2017-03-02)

155 Istoria 1960.

156 Petrovici 1943, 11–17.

157 Armbruster 1993, 278.

158 Pleșa 2017, 176, 324.

amelyben álláspontját kifejtette.¹⁵⁹ Érthető, hogy Ceaușescu nem szívelhette,¹⁶⁰ és állítólag éppen azután kapott infarktust a vonaton, hogy Bukarestben illetékes helyen megdorgálták. Barátját, Petrovici-ot szláv elfogultsággal vádolták, azért is, mert a román nyelv kialakulásában a bolgár–szláv nyelvnek oly fontos szerepet tulajdonított. Valóban, régi kommunista volt, 1951-ben kiadta Sztálinnak a nyelvről vallott téziseit,¹⁶¹ de a Securitate okkal gyanakodott rá, hogy csak alakoskodik. Annál is inkább, mert magánkörben nagyon kritikusan nyilatkozott a rendszerről, viszont nemzetközi tekintélye miatt nem bántották, és végül is beadta a derekát.¹⁶² A román őstörténetben nem nyílt új fejezet. Sőt! 1944-ben a vasgárdista szellemiségű sajtó még felpanaszolta, hogy a román filológusok nem nyilatkoznak a dáko–román kontinuitás ügyében, és „így a dák eszméhez olyanok járultak hozzá, akiknek semmi kapcsolatuk nem volt a történettudománnyal, csak a jó érzés vezette őket”.¹⁶³ Azóta ezek száma megnőtt, és a kommunista hatalom orvosolta a panaszt. Az 1970-es években a bukaresti párttörténeti intézet a *dacopatia* fellegvára lett. A dákok ugyanis a harci erények képviselői, és ezekre a vasgárdistáknak és a kommunistáknak is szükségük volt. Így aztán egy félanalfabétának – méghozzá a Román Kommunista Párt Történetének Intézetében – sikerült kitalálnia, hogy a románok a dákok olyan egyenes leszármazottai, akiknek nyelvét csak a 18. századtól kezdve latinizálták. Ez az elképzelés nem vált hivatalos állásponttá, de Ceaușescu már Burebista utódjaként szerepelt, hatalmát a dák előd hatalmával legitimálta.¹⁶⁴

Az 1958-as vitát gondosan átadták a feledés homályának, bár akadt olyan résztvevő, aki még hivatkozott rá.¹⁶⁵ Mintegy tíz éve közzé is tették a vita anya-

159 Visy Zsolt szíves közlése.

160 Ionuț Țene: Istorical și rectorul Constantin Daicovicu în percepția universitară clujeană. http://confluente.ro/Istorical_si_rectorul_constantin_daicov_al_florin_tene_1331630402.html (2017-01-28)

161 University 2014, 114.

162 Ionuț Filipescu: Lingvistul Emil Petrovici sub „lupa” Securității. http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/lingvistul-emil-petrovici-lupa-securit-ii (2017-01-10)

163 D. Tilea: Problema dacică. *Universul literar*, 1944. jún. 1. 16.sz.

164 Haynes–Hanson 2004, 28.

165 Russu 1981, 227.

gát,¹⁶⁶ de mintha meg se jelent volna, oly csekély visszhangot váltott ki szakmai körökben.

Paradox módon viszonylag kiegyensúlyozott álláspontra helyezkedett a román nép kialakulásának kérdésben az a P. P. Panaitescu, aki vasgárdistaként hajdan maga is a románok dákságát hangoztatta. Sőt még utána is. „Faji típusunk dák (a dákokat megelőző népekkel együtt), nem dáko–román. Viszont a dákok felvették a római kultúrát, végképpen elfelejtették a maguk nyelvét, és a műveltebb hódítókét vették át. Nyelvünk nem a latin és a dák keveréke, a filológusok egyetlen dák szót sem tudnak nyelvünkben kimutatni. Ami a nyelvet illeti, rómaiak vagyunk, és egyáltalán nem dákok, fizikai lényünk viszont dák.”¹⁶⁷ De ne aggódjunk, az imígyen okoskodó szerzőnek még alkalma nyílt az önrevízióra. 1945-ben a vasgárdista elitnek a kommunizmusba való átmentésére tett javaslatot, hangsúlyozva, hogy össze kell fogniuk mindkét mozgalom közös ellensége, a burzsoázia ellen. De nemcsak ezért lehetett ő az egyetlen olyan komoly jobboldali történész, akit nem börtönöztek be, hanem azért is, mert kitűnő szlavista is volt, és ezért a hivatalos szovjetbarátság miatt nélkülözhetetlennek tűnt.¹⁶⁸ (A legionárius köznép pedig ment a kommunista pártba és a börtönbe. Itt aztán a nagyenyedi fegyházban, akiket az elkülönítő zárkába csuktak, egy dák szót mégis megtanultak. Ez a *zarcă* [<zárka], ugyanis a magyar világból még itt maradt a börtön és vele a zárka szó, amelyet dáknak véltek a szerencsétlen rabok, és annyi vigaszuk volt, hogy ott dák „őseikhez” közelebb érezhették magukat.)

Az 1958-as vitában Panaitescu (és mellette D. Prodan) képviselte a kemény dáko–román történeti álláspontot. Aztán az 1960-as *Románia történetének* alaptézisével is szembefordult. Ez ugyanis úgy vallotta a dáko–román folytonosságot, hogy a román nép kialakulását Románia területére szűkítette, mert így kerülni akarták a szomszédos országok történetisével való konfliktust, és

166 Andrei Măgureanu: Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie. http://www.scivajournal.ro/pdf/sciva%203-4_2007/06.pdf
Miskolczy Ambrus: Titkos vita a román nép eredetéről. *Magyar Szemle*, 2017. 26. évf. 5–6. sz. 50–62.

167 P. P. Panaitescu: Destin românesc. *Convorbiri literare*, 1941. 11–12. sz. 1277.

168 CNSAS = Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, I 234303/1

azt is, hogy azok beleszóljanak a román történelembe. Ez a beszűkülés és beszűkítés az egész szocialista táborban felsőbb parancsra történt. A magyar történetírásban például az lett a jelszó: „mindenki a saját portája előtt söpörjön”. És mindenki félt, hogy ha nem ott söpör, akkor őt söprik ki. Panaitescu elhalálozott, mielőtt a korai román történetet összefoglaló munkája megjelenhetett volna, viszont tény, hogy az egyre nacionalistább húrokat pengető rendszernek jól jött, amit írt.¹⁶⁹ A szerző ugyanis a románságot a keleti romanizmusból származtatta, és ennek határait alaposan kiterjesztette úgy, hogy az a Balkán hegységtől magába foglalja Dáciát is. Abszurdnak tartotta, hogy egy olyan nagyszámú nép, mint a román, valamiféle fészekben, másképpen magterületen alakulhatott volna ki. És a „fészekelméletek” ellenében felvetette a „vásznak elméletét”. A 7–10. században a romanizált és a szláv népek hatalmas ritka szövésű vásznaként fedték le egymás. Délen, a Dunától délre a szlávok asszimilálták a románokat, északon fordítva, itt a románok „kerültek ki győztesen a nyelvért és népért vívott harcban”.¹⁷⁰

Panaitescunak azonban a Dunától északra élő latin népességre felhozott példája hamis. A hadművészeti *Sztratégikon* könyvből idézett, amelyet állítólag Maurikios császár írt volna, de az mindenesetre azokra a hadi tapasztalatokra is utal, amelyet a császár akkor szerzett volna, amikor a 6. század végén a Dunától északra fekvő területeken harcolt, és felhívta a figyelmet arra, hogy ezeknek a területeknek a királyait ajándékokkal vagy rábeszéléssel kell megnyerni. Viszont figyelni kell arra, hogy az utak felderítésére kiküldött „menekültek”, akik „ugyan rómaiak, de az idő folyamán elszlávosodtak, elfelejtették saját lényük, és az ellenséghez húznak”. Ezeket a népeket Panaitescu *romanoi*-nak olvasta, és külön hangsúlyozta, hogy míg a bizánciak a rómaiakat *romaiioi*-nak nevezték, a *romanoi* kifejezéssel már új népet jelöltek. Valójában a szövegben Ρωμαίοι (= *romaiioi*) áll, és a német fordításban Romäer (= rómaiak).¹⁷¹ De annál rosszabb a tényeknek! Panaitescu a Dunától északra egy (latinizált dák) preromán

169 Panaitescu 1969.

170 Panaitescu 1969, 121.

171 Panaitescu 1969, 88. *Strategikon* 1981, 381–381. A fordító, Gamillscheg korábban a dáko-román kontinuitást képviselte, és pedig azt, hogy Erdélyben jelentős latinizált népesség-magvak maradtak fenn.

népességet állított elő, amely egyes történeti munkákban ma is él. Elméletével pedig sikerült átmenteni a dákkultuszt, amely egyre inkább átment az úgynevezett trákomániába.

Igazában szomorú, hogy egy nagy formátumú tudós, mint Panaitescu, a hajdan oly véresszájú vasgárdista publicisztikát művelt. Sokan ezt megmagyarázhatatlan rejtélynek tartják. Valójában ez a fasiszta forradalommal járt, ebben látta Románia kitörését a fejletlenségből és a szociális nyomorból. A kommunizmus is erre vállalkozott. A román kommunizmus sajátossága az, hogy a leginternacionalistább frazeológiával indult, és a legnacionalistábbal fejezte be. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy Ceaușescu látványos meggyilkolása elejét vette a dák filológiai tanszék tervezett felállításának. Akadt viszont egy messze elszármyaló fantáziával megáldott régész, aki az 1830-as években hamisított Rohonci kódexből dák hőskölteményt olvasott ki, míg mások sumer őseink nyelvét fedezték fel a világirodalomba is bevonult kódexben, és akadt olyan is, aki hindi szöveggént olvasta.¹⁷² De míg ez a kódexfejtés többé-kevésbé öncélú szellemi játék, identitáspolitikai ábrándozás vagy éppen tréfálkozás, a román etnogenezis kérdése olyan tudományos kérdés, amelyet a politika mindig is instrumentalizált, és teszi ma is, ha teheti.

A dáko–román kontinuitás vitájának fellobbanása és elhalása

A dák–római kontinuitás kérdése véletlenül, ám szükségszerűen vált újra magyar–román vitakérdéssé az 1970-es évek derekán. Az egyik francia kiadó egy egykötetes Magyarország-történet kiadására vállalkozott, és amikor kifejezetten kérte, hogy az egykori Magyarország őstörténetét is írják meg, megkapták. Makkai László írta meg, ő, aki a nagy nyelvésznemzedék munkáiban is ottho-

¹⁷² https://hu.wikipedia.org/wiki/Rohonci_kódex (2020-02-09)

nosan mozgott.¹⁷³ Jött is a válasz,¹⁷⁴ és nagy meglepetésre a viszontválasz.¹⁷⁵ A román nemzeti kommunizmus magyarellenessége egyre kínosabb kihívás lett a magyar állami vezetés számára is. De csak reaktív lépésekre került sor. Ha egy-egy román mű a kelleténél magyarellenesebb volt, akkor elemző recenzióval lehetett válaszolni, amelybe némi önkritikát is – többé-kevésbé kötelező módon – illett belefoglalni. Például a dáko-román dogmához kellett hasonlítani a kettős honfoglalás elméletét,¹⁷⁶ amely szerint az avarok már maguk is magyarul beszéltek, vagy velük jelentős magyar tömegek jöttek volna.¹⁷⁷ A baj csak az, hogy a kettős honfoglalás elmélete mellett több érv szól, és ezt a régész érdekcsoportokon felül álló középkorász is megerősítette.¹⁷⁸ A „piszkos munkát”, mármint a dáko-román dogma alapos cáfolatát nyugati magyarok vállalták fel, először álnéven, de keleti magyarok közreműködésével,¹⁷⁹ aztán névvel is, de azért az az amerikai erdélyi magyar, aki a nevét adta, beszerzett egy gépfegyvert is.¹⁸⁰

Közben a hivatalos román történelemhamisítás már olyan méreteket ért el, amire válaszolni kellett, mert a magyar közvélemény is ezt várta, és az állami vezetést is sértette a magyarelles román propaganda. A válasz a '80-as évek derekán megjelenő háromkötetes *Erdély története* lett, amelynek szerzőit a hivatalos román propaganda a román nép ellenségeivé nyilvánította. Ma is ritkán hivatkoznak rá. Óvatosan kell bánni a szavakkal. Radu Popa kiváló régész egy 1990-es magyar-román történésztalálkozón nyíltan megmondta, hogy közelebb áll Makkai Lászlónak az *Erdély történetében* kifejtett álláspontjához, mint Ștefan Pascu nézeteihez. De hogy milyen közel, és miben, azt már nem részletezte. (Célszerűbb volt a dolgot egy tréfával elütni, és így gyorsan fel is idézte

173 Histoire 1974.

174 C. C. Giurescu: Errare humanum est, perseverare diabolicum. *Revista de istorie*, 1975. 6. sz. 941–948.

175 Makkai László: Egy kis szakmai ördögűzés. *Történelmi Szemle*, 1975. 18. évf. 752–754.

176 Bartha Antal: A dákoromán kontinuitás nyomában. *Magyar Tudomány*, 1977. 2. sz. 145–156.

177 László 1967.

178 Engel 1900, 105–106.

179 Nay 1977. A kiadó, Makkai Ádám szíves közlése.

180 Illyés 1988. Ismertetése: Miskolczi 1994, 8–21.

valaki, hogy az *Erdély története* hivatalos román – belső használatra készült – fordításában a vizigótokat is lefordították szó szerint, amely magyarul úgy hangzana, hogy „vizes gótok”). Viszont az említett román régész írt egy olyan tanulmányt, amelyben kimutatta, hogy azok az erdélyi magyar földvárak, amelyeket románoknak akartak feltüntetni, bizony magyarok. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy hisz a dáko–román kontinuitásban.¹⁸¹ Bizonyítékkal nem szolgált. És még itt Budapesten egy interjúban jelezte: „A magyar és a román etnikum közötti érintkezés nem egyszerre történt, hanem időben és térben más-más síkon, koordinátákban, de mindenekelőtt – és ez a lényeg – ezt a kérdést csakis jóhiszemű kutatókkal szabad vizsgáztatni, akik mentesek minden ideológiai és politikai befolyásolás alól, mert csakis akkor óvhatjuk meg a közvéleményt, de a történészeket is az úgynevezett »történelmi igazságok« terrorjától.” Az interjúban azt is elmondta, hogy amikor a ’70-es évek derekán összeült a Magyar–Román Történész Vegyesbizottság, azt a feladatot kapta, hogy a magyar felet győzze meg a román történetírás igazáról, de ezt meg sem próbálta, mert ha 150 éven keresztül nem sikerült, akkor néhány óra alatt esélytelen a győzködés. Inkább „arról beszélgettünk, hogy miként lehetne úgy megírni a történelmet, ahogyan történt, visszafogottabban ábrázolni a múltat, ne szítsuk örökké a tüzet, hagyjunk kiskapukat a jövőbeli párbeszéd számára is”. Ezek után kirúgták a vegyesbizottság román szekciójából.¹⁸² Biztos forrásból némi adalék: Popát felelősségre vonta a román szekció elnöke, hogy miért nem adta elő a dáko–román kontinuitás kapcsán „a mi bizonyítékainkat”, amire ezt a választ kapta: „azért, mert nincsenek”.

De hol vannak azok az említett »történelmi igazságok»? A magyarok is gyanúsak, a románok is. Paradox módon Nyugaton, ahol jó néhányan a román eredetvitát magyar provokációnak tartották. Az egyik nagy bizantinológus még 1970-ben egyértelműen leszögezte: „A 6. és 7. századi szláv inváziók a Balkán nagy részén megsemmisítették a római és keresztény kultúrát. Semmilyen forrás nem maradt fenn, hogy elmondja nekünk, mi történt az őslakossággal, azokkal

181 Dobrovits Aladár szóbeli közlése (1968).

182 „Csak az idioták hihetik, hogy a történelmi igazság valakik érdeke ellen szól.” Beszélgetés dr. Radu Popa bukaresti régésszel. *Magyar Nemzet*, 1991. jún. 5.

az illírekkel és trákokkal, akiknek sikerült túlélniük a romboló áradatot. Ezek közül a bennszülöttek közül néhány részben vagy teljesen romanizált csoport valószínűleg a hegyekbe húzódott a szlávok elől. A 10. és a 11. században dokumentumok tanúskodnak a két nép felbukkanásáról a Balkán-félszigeten: ezek a vlahok [románok] és az albánok. Eredetük ellentmondásokkal teli. Manapság a legtöbb tudós a vlahokra mint félig-romanizált balkáni őslakók leszármazottaira tekint, akiket a szláv hódítók kényszerítettek a hegyekbe. A középkorban nomád, román nyelvű pásztorokként bukkannak fel hegyi rejtekeikből, a Hamusból, a Rodopéból és a Pindoszból, majd leereszkedtek Trákia, Makedónia és Thesszália alföldjeire.”¹⁸³ És aztán nemcsak ide.

Az 1980-as évek derekán Gottfried Schramm nyelvész-történész részletesen rekonstruálta a Balkán népvándorlás kori reruralizációját, majd a románok szétvándorlását. Az egész addigi szakirodalmat leseperte az asztalról annak hangsúlyozásával, hogy a román etnogenezis vizsgálata „már régóta feladata lett volna más, az Erdélyért folyó harcban nem érdekelt országok kutatóinak”, akik „szigorú távolságot” tartanak „minden balkáni perpatvartól”. Ugyanakkor elismeréssel nyilatkozott az 1940-es évek magyar tudományos eredményeiről, miközben jelezte a magyar történetírás politikai motivációit is. Ezen nincs mit tagadni. Hadd idézzük meg az egyik leghitelesebb tanút és szereplőt, Alföldi Andrást, a nemzetközi hírű ókortudóst és régészt, akit a kommunista hatalom 1945 után azért nem engedett vissza Magyarországra, mert tudta, hogy nem igazodna a vonalhoz. Ő 1928-ban világosan megírta egyik barátjának, hogy „a hivatalos politika és az egész nép intelligenciája kimondottan a kultúrfölény gondolatának erejével és ennek dokumentációjával akarja visszaszerezni az elveszett országrészeket”, majd hat év múlva Hóman Bálint kultuszminisztertől annak hangsúlyozásával kért anyagi támogatást, hogy „a római Dácia elpusztulásának problémáját (amely egyúttal természetesen a románok dáciai eredetének problémája is) a háború előtt nem kutatta át a magyar tudományosság elég intenzitással, és ezért nem szállhatott szembe európai fórumok előtt hathatósan a román elmélettel: pedig nem veszítettük volna el »történeti jogon« Erdélyt, ha

183 Obolensky 1999, 21

e kérdésben pl. a francia közvélemény megfelelően tájékoztatva lett volna”.¹⁸⁴ Naiv tudós illúziója. De talán még nagyobb naivság mindent politikai és nemzeti hátsó gondolatokra visszavezetni.

Schramm szerint Roesler – minden politikai hátsó szándék nélkül – „megfogalmazta a mai napig a legfontosabb érveket”, ő – mármint Schramm – pedig a helynevek alapján körülhatárolta az albán és román közös őshazát. Ezzel magyarázta a mindkét nyelvben közös szavak jelenlétét. Schramm úgy véli, hogy Erdélybe a magyar királyok hívták be a románokat a 12. század második felében. És ezzel a német történész a kérdést lezártak tekintette, azt vallva, hogy sikerült a történetírást megszabadítani a dák–római kontinuitás vitájának „ballasztjától”. A románok térhódításának vizsgálatát tartotta a jövő kutatásai feladatának. Mert „az igazi rejtély sokkal inkább így hangzik, amikor más délkelet-európai elterjedési területeiken a pásztor-románok sehol sem váltak beszivárgott kisebbségből többséggé a síkságokat is felölelő, nagyobb földrajzi tájakon, akkor hogyan növekedhetett a román egy 18 milliós néppé Havaselnén, Erdélyben és Moldvában”.¹⁸⁵ Később a román etnogenezis kérdését úgy árnyalta Schramm, hogy a románok a Balkán északi részeinek hegyvidékén az albánok őseivel, a besszusokkal éltek együtt, és tőlük tanulták meg a juhtartás mesterségét, miután a hegyes-völgyes tájakon kénytelenek voltak felhagyni a korábbi földműveléssel és a nagyállattartással. A téli, síkvidéki legeltetés folyamán pedig a bolgárokkal kerültek életközelségbe.¹⁸⁶

A német és osztrák Balkán-kutatásban a kérdés lezárult. A dáko–román kontinuitás kétségtelen – a Dunától délre. A román egyházi nyelv alapszókincse latin, de balkáni latin, és nem Dacia Traiana emléke.¹⁸⁷ A román nyelv alapja a balkáni vulgáris latin, ebből pedig a szláv hatásra lett román nyelv – a Dunától délre.¹⁸⁸ A régészet pedig ezt egyértelműen megerősíti.¹⁸⁹ A román nép

184 OSZKK, Fond 310, 23. d. Alföldi András levélfogalmazványa Hóman Bálintnak, 1934.

185 Schramm 1997, 29, 59–60, 78, 85. (Románul is: Schramm 2006.)

186 Schramm 2011, 30, 36.

187 Johannes Kramer: Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus. *Balkan-Archiv*, 1999–2000.

188 Johannes Kramer: Die Frage der rumänischen Ethnogenese. *Balkan-Archiv*, 2005–2007. 23–53.

189 Karl Strobel: Die Frage der rumänischen Ethnogenese: Kontinuität – Diskontinuität im unteren Donauraum in Antike und Frühmittelalter. *Balkan-Archiv*, 2005–2007. 61–166.

eredetéről szóló vitát magyar–román vitára való egyszerűsítés ettől függetlenül tovább él – érdekes módon Németországban is, és még hozzá olykor elég reprezentatív kézikönyv reprezentálja a tudatlanságot.¹⁹⁰ És nemcsak ezt, hanem egyfajta politikai érzékenységet is. Jellemző, hogy a legkonzervatívabbak a múlt századi románbarátságot éltető franciák, akik gondosan mellőzik a román filológia klasszikusainak azon kételyeit és bizonyosságait, melyek nem illenek be az őshonosságot hirdető dáko–román mítoszba.¹⁹¹ A humántudományok malmai lassan örölnék, és a nagy reprezentatív munkákban már egyre kevésbé tartják valószínűbbnek a dáko–román kontinuitás tanát.¹⁹²

A dáko–román kontinuitás tanát a politika éltette, ma pedig az identitás-politika. Ennek munkásai két szinten forgatják a fegyvert. „Fent”, a tudomány szintjén már egyre visszafogottabbak, bár akad egy-egy kemény politikai megnyilvánulás. A korrupció elleni tüntetések alkalmával 84 akadémikus például felhívással fordult a román néphez és az állami szervekhez Románia megmentése érdekében, és egyben megbélyegezték „a történelem tendenciózus, hiányos vagy éppen misztifikáló újraírását”, mely bűnbe beletartozik többek között a dáko–román eredetdogma megkérdőjelezése is.¹⁹³ Ez ellen pedig 28 fiatal történész tiltakozott, akik komolyan hangsúlyozták, hogy az ilyen megnyilvánulások csak a romániai etnikai közösségek közötti ellentétet mélyítik el.¹⁹⁴ És megszólalt „a főmisztifikáló”, a történeti esszé mestere, Lucian Boia, aki nyelvét köszörülte azon, hogy „az Akadémia megmenti Romániát”, és finoman érzékelte, hogy a Román Akadémia a Rendőrakadémia szerepében tetszeleg. Ugyanakkor Boia jelezte a valódi létkérdéseket is.¹⁹⁵ Éppen ezek megoldatlansága miatt tombol „lent”, az áltudomány szintjén, a historizáló képzeletvilágban a már említett *dacopatia*. És természetesen sok az átmenet a két véglet között,

190 Hösch 1999, 37.

191 Ruzé 1989. Nouzille 1993.

192 Emeliantseva–Malz–Ursprung 2008, 66. Kamusella 2012, 64.

193 <http://www.acad.ro/com2017/apelAR/d0208-ApelAR.pdf>; <http://www.agerpres.ro/comunicate/2017/02/08/comunicat-de-pres-a-academia-romana-14-45-15> (2017-03-06)

194 http://adevarul.ro/cultura/patrimoniu/replica-unui-grup-istorici-simpatizanti-pietei-fata-apelul-academicienilor-exclusiv-1_589deeab5ab6550cb856e68b/index.html (2017-03-06)

195 <http://www.contributors.ro/editorial/academia-salveaza-romania/> (2017-03-06)

sőt olykor ezek egymásba játszanak,¹⁹⁶ mert kellene a bizonyosságok. A tudomány azonban a rejtélyeket szereti.

Rejtély, avagy netán párhuzamos megtelepedés?

A román eredetrejtélynek tehát két arca van. És ezzel is némileg úgy érezhetjük magunkat, mint Alice Csodaországban: ha megvan az ajtó, nincs kulcs, és fordítva.¹⁹⁷ Ha kis térségben alakult ki a román nép, miként lett ilyen magas a létszáma, ha pedig ilyen nagy nép, hogyan lehet ilyen kicsi a bölcsője? A mai valóság: a legkülönbözőbb nézetek együttlélése. A tudós a saját nézeteit csupán valószínűnek tartja, mint Schramm is, de a tudományos elméletekkel szemben ott állnak a hitből fakadó konstrukciók. Hatalmas feladat lehet majd annak bemutatása, ahogy a Kárpát-medence keleti és délkeleti területein románok és magyarok térben és időben – itt-ott pár száz év eltéréssel – párhuzamosan megtelepedtek, és egymásba ékelve és együtt éltek a maguk életét. Ez a párhuzamos megtelepedés csak feltételezés, amely az emberileg és tudományosan hitelesnek tetsző szakirodalomra épül.

Mérvadó magyar nyelvészek és történészek szerint a románok a 9. és 10. században már „megfordulhattak” Erdélyben,¹⁹⁸ bár erre „határozott nyo-

196 Miskolczy Ambrus: Kis román történelem magyaroknak. *Székelőföld*, 2012. XVI. évf. 5. sz. 151–165.

197 Winnifrith (1987, 40) szerint akkor, ha azt hisszük, hogy a vlach probléma a román probléma ajtajának a kulcsa, mihelyst kinyílik az ajtó, nincs meg a vlach kulcs, és úgy érezzük magunkat, mint Alice Csodaországban. (Vlachok alatt balkáni románokat értünk. A megkülönböztetés a valchok és a románok között értelmetlen, mert egyazon nyelv két dialektusát beszélnek, ha pedig a felvándorlás tézisét fogadjuk el, akkor minek a különbségtétel? Netán azt akarjuk éreztetni, hogy mikor átjöttek a Dunán, és a mai Románia területére érkeztek, akkor a vlachokból románok lettek?)

198 Melich 1925, 314. Tamás 1935, 220. Pais Dezső utalása *A magyarsággal kapcsolatos IX–X. századi népelemek és népmozgalmak* című 1931-es akadémiai székfoglalójára. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei*. 1955. VII. k. 3–4. sz. 397.

mot” nem mutatott ki a nyelvészet.¹⁹⁹ És ilyesmit „legfeljebb sejtésképpen tehetünk fel”²⁰⁰ – jegyezte meg Hóman Bálint, aki úgy vélte, hogy a 10-11. század fordulóján vándoroltak fel a románok, és őket „a besenyők szívesen látták Havaselve és Moldova gyéren lakott vidékein. Helyzetük a Szeret-folyótól délnyugatra csak gyéren megszállt besenyők uralma alatt kedvező volt s a 11. század derekán ezeket felváltó úzok és kunok fennhatósága idejében sem változott meg. A kunok első megjelenése és kegyetlen sarcolásai egy-egy csoportjukat még a 11. század második felében újabb vándorútra készítette. Ekkor jelentek meg az Erdélyi-havasok északi lejtőin a királyföldi szászok, barcasági németek és háromszéki székelyek tözsomszédságában a besenyő- és úz-töredékek társaságában egy század multán már nagyobb számban feltűnő erdélyi oláhok ősei”.²⁰¹ Ez erősen közelít az 1958-as bizalmas-titkos nyelvészanyag téziseihez és a román középkori régészet eredményeihez. És tudva azt, hogy a magyarok a 10. században kezdtek megtelepedni Erdélyben, bár a történetírói hagyomány szerint a magyar honfoglalás egyik útja éppen a Keleti-Kárpátokon, tehát Erdélyen keresztül vezetett a Duna medencébe,²⁰² miután megszállták a Maros völgyét, valamiféle párhuzamos megtelepedésről beszélhetünk.

Az, hogy a román helynévanyag jelentős része szláv, valamint magyar és szász előzményekre épül, a románok pásztoréletformájával magyarázható. A magyarság és a szászság Erdélyben már sok helyt kialakította a településszerkezetét, amikor a románok zöme is állandó megtelepedésre szánta el magát, vagy inkább arra kényszerült. A párhuzamos megtelepedés előképe a párhuzamos helynévadás, amire akkor került sor, ha románok és magyarok nagyjából egy időben olyan helyen telepedtek meg, amelynek már volt – általában szláv – neve.²⁰³ Az egyik Nagyszeben környékén található falut a magyarok, románok és szászok a vörös talaj alapján úgy nevezték el, hogy a vörös szó mindhárom

199 Kniezsa 1938, 449.

200 Hóman 1936, 624.

201 Hóman 1936, 163.

202 Ezt vitatja: Gáll 2019.

203 Kniezsa 1944.

névben fellelhető: Veresmart–Roşia–Rotberg.²⁰⁴ A párhuzamos megtelepedésre példa lehet a Küküllő folyó neve. Ennek az egyesek szerint török eredetű – talán avar – szónak a jelentése ’kökényes’, és a magyarok feltehetően az avaroktól vették át,²⁰⁵ vagy netán a dákoktól,²⁰⁶ vagy senkitől sem, hanem kifejezetten magyar megnevezés, amelyet talán megelőzhetett a szláv alak.²⁰⁷ A románok viszont a szlávoktól vették át a folyó nevét; ez Târnava, és ennek szláv eredeti alakja ugyancsak ’kökényest’ jelent. Régészszemmel a párhuzamos megtelepedés rossz találmány.²⁰⁸ Lehetséges! Ugyanakkor nem lezár egy problémát, hanem inkább annak nyitottságát jelzi.

A 2001-ben Freiburgban tartott konferencián nyolc német, két magyar és egy román történész és nyelvész a dáko–román kontinuitás kérdéséről vitatkozva 10:1 arányban foglalt állást ellene. A román résztvevő így összegzett: „A román nyelv, álláspontom szerint, egymásnak ellentmondó bizonyítékokkal szolgál: Erdély néhány nagy folyójának, az Oltnak, a Marosnak, a Szamosnak a román neve például magyar közvetítéssel került át az antikvitásból, ezek alapján tehát a románok a magyarok után vándoroltak be a tartományba. Fordított esetről árulkodik azonban a román Belgrád helynév (ez a népnyelvi formája Alba Iuliának vagy Gyulafehérvárnak, másképpen Weißenburgnak), de a Târnava folyónév is (amit a magyarok és a szászok másképp mondanak), ezek a kifejezések közvetlenül a szláv nyelvekből kerültek át a románba, vagyis ennek alapján a román jelenlét ezen a területen megelőzhette a magyar királyok kolonizációjának kezdetét. A nyelvészeti adatokat még sorolni lehetne, akár az egyik, akár a másik vélemény alátámasztása érdekében, de a vita eldöntéséhez nem járulnak hozzá.”²⁰⁹

De ahhoz ez az idézet is hozzájárul, hogy alapvetően megkérdőjelezzük a mai romániai tankönyvekben az olyan állításokat, amelyeket Ceauşescu szelle-

204 Makkai 1988, 247.

205 Kristó 1994, 387.

206 Schramm 1981, 275.

207 Benkő 2002, 61.

208 Gáll Ervin: A magyar–román párhuzamos megtelepedés és a régészet. *Századok*, 2006. 140. évf. 6. sz. 375–396.

209 https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2002-3-4/331-343_Romanok.pdf (2019-04-29)

me sugall a sírból: „A románok, akik Erdély legrégebbi lakói, a magyar hódítás után is a legnépesebb lakosságot képviselték, de földjeiket elkobozták. A térség erőforrásainak hasznosítása érdekében magyar lakosságot hoztak. Ez nem volt elégséges, ezért az új urak behívták a székelyeket és a szászokat.”²¹⁰ Ez már-már faji uszítás!

Egyébként a boldog békeidőkben az aberráció szórakoztatóbb, mint a tudomány, a rejtély pedig mindig érdekesebb, mint a bizonyosság. Most a régészek ideje jött el, mert lehet ásni, a történészek pedig hadd áskálódjanak egymás ellen, és keressék az új fogalmi rendszert, amelyben hitelesebb történetet lehet előadni.²¹¹ Ma már nehéz megérteni azt az érzelmi feszültséget, amely a román eredetkérdés körül kialakult. Ugyanakkor érthető a szenvedélyek fel-fellángolása, hiszen a dák–római kontinuitás legitimálta a romániai magyarok elnyomását és megalázását, egyben valami identitást erősítő tartást adott az esetleges szovjet beavatkozás ellen is. Románia területi integritásának legitimációjaként is szolgált. A román emigráció kisebb-nagyobb tudósai is benne éltek. Legfeljebb úgy vélték, hogy a hazai nagyságok ostobán képviselik az igazukat, aki meg nem vallja, az nemzetáruló. Ez a felszín, és a történészek ágálása, hatalmi harca, ha olykor groteszk formákat is ölt, mélyebb, az emberi lelket mélyből irányító reflexekhez kapcsolódik, az őskultuszhoz és az őshonosság kultuszához. Ezek pedig a kollektív halhatatlanság képzetéhez, amely az egyéni halandóságot ellensúlyozza. Nem egyszerűen román vagy magyar jelenség ez.

Viszont napjainkban világméretű migrációs jelenségeknek lehetünk a tanúi, ami változtathatja a látószöveget. Netán még akadnak, akik megszívlelik Pușcariu mesterének, Gustav Weigandnak az intését? Eszerint a románok térhódítása „diadalmenet, amelyre büszkéek lehetnének”²¹²

Koronként változik, hogy mire vagyunk büszkéek. A büszkeség az egyéni és közösségi identitás és identitásképzés része. Minderről 2018-ban a nagy

210 http://itthon.transindex.ro/?cikk=27548&Megneztuk_hogy_mit_tanulnak_tortenelem_oran_a_diaok_a_magyarokrol

211 Gáll et al. 2017. Szabó 2019.

212 Russu 1981, 232.

évforduló alkalmából készült akadémiai munka így vallott: „A román nép az európai koncertbe, bizonyára, nem hozott sok kivételes elemet (mint ahogy sok más nép sem), mégis legalább egyedi élettapasztalatot hozott: olyan közösségről van szó, amelynek gyökerei Rómába nyúlnak a második Róma hatásának közvetítésével; nyelve neolatin, vallása bizánci, egyháza szláv modellt követ”. A román történelem dinamikájáról pedig így szól az akadémiai vallomás: „A románok – a latin, katolikus és protestáns Nyugat, valamint a bizánci-szláv és ortodox Kelet között mozogva – Közép- és Nyugat Európára tekintő modern civilizációt és kultúrát teremtettek.”²¹³ Ennek része a történetírás is. Kérdés, mi teszi ezt gazdagabbá: az egyéni reflexív teljesítmény vagy a közösség múltjának mitizálása, a közösségi hiúságot kiszolgáló manőverezés? A fenti vallomás a maga módján összefoglalja azt, amit román és nem román történészek a román történelemről vallottak. Kérdés, hogy a szép nyilatkozat csak spanyolfal-e, amely mögött nincs helye vitának, vagy pedig párbeszédre való felhívás.

Csakhogy mélyen igaza van Schrammnak: a dák–római kontinuitás tézise „ballaszt”. A 2018-as szintézis régésze bölcsen megvallja, hogy a régészet nem tudja olyan könnyen dokumentálni a települések folytonosságát, mint az epigráfia és a numizmatika. Szépen kifejti, hogy a román történetírás már ideológiamentesen, kritikával illeti a mítoszokat. Hogy ezt miként teszi, sajnos nem tudjuk meg. De azt igen, hogy „a magyar történetírásban sajnos ez a szemlélet nem érvényesül, már ami a románok kontinuitásának problémáját illeti”.²¹⁴ Érdekes fejlemény lenne, ha magyar történészek hitelt adnának annak, amit sok román és német történész gondosan megcáfolt. Egyébként Bóna István az 1986-os *Erdély történetében* világosan leszögezte, hogy „a régészetben nincs »magyar kutatás« és »román kutatás« – csak kutatás és kutatók vannak. Különböző képességű, felkészültségű és teherbírású kutatók”.²¹⁵ A *hocus-pocus archeologicus* is ezt példázza. És azt, hogy a valóságos eredmények

213 Pop–Bolovan 2018 13.

214 Coriolan Horațiu Opreanu: De la Dacia romană la „Romania”. *Construind unirea cea mare. VII.*

215 <https://mek.oszk.hu/02100/02109/html/131.html> (2021-04-06)

még nem épültek és épülhettek be a jól dotált nagy elbeszélésekbe.²¹⁶ De hogy ez megtörténjék, célszerű lenne összefoglalni az elmúlt évtizedek régészeti forradalmának az eredményeit, ahogy ezt Bóna István tette az 1986-os *Erdély történetében*.

A történetírás örök párbeszéd. Minden kis részlet kemény vita tárgya. A tudománytörténet nem diadalmenet, hanem kis történelem, amely a nagy történelemről szól.

216 Cătălin Nicolae Popa: The significant past and insignificant archaeologists. Who informs the public about their 'national' past? The case of Romania. <https://www.academia.edu/25918322> (2021-04-25); Catalin N Popa, Russell Ó Riagáin: Archaeology and Nationalism in Europe: Two Case Studies from the Northwest and Southeast of Europe. <https://www.academia.edu/2454127> (2021-04-25); C. N. Popa: Late Iron Age archaeology in Romania and the politics of the past. <https://www.academia.edu/34705821> (2021-04-25); Nemeti et al. 2019.

BIZÁNCI MODELL ÉS BOLGÁR VALÓSÁG

A románok az állam- és társadalomszerveződés bizánci modelljét vették át szláv közvetítéssel – ez a legáltalánosabb séma a középkori román világ jellemzésére. És ehhez még hozzáteszik, hogy Bizánc a román világ számára a legitimáció forrása volt. De nemcsak a románok számára! Miben rejlett Bizánc varázsa? Mindenekelőtt a város csodálatos látványában, és emellett a rendben. De ezt a rendet kívülről és belülről is a barbárok fenyegették, más szóval a rendetlenség, az anarchia. A bizánci modell stílus: látvány és lélek. Ki ne ismerne fel rögtön egy bizánci stílusú templomot vagy egy ikont? A lélek a vallásban és az irodalomban élt. Politikai vonatkozásban a bizánci modell maga az autokrácia, az egyházra is kiterjedő, korlátlanak hirdetett császári hatalom. A keleti világban a világi főhatalom jobban maga alá rendelte az egyházat, mint a nyugati világban. Nyugaton a világi hatalomnak nem állt jogában beleszólni abba, hogy a bíborosok kit választanak pápának. Természetesen hol a francia király, hol a német-római császár próbálta saját befolyását érvényesíteni. Konstantinápolyban viszont a császár választotta ki a szinódus jelöltjei közül a keleti kereszténység fejét, a pátriárkát. Hiszen a császár volt a bizánci világ központja: Jézus Krisztusnak, a pantokrátornak (a világ urának) földi helytartója, a világ első embere. Egy az Isten, egy a császár és egy a törvény. A bizánci császár kezdetben valósággal *pontifex maximus* volt, akár távoli elődei.²¹⁷ Ő választotta ki a pátriárkát, ugyanakkor örködnie kellett a vallás, a dogmák tisztaságán. Viszont a pátriárka kente fel a császárt, és olykor – ha a császári hatalom meggyengült – ő, az egyházfő képviselte a birodalmat. Amikor a birodalom politikai hatalma csök-

217 Andréas Buss: The Individual in the Eastern Orthodox Tradition. *Archives de sciences sociales des religions*, 1995. 97. sz. júl.–szept. 47.

kenni kezdett, a császárt már csak templomszolgának tekintették,²¹⁸ a pátriárka viszont maga is Krisztus helytartójának tartotta magát, Krisztus élő képének.²¹⁹ És hirdette, hogy a császár minden keresztény felszentelt ura.²²⁰ Ünnepek alkalmával azonban a császár nem tehetett be a lábát a szentélybe.²²¹ A Nagy Egyház viszont gyarapította híveinek számát, és ki tudta terjeszteni befolyását olyan területekre, amelyekre a pápai hatalom is szemet vetett.²²² A pátriárka egyébként korántsem rendelkezett az élet minden területére kiterjedő olyan hatalommal, mint a pápa. Egyetlen komoly előjoga abban rejlett, hogy ő nevezte ki az egyes államok főpapjait, az érsekeket, de gyakran ez is a helyi uralkodókkal való komoly konfliktussal járt. A császári szerep a diplomácia, más szóval a cselszövés művészetével társult. Mert ez az autokrácia hol okosan harcolt, hol esztelenül, hol okosan manipulálta népeit, hol adóival addig fojtogatta őket, amíg fel nem lázadtak. Erről szól a korai román történelem is. Bizánc nemcsak valami távoli mesebeli városként hatott a románokra; a Bizánci Birodalom – és a belőle kiváló Bulgária – volt a románok számára sokáig a szervezett életkeret. A bizánci modell átvételével a román uralkodók is meghatározó szerepet tulajdonítottak maguknak országuk főpapjainak kinevezésében.²²³

A románokról szóló első tudósítások is a bizánci krónika- és politikai irodalomban bukkannak fel; igaz, viszonylag későn, a 10–11. században. Hogyan alakult ki ez az őket környező és létüket olyan messzemenően meghatározó világ, amelynek aztán a 12. század végén – egy ideig – főszereplőivé váltak? Miként jött létre az a paradox helyzet, hogy míg a neolatin nyelvet beszélő népek a nyugati világba integrálódtak, sőt ők – franciák, olaszok, spanyolok, portugálok – testesítették meg a nyugati világot, a román az egyetlen olyan neolatin nép, amely Róma nevét saját megnevezésében átörököltette, a keleti világ tagjává

218 Dagron 2003, 281.

219 Meyendorff 1981, 116.

220 Dimitri Obolensky: Nationalism in Eastern Europe in the Middle Ages. *Transactions of the Royal Historical Society*, 1972. 13. <http://www.jstor.org/stable/3678825> (2020-11-10)

221 Dragon 2003, 191.

222 Évelyne Patlagean: Les États d'Europe centrale et Byzance ou l'oscillation des confins. *Revue Historique*, 2000. 4. sz. <https://www.jstor.org/stable/40956756> (2019-10-21)

223 Patlagean 2006, 389.

lett. Miként is került szembe egymással Nyugat és Kelet? És miként alakult ki ez a fájdalmas konfliktus, amelynek ma is tanúi és részesei vagyunk?

Konstantinápoly alapításától a Bizánci Birodalomig. „Románia” és Róma

A Bizánci Birodalom kifejezés a 16. században született. A hajdani kortársak magukat rómainak (*romaioi*) nevezték, országukat római birodalomnak tekintették, és gyakran Romániának nevezték; mások is, olykor a magyarok is. Bizánc régi, Kr. e. 7. századi görög település, amelyre aztán Konstantin császár – Isten sugallatára – hatalmas várost építtetett, majd 330-ban (Kr. u.) ide – immár Konstantinápolyba – helyezte át Rómából a birodalom fővárosát. Ezzel kiteljesítette azt a világtörténeti fordulatot, amelyet korábban a kereszténység üldözésének megszüntetésével hajtott végre. Ő maga ugyan nem tért át a kereszténységre, de a görögkeleti ortodox egyház szentként tiszteli, hiszen hatalmát egyre inkább a keresztény egyház erősítésére építette. Olyan zsinatot hívott össze Niceában, amelyen tisztázták a keresztény vallás hittételeit. Utódja, Julianus Aposztata ugyan a napkultusz jegyében igyekezett háttérbe szorítani a keresztényeket, a következő császár, Theodosius a század végén a kereszténységet mégis államvallássá tette, a pogány kultuszokat betiltotta. A birodalom viszont a népvándorlás miatt olyan sok problémával került szembe, hogy nem lehetett egyben tartani, végleg két részre szakadt. Két részét, a keletit és a nyugatit immár két császár uralta. A Nyugatrómai Birodalmat elsöpörték a népvándorlás hullámai. A barbárok borzalmas pusztításokat végeztek, ugyanakkor a császári örökségről nem mondtak le, tisztelték, és meg akarták szerezni. 476-ban a nyugati császárság megszűnt, uralkodóját az egyik germán törzsfőnök letette a trónról, és a szenátussal együtt a keletrómai császártól kérte új császár kinevezését, de nem tudtak megegyezni.

A 6. században Justinianus császár visszahódította Itáliát, Hispánia déli részét és az afrikai tenger mellék nagy részét, de utódai a nyugati részeket fel kellett adják. Ebben az állandó ostromállapotban alakult ki az a finom és bizánciként

elhíresült diplomácia, amelynek mesterei az ellenfeleiket pénzzel és ígéretekkel egymásra uszították. Bizánc tudott alkalmazkodni, megújulni, de nem ment át olyan formációváltáson, mint Nyugat-Európa. A hivatalos ideológia egyenlőséget vallott, a valóság viszont az éles társadalmi szakadékokkal járó vagyoni rétegződés. A bizánci társadalom az emberi történelem egyik legzárványosabb társadalma,²²⁴ ugyanakkor alulról a csúcsonként ívelő leglátványosabb karrierekkel. Nem egy császár illír parasztként kezdte, mint Justinianus is, vagy egyszerű balkáni városi (Nis, Naissus) szülöttként, mint Nagy Konstantin. A bizánci világ földi hierarchiája leképezte az égi hierarchiát, amelyet angyalok, szentek, apostolok, próféták alkottak, ugyanakkor ebben a szigorúan hierarchizált világban a császári trónra vezető út a birodalom minden polgára előtt nyitva állt. Az uralkodó személye szent, ő garantálja a rendet, aminek a megsértése szentségtörés, Isten elleni bűn.²²⁵ Igaz, ha a császárt zsarnoknak találták, akkor már ő vétett az isteni rend ellen, és egyszerűen agyonverték.²²⁶ Ortodoxia, autokrácia, jól szervezett adóztató szervezet jellemezte a bizánci világot, amely szakszerűen kialakított hivatalnoki karral rendelkezett, és az uralkodónak természetesen állandóan meg kellett küzdenie a hivatalnok arisztokráciából kiemelkedő nagybirtokos csoportok hatalmi törekvéseivel. Ezeket a 11. századig sikerült kordában tartani.

Bizánc ereje jól szervezett haderejében rejlett, és finom diplomáciájában, abban, ahogy szomszédjait és ellenségeit egymás ellenében is manipulálni tudta. Voltak időszakok, amikor a gazdagtól a szegényig mindenkit hadra lehetett fogni a közjó érdekében. A bizánci népet a birodalmi elit nem egyszerűen nemes fajnak tekintette, hanem „új választott népnek”, „új Izraelnek”. Miközben a demokráciát eleve káosznak tartották, az életet szabályozó eszmény az igazság (αλήθεια) volt, ennek jegyében más népeket is integrálni tudott. És a soknemzetiségű görög-ortodox, homogén kultúrájú birodalom a más eszményeket valló népekkel szemben türelmetlen birodalommal változott, amely egyben a maga felsőbbrendűségét a régi görög kultúra egyes elemeinek éltetésével is alátámasz-

224 Ducellier 1997, 123.

225 Ahrweiler 1975, 136–142.

226 Ducellier 1997, 122, 163.

totta. Ezzel is ellensúlyozta az őt ért csapásokat.²²⁷ Bizánc katonai ereje ugyanis a szabadparasztságon és a jól szervezett lovasságon alapult. Amikor azonban a helyi arisztokrácia megerősödött, meggyengítette a szabad rétegeket, valamint a lovasság fenntartását biztosító szolgáló birtokrendszert. Csökkentette az állami adóalapot is, és ezzel a hadsereg is úgy meggyengült, hogy végzetes vereségeket szenvedett el, a birodalom pedig hatalmas területeket veszített el.²²⁸ Bizánc szervezett állam- és társadalomszervezet volt, de törékeny, mert a császári hatalom és a közemberek tömege között nem alakultak ki közvetítő társadalmi rétegek, és ezért – némi anakronizmussal – „totalitáriusnak” is nevezhető.²²⁹

Bizánchoz képest Nyugat-Európa maga volt a megtestesült barbárság. Igaz, a barbárok, a különféle germán törzsek vezetői nem akarták lerombolni Rómát, hanem csak folytatni akarták a maguk módján. A barbár királyok elismerték, hogy fölöttük áll a bizánci császár, legfeljebb nem engedelmeskedtek neki.²³⁰ Közben a helyi társadalmak és az új foglalkozó társadalma összeolvadt. A világhódító Róma megsemmisítette a kelta vagy a dák uralkodó rétegeket, a barbárok viszont ráépültek a római világra. A régi római arisztokrácia elsősorban az egyházi világban érvényesült a maga szellemi fölényével. A világi kultúra összeomlott, a római Fórumon marhák legeltek,²³¹ de a római pápa lassan kiemelkedett a főpapok sorából. A római katolikus egyház lett a kultúra hordozója, a királyok legfeljebb olvasni tudtak, és törték a latint, amely a keresztény világ hivatalos nyelvéné lett. Az egyház lett a legszilárdabb szervezet, amely államok és tartományok fölött állt. Minden szellemi, lelki igényt kielégítő nagy közösség, amely a gazdasági élet dinamizálásában is szerepet játszott.²³² A megújulás alapja az egyházi birtokok egy részének kisajátítása volt. Martel Károly frank királynak ugyanis lovas harcosokra volt szüksége, ezek kiállításához pedig földbirtok kellett, hűbértartok a katonai szolgálatért. Az egyháznak is hűbértartokként kellett átengedni a maga földjeiből. A nyugati lovag előképe

227 Ahrweiler 1975, 51–52, 55, 63.

228 Byzantium 2010, 40.

229 Browning 1975, 195.

230 Trevor-Roper 1966, 66–71.

231 Schulze 2009, 12.

232 Braudel 1993, 576.

a bizánci pikkelyes vértbe öltözött lovas, a katafrakt volt, ennek pedig az ellene is harcoló perzsa. Martel Károly 732-ben megállította az arabok Hispánia felől való előnyomulását. Unokája, Nagy Károly pedig megtette azt, amit addig senki sem mert. Császárrá, a rómaiak császárává koronáztatta magát 800-ban. Igaz, a Karoling Birodalom csak „falusi főnökség”, míg Keleten Bizánc ragyogott, de ez a nyugati falusi főnökség „egyetemes méreteket öltött”, olyan koncentrikus körökként terjeszkedett, melyek egyetlen központját az uralkodó foglalta el.²³³

A pápa pedig, aki a koronát a császár fejére helyezte, a koronázással a konstantinápolyi pátriárka mellé emelkedett, és immár nem kellett magát a konstantinápolyi császár alattvalójának tekintenie.²³⁴ A római pápa lett a nyugati világban a legitimáció legfőbb forrása, míg a konstantinápolyi pátriárka a császár alattvalója maradt, a hierarchiában a második helyen állt, bár olykor császárként viselkedett.²³⁵ A császár és pátriárka valósággal szolidaritásra volt ítélve.²³⁶ A konstantinápolyi pátriárka csak a legrangosabb és legtekintélyesebb egyházi vezető volt a keleti püspökök között. Ha szembe is fordulhatott az uralkodóval, olyan hatalomról, mint a pápa, aki olykor a császárok fölé próbált emelkedni, nem is álmodhatott. Viszont olyan harc sem támadt köztük, mint a pápa és egyes európai uralkodók között. A pápa a maga állama fölött rendelkezve szinte töretlenül az országok és birodalmak fölötti hatalmat képviselte. A keleti és a nyugati keresztény egyház közötti különbséget a szerzetesrendek különbözősége is érzékelteti. A nyugatiak élen jártak abban, hogy a mezőgazdaságban meghonosítsák a technikai vívmányokat. Ha kellett, harcba vitték az embereket. (A magyarországi főpapok például karddal a kézben vezették harcosaikat, amihez hasonló keleti főpapok nem tettek, bár olykor szentképekkel vonultak a seregek élén.) A keleti szerzetesek alapvetően szemlélődő rendek voltak, a szerzetesek a világtól elvonult aszkézisnek adták át magukat.

A nyugati társadalmi világ a bizáncival szemben maga volt az anarchia. A bizánci autokráciával szemben a hatalom fragmentálódása jellemezte a nyugati

233 Duby 1971, 23.

234 Trevor-Roper 1966, 99–100, 112–113.

235 Ahrweiler 1975, 140.

236 Ahrweiler 1975, 132.

világot. Ebben egyházi és világi hatalom olykor élesen – akut válsággal fenyegetve – szembekerültek egymással. Nagy Károly halála után birodalma három részre bomlott, Nyugat-Európa majdani országaira. A nyugati Frankiából aztán Franciaország lett, a Keleti Frank Birodalomból Németország, az Alpokon túli területből pedig Itália. Ez Európa magja, az 1950-es években ebből alakult ki az Európai Közösség. A régi római és az új barbár társadalmak szintéziséből olyan társadalmi világ alakult ki, a feudális világ, amely aztán lassú fejlődéssel és a maga forradalmaival a modern kapitalizmus felé haladt.

Alárendeltség és majdnem egyenlőséget jelentő partnerség fogta össze és osztotta meg a nemesi világot, mindenki valakinek a hűbérese (vazallusa) volt az uralkodóig. A vazallus hűbérurával (*senior*) valamiféle szerződést kötött. A vazallus összekulcsolt kezét a *senior* összekulcsolt kezébe tette, és így fogadott hűséget, azt, hogy „tanáccsal és segítséggel” szolgálja urát, aki viszont birtokot és védelmet biztosított számára. Ez a lovagok világa, amelyben a becsület, az eskü megtartása volt a mindenki számára kötelező – és természetesen áthágott – erkölcsi kód. Mindenki hűséggel tartozik valakinek. A hűség szerződészerű, kölcsönös viszonyt feltételez. A lovag megjelenése forradalommal járt, vele változott a gazdaság és az értékrend. A lovagi létet biztosító uradalom önellátó egység, de maga is minőségileg változó termelési egység. 1000 után általánossá válik a rabszolgák felszabadítása. A társadalmi rétegződés vertikális jelleget öltött. A hűbérúr hűbéresének, a vazallusnak átadja az uradalmat, és ezért fegyveres szolgálattal és lojalitással tartozik. A királynak a főurak a vazallusai, miközben ezeknek is megvannak a maguk vazallusai, és a hierarchia alján ott áll a termelő paraszt, aki dolgozik, de immár a neki átengedett földön, és még a földesúri földön is robotot teljesít. De aztán fokozatosan ennek is bér-lőjévé válik, és immár pénzzel váltja meg szolgáltatásait.

A nyugati fejlődésre jellemző módon éppen az egyház is az egyik motorja ennek a folyamatnak, pontosabban azok a szerzetesrendek, amelyek önálló gazdálkodást folytatva, a termelékenységet növelő technikákat találnak ki. Ilyen a nehéz eke, amely már megfordítja a földet, míg a korábbi ekékkel csak a felszínt túrták fel. A háromnyomásos gazdálkodás pedig a tér sokkal gazdaságosabb kihasználását biztosította. Nőtték a gabonahozamok, tehát a termelékenység, és megjelent a vízimalom. A malom működési elvét már korábban is ismerték

a Római Birodalomban, sőt egyet-kettőt fel is állítottak, de nem alkalmazták a termelésben, hogy elkerüljék a tömeges munkanélküliséget. A középkor sokat emlegetett ipari forradalma elsősorban a malmok tömeges elterjedését jelentette. Az energiaátvitellel az építkezést is forradalmasították. Épültek a várak és a városok, de ez utóbbiak független testként működtek, az árutermelés folyamosságát biztosították. A feudális világ városa gazdasági jelenség, szemben a keleti adminisztratív székhelyekkel, amelyek előkelőségek palotáival ékeskedtek, miközben „kenyeret és cirkuszt” követelő tömegeket tartottak el. A 12–13. században Bizánc városának népessége elérte az egymilliót, míg a nyugati legnagyobb városok – Párizs, Milánó, Velence, Genova, Firenze – lakossága százezer körüli lehetett.

Nyugaton a társadalmat mint a három rend – *oratores, bellatores, laboratores* (papok, lovagok, parasztok) – munkamegosztását képzelték el. Az égi hierarchia földi mását próbálták kialakítani.²³⁷ Csakhogy a várossal megjelent az is, ami ennek a rendi társadalomnak a dinamikáját biztosította, és bár a város a feudális termelési mód része, hosszú távon a rendi világot bomlasztotta. Önálló joghatósággal rendelkezett, és hosszú távon a rendi világot az őt felszámoló kapitalizmus felé vitte. Míg 1000 után Nyugat-Európa a maga módján két és fél évszázadon át fejlődött, miközben nagy és kiskirályok egymás ellen hadakoztak, és olykor a kontinens a permanens anarchia képét mutatta, ehhez képest Bizáncban rend volt, és 1000 után újra terjeszkedett. Csakhogy kelet felől a török és arab muzulmán világ egyre nagyobb veszélyt jelentett. A 11. század derekára a Szeldzsuk-dinasztia olyan birodalmat kezdett kialakítani, amely aztán a mai Afganisztán, Irán, Irak, Szíria és Kis-Ázsia nagy részét foglalta magába. A (szeldzsuk) törökök Manzikertnél 1071-ben súlyos csapást mértek Bizáncra, és fokozatosan elfoglalták Kis-Ázsia központi részeit, majd aztán a Fekete- és a Földközi-tenger keleti vidékeit is. Bizánc már egyre kevésbé tudott ellenállni a muzulmán terjeszkedésnek.

A hanyatló Bizánc helyett Nyugat-Európa vágott vissza a keresztes hadjárataival. Ezek anarchisztikus jellegűek voltak ugyan, de mögöttük emelkedő

²³⁷ Goff 1996, 691.

régiók álltak. Fejlődésük dinamikáját Hajnal István – saját koncepcióját összefoglalva – így látta: „Eu[rópa] fejlődése csakis a földművelő rétegből indult ki, nem a városiból, nem a szellemi elitből. Levezettem, hogy miként választódott ki a technikai fejlődés a parasztságból, s hogy csakis a parasztság eredeti társadalom- s munkaszervezete tette lehetővé, hogy az európai technika csodás fejlődésnek indulhatott.”²³⁸ A bizánci birodalmi rend nem kedvezett annak, hogy a technikai vívmányokat a mindennapi gyakorlatban hasznosítsák, visszafogta a nyugati világot jellemző társadalmi spontaneitást. A bizánciak ismerték az óraművet is, de nem időmérésre használták vagy közhasznú energiaátvitelre, hanem arra, hogy a császári trónt a magasba emeljék vele, amikor fogadja a barbár követeket, akik persze csak ámultak.²³⁹ A görögtűz volt az egyetlen igazi találmányuk. Máig sem sikerült megfejteni a vegyi összetételét annak a gyúanyagnak, amellyel az ellenséges hajókat meg tudták semmisíteni, és amellyel bevehetetlenné tudták tenni a várost, a világ legnagyobb és legszebb városát.

A mából visszatekintve nevetségesnek tűnnek a keleti és nyugati kereszténységet megosztó és egyházszakadáshoz vezető hitviták is, amelyekről még sok szó esik. Kevésbé nevetségesek a keresztes háborúk, amelyeket a 11. század végétől a pápák hirdettek meg a Szentföld, Jeruzsálem visszahódítására. A keresztes hadjáratok az európai emelkedést és hanyatlást juttatták kifejezésre, az emelkedő Európa erejét, és aztán a 12. század derekától már inkább azt, hogy a gazdasági élet pangásnak indult, és a válságból adódó feszültségeket – örök recept szerint – háborúval próbálták levezetni. Kalandkereső imperialista lovagok és megszállott parasztok kerekedtek fel Krisztus sírjának visszahódítására. És amerre mentek, pusztítottak is, útközben még zsidókat is gyilkoltak, miközben zsidó kereskedők biztosították az ellátást. Az út a Szentföldre Bizáncon keresztül vezetett, és a város népe idegenkedve figyelte a barbárokat. Túl sok megpróbáltatásban volt része.

Milyen megpróbáltatásokban? Szálljunk alá a madártávlatból a történeti tájra!

238 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAKK), Ms. 5383/213

239 Trevor-Roper 1966, 24.

Bulgária születése, fénykora és felszámolása

Bizánc a népvándorlás első hullámain átészelte. A germánokkal nem volt sok baja, mert nem akartak a Dunától délre megtelepedni. A gepidákat a gótok ellen tudta fordítani, ezek Itáliába mentek, nyomukban pedig a Belső-Ázsiából jövő hunok, akik még világbirodalmat is alapítottak. A Balkánra is betörték, de aztán főerejüket Róma felé fordították, ám Attila végül is megkímélte a várost. Attila halála után a Hun Birodalom a nomád birodalmak sorsára jutott, felbomlott. Bizánc számára a nagy kihívást a szlávok vándorlása jelentette, akiknek őshazája az Odera és a Visztula között kereshető, valamint a Dnyeper felső folyásánál. Innen rajzottak ki az 5–6. században, és pedig a germán törzsek nyomására, akiket a hunok kényszerítették helyváltztatásra. Nem alkottak a lovas nomádokhoz hasonló szervezett erőt, erejük nagy számukban rejtett, és elsősorban földművelésből éltek. Megszállták a Kárpát-medencét is, és nemso-kára, a 6. század dereka után a jóval kisebb számú, de annál szervezettebb nomád avarok telepedtek rájuk, akik a szlávokkal együtt a század végén áttörték a birodalom dunai határvédő várrendszerét. Ennek köszönhetően megkezdődött a szlávok balkáni megtelepedése.

626-ban az avarok és a szlávok a perzsák segítségével Konstantinápolyt is megostromolták. A bizánci diplomácia közben már megtalálta az utat a még avar uralom alatt élő bolgárokhoz. Konstantinápolyban megkeresztelték Kovratot, aki ha nem is lett buzgó keresztény, viszont független birodalmat szervezett a Fekete-tenger északi partvidékén: Nagy-Bulgáriát. Ezt a 660-as évek végén a kazárok és a velük harcoló magyarok számolták fel, ezután a bolgárok egy része a Volga mentén talált új hazát. A másik részük Aszparuh kán vezetésével elfoglalta a mai Dobrudzsát, majd a Dunától délre megalapította az első bolgár birodalmat. Egy kisebb csoport viszont a Kárpát-medencében telepedett meg, akiket kései avarokként tartunk számon, és akadt, aki a székelyek őseit látta bennük. (Mivel a bolgárokat onoguroknak vagy onogunduroknak hívták, a helyüket elfoglaló magyarokat is így nevezték el a nyugatiak, és innen

a *hungarus* – és minden ehhez hasonló – kifejezés. A magyar nyelvben viszont a *nándor* szó jelentette a bolgárt, és ezért nevezték az egyik végvárukat, a mai Belgrádot Nándorfehérvárnak.) Aszparuh uralma Dél-Besszarábiát, Havaselve sík vidékeit, valamint a Fekete-tenger, a Timok-folyó és a Balkán-hegység közötti területet, az egykori Alsó-Moesiát foglalta magába. Aszparuh politikai hatalma abban rejlett, hogy a szlávokkal szövetséget kötött az avarok és a bizánciak ellen. Ez utóbbiak erőit sokáig lekötötték az arab támadások, így aztán csak 8. század közepén próbálkozhattak Bulgária megsemmisítésével, de hiába. A 9. század elején Krum kán még tovább terjesztette hatalmát, mint Aszparuh. Miután Nagy Károly felszámolta az avar birodalmat, a bolgárok uralmuk alá vonták Erdélyt és a Bánságot. Nem véletlenül nevezték a görögök Krumot Rettentestnek (Κροῦμος), aki az egyik győztes csatája után az elesett bizánci császár koponyájából kupát csináltatott, és abból itatta társait és a vele szövetséges szláv bojárokat.²⁴⁰

Bizánc nem omlott össze, hanem fokozatosan asszimilálta és integrálta a szláv közösségeket, amelyek egészen a Peloponnészoszi-félszigetig eljutottak. Az integráció a kereszténység felvételével járt együtt. A hittérítő papok egyszerre lélekhalászok és politikai komisszárok voltak, akik sikeresen elterjesztették a görög nyelvet is a liturgia nyelveként. Egy bizonyos határig. A bolgár kánok felismerték a kereszténység beolvasztó erejében rejlő kihívást, de akadt, aki a saját testvérét is kivégeztette, mert az felvette a kereszténységet. A sztyeppék világából hozott pogányság, a legfőbb hadisten és az ősök kultusza egyelőre védelmet jelentett Bizánc kulturális fölényével szemben, miközben a szláv alattvalók már egyre fogékonyabbnak mutatkoztak a keresztény hit iránt. Bizánc élt is a lehetőséggel, a hittérítést azzal a radikális újítással kapcsolta össze, hogy a liturgiát és a szentírást szláv nyelvre fordították. A nagy vállalkozás két görög szerzetes, Cirill és Metód teljesítménye. 860-ban a kazárokat próbálták megtéríteni, de kudarcot vallottak, mert a kazár kán a judaizmust választotta. A morva uralkodó viszont néhány év múlva Bizánctól olyan térítőket kért, akik népe anyanyelvén hirdetik az igét. Így akarta ellensúlyozni a latin nyelvvel élő német

240 Robert Lee Wolff: The 'Second Bulgarian empire'. Its origin and history to 1204. *Speculum*, 1949, 167–206. <http://www.jstor.org/stable/2848560>

püspökök és a frank királyság befolyását. Ezért küldte a konstantinápolyi pátriárka Cirillt és Metódot Morvaországba. A morva uralkodó egyházpolitikája nem hozott sikert, hiába élvezte még Róma támogatását is, a német püspöki hatalom győzött.

A két szerzetesnek távoznia kellett, de fordítómunkájuk maradandónak bizonyult – először Bulgáriában. Ennek uralkodója, Borisz ugyanis a hagyományos frankbarát politikát akarta folytatni, és úgy akart áttérni a kereszténységre, hogy frank papok kereszteljék meg őt és népét. Erre a konstantinápolyi császár háborúval fenyegette meg, és ennek hatására 865-ben inkább görög püspöktől fogadta el a keresztséget. A kereszteléskor a Mihály nevet vette fel, és a császár lelki gyermekének fogadta. Ezzel Bulgária szimbolikusan az egyetemes Bizánci Birodalom része lett, valójában továbbra is független maradt. Borisz bolgár pátriárkátus felállítását szerette volna elérni, de Konstantinápolyban nem hajlottak erre. Egy év múlva Borisz – éppen függetlensége biztosítása miatt – Rómának esküdött hűséget, és elkergette a görög hittérítőket. Aztán látva, hogy Róma sem akarja neki átengedni az érsek kijelölésének jogát, inkább visszatért a konstantinápolyi pátriárkához. Cserébe a bulgáriai ochridi érsekség széles körű autonómiát kapott, és aztán pátriárkátussá lépett elő. A bolgár cárnak már azért is rokonszenvesebb lehetett a bizánci modell, mert ebben az egyház vezetője alá van rendelve az uralkodónak.

A keresztény Bulgáriában a liturgia nyelve még sokáig görög volt, de a hittérítés hatékonysága érdekében Borisz behívta az időközben elhalálozott Cirill és Metód tanítványait, akik mestereik glagolita ábécéjét tovább egyszerűsítve kialakították a cirill írást, és szláv nyelven hirdették az igét. 889-ben Borisz úgy vélte, hogy műve biztonságban van, ezért szerzetesként visszavonult egy kolostorba. Csakhogy fia a pogányságot karolta fel, mire az atya levetette a csuhát, visszaszerezte a hatalmat, a fiát megvakíttatta, és kisebbik fiát, Simeont ültette a trónra. A görög nyelv helyett a szlávot tették meg hivatalos nyelvnek. Így lett Bulgária a bizánci civilizáció szláv központja. Innen terjedt tovább ez a szláv nyelvű kereszténység a szerbek felé, akik lassan önálló állammá alakultak, és kibontakoztak a bizánci függőségből. Az eredetileg török nyelvű bolgár nemesek, a bojárok is asszimilálódtak nyelvileg szláv alattvalóikhoz. (A bojár szó maga is török eredetű, 'előkelő harcos', és a bolgár-török nyelvből került át a szó a

bolgár-szlávba, az orosz, a litván és a román nyelvbe is.) Ugyanakkor a bolgárok számára a bizánci világ lett a követendő példa: a bizánci stílushoz igazodtak az építészetben, átvették az udvari ceremóniákat, de hatalmi igényeikről nem mondtak le. A bolgár cár elismerte Bizánc elsőbbségét, de immár a bizánci trónra tört. Ezek után a bizánci császár a magyarokat vette rá, hogy támadjanak Simeonra. De ő is megtanulta a cselszövés művészetét, s felbízta a besenyőket, hogy támadják hátba a magyarokat. A besenyőket kelet felől már amúgy is szorongatták az úzok, és amikor 895-ben a magyar főszereg a Kárpát-medencében a morvák ellen harcolt, megrohanták az etelközi magyarságot, dél felől pedig a bolgárok támadtak.²⁴¹

A magyarok egy része – a historiográfiai hagyomány szerint – Erdélyen keresztül vonult be új hazájába, és zömük a Tisza–Duna síkvidékein telepedett meg, hiszen ez volt az a terep, amely még alkalmas volt a nagyállattartó életformára. És ez volt az alapja a nomád, zsákmányszerzésből élő életformának. A magyarok egész Európát végigpusztították, Bizáncig is eljutottak. Hadjárataik a frank királyságban azonban katalizáló erővel hatottak. 955-ben Ottó végzetes vereséget mért a magyarokra, és ezzel véget vetett az úgynevezett kalandozásoknak. Ezután a pápa mint az egyház védnökét császári koronával kínálta meg Ottót, akit 962-ben meg is koronáztak. Ezzel megalakult a Német-római Szent Birodalom, amely 1806-ig állt fenn. A bizánci császárnak bele kellett nyugodnia, hogy az új császár rangban mellé emelkedett. Testvérének nevezte, míg a bolgár cárt csak fiának.²⁴² De a bizánci–bolgár ellentétet csak ideiglenesen sikerült feloldani. Bizánc azzal is megszilárdította helyzetét, hogy II. Baszileiosz (azaz Vazul császár) Vlagyimir kijevi nagyfejedelemmel szövetségre lépett, és rávette, hogy az iszlám helyett a keresztiséget vegye fel 988-ban, és népét is térítse meg. A császár pedig 1018-ban felszámolta a bolgár cárságot, és a Dunáig terjesztette a Bizánci Birodalom határát. 15 ezer embert vakítottatott meg, mert a szemkiszúrás az áruló alattvalóknak kijáró büntetés volt (miközben a kínzást a törvények tiltották, és a filantrópiát tartották a legnagyobb állami erénynek).²⁴³

241 Obolensky 1999, 77–195. Gregory 2003, 214–256.

242 Ahrweiler 1975, 47

243 Ahrweiler 1975, 52–53.

Ez a kegyetlenkedés azért nem biztos, hogy valóban ilyen méreteket öltött, de a császár a „Bolgárölő” jelzővel vonult be a történelembe.²⁴⁴

Bizánc sohasem volt ilyen erős, csakhogy további terjeszkedését nemsokára a besenyők, majd az úzok és a kunok is akadályozták. Közben pedig a keleti és a nyugati kereszténység közötti már korábban is fel-felvillanó ellentétek olyan ellenségeskedéssé fajultak el pátriárka és a pápa között, hogy 1054-ben kölcsönösen kiátkozták egymást. Bizánc a nyugati császárokat sem nézte jó szemmel, bitorlóknak tekintette őket. De a felekezeti meg hasonlítás bizonyult egyre inkább végzetesnek. A két egyház rítusa már korábban is eltért, dogmatikai vitáik is voltak, de 1054 után a dogmatikai különbségek egyre inkább áthidalhatatlanná váltak. Bár azon lehet vitatkozni, hogy ebben a szembenállásban a geopolitikai és hatalmi szenvedélyek miként viszonyultak a felekezeti meg hasonlításhoz, és milyen mozzanatok játszottak meghatározó szerepet. Ilyenkor szoktunk a hatalom és az ideológia dialektikájáról beszélni. Célszerűbb leszállni a hétköznapi életbe.

A vallás életforma; különösképpen akkor, ha a hivatalos egyházi fegyelem laza, és a vallásos szertartásokat, a rítust néphiedelmek szövik át, más szóval a mágia. Márpedig mágia nélkül nincs élet sem itt, sem a túlvilágon. Létszükséglet volt a hétköznapiok mágiája. A mából visszatekintve harmonikusnak tűnik a népélet, valójában permanens paranoia jellemezte. Mindenki félt a rontástól, betegségtől, természeti katasztrófától, és ezeket hárították el a fehér mágia rítusaival. Azt is, amit hitéletnek nevezünk, mágiaként élték át. Míg a bűbájlás szakemberei – elsősorban öregasszonyok – az evilági igényeket elégítették ki, a papok a túlvilági erőket is tudták mozgósítani. Igaz, a szentekhez, Istenhez, Istenanyához, Jézus Krisztushoz mindenki fohászkodhatott, de a pap szakrális személyként közvetített a két világ között. Emellett monopóliuma volt a keresztelezés, az esküvő és a temetés. A legfontosabb egyházi aktus a keresztelezés, csak megkeresztelt ember üdvözülhet, csak az ő lelke szállhat fel a mennyországba. A házasság szakralizálta a nemi életet, melyet azért egyéb módokon is lehetett művelni. A temetés viszont megszabadított attól, hogy az elhalt ember lelke vámpírként visszatérhessen. A rítushoz való hűség létkérdés, maga a lét. Jézus

244 Herrin 2007, 218.

Krisztusban elvben minden kereszténynek lehetett egyesülni, de rítus szerint. A latin és a görög rítus között nem lehetett átjárás, legfeljebb kölcsönös tolerancia. Csakhogy a tolerancia akkor, a középkorban önfeladásnak számított.

Tény, hogy a keresztény Európát megosztó törésvonal jött létre. A keleti és a nyugati keresztények képtelenek voltak a korábbi arab, majd a későbbi török hódítók elleni összefogásra, bár az ezt célzó törekvések olykor sikerrel kecsegtettek. És ebben a románok a Kárpátokon innen és túl szintén kivették a részüket. Egyelőre a Balkánon vagyunk, és itt a románok teljes egészében Bizánc fennhatósága alá kerültek.

Vlachiák a Bizánci Császárságban

A balkáni románokat előszeretettel vlachoknak nevezik. A szó a germánoktól származik, mert ők a neolatin nyelveket beszélő népeket a *volca* nevű, eredetileg kelta, de ellatinosodott néptörödékről *walha*-nak, majd *walach*-nak nevezték, tőlük vették át a szlávok, és náluk az egyes számú alak: *voloh*, többes számban: *voloszi*. A magyar nyelvben a *voloh*-ból *oláh* lett, a *voloszi*-ből pedig *olasz*. A meglenorománok magukat *vlași*-nek nevezik. A *vlach* szó először a 9. században bukkan fel a Metód életéről szóló írásban, és ott olaszt jelent. A bizánciaknál is a szlávoktól átvett Βλάχοι honosodott meg. A *vlach* szó elterjedése a vikingeknek tulajdonítható,²⁴⁵ akik a 8–11. században Skandináviából kerekedtek fel, hódítottak, raboltak és államokat alapítottak (a kijevi fejedelemséget, majd Franciaország északi részén Normandiát), aztán Angliára és Szicíliára telepedtek rá, és Amerikába is eljutottak. A *vlach* szó használata körül van némi zavar. A mai romániai románok általában a balkáni vlachokat románoknak tartják, de magukat nem tartják vlachoknak.²⁴⁶ A környező népek nevezik őket vlachnak. Kivételt képeznek az úgynevezett meglenorománok,

245 Ilie Gherghel: Câteva considerațiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului „Vlach”. *Convorbiri Literare*, 1920. 3.

246 Winnifrith 1987, 44.

akik magukat *vla*-nak, többes számban: *vlaș*-nak tartják.²⁴⁷ A meglenoromán a tudósok terminusa. A meglenorománok a Bulgária történetében oly nagy szerepet játszó Balkán-hegységben élt románok maradékai, akik ma Bulgáriában a Vardar folyó menti vidéken a görög határtól nem messze élnek, és lélekszámmunk pár ezer főre rúg.²⁴⁸ Végül is kialakulóban van valamiféle konszenzus: a balkáni románok önmegnevezése aromán (*armân*, *arămăn*), egyébként macedoromán, cincár, vlach, vlah névvel illették őket. A havaselvi románokat ma is lehet *valah*-nak nevezni, mert Havaselve régi neve a Țara Românească vagy Țara Rumânească (Román Ország) mellett Valahia volt. Mára már csak a macedorománok alkotnak jelentős kisebbséget.²⁴⁹

A balkáni románokat nem egy történeti munkában egyszerűen (és helyesen) románoknak nevezik. Annál is inkább, mert a félsziget északi részein élő vlachok maguk is *rumen*-nek vagy *rumân*-nek jelölték magukat, úgy, mint a Dunától északra élő románok.²⁵⁰ De ezt tették a pindusi macedorománok, első sorban az albán és görög területeken nomadizáló farszeroták, amikor *rumân*-nek, *rămăn*-nek nevezték magukat.²⁵¹ A balkáni románoktól maradtak ránk az első román szavak, ha igaz. Ezek: „*torna, torna, fratre*” (fordulj, fordulj, testvér). Még ma is tart a vita, hogy ezek az első román szavak egyáltalán román vagy latin szavak-e. 587-ben hangzott el ez a kiáltás, amikor a Balkán-hegységben, a mai Aitos városának közelében a bizánci seregben az egyik katona látván, hogy az előtte haladó öszvér éppen elveszti terhét, társát a fenti szavakkal figyelmeztette. A bizánci sereg már-már bekerítette az avar sereget, de a kiáltás nyomán akkora ricsaj támadt, hogy mindenki menekült a másik elől. Mondhatnánk, csak a nyelvészek maradtak a csatatéren. Van, aki szerint katonai parancsszavak hangzottak el, mások viszont ezt azért vonják kétségbe, mert a „testvér” nem vezényszó. Szimbólummá lett ez a rövid felszólítás, egyik román nyelvész szerint „figyelmeztetés az óvatosságra”.²⁵² Hiszen a vulgáris latinnak rengeteg

247 Aromâni 2012, 110.

248 Madgearu 2017, 57.

249 Peyfuss 1994.

250 Felezeu-Lumperdean 1995, 25.

251 Poghirc 1989, 11.

252 Mihăescu 1992, 429.

emléke maradt, mintegy a román prelúdiumaként is. A Római Birodalmat felváltó vagy pontosabban folytató Bizánci Birodalom hivatalos nyelve ekkor még a görög és a latin volt, és ez kedvezett a latin nyelv továbbélésének.

Tény viszont, hogy a Balkánon a középkorban több olyan régiót is találunk, amelyet Vlachiának neveztek, éspedig Epiroszban Felső-Vlachia, Thesszáliában Nagy-Vlachia, Akarnániában Kis-Vlachia. Ezek a Vlachiák autonóm közösségek; a társadalmi szerveződés alapja a tanya, a katun (*cătun*). Ez pásztorszállás, amely 10-től akár 100 családot is magába foglalhatott.²⁵³ A szó minden balkáni nép nyelvében fellelhető. Eredete vitatott, trák és illír egyaránt szóba jött, de elképzelhető, hogy korai átvétel valamelyik türk nyelvből.²⁵⁴ A szó egyik – talán eredeti – jelentése 'sátor', a görögöknél 'háznép, tábor'. A magyar *katona* szavunkat a görögből kölcsönöztük. Ugyanakkor a *cătun* szót a Balkánon a román pásztorok terjesztették el, majd miután egyre jobban integrálódtak a szláv környezetbe, a bolgároktól átvett *szelo* ('falu') lett az általános. Egy-egy katun élén állt a *celnic* (cselnik), másképpen *knyáz* vagy *primikjur*. (A cselnik szó szláv eredetű, bolgár katonai vezért is jelentett, de ennek ellenére csak a macedorománok körében él.²⁵⁵)

A románok zöme jellegzetes etnofoglalkozási csoportot alkotott, pásztorok voltak. Többségük transzhumált, azaz télen a síkvidékeken legeltette nyájait, nyáron pedig a hegyvidéken. „Jellegzetes szokásuk – írta a 11. század vége felé Kekaumenos –, hogy nyájai és családjaik április hónaptól szeptemberig a magas hegyekben és igen hűs helyeken vannak”, mégpedig „Bulgária hegyeiben”.²⁵⁶ A balkáni románok kisebb része nomadizált, a családdal együtt terelte nyájait újabb és újabb legelőket keresve fel. A Szófia, Szkopje, Pristina, Sarajevó, Dubrovnik által körülhatárolható térségben mindenütt helynevek őrzik a románok pásztortevékenységének az emlékét. Állandó szállásaik a hegyvidéken helyezkedtek el, míg a völgyekben a szláv közösségek éltek életüket az úgynevezett szklaviniákban. Jelentős részben a román juhtartás biztosította a Balkán

253 Anca Tanașoca, Nicolae Șerban Tanașoca: Ancienneté et diffusion du catun vlaque dans la Péninsule Balkanique au Moyen Age. *Revue des études sud-est-européennes*, 1989. 139–144.

254 Schütz 2006, 14.

255 Fontes 1982, 27.

256 Gyóni 1944, 76–78.

tejtermékekkel való ellátását. Raguzában is keresett volt az „oláh sajt”. Bár olykor a pásztorok asszonyai is pásztorkodtak, inkább fontak és szőttek; szőtteseik is piacra kerültek. Bizáncban a szegényebbek hordták a román szőtteseket, amelyeket még a pásztorszállításokon festettek színesre.²⁵⁷ A balkáni románság két jellegzetes alakja volt még a katonáskodó *voinic* (vitéz) és a szekeres (*călător*), aki a távolsági kereskedelemről is élt.

Idővel a románok egy része kolostorok vagy földesurak függőségébe került, és járadékszolgáltató földművelésre szorították.²⁵⁸ A pásztortársadalom életét saját szokásjoguk szabályozta. Külső szemlélő számára ez a román világ olykor anarchikus tömegnek tűnt. 1160-ban Tudelai Benjámín spanyolországi zsidó rabbi útra kelt, hogy bejárja a Szentföldet és környékét, közben Thesszáliában is megfordult, és ott megtudta, hogy Valachiában a hegyekben élő románok nemcsak fürgék, mint a szarvasok, és durvák, hanem lejárnak rabolni Görögországba, és nincs, aki velük meg tudna harcolni, és nincs király, aki uralkodni tudna rajtuk. Vannak, akik azt mondják, hogy zsidók, nem is tartják a „nazarénus” (keresztény) bűnt, zsidó neveket vesznek fel, a zsidókat testvéreiknek tartják, csak kirabolják őket, és nem ölik meg, mint a görögöket. Nem ismerik a törvényt.²⁵⁹ Valójában ezek az autonóm közösségek a birodalomba integrálódtak – hol jól, hol rosszul. Adót fizettek, katonáskodtak, de ha az adóprést elviselhetetlennek találták, fellázadtak, aztán elvándoroltak. A 17. századi Lucius Dalmatától a 20. századi Radu Rosettiig többen feltételezték, hogy így jutottak el a románok Erdélybe.

Arról, hogy a bolgár cár fennhatósága alatt, Bulgária keretében mit tettek a románok, hogyan éltek, írott források nem szólnak. A balkáni románok első történeti tette az volt, hogy 976-ban néhány szekeres megölte a Bizánc ellen lázadó bolgár cár fiát, Dávidot. A következő évben a császár a görögországi románokat Nikoulitzas parancsnoksága alá helyezte, majd miután a bolgár cárságot felszámolta, az ochridi pátriárkátust érsekséggé fokozta le,²⁶⁰ 1020-ban

257 Gyóni Mátvás: A balkánfélszigeti vlákok kétlegelős pásztorkodása a középkorban. *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, 1951. 3–4. sz. 338., 340.

258 Felezeu–Lumperdean 1995, 24–26.

259 Itinerary 1907, 11.

260 Viorel Achim: Structuri eclesiastice și politice confesionale în spațiul balcano-carpatic în

valamennyi bulgáriai román az ochridi érseknek rendelt alá. 1066-ban viszont a thesszáliai románok és velük a görögök is fellázkodtak az növekvő adóterhek miatt. A lázadást Berivoj larissai házában készítették elő, és mivel görögök és bolgárok is akadtak az összeesküvők között, az események megörökítője, Kekaumenos külön kiemelte a vezető román mivoltát (Βερίβου του Βλάχου). Ő az első, név szerint ismert román történeti alak. (A Berivoj személynév aztán Fogarasban is megjelenik mint falunév, Berivoii; innen származik a berivoji Boér család, amelynek jeles magyar sarjai is voltak.) A lázadók ifjabb Nikulitzast, a tartomány előljáróját is mozgalmuk élére állították. Igaz, Nikulitzas a császárt többször is figyelmeztetni akarta arra, hogy mi készül, de mivel kellemetlen dolgokat mondott volna az adópolitikáról, nem járulhatott uralkodója elé. Mint egy lavina, úgy indult a felkelés, de aztán a bizánci hadsereg megállította. Nikulitzas az amnesztia reményében átállt, néhány hangadót is letartoztatott, majd együtt mentek a fővárosba, ahol a császár kegyesen fogadta őket, majd némi idő múlva Nikulitzast átadta a pátriárkának, hogy ítélkezzen fölötte. Csakhogy a főpap nem végezte el a piszkos munkát, ártatlannak találta az előljárót, mire a kettős játékot játszó császár száműzte őt egy időre. Még egy évtized sem telt el, és Kekaumenos, az idősebb Nikulitzas unokája – maga is tábornok – a császárnak adott tanácsait tartalmazó idézett művében hosszasan ecsetelte, hogy a románok álnokok, megbízhatatlanok, szöszegők. (Egyébként abból, ahogy Kekaumenos leírja Nikulitzas és a birodalmi vezetés kapcsolatát, az tűnik ki, hogy a császár és környezete még álnokabb és megbízhatatlanabb volt, csak kifinomultabb.) Ezek a románok, mármint „a románok népe” (Βλάχου γένος) – Kekaumenos szerint – eredetileg dákok és besszusok, aki a Duna és a Száva mellékén éltek, ahol „most” a szerbek. Hűséget színleltek a rómaiak iránt, miközben állandóan támadták és fosztogatták őket. Ezért Traianus hadat indított, vezérüket, Decebált meg is ölték, aztán a románokat szétszórták Macedóniában, Epiroszban és Hellászban.²⁶¹ Kekaumenos egyébként a dákokat azért tette meg a románok őseinek, mert az egyik római írónál a dákok álnokságáról olvasott, és mivel a románokat is álnokoknak tartotta – olyannyira, hogy

secolul al XIII-lea. *Studii și materiale de istorie medie*. XX. 2002. 115.

261 Murnu 1913, 86–120.

szerinte még akkor sem kell hinni nekik, ha esküt tesznek –, csak a korabeli archaizáló divatnak megfelelően járt el, tudniillik hogy a kortárs népeket „őseik” nevével illessék.²⁶² A románok és a dákok neve görögül még némileg össze is csengett (*blakhoi – dakai*).²⁶³ Ilyen alapon az egyik görög krónikás a magyarokat *mysosok*nak nevezte, és hazájukat a Balkánon helyezte el.²⁶⁴

A románok hol mint hadra fogható hűséges alattvalók, hol mint ellenséges elemek tűnnek fel. 1095-ben például egy bizonyos Poudilosz (Budilă), tekintélyes román figyelmeztette a császárt arra, hogy a kunok átkeltek a Dunán, és készüljön a támadásra, aztán ugyancsak románok vezették át a kunokat a Balkán-hegység szorosain. 1099-ben az áthaladó keresztes hadakat csipkedték meg. 1105-ben az Athosz-hegyi szerzeteseket vitték kísértésbe a tej- és gyapjútermékeket áruló – férfinék öltözött – román nők. 1165-ben Moldvától északra Halicsban (Galíciában) fogtak el románok egy bizánci szökevényt, hogy visszaszolgáltassák a császárnak. Egy év múlva pedig a Magyarországra törő bizánci seregben harcolnak románok a magyar király – a görög krónikások szerint „a dákok főnöke” – ellen.²⁶⁵ A románokról pedig a krónikás úgy tudta, hogy őseik itáliai kolonusok voltak.²⁶⁶ Mánuel császár (1143–1180) ugyanis nemcsak azt akarta visszafoglalni, ami valamikor birodalma részét alkotta, hanem a Dunától északra fekvő területekre és még Moldvára is kiterjesztette befolyását. Erről tanúskodnak a bizánci pénzletek.²⁶⁷ De emellett Magyarországot is hűbéresévé akarta tenni, hogy a Német Birodalom elleni felvonulási terepet biztosítsa. Arról álmodozott, hogy egyesíti a Római Birodalmat, a pápa pedig az egységes Római Birodalom császárává koronázza majd.²⁶⁸ (Mánuel anyja Szent László leánya, Piroska volt, akit mind a keleti, mind a nyugati kereszténység szentként tisztel.)

Amit azonban Mánuel fegyverrel nem tudott elérni, egy idő múlva más-képpen próbálta meg; a magyar trónra esélyes herceget vett maga mellé, örö-

262 Gyóni 1944, 62–66.

263 Vékony 1989, 70.

264 Gyóni 1944, 70.

265 Diaconu 1978, 36, 103.

266 Sacerdoțeanu 1936, 239–241.

267 Diaconu 1978, 99.

268 Gill 1959, 12.

kösének szemelte ki, de amikor fia született, megmásította akaratát. Így aztán a bizánci–magyar perszonálunió elmaradt, a herceg III. Bélaként (1172–1196) Magyarország királya és egyben Bizánc szövetségese lett.²⁶⁹ A háborúskodásban a Bizánci Birodalom megint kimerült. Magyarország viszont egyre erősebb lett, és ezt az előretörést a bizánci politika házassággal próbálta megállítani. Angelosz Izsák III. Béla lányát vette el, cserébe elfoglalt területeket kapott vissza, és a magyar király többet nem támogatta a függetlenségükért harcoló szerbeket. Az esküvő költségeinek fedezésére olyan külön adókat vetettek ki – disznók, ökrök, juhok –, amelyek a Balkán-hegységben élő románokat érzékenyen érintették. Ezért a császárhoz fordultak, felvételüket kérték a bizánci hadseregbe, és földet maguknak. A bizánci vezetés nem akart kiváltságos, adómentes szabadokat, hiszen a románok a katonáskodással éppen ezt akarták elérni: szolgálati birtokra (*pronoia*) tartottak igényt. A bürokráciának azonban egyelőre adó kellett. A román kérést megtagadták, és az egyik helytartó a románok egyik szóvivőjét, a méltatlankodó Aszent felfofozta. Mire ő és testvére, Péter 1185 októberében fellázította népét.²⁷⁰ Így a balkáni románok már nem a bizánci hadseregbe léptek be, hanem a nagy történelembe – történelemalakító erőként.

Makkai László, aki Radu Rosettihez hasonlóan elvetette azt, hogy Erdélyben jelentős román pásztornépeség alakulhatott volna ki, éppen a mostohább legeltetési viszonyok miatt, így foglalta össze a 9–12. századi folyamatokat: „Élhettek azonban a Déli-Kárpátok déli oldalán a Dunához transzhumáló román pásztorok a román nép létrejötte óta úgyszólván bármikor, főként pedig 800 után, mikor az Erdély déli részét megszálló bulgár hatalom a Kárpátok és a Duna közét, a mai Havasalföldet ellenőrzése alá vonta, ami biztonságosabbá tette a nyájaknak a hegyekből a Dunához és onnan visszafelé vonulását. Bulgáriának 1000 körül bizánci uralom alá kerülésével egyidőben Havasalföld a besenyő, majd kun törzsek végvidéke, legeltető területe lett. A Duna-deltánál és a Duna-könyök fölött fenntartott bizánci égvárból nem lehetett folyamatosan védelmezni a Déli-Kárpátokból az Al-Dunához transzhumáló román és a

269 Moravcsik 2003, 77–83.

270 Vásáry 2005, 15.

síkság erdősávjában lakó szláv nép életének biztonságát, ezeknek a nomád jövevényekkel kellett az együttélés formáit megkeresniük. A kölcsönös biztonság érdekében a besenyők, majd a kunok a román pásztornépekkel tartós kapcsolatokat építettek ki, forráshiány miatt részleteiben ismeretlen függési viszonyok között, melyek azonban az 1185-ben kun segítséggel létrejött bulgár–román cárság idején szövetséggé szilárdultak.”²⁷¹ A Dunától északra eső részeken a románok a kunoknak adóztak, bár nem tudni, miként.²⁷² De mi történt a Dunától délre? Lássuk a részleteket.

Bulgária feltámadása és alkonya. A bolgár–román(–kun) cárság és harcai a Latin Császársággal

A Bizánc elleni szabadságharchoz legitimációra volt szükség, és ez csak Isten akarata lehetett. A két testvér, Péter és Aszen ahhoz a tirnovói templomhoz gyűjtötték a népet, amelyet a mártír Szent Demeter tiszteletére emeltek, és – egyik görög krónikás szerint – „a gonosztól megszállott embereket” megtanították arra, hogy eksztatikus állapotukban mit kiabáljanak: „A bolgárok és románok Istene” akarja a rájuk nehezedő iga levételét, Szent Demeter pedig elhagyta Thesszalonikit, idejött, és harcukat támogatja. Amikor a megszállottak önmagukat ostromolták, a régi sámánok gyakorlatát éltették tovább. Így ötvöződött a sámánizmus a keresztény eksztázissal.²⁷³ Közben Pétert kikiáltották „a bolgárok és románok cárájának”. Ugyanakkor a lázadást vezető testvérek felajánlották segítségüket az átvonuló kereszties had vezérének, Barbarossa Frigyesnek, ha cserébe megkapják Görögország koronáját. A német császár azonban nem fogadta el az ajánlatot, inkább a bizánci császárral szövetkezett.²⁷⁴ A bi-

271 Makkai 1988, 302.

272 Diaconu 1978, 22.

273 Stoianovich 1994, 143.

274 Nicolae Șerban Tanașoca: De la Vlachie des Assenides au Second Empire Bulgare. *Revue des études sud-est-européennes*, 1981. 3. sz. 581–593.

zánai seregek pedig kemény csapást mértek a felkelőkre. A két román vezető viszont átkelt a Dunán, és a kunok segítségét kérte. Kun segítséggel már ők győztek. Bulgária – 150 éves szünet után – újjászületett, immár Tirnovo székhellyel. Aszen (1186–1196) és testvérei dinasztiát alapítottak, az Aszenidákét. Olyan románok voltak, akiknek ősei között kunok is lehettek. De a kun név már nem jelölt etnikai, valamely pontosan – nyelvben, hiedelemrendszerben és életformában – körülhatárolható közösséghez való tartozást.²⁷⁵ Ők maguk helyi román vezetők, valószínűleg cselnikiek voltak. A régi-új állam hatalma – ha az állandó kun szövetséget is figyelembe vesszük – a Balkán-hegységtől talán a Kárpátokig terjedt. (Egyes román térképek a Kárpátoknál húzzák meg a határt, a bolgárok a Dunánál.²⁷⁶) A kunok szállásterülete – korabeli utazók kifejezésével Cumania – a Duna bal partján fekvő síkságoktól messze a Donig és még tovább, a Volgáig nyúlt. A Pruton innen megtelepedő kunok, az úgynevezett fekete kunok többsége állítólag szőke volt, és a fekete jelző helyzetüket jelezte; azt, hogy a központjuktól, a hatalmasabb törzsektől távolabb éltek. A kun törzsek nem alkottak centralizált szövetséget, „nincs királyok – jelezte Petachia Rabbi, aki az 1180-as években a Dnyeper vidékén ismerte meg őket – csak vezetőik és családjaik vannak”.²⁷⁷

A kunokról eddig sok szó esett, és még esik is, érdemes ezért röviden jelezni, hogy olyan türk népességet alkottak, amelynek ősei az idők hajnalán altáji türk nyelveket beszéltek. Ma mintegy 35 türk nyelvet és nyelvjárást tartanak számon, és ki tudja, hány családfájukat állították össze. Válasszunk ki egyet, és lássuk, hogy ennek a térségükben szerepet játszó népnek a nyelve hol helyezkedik el! Az altáji korszakban ketten individualizálódtak: a mandzsu-tunguz és a mongol-türk, ez utóbbiból vált ki a mongol és a türk, ebből pedig a hun korszakban az 5. századdal bezárólag a keleti és a nyugati hun. Minket a nyugati ág érdekel és érint. Ebből vált ki a bolgár és az oguz-karluk-kipcsak nyelvcsalád. Ezek a 10. századig tovább differenciálódtak. Az előzőből a kazár és a bolgár nyelv vált ki, ebből pedig a csuvas. A kipcsak nyelveket beszélték a tatárok, ku-

275 Madgearu 2013, 161.

276 Crampton 2004.

277 Travels 1856, 7.

nok, besenyők.²⁷⁸ A magyarok ősei a csuvasokkal és kazárokkal éltek együtt, a honfoglalásra pedig a besenyők támadása ösztönözte őket. A besenyőket pedig a hozzájuk hasonló nyelvet beszélő kunok szorították tovább. A 8. századtól a kipcsek, kun, tatár egyazon népek konglomerátumát jelölte. Viszont ebből a hatalmas területen élő néptömegből sokáig nem vált ki olyan vezető, aki Attilához hasonló birodalmat tudott volna kialakítani. De aztán színre lépett a mongol Dzsingisz kán, aki az 1220-as években legyőzte a kunok főerejét, és az ő állama túlélte alapítóját. A 13. század derekán Belső-Ázsiától a Kárpátokig terjedt, aztán a század második felében részbirodalmakra bomlott, amelyek még mindig komoly erőt mutattak fel. A szervezőképesség számított. A mongol elit és a betagolt türk népek aránya egy a százhoz. A betagolás pedig a betagolt törzsek elitjének katonai legyőzésével ment végbe. A *lingua franca* a kun lett, a kunok alkották a tatárnak nevezett mongol birodalom etnikai bázisát. A 13. század második felétől pedig döntő szerepet játszottak az iszlámra való áttérésben.²⁷⁹

A 12. század második felében a Duna menti kun törzsek még önmaguk urai voltak, nyáron – otthon – állattartással foglalkoztak, ősszel pedig lelkesen felkerekedtek rabolni a bulgáriai románok és bolgárok szövetségében. Ők jelentették a fő katonai erőt a harcra fogható román pásztorokkal és bolgárokkal. Eltérő életformájuknak, szakértelmüknek, terepismeretüknek köszönhetően tökéletesen kiegészítették egymást. A románok a hegyvidékek urai voltak, a kunok a lovas nomád haditechnikát képviselték. Úgy tűnik, hogy „a forrásokból kirajzolódó szövetség gyakorlatilag csak katonai jellegű”.²⁸⁰ Csakhogy az életformájukról szóló korabeli nyugati feljegyzések némileg eligazítanak. „Vad nép ez, mely se nem szánt, se nem vet, nincs nekik sem kunyhójuk, sem házuk, hanem nemezből készült sátrakban húzzák meg magukat, s tejjel, sajttal és hússal táplálkoznak”, továbbá „ruházatuk birkabőrből készül, s íj és nyíl a fegyverük”.²⁸¹ Mivel a kunok lótenyésztők voltak, a birkabőrt és a sajt egy részét a románoktól

278 A. В. Дыбо: Хронология Тюркских Языков И Лингвистические Контакты Ранних Тюрков. http://altaica.narod.ru/LIBRARY/xronol_tu.pdf (2020-02-05)

279 Tahsin Gemil: Cumano-Tatars and the Early Medieval Romanian States. *Studia et documenta turcologica*, 2014. 2. sz. 85–91.

280 Kovács 2014, 219.

281 Clari 2013, 89.

kaphatták. A bolgárok népe földműves volt, elitje pedig hozta az államalapításhoz szükséges ideológiát. A bolgárok fokozatosan asszimilálták a körükbe telepedő románokat, a lakosság többségét alkották, és akarva, nem akarva a bolgárok hordozták a történeti folytonosságot. Igaz, az új államot kezdetben – mintegy fél évszázadon keresztül – Blakiának, Vlachiának nevezték a románok kiemelkedő szerepe miatt.²⁸² Ám új államot alapítani nehéz, a korabeli felfogás szerint mindig kellett ős, előzmény, aminek az örökébe lehet lépni. Ez pedig Bulgária volt, ennek a nevét ismerték Európában, és fokozatosan ez a név kelt újra életre az európai diplomáciában. Az új államnak ugyanis egyre nagyobb világpolitikai szerep jutott.

Aszent és Pétert (1196–1197) ugyan megölték, de a harmadik testvér, a ló-tartásban járatos²⁸³ Szép János (Ioniță, francia forrásokban: Ioanizza vagy Johannis, görögül: Kaloján; 1197–1207) ragadta magához a főhatalmat. Kun nőt vett feleségül, ezzel biztosította a kun szövetséget,²⁸⁴ és felkarolta a Bizáncra tekintő császári hagyományt. Korábban túszként élt Bizáncban, most pedig vissza akarta állítani Bizáncot a saját vezetése alatt.²⁸⁵ Először még csak a románok és a kunok (*Blacorum et Commanorum*) urának nevezte magát,²⁸⁶ aztán a bolgárok és románok császárának (*imperator Bulgarorum et Blachorum*, vagy *dominus et imperator Bulgariae et Vlachie*).²⁸⁷ Hatalmának megszilárdítása érdekében a pápától koronát kért, ezzel felkínálta azt is, hogy elfogadja a pápa elsőbbségét, és áttér a katolikus hitre. Szép János császári koronát akart, és azt, hogy a bolgár egyház élére a pápa pátriárkát nevezzen ki. A pápai trónon az a III. Ince ült, aki minden európai uralkodóval igyekezett elismertetni, hogy ő Krisztus földi helytartója. De óvatosan járt el, mert Szép Jánosnak csak királyi címet adott (*rex Bulgarorum et Blachorum*, *rex Bulgarie et Blachie*, *Rois de Blaquie et de Bougrie*),²⁸⁸ és a tirnovói egyházi vezető is csak érseki címet kapott. Tirnovó-

282 Vásáry 2005, 19.

283 Kovács 2014, 202.

284 Vásáry 2005, 57.

285 Vásáry 2005, 54.

286 Ivanov 2012, 118.

287 Brezeanu 1999, 197. Stephenson 2004, 309–312.

288 L’histoire de Geoffroy de Villehardouyn... de la conquête de Constantinople par les barons

ból így nem lehetett „harmadik Róma”, márpedig Szép János ezt szerette volna. Közben két vasat tartott a tűzben: az ochridi érsekséget meghagyta görögkeleti ortodoxnak, éléről viszont eltávolította a görögöket, a helyükre bolgárokat és románokat állított.

A pápa és a bolgár–román király szövetsége politikai érdekszövetségnek bizonyult. Róma igyekezett a balkáni magyar hatalmi törekvéseket is elhárítani. A pápa a római kapcsolat megszilárdítása érdekében többször is lelkesen emlékeztette Szép Jánost római őseire. De jellemző, hogy Szép János bolgár levélben válaszolt a latinra, amelyben diplomatikusan azt írta, hogy Isten „emlékeztetett vérünkre és hazánkra, amelyből származunk”.²⁸⁹ Szép János a latin keresztesek ellenében a korábbi bolgár uralkodókra mint őseire hivatkozott.²⁹⁰ Az is elképzelhető, hogy már Szép János sem tudott románul,²⁹¹ bár harcosaival csak románul beszélhetett. Újabban felvetődött az, hogy amikor a pápa a római ősökre utalt, az új állam uralkodójának öntudatát visszhangozta.²⁹² Iorga szerint viszont az általa „vlach”-nak nevezett „nagy naiv harcos képtelen volt a *vlach* szót románra (*român*) vagy arománra (*armân*) fordítani és ebből a római eredetet levezetni, mint erre a hozzá intézett pápai levelekbe foglalt szójátékokból következtetnénk. Mit tudott ő és vad társai [...] a régi dicsőséges Rómáról? Csak a siralmas újrómáságot ismerték”. Hiszen – fejtegette Iorga – csak „egy »vlach« volt, egész ifjúságában a hegyekben »vlachizált«, azaz pásztorkodott. A pápai kúria titkárai „a pásztorcászár címében tévedésből használták a sértő »vlach« szót a »kelet-római« helyett”.²⁹³

Mégis a pápai levelekben a római eredet első ízben fordult elő a román történelemben mint hatalmi igények legitimációja. Csakhogy – mint Iorga jelezte – a római eredet tézise a Balkánon nem bizonyult elég erősnek. Ince pápa

françois associez aux Venitiens, l'an 1204. d'un costé en son vieil langage; & de l'autre en un plus moderne & intelligible; par Blaise de Vigenere, NuBIS, consulté le 30 mars 2018, <https://nubis.univ-paris1.fr/ark%3A/15733/1h4n.377>. (2018-03-30)

289 Armbruster 1993, 33.

290 Rezachevici 1998, 309.

291 Xenopol 1925, 250.

292 Papacostea 1998, 199.

293 Iorga 1985, 109–110.

Imre magyar királlyal (1196–1204) úgy akarta elfogadtatni az Aszenidák uralmát, hogy „a régebbi királyok nemzetségéből” valónak nyilvánította őket: „Péter és János, akik a régebbi királyok nemzetségéből származnak, atyáik földjét nem annyira elfoglalni kezdték, mint visszafoglalni.”²⁹⁴ Ez is jelzi, hogy az új állam létét a korábbi bolgár állam múltja legitimálta. Az új dinasztiát pedig a régi. Ezért Krum kánnak is oszlopot emeltek a tirnovói székesegyházban.

Közben világtörténelmi fordulatra került sor, ez pedig eleve meghatározta a pápai magatartást. 1204-ben a IV. keresztes hadjárat harcosai elfoglalták a magyar királyi fennhatóság alá tartozó Zárát, aztán Velence biztatására Konstantinápolyt. Az akciót tudós eredetelmélettel legitimálták, és pedig azzal, hogy a franciák trójai ősoktól származnak, most pedig megtorolják a görögökön Trója elfoglalását.²⁹⁵ Valójában a nyugati barbárokat lenyűgözte Bizánc gazdagsága, és nem tudtak ellenállni a rablás varázsának. A fosztogatásban a helyi szegények is melléjük szegődtek, nekik már volt gyakorlatuk az ilyesmiben. 1182-ben a katolikusokat mészárolták le, és az 1204-et megelőző években is gyilkoltak katolikusokat. Bizánc ugyanis rossz szemmel nézte a kereszteshadjáratokat, többek között Jeruzsálem elfoglalását, mert a császár nem egyszerűen a világ fejének tekintette magát, hanem a Szentföld urának, amelyet az arabok csak ideiglenesen foglaltak el.²⁹⁶

A keresztesek megalakították az úgynevezett Latin Császárságot, amelyet Imperium Romaniae-nak vagy egyszerűen – például a pápa és a magyar királyok levelezésében – Romániának (franciául: Romenie²⁹⁷) is nevezték. Baldouin trónra is lépett, a görög témákat (területi egységeket) feudális hűbérbirtokként szétosztotta hívei között, és aztán amit lehetett, privatizáltak. A pápa először kiátkozta a kereszteseket, majd visszavonta az átkot, és Róma fennhatóságának kiterjesztésére akarta felhasználni a váratlan fejleményt. Kinevezett egy latin pátriárkát. Közben pedig a rablók köztiszteletben álló ereklýeket vittek el, amelyek aztán párizsi templomokba kerültek.²⁹⁸ A lényeg, hogy Velence és Genova

294 Vásáry 2005, 34.

295 Baune 1985, 48.

296 Meyendorff 1981, 31.

297 L'histoire de Geoffroy de Villehardouyn, 382.

298 Cameron 2014, 15.

immár akadálytalanul kijuthattak a Fekete-tengerre, hogy aztán egymás ellen küzdjenek a tengeri térség fölötti hegemoniáért. Megindult a versengés a krími, a Dnyeszter- és a Duna-deltai kikötőkért.

Általában végzetesnek tartották és tartják a keresztesek diverzióját, mert ezzel a keleti és nyugati keresztény világ még jobban meghasonlott. De van, aki úgy véli, hogy a latin birodalom felállítása és a pápai aktivitás kedvezett a balkáni népeknek, mert bevonta őket a nyugati világba, elősegítette kisebb-nagyobb államszerű alakulatok kialakulását.²⁹⁹ Másképpen szólva az új államalapítók kitanulták vagy továbbfejlesztették a diplomáciai alakoskodás művészetét. A pápa és Szép János leveleikben gondosan kerültek a teológiai kérdések feszegetését. Általában ezt tették a pápai szövetséget kereső balkáni és más szláv uralkodók is, ami „azt sugallja, hogy számukra legalábbis a kereszténységen belül, amelyet még egyetlen testnek éreztek, a görögtől a latin egyházhoz való átpártolás egyházi joghatóság, és nem teológiai meggyőződés kérdése volt”.³⁰⁰ Az egyházi joghatóság kérdése pedig hatalmi kérdés volt. A politikai célszerűség háttérben tartotta a hitkérdéseket, de csak egy ideig.

A görögök Szép János segítségét kérték, és meg is kapták. A régi ellenfelek szövetkeztek a „latinok” ellen, és kun harcosaikkal olyan győzelmeket arattak, melyek során Baldouint, a latin császárt is elfogták, aztán ki is végezték. Hála Szép János fellépésének, megalakulhatott a görög Bizánc utódállama, a Nikeai Császárság, kicsi volt, de átvette és képviselte a bizánci hagyományt. Igaz, a tráciai görögök Szép János hadainak a pusztításai miatt inkább a Latin Császárság védelmét kérték. A román–bolgár uralkodó magát immár „Rómaiölő”-nek (azaz „Görögölő”-nek) nevezte, mint aki bosszút akar állni „Bolgárölő” Vazul tetteiért, és Baldouin koponyájából iszogatta a bort.³⁰¹ Szép János pragmatikus volt, ha kellett, a bogumilokkal is szövetkezett.³⁰² (Azokkal az eretnekekkel, akik szerint a fizikai világ – beleértve az emberi testet is – egy rossz isten, az ördög műve; a lélek viszont a jó isten műve, ezért a fizikai világgal és benne a fennálló

299 Tiplić 2005, 165–165.

300 Obolensky 1999, 293.

301 Tanaşoca 2003, 89.

302 Angelov 1987.

társadalmi és politikai intézményekkel való szembefordulás a jó istennek tetsző cselekedet. Sőt az emberölést és a lopást sem tartották főbenjáró bűnnek, mert a fennálló rend ellen irányult. A mozgalom nevét alapítójáról, Bogumilról [magyarul: Istenszerető] kapta. Ez az eretnokség a Balkánról áttért Dél-Franciaországba is. Mindkét nagy egyház, a római katolikus és a görögkeleti ortodox is egyaránt üldözte, viszont Boszniában uralkodói támogatást élvezett.)

A magyar királyok és az Aszenidák viszonya eleve rosszul indult. III. Béla Bizánc szövetségeseként lépett fel, aztán Imre király sem ismerte el Szép János királyságát. A katolikus offenzíva részeként 1200-ban Imre király megígérte a pápának, hogy öccsével, Endrével együtt keresztes hadjáratot vezetnek a Szentföldre. Ehelyett aztán dél felé terjeszkedett, felvette a Szerbia királya, majd – miután a bogumilok ellen is hadakozott – a Bulgária királya címet is. Ezt a pápa már nem nézte jó szemmel, mert bízott az Aszenidák katolizálásában, ezt pedig a magyar király hegemonizáló törekvései veszélyeztették, annál is inkább, mert a magyarországi egyházi vezetés dél felé akarta kiterjeszteni a befolyását. Amikor pedig a bolgár–román uralkodó meghódította a Braničevo és Vidin (magyarosan Bodony) között fekvő, Vlachiának nevezett területet, a Dunától északra is terjeszkedni akart olyan területen, amelyet a magyar király sajátjának tekintett. A pápa végül is békét teremtett. Imre nem használta többet a Bulgária királya címet, ezt majd 1270-ben V. István magyar király veszi fel.

Szép János román–bolgár uralkodót a Latin Császársággal való háborúskodásainak forgatagában egyik kun kapitánya megölte. A kunok azután pedig váltogatták szövetségeseiket, hol a Nikeai, hol a Latin Császársággal tartottak. A kapcsolatok jellegére jellemző, hogy nem egy esetben a kun előkelők lányait a latin császár lovagjai vették feleségül.

Szép János utódja, Boril (1207–1218) jól lavírozott a latinok és a magyarok között, mindkét féllel szövetséget tudott kötni.³⁰³ Dinasztikus kapcsolatok is szövődtek az Árpádok és az immár bolgár Aszenidák között. II. Endre (1205–1235) ugyanis a bizánci Latin Császárság megszerzésére törekedett. Ennek érdekében 1217-ben vállalta a szentföldi hadjáratot, és felvette a Jeruzsálem

303 Madgearu 2013, 132, 193–194.

királya címet is, de hiába, mert a pápa mást segített a császári trónra. A magyar király Halics – a kijevi szláv birodalomról leváló fejedelemség – megszerzésével kárpótolta magát, de ez a siker is átmenetinek bizonyult. Viszont a magyar király 1221-ben lányát II. Aszen János, másképpen Aszen Iván (1218–1241) bolgár királyhoz adta feleségül. Az Aszenida uralkodó olyan pajzscímert csináltatott, amelyben két egymást keresztező oroszlánmancs szimbolizálta az Árpád-házi királlyal való testvéri szövetséget.³⁰⁴

A hatalmi egyensúly akkor billent meg, amikor a bolgár király a latin császárhoz akarta adni a lányát. Feltehetően ennek hírére 1228-ban II. Endre magyar király el akarta foglalni Vidint, hogy ellensúlyozza a bolgár szomszéd erejének gyarapodását. Az ostrom nem járt sikerrel.

A király itthon is változó szerencsével lett úrrá a nehézségeken. Fellobbant az uralkodó és fia, a trónörökös közötti hatalmi harc. 1226-ban II. Endre a trónörökösnek, Bélának nemcsak a bihari területet adta át, hanem Erdélyt is. Ezzel elejét vette a konfliktus elmérgesedésének, viszont immár két politikai irányzat érvényesült. Endre ugyanis, hogy híveket szerezzen háborúihoz, sorozatosan eladományozta a királyi várbirtokokat, Béla viszont ellenezte ezt. És erejét növelte az is, hogy mint „ifjú király”, egyben az erdélyi vajda ura is lett. A vajda képviselte ugyanis a királyi hatalmat, és bár az adószedés nem tartozott a jogkörébe, teljhatalmú úrként léphetett fel. Mondhatni, nagyobb úr volt, mint a király az ország többi részében, ahol a királyi hatalmat korlátozó nemesség befolyása jobban érvényesülhetett. A vajda egyetlen nagy megyeként kormányozta Erdélyt.³⁰⁵ Béla így kezébe vette a Magyar Királyság keleti politikáját. Elfoglalta az Olt és a Duna, valamint a Kárpátok által behatárolt területet, a mai Olténiát, és 1232-ben ezen a területen felállította a szörényi bánságot.³⁰⁶ Ezt a régiót, vagy ennek Duna menti részeit addig talán Bulgária ellenőrizte. A feltételezés alapja az, hogy Mehádiától nyugatra létezett egy Krajna ('határterület') nevű körzet, amely a magyar királyi fennhatóság eddig

304 Tiberiu Frătilă-Felmer: Basarab House of Walachia. 2016. 4. <https://www.academia.edu/30095489> (2020-01-04)

305 Makkai 1943, 352.

306 Achim 2008, 76–79.

való kiterjedésére utal, Szörény neve pedig a Severinből származna; a szláv szó jelentése 'északi terület'.³⁰⁷ Ezzel szemben kimutatható az, hogy Szeverin régi magyar személynév volt, és e tájon létezik a Severinești nevű falu, amely 'Szeverin nemzetséget' jelent. Tény, hogy a szörényi bánt a király nevezte ki, és ő építtette Szörény várát, hogy a bolgár Vidinnel szemben ellensúlyt alkosson, és egyben a Dunánál „a kunok gázlójának” nevezett átkelőhelyet ellenőrzése alatt tarthassa. A régió mai központja, Craiova – ma Románia egyik nagy városa – neve a király (románul: *crai*) fennhatóságának emlékét őrzi, azt jelenti, hogy 'a királyé, az ő városa'.³⁰⁸

A szörényi bánság kialakításában a – későbbiekben még szerepet játszó – hátszegi román Litovoj is közreműködhetett. Ő egyszerre lehetett hátszegi kenéz és szörénységi vajda, aki a fennhatósága alá tartozó területek jövedelmeinek egy részét át kellett engedje urának, a magyar királynak. (A kenéz és a vajda tisztségével a továbbiakban még bővebben foglalkozunk. Egyelőre csak annyit jelzünk, hogy az adott esetben a kenéz egy vagy több falu vezetője és főnöke, a vajda pedig a kenézek által választott katonai vezető.) Túlzás, hogy a bolgár király a magyarországi ortodoxokat is patronálni próbálta, és a Szörénységre – a mai Olténiára, a Kárpátok, a Duna és az Olt által határolt területre – is kiterjesztette volna a befolyását.³⁰⁹ (A spekuláció alapja Szörény román neve, Severin, amely északot jelent, és azok, akik ezzel a névvel éltek, a Duna jobb partjáról nézték a világot, és így nevezték volna meg határőrtartományukat.³¹⁰)

A bolgár–latin dinasztikus házasság elmaradt. 1233-ban Nikea görög császára és II. Aszen János összefogott a Latin Császárság ellen. Ennek a szövetségnek a jegyében a bolgár uralkodó elszakadt Rómától, a nikeai pátriárka pedig elismerte a tirnovói görögkeleti ortodox patriarkátust. Közben a konstantinápolyi és a kijevei egyházfő befolyása meggyengült, és így a bolgár pátriárkái megerősödött.³¹¹ A pápa bolgárellenes keresztes hadjáratot hirdetett, és IV. Béla (1235–1270) akarta bevetni. A magyar királyt óvatosságra intette az a kö-

307 Achim 2000, 172–175.

308 Bónis 1947, 103, 384. Popa 1988, 251. Vö.: Györffy 1987, 283.

309 Achim: Structuri, 119–130.

310 Brătianu 2010, 287.

311 Chary 2011, 19.

rülmény, hogy mindkét uralkodóhoz rokoni szálak fűzték; felesége, Laszkarisz Mária a Nikeai Császárság megalapítójának a lánya, a bolgár cár pedig sógora volt. Ezért kérte a pápát, hogy bocsásson meg a vétkesnek, de egyben vállalta a keresztes hadjáratot. Viszont azt is kérte, hogy a pápa őt nevezze ki legátusnak, mert ha külön legátust rendel mellé, akkor azok, akiket harc nélkül megnyerhetne, utolsó lélegzetükig küzdeni fognak ellene, mert „azzal vádolnak, hogy a Római Egyház szolgálói lettünk”. Természetesen azt is hangoztatta, hogy Aszent a világi ügyekben a maga joghatóságának akarja alávetni, egyházi téren pedig a Szentszéknak. Ugyanakkor megragadta az alkalmat, hogy Szörényben püspököt nevezhessen ki, mert ezen a területen, amely „régbben pusztává lett, a nép megsokasodott, és nem tartozik egyetlen püspökséghez sem”.³¹²

A pápai álom, a bolgárok katolizálása megghiúsult. A bolgár-román állam vezetői maguk is a korábbi szláv hagyományt karolták fel, mert a nép ragaszkodott vallásához, annak szokásaihoz. Aszen Iván visszaállította az Aszenidák tekintélyét, az Égei- és Adriai-tengerig terjesztette országa határát.³¹³ Élete utolsó éveiben azonban új, országát is fenyegető és világhatalomra törő erő jelent meg a színen: a Mongol Birodalom. A hódítók tatárokként vonultak be térségünkbe és annak emlékezetébe.

A tatárjárás

A mongolok (akiket tehát a kortársak tatároknak neveztek) a mai Mongólia területéről indultak útnak. Először elfoglalták Kínát, aztán nyugat felé fordultak, és maguk előtt tolták a kunokat, akik hiába fogtak össze az oroszokkal. 1223-ban a tatárok a Kalka-folyó mentén súlyos csapást mértek a kunokra, akiknek egy része betagolódott az új birodalomba. Az ellenálló törzsek immár Magyarország szövetségét akarták biztosítani, holott korábban a Magyar Királyság és a kunok viszonyát kemény harcok jellemezték.

312 Documente 1951, 412–413.

313 Crampton 2004, 25–26.

A kun betörések megállítása érdekében 1211-ben II. Endre a Szentföldről kiszorult Teuton Lovagrendnek adományozta a Barcaságot. A teutonok várakkal erősítették meg a vidéket, és újabb telepésekkel népesítették be. Valóságos államot alapítottak, pénzt kezdtek verni, ez pedig sértette a király monopóliumát. Nem is beszélve arról, hogy miután kővárakat emeltek, a Kárpátokon túl is terjeszkedni kezdtek, és közvetlenül a pápa fennhatósága alá akarták magukat helyezni. A király ezért 1225-ben fegyverrel űzte ki Erdélyből a teuton lovagokat. A pápa is hiába próbált közbenjárni az érdekükben, a magyar király nem engedte vissza őket. Ezek aztán a Baltikumban olyan rendi államot hoztak létre, amely hosszas és véres háborúkat viselt a lengyelekkel és az oroszokkal. Elképzelhető, hogy másként alakult volna a térség története, ha II. Endre nem számolja fel az erdélyi teuton államcsírát. Ezt azért is tehette, mert a kunokkal való viszály kezdett barátságba válni. Mindkét fél a tatár veszedelem miatt szövetkezett. A szövetséget a kunok kereszténységre való áttérése pecsételte volna meg. Ifjabb Béla király 1227-ben kiterjesztette fennhatóságát Cumániára, azaz Moldvára egészen a Szeretig, valamint a Duna és az Olt közötti területekre. A magyar király aranybullában erősítette meg a kunokat régi szabadságaikban, és ennek megfelelően a pápa is védelmét ígérte mindazok ellen, akik le akarnák igazni őket.³¹⁴ Béla király 1233-ban felvette Kunország (Cumania) királyának a címét.

A Magyar Királyság megpróbált ugyan dél felé is terjeszkedni, de a Kárpátokon és a határvidéki gyepűk vonalán nem lépett túl a hatalmi szervezet. Legfeljebb – több-kevesebb sikerrel – laza függésben álló határőrtartományokat sikerült kialakítani. A 13. században írt verses *Világkrónika* szerint a magyarok (*Ungirn*) a gyepűkapukon belül élnek, különböző idegen nyelveken beszélnek, és akad köztük még néhány pogány is. A havasokon túl pedig „kunok és vad oláhok (*wilde Vlachin*)” laknak.³¹⁵

A magyar királlyal szövetkező kun vezérek felvették a kereszténységet. A kunok katolizálása a Domonkos-rendi szerzetesek műve, ők adták az első püspököt is, akinek székhelye valahol a Milkó (Milcov) folyócska körül lehe-

314 Theiner 1859, 90.

315 Ems 1915, 36.

tett. A milkói püspökség kezdetben az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozott, de a pápa aztán a maga hatáskörébe vonta, míg a püspök a magyarországi püspöki kar tagja maradt. A magyar király a katolikus terjeszkedés politikáját folytatta, de nem elég hatékonyan, ezért 1234-ben a pápa figyelmeztette is Bélát: „Miként megtudtam, a kunok püspökségében vannak némely népségek, kiket walatoknak [*Walati* = románok] neveznek, és akiket bár magukat keresztény névvel illetnek, mégis egy hit alatt többféle rítussal és szokással élnek, és olyasmiket tesznek, amik ellenkeznek a keresztény névvel. De mivel semmibe veszik a római egyházat, nem a mi tisztelendő testvérünkötől, a kunok püspökétől, e hely egyházi vezetőjétől fogadják a szentségeket, hanem némely görög rítusú álpüspököktől, és sokan Magyarországból, úgy magyarok, mint teutonok [szászok] és más igazhitűek, akik odatelepednek hozzájuk és így velük, mivel egy népet (*populus unus facti*) alkotnak az említett walatokkal, megvetvén a püspököt, veszik magukhoz az említett szentségeket az igazhitűek nagy megbotránkozására és a keresztény hit nem kis megcsorbítására.”³¹⁶ Ezek az álpüspökök bolgárok lehettek, akik a tirnovói érsek, illetve pátriárka fennhatósága alá tartoztak, akiket a pápa törvénytelen betolakodóknak tekintett.³¹⁷ Az ő tevékenységük nyomán itt, Havaselvén a keleti kereszténység elhódította a nyugati híveit is, amikor görög rítusú papok kereszteltek, eskettek és temettek. Curtea de Argeșen (Argyasudvarhely) a nyugatias templom mellett már görögkeleti ortodox templom is épült.³¹⁸

Aki a 19. század végén ennek az asszimilációnak az okait fürkészte, ezeket a szláv egyházi nyelvben és a tizedfizetési kötelezettségben találta meg. A Kárpátokon túli közegben a magyarok és németek jobban értették a szláv liturgiát, mint a latint, jobban vonzott a keleti szertartás pompája, a nős és családos pópák „is nagyobb szellemi rokonságban” álltak a néppel, mint a nőtlen katolikus papok.³¹⁹ A pópák jobban benne éltek a népi mágiában, hiszen szinte napjainkig nemegyszer a római katolikusok és még inkább a protestánsok is a

316 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/69> (2017-02-06)

317 Madgearu 2017, 211.

318 Barbu 1986, 9.

319 Hunfalvy 1894, I:341, II:27.

román pópát kéri meg ráolvasásra vagy ördögűzésre.³²⁰ És ami nem mellékes szempont: a görögkeletieknek nem kellett egyházi tizedet fizetniük, a falusi papok a hívek önkéntes adományaiból éltek, a kolostorok pedig a nagylelkű vajdai birtokadományokból.

A katolikus térhódítás előmozdítása érdekében a pápa megparancsolta Bélának, hogy a kun püspök a románok számára „ennek a nemzetnek megfelelő püspököt (*episcopum illi nationi conformem*)” nevezzen ki. És arra is emlékeztette, hogy eskü alatt meg is fogadta, hogy a románokat ilyen püspök elfogadására kényszeríti, és ennek a püspöknek megfelelő jövedelmet biztosít.³²¹ Feltehetően neki akarta alárendelni a görögkeletieket, hiszen az 1215-ös lateráni zsinat döntése szerint egy katolikus püspök egyházmegyéje több, egymástól különböző rítusú és szokású népet foglalhat magában.³²² Béla király óvatosan járt el. A „hamis keresztények” alávétését is megfogadta, de mint a pápának már a fentebb idézett kemény figyelmeztetés előtt megírta, „minden egyes nemzet rítusát (*ritum unius cuiuscunque nationis*)” tiszteletben tartja, ha az nem ellenkezik a katolikus hittel.³²³ Ez pedig azt is jelenthette, hogy ha politikai szempontok azt diktálták, nem erőltette a térítést, nehogy kemény román ellenállást váltson ki.

A kunok térítése azért is könnyen ment, mert a maguk „pogány” vallásáról tértek át a kereszténységre, és erre a tatár veszély is ösztönözte őket. Ez pedig olyan méreteket öltött, hogy 1239-ben Béla immár királyként engedélyezte, hogy 40 ezer kun települjön be Magyarországra, ami viszont látványos politikai fordulatokat hozó folyamat lett.

A király megbízható szövetségest és harcost keresett a kunokban. Viszont ezek hamar konfliktusokba keveredtek a földesurakkal, akiknek érdekeit sértette a lovas nomád nép magántulajdont nem tisztelő életformája. A királyt hibáztatták azért, mert a kunok befogadásával a tatárok haragját vonta az országra,

320 Miskolczi 2016.

321 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/69> (2017-02-06)

322 http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1215-1215,_Concilium_Lateranum_III,_Documenta_Omnia,_EN.pdf (2019-12-12)

323 Documente 1951, 403.

ugyanakkor a kunokat tatár szövetséggel vádolták. Ezért miután megölték a kunok vezérét, Kötönyt, ennek népe el is hagyta az országot, és Bulgária északi részein húzta meg magát. Így 1241-ben a tatárok egy megosztott országot és még a döntő csata előtt is egymással és urukkal civakodó királyi hadsereget találtak. Fel is morzsolták azt, és az ország lakosságának – becslések szerint – egyötöde-fele áldozatul esett. Kérdés, hogy a tatárok Magyarországon tartósan akartak-e berendezkedni, vagy csak adófizetőjükké akarták tenni. Úgy támadtak, mint a vihar, és a pusztítás után váratlanul távoztak az országból, mert meghalt a nagykán, és kitört a hatalmi harc. Aztán az elkövetkező évtizedekben az orosz fejedelemségekkel, Lengyelországgal és Bizánccal hadakoztak.

Közben a tatár veszedelem IV. Bélát és Aszen Ivánt is közelebb hozta egymáshoz.³²⁴ Az viszont csak Philippe Mouskes kortárs francia püspök verses krónikájából ismert legenda, hogy Aszen, a románok országának királya (*li rois de la tiere as Blas*) megverte volna az országára törő tatárokat. 1241-ben a kunok hadicélja a magyar király hatalmának megsemmisítése volt. Az Al-Duna menti vidékeken csak kisebb seregek vonultak fel. Visszafelé azért ezek egy része egészen Tirnovóig nyomult, és a latin császárt is megverték. Bulgáriát adófizetésre kényszerítették, és Dobrudzsán keresztül távoztak.³²⁵

A tatárjárás úgy felszámolta milkói püspökséget, hogy még nyomát sem leljük. A kisebb román hatalmi alakulatok (vajdaságok és kenézségek) a hegyvidékeken átvészelték a tatár rohamot. IV. Béla pedig mérsékelte korábbi katólikus missziós politikáját, Magyarország betelepítését viszont folytatta. A kunok egy része visszatért, és az Alföldön némi autonómiát élvező kerületet alkottak. Legfőbb bírójuk a nádor lett. A román bevándorlás felgyorsulása logikus fejleménynek tűnik. A balkáni románok Bulgária és Bizánc ellenségeskedése miatt elvesztették Trákia legelőit, így a lakosságában megfogyatkozott Magyarország lett „az ígéret földje”.³²⁶ Betelepedésükről nem szól leíró forrás, az oklevelekben viszont annál gyakrabban tűnnek fel.³²⁷ A bevándorlás ellen felhozott érv, hogy

324 Fine 1994, 133.

325 Achim 2008, 103–104.

326 Murnu 1913, 229.

327 Darkó Jenő: Hungaro–byzantino–valachica. Adalékok a XIII. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez, különös tekintettel a románság balkáni és erdélyi migrációjára.

a királyi hatalom most érte el a románok lakta területeket, és most kezdett a románok életébe beavatkozni, tehát nem a románok vándoroltak be délről és keletről, hanem a királyi befolyás terjedt nyugat és észak felől.

A románok a balkáni történelemben már nem játszottak ahhoz fogható szerepet, mint az Aszenida dinasztia megalapítása. Aszen Iván utódai is gyengének bizonyultak. A Latin Császárságot ugyan túléltek, melyet 1261-ben a Nikeai Császárság számolt fel. A latin kaland után a két keresztény világ még erősebben gyűlölte egymást, mint korábban.

Az Aszenidáknak a Rómával való meg hasonlítás után már nem volt szükségük arra, hogy római eredettel legitimálják hatalmi törekvéseit. A bolgár hagyományra volt szükségük a Latin Császárság ellenében. Aszen Iván magát a bolgárok és a görögök cárjának nevezte.³²⁸ Ezzel is érzékeltette, hogy elszakad Rómától, és Bizánc örökösének tekinti magát. Az Aszenidák elbolgárosodtak, ugyanúgy azok a románok is, akik a bolgár bojárságba emelkedtek. A románok emlékéet a külső források adták tovább. Az 1200 körül írt *Nibelung-énekben* Attila hun király táborában megjelenik „Ramunc vezér a románok földjéről” (*Der herzoge Ramunc uzer Vlachen lant*) 700 lovassal. Ez a föld, bár gyakran Havas- elvének nézik, az Aszenidák Bulgáriája.³²⁹ A 13. század közepétől a románokra utaló Vlachia kifejezést teljesen felváltja a Bulgária.³³⁰ 1280-ban Aszen dinasztia- ja is megszűnt, a család több tagja – göröggént – a bizánci állam vezetésében – szinte annak bukásáig – még jelentős tisztségeket foglalt el.³³¹

Azt nem is tudjuk, hogy a románok miként nevezték azt, amit a latin és bolgár iratokban Vlachiaként említettek. És bár a pápa Szép Jánosnak népe római eredetéről írt, a kor nyugati írástudói a románokat Ázsiából származtatták, a Nagy-Bulgária vagy Nagy-Magyarország mellett elképzelt Magna Valachiából. Sőt előfordult, hogy Attila és Szép János alakját is összemosták.³³² A véle-

http://www.byzantinohungarica.com/index.php/darko_jeno_hungaro_byzantino_valachica_adalekok_a_xii_szazadi_magyar_bizanci_kapcsolatok_tortenetehe (2020-01-30)

328 Rezachevici 1998, 314.

329 Madgearu 2017, 4.

330 Vásáry 2005, 31.

331 Dictionnary 1991, 202.

332 Madgearu 2017, 9.

kedés alapja a románok pásztoréletformája, valamint a nomadizáló kunokkal való szimbiózisa, és mindenekelőtt a latinokkal szembeni ellenséges magatartásuk.³³³ Ezért a „latinok” a románok ázsiai eredetének elképzelésével vettek revánsot. A bizánciak pedig az etnikailag kevert román–bolgár–besenyő–kun népcsoportokat, amelyek már a bizánci kultúra vonzásába kerültek, mixobarbár névvel illették.³³⁴

El lehet tűnődni azon, hogy a balkáni románság története milyen mértékben függött az Aszenidáktól. A bolgár hagyományban az él, hogy maguk az Aszenidák erővel kényszerítették a románokat a bolgár egyházi nyelv átvételére. Egyik népi legenda szerint a császár a latin (értsd: román) rablókat áttelepítette a Dunától északra fekvő vidékre, ott pedig még jobban elszegényedtek, és úgy megnőtt a hajuk, hogy erdei vadakra hasonlítottak, ezért kapták a *vlach* nevet, amely szlávul ’haját’ jelent. Aztán a császár megkönyörült rajtuk, megint visszahozatta őket, majd újra áttelepítette őket a Dunán túlra, de adófizetés és templomlátogatás terhe mellett.³³⁵

Ezt a negatív képet a magyar krónikás hagyomány ellensúlyozza. Másik világba lépünk.

333 Tamás 1935, 95–97.

334 Diaconu 1970, 101.

335 Bărbulescu 1928a, 40–41.

ROMÁN SZABADSÁGOK AZ ÁRPÁD-HÁZI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A középkor a szabadságok világa, maga a szabadság – egyes számban – ezzel szemben a modernitás, a felvilágosodás találmánya. A szabadságok írott vagy íratlan privilégiumok, alapjuk a szokás és az ehhez is igazodó uralkodói kegy. Térségünkben csak az lehetett uralkodó, akinek legitimitását Bizánc vagy Róma biztosította. 1000-ben, amikor egész Európában a világvéget és az utolsó ítéletet várták, a német-római császár beleegyezésével, sőt ajánlására II. Szilveszter pápa koronát küldött István magyar nagyfejedelemnek, akit karácsonykor meg is koronáztak, és ezzel olyan királyság született, amely a nyugati feudális világnak a végvidéke lett. És sehol a középkor folyamán a keleti és a nyugati kereszténység nem került olyan szoros életközelsébe, mint itt, az új ország keleti részein, még hozzá a románok révén is. A románok integrálódása a Magyar Királyság világába az eredetvita után a második nagy vitakérdés. Ez az Anonymus-vitával indul.

Anonymus tanúsága

Minden erdélyi román történet rituálisan Anonymus, a Névtelen „krónikájának”, pontosabban regényes gestájának megidézésével kezdődik. A román történészek valósággal imádják, hiszen az ő története tölti ki az űrt a protoromán nyelv keletkezése és a románok első okleveles – 13. század eleji – említése között. A mű későbbi másolatban maradt ránk, szerzőjéről annyit tudunk, amennyit ő maga elárul: „Mesternek mondott P, a néhai jó emlékű, dicsőséges

Bélának, Magyarország királyának jegyzője”.³³⁶ De hogy melyik Béla királyról van szó és melyik jegyzőjéről, arról még ma is folyik a vita. Más szóval: elszabadult a szabad – tudományos és tudománytalan – képzettársítások láncreakciója. A műről és szerzőjéről legalább ezer oldalt írtak már.³³⁷ Macartney szerint már annyi tinta elfolyt a kérdés taglalásakor, hogy ha azt a Dunába engednék, kékre festené.³³⁸ A többség nem I. Béla (1060–1063) vagy II. Béla (1131–1141) és nem IV. Béla (1235–1270), hanem III. Béla (1172–1196) jegyzőjének tartja, a mű születését pedig 1200 tájára teszi. A krónika forrásainak nyomozása kifinomult szellemi sportja a középkorásznak. Lassan minden egyes mondatról, kifejezésről kiderült, hogy melyik nyugati vagy éppen bizánci műből került a mi krónikánkba.³³⁹ És a sok átvételt az is magyarázza, hogy a magyar szerző nyugati közönségnek is szánta munkáját. A historiográfiai helyzetet azonban jól jellemzi Anonymus szobra a budapesti Városligetben. A szerzetes arcát csuklyája takarja el, és egyelőre az fedi fel a csuklyát, aki kisujjával felemeli a szobrot. Mégis szeretjük Anonymust! Még akkor is, ha megszakadunk. És ki nem szakadt bele a rejtély megfejtésébe?

Van, aki első nagy történetírónkat tiszteli Anonymusban, és van, aki első regényírónkat. Ez utóbbi minősítést az egykori krónikás éppoly kevésbé venné jó néven, mint akár egy-egy mai lelkes híve. Hiszen ő „az igazságot” nyilatkoztatta ki, amikor előszavában bejelentette, hogy „Magyarország királyainak és nemeseinek származását” írja meg. És tette ezt úgy, hogy hadat üzent a folklórnak, mert „ha az oly igen nemes magyar nemzet [*gens hungarie*] az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát”. Tehát azt ígérte, hogy dokumentumokból dolgozik, mint

336 <http://vmek.oszk.hu/html/vgi/vkereses/vborito2.phtml?id=2245> (2015-07-10)

337 Csapody 1978. Kristó 2002. Veszprémy László: Új kiadványok Anonymus Gesta Hungarorumáról. *Magyar Könyvszemle*, 2009. 100–113.

338 C. A. Macartney: The First Historians of Hungary. *The Hungarian Quarterly*, 1938. 3. sz. 637–638.

339 Thoroczkay 2009, 213–231.

egy mai történész. Ugyanúgy füllent is, ha kell. Mert Anonymus merít a hagyományokból, miközben azokat kissé tudálékos – mai történészhez hasonló – önkritikus pózban megtagadja. Például kijelenti, nem írja bele művébe, hogy Botond „Konstantinápoly aranykapuját is bevágta a bárdjával”, mert „csupán a parasztok hamis meséiből” hallotta. Inkább maga talált ki hagyományokat.

Anonymus, „a magyar történetírás ősapja”³⁴⁰ ugyanúgy járt el, mint egy mai történész, akit ideológiai kényszerképzetei vezetnek. Elhallgatta az őskrónikát, de hallgatólagosan vitatkozott vele. A magyar őskrónika eredeti szövegét nem ismerjük, hanem egyéb krónikáink egybehangzó helyeiből lehetett utólag rekonstruálni bizonyos részeit. Éspedig azt is, ami Anonymusnak nem tetszett. Nem tetszett neki az, hogy az őskrónika szerint a magyarok három hónap alatt Erdélyen keresztül jöttek új hazájukba. És az sem tetszett, hogy a magyarok – ugyancsak az őskrónika szerint – Álmost még Erdélyben megölték. Valószínűleg az történt, hogy a magyar harcosok fősserege 895 tavaszán Pannóniában, az Alföldön a bolgárok ellen harcolt, közben azonban a bolgárok szövetségesei, a besenyők a szálláshelyükön – a Dnyeszter és a Prut alsó folyásánál – lepték meg az otthon maradt népet, és ez a támadók elől menekülve Erdélyen keresztül igyekezett az alföldi főssereghez. A vesztes fővezért, Álmost pedig kazár szokás szerint megölték. Anonymus azonban – elsősorban a Nagy Sándor tetteit megörökítő regény nyomán – hőstörténetet akart írni, és ebbe nem illett a menekülés mozzanata és a fővezér megölése sem. Nála Álmost a Szentlélek segítette, és még őt magát is, a történetíró, mert Attila nagyságának ecsetelése után egyenesen leszögezte: „haladjunk a történelem útján, s úgy, amint a Szentlélek sugallja [*dictauerit*], végezzük a megkezdett művet”. Ez a sugallat a szent evangéliumokat idézi, az evangélisták pedig a Szentlélek sugallatára örökítették meg Jézus életét. (A sok átvétel a bibliai zsidótörténet vázára épül.)

Anonymus népe szent történetét írta meg, ahogy nyugati elődei és kortársai. Maga is Franciaországban tanult, és a francia krónikák szerint a franciák tettei Isten akaratát fejezték ki. Anonymusnál a magyarok tettei szintén. Jelezte is, hogy a magyarok őst, Attila hun vezért Isten ostorának nevezték, és a ma-

340 MTAKK, Tört. 2-328. Pesty Frigyes: Temes megye története. 66.

gyar harcosok „tudták [...], hogy [...] igen sok országot az Isten általuk sújt haragjának ostorával”. A magyar történet bibliai történet. A magyarok Noé fiától, a jó Jáfettól származnak, és nem a rossz Hámtól. Őseik ázsiai hazájukban, Szkítiában pedig úgy éltek, hogy életmódjuk a tízparancsolattal jellemezhető: „Igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. [...] Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven volt fűszeres boruk. [...]. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindannyian gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. Ámde utóbb a szóban lévő nemzet a háborúskodásba belefáradva olyan kegyetlenné fajult, hogy – némely történetírók szerint – haragjában emberhúst evett, meg emberek vérért itta.” Aki ismerte a Bibliát, láthatta a párhuzamokat.

Ezek az ősök pásztorok voltak, mint Ábel, akit a földműves Káin ölt meg, és ez lett az eredendő bűnt követő bűnbeesés. A Bibliában ez az egyéni erőszak, a magyar történelemben pedig a tömeges. De aztán ennek a folytatása már Isten akaratából következett, így lehetett legitimálni a háborút. A magyar honfoglalást pedig az legitimálta, hogy Attila már egyszer elfoglalta az országot, a magyarok csak jogos örökségüket vették vissza, fejtegette Anonymus, ezzel is nyomatékositva: „Az Isten Álmos vezéren és fián, Árpádon jól valóra váltotta a jövendölést, amelyet Mózes próféta Izrael fiairól zengett imigyen: »És a hely, amelyet lábatok tapod, a tiétek leszén!«” És miként az izraelitáknak meg kellett harcolniuk az ígért földjéért, a magyaroknak is. Anonymusnak az sem tetszett, hogy az őskronika nem tud semmiféle erdélyi harcról. Sőt az őskronikában egyik vezér, Gyula (hajdani ómagyar ejtése: Dzsula³⁴¹) csak úgy vadászat közben bukkant egy nagy római városra. Nyilván Apulumról, azaz Gyulafehérvárról lehet szó, amelynek román neve is sokáig a szláv Bálgrad ('Fehérvár'). Ez a történet harcról nem szól, a helynév viszont arról vall, hogy a magyarok elsősorban szláv névadó lakosságot találhattak ott, vagy esetleg – mint látni fogjuk – talán románokat is.

341 Benkő 2002, 21.

Anonymus gondosan elhallgatta az őskronikát, és úgy járt el, mint nem egy nyugati kortársa, vagyis a helynevekből következtetett ki különféle történeteket. Erdély elfoglalását is. Erdély nevéből indult ki, ő írta le először magyarul a szót: Erdeuelu. Ez az *erdő* és az *elü, elv* ('valamin túl fekvő rész') határozószó összetétele. A 11. század végétől a latin oklevelekben az, amit Erdélynek nevezünk: „erdőn túli föld”, „erdőn túli részek” vagy „rész” (*terra ultra silvam, pars transsilvana, partes transsilvanae, terra transilvana*), a 15. század közepén jelenik meg a Transsilvania, azaz Erdélyt jelentő alak.³⁴² Tehát annak, aki nyugat felől tekint kelet felé, és Anonymus Óbuda felől szemlélte a világot, a szó – Erdély, erdőn túli föld – azt sugallja, hogy a magyar ősök csak nyugat felől terjeszkedhettek kelet felé. Ez részben így is történt, mert a magyarok tömeges erdélyi meg-, illetve visszatelepődése a 10. század végén indult meg, addig csak megerősített helyeket hagyhattak maguk mögött, hogy ne érhesse őket újabb meglepetés. (A 14. századi *Képes Krónika* szerint Erdélyt azért hívják németül Siebenbürgennek, azaz Hétvárnak, mert az ott lakók feleségeik és javaik védelmére hét várat építettek. Az erdélyi szászok természetesen azt vallották, hogy a maguk által emelt várakról nevezték el az országrészt. Valójában az Orlát (Vár-alja) falu határában álló Zibinburgról,³⁴³ és nem, mint ezt egyik nagy írástudónk, Hunfalvy Pál már korábban vélte: „*Siebenbürgen (eigentlich Zibinbürgen, von der Burg Zibin des heutigen Hermannstadt)*”.³⁴⁴ Csakhogy ami Erdélyt illeti, amikor eleink ezt a területet megnevezték, nem a magyar Alföldről, hanem még Etelközből jöttek, a Szeret, a Prut, a Dnyeszter mellékéről néztek nyugat felé, és erdőn a Keleti-Kárpátok erdőségét értették.³⁴⁵

Így amíg a *Képes Krónikában* Erdélyből indult Árpád Pannónia meg- (azaz vissza)hódítására, Anonymus egyik hadvezére, Tétény (Tuhutum, Töhötöm) kikémleltette a terepet, és miután „értésült a föld jóságáról, követeket küldött Árpád vezérhez, és engedelmet kért, hogy az erdőkön túl mehessen és Gyalu

342 Györfy 1988, 8.

343 Binder Pál: A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozásai. *Századok*, 1992. 3–4. sz. 355–381.

344 OSZKK, Levelestár: Hunfalvy Pál levele ismeretlennek. Budapest, 1860. dec. 1.

345 Benkő 2002, 53.

[Gelu, Gelou, ejtsd: Gyelou³⁴⁶ vagy Dzséló³⁴⁷] vezér ellen harcolhasson”. Természetesen győzött, ahogy azt a regényes műfaj is megkövetelte. De ki tagadná, hogy a regényben is rejlik valóság? Méghozzá az író akarata ellenére is. És éppen egyes ellentmondások vetnek fényt a valóságra. Tétény háborúja a szokásos forgatókönyv szerint zajlott le. Először a kém azt jelentette, hogy Gyalu népe „az egész világon a leghitványabb emberek. Mégpedig azért, mivel blászok és szlovének [*blasij et sclau* = románok és szlávok]; aztán fegyverük sincsen más, csak íj és nyíl; a vezérük, Gyalu maga is csak kevésbé állja a próbát, de meg nincsenek körülötte jó vitézek sem, akik helyt mernének állani a magyarok merészségével szemben; végül azért is, mivel a kunok és a besenyők sokat bántják őket”. Aztán a csatában „heves küzdelem kerekedett; azonban Gyalu vezér katonái maradtak alul, s közülük sokan elesetek, sokan pedig fogságba jutottak”. Gyalu is életét vesztette. Ellentmondás feszül az ellenfél hitványnak minősítése és a harc hevesége között. De hát a küzdelemnek – a műfaj törvényei szerint – hevesnek kellett lennie, különben mit sem ért volna. A *sclavus* pedig ’rabszolgát’ is jelent, miután a kijevei normannok szláv szolgálkat Nyugaton rabszolgaként árulták. Ez is ihlette Anonymust az ellenfél minősítésében. A hitvány szó egyébként a könnyűfegyverzetűek általános minősítése. Anonymus magyarjai pedig – mint később kiderül – vérttel felszerelt páncélos lovagok voltak, tehát olyanok, mint a középkori lovagok, és nem könnyűlovasok, azaz hitványak, mint a valóságos honfoglalók.

Közhely, hogy Anonymus saját kora valóságát vetítette vissza a múltba. Csak az a kérdés, mikorra tehető az ő kora. Aki a szakirodalmat forgatja, könnyen úgy vélekedhet, ahogy Anonymus szerint az, aki „a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből” akarja megtudni, hogy mi történt, azt „mintegy álomban” – tegyük hozzá, olykor rémálomban – hallaná, esetünkben olvasná. A történetírásban már-már fejjúgó élmény az érvek és ellenérvek kavalkádja. Nicolae Iorga nem is bocsátkozott bonyolult spekulációkba. Szerinte Anonymus műve későn, IV. Béla korában készült, egyes események leírásában

346 Györffy 1988, 149.

347 Benkő 2002, 43.

pedig 12. század végi balkáni fejlemények ihlették a krónikást.³⁴⁸ Iorga szerint a krónika „a vezérek áltörténete”. A személynevekből kialakult helynevek láttán meglódult a krónikás képzelete, és nem létező figurákat keltett életre a maga meséjében.³⁴⁹ Így aztán – hangsúlyozta Iorga – semmit sem kell elhinni a krónikásnak, csak azt, hogy a magyarok a Tiszán túl „törzsökös román-szláv vagy a szlávokat követő román lakosságot találtak”.³⁵⁰ De ezt már elsősorban neki, Iorgának kell elhinni, mert aki nem hiszi, az – szerinte – nemzetek közötti konfliktusokat gerjeszt.³⁵¹ Ma már ebben a kérdésben csak többé-kevésbé mulatságos történészhaború folyik. Nézzünk be a lövészárkokba!

Abban nincs vita, hogy Anonymus meseszövése helynevekre épül. Hőseinek neve gyakran egy-egy helynév, és okkal. A magyar helynevek egy része személynév. A román helynévadási gyakorlat ettől eltérően a nemzetség, a tágabb család, rokonság nevéből képzett helynevet. (Például a Bucurból lett București, amely ’Bucurékát, Bucur családját’ jelentené magyarul.) Anonymus Gyaluja is valóságos személy lehetett, mivel helynév őrizte és őrzi emlékét. A Gyelou névből Gyalu lett, ahogyan a mai helynév hangzik. A román helynevet – Gilău (<Gelău<Ghelău) – a magyar alakból vették át.³⁵² (A román Gelu személynévet akkor találták ki, miután Anonymus meséje beépült a román történeti tudatba.) Gyalu esetleg még az Árpádokkal szembeszálló magyar törzsfő is lehetett.³⁵³ Anonymus a helynévből kiindulva találhatta ki a harc történetét és azt, hogy Gyalut a Kapus-patak melletti heves csatában megölték, és utána „a föld lakosai látták uruk halálát, önként békejobbot nyújtottak, és urukká választották Tétényt, Horka apját. A helyen, melyet Esküllőnek [Esculeu] mondanak, esküvel erősítették meg hűségüket. S attól a naptól kezdve hívták azt a helyet Esküllőnek azért, mert ott esküdtek”. Esküllő ma is létező helység, Anonymust a benne rejlő *eskü* szó ihlette meg, és kora társadalmi valósága. Az ő korában az uralkodó és alattvalói viszonyai szerződésszerű eskün nyugodtak. Esküllő

348 Iorga 1988, 248–249.

349 Iorga 1937, 41–42.

350 Iorga 1989, 32.

351 OSZKK, Levelestár, Nicolae Iorga levele Balogh Józsefnek, 1933. máj. 1.

352 Iordan 1963, 350.

353 Györffy 1988, 149.

nevének egyébként semmi köze sincs az eskühöz, lehetett személynév az *ős* és a *küllő* (madár) szavaink összevonásából.³⁵⁴ Az a magyar történész, aki hitelt adott az anonymsi mesének, kiigazította a helynevet Esküvőkőre.³⁵⁵

Anonymus, ahogy adott helyzetet legitimáló történészhez illett, népe történetét meghamisította, amikor alapvetően helynevek alapján kitalált történeteit ideológiai konstrukcióba ágyazta, ugyanakkor a románoknak is történelmet kreált – az ő meséire asszociáló történészek révén. 1790-ben az erdélyi román értelmiségiek nemzeti követeléseiket azzal is legitimálták, hogy Töhötöm és Gyalu népe szerződést kötött. Ez az érv nem hatott, csak ellenérvet hívott életre. Első nagy regényírónk, Jósika Miklós sem adta alább, regényes őstörténeti elbeszélésében Töhötöm kéme arról számolt be, amit még egy dáko–román folytonosságot valló figura is megirigyelhetne: „Erdélynek többi népe oláhok és szlávok, s az első közülök a régi dákszlávok s a római légiók vegyítékéből álló nép, mely elég bátor és ügyes, de melynek a kunok, besenyők és székelyek támadásai sok gondot és vesződséget okoznak.” Regényírónk azonban mélyen elítélte a román nemzeti törekvéseket, és meséjét úgy szőtte, hogy némi borsot törjön román ellenfelei orra alá, mert szerinte „az oláhok vajdái több üdvöt láttak a hódolásban, mint a szinte lehetetlenné vált ellenállásban”, ezért „a nép nevében Tuhutum vezérnek meghódoltak”, és a még létező „Eskükőnél” letették az esküt.³⁵⁶

Gyalu, pontosabban Gelu (<Gelou) román nemzeti hős lett. Egy 19. század végi hősköltemény megjelenése után román nemzeti öntudatot sugárzó személynévként terjedt el.³⁵⁷ De nemcsak Gelu lett román nemzeti hős, hanem mások is, így Menumorut (Ménmarót) és Glad (Galád). Bár ezek már nem foglalnak el olyan előkelő helyet, mint korábban, amikor valamiféle háromságként szerepeltek a tankönyvekben mint valós román országok vezetői, akik megvívták a maguk honvédő háborúját a magyar agresszorok ellen. Az ország szó egyébként a magyar nyelvhasználatban sem anakronizmus, hiszen egy-egy na-

354 Kiss 1980, 207.

355 Szabó 1878, 226.

356 Jósika 1861, 262–264.

357 Madgearu 2001, 135.

gyobb történeti tájegységet országnak neveztek, mint például Bihart. Ennek ura pedig Anonymusnál Ménmarót, másképpen 'morva csődör'. A marót ugyanis morvát jelent, a mén pedig csődört. Anonymus már nem ismerte a marót szó jelentését, de tudta, hogy Biharban található egy Marót nevű helység, és mivel az ő hősének sok felesége volt, így lett mén. Alattvalói viszont nem morvák, nem románok, hanem kazárok és székelyek. Biharban van Kozár nevű helység, és sok „székely” jelzővel ellátott helység is, ugyanis a székelyek egy része, mielőtt mai hazájába került volna, itt is élt. Biharország pedig olykor dukátus volt: a trónörökös hatalma alá adott terület. Szent István korában, a 11. század elején mintegy hét olyan terület volt, amely egy-egy nagyobb főúr hatalma alá tartozott. Azok a nagyurak (*dux* = úr), akik Anonymusnál a magyarokkal hadakoztak, nagyjából egy-egy ilyen terület élén álltak. Erről tudhatott valamit Anonymus, és megihlette. Ménmarót lányát például egyenesen Zolta trónörököshez adta feleségül, és így Bihar előképe lett a későbbi dukátusnak. Galád – a személynév szintén helynév – ott uralkodott, a Maros alsó folyásánál és a mai Bánságban, ahol később Ajtony, a leszármazottja.

Az valóságos fejlemény, hogy Ajtony hatalmát István király törte meg. Az pedig, hogy Ménmarót a bizánci császár hűbérese volt, Galád pedig Vidinből jött, serege bolgár–kun–román összetételű, 12. század végi és 13. század eleji fejleményekre épülhet. Ugyanis korábban Magyarország hadakozott Bizánccal, de aztán a Bizáncot elfoglaló Latin Császársággal szövetséget kötött, a bolgár–kun–román seregek pedig Bizánc és Magyarország ellen is harcoltak. Anonymus azt is tudta, hogy István király a nagybátyját, az erdélyi Gyulát megtámadta és elfogatta. Elképzelhető, hogy Töhötöm háborúját Gyaluval ennek a belharcnak az analógiájára találta ki a krónikás.³⁵⁸ Újabban az is elképzelhető, hogy Szimeón bolgár cár halála (927) utáni fejleményeket írt le Anonymus, amikor a honfoglalók Ménmarót, Galád és Gyalu ellen hadakoztak. De ebben a képzetben Ménmarót már a kazárok, illetve kabarok élén küzdött, Galád pedig Gyalutól – akinek türk nevét már nem tagadják – kért és kapott román segítséget.³⁵⁹ De még sok minden elképzelhető, hiszen Anonymus is képzelődött.

358 Györffy 1988, 86.

359 Madgearu 2001, 138–143.

Az ő képzeletvilágába való beleélés egyik változata kemény kritika: „Anonymus statikus és sovíniszta történet szemlélete” nem más, mint III. Béla nagyhatalmi törekvéseinek „irodalmi lecsapódása”, és ez a felismerés „kezünkbe adja tehát az oláhság erdélyi szerepeltetésének világos magyarázatát”. Más szóval a rejtély kulcsát. És íme a megoldás: „ha a románság 1200 táján csak kis szórványokban tűnt fel magyar területen, vagy éppen csak még a déli határszéleken tartózkodott, akkor mi értelme volt annak, hogy az udvar történetírója úgy állítsa be őket, mint az országnak a magyarokat megelőző lakosait? Erre a látszólag fogas kérdésre a *Gesta Hungarorum* módszerének ismeretében meglehetősen egyszerű választ adhatunk. Anonymus azért helyezett a honfoglalás kori Erdélybe oláhokat, mert ezt munkájában kivétel nélkül megtette mindazokkal a népekkel, melyek a 12-13. század fordulóján Magyarországgal szomszédosak voltak, függetlenül attól, hogy a valóságban a honfoglalás korában ott éltek-e vagy sem. Ez a furcsának tetsző eljárás teljesen következetes nála, s a honfoglalásnak sztereotip elképzelésére mutat. Racionális fő lévén magától értetődőnek tartotta, hogy Árpád ideje előtt a magyar földön mindazok a népek osztoztak, melyek vele később határosak voltak. A magyar honfoglalás tehát egyszerűen úgy ment végbe, hogy a magyarok kiűzték onnan ezeket a népeket. Amint Anonymus az államot sem tudta változó, alakuló képződménynek tekinteni, és szentül hitte, hogy Árpád országának belső szervezete ugyanolyan volt, mint a XII. század végének királyságáé, éppen úgy a külső helyzet változásai iránt sem volt érzéke.”³⁶⁰

A helynévkutatás szerint legfeljebb Gyulafehérvár környéke „az egyetlen” erdélyi helyszín, ahová Anonymus románjait „helyezni lehetne, annál is inkább, mert Anonymus szavaiból következtethető szláv–oláh együttélés Erdély északi részén csak itt igazolható” – és nem Kolozsvár környékén.³⁶¹ (A kolozsvári Zápolya utcai magyar temető 925/930 és 970/980 közöttre tehető.³⁶²) Fogaras vidékére a románok a 12. század közepe és 13. század eleje között költöztek be,

360 Deér 1943, 108–109.

361 Kniezsa 1938, 449.

362 E. Gáll, Sz. Nagy, S. Peter, A. Türk, F. Wanek: Pot fi folosite rezultatele analizelor 14C în interpretări istorice? Cazul sitului funerar din secolul 10 de la Cluj-Napoca-strada Zápolya. <https://www.academia.edu/44708841> (2021-04-17)

míg a magyarok a 11–12. század fordulója után „telepedhettek le”. Hátszegen a románok már „esetleg a 11. században költözhattak be”.³⁶³

A magyar nyelvészek óvatosabbak, mint a magyar középkorászok, a román nyelvészek viszont középkorászainkat is felülmúlták a be- és kitelepítő akciókban.

Régi-új attrakció a Dunántúl románokkal való betelepítése.³⁶⁴ Alapja az, hogy Anonymus magyarjainak Kijevben a megrettent kijeviek azt tanácsolták, hogy menjenek Pannóniába, mert azt „a földet – mondták – szlovének, bolgárok, [és] blachok és a rómaiak pásztoraik [sclauij, Bulgarij et Blachij, ac pastores romanorum] lakják”. Mindkét kötőszó – az *et* és az *ac* – ugyanazt jelenti (‘és’),³⁶⁵ de aki a Dunántúlon románokat akar látni, a második és-t éspedig-nek fordítva a rómaiak pásztoraiból is románokat csinál. Egyik francia utazó a Római Birodalomba betagolt Dunántúlt a rómaiak legelőjének nevezte, és elképzelhető, hogy Anonymus tőle vette át a „rómaiak pásztoraik” kifejezést, amely eléggé általánossá vált.³⁶⁶ Az 1280-as években Kézai Simon a maga krónikájában arról írt, hogy miután Attila elfoglalta Pannóniát, mindenki elment, csak „az oláhok, kik pásztoraik és jobbágyaik voltak”, maradtak ott, aztán Attila fiainak veresége után „csak jövevény szlávok, görögök, németek, morvák és oláhok [Ulahis advenis remanentibus] maradván benne”.³⁶⁷ A székelyek viszont a hunok maradványai, és a románokkal együtt a hegyekben élnek, akiknek betűit használják. Kézai feltehetően azonosnak vélte a cirill betűs román (szláv nyelvű) és rovásírásos székely (magyar nyelvű) írást, mivel egyiket sem tudta olvasni.³⁶⁸ Kézait is szokták idézni a dáko–román kontinuitás bizonyítékaként, de aki jobban ismeri a kor valóságát, és egyben maga is a kontinuitás híve, óv ettől, mert éppen a kontinuitás cáfolatára hozható fel.³⁶⁹ Ám feltételezhető az is, hogy a Dunántúlon a ró-

363 Kniezsa 1938, 450.

364 Drăganu 1933.

365 Deletant 1991, 339.

366 Makkai 1988, 238.

367 Kézai Simon Mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly. <https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm> (2021-09-30); Madgearu latinul idézi a mondatot, de a román fordításból kimaradt a románokat jövevénynek minősítő jelző (i. m. 55.).

368 Makkai 1988, 405.

369 Radu Popa: Observații și îndreptări la istoria românilor din jurul anului o mie. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 1991. 3–4. sz. 165.

maiak pásztorai a régi római lakosság maradványai, akik viszont nyugati típusú latin nyelvet beszéltek, míg az erdélyi bevándorló románok balkáni típusút.³⁷⁰ De így az is lehet, hogy a románok Erdélyben is a rómaiak leszármazottai. És még sok mindent lehet feltételezni. Ki lehet mutatni, hogy Georgiosz Hamartolos 9. századi konstantinápolyi szerzetes krónikájának egy szláv változatában a szlávok a rómaiak pásztorai, és végül Anonymus pásztorainak „semmi közük sincs a mai románokhoz”.³⁷¹

A 12. század derekán Magyarországon átutazó Odo de Deuil említést tett Iulius Caesar (azaz a rómaiak) legelőiről. Anonymus tehát Párizsban értesülhetett ezekről a hazai legelőkről.³⁷² Ott tanulta ki a történetírást, a helynevek forrásként való értelmezésének mesterségét. És úgy járt el, ahogy egy sorok között üzenő modern történész. Így jellemezte a Dunántúlt: „Ugyanis Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőknak hívták azért, mivel a nyájaik Pannónia földjén legeltek. És joggal mondhatták Pannónia földjéről, hogy az a rómaiak legelője, hiszen éppen most is a rómaiak legelnek Magyarország javaiból.” Ezek a rómaiak egyik mondatról a másikra átváltak, és a király kíséretébe bekerült, Német-római Birodalomból jött nemesekké vagy éppen a római egyház főpapjaivá lettek, akiket a magyarok rossz szemmel néztek. (Egyébként a magyaroknak a Dunántúlt korábbi szövetségesüktől, a frankoktól – a Német-római Birodalomtól – kellett elhódítaniuk.)

De nemcsak a kijeviek adtak tanácsokat Anonymus honfoglalóinak (a valóságos honfoglalók egyébként akkor nem jártak Kijev felé), hanem az ottani szerzetes, Nyesztor – 12. század eleji – krónikája is hathatott a magyar krónikásra, hiszen erősek voltak a magyar–oroszlalicsi) kapcsolatok. Éspedig a régi orosz krónika azon fejtegetése, amely szerint Pannóniában korábban szlávok éltek, de földjüket elfoglalták „a volohok” (волохи), a magyarok viszont harcra keltek a volohokkal és a szlávokkal, az előbbieket elűzték, az utóbbiakkal együtt letelepedtek, és aztán ezeket maguk alá vetették. Nyesztor a volohokon újlatin népeket értett, mint a franciákat és az olaszokat, továbbá a Német-római Biro-

370 Tamás 1935, 213.

371 Carlile Aylmer Macartney: „Pascua Romanorum.” *Századok*, 1940. 1. sz. 9.

372 Makkai 1988, 238.

dalom alattvalóit, a frankokat. Lehet tehát a volohokat a rómaiak pásztoraival azonosítani, és valamennyit a frankokkal. És elképzelhető, hogy Anonymus Nyesztor volohjait helyezte Erdélybe. Ők lettek a román Gelu szláv alattvalói, és „szövege így nem azt bizonyítja, hogy az ő korában Erdély északi részében vlach-románok éltek, hanem éppen az ellenkezőjét, hogy ti. onnan kiűzték őket, helyesebben: nem élnek ott”.³⁷³

Viszont a krónikában ott vannak a kunok. Velük mi legyen? A legszellemesebb konstrukció – Süpek Ottóé – a történészek általános ellenállásába ütközik. Szidják is. A kérdés az, hogy historiográfiai tréfa-e. Süpek tézise a következő: Anonymus a francia krónikások példáját követve kódolt üzeneteket rejtett szövegébe. Jelesen az ország északkeleti részeit uraló Aba család hatalmi igényeit akarta igazolni, sőt még Aba Amadé majdani nádornak a királyi koronára való áhítozását is, ugyanis a krónika első mondatát nyitó P. mester nem más, mint az utolsó mondat utolsó szavába rejtett Aba Péter. Az történt ugyanis a krónikában, hogy „a besenyők földjéről jött egy vezéri nemzetségből való vitéz, neve Tanuzaba” (Thonuzoba), aki nem vette fel a keresztséget, míg fia, Örökend (Vrcun) már igen, és így „mint keresztény, Krisztussal együtt él mindörökké” (*in perpetuum*). A „perpetuum” lehet „per Petuum”, és úgy is fordítható, hogy Péter (a régies alakban: Petus) által. Tanuzaba magyarul: ’disznó apa’, az Abák totemisztikus őse, és ez visszautal arra, hogy Álmos anyjának neve Emese. (A mai „emse, koca” maga is totemállat.) Tanuzaba megjelenése szimbolikus egységet teremt. Süpek a krónika keletkezésének évét is kiolvasta az iniciáléban: 1279. Az a korszak, amelyben a kunok jelentős szerepet játszottak az országos politikában, és Anonymus krónikájában is, hiszen nála a magyarokkal együtt vesz részt ugyancsak hét kun törzs a honfoglalásban. Iorga is a kunoknak a krónikában és a valóságban játszott szerepe miatt tette a krónika keletkezésének idejét az 1270-es évekre. IV. Béla fiának, V. Istvánnak a felesége kun volt, Erzsébet. A fiuk, Kun László a végén már otthagyt a feleségét, és a kunok körében élte világát kun szeretőivel, olykor még a kereszténységet is megtagadva, sőt olyan hírek keringtek róla, hogy a görögkeleti ortodox vallást is felvette.³⁷⁴ A kunok

373 Makkai 1988, 242.

374 Papacostea 1993, 170.

jelenlétét a krónikában viszont sokan azzal magyarázzák, hogy ők a kazár hatalom ellen lázadó kabarok, akik csatlakoztak a honfoglaló magyarokhoz.

Ha az ember *homo ludens*, miért ne lehetne a történész *historicus ludens*? Ki játszódtatja meg olvasóját? A krónikás vagy az, aki az ő szövegéből kiolvasta az összeesküvés legitimációját, és aki szerint Urkun neve ingaolvasással a 'kun úrfi' megnevezést rejtje?³⁷⁵ A szellemi játék határa a csillagos ég. A régészet viszont lehoz a földre, és kineveti a historiográfiai tréfákat, azt az elbeszélést, amely Gelou, Menumorut és Glad váraira épül. Az eredmény: a magyar barbár törzsek a készülő autochton prefeudális – román – világot semmisítették meg. De nem egészen, mert valamiféle román feudalizmus mégis kinőtt ezekből az előzményekből, ám ezt a Nyugatról importált magyar feudalizmus maga alá temette. Így a magyarországi román történelem szenvedéstörténet. A mai, negyedikeseleknek szóló román tankönyvben mintha a meggyilkolt diktátor szelleme szólalna meg: „A románok, akik Erdély legrégebbi lakói, a magyar hódítás után is a legnépesebb lakosságot képviselték, de földjeiket elkobozták. A térség erőforrásainak hasznosítása érdekében magyar lakosságot hoztak. Ez nem volt elégséges, ezért az új urak behívták a székelyeket és a szászokat.”³⁷⁶ Ezt a képzelenséget még a legmagasabb pulpituson is lehet fokozni, amikor megtudjuk, hogy egy ilyen gazdag országban „a románok nem lehettek nagykereskedők, és másokra hagyták az áruk értékesítését”, és ez olyan „történeti hendikep”, mely a mai napig hat. A „miért” kérdésére a válasz: Erdélyben felekezeti okok vezettek a földek elkobzásához. Havaselvén és Moldvában hiába maradt a föld román kézben, a vándor elemek (főleg a besenyők, a kunok és a tatárok), majd a törökök intézményesítették a rablást.³⁷⁷ Arra a kérdésre pedig, hogy mire jó ez a

375 Süpek Ottó: Anonymus műve és személye. *Tekintet*, 1992. 4. sz. 4–26.

376 http://itthon.transindex.ro/?cikk=27548&Megneztuk_hogy_mit_tanulnak_tortenelem_oran_a_diakok_a_magyarokrol (2020-10-01)

377 Otilia Andrei: Ioan Aurel Pop, Doctor Honoris Causa al Academiei de Studii Economice din București. https://adevarul.ro/cultura/arte/ioan-aurel-pop-doctor-honoris-causa-academiei-studii-economice-bucuresti-1_5ca6f70d445219c57e2020bb/index.html (2019-04-15) Pop a explicat de ce „cu o țară așa de generoasă în produse ale solului și subsolului nu au ajuns românii să fie mari negustori și i-au lăsat pe alții să le valorifice mărfurile”, invocând „handicapul istoric care a rămas” până în zilele noastre. [...] Potrivit istoricului, citat de Agerpres, acesta ar fi legat, în Transilvania, de discriminarea românilor,

már-már faji uszítás, az a válasz, hogy ez a magyarázat a jelen nyomorúságára, a frusztrációkra, és különben is a szenvedés legitimál. (A magyar tudóskodó folklórban ennek a szenvedéstörténetnek a másik arca a „hálátlanságtörténet”. Eszerint a magyar földesurak betelepítették a románokat, akik aztán elfoglalták, amit tudtak.)

A jámbor olvasó, mivel nem hisz a fülének és a szemének, a régészeti eredményeket várja. Miről vall a régészet?

A kecskét és a káposztát az a romániai német régész-történész mentette meg, aki Romániában a dáko-román kontinuitás mellett kardoskodott, de miután Németországba költözött, és úgy érezhette, hogy megírhatja az igazat, már felvetette annak lehetőségét, hogy a székelyek esetleg a 7. században mint bolgárok vándoroltak be a Kárpát-medencébe. Tehát szerinte hamarabb, mint a románok, akiknek, pontosabban – a Iorga szerint nem is létező – Gelu vezérüknek a várát a kolozsvári Óvárban találta meg.³⁷⁸ Csak az a baj, hogy ezt még nem tárták fel... Amit viszont feltártak, annak alapján Anonymus honfoglalás-történetéből nem marad semmi. A kiváló – romániai származású – német szerző, amikor román kollégái metamorfózisának indítékait tudakolták tőle, így válaszolt: „Inkább köszönjétek meg, hogy a magyarok előtt visszahoztalak titeket, románokat Erdélybe, mert lehetett volna rosszabb is.”³⁷⁹ Nyilván ő is tisztában volt bizonyos történeti aránytalanságokkal. Talán olvasta Iorgát és ennek egyik mesterét, Ioan Bogdant, aki ma is a szakszerűség egyik nagy példája. Szerinte valószínűleg nem léteztek az Anonymus által említett helyi hercegek és uralkodók, akikkel a magyarok megmérkőztek.³⁸⁰ Ettől függetlenül ma Gelou, Glad és Menumorut az államelőtti román államok mitikus vezetői; államaik historiográfiai kártyavárak, Geloué a legmagasabb.³⁸¹ Némelyik már úgy összeomlott,

inițial, pe motive confesionale, ceea ce a dus la confiscarea pământurilor, iar în Țara Românească și Moldova, unde, deși pământurile au rămas în stăpânire românilor, aceștia s-au confruntat cu „jaful instituit de migratori (mai ales de valurile de pecenegi, cumani și tătari) și continuat la scară largă de turci”.

378 Horedt 1988, 96.

379 Pop 2002, 135.

380 Bogdan 1968, 166.

381 Sălăgean 2006.

hogy komolyabb román munkákba be sem kerül. Meseország viszont szilárdan tartja magát. Koronázatlan királya Anonymus, a névtelen jegyző, viszont az ő királyságában – mint láttuk – sok a neves és kevésbé neves jegyző (történész).

A kontinuitásvita érdekes megoldása annak deklarálása, hogy a honfoglaló magyarok szlávokat és rómaiakat (*Slawen und Romanen*) találtak a Kárpát-medencében.³⁸² Aki ezt írta, egyszerre el is fogadta a kontinuitást és – akaratlanul – nem is, mert eszerint a magyarok mégsem románokkal találkoztak. Viszont kínos lenne azt képzelni, hogy a rómaiak éppen a magyar királyok fennhatósága alatt váltak románokká. Lehet sajtóhiba, lehet elírás, de ez már freudi alapokon...

A legbrutálisabban a régész Bóna István rombolta a posztanonymusi spekulációk historiográfiai táját, amikor bizonyos arányokra figyelmeztetett. A magyarok a 10. század elején rabló hadjárataikkal feldúlják egész Európát, komoly várakat, városokat vesznek be és fosztanak ki – hangsúlyozza Bóna István. A német krónikás szerint „a bolgárok és görögök népét adófizetőjükké tették”,³⁸³ és a nyugati nemességet is megtizedelték.³⁸⁴ Ezzel szemben: „Az Anonymusra támaszkodó modern régészeti és történeti irodalom egy részéből úgy tűnik, hogy csupán Vámspércstől Gálospetriig és Szalacsig, Ártándtól Biharig, Nagylaktól Sajtényig nem voltak képesek pár kilométeres síkvidéki utat megtenni...” És „a honfoglalást ténylegesen biztosító valóságos háborúkhöz képest béka-egér harcszerű csatákból egyetlenegy sem igazolható”. Emellett: „Anonymus a honfoglaló magyarok egyetlen valóságos ellenfelének sem tudja a nevét”. Ugyanakkor „munkája hallatlanul fontos viszont az 1200 körüli Magyarország földrajzi és birtokviszonyainak megértéséhez”.³⁸⁵ De talán az 1270-es évek világa is bevezethet...

Anonymus nemcsak a főurak hatalmát és a nagybirtokokhoz való jogait akarta igazolni, hanem a királyi hatalom elsőbbségét is. A honfoglaló ősök ugyanis Árpád beleegyezésével hódítottak, hatalmas adományokat kaptak tőle,

382 Suttner 2009, 19.

383 Liudprand: Antapodosis. <http://www.magyarzenetortenet.hu/do/doak02.html> (2016-09-19)

384 Musset 1965, 65.

385 Bóna 1988, 194–195.

viszont egy-egy nagy vár birtokosa népének kétharmadát átengedte a fejedelemnek. Ugyanakkor az uralkodó és vezérei állandóan tanácskoztak, és közös döntéseket hoztak. A feudális kor kulcskifejezése, a *consilio et auxilio* (tanáccsal és segítséggel) is fel-feltűnik a szövegben, a vazallus ugyanis urának tanáccsal és segítséggel tartozott a hűbéri birtokért és a hatalomért, bár a magyar uralkodó hatalma még szélesebb körű volt, mint nyugati társaié. Az uralkodói hatalom elsőbbsége legitimált mindent, azonban érvényesült az uralkodó és főemberei, valamint a vezető hatalom és az egyes szabad etnikai-szociális közösségek között a szokás- és szerződészerű kölcsönösség. Anonymusnak azt is látnia kellett, hogy a románok a királyok hűséges hívei, a királyok pedig tiszteletben tartják szabadságaikat. És mivel nyugati módon hűbéri szerződésben gondolkodott, hűbéri esküt feltételezett, és autentikus „fűlnyelvészként” és kora filológusaként úgy vélte, hogy Esküillő lehetett az eskü letételének színtere.

Ezzel az eskümozzanattal legitimálták a 18–19. századi erdélyi román történetíró ideológusok a román nemzeti törekvéseket, amikor azt hangoztatták, hogy a magyar honfoglalók a románokat velük egyenlő nemzetként ismerték el. Később és ma is meghódított népként állítják be a magyarországi románságot, ezzel legitimálva sok mindent, amit – az emberi jogok tiszteletben tartásának értékszempontja alapján – nem kellene...

A kérdés: milyenek lehettek az említett szabadságok Szent István királyságában?

Szent István országa

A 9. század végén a magyarok két birodalom – a Bolgár Cárság és a Keleti Frank Királyság – végvidékén telepedtek le. Az új nomád állam törzsszövetségként működött, élén a nagyfejedelemmel. Ő és népe a Duna mentén, a mai fővárost övező sík vidékeken telepedett le. A nagyfejedelelem után a gyula (katonai vezető) és a horka (bíró) következett a rangsorban. De a főhatalom névleges volt, a törzsfők valóságos kiskirályok voltak, a korabeli források olykor mint királyokat említik őket. Ezek két irányba folytatták rablóhadjárataikat, dél és nyugat

felé. Nomád szokás szerint pusztítottak, fosztogattak, vagy a békéért cserébe váltságdíjat szedtek, és gyakran egy-egy nyugati hűbérúr szövetségeseiként jártak el. Egyre jobban megismerték a keleti és a nyugati civilizációt, rablott holmival és foglyokkal tértek haza, olyanokkal, akik már keresztények voltak. A kereszténység így egyrészt alulról is terjedt, mert a fogoly szolgák hitbeli szilárdsága hathatott az urakra.³⁸⁶ Továbbá hatott a már korábban kereszténységre tért szlávok világa is. Innen sok szavunk származik, többek között a karácsony, amelyet egyesek román eredetűnek vélnek, holott nem az, hanem bolgár-szláv, és a délszlávok nyelvébe az albánból érkezett. (Közös albán–román szó: *kërcu*, *kërcuni* = crăciun-i.) Jelentése 'tuskó', ezt a téli napfordulókor égették el azért, hogy elűzzék az ártó lényeket. A magyarba feltehetően a görögök hittérítő tevékenysége révén jutott el a szó, mivel a magyarok közül sokan tudtak valamit szlávul, és a görög püspök bolgár-szláv tolmácsok révén érintkezett a néppel.³⁸⁷ (A román nyelvbe szláv közvetítéssel került a karácsonyi ének, a *colindă* a *calendae*-ből.³⁸⁸)

Nálunk a kereszténység hatása kívülről és aztán felülről érvényesült, amikor két magyar törzsi vezér Bizáncban felvette a kereszténységet. Először 948-ban Bulcsú horka, a nyugat-dunántúli szlovéneken is uralkodó törzsfő politikai számításból tette ezt. A bizánci krónikás fel is róta neki, hogy csak „színleg hajlott a kereszténység felé”, de a császár is, aki szövetségest keresett benne, és még patríciusi címet és kincseket is adott neki. Számítása nem vált be, viszont a magyar vezér 955-ben vereséget szenvedett Augsburg mellett. Fel is akasztották, és ezután vége szakadt a nagy nyugati kalandozásoknak. A bizánciak sem fizettek több adót a magyaroknak, mire ők 958-ban Bizáncot próbálták elfoglalni, s bár vereséget szenvedtek, 970-ig még be-betörték a Balkánra. Közben a század derekán a tiszántúli (első) Gyula fejedelem Bizáncban nemcsak megkeresztelkedett, hanem Hierotheosz szerzetessel tért haza, akit a konstantinápolyi pátriárka később Magyarország („Turkia”) püspökévé szentelt fel. Hogy ennek a püspökségnek végül is hol volt a székhelye – először Gyulafehérvárt,

386 Hóman 1935, 165.

387 Zoltán 2005, 45–46. Schütz 2006, 50, 56.

388 Rosetti 1947, 324–325.

aztán Kalocsán vagy Bácsón –, arról folyik a vita.³⁸⁹ Bulcsúval szemben Gyula hű maradt hitéhez, és keresztény foglyait is felszabadította.³⁹⁰ Fia (második Gyula) viszont – ha igaz – akadályozta a keresztény térítést,³⁹¹ és a Tiszántúlról Erdélybe tette át székhelyét. Géza nagyfejedelem is hajlott a kereszténységre, de már nem fordulhatott Bizánchoz, mert így csak mások nyomába léphetett volna, hiszen még első Gyula lányát, Saroltát vette feleségül. Mihelyst apja örökébe lépett, 962-963-ban Rómához fordult, felvette a keresztséget, és vele az István nevet is, de a pogánysághoz sem maradt hűtlen. Elképzelhető, hogy felesége hatására alapított Veszprémvölgyében keleti rítusú apácakolostort, bár általában Géza fiát, István királyt tartják az alapítónak.³⁹² Sőt lehet, hogy őt magát először görög rítus szerint keresztelték meg, és ezt követte a latin rítusú keresztelezés.³⁹³ Mindezt sokan vitatják, de tény, hogy Gézának sikerült valamiféle egyensúlyt kialakítania a bizánci, a római és a frank, továbbá a hazai pogány világ között. Ennek az egyensúlynak viszont borulnia kellett, amikor fia, Vajk követte, aki az István nevet nyerte el a keresztségben, ahogy az első Gyula is Bizáncrian, amikor Sztefánosz lett.

István számára – apjától eltérően – a kereszténység már nemcsak politikai orientációt jelentett, hanem belső meggyőződést, az uralkodóét, akinek kötelessége alattvalói lelki üdvösségéről gondoskodni. És hogy ezt megtehesse, a törzsi pogánysággal le kellett számolnia. 997-ben legyőzte a somogyi Koppány vezért, akinek testét négyfelé vágatta, és figyelmeztetésként egyik darabját elküldte nagybátyjának, harmadik Gyulának Erdélybe, aki a Maros mentén székelő Ajtony vezérrel egyre veszélyesebb versenytárs lett a hatalmi harcban. Ez utóbbi Vidinben vette fel a kereszténységet, és Gyulával együtt az újra erősödő Bizánc

389 Alexandru Madgearu: The mission of Hierotheos: location and significance. http://byzantinohungarica.com/index.php/madgearu_alexandru_the_mission_of_hierotheos_location_and_significance_byzantinoslavica_revue_intern (2020-01-30); László Koszta: Byzantine Archiepiscopal Ecclesiastical System in Hungary. http://www.byzantinohungarica.com/index.php/kosza_laszlo_byzantine_archiepiscopal_ecclesiastical_system_in_hungary_a_karpat_medence_a_magyarsag (2020-01-30)

390 Moravcsik 2003, 94–96.

391 Hóman 2000, 95.

392 Révész Éva: A keleti kereszténység: szerep, hatás vagy jelenlét? *Belvedere*, 2009. 1–2. sz. 54.

393 Kristó 2001, 37.

támogatására számíthatott. István viszont a pápai koronával a függetlenséget és egyben a német–frank szövetséget is biztosította. Az összecsapás nem is maradt el. István Erdélybe vonult seregével, elfogta nagybátyját ennek fiaival együtt, majd seregei Ajtony dél-magyarországi tartományuraságát is megsemmisítették. Turkia püspökségét a 10. század vége és 1025 között metropólia rangjára emelték.³⁹⁴ Úgy tűnik, hogy a keleti rítusú keresztény térítés Magyarország déli részein nem terjedt túl, és ha máshol is alapítottak kolostorokat, azok nem folytattak térítő tevékenységet.³⁹⁵

Eltűnődhetünk azon, hogy ha Gyula és Ajtony Bizánccal szövetkezve győz, Magyarország vagy netán csak a Kárpát-medence keleti része görögkeleti ortodox állammá alakulhatott volna. El is tűnődtek ezen a szepességi német anyanyelvű és magyar érzelmű 18–19. századi történétírók (egyikük, Johann Christian Engel modern történétírásunk egyik alapító egyénisége, és nyomában az ugyancsak szepességi Berzeviczy Gergely, a 19. század elejének legnagyobb és legtermékenyebb magánpolitikusa), és arra jutottak, hogy a magyarság természetének jobban megfelelt volna a keleti kereszténység, mint a szigorúbb nyugati, amelyet német hittérítők terjesztettek. Sőt Engel szerint a keleti kereszténységgel a magyar nyelv is uralkodó nyelvvé válhatott volna, hiszen a görögkeleti ortodoxia felkarolta volna az anyanyelvet a latinnal szemben.³⁹⁶ Kérdés, vajon magyarra is lefordították volna mindazt, amit szlávra? (A románok esetében nem tették. Csak századok múlva a reformáció hatására kezdték fordítani a Bibliát, és az egyházi szláv még a 18. században is élt.)

A harmadik, immár erdélyi Gyula alattvalói egy része szláv volt, őt magát is Prokujnak (*prok* 'maradék', *uj* 'nagybácsi') nevezték, a gyula méltóságot pedig vajdának; és a szlávoktól vették át e szót a magyarok és a románok. Német krónikák szerint István a nagybátyját, „Gyula királyt” nemcsak elfogta, hanem „erővel a kereszténységre kényszerítette”.³⁹⁷ Csakhogy a katolikusok a keleti ke-

394 Révész Éva: „Turkia” keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében. *Belvedere Meridionale*, 2014. 1. sz. 7–22.

395 Révész 2011, 42–43. <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1370/> (2021-09-30)

396 Miskolczy 2010, 44–45.

397 Gombos 1937, 141, 221.

resztényeket nem tekintették pogánynak.³⁹⁸ Lehet, hogy németföldön pogány hírbe hozták Gyulát, de az is, hogy a latin rítusú kereszténységet fogadtatták el vele. A kétféle kereszténység között – a pápa és a pátriárka között fel-felvillanó ellentétek dacára – a különbségek még áthidalhatók lehettek, a politika viszont nem tűrt kompromisszumot. István a hatalmát Isten kegyelmével legitimálta; elismerte a császár eszmei fennhatóságát, de Isten kegyelméből uralkodott. A német-római császár sem erőltette a függőséget, hanem valamiféle megújult Róma eszmei birodalma fejének tekintette magát, a pápát pedig első püspökének.³⁹⁹

Ez az új Róma az ezredforduló nyugalmat biztosító eszménye. István uralma privilegizált időszakasz. Később a császár megpróbálta a magyar királyt hűbéresévé tenni, fél évtized múlva aztán a császár és a pápa csaptak össze. A magyar király egyeduralkodó számára a frank–német szomszédság és a pápaság pártfogása nagyobb mozgásszabadságot biztosított, mint a Bizánccal való szövetkezés. Annál is inkább, mert ez a Nyugattal való szembenállást jelenthette volna. István az erősebb hatalommal szövetkezett, a veszélyesebbé válható féllal, ugyanakkor Bizánccal is jó viszonyt ápolt. Így Bizánc, Róma és a Német Birodalom erőterében biztosítani tudta függetlenségét. A magyar egyensúlypolitikát a Szent Korona is példázza. Ez két részből áll. Az alsó rész abroncskorona, amelyet a bizánci császár adományozott I. Géza királynak (1074–1077), akinek zománcképét gondosan a császáré alatt helyezték el, így érzékeltetve a rangkülönbséget és egyben a szövetséget, amire mindkét félnek szüksége volt a német császári terjeszkedés ellen. A felső rész latin korona, amelyet a hagyomány szerint a pápa küldött Szent Istvánnak, valójában ennek eredetéről máig folyik a vita. Viszont a hagyomány jól érzékelteti a tényt: István király vélt vagy valóságos akarata jogforrás lett.

Nem kétséges, hogy vonzónak bizonyulhatott a bizánci cezaropapizmus, az, hogy a császár Krisztus helytartójaként az egyházfő fölött állt. De ennek térségünkben nem lehetett esélye. Viszont István is mint hittérítő, mint „király és pap” építette ki hatalmát és egyháza szervezetét. Ezért nevezték később apostoli

398 Györffy 2003, 163–169.

399 Hóman 2000, 127.

királynak. Sorsfordító törvényeket adott, a magyar királyi hatalom gyakorlásának technikáját fiához intézett tanításában, az úgynevezett királytükör műfájában fedte fel.

István saját példáját állította Imre fia elé: „Az én rendeleteim mindig legyenek szemed előtt, hogy szerencsédet mindenütt királyi gyeplő igazgassa. Az én szokásaimat pedig, melyekről látod, hogy a királyi méltósággal összeférnek, a kételkedés minden béklyója nélkül kövessed. Mert nehéz lesz megtartani e tájon királyságodat, ha szokásban nem utáznál a korábban királykodó királyokat. Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik.” Finom dialektika jellemzi az érvelést. A két egymással olykor már élesen szemben álló világot egymás mellett említi, és egyben saját uralkodási technikáját állítja példaként fia elé mint harmadik utat. Viszont azáltal, hogy az első királyi kötelességnek a „katolikus és apostoli” hit óvását tekinti, a lényeg a nyugati orientáció, szemben a keletivel, miközben a Bizánci Birodalommal is együttműködött a bolgárok ellen. Amikor pedig megnyitotta a Jeruzsálembé vezető zarándokutat, Konstantinápolyban is épített templomot a zarándokok számára. Egyeduralma a Karolingok hatalomgyakorlásához hasonló, és egyben a keleti, vérségi istenkegyelmiséget is magába foglalta: ő, a király – a pogány nagyfejedelem – a Mennyei Urának mitikus őseiktől származó kiválasztottja.⁴⁰⁰ István király és a nagyfejedelmek mitikus ősei közösek, de ő már a keresztények Istenének a kiválasztottja. És ő már sérthetetlen, míg a pogány nagyfejedelmeket, ha vereséget szenvedtek, ha megbetegedtek, vagy ha szellemileg hanyatlottak, és így varázserejüket elvesztették, megölhették.

Miközben Nyugaton a király már csak első az egyenlők között (*primus inter pares*), miután a hatalmat és a lojalításokat fragmentáló bonyolult hűbériség vált uralkodóvá, István – nyugati szemmel – keleti despotának is tűnhetett. Viszont az uralkodás művészetét hosszan ecsetelő első hazai politikai írásban, fiához intézett Intelmeiben arra intette Imrét, hogy főpapjai és vitézei egyetértésével uralkodjék. Így hozhat törvényt, és így ítélkezhet. A maga királyi hatalmat

400 Bogyay 1990, 20.

megalapozó politikáját tartja irányadónak: „kövesd szokásaimat, a tieid közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére szert így teszel”. Erre már azért is szükség volt, mert a törzsfők hatalmát az „idegenek” – elsősorban német lovagok – segítségével is törte meg. Róma nagysága is annak köszönhető – hangsúlyozta István király –, hogy „sok nemes és bölcs áradt” oda. És hallgatólagosan mintha a magyar honfoglalókra is utalna: „Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország [*regnum*] gyenge és esendő.”⁴⁰¹

Ez utóbbi mondat szinte szállóigévé vált, hol állambölcssességgént, hol annak ellenkezőjeként emlegették. Tény, hogy eddig nem találtak ehhez hasonló megnyilatkozást sem a nyugati, sem a bizánci királytükörökben. Vitás kérdés volt a *regnum* jelentése ebben a szöveggörnyezetben. Királyi kíséret vagy ország a maga földrajzi kiterjedésében?⁴⁰² A *regnum* (*rex* ’király’) kezdetben nem egyszerűen királyságot, hanem királyi udvart vagy kíséretet is jelentett, aztán a királyi akaratnak alávetett országot. Kezdetben az *ország* is az uralkodót és kíséretét jelölte, a szó eredete ugyanis az *uraság* (uruság), de mivel az uralom alatti területre értették, a szó elnyerte mai jelentését. Egyesek szerint István király – fentebb idézett nevezetes kijelentésével – nem újabb népek betelepítésére gondolt, hanem a királyi udvarba jövő lovagokra és papokra, akik a királyságot oly erőssé teszik, hogy elrettenti a támadó szándékot. Nyugaton az uralkodó magától értetődően pártfogolta az idegeneket, ha hűségesek voltak, Magyarországon viszont a vendégszeretetet, a külföldiek befogadását és alkalmazását államelvvé kellett tennie, hiszen a pogány törzsi világ a királyi kíséretet alkotó idegenekben csak ellenséget láthatott.⁴⁰³ Emellett szólt a nomád hatalomgyakorlás tapasztalata, az, ahogy a legkülönbözőbb nyelvű törzseket, népeket, néptöredékeket

401 István király intelmei. <https://mek.oszk.hu/00400/00446/00446.htm> (2021-09-30)

402 Makkay 2010, 68–78.

403 Balogh József: »Nemzet« és »nemzetköziség« Szent István Intelmeiben. *Irodalomtörténeti közlemények*, 1927. 1. sz. 5.

egyesíteni tudták háborús célokra.⁴⁰⁴ A keresztény uralkodók idegenpolitikája a pogány vezérékét folytatja.⁴⁰⁵ Az Intelmek idézett kitétele azért is emelkedhetett államelvvé, mert az „egy szokású ország”-ot helyesen „egy törvényű”-ként fordítjuk.⁴⁰⁶ A bevándorlókat, hacsak nem nagyobb csoportokban jöttek, az ország különböző területein, egymástól távol telepítették le,⁴⁰⁷ ugyanakkor a király a rebellis magyar törzseket is szétszórta.

A későbbiek folyamán a magyar királyok újabb és újabb különböző nyelvű és társadalmi szerveződésű népcsoportok telepítettek le, amelyek külön jogállását elismerték és megerősítették. Amikor IV. Béla – mint láttuk – a pápának a maga toleráns politikájáról adott számot, és amikor letelepítette a kunokat, úgy járt el, mint aki alaposan elolvasta Szent Istvánnak a fiához intézett Intelmeit, miközben a hajdani törzsi-nomád hatalomszervezés gyakorlatát is élte. Hiszen a puszták világában a magyar törzsekhez más nyelvű nemzetségek és törzsek is csatlakoztak. Elképzelhető, hogy az országszervező királyok az Intelmeket akár jogalapnak is tekintették.⁴⁰⁸ A szokások tiszteletben tartására való intés nem szólam, hanem a jog tisztelete és élő gyakorlat. A besenyők mintegy harminc megye területén éltek, de saját jogszokásaikkal.⁴⁰⁹ Hasonlóképpen – mint látni fogjuk – a románok is.

A királyok a nagybirtokosok ellenében osztották a kollektív kiváltságokat. A *regnum* és az *ország* régi jelentése változott. A *regnum* már nem királyi kíséret, és az *ország* nem uraság, hanem egyre inkább területi állam, királyság és ország a szó modern értelmében – fokozatosan táguló határokkal, vagy inkább határrá alakuló hatalmi övezettel. Hiszen – mint egy alapvető, 1947-ben még Kolozsvárott megjelent monográfia írja – a 13. század közepéig nem létezett „vonalszerűen kialakult magyar határ, mert nem élt olyan államfogalom a kor tudatában, mely a királyi jogon túl a királyt, a népet és a földet magában foglalta

404 Bogyay 1975, 45.

405 Deér 1991, 188–190.

406 Gerics 1995, 66.

407 Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok*, 1939. 7–8. sz. 269–273.

408 Kubinyi 1999, 137.

409 Deér 1991, 188.

volna”.⁴¹⁰ A határok a királyi hatalom alatt álló népek telepítésével és mozgatásával tágultak. Ezért csalóka az olyan térkép, amely István király országának határait a Kárpátok gerincén húzza meg.

Térségünk legjelentősebb telepítő akciója a flandriai, Mosel- és Rajna-vidéki német „vendégek” behívása volt Erdélybe, ahol végül szász néven vonultak be a történelembe. A 12. század derekán II. Géza király hívására érkeztek Erdély déli részeibe, és az ott élő székelyeknek tovább kellett menniük kelet felé, mai hazájukba. (Szászsebes neve például magyar örökség, ugyanakkor a keletebbre vonuló székelyek a nevet továbbvitték, mint erre a székelyföldi Sepsiszék neve utal.) A székelyek jellegzetes határőr népességet alkottak, amely a legtávolabbi őrizte a magyar törzsi-nemzetségi társadalmi szervezetet. A szászok fejlettebb mezőgazdaságot és ipart hoztak magukkal, és meghonosították nyugati városi kultúrát. Több hullámban jöttek, és három nagy városukat – Nagyszebent, Brassót, Besztercét – ott építették fel, ahol a déli és a keleti kereskedelmi utak a Kárpátok szorosain keresztül Erdélybe és onnan tovább vezettek nyugat felé. Jelszavuk pedig az lett, ami az 1302-es nagyszebeni pecséten is olvasható: *ad retinendam coronam* (a korona védelmére).

Kérdés: hogyan alakult a románok és a királyság viszonya ezen a rendkívül változatos történeti tájon?

II. Endre, IV. Béla és a román királyi népek

A románok kezdetben a királyi népek közé tartoztak. Ők csak a királytól függtek, hiszen a király minden olyan földet, amelyet nem a honfoglaló törzsek szálltak meg, a magáénak tekintett. István király a honfoglaló törzsek egy részét is tudatosan széttelepítette az ország különböző részeibe. Az országot atyai örökségének tekintette, híveit a fellázadt törzsfők vagyonából jutalmazta meg,

410 Bónis 1947, 102.

a hatalmát elfogadó törzsi vezetők és a közsabadok pedig tovább is élvezheték javaikat, de immár az ő szolgálatában. Jogilag az ország népe szabadokból és rabszolgákból (*servi*) állt. Ez utóbbiakat adták-vették, meg is ölheték, de a gyilkosnak – a kárpótlás mellett – vezekelnie kellett, mert a kereszténység őket is embernek tekintette. A szabadság kritériuma a perképesség, a szabad ember mint tanú és vádló jelenhetett meg a bíró előtt. A szabadok társadalma a nomád világban viszonylag homogénnek tűnik, csak a gazdagság mértékében volt különbség szabad és szabad között. A földművelésre való áttéréssel viszont megindult a rendi osztályképződés. 1000 és 1200 között a szabadok zöme valamiféle szolgálattal megterhelt alattvalója lett a királynak vagy a földesúrnak. Nyugaton a feudalizmus jellemzésére az a mondás járta, hogy „nincsen föld úr nélkül”, nálunk ez úgy módosult: „nincsen ember úr nélkül”. Bonyolult társadalmi piramis alakult ki, csúcsán a királlyal. Aztán ez az elkövetkező századok folyamán úgy egyszerűsödött, hogy a társadalom jogilag nemesekre és szolgáló parasztokra, azaz jobbágyokra bomlott, miközben a városok és a kisebb-nagyobb szabadparaszti tömegek lakta vidékek lettek a szabadság oázisai.

Ezen a történeti tájon három nagy aktív – kollektív – szereplő csapott össze a látványos eseményekkel járó történeti drámában: a király, a főnemesek, a bárók (a nagy tisztségek viselői, akik messze a szabadok világa fölé emelkedtek) és a szabadok – erősen tagolt csoportjának – elitje.

Modern szemmel visszatekintve: ami 1000 után történt, nem más, mint a „társadalom államosítása”.⁴¹¹ De ha a történelem szövevényében próbáljuk elhelyezni a korabeli hatalmi rendszert, akkor az, amit államnak nevezünk, a 13. század első két évtizedéig úgy képzelhető el, mint a királynak az egész országot átfogó famíliája,⁴¹² az intézményesített szélesebb család, amelyben a király a családapá, akinek mindenki hűséggel tartozik, ő pedig – a Nagy Károly-féle eszmevilágnak megfelelően – igazságos, kegyes és békeszerető (*iustus, pius, pacificus*). A békét a hadseregvezet biztosította, a király famíliája egyben nagy hadsereg is.

411 Váczy 1939, 108.

412 Bónis 1947, 93.

István király az országot vármegyékre osztotta, és már maga a név jelzi, hogy várakból igazgatott körzetekről van szó. A megye (szláv szó) ugyanis eredetileg határt jelentett, élén az ispán állott, amely név (zsupán) ugyancsak szláv eredetű. A király ugyanakkor ilyen ispáni tisztségre még akkor szolgát is kinevezhetett, olyat, aki szolgáskorban még tanúskodni sem járulhatott a bíró elé.⁴¹³ Az egyéni és kollektív sors attól függött, hogy az egyes ember vagy egy-egy nagyobb közösség milyen szerepet játszott a királyi hatalom szolgálatában.⁴¹⁴ Viszont a királlyal szemben írott és íratlan követelmény volt az alkalmasság, ő csak Istennek tartozott felelősséggel, de jámbornak és igazságosnak kellett lennie. Mindez eszmény, de az eszmény maga is valóság. A középkor világa a hierarchia, mindenki valakinek az embere a királytól a nincstelenig.

A szabadokat – amennyire tudták – a királyi váraknak, a vármegyéknek és a királyi váruradalmaknak rendelték alá. A szabadok felső rétegét a vitézek alkották, mint ahogy vitézek alkották a királyi kíséret zömét is. A vitézek után következett a várjobbágyok rétege, akik elsősorban katonai feladatokat láttak el, és alattuk a várnépek, ez feltételes szabad népesség. Igazán az lehetett már szabad, aki katonai kötelezettségek mellett adománybirtokot kapott az uralkodótól, és teljes jogú tulajdonként vagy ősfoglalás címén bírta birtokait. Viszont mindezzel katonáskodási kötelezettség járt. A Szent Korona viselőjének, a királynak tartoztak ezzel. Szabad ember lehetett akár birtoktalan, míg a feltételes szabad várjobbágy jómódú birtokos. A tendencia viszont az lett, hogy akinek nem voltak szolgálai, előbb-utóbb más szolgájává süllyedt, de már nem lett rabszolga (*servus*), és a rabszolgák is a parasztok sorába emelkedtek. Változatosak voltak az egyéneket és a csoportokat terhelő kötelezettségek, de egyben változatosak voltak a szabadságok is, szinte emberről emberre változtak. Kinek-kinek a másik egyéntől vagy csoporttól különböző kézműves vagy földműveléssel járó munkákat kellett végeznie a királyi várbirtokon, az ősi szállásbirtokon vagy az adománybirtokon. Azok a közszabad csoportok, akik kimaradtak ebből a vármegyerendszerből, határőrvédelmi feladatokat láttak el, ugyanakkor őket is terhelte valamiféle királyi adó. Függő szabadtársadalom ez, az egykori ősfog-

413 Váczy 1939, 108.

414 Eckhart 1933, 40–42.

lálók is úgy tudták szabadságukat megtartani és birtokaikat gyarapítani, ha a király híveivé szegődtek.⁴¹⁵ Az egyének és csoportok jogi és gazdasági helyzete ugyancsak változatos.

Ezt a hatalmi rendszert lehet patriarchális despotizmusnak⁴¹⁶ vagy tradicionális-patrimoniális uralomnak nevezni, hiszen a király az országot patrimoniumának (atyai örökségének) tekintette, és aki őt megsértette, azt kivégeztethette, akár egy tatár kán. Ugyanakkor járta az országot, és bíraskodott, mint még III. Béla is, aki a bizánci udvarban nevelkedett, s egy ideig még a császári trón várományosa volt, aztán magyar királyként bizánci példára próbálta az államszervezetet hatékonyabbá tenni. A bizánci császári jelvények közül a kettőskeresztet a címerébe is felvette, amivel a császárral való egyenlőségét akarta érzékeltetni, továbbá azt, hogy a Balkánon Bizánc örökébe lép.⁴¹⁷ Ugyanakkor északon is hadakozott, Halicsért. Láttuk, hogy a magyar királyok már korábban is beleavatkoztak északi szomszédaink fegyveres konfliktusaiba. III. Béla egyenesen a saját fiát ültette a halicsi trónra.

A zajos történelem a trónért folyó harcok és az azokat követő konszolidációk története. A hosszú távú nagy változás a törzsszövetségről a kemény királyi hatalmi rendszerre való átmenet, majd ennek a fellazulása. A stabilitás korszakai a polgárháborús anarchia éveivel váltakoztak. És míg a 11–12. században a családtagok és a mögöttük álló urak hatalmi harca folyt, kezdetben még a nomád életformához ragaszkodó társadalmi csoportok és az új rendszer támaszainak ellentéte is kemény fegyveres konfliktusokhoz vezetett. A királyi mindenhatóság azonban megkérdőjelezhetetlen volt. Ennek a patrimoniális királyságnak azonban lassan lejárt az ideje. A 13. században a királyi nagy família, a kíséret a tartományurak familiájává kezdett bomlani. A király pedig lassan az első lett az egyenlők, mármint a főurak között. Ezek az urak valósággal lesben álltak, hogy a szabadok közül szolgálók számát gyarapítsák. Több pénzre és munkára volt szükségük, mert, ahogy teret hódított a lovagi kultúra, a lovagi felszereléshez és hadviseléshez egyre költségesebb fegyverzet kellett. Az „államosítás” folya-

415 Bónis 1944, 6.

416 Eckhart 1933, 79.

417 Makk 1996, 221.

mán a hagyományos nemzeti társadalom összeolvadt a királyi hatalom által szervezett társadalommal, viszont az alattvalók függetlenedni kezdtek a királyi hatalomtól. Már a 13. századi oklevelekben egyre gyakrabban jön elő a fordulat, mely szerint valaki nem egyszerűen a király szolgálatában szerzett érdemeket, hanem „a király és az ország” javára és aztán „a hazáért” való harcban tüntette ki magát.⁴¹⁸ Ebben a hazaszereteten már benne rejtett a viszolygás a külföldi hadjáratoktól, amelyekre nem egyszerűen a hatalmi struktúrából fakadó hódító törekvés és a terjeszkedés vágya ösztönzött, hanem maga a pápa.

A pápa Magyarországot a katolicizmus olyan végvárának tekintette, ahonnan immár a határain túlra is elő kell mozdítani „az igaz vallás” térhódítását. Az ezredfordulón a király még főpap (*rex et sacerdos*) is volt, amennyiben gyámkodnia kellett az egyházszervezet fölött. A pápa azonban elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a század végén az uralkodókat már a saját hűbéreseinek tekinthesse. Még a 11. század vége felé VII. Gergely a neki nem engedelmeskedő német császárt, IV. Henriket ki is átkozta, aki csak azután nyert feloldozást, hogy meztőláb zarándokolt el hozzá – Canossába. Az új királyeszmény a jó és hű király, ez azonban a gyakorlatban sok konfliktus és kompromisszum árán érvényesült. Imre király (1196–1204) – III. Béla idősebb fia – ennek az eszménynek a jegyében lépett fel, ő lett az első magyar uralkodó, aki a Balkánon terjeszkedni kezdett. (Horvátország 1091 óta a magyar korona alá tartozott – bár időnként Bizánc is kiterjesztette rá az uralmát –, már II. Béla [1131–1141] felvette Bosznia, azaz Ráma királyának a címét is.) Imre király először a hazai görögkeleti ortodoxiát próbálta megreformálni, mert mint a pápának írta: a görög szerzetesek templomai a püspökök vagy maguk a – szerfölött romlott – görög szerzetesek nemtörődömsége miatt nagyon rossz állapotban vannak. Ezért azt kérte a pápától, hogy vagy maguk a görögök közül nevezzék ki a közvetlen fennhatósága alatt álló püspököt, vagy pedig „latin” főpapot állítson az élükre. Mire a pápa a nagyváradi püspököt és a veszprémi egyházmegyei pilisi apátot rendelte ki a kolostorok állapotának megtekintésére és a királyi javaslat véleményezésére.⁴¹⁹ (Veszprémvölgyében és a Pilisben, Visegrádon ugyanis jelentős bazilita

418 Váczy 1939, 132.

419 Monumenta 1896, 12.

kolostorok működtek.) A jelentést nem ismerjük. A következő évben viszont a pápa meghagyta a kalocsai érseknek, hogy a Béla kenéz fiainak földjén (*in terra filiorum Beleknese*) lévő püspökséget, amely egyetlen érsekséghez sem tartozik, vezesse a Szentszék iránti engedelmességre, és rendelje maga alá, de ha a konstantinápolyi pátriárka alá tartozik, akkor ezen az állapoton ne változtasson.

Béla kenézségét a legkülönbözőbb helyeken helyezik el, a román történet-szek Biharban, Szatmár vidékén vagy a Szilágyságban, viszont a pápai levél közlöje szerint a Szerémségben működhetett.⁴²⁰ Tény, hogy a kalocsai érsekség fontos térítő szerepet játszott, és egyesek szerint kezdetben a konstantinápolyi pátriárka alá tartozott mint Turkia metropolíája, majd „latin” püspökök kerültek az élére, aztán 1135-ben a bácsi görög püspökséget is magába olvasztotta. „Turkia” metropolitája viszont talán még a 12. század második felében is működött.⁴²¹ Sok a talán, ezzel szemben határozottan tagadható, hogy a kalocsai érsekség Turkia metropolíája lehetett volna.⁴²²

Ami Béla kenézt illeti, tág tere van a spekulációknak. A nagyváradi püspök-höz írt levél Bihar mellett szól. Az egyik ungvári görögkatolikus kanonoktanár egyszerűen a bihari Belényesen helyezte el Béla kenézségét, és olyan görögkeleti püspökséget látott benne, amely akkor jött létre, amikor a római egyház egyre jobban erőltette a latin rítust, a papok nőtlenységét, és erre válaszként a még római katolikus püspökök fennhatósága alatt élő görög rítusú hívek igyekeztek saját önálló létüket biztosítani.⁴²³ Ez az állítás a személy- és a helynév hasonlóságára épült, de valójában Belényes neve a bölényből származik, és a magyar helynévből lett a román Beiuș. Béla kenézségének bihari elhelyezése ellen az szól, hogy a pápa később a Dél-Magyarországot uraló kalocsai érsekhez fordult, tehát a befutott – még ismeretlen – válaszok nem elégítették ki. És ez már a Szerémség melletti érv.

Szatmár mellett az szólna, hogy 1377-ben Meggyesi Katalin a pápához fordult, és az aranyosmeggyesi uradalom tizedének háromnegyedét kérte, azt bi-

420 Papacostea 1993, 59–60.

421 Baán 1995, 22. Baán István: „Turkia metropolitája.” *Századok*, 1995. 5. sz. 1170.

422 Makk 1996, 61.

423 Balugyánszky 1846, 310–311.

zonygatva, hogy a várat és falvait „a skizmatikus románok kezéből” ragadták ki ősei és a magyar király, a lakosokat pedig „hűtlenségükből” visszavezették a katolikus egyház kebelére. A pápa a tized háromnegyedét a katolikus plébániának ítélte, hiába fejtegette Katalin, hogy ősei Béla királytól és a többi királytól kapták meg feudumként a tized beszedésének jogát több mint 60 éve, sőt „emberemlékezetet meghaladó idő óta” egyes ősök még az egyetemes zsinat előtt megkapták ezt a jogot. És mivel erre a zsinatra 1215-ben került sor, több történész is úgy véli, hogy még előtte, III. Béla fia, Imre király alatt kapták (volna) meg a tized háromnegyedéhez való jogot.⁴²⁴ Mesébe illik az ilyen messzire nyúló – zavarosan előadott – kollektív emlékezet, és mivel pénzről volt szó, a kapzsiság is megnyújthatta. Viszont tény, hogy a századfordulón a katolicizmus offenzívába lendült.

Az említett lateráni zsinat utasította a katolikus püspököket, hogy a görög szertartású egyházakba „latin” papokat küldjön, és térítsék meg őket. Ami pedig Meggyest illeti, a pápa 1377-ben arra utasított, hogy két ferences szerzetest küldjenek a megtértek lelki gondozására.⁴²⁵ Erre a meggyesi esetre azt a történetet sikerült felépíteni, miszerint a magyarok a 13. században üldözték a román ortodoxokat. Persze ehhez az is kell, hogy IX. Gergely pápa térítést célzó 1234-es utasítását 1204-re datáljuk, és elfelejtsük, hogy az – mint látni fogjuk – a Kárpátokon túli Cumániára vonatkozott.⁴²⁶ És az is, hogy következetesen félreértsük a magyar szakirodalmat, pontosabban Moravcsik Gyula, a kiváló bizantinológus néhány homályos mondatát. Moravcsik művében néhány görög kolostorról olvashatunk, majd arról, hogy „egy statisztikai összeállítás szerint az 1241-es tatárjárásig alapított kolostorok számát körülbelül 600-ra becsülhetjük, de ezek közül csak mintegy 400-nak a helye ismeretes. Minthogy pedig [...] a 12. század végén és a 13. század elején a görög rítusú monostorok átmentek a nyugati rendek kezébe, a korábbi időkre vonatkozó forrásanyag hiányos volta okozza, hogy a 11–12. századi monostorokról nem tudunk többet.”⁴²⁷ Ha

424 Turcuş 2001a, 174–175. Daniel 2014, 228–229. <https://www.etd.ceu.hu/2014/mphdac01.pdf> (2021-09-30)

425 Documente 1890, 238, 241.

426 Pop 2011, 77.

427 Moravcsik 2003, 60–61.

gyorsan és felületesen olvasunk, azt hihetjük, hogy 600 görögkeleti ortodox kolostorról írt Moravcsik. Valójában az összes magyarországi kolostort említette, a görögkeletiek számát pedig nem is próbálta megbecsülni.⁴²⁸ A félreolvasás kísértésének nehéz ellenállni. Olyan félreolvasó kolléga is akad, aki azt a bizonyos 600 kolostort nemcsak görögkeletinek, hanem románnak minősíti,⁴²⁹ és aztán ezt számot szembeállítják a mintegy 170-180-200 római katolikus kolostorral.⁴³⁰ Eddig összesen 30 görögkeleti kolostort sikerült név szerint azonosítani a 11–14. századból.⁴³¹ Sőt még kevesebbet, mert a mai Románia Kárpátokon innen eső régióiban összesen 43 középkori kolostort találunk (Erdély 15, Bánság 3, Arad vidéke 11, Bihar 14), ebből három görögkeleti ortodox.⁴³² E félreértés alapján Magyarország lakosságának kétharmadát-felét görögkeleti ortodoxnak vélelmezik. A félreértés beépült a historizáló liturgiába.

A hamis számok birtokában a népmozaikok valóságának bemutatása helyett a hatalmasnak képzelt homogén etnikai tömb múltba áhított víziójában gyönyörködhet az olvasó. És miközben hamis számokat állítunk elő, ne felejtsük Iorga figyelmeztetését: az Árpád-házi király „nem rombolni jött, hanem ama katolikus egység megvalósítására, amely a középkori legragyogóbb, legtermészetesebb és leguniverzálisabb civilizációja”.⁴³³ Ha pedig az előbb 1377-ből több mint 150 évet visszamentünk az időben, most lépünk 70 évet előre. Amikor 1349-ben Demeter nagyváradai püspök Felventert újránépesítette, megengedte a telepítéssel megbízott Péter vajdának, hogy román papot (*presbiterum Olachalem*) fogadjon, és neki adómentességet biztosított.⁴³⁴

A bihari és szatmári románokról némi felvilágosítással szolgálna a nagyváradai tüzesvas-próbák jegyzőkönyve, amely az 1208–1235 közötti eseteket foglalja magába. Ilyen próbának azokat tették ki, akiknek ügyében a bíró nem

428 A helyes olvasásra Révész Éva hívta fel a figyelmemet.

429 Turcuş 2001a, 170. *Construind unirea cea mare. VII.* Cluj-Napoca, 2018. 268.

430 Pop 1998, 85. Pop 2011, 79.

431 Pop 2011, 53.

432 Niedermeier 2012, 102.

433 Nicolae Iorga: Les origines et l'état actuel des nationalités dans la Grande Roumanie. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1926. 1–2. sz. 24.

434 Documenta 1941, 114. Bunyitay 1883, 192.

tudott (vagy akart) dönteni, és Istenre bízta a döntést. Az ügyfélnek egy tüzes vasat kellett a nagyváradi székesegyházban meztelen kezében tartani, majd kezét három napra bekötötték, és ha a seb begyógyult, ártatlannak minősítették. A kiadó egyetlen románt sem talált a 389 esetben, a mintegy 2500 megnevezett személy között.⁴³⁵ Igaz, nem is bánta. Iorga több mint tucatnyi román nevet vélt felfedezni, de úgy látszik, hogy ez nem érte el a kritikus tömeget, mert nem folytatták a számlálást.⁴³⁶ Csak szemezgetnek, ha idéznek a tüzesvas-próbák jegyzőkönyvéből, például a következőt: „*Villani kenesii et omnes alii* [itt a neveket minden jelzés nélkül kihagyták az idézetből]⁴³⁷ *de provincia Doboka*.” Ezt így kellene érteni: „Doboka tartományból való falusi kenézek és a többiek.”⁴³⁸ Az eredetiben azonban amit kenézeknek fordítottak, az helyhatározó esete egy azonosíthatatlan helységnek, és ez a forrásszöveg végéből kiderül: Péter, „a Kenesi falubeliek embere megégett” (*homo villanorum Kenesi, nomine Petrus, combustus est*).⁴³⁹ A tanulság, hogy nem kell a tűzzel játszani, van elég baj...

A kisszerű történelmi játékoknál érdekesebb az, ahogyan a magyarországi románok sorsát a királyság társadalomszervező tevékenysége alakította.

A nagy esemény az, ahogy 1222-ben a király az Aranybullával megszilárdította hatalmát. A székesfehérvári törvénykezési napra felvonultak a királyi szolgák (*servientes regi*). Ezek – volt várjobbágyokból, közsabadokból kiemelkedő – közvetlenül a király alá tartozó harcos kisbirtokos réteget alkottak, melyet a király már korábban kivont a megyei ispán főhatósága alól;⁴⁴⁰ sérelmezték is ezt a főnemesek. A gyűlés hatalmas ellenzéki tömegmozgalomként hatott. A királynak csak igazságot kellett tennie a különböző érdekcsoportok között, kibocsátotta tehát aranypecséttel ellátott oklevelét, amely az ország alaptörvényévé emelkedett. Szabályozta a nemesi kötelezettségeket és kiváltságokat, és kikötötte, hogy a király megyéket nem adományoz el többé, és azt is, hogy a szolgálatért kapott birtokot nem veszi vissza (ez a kis- és középbirtokos nemes-

435 Karácsonyi 1903, 13.

436 Iorga 1937, 135.

437 Ezek: Kerew, Uruz, Mícus.

438 Nágler 2003, 230.

439 Regestrum 1903, 238.

440 Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 2011. 1. sz. 1–38.

ség érdekét szolgálta). Emellett – mint valami társadalmi szerződés – leszögezte a nemesi ellenállás jogát, azt, hogy a nemesek ellentmondhatnak a királynak, ha az nem tartja tiszteletben az általa szentesített rendelkezéseket. Kétségtelen, hogy az Aranybulla „a köznemesei politika születési bizonyítványának” tekinthető,⁴⁴¹ de ez a köznemesség a királyi politika bábáskodásával született. A magyarországi feudalizmus sajátos vonásaként a nemességnek fokozatosan kialakult a középrétege. Erre még a hazai fejlődéshez hasonló lengyel világban sincs példa. Ez a formálódó középnemesség a király és olykor a főpapság támogatását is élvezte, mert mindkettő a főúri hatalmat próbálta ellensúlyozni. Érdekképviselői szerve a vármegye lett, a királyi vármegyeszervezet ugyanis bomlani kezdett a földadományozások miatt, és az 1270-es évek végén a király kezdeményezte a nemesi vármegyék kialakítását, amelyek a közösségként felépülő köznemesség öngazgatási szervezetei lettek. A megye élén álló ispánt (*comes*) a király nevezte ki, az ispán pedig a maga helyettesét; ezt később a megyei nemesség választotta. Így alakult ki a későbbi főispán–alispán, királyi–nemesi hatalommegosztás. Az ispán feladata a királyi parancsok végrehajtása, a királyi jövedelmek behajtásának ellenőrzése, a nemesi jogok biztosítása. A peres ügyek intézésére a megyei nemesek szolgabírákat választanak. Korábban úgy vélték, hogy ez a magyar megnevezés őrzi még a *serviens* (*serviens regis* ’a király szolgája’) múlt emlékét, míg mai álláspont szerint nevüket azért kapták, mert az alispánnak szolgáltak.⁴⁴² A megyei középnemesség társadalmi bázisát alkotta még az a paraszti életformát élő kisnemesség, amely a királyi népek, a szabadok és a feltételes szabadok tömegéből vált ki. Mindezzel párhuzamosan megindult az egységes, földesuraknak szolgáló paraszti világ kialakulása. Ez az uralkodó csoportokat munkájával eltartó földműves osztály a jobbágy nevet örökölte meg a várjobbágyoktól, akiknek egy része a nemességbe emelkedett. Másik részük a várnépekkel együtt deklasszáldott, és magánföldesúri függésbe került, eközben az egykori rabszolgák függésükön lazítva felemelkedtek. A század vége felé már törvény is biztosította a jobbágy szabad költözését. Ennek oka

441 Váczy 1939, 138.

442 C. Tóth Norbert: A nemesi megye a középkori Magyarországon. Öt megye példája. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2010. 4. sz. 405–413.

nem egyszerűen a földművelő nép önérdek-érvényesítése, hanem az is, hogy a földesuraknak munkáskézre volt szükségük, és ezt a szabad költözéssel lehetett biztosítani.

A királyi népek alkották a leghomogénebb és a paraszti világban a legszabadabb társadalmi közeget, és a királyi védelemnek köszönhetően őrizhették meg szabadságaikat, de ezért nekik is harcolniuk kellett. Miközben a várjobbágyok felső rétege már királyi szolga, nemes akart lenni, a tömeg elejét akarta venni ennek a differenciálódásnak. Az Aranybulla ki is mondja, hogy „a várjobbágyok tartassanak a Szent István király által adott szabadság szerint, hasonlóképpen a külföldről jöttek is, bármelyik nemzethez tartozzanak, a kezdetől nekik adományozott szabadság szerint tartassanak”. De a várnépek mégsem kerülhették el sorsukat, éspedig az uralkodó feudalisztikus világba való betagozódást. És hogy ennek az integrációnak mennyire egymástól eltérő formái voltak, azt éppen a románok története példázza.

A 13–14. században a dél-erdélyi Fogaras vidékén, Hátszegen és a magyarországi Bánságban, valamint az ország keleti részén, a Tisza felső folyásánál, Máramarosban, egyszóval az ország határain a székelyekéhez és a szászokéhoz hasonlítható román területi-igazgatási autonómiáról vallanak a források. Ezek a területek határőrvidéket alkottak, a gyeprürendszerbe illeszkedtek. A gyeprü határvédő torlasz, kivágott fák halmaza, amelyet jól őrizhető kapuval láttak el. A gyeprűn túli terület a gyeprüelve, egy gyéren lakott erdős, hegyes, mocsaras határsáv, amelynek útjait a határőrök vigyázták. És miután ezt is benépesítették, a gyeprűt távolabbra helyezték, és újabb gyeprüelvét hoztak létre. A biztonságosabb határzónákat a forrásaink erdőnek is nevezték.⁴⁴³ (A gyeprü románul *prisacă*, amely ma méhest, irtást és kivágott fatörzset is jelent.) A határőrök öngazdátásának a lényege az, hogy vezetőiket és bíráikat, akik az ítélszéken a vitás kérdésekben döntöttek, ők maguk választották, legalábbis kezdetben. Havaselvén a latinból tovább élő *jude*, *judec* (<judex) megnevezés élt, a megyét is *județ*-nek nevezték, amely bíróságot jelent, mint az ítélszék. Innen Iorga ötlete: a székelyek azért román eredetűek, mert a szék is törvényszéket jelent,

443 Popa 1988, 188. Achim 2008, 116.

tehát az intézmény továbbélt, hordozói pedig nyelvet cseréltek. (Hogy ezt mi-ként tették meg a Iorga által hirdetett román többség teljében, azon törhetjük a fejünket.⁴⁴⁴ De minek?) A judéból viszont úgy lett kenéz, hogy a judék, judecek – fegyverforgató pásztorfőnökök – népükkel fennhatóságuk alá vetették a kárpátalji dombvidékek szláv földművelőit, és kisajátították a szláv kenézek tevékenységét és nevét is.⁴⁴⁵ Más elképzelés szerint bolgár-szláv vezetőréteg telepedett rá a románokra,⁴⁴⁶ és innen a *judec* nevét felváltó kenézé. De az is egy lehetőség, hogy az avarok maguk alá rendelték a szlávokat, és ezért a kenézek (románul: *cneaz*) csak egy vagy több falu urai lehettek, míg az oroszoknál a *knyáz* egész vidékeken uralkodott.⁴⁴⁷ A szerbeknél a *knez* az uralkodói család tagja és magas tisztséget viselő személy (*comes*).⁴⁴⁸ A román kenézek általában közvetítő réteget alkottak. A kenéz egy vagy több falu élén állva behajtja az adót a királyi várnagy vagy a földesúr részére, ugyanakkor bíró és alkalomadtán katonai vezető is.⁴⁴⁹

A határvédelem mellett a románok a juhtartás speciális tudásának is a birtokában voltak. Ebben rejtett erejük és eredetiségük. A románok „hosszú, a 12. században a Balkánon megindult és a 16. században Morvaországban végződő migrációjuk során megtanították a dunai vidékek népeit a tömegek mindennapi táplálékává lett juhsajt tartósítására”.⁴⁵⁰ Olyannyira, hogy a *vlach* szó a Kárpátoktól északra is a pásztor szinonimája lett, és a román pásztorok életformáját átvevő nem román pásztorokat is *vlachok*nak nevezték. A *vlach* pásztorközösségek szokásjogát tiszteletben tartották, sőt olykor harcosokként állították őket csatasorba.⁴⁵¹

A kenézek sorsa a különböző román területeken eltérő módon alakult. A Magyar Királyságban a kenézség, amelyet olykor a források aztán domíni-

444 Tóth 1941.

445 Makkai 1948, 23.

446 Az előző fejezetben lásd Radu Rosetti nézeteit.

447 Ţiplic 2005, 75.

448 Jireček 1912, 11.

449 Giurescu–Giurescu 1974, 216.

450 Makkai 1987, 115.

451 Viehwirtschaft 1969.

umként is jellemeznek, egy vagy több falut foglalt magába. Ezek szolgáltatásait és adóját a kenéz gyűjtötte be, és adta tovább a főhatalomnak, miután a magának járó részt megtartotta. A román közösségek katonáit olyan vajdák vezették, akiket alkalmanként a kenézek maguk közül választottak. Ezzel szemben a kenézség öröklődött, és helyi uralmat jelentett. Kérdés: meddig és miként?

Az oklevelekben először a Fogarasvidéki „románok földje” (*terra Blaccorum*) tűnik fel. Az 1222-es oklevelek persze hamisak, majdnem egy évtizeddel később készültek, az időközben elűzött teuton lovagok hamisították őket. Hatalmi igényeiket akarták igazolni, ezért hamisítottak egy olyan oklevelet, amelyben a magyar király a teuton lovagok nagymesterének és rendtársainak adományozta a Barcaságot különféle kiváltságokkal. Ezek egyike, hogy ha a székelyek és a románok földjén átmennek, az áruikért nem kell vámot fizetniük. Ezt belefoglalták egy szintén hamis pápai bullába.⁴⁵² Ettől függetlenül a románok földje létezett, de ennél többet nem tudunk róla. A kenézekről is jóval későbbi forrásokból tudunk, azt pedig csak feltételezni lehet, hogy a vajda állt az élükön.

Az Olt völgyének ez a része is mozgalmas térség. Okkal lehet „népek konglomerátumaként” jellemezni, bár e szintagma alkotója a magyarokat tapintatosan kihagyta ebből a konglomerátumból.⁴⁵³ Márpedig magyarok is átvonultak ezen a később szinte csak románok lakta tájon. Emléküket olyan helynév őrzi, mint Árpás vagy éppen az egész tájegység neve: Fogaras. Ezt a régiót délről és északról az Olt és Kárpátok határolja. A 13–14. században az Olt mentén 18 településről tudni, de ezek között nincs egyetlen román eredetű helynév sem. Vannak viszont a magyarokon kívül francia-vallon, német és olasz telepek egykori jelenlétére is utaló helynevek (mint Galt [fr.], Venice<Venezia, Kolun<Colina, Köln). Emellett kunokat és besenyőket is telepítettek ide, mint a fogarasi Komána, a háromszéki Besenyő vagy a fogarasi Besimbák (románul is Beşimbac) neve tanúsítja. Ez utóbbi a németből (Beschinbach, szó szerinti fordításban: Besenyőpatak) került a magyarba anélkül, hogy lefordították volna. A helynevek tehát arról vallanak, hogy a románok előtt mások éltek ezen a

452 Holban 1981, 33–48.

453 Sălăgean 2007, 139.

tájon.⁴⁵⁴ Ha a magyarokat elfelejtjük, úgy lehet okoskodni, hogy a Magyar Királyság előretörése a 12. században azért torpant meg az Olt folyónál, mert itt, Fogarasban komoly katonai erők alakultak ki, élükön egy-egy „besenyő vagy kun eredetű feudális úrral”.⁴⁵⁵ Aztán úgy is lehet okoskodni, hogy a románokat az Olt völgyét elfoglaló magyarok és mások felnyomták a magasabb fekvésű tájakra, és amikor lejöttek a síkvidékre, egyszerűen átvették a faluneveket, és kialakították a maguk komplex világát. Hiszen a falvak határai egymással párhuzamosan futottak az Olttól a Fogarasi-havasok gerincétől, és így egy-egy falu népe számára a földművelést, a nyári és téli legeltetést egyaránt biztosítani lehetett. De éppen a társadalom- és gazdaságszervezés komplex jellege miatt azt is lehet feltételezni, hogy valamiféle felsőbb hatalom húzta meg ezeket a faluhatárokat.⁴⁵⁶ A Havaselvérről való déli bevándorlást azért észszerűtlen feltételezni, mert „egyetlen déli pásztor sem gondolna arra, hogy Erdélybe, a legelőkben szegény vidékre hajtsa a nyájait”.⁴⁵⁷ Ám ez az érv ellenérv is lehet: a románok éppen ezért vonultak Erdélybe viszonylag későn, mert a Kárpátoktól délre már benépesült a táj.⁴⁵⁸ Ezzel magyarázható, hogy az oklevelekből legkorábban ismert területeken, Fogarasban és Hátszegen a helynevek döntő többsége nem román eredetű. A Hátszeget is magába foglaló Hunyad megyében például a román helynevek majdnem háromötödét a magyarból vették át, míg a magyar helyneveknek csak 15%-a román és szláv eredetű.⁴⁵⁹

Az oklevelek csak az 1200 utáni fejleményekről tudósítanak. Először a kerci cisztercita kolostornak szóló – 1223-as – királyi adománylevél, amely kiváltságolt románokat említ. Ezek már 1202-ben, a kolostor építésének kezdetekor ott éltek.⁴⁶⁰ Az 1210-es években Ioachimus szebeni ispán szászokból, románokból, székelyekből és besenyőkből álló seregével megsegítette a bolgár cárt, Aszen

454 Makkai 1989, 169.

455 Busuioc–Hasselbach 2000, 249–251. Niedermeier 2012, 79.

456 Stahl 1986, 47.

457 Panaitescu 1969, 146.

458 Makkai 1989, 170.

459 Schmitt 2011, 168.

460 Binder Pál: Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század). *Századok*, 1995. 6. sz. 1131.

Borilt (1207–1218) a kunok ellen, és visszafoglalta Vidin várát, amiért jutalmul az ország másik részében, Zala megyében kapott birtokot; az adományt 1250-ben erősítették meg. Alighanem ilyen közös hadakozások során vehették át román vezetők – a magyaroktól vagy talán a besenyőktől – a *gyula* katonai rangot, amely aztán személynévvé vált. Hasonlóképpen a magyaroktól vehették át az ugyancsak katonai rangot jelentő *kendét* is, amely aztán a hátszegi Kendeffy család nevében élt tovább. Ennek román változata a Cândea, amely szintén ma is élő családnév.⁴⁶¹ 1383-ból pedig ismerünk egy Kende Knez nevű Nagyszeben környéki román, aki tehát kettős méltóságnevet viselt.⁴⁶²

A határőrzésben szerepet játszó románok együtt éltek azoknak a népeknek a töredékeivel, akik ellen éppen a határt védték. Fogaras vidéken éppen a besenyőkkel. 1224-ben II. Endre a *Diploma Andreanum*ban a szászoknak adta „a románok és besenyők erdejét vizeivel együtt” közös használatra. A besenyők a 11. század vége felé még be-bezsáptak Erdélybe is, de a századfordulón, miután Bizánc összefogott ellenük a kunokkal, és ezek súlyos csapást mértek rájuk, egyes töredékeik Magyarországra települtek be. A románokkal élők elrománosodtak. Viszont van olyan elrománosodottnak vélt besenyő törzsnevet viselő település, amelyet a középkor folyamán szászok laktak.⁴⁶³

Az 1241-es tatárjárás – mint láttuk – hatalmas fordulatot hozott a térség egészének életében. A nagy támadás során feltehetően a hazai román közösségek ellenálltak, bár erre nincs forrás. Arra viszont van, hogy székelyek és románok – a perzsa krónikás szerint „fekete románok” (*Kara-Ulagh*)⁴⁶⁴ – a Kárpátok hágóinál együtt harcoltak. Ezek a románok moldvaiak lehettek, a milkói püspök katonái,⁴⁶⁵ mert Erdélynek keleti részein nem alakultak ki a fogarasihoz, a hátszegihez, a máramarosihoz, a bánságiakhoz és a szörénységiakhoz hasonló román öngazgató területek.⁴⁶⁶ Viszont Kézai Simon 1280-as években írt kró-

461 Popa 1988, 62.

462 Documenta 1941, 302.

463 Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. *Történelmi Szemle*, 1964. 1. sz. 4.; Binder: Havaselve vajdaság, 1132.

464 Tiplíc 2005, 184.

465 Sălăgean 2003, 37.

466 Popa 1988, 280.

nikája arról tudósít, hogy a székelyek „a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruténia határszélein eléjük menének s Pannoniát együtt meghódítván abba részt nyertek, de nem a pannóniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszé-li hegyek közt kaptak osztályrészt. Ahonnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják”.⁴⁶⁷ Azok, akik ezt a krónikásnak mondták, a székely rovásírást összetévesztették a románok által használt cirill betűkkel. Ami pedig Ruténia déli határszéleit illeti, elképzelhető még az is, hogy itt, Galícia déli részén élhettek azok a bizonyos fekete románok.⁴⁶⁸

A Kárpátokon túli román társadalomszerveződés kezdeteiről csak homályos képzetek élnek. Ilyen az az elképzelés, mely szerint 1241-ben Aszen kettéosztotta volna birodalmát a Duna mentén, és a bal parti románok a Kárpátokba menekültek, és alávetették magukat a magyar királynak, hogy így védekezzenek a tatárok ellen.⁴⁶⁹ A nagy tatárjárás utáni helyzetről legalaposabban csak abból az 1247-es adománylevélből értesülünk, amellyel IV. Béla a Szörénységbe akarta megtelepíteni a Johannita Lovagrendet. Ez az oklevél már jellegzetes hűbéri szerződés, amelyben mindkét fél megfogadja, hogy „tanáccsal és segítséggel” tartozik egymásnak. A király a lovagrendnek adta egész Szörénység földjét János és Farkas kenézségeivel (*cum kenezatibus Joannis et Farcasii*), kivéve Lito-voj vajda kenézségét (*terra kenezatus Lytuoy woiavode*), amelyet a románoknak (*Olatis*) meghagyott, „miként azt eddig is bírták”. (János feltehetően Craiovában élt, Farkas pedig a Duna mellékén fekvő mai Romanați megyében.⁴⁷⁰ Ez a Lito-voj pedig nem lenne más – egy újabb spekuláció szerint – mint Nicola Lyotovoi, aki a mai Bulgária déli részéből, Melnikből jött volna, miután összekülönbözött hűbérurával, a nikeiai uralkodóval.⁴⁷¹) Visszatérve a királyi adománylevélhez, a

467 Kézai Simon Mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly. <https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm> (2021-09-30)

468 C. A Macartney: Where was 'Black Wallacia' in the Thirteenth Century? *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1940. 2. sz. 198–200. <https://www.jstor.org/stable/25221640> (2020-11-09)

469 Cantacuzino 1996, 35.

470 Marche 2013, 701.

471 Tiberiu Frățilă-Felmer: Basarab House of Walachia. 2016. 22. <https://www.academia.edu/30095489> (2020-01-04)

szörénységi hasznok, jövedelmek és szolgálatok felét a király megtartotta magának, felét pedig átengedte a lovagoknak. Litovoj határőrtartományához korábban Hátszeg is hozzátartozott, most viszont a király leválasztotta ezt az erdélyi területet, és az a hátszegi várnagy vezetése alá került. Ugyanakkor a Duna melléki halastavakat megtartotta magának, és megtartotta Kiliát (Cheley), ha igaz. Kilia bizánci alapítású kikötő a Duna-deltában, neve a görög „gabonátár” (τα χελλια) szóból származik, ez pedig arra utal, hogy a gabonakereskedelemben fontos szerepet játszott. Viszont a királyi fennhatóság már csak papíron létezett, és a jogfenntartás a visszafoglalás vágyát fejezte ki.⁴⁷² (De az is lehet, hogy Cheley nem más, mint a mai olteniai Celeiu.)

IV. Béla ugyancsak ebben az oklevelében a románoknak (*Olati*) kötelezővé tette, hogy a lovagokkal együtt harcoljanak. Bár az Olton túli Cumania nagy részét hatalmukba kerítették a tatárok (és ezt a területet már nemcsak Cumanának, hanem Tartariának is nevezték⁴⁷³), a király a johannitáknak adta „egész Cumaniát” is, nyilván azzal a céllal, hogy foglalják vissza, egyben Szeneszláv vajda földjét (*terra Szeneslai woiavode Olatorum*) ugyancsak meghagyta a románoknak, „miként azt eddig is bírták”. Ez a vajdai föld a havaselvi hegy- és dombvidéket foglalta magában, és talán Fogarast is. A király a lovagokat felhatalmazta a Szörénység újraterelítésével, viszont megtiltotta, hogy a királyságból alattvalóit átcsábítsák. Továbbá kikötötte, ha a johanniták és a helyi hatalmaságok (*maiores terrae*) között vérontásra kerülne sor, ez utóbbiak a királyi udvarhoz fellebbezhessenek. Mindkét vajda románjai jövedelmeinek felét a király megtartotta, és felét átengedte a johannitáknak.⁴⁷⁴ Ezek aztán – talán éppen az 1260-as bolgár támadás miatt – elhagyták az országot.⁴⁷⁵ Elképzelhető, hogy a tatárjárás után a szörényi bánságot vagy annak egy részét Bulgária foglalta el, de a király visszafoglalta, és 1263-ban már megint a szörényi bán állt a tartomány élén.⁴⁷⁶ A johanniták viszont nem vették át tartósan a határvidéket. Nem voltak

472 Deletant 1991, 30–31.

473 Vásáry 2005, 141.

474 Documente 1890, 422–426.

475 Achim 2008, 135.

476 Giurescu–Giurescu 1974, 219.

sokan, számuk még az ezret sem érhetette el,⁴⁷⁷ viszont szervezettségük, harci szellemük miatt megtelepedésük sorsfordító fejlemény lehetett volna.

Béla király pedig közben újból betelepítette a kunokat, fiát is kun leánnyal adta össze, és így – mint a pápának írta – „ma pogányokkal védjük a királyságunkat és pogányokkal vetjük lábaink alá azokat, akik nem tartják az egyház hitét”.⁴⁷⁸ De a kemény nyilatkozattal szemben óvatosan járhatott el; támogatta a görögöket a Latin Császárság elleni harcukban.⁴⁷⁹ A görögkeleti románok egyéb „bolgár, görög, rác skizmatikusokkal” együtt ott harcoltak a seregében, mint ezt II. Ottokár cseh király a pápának felpanaszolta. A katolikus egyház hegemoniája abban nyilvánult meg, hogy a király a románok (akár a székelyek) állatai után fizetett adó egytizedét az esztergomi érseknek ítélte. A székelyek az ökreik után adóztak, úgynevezett ökörsütési adóval tartoztak (4-6 ökör után egyet adtak), ha királyt koronáztak, ha elsőszülött királyfi látott napvilágot, vagy ha királyi lakodalomra került sor. A románok juhötvenneddel adóztak (ötven juh után egy juhval és egy báránnyal) úgy, mint Szerbiában is. (A székelyek és románok – királynak járó – állatadójának tizede viszont az esztergomi érseknek járt. A románok esetében pedig még külön leszögezte a királyi rendelet, hogy azok bárhol is legyenek, és bárhonnan is jöttek.⁴⁸⁰)

A tatárjárás kétéves pusztítása fordulatot hozott Béla király politikájában. A sorsdöntő muhipusztai csatában a könnyűfegyverzetű népek hamar kereket oldottak, életét ő maga is nehézfegyverzetű harcosai odaadásának köszönhette. Ezután rákényszerült arra, hogy folytassa apja birtokadományozó – privatizációs – politikáját. A vármegyei földvárak is csődöt mondtak, és csak a magánbirtokok urai voltak képesek kővárakat emelni és nehézfegyverzetű harcosokat kiállítani. A királyi hatalom a románokat viszont egy ideig még védelmezte a feudalizációtól, így a hátszegi kenézeket is. A bánsági Gyepű (Gepu, románul: Prisaca, 1469-ben Prezaka, ma: Constantin Daicoviciu), Tövis (Tyuis) és más

477 Stahl 1965, 19.

478 Codex 1829, 222. Scriptores 1937, 933 a.

479 Török 2004, 200.

480 Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. *Történelmi Szemle*, 1964. 6.

karánsebesi helyek birtokosait pedig megerősítette örökségükben.⁴⁸¹ Ezeknek a falvaknak már a neve is utal határvédő szerepükre, egyébként a Szörénységbe vezető utat biztosították. A Magyar Királyság nem mondott le a Kárpáton túli területekről, adóztatta a helyi hatalmi közösségeket, és ezt a hatalmi konstellációt lehet magyar–román kondominiumnak is nevezni,⁴⁸² amely egy törékeny magyar–román–tatár (kun) hatalmi egyensúlyon alapult. A tatárjárás megállította a Kárpáton túli román területeken a magyarok megtelepedését, de a Magyar Királyság fennhatóságának megszilárdulását a Magyarországon elszabaduló anarchia is gátolta.

Anarchia és rend. Kun László és III. Endre

Az anarchia a rendszerből következett, különben is a stabilitás mindig és mindenütt kitermeli az ellentétjét. IV. Béla ellen is fellépett a saját fia, ahogyan ő is korábban apja ellen, és megint megosztották a hatalmat, István Erdély hercege lett. Királykodása pedig csak két évig (1270–1272) tartott. Utána kiskorú fia, IV. (Kun) László (1272–1290) következett a trónon, de sokáig anyja, Kun Erzsébet gyámsága alatt állt. Közben a főurak egymás ellen fordultak, harcba szálltak a vezető tisztségekért, és valamennyien arra törekedtek, hogy hatalmukat a királyi hatalom rovására növeljék. Litovoj – vagy az ő hasonnevű fia vagy unokája – is próbálkozott. Időközben megszerezhetette Szeneszlav vajdaságát, és megtagadta a magyar királynak járó adót. De 1279-ben a király egyik kedvence csatában megölte, a testvérét, Bärbatot elfogta, akiért a király még jókora váltságdíjat is kicsikart, és a korábbi függőségi viszonyt visszaállították.⁴⁸³ A viszálykodásokba a pápa is beavatkozott. 1279-ben legátusként oda küldte Fülöp fermói püspököt, aki Budán zsinatot tartott. A zsinat rendelkezéseivel meg akarta szilárdítani az egyház anyagi helyzetét és az egyházi fegyelmet. Ennek

481 Györffy: Adatok, 10.

482 Makkai 1948, 22.

483 Achim 2008, 208–212.

érdekében megtiltotta a katolikusoknak a „skizmatikus” templomok látogatását, valamint azt, hogy „skizmatikus” papok katolikus templomban tartsanak szertartást, sőt azt is, hogy püspöki engedély nélkül templomot emeljenek.⁴⁸⁴ A nagy kérdés a kunok helyzetének rendezése lett, annál is inkább, mert a király a főúri csoportosulások ellenében a kunokat vetette be. Körükben érezte jól magát, feleségét is elhagyta, és kun lányokkal barátkozott.

A kunok vezetőrétege már hasonult a magyar nemesekhez, jelentős részük viszont még őrizte a nomád életformát, és a kereszténységet sem vette fel. Ezért az országgyűlés meghozta azokat a kun törvényeket, amelyek területi autonómiát biztosítottak a kunoknak, de egyben elrendelték a katolizálásukat, kimondták a kunok személyes hadkötelezettségét, és a kun főurak útja is megnyílt a magyar nemességbe. A polgárháborús állapotok ezzel még nem értek véget. A királynak a kunokat is le kellett győznie, akik egy része a tatárokhoz menekült, elsősorban Havaselvére. 1282-ben az elégedetlen magyarországi kunok úgy lázadtak fel a király ellen, hogy segítségül hívták a havaselveieket. Ők Oldamur nevű vezérükkel dúlták az országot, akinek állítólag még a királyi koronát is meg akarták szerezni, amíg újabb vereséget nem szenvedtek.⁴⁸⁵ (Egy Oldamur nevű Nagyszében környéki románt ismerünk meg az egyik, még ismertetésre kerülő 1383-as erdélyi oklevélből.⁴⁸⁶)

1285-ben bekövetkezett a „második tatárjárás”. Ez is egy átfogó – Lengyelország és Bizánc elleni – támadás részeként bontakozott ki. Most azonban a tatárok Magyarországra jóval kisebb erőkkel támadtak, és súlyos csapásokat szenvedtek el. Az esztergomi prépost is büszkén értesítette kanonokjait, hogy miután a szerinte kétszázezres tatár sereg Erdélyen keresztül vonult vissza, ott útjukat a székelyek, a románok és a szászok akadályokkal torlaszolták el.⁴⁸⁷ A kétszázezer természetesen eltúlzott szám, de a tatároknak még volt annyi erejük, hogy a következő években felszámolják a szörényi bánságot, és így a tatár törzsszövetség fennhatósága, az Arany Horda határa a Vaskapuig ter-

484 Turcuş 2001b, 212.

485 Pauler 1899, 361. Györffy 2014, 335.

486 Documenta 1941, 302.

487 Levelek 1960, 200.

jedt. Az Arany Hordán belül Nogáj kán az Al-Dunánál (a dobrudzsai Isaccea fővárossal) külön hatalmi centrumot alakított ki, az úgynevezett Kékhordát, amelynek vezetői aztán meghasonlottak az Arany Horda vezetőivel. A tatárok a korábbi magyar balkáni bánságokat, emellett Bulgáriát és Szerbiát is maguk alá rendelték, és törzsi államukba betagolták a Kárpátokon túli kunokat is. Magyarországot még közelebbről érintette az, hogy László király tatár segítséget is igénybe vett a belső hatalmi harcban, méghozzá a szepesi városok ellen, és ezzel még élesebben szembekerült a katolikus egyházzal, amely mindig is óvta a magyar királyokat attól, hogy a tatárokkal egyezkedjenek. Mindkét fél igyekezett a románokat is maga mellé állítani. Ladomer érsek a Szeben és a Barca megyei (barcasági) románokat is felszólította, hogy a tatárok szövetségét kereső király követeit fogják el.⁴⁸⁸ László király viszont annyira pártfogolhatta a görögkeleti ortodoxokat, hogy ennek emlékét még egy 16. századi orosz krónika is megőrizte. Eszerint egy bizonyos Vladisláv, azaz László király, akit a szerb Száva érsek keresztelt meg, titokban szívében őrizte Krisztus hitét, királyként pedig latinságot színlelt. Mindez persze későbbi találmány, de valóságos mozzanatokkal. Mivel Lászlót éppen a kunok ölték meg, a pápa az olmützi püspököt rendelte ki annak tisztázására, hogy a király „skizmatikusként” vagy katolikusként hunyt-e el.⁴⁸⁹

Az új király, III. Endre (1290–1301) immár teljességgel a katolikus egyházra támaszkodott, a főúri csoportokkal szemben a köznemességre, és a szabad királyi népek helyzetét próbálta erősíteni. Ha anarchia dúlt, mindig az egyház próbálta biztosítani a rendet, megfékezni a törvénytelenéseket, a hatalmi önkényt. A bárói uralom, az oligarchia ellenében a főpapok megpróbálták rendi államot szervezni. Rendként próbálták felléptetni a nemességet, érvényt szerezni annak az elképzelésnek, hogy a főúr és a köznemes egyenjogú tagjai a nemesek közösségének. Ezt a víziót paradox módon – feltehetően a szolgai rendből kiemelkedett pap és királyi jegyző – Kézai Simon krónikája ágyazta be a magyar történelemszemléletbe. A nemesek ugyanis szerint a hadi kötelezettségeiket teljesítő harcosok, míg azok, akik ezt nem tették, a köznép szolgásgába sülly-

488 Documenta 1941, 31.

489 Papacostea 1993, 163.

lyedtek, mely köznépet még a hadifoglyok alkották, bár ezek közül „némely derékabbakat” maguk közé fogadtak, és velük együtt hadakoztak. A nemességet „a tiszta magyarságból” valók mellett „csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények s majd minden külföldi nemzetből [jöttek], mely az ég alatt van”, alkotják.⁴⁹⁰ És ez a nemesség – a gondosan megszerkesztett hun hagyománynak megfelelően – önrendelkező, törvényalkotó közösség. III. Endre ennek a szemléletnek próbált érvényt szerezni. Immár törvényben írták elő az országgyűlések rendszeres megtartását. 1298-ban a *status* szót először használták a *congregatio* értelmében egész Európában. A rend biztosításának érdekében a korona fogalma is hamarabb jelent meg, mint Csehországban vagy Lengyelországban. Tehát az, hogy a korona testesíti meg az ország egységét, a király és a nemesség közösségét, amiből az következik, hogy a korona uralkodik, ő a lojalitás tárgya. A király és a nemesség közösen hozza a törvényt, ez pedig természetesen a különböző erők és csoportok bonyolult összjátékához vezet.⁴⁹¹

III. Endre Erdélyben is igyekezett rendet teremteni. Már 1291-ben „valamennyi nemessel, szászokkal, székelyekkel és románokkal, akik az erdélyi részekben laknak” (*universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transsilvanis*) Gyulafehérvárott „az ő helyzetük megreformálását célzó gyűlést” (*pro reformatione status eorundem congregationem*) tartott. És ezen Ugrin mester visszakapta – úgymond igazságtalanul elvett – fogarasi (Fogras) és szombatfalvi (Zumbothel), Olt menti birtokait. És éppen a jelenlevők, többek között románok, bizonyították, hogy ezt a birtokot már Ugrin ősei is birtokolták.⁴⁹² Ugyanakkor az erről a fejleményről tudósító oklevél némileg gyanús. Elképzelhető, hogy éppen a főúri birtokszerzés érdekében hamisították.⁴⁹³ Lehet, de még hamisabb a nemzeti birtokszerzésről és birtokvesztésről szóló vita, amikor ezt az esetet a modern nemzeti sorstörténetbe illesztik. Iorga felülmúlhatatlan: „valóságos forradalmat” vizionált, amikor azt fejtegette, hogy ott és akkor alkotmányozó gyűlés ült össze, ahová nem a román köznépet hívták meg, hanem

490 Kézai Simon Mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly. <https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm> (2021-09-30)

491 Gerics 1987, 314–321.

492 Érszegi 1997, 64–71.

493 Andea 2015, 407–417.

a vezetőket. A következő évben pedig a románok helyét elfoglalták a kunok.⁴⁹⁴ Más szóval Iorga előadásában a románokat, a román nemzetet kirekesztették, mint azt még sokan visszhangozzák. Igaz, kevesebb fantáziával teszik ezt.⁴⁹⁵ Ami a kunokat illeti, az alföldi kun kerületekről van szó, amikor 1298-ban a magyar országgyűlésről a név szerint felsorolt főpapok és bárók, végül „a nemesek, székelyek, szászok és kunok egyeteme”, azaz összessége (*universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum*) tudatott arról, hogy kit emelt a nemesség soraiba.⁴⁹⁶ A román nemesek eleve a nemesség „egyeteméhez” tartoztak. 1291-ben a nemesek között – elvben – akár román és szász is lehetett, a nemesek után felsorolt népek pedig a kiváltságos – területi autonómiával rendelkező – királyi népek közé tartoztak. Ezek vezetői mehetek akkor Gyulafehérvárra. A nemességbe vezető út mindenki számára nyitva állt. Később a szászok a saját autonóm területükön kívül birtokszerzéssel a nemesek sorába emelkedtek, a székelyek és a románok pedig autonóm területeiken belül is. Viszont valóban nem alakult ki olyan autonóm román népközösség, amely a román kerületek vezetőit, a kenézeket és vajdákat összefogta volna. A kenézek és a vajdák a kerületi bíróságokon rendezték saját belső ügyeiket.⁴⁹⁷ Hogy ez miért alakult így, és miért nem úgy jártak el, mint a székelyek és a szászok, arról még folyik a vita. Ugrin mester és nemzetsége azonban nem foglalta el fogarasi birtokait, márpedig korábban nemcsak szörényi bán volt,⁴⁹⁸ hanem erdélyi vajda is.⁴⁹⁹ Elképzelhető, hogy a század derekán valóban lehettek ott birtokai. És ki nem igyekezett birtokot szerezni abban a korban?

A nagyurak birtokszerző tevékenységével szemben a királyi hatalom igyekezett megakadályozni a románok jobbágysorba süllyesztését is, hiszen a földesúr ennek révén rátette a kezét arra az adóra, amelyet az addig szabad román a királyi kincstárnak fizetett. 1293-ban III. Endre egyik oklevelében emlékeztetett rá:

494 Iorga 1937, 147.

495 Documenta 1941, 33–35.

496 Urkundenbuch, <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/255> 193. (2020-01-30)

497 Makkai 1989, 175.

498 Györfy 1987, 449.

499 Lukács 1999, 162–166.

„bárói tanácsára” elrendelte azt, hogy a nemesi fennhatóság alá vont románokat telepítsék a székesi királyi uradalomba. Innen a még ma is fel-felbukkanó hamis vélekedés, mely szerint Erdélynek ekkor csak annyi román lakója lett volna, hogy azokat össze lehetett volna gyűjteni egyetlen uradalom területén.⁵⁰⁰ (Ezzel szemben van, aki úgy véli, hogy csupán a székesi királyi birtokról elszökött elemek visszarendeléséről volt szó.⁵⁰¹) Ezt a székesi uradalmat sokáig rossz helyen keresték a térképen, míg nem tisztázták, hogy az maga az omlási uralom, amely négy száz és öt román faluból állt, és később hosszabb időszakokon át a havaselsői vajdák hűbértartói lettek. De ami a királyi rendelkezés célját illeti, egyértelmű, hogy a király a szabad román elemeket védte, és gátat akart vetni a román szabadok tömeges lesüllyesztésével kezdődő feudalizációnak. Egyelőre pedig olyan csekély lehetett még a feudális függőségbe kerülő románok száma, hogy viszonylag kis területre lehetett őket csoportosítani – mint ezt a komolytalan magyar munkákkal szemben komoly magyar munkák is hangsúlyozzák.⁵⁰²

Az 1293-as rendelkezés már említett korábbi félreértelmezése kapcsán is írhatott Ferdinand Lot (aki egyébként nem fogadta el a dáko–román kontinuitás tanát) a magyar történészek álnokságáról.⁵⁰³ Az álnokságnak sok arca van. De a történész nem feltétlenül hamiskártyás, bár akad ilyen is, de gyakran előfordul, hogy a koncepció elfedi a valóságot. Ilyenkor szelektíven olvassuk a forrásokat, és elmondhatjuk: annál rosszabb a tényeknek. Példa erre az a vélemény, mely szerint Ugrin mester birtokba helyezésével megszüntették volna a fogarasi román autonómiát. Csakhogy ebből a felfogásból kimaradt az 1293-as királyi parancs,⁵⁰⁴ holott ez továbbra is a váruradalmaknak alárendelt szabad románok és szabadságaik királyi védelmét jelentette. Ilyen szabad román közösségek élhettek még az Erdélyt és Magyarországot elválasztó bihari hegyek-

500 Vékony 1989, 202. Kristó 2003, 197.

501 Sălăgean 2003, 340.

502 *A románok története*. Szerk. Gáldi László, Makkai László. Budapest, 1941. 49.; *Erdély története. I.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1988. 318.

503 Brătianu 1988a, 185.

504 Papacostea 1993, 130, 166.

ben.⁵⁰⁵ (Sőt Nagyvárad környékén még kunok is.⁵⁰⁶) Ugyanakkor a király egyes esetekben engedélyezte, hogy a gyulafehérvári káptalan román családokat telepítsen a maga birtokaira, és a brassói *comes*nek is adományozott román falvakat. III. Endre elhunyt után Magyarországon újabb anarchia, majd újabb konszolidáció időszaka következett. A Kárpátokon túl pedig megalakulhattak a független román államok.

505 Documenta 1941, 44.

506 Documenta 1941, 93.

SZÉLCSEND „A ROSSZAK ÚTJÁN”. HAVASELVE ÉS MOLDVA BELÉPÉSE A TÖRTÉNELEMBE

„Tudva van, hogy mások is lakták előttünk ezt az országot. Felismerhető, hogy a várakat a frankok emelték, amelyben Róma seregei sokszor még télen is laktak, és a szkítákkal vagy a tatárokkal, olykor pedig Boszniával és Ruméliával is harcoltak, eljutva egész a perzsákig. Ez az ország a rosszak útján fekszik, eláraszották a hadak, amelyek itt háborúztak, miként azt a mindenütt látható nagy és kis halmok, valamint a Dnyeszternél és Prutnál, továbbá az erdőkben húzódó sáncok tanúsítják, és mivel ezeket a háborúkat az ország nem bírta elviselni, ezért szétesett és elnéptelenedett” – írta valamikor az 1640-es években Grigore Ureche, Moldova történetének első nagyszabású, román nyelvű krónikájában.⁵⁰⁷ És „a rosszak útján” kifejezés ma már szállóigévé vált, olyanná, amely magyarázza Románia fejlődésének és állapotának bajait. (Ha egyházi szövegekben bukkan fel a kifejezés, akkor magyarul azt jelenti: a bűnök útján, ahonnan a bűnbánat útján lehet kijutni.)

Ez az Ureche-féle Róma már az a Bizánc, amelynek a kelet felől jövő nomád népekkel kellett megküzdenie, először a besenyőkkel, majd a kunokkal. Aztán jöttek a tatárok, akik maguk alá rendelték a kunokat, így a Kárpátoktól keletre, valamint a Kárpátok és a Duna közötti terület a tatár állam, az Arany Horda része lett. Ez utóbbit Cumanianak (Kunországnak) nevezik forrásaink, az európaiak pedig Tartariának is. A magyar királyok IV. Béla óta a Cumania királya címet is felvették, de ez 1241 után majd egy évszázadon keresztül csak a terület megszerzését célzó hatalmi igényt fejezte ki, és azt a szándékot, hogy visszaszo-

⁵⁰⁷ Ureche 1958, 67–68.

rítsák a tatárokat. Később az Arany Horda több részbirodalomra oszlott. A 13. század vége felé Nogáj kán még megrohamozta Magyarországot, de kudarcot vallott. Míg a balkáni államokat a tatárok adófizetésre kényszerítették, a magyar királyokkal nem bírtak, bár keleti hatalmi terjeszkedésüket megállították. Aztán fordult a kocka.

A hatékony tatárellenes fellépés és egyben a magyar királyi terjeszkedő politika ideje akkor jött el, amikor Károly Róbert (1301/1308–1342), az Anjou-házból való nápolyi király fia foglalta el végérvényesen a magyar trónt. 1301-től 1308-ig állandó harcot kellett vívnia a riválisokkal és a helyi nagyurakkal, aztán konszolidálta hatalmát és az országot. Fia, Nagy Lajos (1342–1382) még a lengyel királyi koronát is megszerezte. A magyarországi Anjou-királyokkal új kor köszöntött be Közép-Európa történetébe, mert kellő ellensúlyt tudtak kialakítani a Német-római Birodalom ellenében. Némileg úgy kell elképzelnünk ezeket az „idegen” uralkodókat, mint olyan multinacionális cégek vezetőit, akik törzsterületüket új hazájukba helyezik át, majd ott kamatoztatják nyugati tudásukat és kapcsolataikat. Esetünkben nem is egy Anjou-dinasztiáról beszélhetünk, hanem ötről, akiknek tagjai – a Német-római Birodalom kivételével – szinte egész Európát behálózták. A nápolyiak a pápa hűbéresei voltak, és a magyar trónra ülve folytatták a Nyugat – pápa által legitimált – keleti terjeszkedését, bár ha a családi becsület úgy kívánta, Lajos király dacolt a pápával is. De azért 1352-ben például a pápa – mint valami hűbérúr – megírja Lajos királynak, hogy mindaz, amit elfoglal „a skizmatikusok és hitetlenek kezéből” (*de manibus Schismaticorum et infidelium*), azt neki és örököseinek adományozza, és annak érdekében, hogy „a tatárokat és hitetleneket” kiüldözze királyságából, átengedte még a tizedet is.⁵⁰⁸

A két Anjou-király terjesztette a nyugati állam- és társadalomszervezési technikákat, miközben a hazai sajátosságokhoz és hagyományokhoz is alkalmazkodott. A királyi kíséretet alkotó magyar nemesek már korábban, a 13. század elején páncélba öltöztek, és szívesen vettek fel nyugatias neveket, mint például az Akhilleuszról származó Ehellőst, de az igazi lovagkor az Anjoukkal köszöntött be. Károly Róbert felállította a Szent György Lovagrendet, és

508 Documente 1887, 24–25.

meghonosította a nemesi címerek divatját. Maga a címer szó francia eredetű, és először olyan sisakdíszet jelentett, amelyet a király adott érdemes lovagjának. A magyar „Anjou-királyság – írja Iorga – a francia civilizáció térhódításának egyik formája”.⁵⁰⁹ Annál is inkább, mert Lajos király harcos katolikus hittérítő keresztes lovagként lépett fel. Ősei is erre kötelezték. Nápolyi király ükajja Szent Lajos francia király fivére volt; apja fivére, Lajos a nápolyi királyi trón helyett a szerzetességet választotta, és már 1317-ben szentté avatták; lengyel anyja mélyen vallásos életet élt, valóságos társuralkodóként viselkedett. Ugyanakkor Nagy Károlyig vezethető vissza a családfája, és őseinek többsége német volt, sőt több orosz és kun őst mutathatott fel, mint franciát.⁵¹⁰ A mi Lajos királyunk lányát, Hedvig lengyel királynőt alattvalói már életében szentként tisztelték, és 1997-ben szentté is avatták. Jótékonykodásával terjesztette a hitet. Lajos király a kardjával próbálta. Szent László kultuszát ápolta, és rá is illik, amit elődje, a szent király vallott: „bűnös vagyok, mert a földi méltóság teendőit nem lehet előmozdítani súlyos vétkek nélkül”.⁵¹¹ Alig telt el olyan esztendő, hogy Lajos király ne szállt volna hadba, ráadásul a szélrózsa minden irányában hadakozott. A lovagi és családi becsület nála dinasztikus hódítási szándékokkal keveredett. A német császárra azért támadt rá, mert az anyjáról csúnyán nyilatkozott. Nápolyba vérbosszú vezette, mert ott a testvérét gyilkolták meg. Kelet és dél felé a pápák által szorgalmazott hittérítő cél lebegett a szeme előtt: ott határőrvidékeket akart kiépíteni, a román vajdákat hűbéresévé tenni, a bolgár és délszláv területekből pedig ütközőállamocskákat akart kialakítani. A lovagi hadviselést a helyi hagyományokkal ötvözte. Egy nyugatias harcos kiállításához egyre több munkáskézre, azaz jobbágyra vagy inkább jobbágyfalura volt szükség, a lovagkirály seregeinek zöme mégis oly módon harcolt, mint 10. századbeli őseink.

Az Anjouk Magyarországon a feudális társadalmi élet új formáit honosították meg, ugyanakkor nem engedték meg azt, amit például egy francia király meg kellett engedjen hűbéres urainak a feudális világ klasszikus hazájában. A tartományurak hatalmát megtörték, új arisztokráciát hívtak életre, és oszto-

509 Iorga 1937, 168.

510 Bertényi 1987, 166.

511 Levelek 1960, 93.

gatták a várbirtokokat. De ezeket az új uraknak mint tisztségviselőiknek adták át, akik aztán tisztségükért (*pro honore*) megkapták a váruradalom jövedelmének egy részét, és engedelmeskedniük kellett a királyi parancsoknak. Lajos uralmának vége felé az ország háromszáz várának a fele királyi vár lett. Közben a köznemességet is erősítették, és lehetővé tették, hogy a köznemesek a vármegegyében jobban tudják érvényesíteni az érdekeiket. Ugyanakkor az uraknak a jobbágyság fölötti hatalmát a korábbinál még tovább bővítették.⁵¹² Így már nem lehetett ember úr nélkül. És a király volt mindenkinek az ura, a királyi akarat legitimálta az egyes ember szabadságait. Aki pedig szükségét látta, hivatkozott is a szent királyok adta szabadságaira.

A két Anjou-király a román történelem alakulásában is kulcsszerepet játszott. Románok harcoltak velük és ellenük „a rosszak útján” is. Ennek a krónikástól származó kifejezésnek az analógiájára P. P. Panaitescu olyan helyzetjellemezéssel élt, amely közelebb visz a történeti tájhoz: „Románia különféle műveltségek és befolyások országútja.”⁵¹³ Kérdés: milyen „műveltségek és befolyások” érvényesültek a Kárpátokon túl?

A 14. század nagy fejleményeihez tartozik két román állam, Havaselve (másképpen Havasalföld), románul Țara Românească (‘Román Ország’) és Moldova születése. Havaselve neve úgy alakult ki, mint Erdélyé. Ez utóbbi a Magyar Királyságnak az „erdőntúli” területét jelentette; Havaselve pedig a havason túli területeket, amelyek hol lazán, hol szorosabban, hol sehogy sem tartoztak a magyar király fennhatósága alá. A két Anjou-király a keresztes hadjáratok hagyományát is folytatta, amikor az időközben muzulmánna lett tatárok (és az ő fennhatóságuk alá tartozó kunok) ellen lépett fel. Mindkét király határőrtartományt akart kialakítani a Kárpátok két oldalán.

A tatárok ellen sikerrel is jártak, de a felszabadított területek az ő függésükből is felszabadították magukat. A folyamat egyszerűnek tűnik. Még az 1910-es évek társadalmi állapotai is érzékeltetik, hogy mi történt. 1912-ben Ó-Romániában összeírták, hogy kinek milyen – szabadparaszt vagy jobbágyparaszt – ősei voltak. Havaselve hegyvidékén a többség szabadparaszti, Moldvában viszont

512 Engel 2001. Engel–Kristó–Kubinyi 2005.

513 Idézi: Elekes 1941a, 98.

csak bizonyos északi és déli határterületeken. Havaselvén ugyanis a hegyvidékről indultak azok a harcosok, akik a síkvidékről elűzték a tatárokat, és függésükbe vonták a helyi lakosságot. Moldva országalapítói viszont Magyarországról, Máramarosból jöttek, és úgy építették ki hatalmukat, hogy a helyi lakossággal sok helyt szövetkeztek. A szabadparashti közösségek szabadságát a stratégiai fontosságú határvidékeken elismerték és óvták.⁵¹⁴ Madártávlatból – a „szociológiai régészet” módszerével megközelítve – így néz ki a történeti táj, de a részletek megítélésében ma is dúlnak a historiográfiai csaták. A korabeli források is sokféle találgatásra adnak alkalmat. Máig azonosíthatatlan népek és népcsoportok is felbukkantak a térségben. Ilyenek a dél-moldvai brodníkok, akiket ma inkább török eredetűeknek tartanak, mintsem szlávnak vagy románnak. Ilyenek még a Galícia, az akkori Halics déli részén is feltűnő bolohovánok, akiket a magyar történész románoknak tart,⁵¹⁵ míg ezt a román történész sejtelmesen teszi, jelezve, hogy szlávok is lehettek.⁵¹⁶

Bászáráb vajda és Károly Róbert király

A 17. század második felében összeállított havaselvi krónika szerint az ország lakói „azoktól a románoktól (*rumânii*) származnak, akik elváltak a rómaiaktól és észak felé vándoroltak, átkeltek a Dunán, egy részük Szörény váránál (Turnul Severinului) telepedett le, a másik Magyarországon (Țara Ungurească), az Olt és a Maros mellékén, és a Tisza mentén eljutottak egészen Máramarosig. Azok, akik Szörény váránál telepedtek le, a hegyek alján egészen az Oltig jutottak, mások pedig az Aldunáig. És így benépesítették az egész vidéket, egészen Nikápolyig”. A Szörény váriak a Bászárábok nemzetségéből bánt választottak, aki aztán Craiovára tette át székhelyét. 1290-ben „egy magyarországi vajda, akit Fekete Rádunak (Radul Negru) hívtak, omlási és fogarasi nagyherceg, egész háznépével és

514 Stahl 1992a, 92. Stahl 1965, 22–26.

515 MTAKK, Ms. 5456/9. Jancsó Benedek: Románia története kezdettől a XIX. századig. 14.

516 Spinei 2009, 161–162.

népek sokaságával: románokkal (*rumânii*), pápistákkal, szászokkal, mindenféle emberekkel felkerekedett, és a Dâmbovița mentén leereszkedve új országot alapított”. Megalapították Câmpulung városát, majd Argeșt, majd egészen a Szeretig és Brăila városáig terjeszkedtek, továbbá az Oltig. Ezek után Bászarábék az egész bojársággal felkerekedtek, és meghódoltak Rádunak egyedüli uruként ismerve el őt, aki a következő címet vette fel ószláv, pontosabban középbolgár nyelven: „»V Hriszta bogá blágoveanomou blágocesztivomu i Hriszto ljubivomu samoderzsavnomu, Io Radul Negru vojevod bozsiu miloszyi gospodariu vszeja zemli Ungrovlahiszkiia za planyinszki i ot Almas i Fagaras hercegu.« Ez román nyelven: »Krisztus Istenben igaz hívő és igaz tisztességű és Krisztust-szerető egyeduralkodó, Jo Fekete Rádu vajda, Isten kegyelméből Magyarországból alapított egész Román Ország (Țara Rumânească) és Omlás és Fogaras hercege.« Ez az akkori és mai uralkodók címe, miként ez valóságosan is látható az ország oklevelein.”⁵¹⁷

Amikor ezt a krónikát összeállították, Európa már tudhatott Fekete vajdáról. Elsőként a raguzai Pietro Luccari 1605-ben megjelent művében említette őt, mint aki „magyar nemzetből” való, és 1310-ben foglalta el Havaselvét.⁵¹⁸ Aleppói Pál szír szerzetes a 17. század derekán Câmpulungban arról hallott, hogy „a románok a magyarok városaiban éltek a király uralkodása és comesükkel az élen, ez a comes ájtott ide lovait legeltetni erre a földre, amely a tatárok kezében volt és nem lakta senki. A király engedélyét kérte, és Isten segédelmével kiűzte a tatárokat, hatalma gyarapodásával pedig uralkodóvá tett. Ezt a comest Fekete (Negru) vajdának hívták”.⁵¹⁹ Szent Nikodémusz 1763-ban közzétett életrajzában a románok Batu kán hadai elől Magyarországra menekültek, a kánt László (Vladislav) magyar király megölte. Moldvát is felszabadította a tatárok uralma alól, testvére, Radu Negru pedig Havaselvről űzte ki a tatárokat.⁵²⁰

A román krónika elbeszélésében a szakirodalom szerint vélt és valós mozzanatok keverednek. A románok északra vándorlásának leírása megelégszik Philippide elméletét, vagy akár valami korábbi népmozgás emléke lehet. 1238-

517 Cronici 1961, 83–85.

518 Luccari 1790, 82.

519 Călători 1976, 170.

520 Cosma 2000, 513.

ban IV. Béla király arról írt a pápának, hogy „Bulgária részei felől azon a földön, amelyet Szörénynek (Zeuren) neveznek, és amely eddig pusztá volt, a népsokasága felduzzadt” (és ezért számukra püspökséget akart állítani).⁵²¹ Így – a történeti forráskritika egyik klasszikusa, Dimitrie Onciul szerint – a havaselvi államalapítás története egyszerre foglal magába élő néphagyományt és krónikás leleményt, és pedig a moldvai államalapítás analógiájára képzelték el a honalapítók magyarországi eredetét.⁵²² Iorga az egészet utólagos konstrukciónak tartotta: Fekete Rádu fiktív személy, fantazma; a Fogarasból kiinduló államalapítás legenda, és a havaselvi vajdák címe ihlette meg a krónikásokat, hiszen a 14–15. század folyamán Fogaras és Omlás hosszabb-rövidebb ideig vajdai hűbértartomány volt, amelyet a magyar király a vajda hűségének fejében engedett át. Így foglalta össze Iorga elődei eredményeit.⁵²³

De azóta is találgatják, hogy az a bizonyos Fekete vajda mégis kivel azonosítható. Akadt, aki úgy vélte, hogy Fekete vajda maga az államalapító Bászáráb, akinek Fekete volt a ragadványneve, és a végén már a ragadványnevből lett személynév Bászáráb nélkül, és a Bászáráb személynév pedig az uralkodói dinasztiát jelölő családnévvé változott.⁵²⁴ Ma már általában arra a következtetésre jutnak, hogy Fekete Rádu az államalapító Bászáráb apja lehetett. Ezzel szemben elképzelhető az, hogy amikor 1374–1375-ben a magyar király, Nagy Lajos meghasonlott Lajkó havaselvi vajdával, elvette ennek fogarasi és omlási hűbértartományát, akkor a vajda testvére, Rádu, aki néhány év múlva trónra lépett, kíséretével kivonult Erdélyből, és ennek emlékét őrzi a Fogarasból kiinduló honfoglalás története.⁵²⁵

A „fekete” jelző eligazít és megtéveszt. Mindenesetre azért is kézenfekvő lehetett, mert egykor a Duna mentét a fekete kunok lakták. Az egyik magyar krónikában Fekete Cumaniaként tűnik fel Havaselve,⁵²⁶ a szerb forrásokban pedig Fekete Vlachiaként (Kara-Vlaška); Fehér Vlachia a központi törzsterület, az

521 Documente 1887, 183.

522 Onciul 1968, 564–567, 667.

523 Iorga 1937, 156, 163.

524 Lapedatu 2008, 41.

525 Iosipescu 2013, 492.

526 Vásáry 2005, 140.

Aszenida állam lett volna.⁵²⁷ Bászáráb a fekete tatároktól vette át Fekete Cumaníát, és innen Vlachia fekete jelzője.⁵²⁸ A fekete színt viszont égtájat jelző színként is lehet értelmezni. Közép-Ázsiában négy színnel jelezték a négy irányt: sárgával a központot, a fekete pedig északit jelentett. Fekete vajda pedig észak felől, Fogarasból telepedett át kíséretével.⁵²⁹ És elismerte a tatár(-kun) főhatóságot. A Fekete Rádu név egyébként szokványos lehetett, mert amikor 1383-ban Nagyszeben városa és Nagyszeben szék a környékbeli románokkal békeszerződést kötött, a román felek között ott van Niger Radul is.⁵³⁰ Újabb érv a régi tanulság mellett: a múltat nehéz megjósolni.

Az uralkodói címben szereplő *Jo* – egy régi oknyomozó történész szerint – nem más, mint a szokás által szentesített ragadvány-, illetve méltóságnév: az Aszenida Szép János (Káloján, Ioniță) rövidített alakja, amelyet úgy használtak a havaselvi uralkodók, mint a rómaiak a Caesart.⁵³¹ Más elképzelés szerint Bászáráb keresztnéve Ioan, azaz János volt, és innen a *Jo*,⁵³² amely azt jelenti, hogy „Isten kiválasztotta” vagy „Isten ajándéka”.⁵³³ A fogarasi honalapításhoz az ötletet Havaselve szláv neve, Ungrovlachia, azaz Magyar-Oláhország (Magyar-Valachia) adhatta. A megnevezés egyesek szerint egyszerűen csak a földrajzi szomszédságra utal, a Magyarország melletti Valachiát jelent. A bizánci pátriárka nevezte így (Ουγγροβλαχία), hogy megkülönböztesse a Balkánon található Kis- és Nagy-Valachiától, amelyek nem önálló államot, hanem önálló igazgatású román lakosság területeit jelentették. Mások szerint az Ungrovlachia megnevezés azt jelzi, hogy Havaselve kezdetben és olykor függetlenedése után is magyar hűbéres tartomány volt. Mindenesetre a név bizánci találmány, és az új érseki tartományt jelölte. A havaselvi vajdák sokáig Ungrovlachia urának nevezték magukat, és csak később Țara Românească urának. Ez arra utal, hogy a

527 Onciul 1968, 607–618.

528 Stoicescu 1980, 163.

529 Tasin Gemil: Cumano-Tatars and the Early Medieval Romanian States. *Studia et documenta turcologica*, 2014. 2. sz. 93.

530 Documenta 1941, 302.

531 Onciul 1968, 619.

532 Cazacu–Mureșan 2013, 31, 152.

533 Teoteoi 2001, 167.

pátriárka befolyása sokkal erősebb volt Havaselvén, mint Moldvában. És némi túlzással azt is el lehet mondani, hogy az érsekség csinálta az országot.⁵³⁴

Valószínű, hogy kezdetben Fogaras is – miként Hátszeg – a Kárpátokon túli területekkel együtt közös igazgatás alatt állt, aztán Câmpulung központtal királyi határőrtartományt hoztak létre, hiszen már a barcasági teutonok hatékonyan terjeszkedtek. 1300-ból fennmaradt Laurentius comesnek a sírköve a Bărăție (<Barátság) nevű templomban. Az itteni dominikánusok kolostorának a neve is magyar eredetű: Cloașter (<Kolostor), ez pedig magyar telepések egykori jelenlétére utal.⁵³⁵ Ugyanakkor feltételezni lehet azt is, hogy Fekete Rádu országalapításának valós magva a fogarasi románok és a király meghasonlása. Az váltotta volna ki a nagy elvándorlást, hogy 1291-ben Ugrin mesternek ítélték Fogarast, és a románokat többet nem idézték meg a tartománygyűlésre és a magyarországi országgyűlésre sem, a helyüket kun előkelők foglalták el.⁵³⁶ Mindez sokáig élő feltételezés volt, de megdőlt.⁵³⁷ Az államszervezés valóban Fogarásból és Erdélyből indult ki. A magyar koronának alárendelt határőrtartományt szerveztek, és ennek Fogaras és Havaselve hegyvidéke egyaránt a részét alkotta – egy ideig.⁵³⁸ Viszont tény, hogy a havaselvi bojári nagybirtokok nem fejedelmi adományozás révén alakultak ki, mert nagyobb adományról nincs is tudomásunk, és ez az államalapítás előtti viszonyokra utal.⁵³⁹ Az országot egyesítő nagy vajda korábbi helyi hatalmi alakulatokat, netán törzseket vagy vajdaságokat vont a maga fennhatósága alá.⁵⁴⁰

Fekete Ráduval szemben valós személy volt Bászáráb apja, Thocomerius (vagy Thotomerius),⁵⁴¹ akiről semmit sem tudunk, de újabban Fekete Ráduval

534 Coman 2013, 52. Garantat 100% cu istoricul Marian Coman (@TVR1). <https://youtu.be/1-5hV0RNGfw> (2021-04-01)

535 Giurescu 1973, 372–373.

536 Brătianu 1980, 88–115.

537 Lukács 1999, 167.

538 Binder Pál: Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század). *Századok*, 1995. 6. sz. 1141–1142.

539 Donat 1996, 172–178.

540 Panaitescu 1994, 79.

541 Györffy György: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. *Történelmi Szemle*, 1964. 3–4. sz. 555.

azonosítják – forrás nélkül, intuitív alapon.⁵⁴² (Hóman Bálint viszont magával Bászárákkal azonosította Fekete Rádut.⁵⁴³) Újabb tézis: nem Ugrin mester volt az, aki a románokat megfosztotta birtokaiktól, hanem éppen az ő birtokait foglalta el Bászáráb apja, Thocomerius helyi vajda. Erre Kun László uralma lehetőséget kínált, a király halála pedig a megtorlásra adott okot, és emiatt került sor a Fogarasból kiinduló havaselvi honfoglalásra, amelynek során a román vajda kíséretét alkotó szászok elkezdtek Câmpulung városának építését.⁵⁴⁴ Ez is spekuláció, de valószínűbb a többinél. És jól kiegészíti a pénzérmék címerképeinek jelentését firtató fantáziálás. Az 1370-es években olyan aranydukátot veretett a román vajda, amelynek egyik oldalán egy madarat láthatunk, fölötte kereszttel. Kérdés: milyen madarat? Mivel a későbbi pénzekon egyértelműen sast vertek ki, és a sas lett a havaselvi címermadár, ezért ezt az első címermadarat is sokan sasnak vélik: totemállatnak. Csakhogy akad, aki az üldözés elől menekülő és visszapillantó fogolymadarat fedezi fel a képen. Így ez a kép a fogarasi kivonulást és a havaselvi államalapítást jelenítette meg.⁵⁴⁵

Valós mozzanat viszont Bászáráb fellépése. Igaz, éppen fordítva történhetett mindaz, ami a krónika szerint történt. Ő előbb az Olt és a Duna közötti területen gyakorolhatta hatalmát. Bászáráb céltudatos uralkodó volt. Az erőviszonyok is kedvezően alakultak, mert az al-dunai térségben Magyarország, az Arany Horda és Bulgária, valamint Szerbia között valamiféle hatalmi egyensúly alakult ki, és a versengő feleket ki lehetett játszani egymás ellen. Bászáráb meg is tette. Az 1310-es években lépett a trónra, és annak az erdélyi vajdának, Kán Lászlónak a fiait is befogadta, aki korábban a magyar király ellen lázadozott, és aztán a vajdafiak Havaselvéről be-becsaptak Magyarországra.⁵⁴⁶ (Kán László erdélyi vajda Déván székelt, és éppen erre a várra támaszkodva szállt szembe Károly királlyal is. A szomszédos hátszegi kenézek viszont a király mellé

542 Cazacu–Mureșan 2013, 113, 138.

543 Hóman 1938, 304.

544 Denis Căprăroiu: Asupra începuturilor orașului Câmpulung. *Historia Urbana*, 2008, 1-2. 41.

545 Tiberiu Frățilă-Felmer: Basarab House of Walachia. 2016. 41–43. <https://www.academia.edu/30095489> (2020-01-04)

546 Pataki 1944, 32. Okmánytár 2004, 125.

álltak, aminek a jutalma nem is maradt el.⁵⁴⁷) 1321-ben Bászáráb Károly Róbert magyar király hűbérese lett, együtt harcoltak a tatárok ellen.⁵⁴⁸ A hagyomány szerint felesége is magyar volt, Marghita vagy Margareta, de legalábbis Dél-Erdélyből származott.⁵⁴⁹ 1325-ben Bászáráb már meghasonlott a magyar királlyal,⁵⁵⁰ a tatárokkal szövetségbe, és a bolgár cárral együtt hadakozott Bizánc ellen. Amikor viszont egy év múlva a tatárok Magyarországra támadtak, a román vajda már Károly Róberttel harcolt, és sikeresen elfoglalta Isacceát, másképpen Bitzinát (Vicina), a kor egyik legjelentősebb dunai kikötőjét, amely valahol Dobrudzsa északi részén lehetett.⁵⁵¹ Ezután a havaselvei vajda – feltehetően – hűbérként elnyerte a szörényi bánságot, a mai Olténiát.

A pápa is számított rá a katolikus hit terjesztésében, és bevonta őt 1327-es akciójába. A domonkos Zágrábi Mátyás kezdeményezett, amikor rávette a pápát, hogy lépjen fel a magyarországi, szlavóniai és boszniai eretnekek ellen.⁵⁵² Erre az egyházfő 1327. február 1-jén hittérítésre szólította fel a magyarországi domonkos perjelt, és bővebben részletezte, hogy Németországból, Lengyelországból és más környező országok félreeső területeiről gyakran és titokban Magyarországra jönnek a kereszt ellenségei, és ott megrontják az egyszerű és katolikus embereket. Ezért jelöljön ki inkvizitorokat, akik az egyháziak és a nép körében prédikációkkal lépnek fel az eretnekek és pártfogók ellen. Az inkvizitorok húsz napi bűnbocsánatban részesíthetik azokat, akik meghallgatják az eretnekség elleni beszédet, és akik az eretnekség elleni küzdelmet tettleg és tanáccsal támogatják, három évi bűnbocsánatot nyerhetnek, azoknak pedig, akik életüket veszítik, teljes bűnbocsánat járhat. A pápa ezt a királlyal is közölte, és felkérte, hogy segítséggel és tanáccsal támogassa a domonkosokat. Aztán egyazon szöveggel egy-egy levelet küldött a brassói ispánnak, az erdélyi vajdának, a szlavó-

547 Popa 1988, 254, 280–281.

548 Alexandru Simon: *Principele Dominic, secuiei și Țara de jos a Moldovei. Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 69.

549 Giurescu 1935, 360. Cazacu–Mureșan 2013, 181. Mihai Florin Hasan: Aspects of the Hungarian-Wallachian matrimonial relations of the fourteenth and fifteenth centuries. <https://www.academia.edu/4400008> (2020-01-05)

550 Györffy: *Adatok*, 542.

551 Madgearu 2013, 136.

552 Theiner 1859, 514–515.

niai bánnak és Bászarábnak (*woywode Transalpino*), aki szintén „a Magyar Királyságban neki alárendelt földeket ural” (*in terris tibi subiectis in regno Ungarie consistentibus*). Mind a négy címzettet odaadó katolikus fejedelemként (*princeps devotus catholicus*) szólította meg, és kérte őket is, miként a királyt, hogy az inkvizítorokat tanáccsal és segítséggel lássák el.⁵⁵³ Majd megint utasította a perjelt, hogy azon testvérekkel, akiket alkalmasnak tart rá, hirdettessen keresztes hadjáratot minden erdélyi, boszniai és szlavóniai eretnek ellen (*contra omnes Transilvanos, Bosnenses et Sclavonicos, qui haeretici fuerint*). Azokat pedig, akik megtérnek, olyan bűnbocsánatban részesítse, mint amilyenben a Szentföld védelmére kelőket szokták részesíteni.⁵⁵⁴ Csakhogy a ferencesek panaszt tettek hangoztatva, hogy az eretnekség elleni küzdelem az ő feladatuk, mire a pápa július 1-jén megtiltotta a domonkosoknak az inkvizítorok kiállítását. A királyt pedig immár a ferencesek további pártfogolására kérte fel, de már csak Boszniát jelölte meg működési területként. Elsősorban a bogumilokra gondolt, amikor az eretnekek obszcén tévedéseit (*obscenos errores*) említette. A király, aki igyekezett is eleget tenni a felszólításnak, egy év múlva már jelezte a pápának, hogy a tized követelése a katolizált kunok, románok és szlávok körében veszélyezteti a hittérítést, és ezért a pápa magyar főpapokat mérsékletre intette.⁵⁵⁵

Bászaráb viszont újra külön útra lépett. 1330-ban a tatárokkal, kunokkal, bolgárokkal és bizánciakkal együtt támadt Dusán szerb fejedelemre, de Velbuzsdnál valamennyien vereséget szenvedtek. Dusán aztán 1345-ben magát Szerbia és Romania (azaz a Bizánci Birodalom) császárának (*Imperator Rasciae et Romaniae*) nevezte, és országa a Dunától majdnem a Korinthoszi-félszigetig terjedt, magába foglalva a mai Albániát is, a keleti határ pedig majdnem elérte Szófiát. A konstantinápolyi pátriárka ki is átkozta, erre a szerb uralkodó felajánlotta Rómának a pápai fennhatóság elismerését, de az uniós tárgyalások hamar megfeneklettek. Tíz év múlva, Dusán cár halála után pedig a Szerb Birodalom részfejedelemségekre bomlott. A velbuzsdi csata viszont megpecsételte

553 Theiner 1859, 511–513.

554 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/439> (2017-02-02)

555 Theiner 1859, 514–520.

az amúgy is oszladozó Bulgária sorsát, végleg részfejedelemségekre hullott szét. Károly Róbert a Szentföldre akart zarándokolni,⁵⁵⁶ de a velbuzsdi csata kimenete láttán úgy érezhette, hogy megfegyelmeheti a magára maradt Bászarábot, akit hűtlennek tekintett.⁵⁵⁷ Ez ugyanis már a szörényi bánságra is kiterjesztette hatalmát, és a király hívei a határ mentén a havaselveiekkel, a bolgárokkal és tatárokkal is harcokba keveredtek.⁵⁵⁸

A magyar történelem harmadik nagy összefoglalója – Anonymus és Kézai Simon műve után –, a *Képes Krónika* szóval és képpel adja elő a fejleményeket: „...az Úr 1330-ik évében, a király számos sereget gyűjtött össze, ha nem is egész hadseregét, mert az ország határait is küldött különféle hadakat, sok harcost az ország ellenségei ellen. Tamás erdélyi vajda és Ivánka (Iancha) unokája, Miklós fia Dénes ösztökélésére ő maga szeptember havában Szörényen át Bászaráb román vajda [*in terram Bazarad woyvode Vlachorum*] országába ment, mely ország a viszonyokat nem ismerő nép számára lakhatatlan föld. A király azért indult el, hogy kiűzze Bászarábot erről a földről, bizonyára azért, hogy ezt a hadjáratra ösztökélők egyikének birtokába adja, holott ama fejedelem [*princeps*] mindenkor hűségesen megfizette köteles adóját a királyi fölségnek. A király elfoglalta Szörényt és a szörényi várat, a báni méltósággal egyetemben mindezt az említett Dénesre ruházta. Miután ez megtörtént, Bászaráb tisztességes követeket küldött a királyhoz, és ezt üzent: »Fáradoztál, uram királyom, a seregyűjtéssel, ezért a fáradságodért hétezer ezüstmárka kártérítést adok. Békességgel átadom neked Szörényt is mind a hozzávalókkal, amelyet erőhatalommal foglaltál el; ezenfelül hűségesen megfizetem minden esztendőben az adót, amivel koronádnak tartozom, továbbá pénzemen és költségemen egyik fiamat küldöm udvarodba, szolgálatodra: csak térj vissza békével, és ne döntséd veszedelembbe embereidet; mert ha tovább jöttök, el nem kerületek a veszedelmet.« Ennek hallatára fennhéjázó elmével ily szavakat mondott a király a követeknek: »Mondjátok meg Bászarábnak: [Bazarad] ő az én juhaim pásztó-

556 Șerban Papacostea: „Prima unire românească”: Voievodatul de Argeș și Severin. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2010. 19.

557 Györffy: Adatok, 545–546.

558 Györffy: Adatok, 553.

ra; szakállánál fogva húzom ki búvóhelyéről!» Ekkor egy Dancs nevű hű báró, zólyomi és liptói ispán így szólt a királyhoz: »Uram, nagy alázattal szólt hozzád Bászáráb, és ez tisztességedre válik; írj neki levelet, és tudasd vele szerető, kegyes jóindulatodat.« A király azonban megismételte fentebb mondott gőgös szavait és fenyegetését. Nem hallgatott a józan tanácsra, gyorsan továbbvonult a harcba. Olyan földre ért, melyet nem ismert sem ő, sem serege; a havasok és erdős hegyek közepette nem találtak eleséget, hamarosan ennivaló hiánya miatt éhség kezdte sanyargatni a királyt, a vitézeket és lovaikat. Így lévén a dolog, fegyvernyugvást kötött Bászárábbal: amaz megesküdött, hogy engedelmeskedik a királynak, és biztonságosan hagyja visszatérni embereivel együtt, a helyes utat is megmutatja; a király ekkor nyugodtan visszafordult, bízván az álnok szakadár [*confidens in fide perfidi schismatici*] hűségében. Seregével együtt olyan útra jutott, amely körös-körül, mindkét felől meredek sziklakkal volt elrekesztve; elől pedig, ahol az út tágasabb volt, a románok több helyen akadályokkal [*indaginibus*, vagyis gyepekkel] erősen eltorlaszolták. A királynak és embereinek eszébe se jutott az efféle; fenn a meredeken mindenfelől számlálhatatlan sok román futkosott és nyilazott a királyi seregére, mely összeszorult az út mélyén; nem is út volt az, valóságos hajófenék; a tolongás miatt összevissza hullottak a legerősebb paripák a vitézekkel együtt, mert az út egyik oldalán sem tudtak fölkapaszkodni a meredek partra a románok ellen, előbbre sem jutottak, mert az elébük rakott akadályok miatt el nem menekülhettek; beszorultak, mint a halak a varsába, a hálóba. Elestek az ifjak, a vének, és válogatás nélkül a főemberek, a hatalmasok. Péntektől hétfőig tartott ez a nyomorúságos állapot; e napok alatt úgy dülöngtek egymásra a válogatott vitézek, mint ringó, mozgó bölcsőben a kisdedek vagy a szél ingatta nádszálak. Nagy vereség lőn ott, mérhetetlen sokan estek el a vitézek, főemberek és nemesek pénteken, Szent Márton ünnepe előtt való napon és rá következő hétfőn. Ott esett el három prépost, András mester, a fehérvári egyház prépostja, e nagyon tisztelendő férfiú, a királyi főltség alkancellárja, odaveszett a királyi pecséttel együtt; továbbá Mihály pozsegai prépost és Miklós prépost az erdélyi Fehérvárról; továbbá András sárosi plébános meg a prédikátor-rendbeli Péter fráter, a tisztas férfiú, ezek is mind kiitták a kegyetlen halál poharát, minthogy nyomorultul sújtották őket főbe. Némely más papokat is, kik a király káplánjai voltak, megöltek. Mérhetetlen sokaságú kun is elpusz-

tult. Mind az egyházi férfiak, mind a világi nemesek tetemei a harc helyén várják az egyetemes feltámadás idejét; rokonaik sem tudják szeretteik tetemét soha visszakapni az ellenség támadásai miatt. A románok [*Vlachi*] sok foglyot ejtettek, sebesülteket és sértetleneket, és akit csak földre sújtottak, annak elvették fegyvereit, drága ruháját, arany- és ezüstpénzét, a drága edényeket, öveket, sok garasoktól duzzadó erszényt, sok fölnyergelt, fölkontározott lovat, mindezt elvitték és átadták magának Bászaráb vajdának. A király pedig rajta levő címeres fegyverzetét megcserélte Dénes fia Dezsővel, ezt kegyetlenül megölték, mert azt gondolták, hogy ő a király. A király csak nehezen menekült meg kevés hű emberének védelme alatt. Dancs mester és fia László, és a király familiárisai közül más vitézek, meg Berend fia Márton mester úgy álltak körülötte, mint a kőfal: magukra vonták mind a záporként hulló kardcsapást és nyíllövést, hogy megoltalmazza a király életét a halál támadásától. Illatos kenőcstől elbódult legyek módjára hullt mindenfelől a sereg körül a sok román is, miközben kegyetlenül ölték a keresztény népet és Krisztus fölKent papjait. A magyarok által ott megölt románok számát csak a furfangos pokolbeli számvető állapíthatta meg. Így járván ért el a király Visegrádra. Vitéz és kemény csatákat vívtak a magyarok, mégis megesett ez velük, nehogy a folytonos diadalok miatt elbázzák magukat, vagy ha már elfogta őket a gőg, fenyítést kapjanak, hogy alázatosságot tanuljanak, és tudják meg, hogy az isteni szeretet kegyelmét bővebben érdemelhetik ki az atyai fenyítés vesszeje által: mert azokat bünteti az Atyaisten, akiket szeret.”⁵⁵⁹

Mindez némileg arra is emlékeztet, ami Roncevaux-nál történt, itt a baszkok semmisítették meg a frank sereget, de a vereség után irodalmi győzelemmé magasztosult, a *Roland-ének* örökítette meg. Károly Róbert vereségét viszont keresztényi bölcsességgel nyugtázta a magyar krónikás, aki mintha a nemeseknek a külföldi hadjáratoktól való viszolygását is igazolni akarná (az Aranybullában ki is kötötték, hogy a nemesek csak pénz fejében foghatók külföldi hadakozásra). De alapvetően erkölcsi ítéletet mondott, akár Marczali Henrik, modern történetírásunk alapító egyénisége, amikor a király hadjárata „tragikus keretben mutatja a korlátlan hatalom erkölcsi és politikai veszélyét”.⁵⁶⁰ A *Képes*

559 Képes 1964, 177–178. A fordítást az eredeti alapján némely helyen módosítottam.

560 Marczali 2000, 203.

Krónika illusztrációi – amelyek a király vereségét jelenítik meg – viszont minden román kiadványban szerepelnek, hiszen ez a csata államalapító esemény. És hogy hol is lehetett a csata színhelye? Posadánál, minden valószínűség szerint a Vöröstoronyi-szorosnál.⁵⁶¹ A szó: *posadă* sok mindent jelent, többek között lehet: erdei irtás, hegyszoros, őrhely és malom.⁵⁶²

A király és serege annak a harcmodornak lett az áldozata, amellyel aztán Nyugaton sikert ért el. A magyarok hadakozása – írta a század derekának egyik olasz krónikása, Matteo Villani – „nem abban áll, hogy megállnak csatarendben, hanem ide-oda nyargalnak, megfutnak, egyre nyilazva, aztán ismét visszafordulnak a csatába”.⁵⁶³ A románok pedig szintén ezzel az archaikus harcmodorral éltek, olyannal, amelyet kunokkal való együttélésben sajátítottak el, annál is inkább, mert az Al-Duna menti kunok összeolvadtak a románokkal. Van, aki a *Képes Krónika* illusztrációin is kunokat lát. A román vajda kun származásáról ki is robbant egy többé-kevésbé építő és leépítő jellegű vita.

Már a Bászaráb név eredetéről is több nézet él. Török-kipcsak, azaz kun lenne az egyik nézet szerint. A kunoknál az *-aba* – Iorga szerint – méltóságot fejez ki, a *bas-* jelentése: uralkodni, és így állna össze a román Basarab személy-név. Az egyik újabb etimológia szerint Basar+aba olyan apát jelent, aki hódító vezér.⁵⁶⁴ Csakhogy a román és magyar forrásokban a szóvégi *-a* sohasem fordul elő, a lekopását lehet magyar kiejtési sajátossággal magyarázni,⁵⁶⁵ de ezzel szemben áll az a fejtegetés, amely szerint arab eredetű a szó, amelyben nem is fordult elő a szóvégi magánhangzó. A szó éleselméjűséget és lelki fogékonyságot jelent, és a muszlim szemléletben a név hordozóját vallásos tisztelet övezte.⁵⁶⁶

A nagy vita viszont Bászaráb etnicitása körül robbant ki. Egyik Nyugatról hazatért történetmesélő, Neagu Djuvara saját felfedezéseként azt adta elő, hogy

561 Veszprémy László, Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. sz. 21–35.

562 <https://dexonline.ro/definitie/posada> (2019-03-26)

563 Enchiridion 1902, 230.

564 Tasin Gemil: Cumano-Tatars and the Early Medieval Romanian States. *Studia et documenta turcologica*, 2014. 2. sz. 89.

565 Vásáry 2005, 151.

566 Györffy: Adatok, 543–544.

a vajda és kísérete kun volt, és úgy telepedett rá a románokra, mint ahogy a frankok a gallokra, vagy ahogyan a normannok az angolszászokra, és ahogy a vikingek álltak Kijevben a szlávok élére.⁵⁶⁷

Ez a kun-tézis egyébként nem új találmány, megvannak az előzményei, de kisebb terjedelemben vagy csak utalásszerűen említették, hogy a kunok alapították a román államot. A hosszas kun–román együttélés miatt ez kézenfekvő elképzelés. Előképe az a nézet, amely szerint a szláv hódítók telepedtek rá a románokra. A kun-tézis azonban a hódítás helyett inkább az önkéntes társulást vallja. A sok türk eredetű román – bojári – személynév láttán⁵⁶⁸ is „nyilvánvaló – fejtegeti Djuvara –, hogy a helyben lakó román közösségek néhány száz éven keresztül szokásuk szerint harcos barbár főnököket választottak védnökeiknek”.⁵⁶⁹ És a védelem fejében adóztak.

A kun-tézis nem aratott osztatlan sikert. Hallatára sokan felháborodtak. Az elutasítás Djuvara szerint „szellemi zárlat: a román nem képes elfogadni, hogy államalapítója nem Traianus és Decebál korcsa. Ostobaság!”⁵⁷⁰ A havaselti állam megalapításának kun-tézisét – melyet ellenzői kumánomániának neveznek – egy magyar, Mályusz Elemér már hetven éve felvetette, amikor azt fejtegette, hogy a román köznép „juhlegeltető, tehát kisállat-tartó pásztor, amely minden magasabb állami szervezet híjával éli történetietlen életét. Teljesen esetleges, hogy a Balkán-hegységből kirajzott részei milyen népbe olvadnak be. Ahová a sors szeszélye dobta őket, lett belőlük szerb, horvát vagy bolgár. Csak a Dunától északra vándorlók, akik keleti néptörödékek, mint kunok, besenyők, tatárok, azaz nomád, nagyállat-tartó, harcos népelemek uralma alá kerültek, tudtak uraik vezetése alatt állammá szervezkedni és sajátosan egyéni jellegű néppé, az oláhsággá fejlődni”.⁵⁷¹ A balkáni románság története ennek a speku-

567 Djuvara 2007.

568 László Rásonyi: Contributions à l'histoire des première cristallisations d'états des Roumains. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1935. 1. k. 222–241.; Elekes Lajos: Basaraba családja. *Turul*, 1944–1946.

569 Djuvara 2011, 79.

570 Cristiana Visan, Gabriela Lupu: Revolutia lui Djuvara cucerește elita istoricilor. <https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1060533-revolutia-lui-djuvara-cucereste-elita-istoricilor.htm> (2019-02-13)

571 Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok*, 1939. 9–10. sz. 411.

lációnak sokban ellentmond. De szerencse, hogy Djuvara kritikusai Mályusz ítéletét nem ismerték, mert alighanem azzal vádolták volna, hogy összejátszik a magyarokkal, még akkor is, ha a kritizált szerző a dáko–román kontinuitás tézisének kellő és rendíthetetlen naivitással képviselte.⁵⁷²

Az viszont még kevésbe nyerhette meg a közvélemény tetszését, hogy Djuvara az említett 1327-es oklevél alapján Bászarábot nem egyszerűen kunnak, hanem még katolikusnak is nyilvánította, és külön kiemelte, hogy a vajda nagy diplomatához és államférfihoz méltó módon kettős játékot játszott: a nép felé keleti kereszténynek mutatta magát, a külpolitikában pedig nyugatinak.⁵⁷³

A szokatlanul brutális szakmai kritika valóságos vádiratra sikerült. Még-hozzá ketten szedték ízekre a kun-tézist, és tették ezt olyan szenvedélyesen, hazafias gerjedelmeket pedig olyan finoman juttatva kifejezésre, hogy mindenki megnyugodhatott: megvédték a történeti igazságot és a román nép becsületét, a „kunmánia” képviselőjét pedig kioktatták, még-hozzá Apelles festő mondásával: „suszter, maradj a kaptafánál!”⁵⁷⁴ A vádirat szerzőinek abban igaza van, hogy Bászarábot minden forrás románnak nevezi, és legfeljebb arról tudósít az egyik oklevél, hogy seregében szomszédos tatárok is harcoltak, akik – vagy azok, akiket kunoknak neveztek, és mint a *Képes Krónikában* olvashattuk – Posadánál a magyar király kunjait mészárolták le. (A havaselti kunok létszámát korábban gyarapította az is, hogy a 13. század végén Nogáj kán a magyarországi viszonyokkal elégedetlen és az országból távozó kunok egy részét magához csábította.) A harcos kritikusok szerint Bászaráb csak kokettált a katolicizmussal azért, hogy – politikai számításból – katolikus nőt vehessen feleségül. De miután 1325-ben a házasság véget ért, a vajda az lett, ami volt: „szizmatikus”, amiként őt 1332-ben Károly Róbert is jellemezte.⁵⁷⁵

A harc hevében a kritikusok is túllóttek a célon. Ügyészkedő egyszerűséggel bélyegezték meg a nomádokat, ami egyébként a nem túl dicsőséges történészlelődők – rituálisan nomádszidalmazó – eljárására emlékeztet. Azt

572 Miskolczy Ambrus: Kis román történelem magyaroknak. *Székelőföld*, 2012. XVI. évf. 5. sz. 151–165.

573 Djuvara 2011, 106.

574 Cazacu–Mureșan 2013, 135.

575 Cazacu–Mureșan 2013, 171–193.

hangsúlyozták, hogy a nomádok az európai civilizációban negatív szerepet játszottak; nem is lehettek államalapítók, ehhez meg kellett volna telepedniük, mint a bolgároknak és a magyaroknak. Ezzel szemben, mint tudjuk, a kunok megtelepedtek, és a bolgárokhoz hasonlóan beolvadtak a többséget alkotó népbe. És miután a 13. század derekán Bulgária hanyatlásnak indult, két kun eredetű dinasztia is hatalomra került: a Terter és a Sisman. A kunok mindenütt ott vannak, nélkülük aligha született volna újra a második bolgár(–román) cárság. II. Aszen Jánost is ők segítették hatalomra,⁵⁷⁶ és a görögkeleti ortodox Bizánc sem támadhatott volna fel, ha a kunok időnként nem támogatták volna a Nikeai Császárságot.

A kunok – fejtegetik a kun-tézis kritikusai – nem játszottak semmiféle szerepet a román államalapításban, nyelvükből és a velük rokon besenyők nyelvéből csak mintegy negyven szó került át a románba, és ezeknek szerintük nincs jelentős kulturális értéke.⁵⁷⁷ Valóban, a fejedelmi kíséretet jelölő *ecpaia* már kikopott a közhasználatból. Csakhogy a ma is élő *cioban* (pásztor) szavuk ősi román foglalkozást jelent. Mára már eltűnőben van az *oium* vagy *uium* nevű malom- vagy őrlési vám, ezzel tartozott a malomtulajdonosnak az, aki gabonáját őrlötte. A szó eredete alapján feltételezhető, hogy az első malmok kun vagy kun származású bojárok kezében voltak.⁵⁷⁸ Kun eredetű a *bărăgan* ('síkság, puszta'), a hatalmas Bărăgan a Duna menti síkság. Teleorman ('bolond erdő') Dunáig nyúló megye (Craiova és Bukarest között), és Comana falu. És kun eredetű Cozia; ilyen nevű helység több is van, de a legismertebb az, ahol az Öreg Mircsa (Mircea cel Bătrân) alapította kolostor áll.⁵⁷⁹ A *kula* (*culă*) lakótoronyszerű bojári udvarház. A *colibă* a magyarban is megmaradt: kaliba. *Beci* ('pince'), *dulap* ('szekrény') a lakáskultúra része, az *odaie* is. Ez utóbbi a mai románban 'szoba' jelentésű; van ahol 'pásztortanya, juhakol', akár a románból átvett magyar *hodály*. A *maidan* ('táj, puszta térség') ma igencsak közismert szó, ha nem is Romániából, hanem Kijevből.

576 Spinei 1985, 89.

577 Cazacu–Mureșan 2013, 52, 64.

578 Diaconu 1978, 23.

579 Cristi Pitulice: Originea numelui Cozia. http://alpinet.org/main/articole/show_ro_t_originea-numelui-cozia_id_327.html (2017-01-16)

A román népviselet a *fotă* ('kötényruha') nélkül nem képzelhető el, de a bojár sem a hosszú süveg, az *işlic* nélkül. A *vătaf* 'gazdatiszt', egyes vidékeken 'élöljáró'. *Lefeciu* zsoldos. A *ciorbă* román nemzeti étel (mindenkinek ajánlható). A *duşman* ('ellenség')⁵⁸⁰ nélkül nincs élet és történetírás és kritika sem (mint az idézett antikun kirohanás).

A krími Caffából került elő az úgynevezett *Kun Kódex*, amely a katolikus hit-térítők számára készült, többek között kun szótárt tartalmaz, és a Miatyánkat is kun nyelven. De elképzelhető, hogy mivel Kiliába kun nyelven beszélő kereskedők is jártak, kun nyelvű írások is készültek. Azok, akik a kikötőben megfordultak, az olasz, görög és román nyelv mellett a kunt is használták.⁵⁸¹ Egyébként a balkáni román–bolgár állam, Bulgária 12. század végi újjászületése is részben a kunok műve. Igaz, Szép Jánost is kun felesége ölette meg egy kun harcossal. A meggyilkolt uralkodó kiskorú gyermekei a havaselvi kunoknál lettek menedéket, és aztán II. Endre magyar király pártfogását élvezték.⁵⁸² De kun eleink nem harciasságuk miatt szolgálhatnak példaként a világnak, hanem azért, mert nem ettek sót, és Petachia rabbi ezzel magyarázta, hogy olyan meglepően tiszta volt a tekintetük.⁵⁸³ Az 1400-as években a perzsiai Soltanyeh dominikánus érseke bejárta Ázsiát, a Havaselvétől keletre fekvő területeket, melyeket Tartariának vagy Comaniának neveztek, ahol többek között latinok, azaz katolikusok, görögök, örmények, gótok, románok (*Valaci*), avarok, alánok éltek, akik mind beszélték a tatár nyelvet.⁵⁸⁴ A kunoknak – mondhatnánk – jó volt a sajtójuk, mert egy 14. század végi vagy 15. század eleji bolgár kézirat leopárdhoz hasonlította őket, a románokat pedig csak macskához.⁵⁸⁵ Az idézett antikun kritika a macska bosszúja lenne?

580 Wendt 1960, 65, 134, 164–168.

581 Vasile Mărculeţ: Consideraţii cu privire la limbile utilizate în realizarea tranzacţiilor comerciale din cadrul coloniilor de la gurile Dunării la mijlocul secolului al XIV-lea. Sargetia, 2007–2008. 199–203. <http://www.cimec.ro/Biblioteca-Digitala/Biblioteca.html> (2016-11-19)

582 Rezachevici 1998, 311–313.

583 Travels 1856, 7.

584 Johannes III. [...] Erzbischof von Sultanyeh: *Libellus de notitia orbis*. Szerk. Anton Kern. *Archivum Fratrum Praedicatorum*, VIII. 1938. 108.

585 Spinei 2003, 307.

A kun–román vita eddigi formájában némileg az értelmetlenség határát súrolja. De legalább nem folyt vér. Nem úgy, mint 1325-ben, amikor valahol Magyarország déli részein a kun Parabuh fia, István majdnem megölte az egyik somogyi nemest, mert összevesztek azon, hogy ki a hatalmasabb: Bászaráb vagy Károly Róbert?⁵⁸⁶ És mivel a kun harcos a román uralkodót többre tartotta, valamiféle etnikai szolidaritásra lehet következtetni.⁵⁸⁷ Az etnikai származás, ha nem is érdektelen, de képlékeny jelenség. A Róma ellen vonuló Attila titkára pannóniai római volt. Miért ne lehetett volna Bászaráb kun származású, amikor apja neve (Thocomerius <Toktemir 'erős vas'⁵⁸⁸) is kun? És esetleg azonos azzal, akit az orosz évkönyvek Toktomir tatár cárként emlegettek, és talán a Krímben uralkodott?⁵⁸⁹ A név egyébként Thotomeriusnak is olvasható, és ebben az esetben megfelel a korban gyakran használt Tatamérnak, mely név a magyarországi románok körében is dívott. Károly Róbert utolsó alkancellárja is e nevet viselte; magyarosabb változata a Bagamér vagy Bogomér.⁵⁹⁰

A genealógiai fantázia nem ismer kegyelmet. Klasszikus genealógiai kézikönyvünk szerint a Bereg megyei Ilosvay család „törzse Tatamér Vlachi de Ilosva, az Árpáddal kijött főbbek egyikének utóda, állítólag 1200 táján új adományt nyert”.⁵⁹¹ A kun-tézis 1896-ban már teljes ragyogásában megjelent, csak nem szeretik idézni, netán szégyellik, márpedig azt tárja elénk, amit a szaktörténészek, csak merészebb meseszövéssel: „Az Ilosvay [...] család első ismert őse Tatamér volt, a ki valószínűleg egy személy a híres oláh vajda Bazaráb atyjával, Tatamérral. Bazaráb vajda a Károly király által ellene 1330-ban indított hadjárat előtt békét kért s annak biztosítására ajánlotta, hogy egyik fiát a király udvarába küldi, de ezt Károly király nem fogadta el akkor s csak a szerencsétlen háború után telepítette át Bogdán vajdát, Bazaráb fiát

586 Györffy: Adatok, 550.

587 Pecican 2010, 51.

588 Rásonyi 1981, 141.

589 Rásonyi Nagy László: Baszaraba. *Magyar Nyelv*, 1933. 171.

590 Karácsonyi János: Az oláhországi (havaselyi) vajdák családfája. *Századok*, 1910. 3. sz. 179–180.

591 Nagy 1859, 230. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/otodik-kotet-356E/ilosvay-csalad-nagy-ilosvai-3E3F/> (2021-03-01)

vagy unokaöccsét Máramarosba, Tatamér fiait Miklóst és Maximot pedig Bereg megyébe. Állításunkat, hogy az Ilosvay család ősei a havaselvei földről, Kunországból, vagyis a mai Oláhországból telepedtek át 1330 és 1334 között Bereg megyébe, minden családi hagyomány ellenében határozottan fenntartjuk mindaddig, míg valaki annak ellenkezőjét hiteles adatokkal be nem igazolja. Hogy Tatamér fiai és a többi főrendű beköltöztek oláh népek felett vajdaskodtak, oláh népek között viselték a kenézi hivatalt, az tény, de hogy ők maguk is oláh nemzetiségűek lettek volna, ha ugyan beszélhetünk abban a korban oláh nemzetiségről, az annál kétségesebb, mert dacára annak, hogy a királyi adománylevelekben oláhoknak neveztettek, az derül ki az újabb kutatásokból, hogy az oláhok vajdái és kenézei részben délszláv, részben pedig kún eredetűek voltak, de elsajátították alattvalóik nyelvét, sőt szokásait is, mint a magyarokkal rokonfajú bolgárok az általuk leigázott szlávokét; így aztán, ha Tatamér csakugyan kún származású volt, ami igen valószínű, az sem lehetetlen, hogy az Ilosvayak s a vele törzsrokon családok egyenesen Attila hún király véréből eredtek. Magáról Tatamérról nem szólnak okleveleink, de nem is szólhatnak, mert ő kint maradt Kúnországban, illetve már nem is élt akkor, midőn fiai Bereg megyébe áttelepedtek.⁵⁹² Ki tudja? 1341-ben a király ilosvai Tattamer fiának, Maximnak (Makszim filii Thattamerii) a kérésére ilosvai határjárást kért.⁵⁹³

A román történetírás a Thocomerius nevet inkább a szláv eredetű Tihamer, Tihomir vagy Tatomor névvel azonosítja, e név első viselője 1220-ban tűnt fel a Balkánon.⁵⁹⁴ Miért jobb a szláv (név)rokonság, mint a kun? Úgy tűnik, a historiográfia terén két hagyomány ütközött és áll egymással szemben: az egyik azt vallja, hogy a román közösségeket szláv elitek rendelték maguk alá, a másik a besenyő és kun eliteknek tulajdonítja ezt a szerepet és helyzetet. Lehet választani, és még nincs vége...

592 Petrovay György: Az Ilosvay család leszármazása. *Turul*, 1896. 1. sz. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1896-8ADF/1896-1-8AE0> (2021-03-01)

593 Lehoczky Tivadar: Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltsézek és szabadok intézményéhez hazánkban. *Magyar Történelmi Társulat*, 1890. 155.; MNL, DF 33650.

594 Cazacu–Mureșan 2013, 26, 183.

Az etnikai álprobléma ne vonja el a figyelmet a valóságos kérdésről! Éspe- dig két lényeges mozzanatról. Az egyik a Fogarasból induló, a másik a havaselvi államalapítás helyi előzménye. A fogarasi besenyő és kun helynevek e két türk népcsoport tartós jelenlétére utalnak, továbbá a románokkal való együttélésre. Sőt fegyverbarátságra, hiszen a 12. század végén a balkáni románok lázadása kun segítség nélkül kudarcba fulladt volna. Thocomerius nyugodtan elképzel- hető román-kun vajdának, akinek fia a többi havaselvi helyi vajdával és kenéz- zel elismertette saját elsőbbségét. Ezeket a helyi hatalmasokat a johannitáknak szóló 1247-es királyi adománylevel *maiores terrae*-nak nevezte. A konstantiná- polyi pátriárkák a havaselvi vajdákat következetesen nagy vajda címmel illették. Ez a jelző arra vall, hogy Bászaráb gyengébb helyi vajdákat rendelt maga alá. Az etnikai eredete körül kerekedett vita gordiuszi csomóját már korábban azzal a kijelentéssel sikerült kettévágni, hogy „minden valószínűség szerint roma- nizálódott türk”,⁵⁹⁵ és ez lehet besenyő, kun vagy tatár. Aztán hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon, arra a következtetésre lehetett jutni, hogy Fekete vajda Erdélyből jött, de Bászaráb elfoglalta a helyét.⁵⁹⁶ Viszont még mindig ott kísérthet az, hogy Bászaráb is Erdélyből jött, mert Hátszegen és Fo- garasban a Basarab név elég gyakori.⁵⁹⁷

Makkai László is felvillantott egy ötletet, de ez nem keltett visszhangot: „Nyitott kérdés marad, hogy Szeneszlaus vajdasága eredetileg áterjedt-e erdélyi (értelemszerűen Fogaras vidéki) területre, mint a Litovojé. Ha igen, akkor 1247-ben itt is ugyanaz történt, a román vajda elhagyta Erdélyt, és a Kárpátok- tól délre kapott vajdaságot, melynek további sorsáról talán a fentebb említett Sóvári Györgynek egy bizonyos Dorman és bulgár szövetségesei ellen 1272 után viselt hadjáratából értesülünk. Ennek a Dormannak lehetett utóda Basa- rab, aki a 14. század elején elszakította Havasalföldet a Magyar Királyságtól.”⁵⁹⁸ Ez a Dorman „egyike volt ez időben hazánkban garázdálkodó azon főuraknak, kik hatalmuk érzetében fosztottak, raboltak, s függetlenségre törekedtek.”⁵⁹⁹

595 Rădvan 2010, 129.

596 Rădvan 2010, 132.

597 Brezeanu 2002, 371–386.

598 Makkai 1988, 307.

599 Gyárfás 1873, 359.

A Kárpátokon innen és túl is találkozunk a Dorman személynévből képzett helynevekkel.⁶⁰⁰ Különös fintora lenne a történelemnek, ha kiderülne, hogy valóban Dorman az országalapító Bászaráb őse.

Fontosabb kérdés, hogy a tatár és kun törzsi állami szerveződés milyen előzménye lehetett a román államszerveződésnek? Iorga erről többször is nyilatkozott. 1913-ban a nagy fantaszta, Bogdan Petriceicu-Hasdeu nyomán említette, hogy a szerb Dusán cár Bászarábot „kun uralkodónak” (господство кунско) nevezte. Később Iorga tanulmányainak sajtó alá rendezője azt állította, hogy kun helyett jász értendő, ahogy a szerb szövegben áll.⁶⁰¹ (Csakhogy Hasdeu okkal jelezte, hogy a fekete tatárok alatt kunok értendők.⁶⁰² Akkor uruk miért lett volna jász?) Iorga 1927-ben így érvelt: „Az argeși és musceli hegyvidékeken élő kunok az uralmi rendszer kiépítésére olyan lökést adtak a románoknak, mely a kun Borcsától Szeneszlávon és emberein keresztül a kun nevű Bászarábra is hatott. Így, miként a moszkvai orosz állam a tatárok kánságának a folytatása, a kunok kánsága egész Havaselve vajdai hatalmában folytatódott, bármennyire is módosította ezt a román hagyomány és a román néplélek.” Ha pedig a kunok Magyarország életére oly nagy befolyással voltak, „miért ne gyakoroltak volna meghatározó hatást a mieinkre, akik a fejlődés szerényebb szakaszában álltak”, hiszen – fejtegeti Iorga – a Kuun Géza által közzé tett *Kun Kódex* tanúsítja, hogy „magukba szívták a kor nyugati műveltségét”. A kunok a román területi szerveződésekre, „a mi Romániáinkra [ti. a román faluközösségek szövetségeire] birodalmi jellegű szervezetet építettek ki, a kelet-ázsiai isteni monarchiáét. De ennek a román világot elfedő elemnek el kellett távoznia ahhoz, hogy a román megyék és hercegségek lendületet vegyenek, és ez rendkívül gyorsan történt – mint a hosszú nyomás alól feltörő erő esetében –, akárcsak a tatár uralom alól kikerülő oroszoknál”. A tatárok Havaselvén és Moldvában „maguk is arra törekedtek, hogy bekerüljenek a kun uralmi rendszerbe. [...] A vékony tatár réteg Szeneszlávtól és Litovojtól Bászarábig lehetővé tette az előlépést, amit a kun uralom nem engedett meg”.

600 L. Rásonyi: Les anthroponymes comans de Hongrie. *Acta Orientalia*, 1967. 2. sz. 140.; Kiss Lajos: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. *Magyar Nyelvőr*, 1987. 1. sz. 219.

601 Iorga 1984, 99, 113.

602 Hasdeu 1898, CLVIII.

Viszont azért Iorgában bujkált a kétely, hogy az országalapító Bászaráb esetleg még kun lehetett. Mert a neve „biztosan” kun, „de vajon csak a neve?” – tette fel a kérdést.⁶⁰³ Veress Endre hiába hitt a dáko–román kontinuitásban,⁶⁰⁴ Iorga 1937-ben már a lehető legabszurdabbnak és legellenségesebbnek tartotta a magyar tudósnak azt a nézetét, mely szerint a Bászaráb család a maga harcosaival és a kunokkal a Prut és a Szeret mellékéről, az egykori milkói püspökség területéről „meghódította a Duna menti román népet, és ott államot alakított”, Havaselvét. Ugyanakkor Iorga maga is jelezte, hogy a kunok a hunokhoz és az avarokhoz hasonlóan eljutottak az államalapításig. A románok a kunoktól vették a németek által oláhnak (Wallachen) nevezett fürge lovakat, és a kunoktól tanulták az ijak használatát. Posadánál is ott voltak Bászaráb seregében. Korábban pedig annak köszönhetően, hogy felvették a keresztséget, és Magyarországra távoztak, „felszabadították a románokat, akik ennek a török kánságnak az árnyékában éltek, amelytől megörökölték a Kárpátok és a Duna közötti területi egység fogalmát, miként a tatárok alól felszabadult oroszok a maguk politikai térképét a tatároktól és nem saját őseiktől vették át”⁶⁰⁵

Iorga kategorikusan valóban nem nevezte kunnak Bászarábot, de – mint idéztük – éppen a kunoknak és a tatároknak a román történelemben játszott pozitív szerepét írta körül óvatosan és némileg sejtelmesen, de határozottan. Egyik tanítványa kategorikusabban nyilatkozott: „A románoknál a kunok turáni ereje hozta létre az államokat, és az alávetett románok a tatárok által biztosított szabadsággal élve, szomszédjaikat legyőzték és ezzel megalakultak a román államok.”⁶⁰⁶ Ez némileg zavaros. Óvatos viszont annak jelzése is az eddig legalaposabb román kunmonográfiában, hogy a románok valószínűleg termékjáradékkal adóztak a kunoknak, bár erre nincs adat,⁶⁰⁷ a román *bir* (hadiadó) szó talán nem a magyarból (a *bérből*), hanem kunból került a románba, és nem szláv, hanem kun eredetű a *cislă*, amely a közösségre kivetett adóból az

603 Iorga 1984, 69–71.

604 MOL, P 1569 Veress Endre hagyatéka, 15. cs. Veress Endre levele Tamás Lajosnak, Budapest, 1936. márc. 17.

605 Iorga 1937, 56, 121, 155, 159.

606 Sacerdoțeanu 1930, 127.

607 Diaconu 1978, 23.

egyes adózóalanyra jutó részt jelentette.⁶⁰⁸ A szociológus H. H. Stahl – mint látni fogjuk – Iorga nyomán már egyértelműen fejtette ki, hogy a román államalapítók átvették a korábbi kun–tatár államszervezeti formákat, a többlettermék kisajátításának technikáit és módszereit. A havaselvi román állam jellegzetes szubsztitúciós állam. Az országalapítók harcosok voltak, az országalapítást (és a falualapítást is) jelentő román kifejezés (*descălecare*) szó szerint annyit jelent, mint leszállni lóról. A történész is jobban teszi, ha leszáll a magas lóról.

Az egyik legjobb román történész szerint „Havaselve megalapításának története még megíratlan”.⁶⁰⁹ De mi nem az? Amit eddig írtak, két csoportba osztható. Az egyiket a belső – *sui generis* – fejlődést feltételező spekulációk alkotják, és románul nagyon jól hangzik a formula: *de la sat la stat*, azaz ’a falutól az államig’. E szerint a falvakat összefogó faluszövetségek egyesültek egy-egy vajda fősege alatt, majd a legerősebb vajda a többieket is magába foglaló hatalmat alakított ki. A nézetek másik csoportja hódításelméletekből áll. De marad a kérdés, hogy honnan is indultak el a hódítók. Erdélyből vagy Havaselve hegyvidékéről? Iorga hol egyik, hol a másik nézet felé hajlott, és közben – ha kellett – a vajdai méltóságban felfedezte a római politikai eszme – népi úton való – továbbélését.⁶¹⁰

Az már magyar tudománytörténeti érdekesség, hogy Elekes Lajos 1946 táján nagyszabású, mintegy ötven ívre terjedő könyvet tervezett *Román államélet a középkorban* címmel, de a műnek csak egyötöde készült el. Ebben szerző a kun–tatár hatásokat magyar hatásokkal ötvözte. Eszerint a török (kun és tatár) elemeknek „alapvető szerepük volt abban, hogy a dunai románság nem állt meg a fejlődésnek azon a fokán, amelyen Balkánon maradt testvérei, hanem kilépve a szervezetlen, pusztán népi élet kezdetleges formái közül az államalkotó népek közé emelkedett s helyet szorított Európa politikai életében. Abban azonban, hogy a román állam és társadalom Európa irányába fejlődött s nem torkolt a politikai formálódásnak abba a sajátságos, térben és időben egyaránt bizonytalan típusába, amely a keleti, sztyeppe népeknél úgyszólván általános, a török–tatár hatással éppen ellentétes erők győzelmét kell látnunk: ez a magyar

608 Wendt 1960, 165.

609 Panaitescu 1969, 609.

610 Iorga 1984, 60–61.

terjeszkedés hatásainak, a magyar nép és a magyar állam kultúrmunkájának következménye”. Bászaráb és utódai a kunok és a tatárok haditechnikájával éltek, amikor az ellenfelet mostoha tájakra csalták, erejét apránként felmorzsozták, hogy végül – amennyire lehet – megsemmisítsék. „A románság első csoportjai, a magyar példa vonzása alatt cserélték fel vándorpásztori foglalkozásukat a letelepült életmóddal.”⁶¹¹ Erre el lehet mondani, hogy ez a kultúrlejtő szemléletének az alkalmazása, a magyar–román történészviták kísérőjelensége. Ugyanakkor a kulturális transzfer kétségbevonhatatlan. Sőt a kun–tatar és magyar hatások nyomozása nem terelheti el a figyelmet arról, hogy a román államszervezet kiépítésében még erős bolgár hatások is érvényesültek.⁶¹² Viszont megnyugvásra jutott a magyar és német telepesek városépítő és városszervező tevékenységének jelentőségéről szóló vita. Igaz, ez a vita olykor egyszerűen csak ismert tények elhallgatásában vagy túlhangsúlyozásában jutott kifejezésre. A mai álláspont az, hogy „a fejedelemségi városok import jelenség, lakosságukat főleg idegenek tették ki”.⁶¹³ Aztán a vezető pozíciókat, elsősorban a bírói tisztséget felváltva töltötték be románok és magyarok vagy németek.

1946-ban Elekes Lajos a múltbeli politikai mellékízű polémiák fölé emelkedett, amikor azt mutatta be, hogy a földrajz miként csinál államot, vagyis hogy a Kárpátoktól a Dunáig oly különböző adottságú területek életlehetőségeket biztosítottak. A Kárpátok havasi legelői és a Duna menti síkság a legelőváltó juhtartás ideális terepe. A dombvidék a korabeli gabonafajták, főleg köles termesztésére alkalmas, a sztyeppe pedig lótenyésztésre. Ezeket a tájakat a természetes árucseré kapcsolta egymáshoz. „A kétlegelő román pásztorkodás azonnal kifejezésre juttatta a román terület gazdasági egységét, aminek viszont része lehet abban, hogy a román államvezetés kezdettől fogva olyan határookra törekedett, amelyek megfeleltek ennek a gazdasági egységnek: más szóval a románok ösztönösen megéreztek földjük geopolitikai adottságait, s azokhoz mérten államuk fejlődését”.⁶¹⁴ A 15. századi görög történetíró, Khalkokondülész is így látta: „Ez a

611 OSZKK, Fond 315. Elekes Lajos hagyatéka. Elekes Lajos: Román államélet a középkorban. IV. 14.

612 Panaitescu 1943, 127.

613 Rădvan 2010, 553.

614 Elekes: Román államélet, IV. 6.

nép, a dákoké a háborúban vitéz, törvényes szervezete nem nagyon jó, falvakban él, és inkább nomád pásztoréletet él.”⁶¹⁵ Valójában már szó sincs nomád pásztorokodásról, ez ugyanis abban állt, hogy a nyájakkal együtt a család is újabb és újabb legelőkre költözött. Ez az életforma már csak a Balkán egyes vidékein dívott, itt-ott még a két világháború között is. Az uralkodó legeltetési forma a transzhumálás volt. Ez a pásztorokodás maga is olyan biztonságot feltételezett, amelyet csak egy felsőbb hatalom biztosíthatott, és igazán akkor lendült fel, amikor az erdélyi szász városok céheinek gypjúigényeit kellett kielégíteni.⁶¹⁶ A pásztorok egyben kereskedtek is, és talán maguk a vajdák is hatalmas nyájakat birtokoltak.⁶¹⁷ Látuk, Károly Róbert is erre utalt, amikor Bászarábot szidalmazta.

Paradox módon a magyar történészek szinte nagyobb elismeréssel írtak az államalapító román vajdáról, mint a románok. Akadt, aki óvatosan feltételezte, hogy akár Dzsingisz kán rokona is lehetett.⁶¹⁸ „Erély és óvatosság, megfontolt és mégis gyors cselekvés, politikai éleslátás és katonai rátermettség, mindenekelőtt pedig a viszonyok felmérésén alapuló, biztos egyensúlyérzék: ezek azok a tulajdonságok Bászarábot a románok legnagyobb uralkodói közé emelik” – írta Elekes Lajos.⁶¹⁹ A magyar király törbe csalását Elekes szerint „a puszták logikája” diktálta, hiszen ez „a véreben gyökerezett”.⁶²⁰ „Eljárása, politikájának hirtelen pálfordulata 1327–1330 közt a magyarokkal, az 1340-es években pedig a tatárokkal szemben idegen lehetett a lovagi eszményeken nevelt nyugatiak vagy akár a magyarok szokásaitól, s olykor – például az 1330-i esküszegést tekintve – egészen nyers módon ütközött össze a keresztény erkölcsiséggel, de kétségkívül eredményes volt.”⁶²¹ Igaz, erről az erkölcsiségről is gyakran lemállott a lovagi máz, és aztán Nyugaton az erkölcstelenséget a politikai elmélet rangjára emelték, míg Keleten elméletieskedés nélkül gyakorolták. A fenti értékelésben talán némi politikai irigység is rejlik, éspedig amiatt, hogy a román államvezetés

615 Chalcocondil 1958, 63.

616 Țîghiliu 1997, 36.

617 Panaitescu 1936, 26.

618 Rásonyi: Contributions à l'histoire des première cristallisations d'états des Roumains. 241.

619 Elekes: Román államélet, V. 28.

620 Elekes: Román államélet, IV. 10.

621 Elekes: Román államélet, V. 28.

1944-ben olyan ügyesen kiugrott a háborúból, míg a magyar kudarcot vallott. Emellett némi alkalom nyílt a szerző számára arra, hogy a románok orra alá dörgölje azt, hogy nem ismerték fel az államalapító jelentőségét, aki nem is volt egészen román eredetű, a felesége pedig magyar. Viszont tény, hogy „az ország-alapítás mondjából még a nevét is kihagyták, s mondai alakot állítottak arra a helyre, amely minden jog szerint őt illette volna”.⁶²²

Ebből a munkából egész jó magyar–román történészvita kerekedhetett volna, ha másképpen alakul a történelem. Ma is megszívlelendő és követendő viszont az, ahogy az új állam nevének használatára intett. A helyes alak a Havaselve, mint előljáróban jeleztük. Ebből lett Havaselföld, aztán az – Elekes Lajos szerint – „értelmetlen” Havasalföld kifejezés, amely szinte általánossá vált.⁶²³

Mindenesetre a havaselvi államalapítók erős államot hoztak létre. A 16. századi olasz utazó, Franco Siveri szerint még nagyot is, mert hosszant – keletről nyugat felé a Dunáig – 14 nap alatt lehetett bejárni, haránt pedig 4–6 nap alatt.⁶²⁴ Székhelye fokozatosan szállt le a hegyekből: először Câmpulung, majd Curtea de Argeș, aztán Târgoviște, végül a 16. században Bukarest lett. Havaselvét a Bărăgan síkságának kivételével erdő borította, az összterület mintegy 70%-át.⁶²⁵ Ennek az államnak azonban még meg kellett találnia a helyét az európai geopolitikai térképen, és ebben segítette a moldvai román vajdaság megalakulása.

Dragoș, Bogdan vajda és Nagy Lajos király

A havaselvi államalapítás krónikás hagyományához hasonlóképpen alakult a moldvai is. Az első – 16. század eleji – moldvai szláv krónika szűkszavúan csak annyit közölt, hogy 1359-ben „Drágos vajda Magyarországról, Máramarosból jött egy bölény után, vadászaton, és két évet uralkodott”.⁶²⁶ A 17. század de-

622 Elekes: Román államélet, V. 29.

623 Elekes: Román államélet, V. 36.

624 Călători 1971b, 13.

625 Giurescu 1980, 11.

626 Panaitescu 1994, 14.

rekán Grigore Ureche már kiszínezte a történetet, amikor arról adott számot, hogy „Erdélyből, amit Máramarosnak neveznek, pásztorok állataikkal járván a hegyeket egy bölényre akadtak, és ebeikkel üldözőbe fogták, aztán a hegyeken keresztül Moldova vizének sík mellékére értek, Ott, miután az állat kifáradt, megölték azon a helyen, amelyet Boureni-nek [*bour* 'bölény'] hívnak, falut alapítottak. [Baia városa környékén 14 olyan helység található, amelynek neve a *bour*ból képzett szó.⁶²⁷] És az ország címerében és pecsétjén ökörfej szerepel. És a kutya, amellyel a vadállatot üldözték, kimúlt, és mivel Moldának nevezték, a folyónak Molda kutya nevét adták, miként ma egyesek Moldovának nevezik. Így az országot a folyó neve után Moldovának nevezték el”. Valójában Moldva, Moldova neve a szláv eredetű *molidovából* (*molid* 'lucfenyő') származik, fenyves vidéket jelent.⁶²⁸ De újabban a német *Mulde* ('teknő, vályú') is szóba jött, hiszen német telepések már az államalapításkor ott voltak.⁶²⁹ 1287-ben viszont a Nogáj kán uralma alá tartozó föld urát Moldának nevezték.⁶³⁰ A kérdés az, hogy a tatár vezető adta a régió nevét, vagy fordítva.

Néhány oldallal később ugyancsak Ureche megint előadta a honfoglalást: „a magyar hegyekből a pásztorok a vadászaton egy bölény nyomában Moldova vizéhez érkeztek, széles mezőkkel, folyókkal, sűrű erdőkkel pompázó vidékekre, és miután megszerették ezt a helyet, ide vezették övéiket Máramarosból, és másokat is behívtak, először a hegy alatt telepedtek meg, később miután megszaporodtak, nem álltak meg Moldova folyónál, a Szeretnél sem, hanem eljutottak egészen a Dnyeszterig és a tengerig”⁶³¹

A tatárokról említést sem tesz Ureche, holott 1241-től egy évszázadon keresztül a Kárpátokig terjedt a tatár fennhatóság. Elképzelhető, hogy az előkelő moldvai Boul család neve nem az ökörből (*boul* 'ökor') származik, hanem a

627 Iordan 1963, 560.

628 Iordan 1963, 478.

629 Flavius Solomon: Die Moldau. 460. <http://www.jstor.com/stable/j.ctt1bkm4v1.13> (2021-02-02)

630 Tasin Gemil: Cumano-Tatars and the Early Medieval Romanian States. *Studia et documenta turcologica*, 2014. 2. sz. 95.

631 Ureche 1958, 66, 70.

Dzsingisz kán családjából származó Boul rokona lehetett.⁶³² Amikor Ureche az idegen szavak jelenlétét a „moldvai nyelvben” azzal magyarázza, hogy a szomszédból sokan telepedtek át, a magyarokat sem említi. És nem említhette forrása sem, az a román nyelvű moldvai krónika, amely már időközben elveszett. Ebből viszont Ureche krónikájának egyik másolója, a kortárs Simion Dascăl kiemelte azt a részt, amely szerint egy Ețco (más alkalommal: Iațco) nevű méhészlátva a máramarosiak megtelepedését, maga is oroszokat hozott át Lengyelországból, és így „az ország két nyelvből [értsd: népből] áll, románokból [*rumâni*] és oroszokból”. Ez utóbbiak az ország északi részén élnek, déli részén pedig a románok. Aztán azért megtudjuk – az említett másolótól –, hogy Baia városát szász fazekasok alapították, Suceavát pedig magyar szücsök.⁶³³ A magyar–román kapcsolat azonban sokkal szövevényesebb.

Azon lehet vitatkozni, hogy a bölényvadászat motívuma honnan ered. Netán a magyaroktól? A magyar krónikás hagyomány szerint az ázsiai magyarok úgy indultak új hazájuk felé, hogy egy szarvasünnöt fogtak üzőbe. Az országalapító állatvadászat az eurázsiai népek folklórjában jelentős mozzanat.⁶³⁴ Ami viszont Moldova alapítását illeti, szinte minden vitatott és vitatható. De az kétségtelen, hogy a moldvai államszervezők Magyarországról indultak útnak, és az is, hogy Máramaros román társadalma jellegzetes katonai határőrvidékként jelenik meg a 14. századi oklevelekben. A falvak élén kenézek, kenézcsaládok állnak, és ezek katonai vezetőt, vajdát választanak, aki az igazságszolgáltatásban is vezető szerepet játszik. Ezek a kenézek valóságos földesúri hatalmat gyakoroltak, alattvalóik kisebb szolgáltatásokkal tartoztak nekik. Ők szedték be az adót, a juhötvenedet, ennek egy részét meg is tartották, másik részét a főispáni hatalom alatt álló váruradalmaknak adták tovább. Egy-egy kenéz a patakvölgyekben több falu fölött is rendelkezett, amelyek valóságos uradalmat alkottak. A kenézi tisztség pedig örökletes jelleget öltött, családon belül maradt, sok pap maga is kenéz volt. Sőt akadt olyan történész, aki úgy vélte, hogy magyar is kaphatott kenézi birtokot, mert a hátszegi Szentpéterfalván a 15. században élt

632 Gemil 2015, 363.

633 Ureche 1958, 70–71.

634 Lükő Gábor: Moldova alapításának mondáihoz. *Ethnographia*, 1936. 1. sz. 48–56.

két magyar nevű kenéz (Vak és Hitemre),⁶³⁵ csakhogy ezek románokat illető ragadványnevek lehettek. (A Hitemre nyilván onnan eredt, hogy az illető gyakran élt ezzel a szóval, vagy netán furcsán ejtette ki.) A máramarosi városok – Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező – magyar és német népessége viszont 1329-ben olyan királyi szabadalmat kapott, amelynek értelmében ott bármilyen szabad ember megtelepedhet, és szabadon foghat művelés alá földet, irtásaikat és telepítvényeiket pedig „senki más nyelvű vagy nemzetű ember” nem veheti el;⁶³⁶ és ez utalás a románokra és talán a ruténekre, bár ez utóbbiak a mérvadó román történész szerint csak a század vége felé telepedtek meg ezeken a tájakon.⁶³⁷

A máramarosi román társadalomról két képzet él. Az egyik szerint ez a társadalom államelőtti társadalomszerveződés, azaz belső fejlődés eredménye. A kenézek ténylegesen maguk is feudális urak, akiket aztán a nyugati típusú Anjou-feudalizmus integrált, és a magyar nemesség részévé váltak. Amikor a 12–13. századi oklevelek máramarosi királyi vadászatról és királyi erdőről szólnak, akkor a román autonómiákat hallgatólagosan elfogadták, ezért nem említik a románokat, az Anjouk viszont már privilégiumok osztogatásával szabályozták az életet, ezért ezekben az oklevelekben már megjelennek a románok.⁶³⁸ Ezzel szemben állnak azok a konstrukciók, amelyekben magyar királyi telepítés eredményének tartják Máramaros román társadalmát.

A legrészletesebb mesét a 16. századi szláv-orosz krónika adta elő. És két telepítőt nevezett meg. Az egyik telepítő Vladislav, azaz IV. László király (1272–1290), a másik Drágos. A történet Velencéből indul, innen menekült el két testvér, Roman és Vlahata (**Роман да Влахата**), amikor az eretnekek üldözőbe fogták a keresztényeket. A két testvér a régi Rómában (**Старый Римъ**) telepedett le, ahol egy Románról elnevezett várost alapítottak. Csakhogy Formosz pápa az igaz hitről, a pravoszláviáról áttért a latinságra, a latinok pedig megalapították Új Rómát. Román utódai azonban nem hagyták el Krisztus hitét, hanem fegyvert fogtak, és a háború egészen László király uralmáig tartott. E történetben

635 Súlyom-Fekete Ferenc: Vázlatok az oláh-kenézi intézmény története- s ismertetéséhez. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, II.* 1881–1883. 19.

636 Mihályi 1900, 10.

637 Popa 1970, 57.

638 Popa 1970, 45–46.

a magyar királyon kívül csak Formózusz pápa valóságos személy. Van, aki a két testvérben Havaselve és Moldva megszemélyesítését látja, hiszen Vlahata bolgárul vlahot, azaz románt jelent. Mások szerint Roman az uglicsi fejedelem, Vlagyimir fiának, Vlahata pedig Oleg rjazanyi fejedelemnek a nevét őrízne.⁶³⁹ A krónikás nyilván mindent mindennel összekevert, a római katolikus és a görögkeleti ortodoxia ellentétét viszont mélyen átélte.

Moldva betelepítésére úgy került sor, hogy László király a tatárok támadása miatt a római császártól és a pápától segítséget kért, mire az „új rómaiak” (római katolikusok) levelet írtak a magyar királynak, előadván, hogy a „régii rómaiak” (görögkeleti ortodoxok) ragaszkodnak görög hitükhöz, ezért ezeket, pontosabban a férfiakat vesse be a tatárok elleni harcba, és aki megmarad, azokat telepítse le, hogy ne térhessenek vissza a régi Rómába (Bizáncba), a nőket és a gyermekeket viszont megtartják és áttérítik a római hitre. Így is történt, a tatárokat megverték, a király megmutatta a levelet a „régii rómaiaknak”, de közben az „új rómaiak” a régi Rómát lerombolták, a gyermekeket és a nőket áttérítették a latin hitre. Ezek után azok, akik a királlyal harcoltak, földet kértek és „keresztény görög törvényük” tiszteletben tartását. László király befogadta és letelepítette őket Máramarosban a Maros és a Tisza között, a Körösnek nevezett helyen. Itt aztán latin törvényű magyar nőket vettek feleségül, akik áttértek az ő görög rítusú „keresztény hitére, egész a mai napig”. Aztán ezek közül vált ki Drágos, aki bőlényre vadászva átment a Kárpátokon, majd a király engedélyével népét is átvezette a néptelen földre, a tatárok szomszédságába.⁶⁴⁰

A történet zavaros, de mintha a 13. század eleji fejleményekre emlékeztetne, amikor is a keresztes lovagok elfoglalták Bizáncot, és háborúba keveredtek a balkáni románokkal. Nem kevésbé zavaros a moldvai magyar krónika előadása. Igaz, ezt csak 17. századi román közvetítésben ismerjük, éspedig Ureche krónikájának egyik másolója, Simion Dascăl szúrta be az eredeti szövegbe. Eszerint László király ugyancsak a tatárok ellen a római császártól kért segítséget, aki gazembereket és börtöntöltelékeket bocsátott rendelkezésére, akikkel győzött. De aztán – nehogy még rosszabbul járjon velük, mint a tatárokkal –

639 Gonța 1982, 81.

640 Cronicile 1959, 155–159.

Máramarosban adott nekik földet, „és mind megnemesítette, azaz királyi szolgálkává tette őket”.⁶⁴¹ Ez a történet valósággal fellázította a moldvai kortársakat, de a későbbi magyar történész sem adott neki hitelt, mert „kétségtelenül már a magyarok beköltözésekor az ismeretlen eredetű oláhok laktak” Máramarosban.⁶⁴² Az egyik román folklorista lehetségesnek, ám még bizonyítandónak tartotta azt, hogy Kun László telepítette volna Máramarosba azokat a románokat, akiktől a bizánci császár – életmódjuk miatt – szabadulni akart.⁶⁴³ (Ennek a telepítési történetnek az alapja egy 13. századvégi görög krónika,⁶⁴⁴ amely azonban csak arról szól, hogy a Bizánc környéki románokat a császár északabbra telepítette, nehogy az ellenséggel szövetkezzenek.⁶⁴⁵) Aztán az említett folklorista tájnyelvi sajátosságokból arra következtetett, hogy a máramarosi románok feltehetően a 10. században jöttek a Balkánról.⁶⁴⁶ A hely- és víznevek a magyar fennhatóságról vallanak. Borsa falu neve arra utalhat, hogy Bors magyar-kabar vezér foglalta el a vidéket.⁶⁴⁷ A Tisza ősrégi név, eredete talányos, a magyar nyelvbe a szlávból került, a románba a szlávból vagy a magyarból. A többi víznév esetében Visó eredete ismeretlen, a magyarból került a románba; a Vasér, a Jód, a Sajó is magyar megnevezések, a Ruszkova pedig szláv.⁶⁴⁸ A vidéknek nevet adó Mára-folyó neve ismeretlen, akár az Iza folyócska neve, és „ez arra mutat, hogy itt a magyarság előtt még valami más ismeretlen nép jelenlétét is feltételeznünk kell”.⁶⁴⁹ Vagy inkább a románság megjelenése előtt? Vajon melyik nép lehetett? A 18–21. századi román nacionalista rögtön rávágna: a dák, akiket aztán a rómaiak leigáztak (bár a római fennhatóság nem terjedt ki Máramarosra).

641 Ureche 1958, 68–69.

642 Lehoczky Tivadar: Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészek és szabadosok intézményéhez hazánkban. *Magyar Történelmi Társulat*, 1890. 155.

643 Tache Papahagi: Din epoca de formațiune a limbei române. *Grai și suflet*, 1923–1924. 224–230.

644 Pecican 1998, 207.

645 Fontes 1975, 449.

646 Papahagi 1925, LXXIX.

647 Györffy 1998, 113.

648 Kniezsa István: Erdély víznevei. *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve* 1942. Kolozsvár, 1943. 31–32.

649 Kniezsa 1943, 117.

Egy 1796-os magánlevél szerint Iosif Méhesi, román kancelláriai tanácsos arról beszélt, hogy Konyha mellett a románok megölték Álmos vezért.⁶⁵⁰ A forrás valószínűleg az Esterházy-levéltárban található 15. század végi krónika, amely szerint „Árpád apját, Álmost Erdély határában a rutének, brakkok és oláhok csatában megölték, mert nem volt szabad Pannóniába belépnie”. (*Almus pater ipsius Arpad in metis Erdel per ruthenos et braccos et valachos in prelio est occisus, non enim potuit Panoniam introire.*)⁶⁵¹ A brakkok talán a blakkok eltorzított alakja lehet. Ez az Esterházy-krónika a *Képes Krónika*nak Álmos halálára vonatkozó részét színezte ki. A *Képes Krónika* ugyanis csak annyit közölt, hogy Álmost „Erdélyben megölték, mert nem volt szabad Pannóniába belépnie”. Az Esterházy-krónika eddig ismeretlen szerzője nyilván nem ismerte a fejedelemsülés nomád szokását, ezért a helyiekkel tette el láb alól a *Képes Krónika* Álmos vezérét. És ezt még tovább színezte a képzelet: „Egy – de csak újabb keletű – hagyomány szerint Árpád honfoglaló hadainak egy része Borsa felől, a Torojaga havas alatt akart bejönni Máramarosba, az ott lakó oláhok azonban újtjokat állották Konyhánál, ott Álmos vezért megölvén, a magyarokat visszaűzték és semmiképpen sem eresztették be Máramaros területére. Sok idő multával aztán Álmos vezér elestének helyén valaki templomot építtetett Szent István király tiszteletére, a melynek alapjai még ma is felismerhetők a falu felső részén. Az egész mondvacsinált hagyományból csak annyi igaz, hogy 1471-ben még állott Konyhán a Szent István király temploma.”⁶⁵² Valóban Szent István templomáról szól az 1471-es határviszályt rendező oklevél. Azóta ki is ásták; katolikus jellegű templom, mert feltehetően katolikus mesterek építették, de ortodox volt mindig, és az is maradt. Viszont a román kenézi-nemesi körökben is élt a szent királyok kultusza, mint erről több templomi falkép tanúskodik.⁶⁵³ A Konyha melletti Drágomérfalva kenézeit Hunyadi János „régától, a szent királyok idejétől fogva bírt örökös és törvényes” kenéségükben erősítette meg.⁶⁵⁴ A szent királyokra való hivatkozás jellegzetes fordulat, ezzel lehetett legitimálni a legkülönbözőbb társadalmi igényeket.

650 Mihályi 1900, 507.

651 Mikó Gábor: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? *Történelmi Szemle*, 2013. 1. sz. 15.

652 Petrovay György: A máramarosi oláhok. *Századok*, 1911. 611.

653 Popa 1970, 220–226.

654 Bélay 1943, 71.

A másik telepítő Károly Róbert lett volna, aki egy havaselvi vajda, Bogdán (Bogdan) népének adta volna a vidéket. Ez a Bogdán (Mikola fia) 1334-ben lépte át a határt. Azon már vita folyik, hogy az erről szóló oklevélben a beköltözés tartott háromnegyed évet, vagy pedig a királyi megbízott és a román vajda ennyi ideig tárgyaltak volna, három alkalommal, és így eszerint az értelmezés szerint nem is biztos, hogy a beköltözés megtörtént. De ez az értelmezés „nagyon kevésbé valószínű”, annál is inkább, mert pár év múlva egy Bogdán vajda (aki feltehetően a bevándorlóval azonos) Csanád megyében egy földbirtokos nemessel összetűzésbe keveredett.⁶⁵⁵ A beköltözést bizonyosnak lehet tekinteni, de azt már nem, hogy ez a havaselvi Bogdán népével Máramarosban kötött volna ki⁶⁵⁶ úgy, hogy embereivel a Tisza mellékén vonult volna fel, mert itt a tatárjárás elnéptelenítette a tájat, és aztán az ide telepedő kunok is eltávoztak.⁶⁵⁷ Ezzel szemben azt is lehetett állítani, hogy Károly Róbert a máramarosi románságot Moldvából telepítette be, és mivel itt a románok vándorlásaik során erősebb magyar hatáson mentek keresztül, mint a Havaselvéből jöttek, a máramarosi román társadalom a többihez (Hátszeg, Fogaras, Bánság) viszonyítva tagoltabb, és erősebbek a társadalmi különbségek. Ez is magyarázza a továbbiakban a román vajdaság vármegyévé alakulását és integrálódását az államszervezet egészébe.⁶⁵⁸ Stanislaus lett az első olyan máramarosi román kenéz, akit a király nemessé emelt, kenézi birtokát pedig adómentes nemesi birtokként ismerte el 1328-ban.⁶⁵⁹ Viszont nem tudni biztosan, hogy románok vagy tatárok voltak azok a „skizmatikusok”, akik 1314-ben a tatárokkal együtt rontottak Erdélyre. 1319-ben a pápa egyházi átokkal sújtotta azokat a szakadárokat, akik a tatárokkal tartottak, majd 1325–1326-ban bűnbocsánatot ígért azoknak, akik a tatárok és a skizmatikusok ellen fognak fegyvert.⁶⁶⁰

Ami kétségtelen, az Máramaros 14. századi geopolitikai jelentősége. Amikor 1308 táján egy francia domonkos barát bejárta Kelet-Európát, útleírásában

655 Documenta 1941, 74–75, 83.

656 Documenta 1941, 101.

657 Györffy 1998, 118.

658 Makkai 1941, 52–53.

659 Documenta 1941, 67.

660 Rus 2011, 66.

arról adott számot, hogy Magyarország tizenhat „nagy tartományból és hercegségből” áll, amelyek egy-egy országgal érnek fel, és ezek egyike Máramaros, olyanok mellett, mint a szomszédos Ung megye, aztán az „erdélyi rész”, Székelyföld (Siculi), Szászföld (Sicurrute), Szörény, Horvátország, Dalmácia stb.⁶⁶¹ Máramaros sík vidékein már adománybirtokok épültek ki, valamint a magyar és német telepesek szabad királyi városai. A terület fölötti fennhatóságot a Huszt várában székelő ispán gyakorolta. Tőle függetlenül éltek életüket a maguk szokásjoga szerint a román közösségek kenézeik és vajdáik fősege alatt.⁶⁶² Az egyik máramarosi vajda, Stájer Ottokár rímes krónikája szerint a terület már a 14. század elején belépett a nagypolitikába. Éspedig akkor, amikor Bajor Ottó, akit – miután megszerezte a Szent Koronát – 1305-ben királlyá koronáztak, és mivel IV. Béla leányági unokája volt, V. Béla néven akart uralkodni. Helyzete megszilárdítása érdekében feleségül akarta venni Kán László erdélyi vajda lányát. Csakhogy ez a tartományúr inkább a szerb királyt választotta vejének, Ottót pedig elfogta a Szent Koronával együtt. Aztán néhány hónapi fogság után váltságdíj ellenében szabadon engedte, de a koronát még évekig magánál tartotta. Stájer Ottokár rímes krónikája szerint meg is akarta öletni, de meggondolta magát, és egy „erdőn túli” herceghez küldte „*Walachen lant*”-ba. Itt ennek ura maga akarta elintézni a piszkos munkát, de aztán udvarhölgyei kérésére letett róla, és továbbengedte a trónkövetelőt Oroszországba, ahol az eljegyezte az uralkodó lányát.⁶⁶³ Azóta is találgatjuk, hogy hol lehetett ez a „román föld”. Netán Erdéllyel tévesztette össze a krónikás, vagy Fogaras, vagy Havaselve, vagy Moldva lehetett. A legvalószínűbb Máramaros, a herceg pedig az itteni – név szerint még nem ismert – román vajda.⁶⁶⁴

A régió az egymást metsző magyar–lengyel–tatár hatalmi érdekek övezete lett, és ezért is lépett be a történelembe, miközben a régió elitjének életét olyan belső feszültségek terhelték, melyek levezetésére a külső ellenséggel való hábo-

661 Anonymi 2013, 165. Szászföld helyett Havaselve lehetőségét is felveti (kérdőjellel): Szöveggyűjtemény 2000, 192.

662 Wenzel Gusztáv: Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez. *Akadémiai Értesítő*, 6. sz. 332.

663 Ottokar 1893, 1144–1154.

664 Sălăgean 2003, 293.

rúskodás jó alkalmat kínált. A magyar és a lengyel király Halicsért versengett, de hogy sikert érjenek el, a tatárokat kellett legyőzniük. A tatárok fennhatósága a Kárpátokig terjedt. Itt viszont meg kellett állnia az Arany Hordának, és be kellett várnia sorsa beteljesülését. Egy birodalom ugyanis, ha már nem tud terjeszkedni, összeomlik. A magyar királyok időnként hatalmukba kerítették a halicsi orosz fejedelemséget, és igényt tartottak rá, II. Endre a Halics királya címet is felvette. A 14. század elején Lengyelország is szemet vetett Halicsra, mert az adott geopolitikai helyzetben innen lehetett hatékonyan fellépni az Arany Horda ellen. A lengyel király ugyan meg tudta állítani a Teuton Lovagrend terjeszkedését, de ez elég erős volt ahhoz, hogy uralja a Balti-tenger mellékét. Mivel a lengyelek és a litvánok észak felé nem tudtak kijutni a tengerhez, déli irányba fordultak.

1335-ben Visegrádon a cseh, a lengyel és a házigazda magyar király szövetséget kötöttek, ami később alapja lett a tatárok elleni fellépésnek. Ebben döntő szerepet játszott a Moldva déli részén élő magyarság. Az 1241-es tatárjárás nem tudta végérvényesen megtörni a székelyek és a szászok átvándorlását a Kárpátokon túlra, Kun László hadai pedig az 1285-ös tatárjárás előtt a Szeretig is eljuthattak.⁶⁶⁵ Károly Róbert uralma alatt kisebb határőrtartományt sikerült felállítani. 1324–1325-ben ennek Mendei Finta (Phynta de Mende) székely ispán állt az élén, aztán Domokos, akinek a pápa 1327-ben már mint olyan katonai vezetőnek írt, aki a Magyar Királysághoz tartozó tartomány élén áll (*Principi milicie ceterisque nobilibus Principatus Siculorum Regni Ungarie*).⁶⁶⁶ A posadai csata után ennek a tartománynak a helyzete megrendült, de aztán lassan fordult a kocka.

Az 1340-es évek elején a tatárok Bizánc ellen készültek, de 1342-ben uralkodójuk halála miatt megtorpantak. Esetleges sikerük fordulatot hozott volna térségünk történetében.⁶⁶⁷ Az Arany Hordát belső hatalmi válság kezdte emészteni, de azért Halicsra támadt, sőt a krími olasz városokra is. Ekkor az

665 Brătianu 2010, 224–229, 243–244.

666 Alexandru Simon: Principele Dominic, secuiei și Țara de Jos a Moldovei. *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 66.

667 Iosipescu 2013, 148.

1342-ben magyar trónra lépő ifjú Lajos király kihasználta az alkalmat. Először a tatárokkal szövetséges litvánokat verte meg, és Halicsot átengedte a lengyel királynak. Majd 1345–1346-ban a lengyelekkel és feltehetően a havaselveiekkel szövetségben – máramarosi románokból is álló hadseregével – fellépett a tatárok ellen. A királyi hadak valósággal átkarolták a tatárok területeit. A máramarosi románok az észak felől támadó a királyi sereg magvát alkották. A döntő csapást Moldva déli részein mérték a tatárookra. Lajos király életírója, Küküllei János így számolt be a fejleményekről: „amikor a tatárok népei Magyarországot dúlva gyakran támadtak az erdélyi részek határaitra meg a székelyekre: a király elküldte a serény és harcias férfiút, Lackfi Endre erdélyi vajdát a székelyek nemeseivel és erős nemzetével a tatárra. Erővel benyomultak földjükre, s Athlamosz fejedelmükkel együtt, aki ellenállt, és nagy sereggel szállott szembe velük, legyőzték őket, a fejedelmet lenyakazták, sok zászlót és tatár foglyot küldtek át a királyi felségnek Visegrádra. Ezután a székelyek is többször támadtak a tatárookra, s nagy zsákmánnyal tértek haza. Aki tatár életben maradt, messze tengeremelléki tájakra futott el a többi tatárokhoz”.⁶⁶⁸

Mindezt egy névtelen minorita krónikája is megerősítette, sőt meg is toldotta: „A székelyek az akkoriban köztük levő kevés magyarral kivonultak a tatárok ellen, s kardjukkal megszámlálhatatlan tatárt vágtak le saját földjükön. Ott még Othlam nevű nagy hatalmú vezérüket is élve elfogták, aki második a kán után, s a kán húga volt a felesége; később le is fejezték, bár szinte mérhetetlen mennyiségű pénzt ígértek érte váltságul. A magyarok azonban, óvakodva az eljövendőktől, elutasították a váltságdíjat, hazahozták az ellenség zászlait is, sok foglyot, rengeteg zsákmányt aranyban, ezüstben, gyöngyökben meg drága ruhákban. Megszakítás nélkül három napig folyt köztük a harc.” És úgy tűnik, Lackfi vajdát egyenesen Szent Lászlónak nézték, mert „mondják azt is, hogy míg folyt a csata a keresztények és a tatárok között, a nagyváradi egyházban nem találták Szent László király fejét. Ez bizony csodálatos. Mikor tehát az egyház másodőre is a fej keresésére a sekrestyébe lépett, a maga helyén találta a fejet, de úgy átizzadva, mintha élne s nagy munkából, kihevülve tért volna meg

668 Küküllei János és a névtelen minorita krónikája. Ford. Geréb László. <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm> (2021-09-30)

valahonnan. Ezt a másodőr nemcsak a kanonokoknak, hanem sok szerzetesnek is elmondta. A csodát bizonyítja az említett foglyok közül egy igen öreg tatár is, aki azt beszélte, hogy nem a székelyek és a magyarok verték le őket, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai is mondták, hogy midőn a székelyek ellenük indultak, valami nagy lovag járt előttük, magas paripán ült, fején arany korona, kezében csatabárd, mely hatalmas csapásokkal és vágásokkal pusztította mindnyájukat. E lovag feje fölött a levegőben, csodálatos fényességben nagy szépségű úrasszony jelent meg, akinek fején nagyon ékes és tündöklő korona látszott. Nyilvánvaló ebből, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen, akik elbizakodtak vitézségükben és sokaságukban. Más alkalommal is, vagyis az Úr ezerháromszáznegyvenhatodik évében, amikor a székelyek egyedül nyomultak be nagy sokasággal a tatárok említett földjére, s ott csatát vívtak, mennyei kegyelemből győzelmet aratva, megszámlálhatatlan sokaságú tatárt megöltek. Sok nagy értékű fegyvert, töméntelen zsákmányt hoztak onnan barmokban, gyöngyökben, drágakövekben, s így visszatérve magasztalták az Istent, aki győzelmet adott nekik.”⁶⁶⁹

Ezek után 1347-ben a pápa engedélyezte a kalocsai püspöknek a milkói püspökség visszaállítását. A lengyel és a magyar király 1355-ben végleg megtörte a tatárok hatalmát, aztán a Moldva fölötti hegemoniáért kezdtek versengeni.⁶⁷⁰ Lengyelország bekebelezte Halicsot. Lajos király megalapította moldvai határőrtartományát, ez egyesek szerint Moldvabánya környékére korlátozódott, mások szerint egészen a Prutig terjedt és délen a Milcov folyóig, végül akad, aki úgy véli, hogy a magyar királyi hatalom a Dnyeszternél ért véget.⁶⁷¹ Mindenesetre eme új észak-moldvai tartománya élére vajdaként egyik harcosát, Drágost állította, ennek fiait azonban az 1360-as évek elején Bogdán vajda, miután elhagyta konyhai birtokát, elűzte, és ezzel, mint korábban Bászáráb, kiharcolta országa tényleges függetlenségét, amely aztán a két király, a lengyel és a magyar

669 Küküllői János és a névtelen minorita krónikája. Ford. Geréb László. <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm> (2021-09-30)

670 Papacostea 1999, 82.

671 Cazacu–Mureșan 2013, 237.

hatalmi törekvései között próbálta érdekeit érvényesíteni. A végkifejlet világos, az odavezető út részletei homályosak. Sok moldvai magyar a lázadó Bogdánal harcolt, és ezért jelentős birtokokat kapott.⁶⁷²

A magyar király életírója, Küküllei János szerint „Bogdán, a máramarosi románok vajdája ama vidék hozzácsatlakozó románjaival titokban átköltözött a magyar korona alá tartozó Moldva földjére, melyet a tatárok szomszédsága miatt lakosai régen elhagytak. Bár a király serege gyakran harcolt ott, a románok nagyon elszaporodván elterjeszkedtek abban az országban. Az ottani románok által választott vajdák a magyar király hűbéreseinek vallják magukat, s hűbéradó fizetésére kötelesek, a szokott adófizetés mellett.”⁶⁷³ Ebben az előadásban szó sincs a legendás Drágosról. (A Moldovai Köztársaság hivatalos szemléletében Drágos ugyan létezett, de nem lehetett máramarosi, hanem moldvai.⁶⁷⁴ Az ország fővárosának a neve, Chişinău a magyar Kisjenőből származik.⁶⁷⁵) A hűbéri viszony is másképpen alakult, mint a krónikás írta.

A Moldva megalapítását bemutató utólagos rekonstrukciók – más szóval történeti elbeszéléseink – ellentmondanak egymásnak, mindenki kialakítja a maga kronológiáját, annak ellenére, vagy éppen azért, mert hiteles forrásunk csupán néhány magyar királyi oklevél, a többi forrás viszont hagyományokat szövő és kitaláló későbbi krónika. Lássuk a kemény adatokat!

1336-ban megállapították Dragh és Dragus (a továbbiakban: Drágos) serviensek (*Volachorum et serviencium*) bedőházi birtokainak a határait. 1343-ban a király elhalasztotta a pert Kölcsi János és Bogdán, „egykor Máramaros hozánk hűtlen vajdája” között, amelyet egy bizonyos Kölcsi az elmúlt télen történt konfliktusuk miatt indított. 1349-ben Lajos meghagyja (Iuga fia) János vajdának (*Iohanni filio Ige Voyvodae olacorum de Maramorisio*), hogy (első) Gyula (I. Drágos fia) hat fiát (köztük [II.] Drágost) helyezze vissza gyulafalvi és nyíresi birtoká-

672 Radu Rosetti: Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova. *Analele Academiei Române, Istoria*. 1905. (Magyar fordításban: Rosetti et al. 2004, 23.)

673 Küküllei János és a névtelen minorita krónikája. Ford. Geréb László. <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm> (2021-09-30)

674 Dragoș (anii de domnie nu sunt atestați în izvoare) <http://moldova650.asm.md/node/31> (2016-07-25)

675 Rădvan 2010, 166.

ba, ahonnan őket István (Stephanus, János vajda testvére) és nagybátyja, Bogdán, „notórius hűtlen” vetette ki, házukat is felégetve. 1353-ban megállapítják István és János konyhai birtokának határát, és a határjárás során megemlítik nagybátyjuk, „Bogdán vajda birtokainak” határát is. 1355-ben a király megerősíti az 1349-es oklevelet, és ebből megtudjuk, hogy annak a Gyulának, akinek hat fia volt (közük [II.] Drágos), az apját szintén Dragusnak (I. Drágos) hívták.⁶⁷⁶ És még ebben az évben bedőházi Drag comes megejti a határjárást. 1360-ban Lajos király hat falut, valamint annak az ötvened- és a többi jövedelmét (II.) Drágosnak és fiai-nak ([II.] Gyula, László) adományozza immár teljes jogú nemesi birtokként, ami teljes adómentességet jelentett. Az érdem részvétel „több ügyünkben és hadjáratunkban, különösen moldvai földünk restaurációjában”, és az, hogy „több román lázadót, akik a kötelező hűség útjáról letértek”, visszavezetett a korona iránti hűségre. Ők pedig a királyi zászló alatt foghattak fegyvert.

Egy 1364-es királyi rendelet arról tudósít, hogy (II.) Drágost korábban a már említett hat faluból ötnek kizárólagos birtokába helyezte. 1365-ben a király Szász (Zaaz) fiának Balknak (románul: Balița vagy Balica), „máramarosi vajdánknek” és három testvérének adományozza Bogdán konyhai birtokát és még hat falut. Szász négy fia ugyanis visszatért, miután vérüket ontották Moldvában, sőt a testvéreik – akiknek a neve nem szerepel az oklevélben – életüket veszítették. Bogdán és fiai ugyanis „titokban visszatértek Moldvába és azt felségünk gyalázatára akarják megtartani”. 1368-ban a király I. Gyula halála után ismét megerősíti II. Drágost (és fiait, II. Gyulát és Ladot, azaz Lászlót) birtokában, és elrendeli a beiktatást. 1373-ban a király elrendelte, hogy néhai Szász (Saaz) vajda fiait, Balkot, Dragot (másképpen Dragoșt) és Jánost, „udvarunk familiárisait” iktassák be birtokaikba. 1373-ban Balk már egyszerre máramarosi vajda és főispán.⁶⁷⁷ Az 1390-es években pedig Drágos, Balk, János és ennek fia megszerezte Husztot, Máramaros megye székhelyét, valamint a megyebeli mezővárosokat.⁶⁷⁸ Balkot pedig a király még a székelyek ispánjának is kinevezte.⁶⁷⁹

676 Documenta 1941, 131.

677 Mihályi 1900, 13, 17, 27, 35, 38, 53, 57, 62, 65, 69.

678 Szabó 1937, 96.

679 Tóth 2012, 137, 161.

A román krónikák alapján az országalapító Drágos volt Szász (Sas) apja, és fel lehetett tenni a kérdést: melyik Drágos, a bedőházi vagy a gyulafalvi? Vagy mindkettő egyazon személy? Sokáig bedőházi Drágost tekintették országalapítónak, de aztán rekonstruálták bedőházi Dragoș családfáját, és ez kizárja az államalapítóval való azonosítás lehetőségét. De gyulafalvi I. Drágost sem fogadják el egyértelműen államalapítónak.⁶⁸⁰ Egyelőre ő a legvalószínűbb. (Elekes Lajos is így vélte.⁶⁸¹) A krónikás hagyományban ő lett a mitikus államalapító hős.⁶⁸² Valószínűnek az tűnik, hogy az 1340-es években ő került a moldvai határőrtartomány élére mint a király egyik vezére, és országa még egyelőre csak királyi hűbértartomány volt.⁶⁸³ Közben Bogdán rátámadt I. Drágos fiának, I. Gyulának és unokáinak a birtokára. Hogy mi lehetett a konfliktus oka, és Bogdán miért esett hűtlenségbe, csak találgatható. És az is, hogy utána miért tűnt el neve mellől a hűtlen jelző. (Azt is ki lehetett jelenteni, hogy miután Bogdánt 1349-ben hűtlennek nevezte az említett oklevél, már átment Moldvába, és a király ellen „nyilván kész volt azt a gyöngülő tatár függést elfogadni, ami az alánokra is hárult, s amiből Bászaráb a Magyar Királysággal szemben előnyt húzott”.⁶⁸⁴ Csakhogy 1353-ban már minden kitétel nélkül említi egy oklevél Bogdánt, ez pedig arra utal, hogy kibékülhetett a királlyal.⁶⁸⁵) 1354-ben I. Drágos már távozhatott az élők sorából. Talán Szász, netán I. Drágos fia és I. Gyula testvére követte. 1357-ben a magyar királyi seregek befejezték a tatárok elleni hadműveleteiket, amelyekben feltehetően Bogdán is részt vett. A nyugalom rövid ideig tartott. 1359 körül Bogdán talán visszament Moldvába, és a királyellenes felkelés élére állt. Ezt II. Drágos még le tudta verni, de 1362-ben a litvánok győzelmet arattak a tatárok fölött, Kijevet is elfoglalták, és már nem volt szükség a magyar király támogatására. Néhány év múlva, 1365-ben végleg Bogdán győzött.

680 Diaconescu 1997, 77–87.

681 Elekes: Román államélet, VI. 25–28.

682 Guillaume Durand: *Historie et postérité de Dragoș-vodă*. <https://www.academia.edu/36275519> (2021-03-13)

683 Iorga 1984, 86.

684 Györffy 1998, 120.

685 Popa 1970, 245.

Sokan úgy vélték, hogy az államalapítót az ősi hit védelme vezette, vagy éppen a máramarosi belső harc miatt keresett új hazát, tehát a belső anarchia és a királyi hatalom nyomása vezette ki az országból. Valójában a természetes fejlődés eredményéről van szó.⁶⁸⁶ Bogdánnak sikerült az, ami Magyarországon, a Kárpátokon belül egyetlen helyi hatalmasságnak sem. Máramarosban nem lehetett olyan tartományúri hatalmat kiépíteni, amelyet például az ország észak-nyugati részén Csák Máté kialakított, aki két évtizeden keresztül hadakozott Károly Róbert királlyal, és neve az önkényeskedő tartományúr szinonimája is lett. A moldvai államalapítók között magyarok is lehettek, mert a magyar nevekből – mint János, Korlát, Domonkos, Lack(ó) – képzett román nevek a bojárok között még az államalapítás után 50–80 évvel is előfordulnak.⁶⁸⁷

Újabb elképzelés szerint a máramarosi vajdákból lett moldvai uralkodók „a feudális társadalom dáko–szláv koncepciójának az örökösei”.⁶⁸⁸ Sajnos erről a feudalizmusról még semmit sem tudunk.

Moldvát olykor Bogdaniának is nevezték, ahogy Bászaráb után Havaselvét is Besszarábiának. Igaz, Besszarábián ma az egykori Moldvának a Prut és a Dnyeszter közötti részét értjük, holott kezdetben csak e régió déli részét nevezték Besszarábiának, de miután 1812-ben az orosz cári birodalom bekebelezte a két folyó közötti területet, az egész neve Besszarábia lett. Sokáig élt a hiedelem, hogy a havaselti vajdák kezdetben Moldvának a dél-dunai és tengerparti részeire is kiterjeszthették fennhatóságukat, és innen a dinasztíára utaló megnevezés. Aztán azt is feltételezték, hogy az e tájon élő muzulmánokról (a beszerményekről vagy böszörményekről) kapta e táj a nevét.⁶⁸⁹ Mindez azonban tévesnek bizonyult. 16. századi nyugati kartográfusok nevezték el Besszarábiának Moldva déli részét, és térképeikről került át a megnevezés a krónikairódalomba.⁶⁹⁰ Az

686 Popa 1970, 246–247.

687 Documenta 1977, 3, 71, 79, 81, 87.

688 Frédéric Beaumont: L'État moldave: création hybride slavo-romane dans l'étau des Empires polonais, hongrois et turc. 63. <https://www.academia.edu/2944305> (2020-11-11)

689 Ion Chirtoagă: Enigma unui nume: Basarabia. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/enigma-unui-nume-basarabia (2016-10-09); Mircea Rusnac: Originea numelui Basarabia (1386–1812) http://www.istoria.md/articol/436/Originea_numelui_Basarabia (2016-10-09)

690 Coman 2013, 150–160.

viszont tény, hogy Moldva két nagy egységből állt, az Alsó- és Felsőországból. Alsóország (Țara de Jos) ugyancsak – mint jeleztük – korábbi magyar határőr-tartomány lehetett,⁶⁹¹ amelyet az említett Domokos princeps tartott kézben, a vajdai hatalom pedig északról épült ki dél irányába, és Péter vajda Lajos király halála után vonta a hatalma alá.⁶⁹²

Az állam függetlenségét csak az biztosíthatta, ha az uralkodó azt vallhatta, hogy Isten kegyelméből uralkodik. Az állam ugyanis maga az uralkodó, és fordítva, ahogy azt évszázadokkal később klasszikus érvénnyel a francia XIV. Lajos mondotta: Az állam én vagyok! Amit államnak nevezünk, az maga az uralkodói hatalom és hatalmi szervezet volt. A két fejedelemség esetében románul: *domnie*. Mindkét vajda, Bászáráb és Bogdán is kivívta tényleges függetlenségét, de Isten kegyelméből csak úgy uralkodhatott, ha olyan főpap kente fel, aki vagy a pápa vagy pátriárka joghatósága alá tartozott. Havaselve és Moldva egyelőre a két nagy egyház missziós területe volt, harcoltak a lelkekért. A nép nagy része a görög rítusú kereszténységet követte, de még nem működött jól kiépült egyházszerkezet. A milkói püspökséget elseperte a tatárjárás, a havaselvi görögkeleti papságot a konstantinápolyi pátriárka alá tartozó bitzinai érsek irányította. A moldvai görögkeletiek hitéletét pedig a halicsi érsekség gondozta. (Halicsi maga is a Róma és Bizánc között ingadozott, vagy másképpen szólva a keleti és nyugati kereszténység frontországja lett. A pápa hol a magyar, hol a lengyel királyt szólította fel a ruténok megtérítésére. A 13. század derekán maga a halicsi fejedelem kért koronát a pápától, azzal is koronázták meg, és mindezt annak a reményében tették, hogy sikerül kereszteshadjáratot indítani a tatárok ellen, de mivel ez elmaradt, Halicsban újra megszilárdult a görögkeleti egyház.⁶⁹³)

1304-ben a pápa keserűen írta a magyarországi domonkos rend főnökének, hogy Albániában és Cumániában (mármint Havaselvén) a görög püspökök birtokolják a latin templomokat, és az ő rítusukat követő papokat neveznek ki – pénzért (*vitio symonie*) vagy világi hatalom révén.⁶⁹⁴ A két nagy egyház

691 Brătianu 2010, 256.

692 Brătianu 2010, 268.

693 Obolensky 1999, 292.

694 Documente 1890, 563–565.

versengésében hatalmi szónak kellett döntenie, és ezt a vajdák tehették meg. Moldva és Havaselve vajdái számára létkérdés lett, hogy melyik hatalom, Róma vagy Bizánc mellett kötelezik el magukat.

A Kárpátokon túli vajdaságok Róma, Bizánc és az oszmán hatalom között

A kérdés, hogy Róma vagy Bizánc, némileg groteszk, mert a pápaságot a francia királyság 1309-ben arra készítette, hogy székhelyét Avignonba tegye át, és a pápa csak 1377-ben térhetett vissza Rómába. Róma azonban a nyugati kereszténységet jelképezte még így is. Bizánc pedig egyre inkább csak árnyéka lett önmagának, viszont a keleti kereszténység központja maradt. A császár a pátriárka ura volt, de ez az egyházfő a császári hatalom presztízsével képviselte a bizánci imperializmust vagy inkább annak nosztalgiáját, hiszen a császárság politikai téren állandó védekezésre szorult, vallási téren viszont terjeszkedhetett, vagy legalábbis megszilárdíthatta helyzetét. „A Császárság és az Egyház egységet alkotnak” – írta 1393-ban a pátriárka a moszkvai nagyfejedelemnek.⁶⁹⁵ A bizánci pátriárka a keleti kereszténységet olykor éppen úgy katolikusnak, azaz egyetemesnek nevezte, mint ahogy a római pápa és a nyugati egyház főpapjai a nyugati kereszténységet ortodoxnak is nevezték, vagyis igaz tannak. Ma a keleti kereszténységet ortodoxnak, a nyugatit katolikusnak nevezzük.

A bizánci császárok valamennyi ortodox uralkodójának tekintették magukat. 1340-ben az egyiptomi szultán III. Andronikosz császárt többek között „Bulgária és Vlachia és Alánia császáranak” nevezte, majd 1349-ben „a hellének, bolgárok, aszenidák (Ἀσσηνιδῶν), vlachok, oroszok és alánok császáranak”.⁶⁹⁶ Vlachia egyértelműen Havaselve, Alánia pedig Moldva az itt tartózkodó alánok, másképpen jászok miatt. Képzeletbeli hierarchia, a császárság ön-szemléletére vall. Viszont Dobrudzsa és Vicina az 1330-as évek derekáig bizánci

⁶⁹⁵ Winter 1942, 10.

⁶⁹⁶ Fontes 1975, 495, 533.

fennhatóság alatt állt, amíg a tatárok el nem foglalták.⁶⁹⁷ De még 1391-ben is elmondta a bizánci pátriárka, hogy „nincs ortodox hívő, aki ne az ortodox császár alattvalója lenne”.⁶⁹⁸ Valójában ez már csak a hatalmi igények vágyképének a szimbolizációja.

Bizánc hanyatlott, de autokráciája és kultúrája modellként szolgált a periferián kiemelkedő új államalakulatok számára, és ezek továbbra is valamiféle „nemzetközösséget” alkottak. A bizánci „nemzetközösség” a balkáni görögkeleti ortodox államok olyan laza halmaza volt, amelyet a közös vallás, a bizánci pátriárka elsőbbségének elismerése és Bizánc tisztelete, presztízisének kisugárzása kötött össze. Politikai egységről szó sem lehetett, hiszen az ortodox hatalmak egymás ellen hadakoztak, és először Bulgária, majd Szerbia akarta kisajátítani a bizánci császári hatalmat és trónt. De aztán ezek a nagyratörő államok osztódásnak indultak, részfejedelemségekre bomlottak, bár olykor érvényesült közöttük még némi politikai szolidaritás. A vallási-kulturális közösség viszont megmaradt. A keleti egyház biztosította „a nemzetközösség” eszmei egységét, miközben ennek a közösségnek a tagjai egymással is hadakoztak. A pátriárka némileg ahhoz hasonló szerepet játszott, mint évszázadokkal korábban Európa nyugati részein a pápa. Igaz, a keleti egyház sohasem volt annyira centralizált, mint a nyugati, és egymásnak feszülő teológiai irányzatok sem feszegették a hagyományos kereteket. Nyugaton viszont a Római Birodalom felbomlását követő teljes politikai és hatalmi felaprózódásból olyan új, dinamikus terjeszkedésre képes világ született, amellyel a bizánci „nemzetközösség” nem tudott lépést tartani. Perifériára szorult; csakhogy a periféria védekezik, és kiépíti a maga hatalmi rendszerét.

Az önálló Havaselve is ezt tette. 1330 után a másik sorsfordító év 1359. Ekkor lépett be Havaselve önálló hatalomként a bizánci „nemzetközösségbe”. Hogy ez mit jelentett, annak felméréséhez látni kell az előzményeket és a nagy fejlemény motivációját. Havaselve román népének vallása korábban is a görögkeleti ortodoxia volt, de Bizánc és Havaselve között nem alakultak ki szilárd intézményes kapcsolatok. Sőt még Bászaráb és fia, Sándor (1352–1364) is – aki

697 Elian 1964, 156.

698 Ivánka 1968, 63.

még mielőtt egyeduralkodó lett volna, társult vajda lehetett – kacérkodtak a katolicizmussal, anélkül hogy áttértek volna. 1331–1332-ben Bászáráb megint a bolgárokkal együtt harcolt Bizánc ellen. Viszont a tatárok elfoglalták Isacceát, és ez a magyar királyhoz való közeledésre ösztönözte a román vajdát.⁶⁹⁹ Így aztán Lajos magyar király, aki atyja után 1342-ben lépett trónra, két év múlva vissza tudta állítani az egykori hűbéri viszonyt. 1344-ben Erdélybe ment, és ekkor a király életírója, Küküllei János szerint maga Sándor havaselvi vajda (valójában társult vajda) apja, Bászáráb megbízásából „önként személyesen hozzá ment, ezeknek a részeknek határa táján a királyi fölség lába előtt földre borult s megtért illő engedelmességre és hűségre. Ünnepeles ajándékokat és drágaságokat adva újból elismerte urát és a Szent Koronát, azután örömmel és vigassággal hazatért”.⁷⁰⁰ Elismerte az erdélyi püspök fennhatóságát a havaselvi katolikusok fölött.⁷⁰¹ Ezek után elképzelhető, hogy a király hűbéreseként részt vett az Arany Horda elleni hadjáratban.

A pápa már 1345-ben lelkesen tudatta Lajos királlyal, hogy a Magyarország erdélyi, havaselvi és szerémségi részein élő románok, „római oláhok” (*Olachi Romani*) megtértek, vagy készek megtérni a katolikus vallásra. Ezért leveleket intézett román „nemeseknek és közrendűeknek”, mindenekelőtt Bászáráb fiának, Sándor vajdának. A magyarországiakat is név szerint felsorolta, de olyan deformált alakban, hogy nem azonosíthatók. Csak sejthető, hogy egyikük a belényesi vajda, másikuk a Temes megyei remetei vajda, kettő esetleg a máramarosi vajda.⁷⁰² Sándor vajda először a magyar Laczkfi Máriát,⁷⁰³ másodszor Dobokai Klárát vette feleségül, egyik lányát pedig a magyar nádorhoz adta feleségül. (Klára lelkes katolikus volt, később elérte azt is, hogy Anna lánya rávegye férjét, Szczimir Iván bolgár királyt a katolikus egyházzal való egyesülésre. Igaz, a leg súlyosabb érv az volt, hogy 1365-ben Lajos király elfoglalta Iván cár

699 Cazacu–Mureşan 2013, 176.

700 Küküllei János és a névtelen minorita krónikája. Ford. Geréb László. <https://mek.oszk.hu/05500/05564/05564.htm> (2021-09-30)

701 Documenta 1977, 93.

702 Documenta 1941, 106–107. Documente 1996, 266–267. Documenta 1977, 61.

703 Nicolae Alexandru Basarab (1352–1364) <https://istoriefurata.istorieveche.ro/nicolae-alexandru-basarab-1352-1364/> (2021-09-30)

székhelyét, Vidint, és ezt bánsággá alakította át. A cárt és családját négy éven át fogságban tartotta, majd – miután katolizált – visszaültette trónjára.)

A király és a havaselti vajda viszonya azonban megromlott. A történeti hagyomány szerint a tatárok havaselti román támogatással be is törtek Erdélybe. 1354-ben a tatár kán és a magyar király békét kötött,⁷⁰⁴ és ez utóbbi 1358-ban a brassói kereskedőknek olyan privilégiumot adott, amely a dunai kikötőkkel – mindenekelőtt Kiliával – szabad forgalmat biztosított.⁷⁰⁵ Elképzelhető, hogy Lajos király a mai Moldova déli részei, sőt a mai Havaseltéhez tartozó Buzău és Ialomița folyók völgyes vidékét közvetlenül koronájához kapcsolta, mert szükség volt erre a Duna-torkolathoz vezető folyósóra.⁷⁰⁶ És talán még a prahovai sóbányákra is rátette a kezét.⁷⁰⁷ A Duna torkolatához vezető út biztosítása a magyar királynak létérdeke volt, mert Velence az Adria-parti városokat hol közvetlenül megszerezte, hol erős függésben tartotta. A Dunán és a Fekete-tengeren viszont inkább Genova befolyása érvényesült, és a Magyar Királyságnak a két rivális tengeri hatalom között kellett lavíroznia. Mindenesetre a velenceiek a román szókincsben győztesen kerültek ki, mert a román *venetic* ('jövevény') szó Velence nevéből származik.

Lajos király úgy rendelkezett a havaselti szabad kereskedelemről, mintha a dunai vajdaság a saját felségterülete lett volna. Ez viszont a havaselti vajda anyagi érdekeit sértette, hiszen elesett a vámoktól, a legfontosabb készpénz-bevételi forrásaitól. 1359-ben Lajos király több mint tucatnyi Krassó és Temes megyei falut adományozott hat olyan havaselti bojárnak, akik ottani jószágukat is hátrahagyva álltak mellé, amikor korábban meghasonlott a vajdával,⁷⁰⁸ aki Bizánccal szövetséget kötött. A vajda ugyanis annak érdekében, hogy ellensúlyozza a magyar királyi befolyást, a bizánci pátriárkához fordult, és azt kérte, hogy „a jövőben az ő és egész hatalma és uralma kerüljön Isten Legszentebb Nagy Egyházának joghatósága és útmutatása alá”.⁷⁰⁹ 1359-ben a pátriárka – urának,

704 Brătianu 1988b, 209–210.

705 <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/708> (2016-07-18)

706 Brătianu 1988b, 208.

707 Iorga 1984, 85.

708 Documenta 1941, 140–141.

709 Fontes 1975, 196.

a császárnak a beleegyezésével – az észak-dobrudzsai Bitzinia (Vicina) érsekét, Hyakinthost (magyarosan Jácint, románul Iachint Cristopulos) Havaselvére (Ουγγροβλαχία) küldte ki, annak népéhez, e feladattal: „tanítja őket az evangélium útjára, akadályozza meg a bűn tiltott tetteit és tartja vissza őket tőlük, valamint a Krisztus egyházától szokatlan és idegen tanoktól”.⁷¹⁰ A havaselvi érsek székhelye Curtea de Argeș (Argyasudvarhely vagy egyszerűbben Argyas) lett, és ennek az érsekségnek a felállításával az ország kikerült a tirnovói pátriárka fennhatósága alól, amelyet a konstaninápolyi pátriárka szintén maga alá rendelt.⁷¹¹ A havaselvi vajda azt is megfogadta, hogy a pátriárka nevezi ki országának érsekét.⁷¹² Viszont a pátriárka érseket kinevező oklevele „valóságos függetlenségi nyilatkozat”.⁷¹³ Bizánc a havaselvi érsekség felállításával a román vajdát független egyeduralkodónak ismerte el. Az érsekség felállítása „mindekelőtt politikai tett” – hangsúlyozza Iorga, hozzátéve, hogy Bizánc nem hódítani akart, hanem szövetségest keresett az oszmánok ellenében.⁷¹⁴ A havaselvi vajda pedig a magyar király nyomását akarta elhárítani.

A havaselvi érsekség hivatalos neve 1990-ig Mitropolia Ungrovlahiei, azaz Ungrovalachia Érseksége volt, most Mitropolia Munteniei și Dobrogei (Munténia, azaz Havaselve és Dobrudzsa Érseksége). Sándor vajda újrakeresztelkedett, és a keresztségben a Sándor mellé elnyerte a Miklós nevet. Miklós Sándor tette feudális lázadás,⁷¹⁵ és ezt azzal teljesítette ki, hogy aztán megtagadta a királyi adót. Fia, Lajkó (Vlaicu, másképpen László, Vladislav, 1364–1376) pedig királyi engedély nélkül lépett trónra, és ezért Lajos király 1365-ben ellene is fegyverbe szólította seregét.⁷¹⁶

A vajda legitimálta helyzetét, országa immár egyértelműen szakított Rómával. Havaselve is átvette a bizánci modellt, és tette ezt bolgár és részben szerb

710 Baán 2013, 59.

711 Mureșan 2012, 145.

712 Marinescu 1924, 2.

713 Șerban Papacostea: Orientări și reorientări în politica externă românească. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2009. 23.

714 Iorga 1984, 100.

715 Barbu 1998, 107.

716 Documenta 1977, 78.

közvetítéssel. Az egyházi nyelv a középbolgár maradt, olykor erős helyi sajátosságokkal, és középbolgár lett az államigazgatás és a magas kultúra nyelve, miként a katolikus világban a latin. Viszont 1330-tól a szerb cár lett a legerősebb balkáni uralkodó, és az ő példája is hatott. Azokkal szemben, akik történeti szerencsétlenséget láttak a szláv kultúra átvételében, Panaitescu azt fejtegette, hogy éppen ez a szláv kultúra felelt meg a román világ fejlettségi szintjének, a patriarchális életformának. Amíg a lovag és a városi polgár individualista, a paraszt közösségi lény. A városi polgár kereskedik, számol, tehát racionalista, ezzel szemben a falusi fatalista, ösztönös, aki az évszakok periodikus változásához kötődik. A román társadalmi és kulturális igényeket a bizánci kultúra népies szláv formája elégítette ki, olyan vallásos kultúra, amely konkrét képekben és mesékben fejezte ki önmagát.⁷¹⁷ És mindezt mágikus hiedelmekkel. Maga a nyelv is mágikus erővel hatott a népre, bár nem értették, mindenki szentnek tartotta ezt a középbolgár nyelvet, amelyet szlavónnak neveztek. Ez az ortodox nyelvi kulturális térség népeket összefogó és népek fölötti értelmiségi világot alkotott. Aki ennek a kulturális közösségnek a tagja volt, elsősorban az ortodoxiáért élt és halt: „a szlávok értünk és mi értük” – írta találóan egyik román szlavista.⁷¹⁸ Ezt példázza az, amit Matei Basarab 1637-es zsoltároskönyvének előszavában írt: ő Havaselve (Ungrovlahia) uralkodója „hazánk igazhitű és ájtatos népének és a hit által más velünk rokon népeknek, akiknek a nyelve ugyanaz a dicső szlavón dialektus (СЛАВНОМЪ ДІАЛЕКТЪ СЛАВЕНСКОМЪ), és mindenekelőtt a bolgároknak, szerbeknek, havaselveieknek, moldvaiaknak és másoknak a béke, az egészség és a megváltás áldását” kívánja.⁷¹⁹

Ezt a jelenséget a román történetírás kulturális szlavonizmusként tartja számon. De mikor vette kezdetét? – ez már vitakérdés. A román nyelvész a 12. század végére teszi, mert ekkor a románok már itt éltek mai hazájukban.⁷²⁰ A történész a 10. századra keltezi a kulturális szlavonizmust. Úgy véli, hogy ekkor a románokat uraló vezető csoportokban sokan beszéltek még szlávul, a bolgár

717 Panaitescu 1994, 23.

718 Bărbulescu 1928b, 357.

719 Bianu–Hodoş 1903, 104.

720 Bărbulescu 1928b, 2–4, 39, 174, 241.

állam befolyása is messze kiterjedt, ezért a kulturális szlavonizmus térhódítása szerves – pontosabban szervesnek nevezett – folyamat, jól illeszkedik a dáko-román kontinuitás téziséhez. A konstrukció lényege, hogy saját belső fejlődés révén olyan feudális társadalmi-politikai képződmények jöttek létre, amelyek további fejlődését a Magyar Királyság térhódítása keresztelte.⁷²¹ Ezzel szemben a szovjet nyelvész szerint Havaselvén csak a 13. században jelentek meg a románok, akik folyamatosan összeolvadtak a szlávokkal. Az egyházi szláv nyelvet a bolgároktól vették át a románok. A kancelláriai írnokok viszont nem mindig tudták jól a nyelvet, a különböző helyi nyelvi irányzatok hatása alatt nem is lehettek következetesek, emellett a magyar oklevelek is példaként szolgáltak, és természetesen hatott az élő beszélt nyelv. Az 1420-as évektől Havaselvén erős szerb hatás érvényesült, Moldvában pedig keleti szláv hatás.⁷²² A kulturális szlavonizmus keltezése szorosan összefügg a románok vándorlásának vagy úgynevezett őshonosságának kérdéseivel. És mivel a politikus történészek ez utóbbit képviselik, elnyomják vagy beidomítják a nyelvészeket. (A történészeket zsigeri indulataik vezetik, ha pedig nem olyan irányba, amint azt fentről elvárják, akkor őket is beidomítják.)

Közben a havaselvi vajdai székhelyen, Curtea de Argeșen felépítették a Szent Miklós-templomot, amelynek falfestményei úgy tárják eléink a kereszténység történetét, hogy minden korabeli írásos forrásnál hitelesebben jelenítik meg az adott történeti helyzetet. Görög mesterek művei ezek, de nyugatias vonások szövik át őket. Odaadással lehetett szemlélni az egyik harcos lovag falképén „a kettős kultúrhatást is, de a bizánciasan légiesre nyúlt alak és franciás eleganciájú öltözet mögött elrejtőzik a két életforma válságába került igazi, román arc; látjuk a külsőségeket, de a belső valóság talány marad”.⁷²³ 1935-ben érezte ezt így Makkai László, a magyar kiránduló, azóta viszont valamivel közelebb kerültünk a talányhoz, pontosabban ahhoz, ahogyan Bizáncból a román és a balkáni világot látták, mert a festők ecsetjét politikai képzetek is vezették.

721 Panaitescu 1969, 197–199.

722 Bernstein 1948, 127, 364–366.

723 Makkai 1935, 33.

Bizánc ugyanis a képek által „kolonizált”. Két kompozíció példázza ezt. Az egyik a *kijelentés* sátorának megjelenítése, a másik a *deésziszé*. Az első ószövetségi jelenet. Az Úr megparancsolta Mózesnek, hogy állítsa fel a kijelentés sátrát, és helyezze el benne a bizonyság ládáját. Tegyen elé aranyoltárt és mellé mécseseket, szentelje fel az oltárt, aztán Áront szentelje fel főpapnak, fiait pedig papoknak. A román templom képen Mózes – koronával a fején – a bizánci császárt, Áron pedig – mitrával – a pátriárkát jelképezi. Jobbról és balról pedig koronás fejedelmi alakok járulnak az oltárhoz. Ez radikális szemléletváltásra utal, ugyanis a régi bizánci császárideológia szerint egy királya van a földnek. Most immár sok, de egy az egyház, a Nagy Egyház. A földi uralkodók pedig a hit tisztaságának őrei, és a hit tisztaságának legfőbb őre már nem a császár, aki mindenekfölött áll, hanem a pátriárka, mert vallási kérdésekbe senki sem szólhat bele.⁷²⁴ Ezt a fenti „politikai elméletet” tagadni is lehet annak kimutatásával, hogy Mózes és Áron csak mint két főpap szerepel és mindaz, amit tesznek, az égi Jeruzsálemet idézi. Bár Mózes egyszerre király és pap, de ezért nem lehetett modell a bizánci császár számára.⁷²⁵ Ha a festőművész megírta volna, hogy mit gondoljunk, vajon hinnénk neki?

A *deészisz*, a „kérő imádság” megjelenítése már önmagáért beszél. Ez jellegzetes bizánci képtípus, amelynek közepén Jézus Krisztus trónol evangéliummal a kezében. Jobbján az Istenanya áll, balján Keresztelő Szent János, és mindketten a kérő imádság gesztusával fordulnak hozzá. A Szent Miklós-templomban viszont a névadó szent áll Szent János helyén, és Krisztus lábainál maga a vajda. Ez is kivételes helyzet a bizánci falfestészetben, mert általában a templomalapító a templom modelljét adja át fejedelmi díszben, és felirattal örökíti meg a tettet. Miklós Sándor vajda viszont maga is kér, fohászkodik, és ezzel tesz hitet.⁷²⁶ A hitvallás mintha ellensúlyozni akarná a felekezetváltás politikai motivációját, és a hit elsőbbségét érzékeltetné minden politikai számítás ellenében. A felekezetváltásra utalhat az is, hogy Miklós Sándort abban a câmpulungi ro-

724 Barbu 1998, 62–73.

725 Petre Guran: Moïse, Aaron et les « rois de la terre ». L'iconographie de tabernacle du témoignage à Curtea de Argeș. *Revue des études sud-est européenne*, 2005. 1–4. sz. 194–222.

726 Barbu 1998, 115–117.

mán stílusú templomban helyeztek örök nyugalomba, amelyet erdélyi szászok építettek katolikus templomnak, a vajda alattvalói pedig átalakították ortodox templommá.

A görögkeleti ortodox egyházszervezet a kolostorok hálózatának kiépülésével szilárdult meg, hiszen a kolostorok voltak az ortodoxia szellemi központjai. Az ortodox világban az egyházfőket is a szerzetesek adták. A szerzetesvilág központját az Athosz-hegyi kolostorok alkották. A román pástorok ezek ellátásában fontos szerepet játszottak. Igaz, egyszer a pástorfiúk természetellenes bűnökkel botrányoztatták meg a szerzeteseket,⁷²⁷ a pástorlányok pedig férfiruhában keresték fel őket.⁷²⁸ De a román vajdák helyreállították a román név becsületét, amikor az itteni Kutlumusziu-kolostort (románul: Cutlumuz) bővítették ki és halmozták el adományaikkal, még hozzá egyre több faluval. Így is kifejezésre juttatták saját függetlenségüket és egyenjogúságukat a többi görögkeleti ortodox uralkodóval. Elsőként az államalapító Bászaráb fia vette fel a kapcsolatot. Hariton igumen, aki később havaselvi érsek lett, elérte, hogy a vajda támogassa a kolostor teljes átépítését és kibővítését. Aztán némileg meg is hasonlottak, mert a román szerzetesek nem tudták elviselni a görögök szigorú, közösségi életformáját. Azt, hogy mindenük közös legyen, kivéve a csuhájukat, a kenyerüket és a korsójukat. Márpedig a görögök ezt a koinobita életrendet „földi mennyországnak” tekintették.⁷²⁹ A románok az egyéni élet biztosítását kívánták, és nem tudtak lemondani a húsról és a borról. Végül a vajda támogatásával el is érték céljukat, a civakodó felek pedig megegyeztek.⁷³⁰

Az 1370-es években az Athosz-hegyről jött Havaselvére a nagy kolostoralapító Nikodémusz (Nicodim) is, görög apa és szerb anya fia.⁷³¹ Először Szörény várától nem messze, Vodițan alapított kolostort, azzal a céllal is, hogy a katolikus befolyást elhárítsák. Majd miután 1375–1376-ban Lajos király ezt a vidéket

727 Runciman 1933, 133.

728 Lefort 2002, 266.

729 Baán 2013, 89.

730 Fontes 1982, 279–284. Daniel Barbu: De ce sunt românii ortodocși? O falsă explicație istorică. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ce-sunt-rom-nii-ortodoc-i-o-fals-explica-ie-istoric (2016-10-16)

731 Iorga 1908, 40.

újra visszaszerezte, az ortodox Tismanán szerzetes alapította azt a kolostort, amely ma is az egyik legtekintélyesebb román kolostor. A modell a Morava völgyében fekvő ravanicai kolostor volt. Mindkét román kolostort a szerb uralkodó is támogatta, több mint tucatnyi szerbiai fiókkolostort és falut adományozott nekik. Nicodim ugyanis rokona volt, és közrejátszott abban, hogy a bizánci pátriárka visszavonja a szerb egyházra kimondott átkát. Nicodim állította össze az első ismert – romániai – Tetraevangéliumot (mely a négy szent evangéliumot foglalja magában, megjelölve, hogy mikor mit kell felolvasni belőle). A munka nyelvezetét a szerb egyházi szláv sajátosságai jellemzik, ezüstkötése és miniatűrái bizánci stílusra vallanak. És van benne egy rejtélyes bejegyzés, amely többféle spekulációra ad alkalmat. Az ószláv szöveg: „Ezt az evangéliumot Nicodim pópa írta Magyarországon üldöztetésének hatodik évében a világ teremtése óta 6913-ban.”⁷³² Tehát 1404–1405-ben, és van, aki úgy véli, a szerzetes meghasonlott a vajdával, mások szerint az elmélkedés magányába vonult vissza,⁷³³ vagy a törökök elől menekült volna el Havaselvéről,⁷³⁴ és még keresztes hadjáratot is akart volna szervezni, ráadásul „vére népünk véréből való”.⁷³⁵ Mái is tartja magát az 1760-as években kitalált hagyomány, mely szerint a hátszegi Prislopon is alapított volna egy kis kolostort, és itt írta volna a Tetraevangéliumot, csak hogy ez a kolostor a 16. században épült,⁷³⁶ és lehet, hogy Vodičán készítette el a díszes művet.⁷³⁷

Halála után szentté avatták Nicodimot; egyik csodájaként a hagyomány azt tartja számon, hogy 1365-ben egy ferencesekkel folytatott hitvitában – Lajos király színe előtt – átment a tűzön, hogy saját hite igazát bizonyítsa. Később éppen Zsigmond magyar király epileptikus lányát gyógyította volna meg. Tény, hogy a magyar király a két kolostort megerősítette kiváltságaiban. Időközben

732 600 de ani de la scrierea primului Tetraevangheliar slavon in Țara Românească. <http://www.tismana.ro/manastirea/600.htm> (2016-10-13)

733 Tetraevanghelul Cuviosului Nicodim. <http://www.capodopere2019.ro/tetraevanghelul-cuviosului-nicodim-ro.html> (2016-10-13)

734 http://www.sfintiromani.ro/ro/pagina/269/decembrie_nicodim_de_la_tismana_viata.html (2016-10-13)

735 <http://ziarullumina.ro/o-aparitie-editoriala-inedita-98505.html> (2016-10-13)

736 Rusu 2008, [o. n.].

737 Păcurariu 1980, 293.

Tismana helyzete is megszilárdult, és később Vodițăt is a maga fennhatósága alá vonta. A román kolostorok az athoszi önkormányzati formákat éltették, és ezért olykor keményen kellett harcolni. Öreg Mircea (Mircea cel Bătrân) vajda Nicodim kérésére a kolostort megerősítette kizárólagos legeltetési és vadászati jogaiban, majd biztosította a szerzeteseket arról, hogy sem bojár, sem kenéz nem kényszerítheti őket munkára, és aki ilyesmire vetemedne, azt „verjétek fejbe”.⁷³⁸ A kolostori autonómia adómentességet is biztosított, és a világi papok, a pópák – a nyugati világ papjaitól eltérően – házasodhattak, a 14–15. század folyamán még adóztak is. Ez a szerzeteseknél alacsonyabb társadalmi helyzetüket jelzi. A kolostorok alkották az egyházszervezet gerincét. Havaselvén 1500-ig harminchét kolostort állítottak fel.⁷³⁹ A szerb és Szerbiából jött szerzetesek tevékenységének jelentősége – Iorga szerint – még abban is rejlik, hogy megakadályozták „a bizánci hierarchia és a görög civilizáció térhódítását a Duna mentén”.⁷⁴⁰

Az ortodoxia a román állam- és társadalomszerveződés alapja lett. A szláv közvetítéssel átvett bizánci modell jobban megfelelt a vajdai hatalom igényeinek. A román uralkodó úgy uralkodhatott Isten kegyelméből, hogy egyházfőinek az uraként is léphetett fel.⁷⁴¹ Az első főpapokat a pátriárka nevezte ki, de később már az uralkodó, és a pátriárka csak áldását adta rá.⁷⁴² Az érsek kente fel az uralkodót, és ezzel biztosították a főhatalom szakrális jellegét. Falfreskókon a vajdákat és nejüket koronával ábrázolják, méghozzá egyforma koronával, sőt még a 16. században is a vajdai kincstárban őrizték „Alsóországi” koronáját. Korábban akadt, aki úgy vélte, hogy ez a – rejtélyes – korona esetleg arra utal, hogy egyszerre ketten uralkodtak.⁷⁴³ Újabb vélemény szerint a korona pápai adomány volt.⁷⁴⁴

738 Documenta 1966, 72.

739 Giurescu 1973, 359, 364.

740 Iorga 1922a, 130.

741 Pop 2002, 239.

742 Istoria 1980, 257.

743 Georgescu 1980, 44.

744 Alexandru Simon: Principele Dominic, secuii și Țara de jos a Moldovei. *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 82.

A koronázás nem tartozott a trónra lépés rítusához, a korona viselése a demonstrációs effektus megnyilvánulása, az önállóság érzékeltetése. A koronázás a házasságkötés szertartásának része, ezért a freskókon látható koronák esküvői koronák. Havaselve és Moldva uralkodói a templomi freskókon koronával örököltették meg magukat, bár ez sokak szerint csak „ikonográfiai hagyomány” volt. Középkori koronázási szertartásról nem tudunk, bár arról igen, hogy 17. századi uralkodó kincstárában akadt egy gyémántos korona. 1527-ben a moldvai Péter vajdát is „felékesítették az uralom koronájával”.⁷⁴⁵ Fülbevalós Péter (Petru Cercel) havaselvi vajdát (1583–1585) aranybrokátból készült kalpaggal „koronázták meg”.⁷⁴⁶ Az csak 17. századi legenda, hogy a 15. század elején Jó Sándor moldvai vajda Bizáncból kapott volna koronát. Az már inkább elképzelhető, hogy a bizánci császár despota címmel tüntette ki a moldvai uralkodót.⁷⁴⁷ A főhatalomba az érsek iktatta be az uralkodót, amikor szent kenettel felkenete. A hatalom szimbóluma a jogar, a kereszt, a kard és a lándzsa volt.⁷⁴⁸ A freskókon látható korona pedig azt juttatta kifejezésre, hogy az uralkodó Isten kegyelméből uralkodik.⁷⁴⁹ De nemcsak abból. A szultán például az évi adót hozó Karós Vládót (Draculát) kaftánnal és aranyozott koronával bocsátotta haza.⁷⁵⁰ Viszont még 1980-ban Goranuban, az Olt bal partján találtak egy nyugati típusú aranykoronát, melyet egyesek a 13. század végére,⁷⁵¹ mások a 14. század elejére datálnak, feltételezve, hogy még Havaselve egyesítése előtt egyik helyi nagyságé lehetett.⁷⁵² De hogy mire használta, azt nem tudni.⁷⁵³

745 Cronicile 1959, 195.

746 Călători 1971a, 9.

747 Elian 1964, 139.

748 Pippidi 2001a, 35–36. Pippidi 2001b, 59–65.

749 Iorga 2002, 113.

750 Cronici 1966, 200.

751 <https://romaniabreakingnews.ro/video-dr-sergiu-iosipescu-domnul-lucian-boia-ne-invalta-ca-suntem-niste-mici-iata-o-diadema-de-la-goranu/> (2021-03-16)

752 Cristina Snton-Mane: Coroană princiară medievală din aur descoperită pe teritoriul României. *Muzeul Național*, 1983. 127–133.

753 Marian Coman: Înainte de tradiția bizantină. Încăunarea domnilor în Țara Românească medievală (secolele al XV-lea – al XVI-lea). <https://www.academia.edu/40477807> (2021-03-17)

A lényeg: Isten kegyelméből uralkodni, mert ez függetlenséget jelentett, és azt, hogy az uralkodó maga lett a legfőbb jogforrás, miközben a szokásokhoz, a szokásjoghoz neki is igazodnia kellett. Havaselve modellje lehetett a másik román vajdaságnak, Moldvának. Ugyanakkor a keleti orientáció nem dőlt el végleg, maga Bizánc is ingadozott, olykor már-már integrálódni akart a nyugati világba, mert létében kezdte fenyegetni egy új hatalom, az oszmán-török. Ez pedig egyenesen az ő örökségét akarta átvenni, és a Balkánról (aztán pedig a Földközi-tenger világából) „szent háborút” indított a keresztény világ ellen. A 14. század derekáig a Nyugat viselt kereszties háborúkat a Közel-Keleten, valamint a Kárpátoktól délre és keletre különböző iszlám hatalmi alakulatok ellen. A 14. század második felében viszont megfordult a támadás iránya.

Az oszmán hatalom képes volt arra, amire korábban egyetlen török törzs sem. Egyre hatékonyabban fogta össze az iszlám erőket. Az Oszmán Birodalom előzménye a szeldzsuk birodalom. A 11. század derekára a Szeldzsuk-dinasztia olyan birodalmat kezdett kialakítani, amely aztán a mai Afganisztán, Irán, Irak, Szíria és Kis-Ázsia nagy részét foglalta magába, majd a Fekete- és a Földközi-tenger keleti vidékein is terjeszkedni próbált. A század végén Nyugat-Európa is támadásba lendült, megindultak a kereszties hadjáratok. A cél és az ideológia a Szent sírnak, Jézus sírjának és szülőföldjének a visszahódítása. A nyugati keresztiesek elfoglalták Jeruzsálemet, és egész sor kisebb-nagyobb feudális államot alapítottak. A 12. század derekán viszont olyan muszlim birodalom jött létre, amely Egyiptomot és a Közel-Keletet is magába tudta foglalni, és a század végén meghódította Jeruzsálemet. Aztán ez a szultánság felbomlott, a helyében a kis törzsi hatalomból egy világhatalom született, az Oszmán Birodalom.

Az új hatalom névadója, Oszmán egyszerű törzsfőnök volt. Törzsének oguz-török őseit a mongolok üzték ki Közép-Ázsiából, az anatóliai szeldzsuk-török szultán fogadta be őket, és a Bizánci Birodalom szomszédságában telepítette le őket. Oszmán kihasználta a hatalmi vákuumot, a térség politikai fragmentálódását. 1299-ben előléptette magát szultánná. Az oszmán-török államocska Bizánccal átellenben Kis-Ázsiában alakult ki, 1301-ben már összecsapott Bizánccal, aztán elfoglalta Burszát és Niceát, majd fokozatosan az egész félszigetet. Az összes lehetséges irányban terjeszkedni kezdett, és az egykori szeldzsuk birodalom örökébe lépett. Valójában még mélyebb alapjai voltak

az új birodalomnak. Az oszmánok – mint Domanovszky Endre fejtegette – „ősi kultúrterületeken magasabb birodalmi szervezetet fejlesztettek, mert már hadi bázisukon régi magas kultúra hatása alá jutottak. Az oszmán törökök szervezete perzsa és hellenisztikus tradíciókra épült, tehát nem egyszerűen hatalmi egyoldalúsággal lépett föl, hanem hatalmi törekvéseit évezredes kultúrta rajon, mélyre lenyúló szerves struktúrában alakította ki, és hódító politikáját ennek a területnek perzsa és nagysándori tradícióin folytatta.”⁷⁵⁴ De új ideológiával. Az Iszlám világ szent könyve a Korán. Ebben nyilatkoztatta ki Isten az ő prófétájának, Mohamednek, hogy miben áll az ő uralma és hatalmának kiterjesztése az egész világra. Ehhez kell a katonai teokrácia.⁷⁵⁵ Talán ez a legtalálóbb kifejezés, amely megragadja a rendszer lényegét. És aki ezt a rendszert a leghatékonyabban kiépíti, az maga alá gyűrheti az iszlám és a keresztény világokat. Ebből a versenyből Oszmán utódai kerültek ki győztesen.

Az oszmán térhódításnak kedveztek a balkáni uralkodó hatalmi harcai. Az oszmánokat a szerbektől szorongatott bizánci császár hívta segítségül. Ezek után már 1354-ben elfoglalták Gallipolit, majd 1363-ban Drinápolyt, s ezt Edirnének nevezve fővárosukká tették. Így megvetették lábukat Európában, Bizánc pedig közvetlen veszélybe került. A görög császárok egyre inkább már csak a nyugati hatalmak segítségével reménykedhettek, miközben a város népe gyűlölte a nyugatiakat, a latinokat. Nem bocsátotta meg, hogy a nyugati keresztiesek 1204-ben kifosztották a várost, és felállították a Latin Császárságot, amelyet a Nikeai Görög Császárság csak 1261-ben tudott felszámolni, méghozzá kun harcosok aktív közreműködésével. A Nyugattal való szövetkezést viszont akadályozta az, hogy a pápai hatalom az oszmánok elleni harcot az egyház egységének újrateremtési szándékával kötötte össze, és a görögkeleti ortodoxokkal el akarta fogadtatni saját fennhatóságát.

A pápa azonnal törökellenes kereszties hadjáratot hirdetett 1365-re, és ebben Nagy Lajosnak is részt kellett vennie. V. Paleologosz János császár 1365-ben Budán felkereste Lajost, ahol a két egyház egyesítéséről tárgyaltak. Egyelőre eredménytelenül, mert a magyar király azt követelte tőle, hogy latin rítus

754 MTAKK, Ms 4530/41. 3.

755 Babinger 1959, 468.

szerint keresztelkedjen meg újra.⁷⁵⁶ A császár fiát rá is vették, hogy kíséretével együtt „latin” módra keresztelkedjék meg, ugyanis ez volt a katonai segítség feltétele.⁷⁵⁷ A császár zsinaton szerette volna a két egyház egyesülésének ügyét megvitatni, míg a magyar király ahhoz ragaszkodott, hogy a császár a római pápával tárgyalva vigye végbe az egyesülést. Aztán négy év múlva a császár beadta a derekát, Rómában letette az esküt, és kihirdette az egyházi uniót. Elfogadta a pápa főségét és a nagy elválasztó dogmát, mely szerint a Szentlélek a Fiútól is származik. Ezt egyébként az 1274-es lyoni zsinaton a görög klérus egy része elfogadta, de akkor is, most is az egységre törekvés megtört a papság túlnyomó többségén és a népnek a rítushoz való ragaszkodásán. A vallási fanatizmusra jellemző, hogy míg a pápa a görögöket egyazon egyház fiainak tekintette, Petrarca a hitetleneknél is istentelenebbeknek tartotta őket.⁷⁵⁸ Iorga szerint azonban a császári családon belüli viszály fellobbanása miatt megtört ez az egyházi egység felé való „természetes haladás”.⁷⁵⁹

Nagy Lajos számára a kereszties hadjárat lehetőséget kínált arra, hogy a moldvai kudarcot havaselvi sikerrel ellensúlyozza. Először 1365 elején Lajkó havaselvi vajda ellen akart indulni, mert az nem vette tudomásul a hűbéri viszonyt, és miután átvette a vajdai hatalmat, nem tette le a hűségesküt.⁷⁶⁰ De a havaselvi hadjárat helyett a magyar király a bolgár Vidint foglalta el, és bántságá alakította.⁷⁶¹ Erre még az is ösztönözhetette, hogy a vidini bolgár cár a hazautazó bizánci császárt elfogta, és csak azután engedte szabadon, hogy a tengeren támadó nyugati keresztiesek Szavojai Amadéval az élen sikerrel jártak. Visszafoglalták Gallipolit, és aztán a bolgár tengerparti kikötőkre törtek, a bolgárok viszont Velencével szövetkeztek, holott a városállam kezdetben Nagy Lajossal kötött szövetséget.⁷⁶² Mindez jól mutatja a balkáni kereszties hadjáratok szerkes belső baját, a nyugati és a keleti kereszténység végzetes megosztottságát.

756 Ostrogorsky 2003, 449.

757 Baán 2013, 38–39.

758 Theodorescu 2015, 21.

759 Iorga 1984, 105.

760 Documenta 1977, 78.

761 Rezachevici 1998, 337. Papacostea 1999, 56.

762 Ostrogorsky 2003, 450.

Így az együttműködést az ellentétek fellobbanása és el-elmérgesedése kísérte. Ezzel szemben az oszmánok – írja Iorga – „szövetséget, barátságot és az ázsiai patriarkális szokásnak megfelelő »testvériséget« kínáltak”;⁷⁶³ persze nem mindenkinek, és nem egyforma mértékben. Az új testvérek sem mindig lelkesedtek, mert ennek a testvériségnek megvolt az ára. Megtörte a térség fejlődésének folyamatosságát, és elvágta a nyugati világtól.

1366-ban a havaselvi román vajda és a magyar király kiegyeztek. Lajkó mint „havaselvi vajdánk” (*voivoda noster transalpinus*) hűbérként megkapta Fogarast és a Nagyszeben szomszédságában fekvő omlási uradalmat, valamint a szörényi bánságot. A hűbéri kapcsolat tartalma megváltozott. A magyarországi hűbérbirtok révén a vajda a magas tisztséget viselők, az országnagyok, a bárók sorába lépett.⁷⁶⁴ Korábban az Anjou-királyok Havaselvét adózó koronatartománynak, „hegyen túli földünknek” (*terra nostra ultramontana*) tekintették. Az oszmán fenyegetés hatására a hűbéri viszony viszont kölcsönös előnyöket biztosító szerződéssé alakult. A következő évben pedig Nagy Lajos és a havaselvi vajda seregei együtt harcoltak az oszmánok és a velük szövetséges bolgárok ellen, annál is inkább, mert ez a muszlim–keresztény szövetség Bizáncot is fenyegette.⁷⁶⁵ Ez volt Havaselve első megütőzése az oszmán hatalommal.⁷⁶⁶

1368 januárjában Lajos király elérte, hogy Lajkó vajda (*Ladizlaus dei et regiae maiestatis gratia vaivoda Transalpinus et banus de Zeurinio*) privilégiumot adjon a brassaiaknak, amely szabályozta a dunai kikötők és a szász város közötti szabad forgalmat, immár mérsékelt vámok fejében.⁷⁶⁷ De ez még így is a Magyar Királyságnak kedvezett. Ez a privilégium a későbbiekben is példaként szolgált a hasonló privilégiumokhoz, miközben a királyok és vajdák ebben a kérdésben is még meg-meghasonlottak.⁷⁶⁸ Lajkó vajda is az első adandó alkalmat kihasználta, hogy lazítson a függőségen. 1368-ban a vidini bolgárok fellázkodtak a magyar

763 Iorga 1937, 290.

764 Drăgan 2000, 232.

765 Enise Aktaş: Ottomans and Crusaders Encounters through Wars. <https://www.academia.edu/32546408> (2019-12-05)

766 Giurescu 1935, 393.

767 <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1203> (2016-07-18)

768 Papacostea 1999, 172–173.

király ellen, Lajkó vajda júliusban először még a királlyal együtt készült hadba szállni, de aztán meggondolta magát, és szeptemberben ellene fordult.⁷⁶⁹ Lajos király büntetőhadjáratot indított Havaselvére, de – akárcsak 1330-ban – a királyi sereg vereséget szenvedett; vezére, Lackfi Miklós erdélyi vajda is életét vesztette. Lajkó vajda pedig 1369 elején elfoglalta Vidint, azután Dobrotics dobрудzsai despota közbenjárásával a király és a vajda kiegyezett. A román vajda letette a hűbéri hűségesküt, és lehetővé tette, hogy az erdélyi katolikus püspök a havaselyi katolikusok lelki gondozására püspökhelyettest nevezzen ki.⁷⁷⁰ A magyar király Vidint átengedte Sisman bolgár cárnak, aki fellépett az oszmánokkal tartó maradék-Bulgária ellen, Lajkó pedig megmaradt erdélyi feudumainak birtokában.⁷⁷¹

Lajkó a hintapolitika vagy szebben szólva az egyensúlypolitika mestere lett, akár az államalapító. Ezt pénzeinek szimbolikája is jól tükrözi. A már említett „fogolymadaras” dukáton a Ladislaus név áll, a másik oldalon a címerpajzs fele üres. Az újabb dukáton a név már a szláv Ioan Vladisla, és a címerpajzsra a fogyó hold is látható, ami az oszmán hatalomra utal. Ugyanakkor a másik oldalon a címerállat egyértelműen sas, mellette ott a hatágú csillag, az említett címerpajzsot pedig kereszt ékesíti.⁷⁷² Mindez azt is jelzi, hogy az egyesek által megvetően opportunizmusnak nevezett politika kemény harcokkal járt.

A román vajdák orientációja a térséget közrefogó hatalmak közötti erőviszonyoktól függött, alkalmazkodott hozzájuk, egyben alakította is azokat. Bizánc és a Nyugat képtelennek bizonyult az életképes kompromisszumra. A görög főpapság nem fogadta el a császár által megfogadott egyházi uniót, inkább az oszmán hatalommal próbáltak jó viszonyt kialakítani. A pátriárka pedig az oszmán hatalom árnyékában a katolicizmus elleni offenzívába kezdett. 1370-ben Olténiában állított fel újabb érsekséget, ez pedig még azt is jelzi, hogy az egykori szörényi bánság keleti részét még nem integrálták szorosan Havas-

769 Documenta 1977, 90–91.

770 Documenta 1977, 98.

771 Marius Diaconescu: The Political Relations between Wallachia and the Hungarian Kingdom during the Reign of the Anjou Kings. *Mediaevalia Transilvanica*, 1998. 1. sz. 31.

772 Tiberiu Frățilă-Felmer: Basarab House of Walachia. 2016. 49. <https://www.academia.edu/30095489> (2020-01-04)

elvébe.⁷⁷³ Nem is teheték, mert a havaselvi vajda báni minőségében a király tisztségviselője volt, viszont az érsekség már a görögkeleti ortodoxia pajzsaként szolgált a katolikus és katolizáló hűbérúr, a király ellen. A török hódítás így egyben az ortodoxia megszilárdításával is járt, miközben az ortodoxok a törököktől, pogánynak tekintették. 1371-ben a szerbek vereséget szenvedtek a törököktől, és felhagytak a nyugati orientációval, mire a pátriárka helyreállította a jó viszonyt a szerbekkel.

A magyar király és a havaselvi vajda viszonya még töretlennek bizonyult. Lajkó vajda Fogarasban mint a király – „a mi természetes urunk” – hűbérese birtokokat adományozott, és telepített. 1372-ben magát a fogarasföldi új telepítvény hercegének is nevezte (*dux nove plantationis terre Fugaras*). A *plantatio*, a kor nyelvén románul *slobozie*⁷⁷⁴ olyan birtok, amelynek régi és új lakóit adókedvezményekkel tartják helyben. A havaselvi vajda öt falut adományozott unokaöccsének, a francia eredetű Dobokai Lászlónak, mert oly bátran harcolt a törökök és a velük szövetséges bolgárok ellen.⁷⁷⁵ Csakhogy az európai és a balkáni erőviszonyok alakulása miatt a király és havaselvi hűbérese összekülönböztek. A pápa ugyanis 1372-ben keresztes hadjáratot akart indítani, és Lajos királyt állította volna az élre, de a tizedet már nem volt hajlandó átengedni a hadicélokra. Így a háború elmaradt, és a török befolyás csak erősödhetett.⁷⁷⁶ 1373-ban Bizánc már a szultán szövetségese, adózója lett. A bolgárok után Lajkó vajda is közeledett az oszmánokhoz, akik 1375-ben törtek be először Magyarországra.⁷⁷⁷ Lajos király Havaselvére támadt, élete kétszer is veszélyben forgott.⁷⁷⁸ De végül Lajos király seregei megverték a bolgárok és talán a havaselveiek által is támogatott oszmán haderőt.

Lajkó vajda feltehetően életét vesztette a királyi seregekkel folytatott har-

773 Matei Cazacu: La Valachie médiévale et moderne: esquisse historique. *Cahiers balkaniques*, 1994. 111.

774 Iorga 1984, 85.

775 Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, 247. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1262> (2019-01-27)

776 Miskolczy 1922, 62.

777 Fügedi 1986, 7, 41.

778 Kumorovitz Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és török) háborúja. *Századok*, 1983. 5. sz. 967.

cokban. A király visszavette a fogarasi hűbértartásokat és a szörényi bánságot. (Ez most már Olténiát nem foglalta magába. Ami a szörényi bánságból megmaradt Magyarországnak, az maga Szörény vára és Orsova volt mint két előretolt helyőrség; ennek hátszágaként pedig Karánsebes, Mehádia vidéke. De az is lehet, hogy Szörény várát a havaselyi uralkodók 1375 után jó egy évtizedig hatalmukba vették,⁷⁷⁹ aminek viszont ellentmond az, hogy a király 1376-ban magyar bánt nevezett ki.⁷⁸⁰) A pápa megtiltotta, hogy a magyarok a törököknek és a román „szkizmatikusoknak” fegyvert adjanak el, ugyanis Velence nehézfegyverekkel látta el a román vajdát, akit a törökök és a bolgárok is segítettek. Ezek után az oszmánok tíz esztendeig nem támadtak a Balkánon. A király Brassó városával felépíttette a törökvári erődítményt, és győzelmének emlékére Mariazellben templomot építtetett.⁷⁸¹

Lajos király Havaselyre elfoglalására is készült.⁷⁸² Lajkó vajda testvére, Rádu (1377–1385) talán éppen Lajos király támogatásával került trónra, viszont az elődei által birtokolt erdélyi hűbértartásokat nem kapta meg. Ő templomok és kolostorok emelésével írta be magát az ország történetébe, befejezte az uralkodói templomot Curtea de Argeșen. A történeti hagyományba Fekete Rádu néven vonult be mint országalapító. Ennek oka az lehet, hogy a *pomelnicok*-ban – azokban a könyvekben, amelyek felsorolják, hogy kinek a lelki üdvéért kell misét mondani – az első helyen az ő neve áll.⁷⁸³ Mivel a vallás politikai orientáció kérdése és függvénye is volt, Rádu lehetővé tette, hogy a pápa inkvizitort küldhessen Havaselyre, és 1381-ben a vajdai székhelyen, Argyason (Argeș) katolikus püspökséget állítottak fel.⁷⁸⁴ Ezt az uralkodó annál is inkább megengedhette, mert Havaselyén immár teljességgel megszilárdult a keleti keresztény egyházszervezet.

779 Iusztin Zoltán: Stăpânătoria cetății Severein în secolul al XIV-lea. *Analele Banatului*, 2016. 382. [http://muzeulnationalalbanatului.ro/analele-banatului/despre-analele-banatului/\(2017-02-21\)](http://muzeulnationalalbanatului.ro/analele-banatului/despre-analele-banatului/(2017-02-21))

780 Elekes: Román államélet, VII. 28.

781 Hóman 1936, 238.

782 Pataki 1944, 68.

783 Giurescu 1935, 411.

784 Karácsonyi János: *Az argyasi (argesi, ardzsisi) püspökség*. Budapest, 1905.; C. Auner: *Episcopia catolică a Argeșului*. *Revista catolică*, 1914. 3. sz. 439–440.

Moldvában a katolikus egyház térhódításának egyelőre még nagyobb esélye volt. 1367-ben Bogdánt fia Lackó (Lațcu, 1367–1375) követte a trónon, aki a magyar király befolyásának ellensúlyozása érdekében a lengyelekhez és a pápához közeledett. Csakhogy Lajos király – 1370-ben – megörökölte a lengyel trónt, Halicsot pedig a magyar korona alá rendelte.

Közben a pápa a magyar király kudarcainak láttán az ő megkerülésével próbálkozott Moldvában. 1370-ben elismerte Lackó (Lațcu) vajdát, dux címet adományozott neki. Ő pedig katolizált, és segédkezett a szereti katolikus püspökség felállításában, melynek élére a pápa lengyel származású püspököt nevezett ki, akit saját maga alá rendelt. Ezzel Róma elismerte Moldva függetlenségét,⁷⁸⁵ bár Lajos király Moldvát a maga hűbéres országának tekintette.⁷⁸⁶ (Lațcu, Lațc vajda neve a románban úgy meghonosodott, hogy akadnak, akik az erdélyi Lackfiakat is román származásúaknak tartják, holott ezek a német eredetű Hermány nemzetség leszármazottjai.) Lackó vajda katolizálása – hangsúlyozta Iorga – nem tekinthető „az uralmát megerősítő diplomáciai manővernek, hanem természetes fejleménynek, ha figyelembe vesszük azt, hogy a máramarosi államalapításkor még [Moldvában] nem létezett ortodox élet”.⁷⁸⁷ Sőt „Alsóország” sem tartozott még Moldvához. Lackó vajda katolikus elkötelezettségére vall az is, hogy mivel felesége, Anna nem akart a görög rítusról áttérni a latinra, a pápától kért engedélyt a váláshoz.⁷⁸⁸

Lackó moldvai vajda a szereti püspökséggel a kalocsai érseknek alárendelt milkói püspökség hatását tudta ellensúlyozni. Lajos király viszont 1375-ben katonai erővel új vajdát ültetett trónra, II. Pétert (1375–1391),⁷⁸⁹ aki néhány évig katolizált, ezzel védte ki, hogy hűbérura a máramarosi Drágokat próbálja visszahozni.⁷⁹⁰ Míg ő politikai számításból járt el, anyja, Mușata (Lackó vajda

785 Papacostea 1999, 139.

786 Brătianu 2010, 267.

787 Iorga 1984, 108.

788 Mihai D. Grigore: The Space of Power. State Consolidation by Means of Religious Policy in the Danube Principalities in the Fourteenth to Sixteenth Centuries. 47. <https://www.academia.edu/37069388> (2020-10-05)

789 Papacostea 1999, 128.

790 Papacostea 1999, 286.

lánya),⁷⁹¹ aki az új keresztségben a Margareta nevet nyerte el, buzgó katolikus volt, 1377-ben Bányán ferences kolostort építtetett,⁷⁹² Szereten pedig a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett templomot. Máig folyik a vita, hogy – mint a pápa nevezte – „Margareta de Cereth, domina Valachiae minoris” vajon magyar volt-e vagy lengyel, netán Losonczi István erdélyi vajda⁷⁹³ vagy Bogdán vajda lánya.⁷⁹⁴ Az is lehet, hogy a Margareta név a Mușata (< *mușețel* ’kamilla’) magyar fordítása.⁷⁹⁵ (A *mușețel* a hétfalusi csángóknál *musacól* lett.⁷⁹⁶) Tény, hogy Mușata (macedorománul: ’szép’) adta az új dinasztia, a Mușat nevét.

Lajos király, miután a lengyel koronát megszerezte, a moldvai katolikus missziót is kézbe vette. És ebben megerősítette a pápa 1378 végén kiadott rendelete, amely elrendelte, hogy a világi hatalmak is működjenek közre a térítésben.⁷⁹⁷ A király a szereti püspökség jogállását nem tartotta tiszteletben, a halicsi katolikus érsekségnek rendelte alá.⁷⁹⁸ Ezt az érsekséget már Lajos király uralma alatt alapították 1375-ben, pontosabban azt a püspökséget emelték érsekséggé, amelyet még 1366-ban a lengyel király állított fel. Ő egyébként a görögkeleti ortodox egyházzal szemben óvatosabban járt el, mint a magyar király.⁷⁹⁹ Lajos király ugyanis egyszerűen eltávolította a halicsi görögkeleti érseket,⁸⁰⁰ de az érsekséget nem szüntette meg, hanem elődjéhez hasonlóan Moszkvától és Bizánctól független görögkeleti ortodox egyházat akart kialakítani. A halicsi nemesség katolizálása miatt a halicsi görögkeleti egyház „parasztegyházzá” lett.⁸⁰¹ 1412-ben a lengyel király felszámolta az érsekséget.⁸⁰²

791 Iorga 1984, 109.

792 C. Auner: Episcopia de Baia. *Revista catolică*, 1915. 92.

793 Brătianu 2010, 247.

794 Cine era Margareta Mușata, care acum 630 de ani se afla la curtea domnească de la Hârlău? <https://harlau625.wordpress.com/2014/01/25/cine-era-margareta-musata-care-acum-630-de-ani-se-afla-la-curtea-domneasca-de-la-harlau/> (2016-08-16)

795 Panaitescu 1943, 227.

796 Szinnyei József: A magyar nyelvbe átvett oláh szavak. *Magyar Nyelvőr*, 1894.10. sz. 440.

797 Papacostea 1999, 97.

798 Papacostea 1999, 279.

799 Theodorescu 2015, 27.

800 Iorga 1984, 108.

801 Winter 1942, 34–35.

802 Mureșan 2011, 82.

A pápa kénytelen-kelletlen tudomásul vette Lajos király moldvai egyház-szervező tevékenységét, de a magyar egyházi vezetésnek már korábban szóvátette, hogy Moldvában nem értik a magyar papokat, és ez akadályozza a katolikus vallás térhódítását a nép körében, ezért felvetette azt is, hogy nem lehetne-e a románul tudó és a térítésben már eredményes Anthonius de Spoletót szereti (Şiret) püspökké kinevezni.⁸⁰³ Északon a pogány litvánok és a görögkeleti rutének is Lajos király ellen fordultak, csak hogy a király szövetkezett a teutonokkal, és sikerrel járt. Ezekben „az ortodox [itt értsd: katolikus] hit ellenségei” elleni harcokban különösen Szász fia Drág tüntette ki magát. Súlyosan meg is sebeztek, de egy litván kapitányt zászlóval együtt elfogott, ezért ő és testvérei 1385-ben négy falut kaptak.⁸⁰⁴

Lajos király nemcsak Halicsban, hanem otthon, Magyarországon is úgy akarta szabályozni a görögkeleti világot, hogy a szomszédos területek főpapjainak befolyását elhárítsa. De melléfogott, ugyanis felült Tagariszi Pálnak, aki jeruzsálemi pátriárkának adta ki magát. Éppen ezt a szélhámost bízta meg a halicsi görögkeleti egyház szervezésével, és talán ő minősítette először – még 1379-ben – a máramarosi körtvélyesi (Peri) kolostort sztauropégiának,⁸⁰⁵ ez azt jelentette, hogy közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartozott. Sőt elképzelhető, hogy a király még Erdélyt is a csalóra bízta, és lehetséges, hogy ez az álpátriárka nevezte ki azt a Ghelase püspököt, akinek 1377-es falképét ott láthatjuk a Nagyenyedtől nem messze álló remetei görögkeleti kolostor templomában. 1380-ban már konstantinápolyi latin püspöknek nevezték ki Pált, aki végül tetteit megbánta, és élete vége felé a pátriárka bocsánataért esedezett.⁸⁰⁶

Lajos király utolsó hadjáratát még Havaselve indította, de hogy miért, azt nem tudni.⁸⁰⁷ Moldva viszont hasznot húzott az immár lengyel–magyar királlyal való barátságából. Lajos utódja, I. Jagelló Ulászló ugyanis 1388-ben négyezer aranyért zálogbirtokként átengedte Péter vajdának mint hűbéresének

803 Documente 1887, 217.

804 Documenta 2014, 647.

805 Baán 2013, 99.

806 Barbu 1998, 20.

807 Engel 2001, 144.

Pokuciát (ma ukránul: Покуття, Pokuttja; románul: Pocuția; lengyelül: Pokucie). Az 1430-as években a lengyelek visszaszerezték ezt a régiót, viszont később a moldvai uralkodók erre a magyar királyi „adományra” hivatkoztak, amikor felsőbbbségüket ki akarták rá terjeszteni, és ezt olykor sikerrel tették.⁸⁰⁸

Lajos király halála után megtorpant a katolikus offenzíva. A milkói püspökség névlegessé vált, Rádu vajda fegyveres erővel elfoglalta a szörényi bánság keleti részét, a mai Olténiát. De a havaselvi vajdák még a 15. század elején is a szörényi bánság urának nevezték magukat, aztán a szörényi nevet felváltotta az olténiai, és ennek az élére olyan bán állott, aki a havaselvi vajda után a legnagyobb tisztség viselője volt. A bán nevét őrzi többek között a Bukarest melletti Băneasa.⁸⁰⁹ Feltehetően Rádu foglalta el a Havaselvét és Moldvát elválasztó korridort,⁸¹⁰ sőt még Bitzinát is.⁸¹¹ (Amikor a későbbiekben a magyar király és a havaselvi vajda hűbéri szövetségbe lépett, és ez utóbbi magát megint szörényi bánnak nevezhette, csak Szörény vára fölött gyakorolt fennhatóságot, a Kárpátokon inneni területek a román autonóm kerületekkel együtt a Temes megyei ispán főhatósága alá kerültek.⁸¹²)

Északon is enyhült a Magyar Királyság nyomása. 1385-ben egy király alatt egyesült Litvánia és Lengyelország. Jagelló litván fejedelem ugyanis feleségül vette Nagy Lajos leányát, Jadwigát, a keleti kereszténységről áttért a nyugatira, felvette a László (Ulászló) nevet, és népével felvétette a kereszténységet.⁸¹³ Az új király nem szívelte a lengyeleket és a katolikus egyházat, mert híveiben „a német Isten” szolgáit látta, de a hatalomért cserébe jó vásárt csinált, akárcsak a lengyel nemesség, amely tartott attól, hogy előjogait megnyirbálják. Lajos király ugyanis erre készült, Jadwiga pedig annyira viszolygott a lengyel nemesi gőgtől, hogy hálát adott Istennek, amikor egyszer a tatárok legyőzték férje seregét.⁸¹⁴

808 Papacostea 2001, 45.

809 Iordan 1963, 206.

810 Brătianu 2010, 259.

811 Sergiu Iosipescu: Contribuții la istoria domniei principelui Radu I și a alcătuirii teritoriale a Țării Românești în secolul al XIV-lea. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2010. 41.

812 Iusztin: *Stăpânătorii*, 387.

813 Meyendorff 1981, 243.

814 Davies 2006, 105–107.

A lengyel–magyar perszónáluniót felváltotta a rivalizálás. A lengyel király Halicsból kiűzte a magyar katonai őrseget, és hagyta, hogy Halics visszatérjen a görögkeleti ortodoxiához. Péter vajda is elhagyta a katolikus vallást, és felvette az ortodox keresztiséget. 1386-ban a pátriárkától a moldvai érsek megerősítését kérte.⁸¹⁵ 1387-ben Lembergben (a mai Lviv, magyarosan Ilyvó) a lengyel királynak letette a hűbéri hűségesküt, és a ceremónián a kijevi érsek is megjelent. Ily módon Moldva első ízben – közvetve – felvette a kapcsolatot Bizánccal. A lengyel király viszont egy év múlva háromezer ezüstforintot kért kölcsön, és ellentételként elzálogosította Halics városát és a mintegy nyolcezer négyzetkilométernyi Pokuciát,⁸¹⁶ amelyet a moldvai uralkodók a 16. század elejéig birtokolhattak.

Péter vajda a magyar befolyást a lengyellel ellensúlyozta, ezt pedig a bizánci orientációval. Igaz, a helyi főpap kinevezése ügyében hosszan tartó hatalmi viszályba keveredett a pátriárkával. Ő viszont összejátszott a magyar királlyal, Luxemburgi Zsigmonddal, aki már nem volt olyan harcos katolikus, mint Lajos király, de nem is lehetett, mert 1378-ban a katolikus egyház úgy meghasonlott, hogy a végén már három pápa versengett egymással. Zsigmond viszont – miután 1411-ben német király is lett – 1414-ben összehívatta a konstanzi zsinatot, amelyen az európai hatalmaknak sikerült véget vetni a katolikus egyházon belüli szakadásnak, és egyetlen pápával helyreállt a katolikus egyház egysége. Ez a hatalmi viszály kedvezett Bizáncnak. 1391-ben a máramarosi Balița és Dragoș felkereste a konstantinápolyi szent helyeket, és annyira megnyerték a pátriárka bizalmát, hogy az általuk alapított körtvélyesi (Peri) kolostort immár ő is sztauropigiának nyilvánította. Ebben az is közrejátszott, hogy a lengyel király és a moldvai vajda egyaránt korlátozni próbálta a konstantinápolyi egyházfő befolyását. Nem ismerték el a pátriárka által kinevezett halicsi érseket, mire a pátriárka a halicsi érsekség felügyeletét a máramarosi Balițára és Drag(oș)ra bízta.⁸¹⁷ Elképzelhető, hogy Zsigmond király megbízásából ment a két máramarosi román nemes Konstantinápolyba, aki általuk akarta befolyását kelet felé

815 Fontes 1982, 268–276.

816 Rezachevici 2001, 125.

817 Fontes 1982, 233.

érvényesíteni.⁸¹⁸ De az is elképzelhető, hogy az egykor Moldvából elűzött vajda leszármazottai egyházi téren akarták kompenzálni azt, amit világi téren vesztek, annál is inkább, mert egykor Zsigmond ellenfelét támogatták.⁸¹⁹ Ugyanakkor Bizánc is kereste a magyar király szövetségét az oszmán fenyegetés ellenében, és a körtvélyesi kolostor státusának megerősítését gesztusnak szánta.⁸²⁰

Moldva közben terjeszkedett, részben Havaselve rovására, de a nagy ellenség a tatár hatalom volt. Péter a krími Caffával, Genova kolóniájával szövetekezett a tatárok ellen. És fia, Román 1392-ben már elmondhatta, hogy Isten kegyelméből uralkodik, és hatalma „a hegytől a tengerig” terjed. Moldva ki-terjesztette fennhatóságát Dnyeszterfehérvárra is (Maurocastro, Cetatea Albă), amelyet szintén Genova kereskedői alapítottak, és a térség legjelentősebb városává emelkedett.

Egy év múlva azonban a pátriárka kiátkozta Moldvát és annak uralkodóját, mert ez nem fogadta el a Konstantinápolyból kinevezett görög érseket, hanem a maga jelöltjét akarta a suceavai érseki székben látni, akit Halicsban fel is szenteltek.⁸²¹ 1395-ben a lengyel király pártfogoltja, István elkergette Román vajdát, letette a hűbéres hűségesküt, és lemondott az északi terjeszkedésről, Pokucia bekebelezéséről. Ugyanakkor az oszmánokkal is szövetekezett, miközben ezek Bizánc elfoglalására törektek.⁸²² Moldvának Bizánccal szembeni helyzetét erősítette az, hogy a lengyel király és a pátriárka összekülönbözött a halicsi érsek kinevezésének ügyében. Közben a katolikus egyház előre tört. A szereti templom csodatévő hely is lett. Éspedig 1390-ben az egyik atya Jeruzsálemből egy akkora vásznat hozott, amelyből aztán három antemiszt (kelyhet letakaró terítőt) készített. Az egyiket Péter vajda titkárának felesége, Ágnes kimosatta, és akkor az antemiszten vércseppek jelentek meg, melyeket szentnek tartottak. A kegytárgy tömegeket vonzott, ortodoxokat is. Amikor pedig István vajda ki akarta végeztetni egyik kancellárját, ez a szent vér segítségét kérte, és a hóhérbárd nem fogta a nyakát, mire át is tért.⁸²³

818 Papacostea 1999, 284.

819 Barbu 1998, 21, 23.

820 Iorga 1984, 111.

821 Păcurariu 1980, 261.

822 Mureșan 2012, 145.

823 C. Auner: *Cei din urmă episcopi din Seret. Revista catolică*, 1914. 567.

Zsigmond király is próbálkozott a maga befolyásának érvényesítésével, de moldvai hadjárata kudarcba fulladt. Közben a bizánci pátriárka az oszmán nyomás elhárítása érdekében a lengyel királyt a magyar király támogatására szólította fel, hogy együtt küzdjenek „Krisztus nevéért”. A két egyház egyesítését pedig ennek eredményétől tette függővé.⁸²⁴ Az eredmény elmaradt. Viszont Zsigmond király Drág közvetítésével rendezte viszonyát Bizánccal, és ennek nyomán 1401-ben Ungrovlachia érseke felvette „egész Magyarország és a hegyvidékek exarchája (ἐξαρχε πάσης Ούγγριας καὶ Πλαγινῶν)” címet.⁸²⁵ Zsigmond a román érsek magyarországi joghatóságának elismerésével egy lépést akart tenni Havaselve hűbéri függésének-szövetségének biztosítása felé, hiszen ha az érsek Magyarország lakosságának egy része fölött hatalmat gyakorol, akkor az érsek ura, a havaselvi vajda az ő hűbérese. Északon azonban Bizánc némileg visszaszorult. Lengyel nyomásra a görögkeleti halicsi érsekség beolvadt a kijevibe, és kijevi érsek megígérte, hogy elfogadja Róma elsőbbségét. Ez a moldvai fejedelmet és a pátriárkát megegyezésre ösztönözte. 1401-ben Jó Sándor moldvai vajda megegyezett a bizánci pátriárkával, hogy ő nevezi ki a moldvai érseket, de az ország uralkodójának hozzájárulásával.⁸²⁶ A katolikus hatalmak jóindulatának biztosítása érdekében hagyta, hogy Moldvabányán katolikus püspökséget állítsanak fel. Ugyanakkor mindkét katolikus püspökség – a szereti és a bányai – ellensúlyozása érdekében a szomszédságukban egy-egy görög rítusú kolostort alapított (Neamț, Bistrița).⁸²⁷

Jó Sándor az ezredfordulótól harminckét éven át uralkodhatott, míg elődei közül ilyen hosszú uralom egyiküknek sem adatott. (Trónra léptéig a moldvai uralkodók legvalószínűbb kronológiája: Drágos 1347–1354, Szász 1354–1363, Bogdán 1363–1367, Lackó [Lațc] 1367–1375, I. Péter [Petru] 1375–1391, Rómán [Roman] 1391–1394, István [Ștefan] 1394–1399, Juga 1399–1400.⁸²⁸) Hatalmát – mint a havaselvi Miklós Sándor – magyar házassággal is erősítette,

824 Baán 2013, 106–107.

825 Fontes 1982, 266–267.

826 Papacostea 1999, 280–294.

827 Grigore: *The Space of Power*, 49–50.

828 Deletant 1991, 227.

az erdélyi vajda lányát vette feleségül,⁸²⁹ és körültekintéssel egyensúlyozott a magyar és a lengyel király között, mivel Moldvát mindketten hűbéres tartományuknak tekintették. A két király végül 1412-ben Lublón megegyezett. Ennek értelmében ha Zsigmond és az oszmánok háborúba keverednek, a moldvai vajda (dux Alexander) a hadseregével köteles a magyar királyt segíteni. Ha a vajda nem teljesíti kötelességét, Moldvát felosztják a két királyság között: a lengyel megkapja az északi részeket és Dnyeszterfehérvárt, a magyar királyságnak a déli részek jutnak Kiliával.⁸³⁰ És erre az alkura a két király Nagyváradon, Szent László sírjánál letette az esküt. Természetesen nem tartották be fogadalmukat szóról szóra; minden maradt a régiben, a moldvai vajda pedig minderről csak majdnem két évtized múlva szerzett tudomást.⁸³¹ Kilia kereskedelmi forgalma viszont fellendült, mert Zsigmond Velence ellenében Genovával szövetséget kötött, hogy a kínai kereskedelmi utat Kaffán keresztül Kilia felé vezessék.⁸³²

Az, amit magyar–román kapcsolatoknak nevezünk, nem korlátozódik a magyar királyi hatalom és a két román állam viszonyára. A királyi hatalom keleti terjeszkedése együtt járt magyar telepések Kárpátokon túli megtelepedésével. Vajon milyen szerepet játszott a magyarság – értve ezen a magyar telepéseket – a két román vajdaság fejlődésében?

A Kárpátokon túli magyar–román kapcsolatok mérlege

A Kárpátokon túli magyarok története tesztkérdés. Az értelem és érzelem tesztje, a legkülönbélebb szorongásoké. Azon lehet vitatkozni, hogy a két 1247-es oklevélben említett két kenéz, János és Farkas magyar lehetett vagy sem, hiszen elképzelhető, hogy három mai község, Ienoșești, Fărcașele és Fărcașu tőlük

829 Brătianu 2010, 252.

830 Documente 1887, 486.

831 Cihodaru 1984, 16.

832 Șerban Papacostea: Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg. *Revue roumaine d'histoire*, 1976. 425.

vette a nevét.⁸³³ Azzal a dogmával, mely szerint a moldvai csángók nem magyar eredetűek, hanem románok, nem érdemes vitatkozni.⁸³⁴ A sűrű csenddel, amely 1945 utáni komoly és komolytalan munkákat egyaránt jellemez, pedig nem lehet. Azért van jó hír: megtört a csend.⁸³⁵

1945 előtt a Kárpátokon túli magyarok a román történetírásban nagyon is jelen voltak. Komoly történész még azt a kétes hitelű oklevelet is hitelesnek tartotta, amely szerint 1233-ban Béla herceg – a Kárpátokon túl – az Olt egyik mellékfolyójának vidékét Corlard (Korlát) ispánnak adományozta. És ez a történész annyira komolyan vette a Kárpátokon túli magyar terjeszkedést, hogy ennek megállításáért hálás volt a tatároknak, mert 1241-ben „közvetett módon mi románok nyertünk a tatárok és a magyarok összecsapásából”.⁸³⁶ De csak óvatosan, mert felvetődhet a kérdés: ha a tatárok a magyarokat jobban irtották, mint a románokat, akkor hol lehettek ez utóbbiak, hogyan úszták meg a népirást? Mert az tatárjárás volt a javából.

Az 1233-as adományról szóló oklevél egyébként nem maradt fenn, két átirásból ismerjük. De csak az 1311-es átirás maradt fenn, s ebben az oklevélben Károly Róbert – Corlardus (Korlát) fia Miklós kérésére – megerősíti az 1233-as adományt, de nem az akkori oklevél, hanem annak 1265-ös megerősítése alapján. A kétszeres átirás nyomán az 1311-es oklevél a régi tisztségviselőket rosszul nevezi meg, a nevüket is eltéveszti. Ezért okkal feltételezték, hogy egy olyan hamisítvány készült a magyar királyi kancelláriában, amely az Anjouk déli terjeszkedését igazolta.⁸³⁷ Viszont Korlát nevét több román falu is őrzi Olténia déli részén és Moldvában.⁸³⁸

Végül is a 13. századi havaselvei magyarság beolvadt a románságba, emléküket csak néhány helynév őrzi. Mindenekelőtt Säcuieni megye, amelynek ma-

833 Elekes Lajos: A román fejlődés alapvetése. *Századok*, 1940. 307.

834 Marius Diaconescu: A moldvai katolikusok identitáskrízise a politika és a historiográfiai mítoszok között. Esettanulmány: a román eredet mítosza. https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf434.pdf (2021-09-30)

835 Rădvan 2010. Balan 2014. <https://www.academia.edu/7405612>

836 Giurescu 1935, 323, 326.

837 Iorga 1937, 105, 116, 144.

838 Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X–XII. században. *Ethnographia*, 1935. 98. Iordan 1963, 451.

gyar népe talán a teutonok terjeszkedésével együtt ment át a Kárpátokon túlra, és Iorga szerint „a Székelyföld havaselvi meghosszabbítása volt”.⁸³⁹ Ezt a megyét az 1844-es években átnevezték. Mára csak a régi moldvai magyarságnak maradtak fenn ott a leszármazottjai. Aki pedig ismerte a terepet, ezt nem tagadta. Legfeljebb abban térnek el a nézetek, hogy a tatárjárás előtt, esetleg már a 12. században vagy a 14. század derekán telepedtek meg ott magyarok egészen a Szeret völgyéig. Településre és félnomád életre alkalmas területeket kerestek, mintha előretolt gyepűőrök szerepét játszották volna.⁸⁴⁰ Így a moldvai államalapítás előtt a Szeretig terjedt a magyar királyi hatalom.⁸⁴¹

A helynevek tanúskodnak erről. Északon Baia (Moldvabánya) város nevének eredete a magyar bánya, annak ellenére, hogy az alapítók feltehetően elsősorban németek lehettek. Bacău Bákóból (bakó) származik, Totruș vagy Trotuș (a település és a folyó) neve a magyar Tatrosból. (A név eredete Tatáros, és a tatárok emlékét idézi, a tatár lakosokat vagy tatárok által hozott szolgálkosokat.⁸⁴²) Ezen a vidéken egész sor hegynév átkerült a román nyelvbe, többek között Moldva legjelentősebb hegységének nevei: a Ceahlău (<csahló 'sasféle ragadozó madár') és a Rarău (<ráro 'súlyomféle ragadozó madár');⁸⁴³ kisebb jelentőségű hegyek: Apahaoș (<Apahavas), Chișhavaș (<Kishavas), Mi-cheș (<Mikes), Muieruș (<Magyaros); akárcsak a legjelentősebb patakok neve: Oituz, Tazlău, Cașinu, Asău, Uzu (Ojtoz, Tázló, Kászón, Aszó, Úz). Ami a faluneveket illeti, a helynévadási gyakorlat a 13–14. századra utal. A korai magyar helynevek ugyanis pusztá személynévek, később a személynévhez már hozzátették, hogy -falva, -vására, -halma. A románok viszont a személyhez fűződő nemzetség nevét adták egy-egy helységnek vagy egy-egy csoport többes számát. Ez utóbbira példa: Iași (<jászok 'alánok'). A moldvai Tamásfalva is Tămăși

839 Elekes: A román fejlődés alapvetése. 293.

840 Elekes: A román fejlődés alapvetése. 287.

841 C. Kogălniceanu: România de dincoace de Carpați sub dominația Ungurilor la întemeierea Țării/Românești și a Moldovei. *Arhiva*, 1930. 2. sz. 90–107.; Năstase 1935.; Robin Baker: On the Origin of the Moldavian Csángós. *The Slavonic and East European Review*, 1997. 4. sz. 658–680.

842 Iordan 1963, 286–87.

843 Iordan 1963, 504. A csahlót trák eredetűnek tartja: Paliga 2006, 65.

(magyarra fordítva: Tamásék). De olykor megmaradt a románban az archaikus magyar alak. A moldvai Egyedhalmából a románban Adjud lett, a Gyulából Giulești. Itt a 17. század derekán a magyarok már csak hallomásból tudtak egy Gyula nevű helyről, amelyből már akkor is csak a templom romjai maradtak. Ezért akadt, aki mendemondának vélte az egykori helységet,⁸⁴⁴ de azóta egy bojári udvarház maradványait is feltárták.⁸⁴⁵ A gyula magyar katonai vezető, a máramarosi Gyula a királyi seregben való részvétele miatt kaphatta ezt a nevet. A család által birtokolt falu (magyarul Gyulafalva) azt jelentheti, hogy 'Gyula emberei', pontosabban azt, hogy 'Gyulától és családjától függő falu'. Bukarestnek ma is van Giulești nevű negyede, amely nevét a Julești bojár családról kapta.⁸⁴⁶ A gyula román személynévvé válása a korai magyar–román vagy besenyő–román érintkezésre is utal. A szó török eredetű, a románba tehát – a magyar nyelv mellett – akár a kunok vagy a besenyők nyelvéből is kerülhetett. Tudunk egy 11. századi Gyula kun vezérről.⁸⁴⁷ Moldvát a Gyula (Γύλα = Jula)⁸⁴⁸ nevű besenyő törzs foglalta el.⁸⁴⁹ Jula úr (*dominus*), másképpen Dzula capitaneus az egyik 14. századvégi moldvai uralkodó, Péter tisztségviselője.⁸⁵⁰ A történelemben sok minden lehet.

A moldvai magyarokról való sokáig tartó nagy hallgatás oka az, hogy ha már a 12. században odáig eljutottak a magyarok, akkor összeomlik az a tézis, hogy csak a 13. századra népesítették be Erdélyt. Persze azt is lehet hangsúlyozni, hogy „a magyar népfeleslegek ugyanis ott, ahol megtelepült néppel találták magukat szemben, e mellett elhaladva keresték fel és szállották meg a parlagon, gazdátlanul heverő vidékeket. Hasonlóképpen lakatlanul hagyták az erdős, hegyes tájakat, még ha senki sem élt is rajtuk”.⁸⁵¹ Ezért aztán Magyarország ezen

844 Benda 2003, 11–13.

845 Cristian Nicolae Apetrei: Anexe gospodărești ale reședințelor boierești din țările române (secolele XIV–XVI). <https://www.academia.edu/885926> (2016-08-08)

846 Florin Stoican: De unde vin numele cartierelor din București. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/unde-vin-numele-cartierelor-bucure-ti (2016-12-05)

847 Képes 1964, 123.

848 Moravcsik 1968, 41.

849 Diaconu 1970, 35.

850 Documenta 1975, 1. Documente 1887, 297.

851 Mályusz 1940a, 107.

tájait a 14. században telepítő ügynökökkel, a kenézekkel, illetve az általuk vezetett népcsoportokkal népesítették be.⁸⁵² Ha viszont ezt feltételezzük, akkor ebből az is következne, hogy a magyarok kelet felé való nyomulásuk közben, ahol más népektől lakott területre értek, tovább mentek, és így Erdély jócskán lakott volt, amikor eljutottak a Kárpátokig és azon is túl. Ez eddig – olykor morbid – historiográfiai anekdota is, de immár vége a nagy hallgatásnak. Éppen a helynevek alapján jutottak újabban arra következtetésre, hogy Moldva déli része egészen a 14. század végéig a Magyar Királysághoz tartozott.⁸⁵³

Nem anekdotikus viszont a magyar jövevényszavak jelenléte a román nyelvben; ilyenek például az erdélyi *lepedeu*, *irtaş*, *găzduşag* vagy a Moldvában már 1534-ben felbukkanó *feredeu*. És nem tájszavakról van szó, hanem a román szókincs ma is élő, általánosan használt szavairól. A jövevényszavakat a magyar és a román nyelvész egyformán csoportosította,⁸⁵⁴ és ezekből néhány példa következik. És közben ne veszítsük szem elől, hogy a szavaknak nemcsak történetük van, de a történetük és olykor jelentésváltozásuk történelmi folyamatokat tükröz.

- **Udvari élet.** Ma is használt a *viclean* és a *neam*. Az első a hűbérurához hűtlen vazallus jelzője. Nem véletlen, hogy a magyar *hűtlen* szóból a román ravasz jelenésű *viclean* (<ficlean <hitlean <hitlen) szó alakult ki. A román vajda (*woyvoda Transalpinus*) hol hűséges, hol hűtlen volt a magyar koronához, ha túl akart élni. Természetesen büntette alattvalói hűtlenségét (*hitleansto*, *hicleşug*), így neki is szüksége volt a ravaszságra, mert ő is túl akart élni. A szükségből így lett erény. A *neam* (<nem) nemzetséget jelentett, aztán mára már népet és nemzetet is jelent. És a vasgárdista ortodoxia – *Scara* című lapjának egyik 1997-es számában – olyan misztikus jelentéssel ruházta fel, mely szerint a *neam* a holtak és élők közösségeként isteni küldetését hajtja végre.⁸⁵⁵ A nemes szavunk is átkerült a románba, elsősorban a moldvai románba, de mára már legfel-

852 Mályusz 2002.

853 Rădvan 2010, 324.

854 Ludwig Tremml [Tamás Lajos]: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. *Ungarische Jahrbücher*, 1928. 25–51.; 1929. 274–317. Rosetti 1966, 110–116. Tamás 1966.

855 Garde 2008, 63.

jebb egy-egy családnévben él tovább. Az apród, herceg, pohárnok (*pa-harnic*) archaikus, csak az irodalomban fellelhető szavak. Fennmaradt viszont a vitéz, amely szó a magyar királyi udvarból indult útjára. Eltűnt, de nagyon is fontos és a 18. századig élő kulcsszava a régi életnek az *uric* (<örök) örökbirtok, adománybirtok. Él a *ban* (<bán) mint olténiai bán, de a 16. században a megyefőnököt is bánnak nevezték, és csak később váltotta fel az ugyancsak magyar eredetű *pârcolab*, amely a porkolábból származik, ez pedig a német *Burcgrâve*-ből ('várparancsnok').

- **Városi és falusi élet.** *Oraş* (<város) – ehhez nem kell magyarázat, hiszen kezdetben vár melletti helységet értettek város alatt. (Fallal kerített városok a Kárpátoktól keletre nem is épültek. Kivétel a genovai kereskedőkolónia, Dnyeszterfehérvár. Bukarest vajdai, bojári, kolostori és szabadparaszti falvak halmaza volt.⁸⁵⁶) Általános történelmi vélekedés szerint olyan moldvai városok, mint a moldvai Baia (Moldvabánya) és Bacău (Bákó) vagy a havaselvi Câmpulung (Hosszúmező), már az államalapítás előtt léteztek. A település élén álló bírót (*birău*<bíró) választottak, valamint a mellette működő tizenkét tagú tanácsot. Ez az önkormányzati szerveződés a román vajdaságok közép-európaias fejleménye. Akárcsak maga a szó: *pârgar* (<polgár) már kihalt, de a szó útja a németek szerepét jelzi a városi világ térhódításában, hiszen a magyar polgár szavunk a német *bürger*ből ered. A *bürger* fallal kerített település, a *Burg* lakója. A moldvai és havaselvi városok között viszont egy sincs, amelyet fallal vettek volna körül. Legfeljebb az olyan város, mint Szucsáva (Suceava), amely a vajdai erődítmény alatt feküdt. (Mivel a várost a moldvai krónikás hagyomány szerint magyar szűcsök alapították, újabban Szőcsvásárnak is nevezik.) A városok élén álló polgármestert, elöljárót gyakran *şoltuz* névvel illetik, amely magyarul soltész. A szó eredete a német *Schulteiss* ('községi elöljáró' vagy olyan vezető, aki a letelepedést megszervezte). A városok elöljáróit mind német eredetű szavakkal illették: *Graf* vagy *Vogt*. Jellegzetes moldvai szó a

856 Donat 1996, 122.

răzeș, amely szabadparasztot jelöl. A magyar *részes*ből származik, a *részes* 'birtokostárs, közbirtokos'. Magyar eredetű a *megieș* (<megyész) is, azaz 'valakivel határos szabad birtokos', de aztán a szabadparasztok egy részének lesüllyedésével és lesüllyesztésével a szó is deklasszálódott, jobbágyot jelölt, és felváltotta az ugyancsak 'szomszédot' jelentő latin eredetű *vecin*. Járadéka a tized, a magyar dézsmából lett *dijmă*. A román *iobag* is magyar eredetű, az erdélyi köznyelvben élt, aztán elterjedt az egész román történettudományos zsargonban. Lakni>*locui*, lakás>*locaș*, *lăcaș*; ez a szó a szent jelzővel viszont templom (*sfânt locaș*). Ezt a kifejezést ma is használják. Ma is élő a *hotar* (<határ), akár a *heleşteu*, amelyben nem nehéz felismerni a halastó szót, de a krónikás Dimitrie Cantemir, aki nem tudott magyarul, dák eredetűnek vélte. Oltani, mármint fát oltani ma *altoi*, korábban *oltai*, *oltăni*, főnévként pedig oltványt jelent. A magyar *hold*ből lett a román *holdă*, a 'megművelt földterület'. A fejlettebb földművelésre utaló *nyomás* szavunk az *imașban* él tovább, de 'megműveletlen földet' jelöl. (A *nyomás* magyarul viszont periodikusan művelt és pihentetett területet jelentett.) A vasekét, illetve az ekevasat a kormányból *cormannak*, *cormană*-nak nevezik. A gabona mértékegysége a román nyelvterületen *mierță* (<mérce). A magyar gazdából lett a román *gazdă*, és a sors iróniája érvényesül akkor, amikor egy-egy nekivadult román lélek elmagyarázza a magyarnak, hogy ki a gazda a saját országában.

- **Kereskedelem, ipar.** A kulcsszó a *marfă* ('áru'). Eredete a magyar *marha*. Hatalmas érték a földművelés világában. Jelzi ezt az is, hogy a *feudum* ('hűbértok') is a német *Vieh* ('marha') szóból származik. Nyugaton is nem egy helyt a marha sokáig váltópénz, a gazdagság mértéke.⁸⁵⁷ (Mivel a feudális világ alapja a hűbérúr és hűbéres közötti szerződés, a szerződés pedig hűséget feltételez, egy 17. századi jogi értekezés szerint a *feudum* szó a *fide* vagy fidelitas szóból származik.⁸⁵⁸) Az egyházi

857 Goff 1964, 54.

858 Daniel Cromerus Lusatius: De iure feudorum conclusiones. Ingolstadtum, 1576. <https://daten.digital-sammlungen.de/~db/0003/bsb00031216/images/index.html> (2020-02-27)

ünnepek alkalmával tartott vásár a búcsú, ebből lett a *bâlcui*. Az áruforgalomhoz kapcsolódnak: *cheltui* (<költeni), *vamă* (<vám), *majă* (<mázsa), *bani* (<báni dénár, 'a szlavón bán által vert pénz'). A polgárhoz hasonlóan a német *Meister*ből lett mester szavunk ment át a románba: *meșter*. Minden nagy és kis üzletet a végén megáldottak áldomással (és italozással), és teszik a mai napig, ez az *aldămaș*. Ilyen nevű helység ma is található Bákó mellett. A *Șalgău*, *șaugău* a sóvágó szóból jött, Tatros mellett volt is egy jelentős sóbánya.

- **Jog.** Az *aldămaș*t hajdan jogi aktusként tartották számban. További – ma már archaikus – jogi kifejezések: *chezaș* (<kezes), *sodăș* (<szovados<szavatos), *tâlhar* (<tolvaj), *pârâș* (<peres).
- **Hadi élet, háború.** A már említett *viteaz* (vitéz), *căpitan* (kapitány) mellett már csak a *pușcă* (puska) élő szó. A *țimeriu* (címer), *panțir* (páncér), *cordă* (kard), *crăstoș* (keresztes) kikopott a használatból. Az *aprod* (apród, lovaggá nevelt fiú) még él a szépirodalomban.
- **Egyéb.** A *bântui*, *făgădui*, *gând*, *chip* (<bántani, fogadni, gond [gondolat], kép) ma is élnek, akárcsak a *mântui* (<menteni). Ez utóbbi a Miatyánk ama fordulatában él, hogy „szabadíts meg a gonosztól”. Egyébként ebben az imában a szláv *ispitâ* ('kísértés') és *greșiți* ('ellenünk vétkezők') mellett a harmadik idegen eredetű szó, a többi mind a latinból jött.

A szavak önmagukért beszélnek, és ezt sokféleképpen lehet lefordítani. A szavak eredete és útjuk nyomon követése alap lehet ahhoz, hogy magyar kultúrfölénnyről lehessen beszélni, ahogy a magyarral szembeni németről is, és aztán a kultúrlejtőről. Ennek reakciója a szófejtés mellőzése. Viszont a szavak egyértelműen jelzik az együttélés szintjeit, és azt, hogy a magyar nyelvű közeg a nyugati fejlődés elemeit közvetítette, adta tovább. A lényeg: *belșug*<bőség. De nem ez jellemezte a korabeli életet. Az inkább *cu chiu și vai* (kínna és jajjal, *chiu*<kín, *vai*<vae [latin]) folyt tovább. A nép adózott, *birt* (<bér) fizetett a hatalomnak, a harcosok pedig – ha rájuk mosolygott a hadi szerencse, győztek. A győzni ige ugyancsak magyar eredetű *birui* (<bírni). Iorga találóan választotta meg a 14–17. századi román történelmet tárgyaló köteteinek az alcímét: „Alapítók”, „Lovagok”, „Vitézek”. A valóságos és mitikus alapítók közül Basarab

neve kun, Bogdan szláv, Dragoş esetében a szláv eredetű Drag névhez magyar képzőt (-os) fűztek, így lett Drágos (Dragoş).⁸⁵⁹ Lackó (Laţcu) vajda neve egyértelműen magyar, a tatárok ellen oly sikeres Lackfi székely ispánéra emlékeztet. A Laţc (Latzk) névvel egyébként Máramarosban is éltek, éspedig a már említett Stanislaus egyik dédunokája, ennek testvére pedig Dragus (Drágus/Drágos) névre hallgatott.⁸⁶⁰

Foglaljuk össze, mit tettek eddig az alapítók, és művük miként szilárdulhatott meg!

A román államok „természetes bölcsője” Erdély – hangsúlyozza a kiváló román történész Gheorghe Brătianu.⁸⁶¹ Valójában Magyarország volt az, pontosabban annak integrált és egyben önálló életet élő román régiói, amelyeknek vezetői közül jó néhányan önállósulni akartak. És egymással is szembekerültek, mint Máramarosban Bogdán és Drágos családja. Ezek számára a honi vajdaság már túl szűk volt. Kétfelé terjeszkedtek, Drágos családjából Szász fia Drág az egyik legjelentősebb középkori magyar család, a Drágfyak alapító őse.⁸⁶² A család moldvai rokoni kapcsolatai lehet, hogy nemcsak az emlékezetben, hanem a valóságban is tovább éltek. Drágfy Bertalan erdélyi vajdát pedig az egyik moldvai krónika Nagy István rokonaként tartotta számon,⁸⁶³ a vajda legidősebb fia ugyanis az erdélyi vajda lányát vette feleségül.

Bogdán viszont olyan országalapító lett, mint a havaselvi Bászáráb, akinek apját olykor azzal a Fekete Ráduval azonosítják, aki Fogarasból indult volna a hatalom megszerzésére, és fia csak az ő örökségét vette át. A moldvai és havaselvi román vajdának sikerült az, ami a magyar báróknak nem sikerülhetett. Ezek a magyar bárók kiskirályként élhettek uradalmi központjaikban, utánozták a király udvartartását, dacoltak a királlyal, királyt csináltak – vagy szerettek volna csinálni. Például Kán László erdélyi vajda is, aki rátette a kezét a koronára, de már a saját fejére nem merte feltenni. Ilyesmire egyetlen oligarcha sem vállalkozott, de elszakadásra sem, mert nem tudták volna mivel legitimálni hatalmukat.

859 Teoteoi–Vătăşianu 2001, 657.

860 Documenta 1941, 67.

861 Brătianu 1945, 111.

862 Tóth 2012, 135–166.

863 Cronicile 1959, 59.

A magyar király sajátjának tekintette a két román vajdaság területét is, amikor címei közé felvette a Cumania királya címet, továbbá Havaselvét is „havasokon túli földünknek” (*terra nostra transalpina*) nevezte.

Moldvára is igaz, amit egyik fiatal román történész Havaselvéről írt: „a magyar királyság keretében kezdett kialakulni, és ezért a királyságtól való elhatárolódás fontos szerepet játszott abban, hogy önálló területté alakuljon. Ebben a folyamatban a történeti tényezők sokkal jelentősebb szerepet játszottak, mint a földrajziak.”⁸⁶⁴

A Kárpátokon túli területek integrálására a királyi hatalomnak már nem volt elég ereje, nem tudott társadalmi bázist kiépíteni, a román vajdák pedig Bizánccal tudták legitimálni a hatalmukat. Az uralkodói hatalom viszont azzal legitimálja önmagát, hogy Isten kegyelmére hivatkozik, hiszen abban a világban minden hatalom Istentől ered. De hogy ezt elmondhassa egy uralkodó, ahhoz a két nagy egyházfő egyikének beleegyezése és áldása kell. És aztán a király országának határa addig terjedt, ameddig a hatalma. Ezért a 13. század közepéig nem létezett „vonalszerűen kialakult magyar határ, mert nem élt olyan államfogalom a kor tudatában, mely a királyi jogon túl a királyt, a népet és a földet magában foglalta volna”.⁸⁶⁵ A Kárpátok vonalán kialakuló határok, amelyek a tatárjárás után húzódtak vissza, aztán – Makkai László találó kifejezésével élve – „vérző határoknak” bizonyultak, mert magyarokat magyaroktól és románokat románoktól választottak el.⁸⁶⁶ De akkor ez kit érdekelt?

Az 1940 tájáról visszatekintő történész jól megrajzolta a középkori és a modern világ közötti különbséget: „Nép és állam, társadalom és művelődés ma mindenütt kölcsönösen szoros, szétválaszthatatlan egység részei s a nemzeti közösségek hatalmuk fokozását, erejük megnövekedését várják attól, ha valami módon a kapcsolatot még szorosabbra fűzhetik a négy tényező között. Ami ma oly nyilvánvaló, az a középkor végén korántsem volt természetes. Velence valóságos nagyhatalom, noha az államterület, az őt körülvevő vidék, amelyet a magáénak nevezhetett, hátvédnek is alig volt elég; az utolsó keleti hódító nép, a

864 Coman 2013, 204.

865 Bónis 1947, 102.

866 Makkai 1948, 28.

török, került minden kapcsolatot az alattvalóivá tett népekkel; a társadalom – a hűbériség és rendiség szellemének megfelelően – a tömegeket a maga keretein kívül állóknak tekintette, a művelődés pedig annyira exkluzív, hogy nyelve sem nemzeti, hanem az antik emlékekből táplálkozó latin. Mintha csak mindannak az ellenkezője érvényesült volna, amit ma modernnek szokás nevezni.”⁸⁶⁷

Az emberek a hatalomhoz igazodnak, de a viszonyrendszer azért koronként változik. A román országalapítók között nemcsak a hagyomány tart számon magyarokat. Az első moldvai szláv oklevéllel 1392-ben Roman vajda János vitéznek (ИВАНЪШКО ВИТАШКО = Ioanâș) három falut adományozott. Az 1420-as években a vajda főemberei, a „pánok” között magyar nevűeket is találunk, mint – a szlávból magyarosan átírva – Damakus, Lackó, Boc, Miklous, Korlát.⁸⁶⁸ (Az első moldvai – egyébként latin nyelvű – oklevélben, amellyel Péter vajda Szeret városának vámjövedelmeit átengedte a katolikus Keresztelő Szent János templomnak, az egyik tanú „Jula úr”, másként Gyula, de ezt a nevet máramarosi román kenézek is felvették.⁸⁶⁹) Feltételezhető, hogy amikor Drágos és Bogdán meghasonlottak, a moldvai magyarok – honfoglaló harcosok és egyszerű földműves, városi közösségek – ez utóbbival tartottak. Csakhogy a moldvai és havaselvi „román társadalomalakulás nem kedvezett a középrétegek csoportos emelkedésének, kisnemesi, polgári »rendek« éppúgy nem keletkezhetek román földön, mint sajátos szokásjoggal bíró, autonóm »nemzetek« (vö. az erdélyi székelyek vagy szászok); az egyetlen emelkedési lehetőség a vajdai tisztviselők sorába való bejutás volt”,⁸⁷⁰ és úgy hasonlultak ehhez a közeghez, mint a magyarországi román nemesek a magyar nemesség zöméhez, a magas tisztségek betöltéséhez át kellett térni az uralkodó vallására. Igaz, kezdetben a román vajdák ingadoztak a két keresztény világ központja között. Felvetődhet a kérdés: lett volna esélye a katolikus vallás uralkodóvá válásának? A litván példa ismeretében úgy tűnik, mintha igen. Láttuk, hogy a század vége felé a pogány Jagelló annak fejében nyerte el a lengyel trónt, hogy

867 Mályusz 1940b, 7.

868 Documenta 1975, 3, 69, 73, 80.

869 Documenta 1975, 1.

870 Makkai 1948, 45.

áttért a katolikus vallásra. Aztán a népét is megtérítette, a litván nemesség pedig ellengyelesedett, és hatalmas államszövetség jött létre. Csakhogy a román-ság már eleve a keleti keresztény világban élt, míg a litvánok pogányok voltak. (A román nyelvben a szláv *litva* szóból jött a *liftā*, amely más vallásút, gonosz embert és állatot jelent.)

A vajdák hatalmi és gazdasági érdekeinek a teljes függetlenség felelt meg, a katolikus térítés – különösen az újrakeresztelés – erőltetése az Anjou-királyok részéről a nép körében is csak ellenhatást szülhetett. Példa erre a vidini felkelés. Szalkai Balázs krónikája szerint miután Lajos király 1366-ban elfoglalta Vidint, megjelentek a ferencesek, köztük egy magyar is, akik térítettek, és „vitatkoztak” az „eretnekekkel”. Tevékenységüknek köszönhetően „sokak megkeresztelkedtek és az igaz egyházzal egyesültek (*plurimi fuissent baptizati et uniti Ecclesiae Orthodoxae*). 1369-ben azonban a „skizmatikus király”, mármint Lajkó vajda a vidini lakosok segítségével elfoglalta a várost, a tíz ferences közül öt a „keresztényekkel” elmenekült, de az öt ott maradt közül egyet a templomban megölték, négyet a vajda elé hurcoltak, és rájuk förmedtek: „Most van itt az ideje a hitvitának, most majd merünk nektek válaszolni!” Csakhogy a ferencesek nem hátráltak, „a katolikus hitet férfiasan védelmezték és teljes erejükkel elítélték azok – a helyi görögkeletiek – tévelygését.” Mire ezek Lajkóhoz vitték foglyait, és a fejüket követelték, de a vajda „jobban el volt foglalva a város megszállásával és a zsákmánnyal, ezért elfordította orcáját, és mély hallgatásba burkolózott”. „Az ördög szolgálói” – feltehetően a görögkeleti papok és szerzetesek – a ferenceseket a Duna partján lefejezték.⁸⁷¹ (Más forrás szerint a ferencesek nem akartak vitázni, ezért a Dunába vetették őket.⁸⁷²) Az 1370-es években Magyarország déli részein állítólag 400 ezer görögkeleti ortodoxot újrakereszteltek,⁸⁷³ de a magyar krónikás a boszniai bogumilok mellett csak a lippai kerület szláv lakosainak megtérítését említette, és hallott arról, hogy Lajos király halála után a lippai átkereszteltek „visszatértek régi tévelygésükbe, és még sokkal rosszab-

871 Blasius 1862, 235–236.

872 Minea 1907, 4.

873 Papacostea 1999, 229.

bak lettek”.⁸⁷⁴ Így aztán csak az a ferences templom és kolostor maradt fenn, amit még Károly Róbert építtetett fivére, Szent Lajos tiszteletére.

Nagy Lajos balkáni hadakozásai rövid távon sikerrel jártak. A török előnyomulást megállították, viszont a királynak ahhoz nem volt elég ereje, hogy a balkáni népeket és eliteket közös frontba állítsa. Ennek „okát – írta egy román történész, Ilie Minea Budapesten – épp a vallásos tervek kergetésében kell keresni, mely vallásos tervek a legkomolyabb veszély bekövetkeztekor is elidegenítik a vallásért rajongó népeket”;⁸⁷⁵ mármint a szerbeket, bolgárokat és románokat. Másképpen fogalmazva: az Anjou-politika „meggyűlöltette a magyar uralmat”,⁸⁷⁶ és „Bizánc karjaiba lökte a románokat”.⁸⁷⁷ De nem mindenkit, a király magyarországi román kenézei többségükben lojálisak voltak. Nem tudni, hogy azok, akik átálltak a havaselti vajdához, miért tették. Ezek elkobzott birtokait aztán kárpótlásként az egykori bolgár bán és román kenézek kapták meg hűségük jutalmaként.⁸⁷⁸

Marczali Henrik a magyar király balkáni politikájáról hasonlóképpen vélekedett, mint román kollégája, Minea: „a balkáni népek egész lelkét mégis csak a vallás foglalta el; lényök, egyéniségök csak abban jut kifejezésre: amennyiben kultúráról lehet náluk szó, az mind hitükhöz van kapcsolva”. És a vallás volt „az egyetlen tényező, mely kiemelhette őket az ősi barbárságból”. A magyar történész még azt is kimondta, amit Minea csak sugallt: „bajba keverte a magyar politikát az uralmi és egyházi szempontok összevegyítése, mely megfelelt ugyan a kor irányának, de melytől igazi államférfiú, ki a való viszonyokat nézi, mégis tartózkodott volna”.⁸⁷⁹ De hol volt akkor, és hol van ma az igazi államférfiú? A vallás is több volt annál, ami ma az ideológia; mert szokásrend és életforma is volt. Aki ezt megsértette, eleve ellenség lehetett. És ne felejtjük, hogy a görögkeletiek és a római katolikusok kölcsönösen sértették egymást. Legfeljebb az egyházi vezetés szintjén lehetett (volna) kompromisszumot ki-

874 Thuróczy 1978, 287.

875 Minea 1907, 4.

876 Miskolczy 1922, 61.

877 Tanaşoca 2003, 43.

878 Documenta 1941, 218–219, 265, 374.

879 Marczali 2000, 221–222.

alakítani. Ugyanakkor román írók és történészek olykor keserűen teszik szavá, hogy jobb lett volna, ha népük római katolikus. Iorga is 1904-ben éppen a moldvai katolikus püspökség alapítása kapcsán fájlalta a katolizáció elmaradását, mert ha sikerül, „amilyen serény a mi népünk, ma a kultúrnépek első sorában állnánk”.⁸⁸⁰

Nagy Lajos mint kereszteslovag csak azt tehetette, amit Róma elrendelt. Azt kellett a dinasztikus érdekekkel egyeztetnie. Ezt pedig ma a nemzeti érdek – vagy az ezt leplező úgynevezett értékek – védelmének neveznénk. Lajos király balkáni politikai eltökéltségét mi sem mutatja jobban, mint hogy bosnyák bánjának, Istvánnak a lányát – Kotromanics Erzsébetet – vette feleségül, szerelemből. A lazuló erkölcsök világában ő komolyan vette, amit mondott és cselekedett.⁸⁸¹ Mégis a két világháború között akadt olyan komoly lengyel történész, aki úgy vélte, hogy Nagy Lajos nem lépett fel kellő eréllyel a Balkánon, és ezért nemcsak a pápai udvarnak okozott csalódást, hanem Magyarország „létérdekeit” is sértette.⁸⁸² Nem is vette komolyan a balkáni fellépésre tett fogadalmát.⁸⁸³ Az érem másik oldala, hogy 1366-ban a pápa nem vette komolyan a bizánci császár megsegítését, mert annak uniós szándékait nem tartotta őszintének. Aztán a pápai udvar nem akart sokat áldozni magyarországi jövedelmeiből a balkáni keresztesháborúk érdekében. Lajos király fontosabbnak tartotta erejét a lombardiai Viscontiak ellen használni, mintha ez jobban fenyegette volna a kereszténységet, mint az oszmán hatalmi terjeszkedés. Egy közelmúltbeli történészítélet szerint Lajos király óvatosan járt el a katolikus hit védelmében, és kevesebbet tett a keresztes hadjáratok érdekében, mint tehetett volna.⁸⁸⁴ Tér-ségünk történeti tájára tekintve láthatjuk, hogy mindenkinek megvolt a maga oka az óvatosságra.

A balkáni uralkodóknak állandóan egyensúlyozniuk kellett a katolikus király és katolikusellenes népeik között. Jól példázza ezt, ahogy a hit tisztaságát

880 Iorga 1966, 19.

881 Dümmerth 1982, 471.

882 Halecki 1930, 318.

883 Bréhier 1999, 425.

884 Norman Housley: King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382. *The Slavonic and East European Review*, 1984. 2. sz. 192–208.

képviselő tudós egyházi emberek számot adtak arról, ami a keleti és a nyugati kereszténység perifériáján történt. És ez mérsékelheti a történész íróasztal-bölcsességet is.

Az 1370-es évek vége felé Bartolomeo de Alverna boszniai ferences misszionárius elborzadva vette tudomásul, hogy Magyarország déli részein alig akad „szakadár” pap, aki egyformán keresztelne. És felidézte azt, ahogy a konstantinápolyi görög császár Lajos királynak mások előtt nyilatkozott: „Jól teszi a király, hogy megkereszteli azokat a szlávokat, akik sem a görög, sem a római rítust nem követik.” És Alverna azt is említette, hogy a Görögországból jött szerzetesek szerint a szláv (és román) papok „nem papok, hanem kutyák”.⁸⁸⁵ 150 év múlva a pátriárka által Havaselvére kiküldött görög szerzetes, Antoniosz Káramánlikész is hasonlóképpen vélekedett, csak udvariasabban fejezte ki magát, amikor arra a következtetésre jutott, hogy az ország és uralkodója nem az egyházi törvény szerint él.⁸⁸⁶ Iorga még udvariasabban hangsúlyozta, hogy a román ortodoxia „népi protestantizmus volt, a keleti hit konzervativizmushoz kötődött, és némiképpen a görög és szláv ortodoxiához hasonlított”.⁸⁸⁷ A nép körében a szláv szavaknak mágikus erőt tulajdonítottak. Alverna azzal buzdította Lajos királyt a térítésre, hogy Nagy Károly és Szent István „nemcsak szavakkal, hanem karddal és kegyetlen harcok árán” keresztelte népeit.⁸⁸⁸ És mihelyt a „szakadár” papokat és szerzeteseket elűzik, a románokat és szlávokat könnyen meg lehet téríteni „szóval és tanítással”.⁸⁸⁹

Csak hogy könnyebb lehetett a pogányokat átvezetni a kereszténységre, mint a keleti rítust tartó népet a nyugatira, bármennyire is eltérő változatai érvényesültek a keleti rítusnak. A papok és a nép hagyományörző egységét nem lehetett megbontani. A vajdai hatalmat jobban erősítette egy olyan egyház, amelynek ő lehetett a feje, és nem a pápa, aki emellett olyan királyokat pártolt, akik ki akarták terjeszteni a fennhatóságukat. A vajdák ugyanakkor kímélték a katolikus egyházat, tagjai hűséges alattvalók voltak, és a kíméletet külpoliti-

885 Papacostea 1999, 233.

886 Barbu 2001, 29.

887 Iorga 1932, 41.

888 Papacostea 1999, 98.

889 Papacostea 1999, 235.

kai megfontolások is diktálták: a lengyel és a magyar királysággal, más szóval a nyugatibb világgal való jó viszony fenntartása. A katolikus alattvalók életét legfeljebb a lengyel és a magyar papok versengése keserítette meg. Ugyanakkor folyamatosan települtek át Erdélyből katolikusok. Az 1642-es cotnari szinódus után a római misszionárius azt javasolta, hogy Jászvásárt olyan papképzőt állítsanak fel, amelynek egyik tanára románul, a másik magyarul tanít, noha német anyanyelvű hívei is voltak a katolikus egyháznak.⁸⁹⁰ (A 16. században a moldvai 15–20 ezer katolikus közül 11–15 ezer lehetett magyar, 4–5 ezer német. A katolikusok nagylelkű becslés szerint az összlakosság 7–8%-át tették ki, és ez az arány a katolikusok számának fogyatkozásával csökkent.⁸⁹¹)

Közben korszakalkotó fejlemények is éreztették hatásukat Moldvában. Felütötte fejét a huszitizmus, amely egyszerre jelentette a reformáció nyitányát, és képviselt olyan fegyveres erőt, amely Csehországot már-már hatalmába kerítette. Névadója Husz János (Ján Hus), a prágai egyetem köztiszteletben álló tanára, aki az angol John Wycliff (1320–1384) tanait karolta fel és gondolta tovább. Tanainak lényege az, hogy a Biblia az isteni akarat kinyilatkoztatása. Mivel az Írást magyarázni kell és lehet, az ember Istentől adott szabadságával él, és megleti az Istentől adott egyenlőség dokumentumát és legitimitását. Ha pedig megjelennek a színen a maguk igazában törhetetlenül hívők és az igehirdetők, csak idő és alkalom kérdése a nyomasztó társadalmi hierarchia elleni felkelés. 1381-ben Angliában fel is lobbant a felkelés lángja, Csehországban pedig azután, hogy Husz Jánost 1414-ben a zsinat Konstanzban máglyára küldte. Tette ezt annak ellenére, hogy Zsigmond – immár német-római császár és cseh király – sértetlenséget ígért neki, amikor meghívták nézetei kifejtésére. Az uralkodó jóhiszeműen járt el, és nagy tisztelet övezte, mert a zsinaton elérte a pápai tekintély visszaállítását, de a többségi akaratnak nem tudott ellenállni. És miután látnia kellett, mit hirdet a prágai professzor, nem is akart. Husz nézetei alapvetően kikezdték az egyházi tekintélyt és hierarchiát, hiszen azt vallotta, hogy a hívőknek is joguk van két szín alatt – ostyával és borral – áldozni, akár csak a papnak. Csakhogy ezzel a pap és a hívők egyenlőségét juttatta kifejezésre,

890 Dumea 2005, 63. <https://www.academia.edu/2919327> (2016-08-17)

891 Benda 2003, 35.

és megkérdőjelezte azt, hogy a pap közbenjáró Isten és ember között. Tagadta, hogy pénzen vett búcsúcédulákkal el lehet nyerni Istentől a bűnök bocsánatát. Márpedig a búcsúcédulák árusításából szép jövedelem folyt be, többek között a keresztes háborúk finanszírozására is. Husz mindebből levonta a végső következtetést: akinek igaz a hite, nem köteles engedelmeskedni az egyházi akaratot képviselő világi hatóságoknak. Hívei fel is keltek. A pápák legalább olyan veszélyeseknek tartották őket, mint az oszmánokat, és a husziták ellen is hirdettek keresztes hadjáratokat.

A húszévi hadakozás során a huszitizmus irányzatokra bomlott. A radikálisok megalapították a maguk városát, Tábor-t. E név a bibliai Tábor hegyét idézte, ahol Jézus Krisztus színeváltozása bekövetkezett, és a nagy fényességben néhány tanítvány felismerte benne Isten fiát. A husziták az ősegyenlőséget akarták visszavarázsolni. Eltörölték a magántulajdont, de a másét elvették, és fosztogatták a parasztokat. Világbékéről énekeltek, de ennek előfeltételeként világaluralmat hirdettek. Azt, hogy mint Isten fiai a királyokat a maguk szolgálivá teszik, és kiirtanak minden olyan nemzetet, aki nem engedelmeskedik nekik.⁸⁹² Ők lettek a kor legfélelmetesebb harcosai, a lovagi harcmodor ellen harci szekereket vetettek be, ezeket zárt alakzatban valóságos erődítményként állították fel. A szekerekre még ágyúkat is szereltek és olyan kampókat, amelyekkel harc kép telenné tették a túl közel merészkedő lovast. Hadvezérük, Ján Žižka aztán kivált a Táborból, rendet csinált, hadsereg ugyanis nem lehetett meg rend és hierarchia nélkül. Mintegy félszáz ultraradikális úgynevezett őskeresztényt – avagy „kommunistát” – máglyára vetett. Aztán a mozgalom kettévált a radikális táboritákra és a mérsékelt kelyhesekre, akik már egyezkedni kezdtek Zsigmonddal. 1434-ben a kelyhesek megtörték a táboriták katonai erejét, és ezután már maga Zsigmond is sok huszitát zsoldosként hadra foghatott.

Moldvában elmaradt a husziták elleni hadakozás, súlyosabb atrocitásokra sem került sor. Az új felekezet ugyanis a katolikusok, a magyarok és a németek körében terjedt. 1420 táján Magyarország északi részéből néhány huszita menekült Moldvába, de a beáramlás nem ért véget. A huszitizmus központi alakja

⁸⁹² Fourquin 1972, 139–140.

viszont a moldvai Jacobus de Molda lett, aki maga is a prágai egyetemen tanult,⁸⁹³ aztán Krakkóban börtönbe vetették, ahonnan Moldvába menekült. Bákóban telepedett le, és megnyert néhány ferences atyát is.⁸⁹⁴ Jó Sándor külpolitikai megfontolásokból támogatta a huszitákat. Nem veszélyeztették a hatalmát, hiszen a mozgalom nem érintette alattvalói többségét, viszont a szomszédos katolikus hatalmak befolyását a huszitizmus felkarolásával gyengíteni lehetett. Az 1430-as évek elején a litván nagyherceg háborúba keveredett a lengyel királlyal, és a moldvai uralkodó ezt az alkalmat ki akarta használni Pokucia megszerzése érdekében. Csakhogy Jó Sándor utódja a husziták ellen fordult, ezért ezek Magyarországra húzódtak. De miután itt még keményebben léptek fel ellenük, jöhettek vissza.⁸⁹⁵ Várost is alapítottak, Huși (a husziták) városát.

A románok született ortodoxok!?

Bár a románok ortodoxiahűségét nem lehet kétségbe vonni, mégis állandóan felbukkan a kérdés, hogy mi lett és lehetett volna, ha a románok a görögkeleti ortodoxia helyett a katolikus vallást választják. Ez viszont összefonódik egy másik kijelentéssel, amely egyeseknek kétséget nem tűrő állítás, másoknak kérdés. Így hangzik: a románok született ortodoxok. (Ortodoxián a keleti, görög rítusú kereszténységet értjük.) A címben szereplő felkiáltójel és kérdőjel az állításra és a tagadásra utal.

Az állítás logikai konstrukció: a rómaiak hozták magukkal a meghódított Dáciába a kereszténységet, megtérítették a dákokat, összeolvadtak, és az új nép, a román már beleszületett az új vallásba. Bizonyíték az alapszókincs, a Miatyánk szavai három kivételével mind latin eredetűek. Az egyházi szervezettel kapcsolatos szavak viszont általában görög és szláv eredetűek; és mindebből az következne, hogy a románok már keresztények voltak, amikor a bolgár nyelvű egyházi szervezet ki-

893 Giurescu 1997, 193.

894 Papacostea 2001, 285–286.

895 Dobre 2008, 70–73.

épült. Ez a Román Ortodox Egyház hivatalos véleménye is, amely Szent Andrást büszkén vallja egyik alapítójának, sőt védelmezőjének.⁸⁹⁶ Bár vitatják, hogy Szent Péter testvére a mai – akkor még görög – Dobrudzsában hirdette az igét.⁸⁹⁷ Szent András hagyománya már a 18. század elején élt, sőt Pál apostoláé is. Azt is beszélték, hogy a havaselyi Nemoiești-ben a sziklába vájt kolostoroktól nem messze, a kis fatemplom melletti fa alatt maga Szent Pál prédikált, aztán tovább ment.⁸⁹⁸ Innen ered az erdélyi szász mondás: „otthagya, mint Szent Pál az oláhokat”.⁸⁹⁹

A román nemzeti szemléletben vagy annak egyik fő irányában a vallás és a nemzet azonos. Iorga ezt annak hangsúlyozásával juttatta kifejezésre, hogy „az ortodoxia van ezért nemzetért, és nem ez a nemzet az ortodoxiáért”. Az ortodoxiát a modernitásból visszatekintve román törvénynek is nevezik, hiszen az egyház szabályozta az emberi együttélést, és a pap – mint jeleztük – ott állt az élet három nagy eseményénél: keresztelt, esketett és temetett. „A román törvényt – mondta Iorga – nem tanították egyetlen iskolában sem, és nem is lehetett dogmák együttese. Komplex és titokzatos dolog, amely lassan öltött formát, miközben átvett valamit a román népet alkotó valamennyi elemből. Ez a törvény a 4. századtól a 14. századig, tehát ezer éven át, iskola, fegyelem, hierarchia, az ortodox világgal való bármiféle kapcsolat nélkül élt, noha, ami hiedelmeit illeti, miután Keleten vagyunk – és mivel a keleti hatás jött hozzánk, elméletileg a Keletrómai Birodalmat folytató Bizánci Birodalom részét alkotjuk – a román törvény kétségtől keleti törvény.”⁹⁰⁰ Homályos nemzetmisztika ez, de felfogható és átlátható.

Iorga 1929-es párizsi előadásában titokzatoskodás nélkül tette fel a kérdést: „Miért nem volt képes Moldvában és Havaselyén a sok katolikus misszionárius és a katolikus püspöki szervezet elfogadott Egyházat létrehozni? Olyan Egyházat, amit nemcsak a fejedelem fogadott volna el mulandó politikai indokok miatt,

896 <http://patriarhia.ro/i-nceputurile-vieii-crestine-pe-teritoriul-arii-noastre-crestinismul-da-co-roman--101.html> ; <http://www.crestinortodox.ro/editoriale/originile-implicatia-ortodoxiei-istoria-poporului-roman-70070.html> ; Ilarion Țiu: A fost apostolul Andrei fondatorul creștinismului la români? http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/fost-apostolul-andrei-fondatorul-cre-tinismului-rom-ni (2016-10-20)

897 Mureșan 2012, 141.

898 Illia 1730, 15–16.

899 Alzati 1998, 90.

900 Iorga 1940, 8–9.

hanem maga a nemzet is. Miért idegenkedtek a kereszténység nyugati formájától, amely [...] sokkal inkább megfelelt volna a nép által beszélt nyelvnek és magának a nemzet eredetének is?” A katolikus terjeszkedés kudarcát elsősorban a kemény egyházi fegyvellemmel magyarázta Iorga. Továbbá azzal, hogy „a katolicizmusban nem lett volna falusi pópa. Ezt a pópát közvetlenül alárendelték volna a püspöknek. Minden tevékenységet a szabályzat szerint rendelték volna el és hajtottak volna végre. Eltűnt volna a vallás alakjában jelentkező egész falusi autonómia. A pap sokkal nagyobb tudású lett volna, olyan ismeretekkel, amilyenekkel a papneveldek létrehozása előtt a román papok nem rendelkeztek. A hagyományos formákat messze felülmúló formákhoz kapcsolódott volna, de a hagyományok tekintetében mindez lemondást, feladást jelentett volna. A hitéletnek ezen a területén a paraszti élet egész múltját eltemették volna, annak a rendkívüli erőteljes paraszti életnek a múltját, amely a fegyelem minden kényszere alól kibújt”.⁹⁰¹ Még ma is él – Iorga imént idézett gondolatmenetére hivatkozva – az az elképzelés, hogy a kereszténységet a Balkánon nem intézményes alapon terjesztették, hanem „informális hittérítők”, az egyes közösségek által választott papok.⁹⁰²

A tagadás is radikális, vagyis annak tagadása, hogy a románok ortodoxnak születtek. „Ez képtelenség”, mert – hangzik az ellenvélemény – „olyan mértékben születtünk kereszténynek, amilyen mértékben a 8–9. században befejeződött az etnogenezis, és vele a protorománok kereszténnyé válása”. Ortodoxiáról nem lehet beszélni, csak az egyházszakadás (1054) után, mert ekkor különült el az ortodoxizmus és a katolicizmus. „Az Ortodoxiához való csatlakozásunk hosszú távú jelenség, amely közép- és délkelet-európai változásoknak a része, valamint azoké, amelyek a román nép kialakulásának korában zajlottak le. Csak azt mondhatjuk el, hogy latinitásunk révén régi keresztény nép vagyunk”.⁹⁰³ Ez már némileg homályos fordulat. Kell is némi homály, mert homályosan látjuk, ami történt. És elővigyázatosnak is kell lenni, mert vallás és nemzeti identitás összefüggnek. Emellett a keleti és nyugati kereszténység kérdése összefonódik a fejlettség és a

901 Iorga 1929, 118–119.

902 Stoianovich 1994, 140.

903 Barbu Theodorescu: E o enormitate a afirma că ne-am născut ortodocși. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/e-o-enormitate-afirma-c-ne-am-n-scut-ortodoc-i (2016-10-16)

fejletlenség megítélésének kérdésével. Mivel az ortodoxia Európa elmaradottabb területein él, ezért erősen tartja magát a vélemény, hogy az ortodoxia a fejletlenség oka. Van, aki csak egyszerűen tudomásul veszi ténny. Panaitescu szerint „a szlávón kultúra bizánci kultúra a nép számára”, megfelel a románok fejlettségi szintjének, tehát nem ok, hanem okozat, a gazdasági körülményekből fakadt fejletlenség. A „szlávón” (vagyis bolgár) kultúra átvételét az magyarázza, hogy a 10. században a hódító bojárok szlávok voltak, akik leigázták a románokat. De az uralkodó szlávok nem románosodtak el, hanem helyüket a harcosok alsó rétegéből felemelkedett román elit foglalta el. A hódítók szláv kulturális öröksége pedig „használt nekünk”, segített az idegenekkel szembeni ellenállásban.⁹⁰⁴ A szükségből másképpen is lehet erényt kovácsolni. Példa erre annak fejtegetése, hogy a protestáns ember semminek tartja magát Isten kezében, ellenben az ortodox Isten részének, ezért amikor a templomban az esküvő alkalmával koronát tesznek a fejére, egy pillanatra a világ császárának képzelheti magát. Az ortodoxia ma nemzeti jellege miatt megfelel „a nemzetek Európája” eszményének, ugyanakkor ökumenikus és egyben szinodális jellegű, mivel a nagy egyházszervezeti kérdésekről az egyházfők gyűlésén, a szinódusban döntenek.⁹⁰⁵

Az ortodoxia ilyenén dicsőítésével szemben áll a román ortodoxia kárhóztatása. Eszerint az, amit egyben „román törvénynek” nevez az ortodox egyház, vallásgyakorlat, közelebb áll a szokásjoghoz, mint a teológiához. „A román »ortodoxia« inkább hit nélküli hagyomány, mintsem a hit hagyománya.” A román ortodoxia ethosza elsősorban politikai és jogi jellegű; nem részvételt, hanem alávetést kíván, a többségi akaratnak való alárendelődést. „A románok számára az Ortodoxia nem annyira személyes hit, hanem olyan szerves törvény, amely arra hivatott, hogy megszervezze és irányítsa a középkori identitás-közösség politikai korpuszát, aztán a modern nemzetét.”⁹⁰⁶

904 Panaitescu 1994, 21–24.

905 Barbu Theodorescu: E o enormitate a afirma că ne-am născut ortodocși. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/e-o-enormitate-afirma-c-ne-am-n-scut-ortodoc-i (2016-10-16)

906 Daniel Barbu: De ce sunt românii ortodocși? O falsă explicație istorică. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ce-sunt-rom-nii-ortodoc-i-o-fals-explica-ie-istoric (2016-10-16)

A kérdés viszont marad: miként és mikor vették fel a románok a kereszténységet? És hol? A nagy nyelvész, Alexandru Philippide dédapjának a testvére, Daniel Philippides (Δανιήλ Φιλίππιδης) 1816-ban napvilágot látott *Románia története* (Ιστορία της Ρουμανίας) című munkája szerint a románok a bolgárokkal együtt vették fel a kereszténységét, amikor a bolgároknak voltak alávetve.⁹⁰⁷ A munka legújabb kiadásának tudós előszavában kiemeli a fordító, hogy van, aki szerint Philippides az első, aki a románok által lakott területet a Románia (Rumunia) szóval jelölte. A fordító azt is hangoztatja, hogy Philippides élesen antikatolikus álláspontot képviselt, a román nép egységét a vallási egységben, az ortodoxiában látta.⁹⁰⁸ Viszont a kereszténység felvételének kérdésében a fordító nem nyilatkozott, megkerülte a vitát.

Ebben a vitában kemény érvek a régészetiek. És újabban a régészek nem szeretik a logikai konstrukciókat. Például egyikük világosan elmondta, hogy a római telepések lehettek keresztények, de csak a városokban. A város és a falu két külön világ. A román pogány (*păgân, pogăn, pagan*) szó, ahogy a magyar is, a latin falusiból (*paganus; pagus* 'falu') származik. Amikor a rómaiak kiűrtették Dáciát, a városi lakosság is átment a Dunán túlra. Ráadásul a római államvezetés üldözte a keresztényeket. Az első mártírsírokat pedig a 4. század elejéről Dobruzsában tárták fel.⁹⁰⁹ A. A. Rusu ennél is tovább ment, és a románok eredeti kereszténységéről vallottakat – a régészeti tények logikájából kiindulva – minden eddiginél alaposabban kérdőjelezte meg. Lássuk az érvek és ellenérvek kavalkádját.

Alapvető régészeti tény: nincsenek román templommaradványok a 10–12. századból. Ellenvetés: fatemplomok voltak. Régészeti tény: ezeknek is marad nyoma. Ellenvetés: népi ortodoxiáról volt szó. Tény: a 17. századig valóban nehéz megkülönböztetni a papot a paraszttól, de nincs keresztény vallás egyház nélkül, nincs egyház templom nélkül. Ellenvetés: kerültek elő a föld alól keresztény kegytárgyak. Tény: ezek is, mint az egyéb kézműves termékek, a kereskedelem révén terjedtek el egész Európában. A szlávok pogányok voltak.

907 Philippide 2004, 334.

908 Philippide 2004. 35. (Olga Cicanci: Introducere.)

909 Ion Motzoi-Chicideanu: Crestinismul a disparut odata cu retragerea. https://adevarul.ro/news/societate/crestinismul-disparut-odata-retragerea-romana-1_50aeb18c7c42d5a-6639f355d/index.html (2021-09-30)

A román nyelv tanúsága szerint a román nép a romanizált elemek és a szlávok összeolvadása révén jött létre. A romanizált elemek, ha keresztények lettek volna is, „a szlávokkal való együttélés visszalökte volna őket a pogányságba”. Legkorábban a 10. század végéről Dobrudzsában tűnnek elő a kereszténység nyomai, ahol korábban élt a kereszténység, de a 7. században megszűnt. A Dunától északra nincs nyoma bolgár keresztény missziónak, holott Erdély egy része bolgár fennhatóság alatt állt még a 9. században, de azt a magyarok felszámolták. Az erdélyi szláv feliratok többsége nem is annyira bolgár, hanem inkább szerb hatásról tanúskodik. (A legrégebbi, 1313-as a sztrigyszentgyörgyi templomban látható.) A Miatyánk legkorábban 1000 körül nyerte el formáját. A kereszténység kulcsszavai szláv eredetűek, többek között a menny (*rai*) és a pokol (*iad*).

Iorga szerint – láttuk – a román törvénynek nem volt egyházszervezete, de nem is kellett, mert egy-egy szerzetes politikai és közigazgatási hatalmat is gyakorolt, valóságos vladika, azaz uralkodó volt. (A vládica a püspök népi megnevezése; a szó szláv eredetű, és a hatalomgyakorlásra utal.) És ez a szerzetes-vladika papokat szentelt fel, megtanított néhány imát, mert a mise tartása egyszerű volt.⁹¹⁰ Csakhogy az élet ennél bonyolultabb. Hiszen – hangsúlyozza Rusu – nincsen vallás egyházszervezet nélkül. Az egyházszervezet nélküli vallásgyakorlat mese. Minden eddigi magyarázat arra, hogy a románok neolatin nép létükre miért a kereszténység délszláv formáját vették át, elfogadhatatlan. Csupán logikai spekulációk. Valamikor a 10–12. században kezdett el terjedni a bolgár-szláv kultúra Dobrudzsában és a Dunától északra fekvő sík vidékeken. Rusu szerint komolyan kell venni, amit a 18. század derekán Paiszij Hilandarszki a maga bolgár történetében írt. Éspedig azt, hogy II. János Aszen (1208–1241) „megparancsolta a románoknak, akik addig latinul olvastak, hogy vessék el a római törvényt és ne olvassanak latinul, hanem bolgárul. És megparancsolta, hogy vágják ki a nyelvét annak, aki latinul olvas. És a románok akkor sajátították el az ortodox törvényt és kezdtek bolgárul olvasni”⁹¹¹ Az érintkezés

910 Iorga 1940, 15–16.

911 Adrian Andrei Rusu: Creștinismul românesc în preajma Anului O Mie: în căutarea identității. <http://www.medievistica.ro/texte/istorie/cercetarea/Inceputurile1000Rusu.htm> (2016-10-27)

a két nép között azonban korábbi. A legelőváltó pásztorok kétnyelvűek voltak, amikor télen a havasi legelőkről lementek bolgár környezetbe, ott jártak templomba, és így „az idegen bolgár egyházi nyelv saját vallási kultúrájuk részévé vált”, ahol pedig a görög volt az uralkodó nyelv, görög istentiszteletre jártak.⁹¹² Viszont a latin eredetű szavak a balkáni latinságból kerültek be az egyházi nyelvbe.⁹¹³ A lényeg a rítus, ez kölcsönzött a szertartásnak szakrális vagy mágikus jelleget. A bolgár és a görög templomokban azonban a rítus azonos volt. Ez jegyezte el a románokat a keleti kereszténységgel.

Ezzel visszaérkeztünk a román történetírás egyik alapító egyénisége, A. D. Xenopol 19. század végi nagy (négyezer oldalas) román történetéhez, amely nagyjából ugyanazt állítja, amit Hilandarszki. Xenopol az 1844-es, Budán kiadott bolgár történelemkönyvből merített, eszerint Aszen azért foglalta el a két román vajdaságot, Havaselvét és Moldvát, hogy megtisztítsa a római eretnek-ségtől.⁹¹⁴ Erre a látványos hódításra azonban a valóságban a Magyar Királyság terjeszkedése miatt nem kerülhetett sor, csak a képzelet világában. Marad a történeti rejtély, amelynek megoldásához szükség van a képzeletre. Egyik macedorómán származású román történész viszont azt fejtette ki, hogy miután a románok életkörülményei a Balkánon egyre mostohábbra fordultak, a Dunától északra vándoroltak, és „többek között magukkal hozták annak az államnak a formáit, amelyben korábban éltek”.⁹¹⁵ Magukkal hozták a vajdai udvar és egyházaik nyelvét is. És ezt a nyelvet – újabb tézis szerint – még a 9. században Borisz cár brutális politikai döntéssel kényszerítette (volna) a románokra, amikor meghódították a Dunától északra fekvő románlakta vidékeket.⁹¹⁶ A szláv egyházi nyelv átvételének újabb keletű magyarázata az, hogy a tirnovói egyház fő fennhatóságát a Dunától északra is kiterjesztette. „Így végül az Aszenidák egyetlen biztos öröksége a Dunától északra élő románok számára a szláv nyelv

912 Schramm 1997, 76.

913 Johannes Kramer: Sprachwissenschaft und Politik. Die Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus. *Balkan-Archiv*, 1999–2000. 147–152.

914 Xenopol 1925, 118.

915 Murnu 1913, 230.

916 Tanaşoca 2003, 17–18.

lett, amely az egyházban és a közigazgatásban élt tovább. A tirnovói ortodox pátriárkátus 1235-ös felállítása nélkül, és ha Bulgária nem szakad el Rómától, a románok története másképpen alakult volna.”⁹¹⁷

A román ortodoxia sok szállal kötődött a környező világhoz. Innen jöttek a csodatevő szentek ereklyéi. A historiográfiai hagyomány szerint elsőként Szent Filoftea maradványait hozták el Tirnovóból a 14. század végén, amikor azt elfoglalták a törökök. A 12 éves vértanút apja ölte meg hirtelen haragjában, mert javait elosztogatta a szegényeknek. Ám tetemét égi fény ragyogta be, és olyan nehéz volt, hogy alig tudták megmozdítani. Valójában Szent Filoftea ereklyéi valószínűleg a 16. században kerültek román földre, és Curtea de Argeș székesegyházában őrizték őket.⁹¹⁸ Ő lett Havaselve védőszentje. Moldvái pedig Új Szent János, akinek földi maradványait a hagyomány szerint Dnyeszterfehérvárról hozatta el Jó Sándor vajda a 15. század elején, és a szucsávi templomban helyeztette el. A mártír trapezunti görög kereskedő volt, aki 1340 körül hajóúton vallási kérdésekben összeszólalkozott a római katolikus kapitánnyal, mire ez – a legenda szerint – a „fehérvári” tatár városparancsnoknak azt hazudta, hogy utasa át akar térni az iszlámra. Ezt azonban a kereskedő megtagadta, ezért a tatár vezér megkínóztatta és kivégeztette.⁹¹⁹ A vértanúság színtere azonban Boszporosz-Kercs volt. A város tatár fennhatóság alatt állt, de ortodoxok igazgatták. A velencei és a trapezunti kereskedők versengtek egymással a gazdasági hatalomért, és amikor a velenceiek megöltek egy tatárt, a trapezuntiak megrohanták az olaszokat. Ennek a harcnak lehetett az áldozata Új Szent János. A velenceiek néhány év múlva visszatértek, de az 1410-es években a genuaiak kiszorították őket, méghozzá moldvai, lengyel, tatár és magyar ösztönzésre. Az akciót Zsigmond király irányította, mert a velenceiek elvették tőle Dalmáciát. Így akarta a kínai kereskedelmi forgalmat a Földközi-tenger térségéből a Fekete-tenger térségébe áthelyezni, és ennek érdekében felkarolta Kilia forgalmát is. A szent földi maradványait Dnyeszterfehérváron keresztül vitték Moldvába, és

917 Madgearu 2017, 285, 287.

918 Cernovodeanu 2001, 169.

919 Literatura 1969, 21–25.

innen ered a sokáig élő félreértés.⁹²⁰ A hit a legendából táplálkozott és élt. A 17. századi képeken már kardot adtak Új Szent János jobbábjába, míg a baljában keresztet tartott mártíriuma jeléül.⁹²¹ Mindkét csodatevő szent – Szent Filoftea és Új Szent János – temploma ma is zarándokhely.

Az orosz ortodoxia után a román ortodoxia tarthatta számon a legtöbb hívt. Egyházszerkezete bármennyire is erős lehetett, a görög és délszláv főpapok olykor egész durva formában tették szavá az egyházi fegyelem hiányát. Márpedig ereje ebben a gyengeségében is rejtett. A vallás mindenütt néphiedelmekkel, különféle mágikus praktikákkal fonódott össze. De ha a görög és délszláv főpapok dörgedelmeinek hihetünk, talán sehol sem olyan nagymértékben, mint a románok világában. Ezért nem alakultak ki eretnkségek, és az eretneküldözés is elmaradt. A bogumilizmus is éreztette hatását, de nem vált tömegmozgalommá, mint Bulgáriában és különösen Boszniában, ahol az uralkodó rétegekre is hatott. Románra is fordították a bogumil apokrif irodalmat (Ézsaiás próféta és Ábrahám látomásai, Nikodémusz evangéliuma, Afrodizian legendája, Énókh titkos könyve stb.), de ezeket sem tiltotta az egyházi vezetés. Jellemző mozzanat, hogy ilyen bogumil hatásra valló román kéziratok a 16–17. századból Erdélyben és Máramarosban maradtak fenn, aztán a 18. századból már Havaselvén és Moldvában is.⁹²² A Kárpátokon túl nagyobb és mélyebb hatást gyakorolt a hészükiizmus. A *hészükia* görögül nyugalmat jelent, de ez a nyugalom a szemlélődő lélek csendje, amely a Jézus-ima – „Úr Jézus, Isten Fia, könyörülj rajtam!” – folyamatos ismétlésével társult. És mivel imádság közben önmagukra irányozták tekintetüket, sajátos testtartásuk miatt „köldöknézőknek” gúnyolták őket. Valójában az elmélyülés révén – mint Thesszalonikai Gergely (1296–1359) athoszi szerzetes hangsúlyozta – „kimondhatatlan módon egyesültek a minden tudást és elképzelést felülmúló fénnel, önmagukban, mint tükörben szemlélik

920 Matei Cazacu: Saint Jean le Nouveau, son martyre, ses reliques et leur translation à Suceava (1415). <https://www.academia.edu/13590523> (2021-03-17)

921 Petre Ș. Năsturel: Le surnaturel dans les sources médiévales roumaines. *L'empereur hagiographe*. 132.

922 Anton Balotă: Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române. *Romano-slavica*, 1964. 46., 50.

az Istent”.⁹²³ Az élet szenvedés, hirdették a bogumilok, de az ő tanításaikat a hészükiaszták azzal ellensúlyozták, hogy vállalták a szenvedést, és a földi harc helyett a mennyei boldogságért folyó küzdelmet vallották, az Istennel való egyesülést (vagy inkább benneélést), az isteniesülés gyakorlatát mutatva fel. A hészükiazmus lelki vigaszt és az erkölcsi fölény érzését nyújtotta az oszmán előretöréssel szemben. Palamasz Szent Gergely 1354-ben muszlim vitapartnerének kifejtette, hogy az oszmán győzelmek csak szenvedést és rabszolgaságot hoztak.⁹²⁴ A hészükiazmus a szerzetesi élet révén a román világot is elérte. A román *sihastru* (‘remete’) szó szerb közvetítéssel jött a görögből.⁹²⁵

Az egyház kiemelt helyet foglalt el ebben a világban. Ha az ortodoxiának a román fejlődésben játszott szerepét próbáljuk jellemezni, igazában csak a némileg apologetikus vagy kissé pamfletszerű megállapítások között válogathatunk. A nyugati szem egyfajta idegenkedéssel figyelte ezt a világot, mint ezt Mak-kai László ítélete példázza: „Mind a nyugati, mind a keleti egyház, miközben beleöltözött a maga társadalmának formáiba, egyúttal áthatotta a társadalmat saját szellemiségével. A nyugati kereszténység érdeklődésének középpontjában a bűn és a bűnbocsánat, a keletinek a halál és a feltámadás áll, következőleg az első etikus, személyes és aktív, a másik misztikus, személytelen és passzív alkatú. A nyugati egyház kezdettől fogva tevékenyen benne élt a társadalomban, kezdeményező szerepet vállalt politikában, művelődésben, gazdaságban, s mivel erkölcsi elveit a folyton alakuló életre alkalmazta, maga is alkalmazkodott ahhoz: saját önrendelkezési lehetőségének, cselekvési szabadságának és kivívott helyzetének védelmében egyúttal védelmezte és szentesítette az egyének és a társadalmi rétegek szerzett jogait és jogszerű törekvéseit. A keleti egyház ezzel szemben legjobb erőit a misztikus meditáció szolgálatába állította, visszahúzódt a liturgiába, s mikor a társadalom erkölcsi irányítását a világi hatalomnak engedte át, egyúttal önmagát is kiszolgáltatta annak. A keleti egyház

923 Hészükiazmus. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/H/hészükiazmus.html> (2017-02-07)

924 Roderick Grierson: ‘We Believe in Your Prophet’: Rumi, Palamas, and the Conversion of Anatolia. *Mawlana Rumi Review*, 2011. 2. sz. 114. <https://www.jstor.org/stable/45236319> (2021-09-30)

925 Mihăescu 1966, 141.

a mindenkori államegyház példányképe, szertartásaival a hatalom tekintélyét emeli, s noha misztikuma a történelemben ismert legnagyobb népi összetartó erők egyike, formatisztelő beállítottságánál fogva ez a befolyása is az adott társadalmi rend megmerevítésében érvényesül, egyedül az erőszakos, racionális beavatkozásoknak engedve.”⁹²⁶

Röviden: Keleten erősebb a misztika, Nyugaton a teológia. Éspedig a *fides quaerens intellectum*, a megértést kereső hit, amely a kinyilatkoztatott igazságot az észszerű belátással akarja egyesíteni. A keleti ortodox tanítás szerint „teológus az, aki imádkozik”.⁹²⁷ A keleti főpap imádkozik a győzelemért, de nem száll hadba. A magyar főpapok viszont saját magánhadseregük élén vonultak ki a csatamezőre. Ezzel a kultúrmorfológiai spekulációk teréről már le is szálltunk a hétköznapi világába. A görögkeleti falvak közegében a pap a fekete és a fehér mágia specialistája is. Hatalmának egyik eszköze a kiátkozás. Az egyházi élet fény és árnyék összjátéka. A 17. század derekán a moldvai katolikusok helyzetét felmérő olasz Bandini püspök mély tisztelettel számolt be azokról a Karácsony-kő körüli ortodox szerzetesekről, akik barlangi kunyhóikban meghúzódva csak növényeken, gyümölcsökön, mézen, kölespogácsán éltek, miközben télen-nyáron dolgoztak is. Közben „éjjel és nappal a mennyei dolgokról, Krisztus és a szentek életéről elmélkednek”. Keveset beszélnek, nem pletykálnak, nem érdekli őket, mi folyik a világban. De akik megpillantják őket, azokban „csodálatos módon fellobbantják a szeretet hevét” (*pietatis ardorem*). „Ezek semmit sem tudnak a keleti és a nyugati egyház vitáiról, olyannyira tudatlanok, hogy az igaz egyházat foglalkoztató dolgokkal sem törődnek, hanem egyesek azért választották ezt a szigorú életet, mert a szenteket akarják utánozni, mások bűneikért vezekelni, megint másokat a világi élet viszontagságai rettentettek el.”⁹²⁸ Az önfelejtés szerzetesi formája boldog állapot. A komor földi világban a vallás mint túlvilági individualizmus „mennyei állampolgárságot” kínál.⁹²⁹

926 Makkai 1947.

927 Jean-François Colosimo: La crise orthodoxe. Théologie et géopolitique. 20. <http://www.fondapol.org/etude/la-crise-orthodoxe-1-theologie-et-geopolitique-les-fondations-des-origines-au-xixe-siecle/> (2020-10-22)

928 Benda 2003, 388–389.

929 Meyendorff 1981, 71.

Az egyházszervezet kiépülése a társadalmi rend megszilárdulásával járt. De milyen társadalmi-politikai rendről lehet szó?

Feudális vagy tributális társadalmi-politikai rend?

Ha a románok katolikusok lettek volna, akkor a nyugati fejlődésbe kapcsolódhattak volna be, de mivel a görögkeleti ortodoxiát választották, és vele a latin helyett a szláv (pontosabban középbolgár) egyházi és hivatalos nyelvet, elmaradottság lett az osztályrészük – ez az egyik jellegzetes román sorsspekuláció. A másik szerint a románok kereszténynek születtek, a kulturális szlavonizmus elszigeteltségük eredménye, viszont a román fejlődés a nyugati fejlődésnek megfelelően alakult: a római-dák rabszolgatartó társadalmi rendet a feudalizmus követte, és ezt a kapitalizmus. A viszonylagos elmaradottság oka pedig a népvándorlás, az ázsiai barbárok pusztítása, és ezek a barbárok, különösen a magyarok, hiúsították meg a nemzeti egység kialakulását...

Identitás és érdek áll a konstrukciók mögött és némi tudomány, hiszen ez sem mellőzheti a konstrukciókat és a fogalmakat, de igazában a sértettségből és önsajnálataból fakadó többé-kevésbé agresszív kritikában jeleskedik; az igazi tudomány még az önkritikában is. Miután csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely a nyugati feudalizmus fogalmaival próbálta leírni a román, különösen a két dunai vajdaságbeli valóságot, felvetődött a tributális (magyarán: adóztató) termelési mód és társadalmi rend fogalma. Henri H. Stahl 1980-ban tette közzé idevágó elképzeléseit, és bár alapvetően marxista fogalmi keretekben mozgott, az egész nagyon kellemesen hangzott azok számára, akik utálták az adott politikai rendszert, amelyet egyszerűen nacionálkommunizmusnak lehet nevezni.⁹³⁰ Éspedig az áthallás miatt hangzott kellemesen! Stahl művében a faluközösségi termelési mód nemcsak hosszú távú jelenséggént került bemutatásra, hanem az

930 Stahl 1980. Stahl 1992a, 114–134.

a többlettermék elsajátításának módja is. Ez pedig egy szóval jellemezve: parazita jellegű. A harcos katonaréteg, élén a bojárokkal egyszerűen rátelepedett a faluközösségekre, és anélkül hogy a termelési folyamatokba beavatkozott volna, adó formájában elvonta a többletterméket. Az adót (*tribut*<*tributum*) az egész faluközösségnek kellett előteremtenie, és ez a kizsákmányolás élősködés, mert a termelési folyamatban a kizsákmányolók nem vesznek részt. Ez a modell tökéletesen illett a kommunista pártra, amely ráengedte a vállalatokra a maga kádereit, akik legfeljebb csak bajt csináltak. A pártelit nem értett semmihez, csak a hatalomhoz, de ahhoz sem annyira, hogy idejében megbuktassa Ceaușescut, aki viszont mindenbe beleszólt. (Úgynevezett munkalátogatásai kabaréba illettek, eleinte a televízióban még meg-megmutatták, hogy miket mond, később már csak kommentálták. Nem véletlen, hogy igazában egyetlen iparág virágzott, a cipőipar, mert a diktátorra avanzsált egykori suszterinas nem szívesen emlékezett szakmai múltjára, ezért nem zaklatta a cipőgyárakat.)

A tributális rend parazitájával szemben – Stahl konstrukciójában – a nyugati feudális úr a gazdasági fejlődést előmozdító menedzserként jelent meg. A feudális kizsákmányolás fejlettebb, mint a tributális, mivel fejlettebb világban zajlik. Nem nélkülözi a gazdasági és társadalmi legitimitást. Az adót nem közösségekre vetik ki, hanem háztartásokra, és a földesúr nem egyszerűen adó formájában vonja el a többletterméket, hanem járadékként. A feudális úr a közrendet is hatékonyabban biztosítja, adózóját hatékonyabban védi, viszont a társadalmi különbségek úr és paraszt között sokkal élesebbek. Az úri és a paraszti világ között nagyobb a távolság. A tributális és a feudális rend ilyen rövid jellemzése csupán modell, és nem a valóság leírása. A modell arra való, hogy a valóságról kialakítható képet hozzá viszonyítsuk, és így a valóságot pontosabban jellemezzük azzal, ahogy a modell és valóság egyes elemei közötti közelséget és távolságot leírjuk. A valóságban mindkét rendszer – a feudális és a tributális rendszer – elemei keverednek, és vannak szavak és fogalmak, amelyeket időnként szeretünk, és időnként nem annyira. És ez a szeretet is egyénenként, csoportonként változik. A kommunisták a kizsákmányolás emlegetésével, annak megszüntetésével legitimálták a hatalmukat, parazitizmusukat. És mivel most a szocializmus helyett kapitalizmust és úgynevezett piacgazdaságot „építünk”, a társadalmi különbségek pedig élesebbek, mint a korábbi kommunista világ-

ban, a kizsákmányolás szót nem szeretjük. Utópiákba és mítoszokba burkolózunk, mert hát ilyesmi a mi demokráciánk is. De mivel ez sem vált be minden reményt, a demokráciát felöntjük több-kevesebb nosztalgiával, és harsány panaszkodással könnyítünk a lelkünkön. Ha akarjuk, ha nem, modellezünk akkor is, amikor keleti állapotainkat a nyugati civilizációtól való elmaradottságunkkal magyarázzuk.

A formációelméleti spekulációkat egyelőre kompromittálta a történelem, mert a kommunizmus a történelemmel legitimálta magát. A kommunista szemléletben az emberiségnek és minden népnek a kapitalizmusig négy formáción kellett átmennie az ősközösségtől a rabszolgatartó és a feudális rendszeren keresztül ahhoz, hogy bekövetkezessen a kommunista korszak. Ha pedig a kapitalizmus fejletlen volt és „feudális maradványokkal” terhelt, akkor a kommunisták a végső boldogsághoz vezető úton átvezették népeinket a szocialista szakaszon, amelyben pótolták azt, ami elmaradt. Sztálin nem ismert kegyelmet, kimondta, hogy a világtörténet öt formáció története. Marx *Tőkéjét* is úgy fordították le magyarra, hogy az öt formáció öt termelési módnak feleljen meg. A magyar fordításban elkenték azt, hogy a marxi szent szövegben a kispolgári és a kisparaszti termelési mód is felbukkant. Aztán az már némileg hivatalosan is engedélyezett eretnekség számba ment, hogy Marx egyéb írásaiból elő lehetett bányászni az ázsiai termelési mód fogalmát. Ez a parancsuralmi gazdaság és a közösségi termelő mód valamiféle kombinációja volt. Ezzel vége lett a szent ötösnek, de a román nacionálkommunista szemlélet nem hagyta magát, az öt szakasz az öröktől fogva vélelmezett nemzeti keretekben váltotta egymást. Dácia már a kommunista Románia szerves előzménye lett... Ezek után könnyen elképzelhető, hogy a tributális rend elmélete mennyire összekavarta a történeteszek és ideológusok cinkelt kártyáit.

Az érem másik oldala, hogy nem egy történész magánbeszélgetésben a Kárpátokon túli világot, mármint a két román vajdaságot jellemző rendszert egyszerűen ázsiai despotizmusnak nyilvánította. Nem véletlen, hogy H. H. Stahl nem nevezte magát történésznek, hanem szociológusnak, miközben semmi köze nem volt az elvont fogalmak mámorában lebegő, manipulatív spekulációkat művelő szociológusokhoz, hiszen a terepmunka és a forráselemzés után alakította ki a valóságot leírni akaró fogalmakat, és nem fordítva. Nem kész

fogalmakba akarta beszorítani azt, amit forrásaink hírül adnak a valóságról, és nemegyszer azért, hogy megtévesszenek. Ezért 1984-ben újra átgondolta a román történelem korszakolásának technikáit és azok történetét. Gondosan jelezte, hogy a tributális rendszernek milyen román előzményei voltak, és nem titkolta, hogy az ő okfejtése sem volt elég világos. Maga a tributális kifejezés is szerencsétlen, mert lefordíthatatlan más nyelvekre. Viszont „a társadalmi-gazdasági rendszerek” („tudományosabban” szólva a szocioökonómikus formációk) elemzéséről nem lehet lemondani.⁹³¹

Ez így igaz, de ami a „tributális” kifejezés lefordíthatatlanságát illeti, az téves. A szó divatban volt. Stahlnek a tributális társadalmi rendről kialakított elmélete illeszkedik a korabeli hasonló formációelméleti spekulációk szövevényébe. Samir Amin egyiptomi-francia közgazdász gondolkodó szerint a nyugati feudális világok a tributális termelési mód perifériális változatát mutatták fel.⁹³² Az angol újmarxista felfogás egyik változatában, John Haldon eszmefuttatásában a tributális és a feudális termelési mód azonos, a Nyugat és a Kelet csak a többlettermék elsajátításának intézményes formáiban különbözik egymástól. Az adó és a járadék alapvetően szinonimák.⁹³³ Közben – 1982-ben – napvilágot látott az egyik újmarxista amerikai antropológusnak az a fejtegetése, amely szerint csak három termelési mód jellemzi az emberiség fejlődését: a törzsi, a tributális és a kapitalista. Az idézett mű a 2010-es újrakiadás előszava szerint ma még aktuálisabb, mint az 1980-as években.⁹³⁴ Így elmosódik az, amit Stahl a román perifériáról jobban észlelt és kiemelt. Nevezetesen, hogy a keleti tributális parazitizmussal szemben az európai feudális földbirtoklás jobban segíti a termelőerők fejlődését, és tegyük hozzá, magában hordja már a kapitalizmus csíráit. A parazita minősítés Haldonnál nem is fordul elő. Viszont a középkorkutatás klasszikusa, Georges Duby már korábban hangsúlyozta, hogy „a gazdasági fellendülés igazi előmozdítói, a haladás valódi munkásai egyrészt a nagy urak szolgálói [mármint a gazdatisztek és intézők] voltak, akik uruk

931 Stahl 1992b, 173, 210.

932 Amin Samir. Le développement inégal et la question nationale. L'Homme et la société, 1979. http://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1979_num_51_1_1973 (2019-11-16)

933 Haldon 1993.

934 Wolf 2010.

hatalmának kiépítésével csinálták meg saját szerencsájukat, másrészt a vásárjáró kereskedők és azok, akik a hidaknál pénzváltással foglalkoztak és uzso-ráskodtak”.⁹³⁵ Nem szép, de való, és mint Vespasianus császár mondta, amikor az illemhelyekre adót vetett ki: *pecunia non olet* (a pénznek nincsen szaga). Talán ezek után ma nem lehet bölcsebbet állítani, mint azt, hogy a román feudalizmusról szóló viták kimenetele attól függ, hogy a nyugati feudalizmusok megítélése miként alakul.⁹³⁶ Tehát elképzelhető, hogy román feudalizmus nem volt, hanem megint lesz.

Végül is törődjünk bele, hogy a történész nem mindentudó, nem tudja megragadni azt, amit totalitásnak neveznek. Jobb, ha megvalljuk, hogy munkánk *ex omnibus aliquid, ex toto nihil*. A totalitás igénye csak mítoszokhoz vezet, és a történész számára a legjobb mítosz a saját tudománya. Ma egyes román történészek jobbnál jobb könyveket írnak. De a nagy szintéziseket forgatva felötlik az, amit K. G. Jung tett szóvá: minél többen vesznek részt egy társalgásban, annál gyengébb a színvonal. Mégis a szintézisek egyszerre példázzák az eredményeket és az eredménytelenséget. Igazában egyetlen történésznek sikerült egységes elbeszélésbe foglalni a különböző, eltérő fejlődésű területeken élő románság történetét: Nicolae Iorgának. De milyen áron? Ha eltekintünk attól, hogy Elekes Lajos az akkor hivatalosan is elvárt magyar kultúrfőlény szemléletét ötvözte az objektivitásra törekvéssel, és miközben Iorga teljesítményéről őszinte csodálattal írt, kritikája is helytálló: „írásainak két alapmotívuma a román nemzeti egység erőszakos kiemelése és a nemzeti múltnak minél dicsőbb formájú előadása. Egyik sem az ő leleménye, hanem a román társadalom öntudatában élő követelmények szuggesztív kisugárzása. Iorga a román nemzeti öntudatot szolgálta ki, annak vágyait vetítette vissza a múltba, mintegy történelmi igazolásukat keresve. Ez túlzottan romantikus jelenség.”⁹³⁷ Németh László viszont Iorga tevékenységének éppen ezt a mozzanatát ragadta meg, amikor azt mondta a nagy historikusról, hogy mítoszt adott nemzetének.⁹³⁸

935 Duby 1971, 35–36.

936 Gorjanu 2011, 232.

937 Elekes Lajos: A román történetírás válsága. *Századok*, 1940. 61.

938 V. András János szíves közlése.

A mítosz megoldja egy ideig azt, amit a ráció nem tud, de az ember mégis meg akar oldani. Ma viszont a dekonstrukció divatja járja. A formációelméleti buktatókat kerüljük. A legegyszerűbb és legolcsóbb megoldás a román társadalmi világ „patriarkális” jellegének hangsúlyozása.⁹³⁹ Ez egyszerre jelent önkényt és védelmet, azt, hogy az uralkodó csoportok védték és elnyomták alattvalóikat. Nem alakultak ki írott jogi formákban kifejezhető és jogi formákkal szabályozható viszonyok. A középbolgár írásbeliség lassan hódított teret. Az első havaseli oklevél 1351-ből, a második 1369-ből maradt ránk. Az első moldvai oklevél viszont latin. Benne 1384-ben Péter vajda átengedi a vámjövedelmeket a szereti katolikus templomnak. 1392-ben indult meg a szláv nyelvű (középbolgár) okleveles gyakorlat. Okkal lehet az államalapítás utáni évtizedeket „szociális káosznak” minősíteni, amelyben az egyetlen biztos pont a korlátlan uralkodói hatalom, más szóval az ököljog. Amikor Öreg Mircea engedelmességet parancsol a tismanai kolostor falvainak, azt is megírhatja, hogy „ma vagy holnap másnak adlak”. És jogbizonytalanságra vallott az is, hogy a kolostort – mint idéztük – önvédelemre szólította fel abban az esetben, ha a jogait sértenék.⁹⁴⁰ Ugyanakkor szokások és a vallás normái szabályozták a közösségi életet. Az oklevelekben a szokásjog szerepel törvényként (*zakon*, *voloski zakon*); amit erkölcsileg méltányosnak tartottak, az a „helyes” (*pravo*).⁹⁴¹ Ez a tributális rend (és rendetlenség), amelynek egyes elemei hosszú távon érvényesülnek, felel meg térségeink geopolitikai helyzetének és a világgazdasági munkamegosztásban játszott szerep változásának. Mindkét vajdaság szervezett nomád államok örökébe lépett, és tehette ezt akkor, amikor a különféle nagyhatalmi törekvések semlegesítették egymást. Viszont a nagyobb hatalmaknak is szükségük volt a Dnyesztertől nyugatra fekvő térség – pontosabban a kereskedelmi utak – biztonságára.

A Fekete-tenger mellékéről két jelentős út vezetett Közép-Európába. Az egyik Dnyeszterfehérvárról Lembergbe, a másik Kiliából és Brăilából Brassóba. A Dnyeszter menti moldvai út átvette a korábbi tatár út (a krími Caffát Lemberggel és Krakóval összekötő útvonal) szerepét. Ezeknek a kikötővárosoknak

939 Ștefănescu 2001, 112.

940 Stahl 1980, 137, 145.

941 Istoria 1980, 202–203.

a jelentőségét az ott megfordulók etnikai sokszínűsége jellemzi a legjobban. Sultania püspöke az 1400-as évek elején Caffában úgy tapasztalta, hogy harmincöt nyelvet beszélnek.⁹⁴² A dnyeszteferhérvári kikötőben pedig magyarországi románokat is nyilvántartottak az iparosok és kereskedők között.⁹⁴³ Lemberg, akárcsak Brassó egyoldalú előnyöket akart biztosítani, de Moldova jobban tudta érvényesíteni érdekeit, mint Havaselve. Bár mind Brassó, mind Lemberg elérte, hogy a két román vajdaság hosszú ideig ne élhessen árumegállító joggal, a vajdasági kereskedők nem mehettek túl Brassón és Lembergen.⁹⁴⁴

Ennek a kereskedelmi tevékenységnek több szintje van. Alapvetően az uralkodó rétegek igényeit elégítette ki: kelet felől fűszereket, selymet hoztak be, Nyugatról pedig jó minőségű német posztót, fegyvereket, értéktárgyakat vittek a vajdaságokba. Viszont kialakult Erdély és a román vidékek között a szorosabb regionális munkamegosztás, amelynek keretében az egyik félkész árut szállított, a másik pedig nyersanyagot szolgáltatott. Kölcsönös függés vagy egyenlőtlen csere? Erről lehet vitatkozni. El lehet mondani, hogy a fejlettebb kézművesipar a maga áruexportjával lehetetlenné teszi a fejletlenebb területek kézművesipari fejlődését. De azt is el lehet mondani, hogy ezek a fejlettebb tájak húzó hatást fejtenek ki, de hogy ezt miként teszik, az koronként és tájanként változik. Magyarország és benne Erdély a közép-európai gazdasági világ periferiája. Havaselve és Moldova, amíg itt az erdélyi szász városok ipara nem talált piacot, olyan „vad tájként” jellemezhető (Fernand Braudel kifejezése: *zone sauvage*), ahol csak távolsági kereskedelem halad át.

Feltételezhető, hogy a moldvai városok közül a legjelentősebbek már az államalapítás előtt fennálltak, sőt a 15. század derekáig ismert 755 faluból 525 létezett 1359 előtt is.⁹⁴⁵ És az is feltételezhető, hogy az erdélyi és azon belül a székelyföldi, valamint a szászföldi vasipar alapozta meg a két román vajdaság államiságának megszilárdulását, hiszen fegyverrel és mezőgazdasági eszközökkel látta el a Kárpátokon túli harcosokat és földműveseket.⁹⁴⁶ A szász városok textiliparának

942 Kern 1938, 107.

943 Iorga 1897, 47.

944 Papacostea 1999, 201–202, 218–219.

945 Giurescu 1997, 73, 173.

946 Panaitescu 1969, 301.

gyapjúszükségletei nemcsak Kárpátokon túli juhbehozatalra ösztönöztek, hanem arra is, hogy a Brassó és Nagyszeben körüli román falvak pásztorai telente nagy tömegben legeltessék nyájaikat a havaselyi és moldvai sík vidékeken.

A nagy hasznot persze a távolsági kereskedelem hozta, a tengerparti és Duna-deltai olasz alapítású kereskedővárosok olyan erőt képviseltek, hogy még saját pénzt is verettek. A vámok pedig a vajdai kincstárát gazdagították. Bászáráb olyan gazdag lehetett, hogy 1330-ban hétezer ezüstmárkát ajánlott fel a béke fejében a magyar királynak (ami több mint egy tonna ezüst vagy 73 kg arany értéke).⁹⁴⁷ A krónikás, aki erről írt, talán túlzott. De 1920-ban feltárták az argyasi (Curtea de Argeș) fejedelmi Szent Miklós-templomban eltemetett egykori nagyságok sírjait. A leletek gazdagsága megváltoztatta az egykori állam patriarkális pásztor-paraszti jellegéről kialakított képzeteket, ugyanis az elhunytakat nyugati lovagi öltözékben helyezték végső nyugalomra. Tehát ami a divatot illeti, a vajdai udvar a maga külsőségeivel integrálódott a nyugati világba. Előkerült egy olyan arany övcsat, amelynek szimbolikája ma is izgatja a kedélyeket. Középen egy hatyút láthatunk, amelynek női feje van, fölötte pedig egy-egy erkélyen egy férfi és egy női alak áll egymással szemben. És mintha az egész a lovagi szerelem, a női ideál iránti tiszteletet fejezné ki. Vagy netán Léda mítoszát jelenítené meg, vagy egy szirént, aki felfedi az élet titkát?⁹⁴⁸ És ami ez egykor élt alakot illeti, ma is csak találgatják, hogy kinek a földi maradványairól lehet szó, melyik vajdáról vagy melyik vajda fiáról.⁹⁴⁹ Ami biztos, az elhunyt 165–170 cm magas, keménykötésű férfi volt. A lelet nyugati kapcsolatra vall, az övcsat jöhetett Itáliából vagy Budáról vagy Prágából, de készülhetett akár Nagyszebenben is; két aranygyűrűn bibliai idézet is olvasható.⁹⁵⁰ E gazdagság

947 O. Ilieascu: Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert (1330) *Studii și materiale de istorie medie*, 1962. 133–150.

948 Virgiliu Drăghiceanu: Curtea Domnească din Argeș. *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, 1917–1923. 60.

949 Florina Pop: „Printul Negru al Țării Românești”. Cercetătorii din Cluj, Iași și București dezleagă misterul unui voievod îngropat la Curtea de Argeș. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/urmele-printului-negru-al-tarii-romanesti (2016-08-21); Ioniță–Kelemen–Simon 2017.

950 Tiberiu Frățilă–Felmer: Basarab House of Walachia. 2016. 33. <https://www.academia.edu/30095489> (2020-01-04)

forrása a vámszedés volt. A kereskedelmi utak teremtették meg a két román államot – hangoztatják olykor a legnagyobb román történészek,⁹⁵¹ annak a francia mondásnak az analógiájára, hogy a földrajz csinálja az országot, és az út a népet. Iorga, aki egy időben maga is ezt vallotta, később módosított rajta, hangsúlyozva, hogy a népben van valami „belső elem”, és ha ez nem elég erős, nem képes erős államot alapítani.⁹⁵² Ez már némileg olyan misztika, amelyben a történetíró a nemzeti közvéleménnyel egyesült, és érthetővé teszi a kun-tézis kényes jellegét. Hiszen ha kunok közül kerültek ki az államszervezők, akkor – mondhatnánk – a külső elem a döntő.

A „falutól az államig” (*de la sat la stat*) jól hangzó képlet, de hamis.⁹⁵³ Az állam uralkodói hatalom, pénzügyi alapja a kereskedelem. A faluközösségeket adóztató hatalom és az államteremtő kereskedelem képzetét a közösségi-kereskedő politikai gazdasági rendszer fogalmában lehetett egyesíteni, amely lényeges mozzanataiban megfelel a tributális rendnek.⁹⁵⁴ Két – vagy inkább valami-féle kettős – társadalom alakult ki, amely városokból és a faluközösségekből állt. Igaz, a város egy nagyobb falu, de vajdai szék-, vám- és vásárhely is. A két legnagyobb kereskedő a két vajda – kereskedői tevékenység nélkül. Gazdasági tevékenységük az adóztatás. A vajda és kísérete, más szóval bojárjai – akiket a latin források báróknak neveznek – adóztatták a faluközösségeket. Ezért a vajdákat mai kifejezéssel politikai vállalkozóknak is lehet nevezni.⁹⁵⁵ A vállalkozás kemény hatalmi harc, annak társadalmi és gazdasági vonzataival együtt.

A román társadalmi világ problémáinak elemzését célszerű az archaikus társadalmi képződmények vizsgálatával kezdeni. Moldvában három jellegzetes határörkerületet találunk. Északon Câmpulung, az Ojtozi-szorossal átellenben Vrancea, délen a Dnyeszter és a Prut között Tigheciu. Ezeket az 1710-es években a száműzött moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir országleírásában *res-publicáknak* nevezte. Hiszen messzemenő autonómiát élveztek, és egy összeg-

951 Iorga 1922b, 93. Brătianu 1988a, 146.

952 Iorga 1943, 50–51.

953 Marian Coman: Land, lordship and the making of Wallachia. <https://www.academia.edu/4825391> (2021-03-17)

954 Chirot 1976, 15–35.

955 Coman 2013, 309.

ben adóztak, ha adóztak. Az első két „köztársaság” népe kizárólag juhtartásból élt, a harmadiké lótarásra szakosodott, és harcosairól volt híres. Vrancea saját törvényei szerint él, az uralkodó parancsait nem fogadják el, a rájuk küldött bírácoknak sem engedelmeskednek.⁹⁵⁶

A kérdés ismételten az, hogy ezek a „köztársaságok” valamiféle történeti maradványok lennének-e, és a román világ mind ilyen államelőtti társadalomszervezetekből állt-e. Az államalakulás pedig azt jelentette volna, hogy ezeket a faluközösségeket a vajdák és a bojárok maguk alá rendelték? A román történetírásban nagy múltja van annak a vitának, hogy a román társadalom kezdetektől fogva rétegzett vagy egalitárius társadalmi világ volt-e vagy sem. Kezdetről fogva voltak bojárok, akik alattvaló parasztjaikat, azok közösségeit először termékszolgáltatásra, majd munkára kényszerítették, vagy pedig mind szabad közösségben éltek az emberek, és aztán megindult a belső rétegekre osztódás folyamata? Röviden: a parasztság léte megelőzte a bojárságét? Tény, hogy az oklevelekben már tagolt, rétegzett társadalom jelenik meg. De mi volt előtte, az írásbeliség előtt?

Ebben a kérdésben került szembe egymással a történészek népes tábora a történeti szociológiával, pontosabban H. H. Stahllal. Vagy inkább fordítva, Stahl a történészekkel, mert ezek vagy nem vesznek tudomást róla, vagy pedig egy-két odavetett megjegyzéssel elintézik. A történetírás ugyanis *ancilla ideologiae*, mármint az ideológia szolgálólánya, és nemcsak az éppen hivatalos ideológiáról van szó, hanem a nemzeti mitológiáról vagy csak mitikus képzetekről is. Szemléleti okok is közrejátszanak ebben az ellentétben. A történészek betűhívők vagy annak álcázzák magukat. Stahl szerint a források azért készültek, hogy megtévesszenek. A jelenből kell indulni a múlt felé, az élő múlt világának megismerése a letűnt múltba vezethet, és a jelenben élő múltból szerzett tapasztalatok és tudás birtokában kell újraolvasni a forrásokat. Ez a társadalmi régészet: a tudomány kalandja a historiográfiai unalom ellenében. A terep Vrancea. Hegyek övezte katlan, amelyet két kisebb folyócska – a Putna és a Zăbala – szel át. Stahl az egyetlen olyan területet fedezte fel Vranceában, amely még a két vi-

956 Cantemir 1973, 301–303.

lágháború között is élte a törzsi-nemzeti társadalmi szerveződés maradványait, és megőrizte magát a földközösséget. Vrancea államelőtti társadalmi képződmény, élő múlt.

Stahl annak érdekében, hogy a mai emberhez közel hozza a vráncsai világot, mai fogalmakkal jellemzi: „egalitárius demokrácia”, ahol „kommunista tulajdon” van érvényben, az őslakosság „ideológiája”, mármint az őslakos mivolt számontartása.⁹⁵⁷ Itt nem is alakult ki bojártság. Az 1440-es években az uralkodó ugyan két alkalommal örökbirtokot adott egy-egy hívének,⁹⁵⁸ de a közösség kivetette vagy beolvastotta az ilyen örökbirtokos elemeket. Csak a 19. század közepén szakadt szét a társadalom gazdagokra és szegényekre, bár a gazdagok a földközösséget nem tudták felszámolni, törekvésük megtört a közösség ellenállásán.⁹⁵⁹ Aztán a 20. század elején betört a kapitalizmus, és ami nem sikerült a bojárokknak, sikerült a fakitermelő cégeknek. Ezek képviselői egy-egy helyi elemmel szövetkeztek, akivel pénzért cserébe vértestvériséget kötöttek, és a cég így – mint törzsökös vráncsai – élhetett a törzsökös vráncsai lakos jogával: szüksége szerint vághatott fát. És mivel a cég szükségletei nagyobbak voltak, mint egy egyszerű vráncsainak, nagyüzemi módon pusztítva felgyorsították a fakitermelést. (Igaz, valami még maradt, mert manapság a világhálón kínai honlapokon hirdetnek erdőket vételre.⁹⁶⁰)

Vrancea a nemzeti mítoszok földje, miközben történelme azok cáfolata. A nemzeti mitológiában a dáko–román kontinuitást illusztrálja. Az ember folytonossága kétségtelen, de a szláv, magyar és kun helynevek cáfolják a dáko–román etnomítoszt. Maga Vrancea szláv eredetű szó (*vrana* ’holló’), de persze azt is lehet állítani, hogy a szlávok a román hollót ültették át a maguk nyelvére.⁹⁶¹ Az *odaie*-t (Vranceában ’gazdaság’, egyébként ’szoba’ jelentésű) is lehet dák ős-

957 Stahl 1998, 13, 25, 117.

958 Documenta 1975, 337, 363.

959 Stahl 1965, 212.

960 Pădure seculară din Vrancea, scoasă la vânzare pe un site chinezesc. <https://observator.tv/eveniment/padure-seculara-romania-vanzare-site-chinezesc-alibaba-288963.html> (2020-04-16)

961 Conea 1993, 37–40, 161.

szónak nevezni, valójában kun jövevényszó.⁹⁶² Emellett akad még kun hely- és személynév.⁹⁶³ És magyar is, például Nerej falu nevének ősfomája Nyíres.⁹⁶⁴ (Egyébként Nerej tudományos körökben világszerte a legismertebb román falu, mert az 1939-es nemzetközi szociológiai kongresszusra a román falukutatók ékes francia nyelven háromkötetes monográfiát állítottak össze róla.) Ugyanis Gustav Weigand – a folyónevek alapján – azt vallotta, hogy itt a kunok már a románok előtt megtelepedtek, és vitatta Iorgának azt a nézetét, hogy a kunok csak a román őslakosokra rátelepedő és őket adóztató nomád horda lettek volna.⁹⁶⁵ Végül sikerült a helyi dáko–román kontinuitást olyan geológiai szóképpel megmenteni, amelyben a szubsztrátum a trák-géta-dák nyelv, a sztrátum a latin, az adsztrátum pedig a szláv, magyar és kun nyelvi hatás.⁹⁶⁶ Sőt még Anjou-hatás is tetten érhető. A Coroberțu nevű hegy Károly Róbert (Carobertus) emlékét őrzi, hiszen e hegytől nem messze megy át az út Gelencére, melynek templomában a Szent László-falképek a magyar királyok tatárellenes hadjáratainak harci szellemét jelenítik meg.⁹⁶⁷ A vranceai magyar helyneveket talán az magyarázza, hogy a 13. század elején ez a régió a szereti magyar királyi határőrtartomány része lehetett. És mivel a székely társadalmi szerveződés törzsi-nemzetségi jellegű volt, még az is elképzelhető, hogy a Vrancea törzsi-nemzetségi társadalmi szervezete a székely–román együttélés eredménye.

A helyi hagyomány mindezt határozottan elutasította. A vranceaiak magukat Nagy István vér szerinti leszármazottainak tartották, és amikor az 1930-as években egyik pap arról tartott előadást, hogy a tartomány múltja a vajda előtti időkbe nyúlik, a hallgatók hevesen tiltakoztak.⁹⁶⁸ Minden okuk megvolt rá. Nagy Istvánnal legitimálták autonómiájukat, szabadságaikat a földesúri terjeszkedés ellenében. Az kétségtelen, hogy István vajda csatolta országához ezt

962 Conea 1993, 108.

963 Conea 1993, 178–179.

964 Conea 1993, 168.

965 Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve. https://epa.oszk.hu/00900/00979/00238/pdf/1934_39_01-6_029-064.pdf (2020-04-16)

966 Badea 1993, 11.

967 Iosipescu 2013, 489–490.

968 Stahl 1965, 319.

a vidéket,⁹⁶⁹ amely mindig egy összegben fizette adóját, és a vajdán kívül nem ismert el maga fölött senkit, csak – ahogy mondták – a Jóistent. Amikor a 19. század elején az egyik nagybojár havasaikat meg akarta szerezni, és a régiót adó alá akarta vetni, az évtizedes per folyamán előfordult, hogy hatszáz vranceai lovas felkerekedett, Jászvásárra ügetett, és ott a bírósági hercehurcában hét héten keresztül állta a sarat.⁹⁷⁰

A román nemzeti mitológiában a *sat*, azaz a falu a köznyelvi latin *fossatum* ('körülárkolt, sáncokkal védett település') szóból származik. Ez a szófejtés megfelelt az ostromlott vár komplexusának. Valójában a *sat* az albán *fshat* átvétele. Közös szó, akárcsak a *katun*, *cătun* ('tanya, pásztorszállás').⁹⁷¹ Vrancea jellegzetes katunszövetség. Cantemir említett országleírása szerint Vranceát vad hegyek övezik, tizenkét faluból, kétezer gazdaságból áll. Az eke ismeretlen. Valójában a lakosok hegyi tanyákban éltek, a vizek mentén emelt házak nyári szállások voltak, amelyeket azért állítottak fel, hogy némi földművelést is folytathassanak. Télen is a hegyekben és a dombvidéken húzták meg magukat. Ez talán régi reflex lehetett, az adószedők elől menekültek el, mármint akkor, ha a hatalom ilyesmivel próbálkozott.⁹⁷² Egyébként az is magyarázat, hogy télen a hegyvidéken többet süt a nap. Cantemir szerint Vrancea „nem ismerte az ekét”, de valójában a pásztorkodás mindenütt némi földműveléssel társult. A *sat* itt szántóföldet jelentett, mint a latinban, és *a face sat* ('falut csinálni') azt jelentette, hogy szántásra alkalmas földet hódítottak el az erdőtől.⁹⁷³

Utólag gyakran írnak Vrancea országaról (Țara Vrancei). Ennek is van némi romantikus íze, hiszen Iorga szerint az erdélyi szólás, hogy „átmenni az országba”, mármint Havaselvére (Țara Românească), nem mást jelent, mint átmenni „a szabad román hazába”. Valójában a hegyi ember mondta így, aki lement a síkvidékre, mert számára a *țară* síkság.⁹⁷⁴ Iorga ellenlábasa, C. C. Giurescu

969 Șerban Papacostea: Moldova: Desăvârșirea unui stat. Țara de Sus și Țara de Jos. *Studii și materiale de istorie medie*. XIX. 2011. 23.

970 Stahl 1980, 38.

971 Schütz 2006, 14.

972 Iorga 1921, 41.

973 Conea 1993, 113.

974 Conea 1993, 44.

kenézségnek vagy vajdaságnak vélelmezte Vranceát,⁹⁷⁵ bár erre semmi forrás nincs. A vráncsai egyszerűen Vranceának nevezte a pásztorszállásokat egybefogó közösséget, vráncsai embernek pedig azt tekintették, akinek volt legelő- és erdőhasználati joga. Ha sorsdöntő helyzetbe kerültek, így tették fel a kérdést: „Mit mond Vrancea? Mit csinál Vrancea?”⁹⁷⁶

A régió szíve a legelő és az erdő, ott érezte magát otthon a vráncsai.⁹⁷⁷ Igyekezett is védekezni az „idegenek” ellen, nem engedte megtelepedni az erdélyi román pásztorokat sem. Bár szakértelmük miatt ideiglenesen szívesen alkalmazták őket, ugyanakkor az exogámiát is akadályozták.⁹⁷⁸ Még akkor is, amikor az élet már egyre nehezebb lett. Az 1920-as években balladákat gyűjtő folklorista később, a '60-as években így emlékezett: „Milyen memóriája lehet annak a folklór-informátornak, aki amnéziában szenved, napok óta alig evett valamit, piszkos, az állatokkal együtt lakik valami barlangszerű tákolmányban, ahova a nemzedékek óta juhbélből készült ablakon alig hatol be a fény? Ilyen odúban (az öreg vráncsaiak »hegyi enyhelyeiben«, amelyek hasonlóak Sadoveanu [síkvidéki] földbe ástott putrijaihoz) töltöttem oly sok éjszakát ifjú etnográfusként... Elborzadok a gondolattól, hogy ezt újraélhetem másik, képzeletbeli életben.”⁹⁷⁹ Márpedig ne tagadjuk, ha a régi Vranceára gondolunk, megdobbannak a szívünk, hiszen a szabadság ízét idézi. És az imént idézett etnográfus korábban maga is némileg átszellemülve arról számolt be, hogy a vráncsai pásztornak születik, és az öreg pásztorok szava szent.⁹⁸⁰ Csakhogy a szó elszáll, és az írás megmarad. De mit mondanak az írások?

A kézikönyvekben minden világos. A román társadalom kezdetben szabadokból és nemszabadokból állt. Ez utóbbiak kvázi-rabszolgák, rabok (*rob*), tatárok és főleg cigányok, akiket adtak-vettek, adományoztak. A szabad társadalom is eleve hierarchizált, de egyre több rétegre bomlott. Alapvetően háromra: a vajda szolgálatában érdemeket szerző nagybirtokos bojárok, akik falvakat

975 Giurescu 1935, 319.

976 Diaconu 1930, XXIV.

977 Diaconu 1930, XVI.

978 Stahl 1965, 233–234.

979 Diaconu 1969, 89.

980 Diaconu 1930, LXXIII.

birtokoltak és a bojárok által birtokolt falvak népe, emellett a kisbirtokos szabadok. „A társadalmi nehézkedés kegyetlen törvénye” közben hol fokozatosan, hol hirtelen ugrásokkal polarizálta a társadalmat.⁹⁸¹ Az oklevelek társadalmi csoportokat jelölő kifejezéseinek vizsgálata historiográfiai labirintusba vezet, és nemegyszer kaleidoszkópszerű látványt kínál. Az egyes társadalmi megnevezések nem egyértelműek, ezek egy-egy csoport vagy egyén helyzetének egyik vagy másik mozzanatára vetnek fényt. A róluk szóló vita – olykor úgy tűnik – vihar a biliben, de a világtörténelem is az, ha kellő távoból tekintünk rá.

A legegyszerűbbnek tűnik a *bojár* név, de ez is sok egymástól státusban és pozícióban eltérő csoportot jelölhet a tisztségviselő gazdag földbirtokostól a földközösségben élő közbirtokosig. Ez utóbbi leggyakoribb megnevezése *răzeș* vagy *răzăș*. És már a név is baj forrása. A két világháború közötti szakirodalomban ezzel a névvel illetik a moldvai szabadparasztoakat, míg a havaselveket *moșneni*-nek nevezik,⁹⁸² a szépirodalomban pedig valamiféle dicsfény övezte őket mint a szabadság hordozóit. A baj az, hogy a *răzeș* magyar eredetű szó; a jelentése közbirtokos vagy birtokostárs vagy társbirtokos, *részes*. Latin szövegeinkben *compossessor*. Igaz, megpróbálták a latin *radiolus*ból (’kis sugár’, tehát nadrágszíjparcella) származtatni, aztán különböző szláv nyelvekből, sőt az autochton *arzeš*ből is. Ez az „autochton” szó pedig a német *Erde*-ből ered, a szkíták és a perzsák honosították meg a dákok körében.⁹⁸³ Ez utóbbi már nyelvészeti tréfa, hát még az, hogy a román *iobag* szó eredete nem a magyar *jobbágy* lenne, hanem a héber *iabad*.⁹⁸⁴ Mindez komoly vagy inkább komor, mert olyan történész követte el e szófejtéseket, aki egész életében a moldvai okleveleket bújta, aki autentikus betűhívő. Viszont komoly nyelvész marad a magyar etimológiánál, okkal hangoztatva azt is, hogy nem tudjuk, miként került a magyar *részes* szó a román nyelvbe.⁹⁸⁵ A magyar nyelvész pedig a történeti források vizsgálatát sürgette a szó eredetének végérvényes tisztázása érdekében.⁹⁸⁶ Sőt

981 Elekes 1941b, 125.

982 Giurescu 1937b, 472.

983 Gonța 1986, 239, 245.

984 Gonța 1986, 73.

985 Rosetti 1947, 387.

986 Tamás 1944, 349.

felvetődött az a feltevés is, mely szerint a „moldvai *răzeș*-társadalom eredetileg magyar földközösségekben élő lakosságból keletkezett”. Bár nehezen hihető, hogy a közbirtoklást magyarok nélkül ne tudták volna feltalálni.⁹⁸⁷ Tisztázó vitára nem került sor, viszont a vagdalkozás folyik.

Két példa. Iorga egyik odavetett mellékmondatában az olvasható, hogy „Moldva politikailag szigorúan a részesség alapján szerveződött”.⁹⁸⁸ Ezzel szemben Nagy István életírói úgy nyilatkoztak, hogy *răzeșek* a 14–15. században még nem léteztek, és aki e régi korról írva őket emlegeti, az vagy rosszhiszemű, vagy tudatlan.⁹⁸⁹ Ezeknek a kemény szavaknak puha a fedezetük, bár van alapjuk. A 16. század végén említik először a moldvai oklevelek a *răzeșeket*. Ez is baj. És baj az is, hogy Stahl kifigurázta a betűhívó történészeket. Nem fogadta el azt a nép- és történész hagyományt, amely szerint a faluközösséget egy névadó falualapító hozta volna létre, és a közbirtokosok az ő leszármazottai. „Ezzel az elmélettel szemben – írta Stahl – egy másikat állítunk, amelyben a közbirtokos faluközösség nem egy régi vagy kevésbé régi Robinsontól származik, hanem ősi törzsi szervezetekből, amelyek gyökerei első dokumentumaink megjelenése előtti időkbe nyúlnak vissza.”⁹⁹⁰ Nos, ezt a „Robinsont” nem bocsátotta meg az a betűhívó, aki Stahl idézett mondatának második részét kiszerkesztette, azt állítva, hogy Stahl nem értette meg azt, amit Cantemir a *respublicákról* írt,⁹⁹¹ közben betűhívónk említett nyelvészeti tréfáját még jól meg is toldotta valamilyen nehezen rekonstruálható elmélettel, amelynek káoszából kibukik egy-egy nagyon világos leegyszerűsítés. Például: Vrancea lakói a *megieș* pásztorok szabad falvai voltak, míg a *răzeșek* falvai „feudális eskü” alapján szerveződtek.⁹⁹² Jaj! Ilyen esküről nem tudni, csak arról, hogy mindenki hűséggel tartozott az uralkodónak, tehát ez a – feudális esküvel való – csúsztatás azt a célt szolgálta, hogy a moldvai viszonyokat a nyugatiakhoz közelítse. Stahl egyik kedvenc szórakozása volt az ilyenféle pszeudoszinkronizálásnak a szarkasztikus cáfolása.

987 Mikecs 1943, 495.

988 Iorga 1984, 109.

989 Gorovei–Székely 2005, 138.

990 Stahl 1998, 91.

991 Gonța 1986, 288. Gonța 1998, 59.

992 Gonța 1986, 288.

De folytassuk a betűhívó konstrukciójának rekonstrukcióját! A *megieș* „gót szó” (valójában magyar eredetű), olyan tulajdonost jelöl, aki a falu határának jól kijelölt, neki kiosztott részét birtokolja, míg a *răzeș* olyan közbirtokos, aki a közföldből ott és annyit vett művelés alá, ahol akart, és amennyit bírt. Időben pedig előbb voltak a *megieșek*, aztán a *răzeșek*.⁹⁹³ Ezen a kijelentésen csak ámulhatunk, mert a földközösség mint szerveződési forma megelőzte a szántóföldeket felosztó faluközösségeket. Logikus, hiszen a szabad földhasználatot akkor korlátozzák, akkor osztják fel a határt, amikor a népszaporulat miatt már nem áll rendelkezésre elég föld. Egyébként a *megieș* és a *răzeș* meghatározás 19. század eleji bírósági iratokból való, amikor már keveredtek ezek a fogalmak. És a vránicsaiakat aztán a korabeli országleíró is *megieșek* névvel illette.⁹⁹⁴ De itt még nincs vége.

A betűhívó spekulációja szerint *megieș* = *zemlean* = *autochton*, földi. A *zemlean* perzsa eredetű szó, Zalmoxisz dák főisten nevében is benne foglaltatik, így ez a név azt jelenti, hogy 'a föld ura'.⁹⁹⁵ A *megieșek* egyik oldalon gentilis közösség tagjai,⁹⁹⁶ a másikon már nem annyira. Mert „egy bojárra lett *megieș* testvérei és gyermekei közvetlen leszármazottaikkal egy *neamot* alkotnak, míg a többi oldalági rokonokkal együtt egy gentilis közösséget (*gintă*). A *neam* szláv hivatalos megfelelője a *rod*, a *gintă* megfelelője *plemea*.⁹⁹⁷ A *răzeș-ség* mint intézmény (*răzășie*) a *judecie*-ből származik”.⁹⁹⁸ És megint ámulhatunk, mert a *judecie* ősrégi intézmény, falufőnökség, a *judec* falufőnök, a *răzeșek* pedig betűhívónk szerint a falufőnökök örökösei, sőt mások szerint egyenesen bojárok utódai.⁹⁹⁹ Ezzel megérkeztünk ahhoz a régi – Stahl által cáfolt – elmélethez, amely szerint a falubirtokos és falualapító bojárok elszegényedett utódai úgy oldották meg a földkérdést, hogy elkergették az alattvalóikat.¹⁰⁰⁰

993 Gonța 1986, 56–57, 236–243.

994 Diaconu 1930, XXIV.

995 Gonța 1986, 105, 240.

996 Gonța 1986, 237.

997 Gonța 1986, 243.

998 Gonța 1986, 242.

999 Gorovei–Székely 2005, 138.

1000 Rosetti 1907, 168–178.

Megérkeztünk türelmünk, tudásunk és tudatlanságunk határához. Stahl gondosan elemezte, hogy számos oklevél és perirat miként példázza azt a terminológiai káoszt, hogy hajdan miként keverték össze egymással a *megieș*, a *răzeș*, a *moșnean* fogalmát, és mennyire helyzettől függően éltek vele. Például a *megieș* a 15. századi oklevelekben lehet szomszéd, akár bojár, akár szabad-paraszt, és a végén jobbágy is. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta Stahl, hogy a *răzeș* olyan közbirtokos, aki a szántóföldekből már – kizárólagos magántulajdonként – kivette a maga részét, tehát ez a birtoklási forma már meghaladta a földközösséget. Vranceában így nincsenek *răzeș*ek, legfeljebb külső szemlélők nevezték így vráncaiakat. Éltörténész is tette ezt, úgy véelve, hogy mivel oklevelet adásvétel, határjárás, adományozás alkalmával állítottak ki, ezért *răzeș* falvak már évszázadokkal az említésük előtt kialakulhattak, mint sok esetben Vranceában is.¹⁰⁰¹ A tanulság: a különböző megnevezések mögött a társadalmi valóságot kell kutatni. A nevek mögött a tartalmat és az életformát. A termelési erők állapota és a termelési mód elemzésével közelebb kerülhetünk a letűnt idők valóságához. Ez persze nem zárja ki a kérdések állandó újragondolását.¹⁰⁰² Stahl ennek követelményét mindig is hangoztatta, akkor is, amikor még lehetett terepen vizsgálódni, majd utána is. A kommunizmus azonban megszakította a szociológiai terepmunkát, hiszen csak zavarta volna parasztagzda-üldöző politikáját. Mára pedig a parasztok, akikben még a múlt században a nemzet alapját látták, kimentek a divatból. Sőt Bukarestben ugyan felállították a Román Paraszt Múzeumát, de mint egyik agrártörténész rezignáltan közölte: „a parasztok feszélyeznek minket!”¹⁰⁰³

A történészeket a paraszti életforma feszélyezte. A történészszakma ugyanis a nemzeti megújulással született, és nyugati mércével mért. Mivel a pásztorkokat a nyugati szem barbároknak tartotta, a kelet-európai történészek presztízs kérdést csináltak abból, hogy őseink lehetőleg földművesek legyenek, vagy a földművelést is magas fokon műveljék. A földművelés és a pásztorkodás súlya

1001 Const. C. Giurescu: *Din trecutul județului Putna*. Focșani, 1937. Idézi: Horia Dumitrescu: *Sate dispărute din Vrancea. Cronica Vrancei, VIII*. 2008. 49.

1002 Stahl 1965, 224–235.

1003 Barbu Ștefănescu szíves közlése (1998 táján).

vidékenként eltért, de az állattartás nagyobb szerepet játszott, mint a földművelés. Ez nem román sajátosság. Nyugaton is „a középkori társadalom félnomád”, állandó mozgásban van. Újabb és újabb földeket kell feltörni, közben a háborúk miatt is ide-oda kellett menekülni, nem is beszélve az eretnekek üldözéséről. Ugyanakkor az emberek nomadizálását felváltotta a művelés alá vett földek nomadizálása, a földművelés vándorló jellegű – hangzik a diagnózis.¹⁰⁰⁴ De ne vegyük ezt szó szerint. A nomadizálás állandó vándorlást jelent. Márpedig Nyugaton nyomásos gazdálkodást folytattak. A határt általában két nyomásra osztották, az egyik részbe gabonát vetettek, a másikat pihentették, legelőként használták, ez volt az ugar. Itt-ott már megjelent a nyomásos rendszer fejlettebb formája, a háromnyomásos. Az egyik nyomásba őszi, a másikba tavaszi gabonát vetettek, a harmadikat pedig ugaron hagyták. A hozamok alacsonyak. Búzából ha egy elvetett mag öt szemet hozott, már rekordnak számított, a három-négy-szeres termés jónak számított. A kis hozamok is létfontosságúvá tették az állattartást. Miért lett volna más a helyzet Havaselvén és Moldvában? Itt parlagváltó földművelést folytattak. Ez azt jelentette, hogy egy darab földet két-három évig műveltek, majd miután hamar kimerült a termőereje, megint új területeket vetettek igénybe. Ahol már nem lehetett szabadon választani, ott egy-egy művelés alá vett területet felparcelláztak.

Gabonából fő táplálékként nem is búzát, hanem kölest fogyasztottak még a 16–17. század fordulóján is. Ezért Mihály (Mihai Viteazul) vajdát Málai (Köles) vajdának nevezték az erdélyi szászok, akik már háromnyomásos rendszerben termeltek búzát. (A *málai* ma kukoricamálét jelent, mert a 18–19. században a kukorica elfoglalta a köles helyét.) A román paraszt közelebb állt a pásztorhoz, mint nyugati társa. A román falvak hálózata sem szilárdulhatott meg úgy, mint Nyugaton. A háromnyomásos gazdálkodás kemény közösségi fegyelmet feltételez, ennek megfelelő képet mutat az agrártáj. A Kárpátokon túli román agrártáj ahhoz képest maga az anarchia. Viszont az ilyen paraszti-pásztori közösségeket nehezebb adóztatni és leigázni, mint azokat, amelyekben a földművelés az előbbség. A mobilabb népesség háború esetén is könnyebben tud védettebb vi-

1004 Goff 1964, 23, 54, 265.

dékre húzódni, olykor sorsára hagyva lakhelyét. Havaselvén 1351–1625 között 3220 helységet említenek írásos forrásaink, ezek közül 2045 ma is létezik.¹⁰⁰⁵ Az egyes közösségekre nehezedő adóprésszel szemben védelmet nyújtott maga a földművelő-pásztorokodó gazdálkodás jellege. 1940-ben C. Garoflid kiváló agrárszakember arról írt, hogy a román pásztorparaszt csak 1830 után változott földművessé, amikor megindult a nagyüzemi gabonatermelés. A parasztnak még nincs földműves (*plugar*) lelke, nem szereti olyan szenvedélyesen a földet, mint a nyugati földműves. Sőt a román paraszt lusta, az év 365 napjából 235 napon nem dolgozik, mert ünnepel és böjtöl.¹⁰⁰⁶ Ha így nem is igaz, de jellemző megnyilatkozás. Az ilyenre szokták mondani, hogy lehet benne valami. Mindenekelőtt a múlt öröksége. A paraszti „lustaság” védekezés. A parasztok így – „lustálkodással” – védték szabadságukat és annak maradványait.

A nyelvtörténet őrzi a pásztoréletformát. A román menni (*a merge*) ige a latin *mergere* (alászáll) egyenes folytatása. Csak a jelentés változott meg, mert amikor a pásztor ment, alászállt a hegyekből. A román síkság (*șes*) főnév a latin *sessus*ból származik (ülés, telek; latin *sedere* ’ülni, megtelepedni’). A síkvidék már a megtelepedés helyszíne. Egy gondolat gyötör, foglalkoztat, románul szó szerint „lehel” (*mă paște un gând*); „e kifejezés alapja a juhnyáj, amely tövig rága le a füvet”. *Cheag* tejoltó, de ez a szó szerepel olyan kifejezésben, mint „egy társadalom köteléke” vagy „összetartó ereje” (*cheagul unei societăți*), a franciáknál ez a *cheag* cement, és a szólás is hasonló (*le ciment d’une société*). *Mai la vale* szó szerint ’lejjebb a völgyben’, de átvitt értelemben akár egy könyvben néhány sorral lejjebb.¹⁰⁰⁷ A nyelv így jelzi az utat a pásztortanyától a faluig, és tovább az irodalmi nyelven keresztül a médiakultúra bükkfanyelvén keresztül a semmibe...

A falu világát merev hierarchia jellemezte. Ennek jellege biológiai, kemény férfihegemonia érvényesült, és azon belül a munkamegosztásban játszott szerepe határozta meg az egyes ember helyét. A piramis élén a „jó és öreg emberek” álltak, majd a „derék emberek”, azután a legények és végül a gyermekek

1005 Giurescu 1973, 26.

1006 Garoflid 1943, 57–62.

1007 Pușcariu 1940, 163, 359–361.

csoportja következett. Az átmenet egyik csoportból a másikba beavatási szertartásokkal ment végbe. Az élet rendjét meghatározó szokások éltetésében – tapasztalataik birtokában – az öregek játszották a valóságos és szimbolikus szerepet. A szokásjog szabott határt a falusbíró, a kenéz, a pap hatalmának, vagy éppen azoknak a konfliktusoknak, amelyek az erejük teljében lévő, a lét-fenntartásban és hadakozásban főszerepet játszó csoportok között támadtak. Ez az ideális falu modellje. A vita arról folyik, hogy milyen mértékben voltak jelen a szolgaparasztok, mikortól kell feltételeznünk a megjelenésüket. Korábban éles vita folyt arról, hogy a románok kezdetben mind szabadparasztok voltak, a szolgaságot csak később, a 16. században vezették be. A különböző álláspontok mindig valamit legitimáltak, a szabadparasztok hívei kisbirtokos országot képzeltek el, radikális földreformot, míg a kezdettől fogva tartó szolgaság tézise a nagybirtok létét akarta igazolni. A vita aztán a 20. század elején tudományos jelleget öltött, bár ideologikus töltetét sohasem veszítette el. Végül is valamiféle nyugvópontra jutott annak vizsgálatával, hogy vidékenként miképpen alakult a társadalmi szerkezet, hol maradtak meg a szabadfalvak, továbbá hol és miként folyt a parasztság lesüllyesztése. Emellett a falvak világában megjelentek a cigányrabszolgák, akik – családostul – egy-egy bojár vagy kolostor tulajdonát alkották.

Tény, hogy a pásztoréletforma több szabadsággal járt, mint a földművelő, a pásztor harcra készebb, mint a földműves. A román falu pásztori jellegű, az állattartás túlsúlya jellemezte. A régi román falu nem is terv szerint épült ki, csak házak, háztartások halmaza.¹⁰⁰⁸ Ez így jobban megfelelt az állattartás követelményeinek. Az állatok pedig mindig jobb hatással vannak az emberekre, mint fordítva. A középkori román paraszt még egyszerre volt pásztor, földműves és katona. Nem is beszélve a lovasokról, akiknek keménységét a kortársak is kiemelték. Minél nagyobb súlya volt az állattartásnak, más szóval minél erősebb volt a gazdálkodás pasztorális jellege, annál nehezebb volt földesúri függésbe szorítani a parasztokat. Az állatállomány javát a juhok tették ki. A juh a szólásmondások szerint ostoba állat, de a pásztor nem az. És akad kivétel, például a

1008 Panaitescu 1969, 169.

táltos juh, aki gazdáját figyelmezteti a bajra, ha kell. Baj pedig van, ugyanis a történész és a statisztika is időnként hadilábon állnak egymással.

A számszerű becslésektől célszerű óvakodni. Jellegzetes melléfogásnak bizonyult, ahogy az 1475-ös magyar királyi jövedelmek kimutatását többen is értelmezték. A kimutatás az olasz reneszánsz államférfi, Cicco Simonetta feljegyzéseiben maradt fenn, ebben feketén-fehéren az áll, hogy koronázás alkalmával Valacchia népe minden ház után egy lóval tartozott a magyar királynak, királyi esküvő alkalmával pedig egy ökörrel. Összesen negyvenezer házat tartottak számon, és V. Lászlónak hatvanezer ökröt adtak.¹⁰⁰⁹ A baj csak az, hogy Valacchia alatt ebben az esetben Erdélyt értették, és az ököradót a székelyek szolgáltatták be rendszeresen, olykor kemény ellenállás után.¹⁰¹⁰ Viszont egy kártyavárral kevesebb, és ne szomorkodjunk, hiszen Bergson szerint a kártyavár összeomlása mindig nevetésre ingerel. Így vagyunk a történeti képzetekkel is. A tributális rendszer képzete viszont még áll a lábán. Ez a rendszer a nyugati barbár kíséret-rendszer változata. Mindkét vajdaságra érvényes, de látnunk kell a különbségeket is.

Iorga hangsúlyozta is, hogy minden különböző a két román ország között, különösen kezdetben. Mások a vezető tisztségek, a jogi formák, az oklevelek szláv nyelvezete és a hadrendszer.¹⁰¹¹ Mindez az államalapítás eltérő jellegéből, a különböző nyugati és keleti geopolitikai hatások ötvözéséből is fakadt. Moldova számára először Magyarország szolgált modellként,¹⁰¹² majd Lengyelország, miközben kulturálisan – szláv közvetítéssel – elsősorban Bizánc vonzásában élt; a hivatalos nyelv is a középbolgár volt, erősebb orosz hatással. Havaselve közelebb volt Bizánchoz, erősebben érvényesült a bolgár, majd a szerb hatás. Jól példázza ezt a kenézek sorsának alakulása. Vitás kérdés. A két dunai román vajdaságban nincs olyan történeti forrás, amely arról szólna, hogy egy kenéz a hatalom csúcsaira, a bojárok közé emelkedett volna.¹⁰¹³ Tág tere nyílik a speku-

1009 Cazacu 2008, 138. Șerban Papacostea: Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor. *Revista de Istorie*, 1980. 9. sz. 1786.

1010 Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok*, 1982. 4. sz. 484–506.

1011 Iorga 1937, 222.

1012 Pecican 2001, 211.

1013 Bogdan 1968, 205.

lációknak. A legelfogadhatóbb tézis szerint Moldvában a kenéz kifejezést talán a magyar kancellária hatására vezették be, és a falusi bírákra alkalmazták. Ezek olyan falusi előjárók lehettek, akik a moldvai államalapítás előtt a tatár főhatalom vagy az északi részeken a halicsi fejedelemség számára biztosították az adók behajtását. Aztán az államalapítás után a bojároknak tették meg ezt a szolgálatot, de ahogy a bojári hatalom megszilárdult, és maga a bojár is gazdálkodni kezdett, már nem volt szüksége erre a közvetítő rétegre, így ennek még a neve is eltűnt, helyére a *vătămă*n lépett. Havaselvén viszont az államalapítók maguk is kenézek lehettek, bár a havaselvi forrásokban akkor jelennek meg, amikor a kenéz már szabadparaszt lett vagy csak egy-egy falu ura maradt. A hatalmat a bojárok gyakorolták, akiknek egy része a kenézekből emelkedett ki. Délszláv, kun eredetű lehetett az a kenéz, aki nem került be az uralkodó kíséretét alkotó bojárok, a helyi nagyurak, a zsupánok közé. Ő lesüllyedt a szabadparaszti vagy kisbirtokos sorba.¹⁰¹⁴

Iorga szerint az ősi egyenlőséget megbontó bojári rendszert a Dunától délre fekvő országokból importálták, mert kezdetben a bojár maga is csak harcos szabadparasztként élt.¹⁰¹⁵ Ez némileg bűnbakkereső spekuláció. De a havaselvi hatalom valóban közelebb állt az autokráciához, mint a moldvai. Moldvában a nemesség jobban rá tudta szorítani az uralkodót, hogy döntéseibe bevonja őket. A moldvai vajdák közül csak Román vajda használta okleveleiben a *Io* formulát, míg a havaselveiek következetesen. A moldvaiak a „Mi” megnevezéssel éltek. A havaselvi adománylevelekben a magas tisztséget viselő bojárok tanúk; csak tanúként sorolják fel őket. A moldvaiakban hangsúlyozzák, hogy hitükkel erősítik meg az adományt, és nevük sem bojár, hanem lengyel hatásra *pán*. A moldvai oklevelekben az adomány a magyar eredetű *uric*. Ez a kifejezés a havaselveikben ritkán fordul elő, hanem a szláv *ocină* és *ohabă* szerepel, amely nemzedékekre szóló adómentes birtokot jelent. Pontosabban azt, hogy az eladományozott falu vagy annak egy része csak az adományozott(ak)nak, a családfőnek, a család tagjainak és leszármazottaiknak tartozik mindenféle szolgáttatással.

1014 Stahl 1969, 254–274.

1015 Iorga 1937, 348.

Az viszont közös vonás, hogy az adománybirtokos érdemeit nem sorolják fel. Ez még jobban érzékeltette, hogy uralkodói kegyről van szó. És természetes, hogy az uralkodó szolgálatával járt együtt a birtok. A moldvai oklevelek adománybirtokokról szólnak. Az uralkodó adományozott, és okleveleiben elmondja, kinek hány és mely falut ad, és ez az államalapítás – hódításos – jellegére utal, arra, hogy az uralkodók a tatároktól elfoglalt területekkel szabadon rendelkeztek. Sőt nagyon sok az olyan falu, melynek a nevét sem tudják, és emellett számos esetben a bojár azzal a felhatalmazással kap területet, hogy ott falut alapítson. A havaselvi oklevelek viszont általában birtokában erősítik meg a bojárt. Tehát, ha Fogarasból is jött az államalapító elit, szorosan együttműködött a helyiekkel. Míg a moldvai bojárok akár ötven faluval rendelkeztek, a havaselveiek általában csak tízzel. Az államalapítás eltérő jellegéből következett az is, hogy a moldvai bojárok falvait a havaselveikéhez képest ritkábban mentesítették az uralkodónak járó adóktól. A havaselvi bojárok így az uralkodói hatalom segítségével szilárdították meg hatalmukat falvaik felett, míg a moldvai bojár adománybirtoka szilárd alapokon nyugodott.¹⁰¹⁶ Amíg a moldvai adománylevekben az adományt a vajdai tisztségviselők felsorolásával erősítették meg, a havaselvi adománylevek közös vonása a – túlvilági szenvedéseket kiállításba helyező – átok, amelynek azt kell sújtania, aki az adományt nem tartja tiszteletben. Ez részben jogbizonytalanságra utal, részben a vallásos hiedelmek fegyelmező erejére; ez biztosította a közösségi kohéziót a történelmi megpróbáltatások ellenében.

A rosszak útján vége szakadt a „szélcsendnek”.

¹⁰¹⁶ Stahl 1980, 135–136, 151.

A FÉLHOLD ÁRNYÉKÁBAN. HÓDÍTÁS, HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS

„A modern történelem az oszmán hódítás nyomása alatt indult” – írta Lord Acton, aki keserűen jelezte azt is, hogy az európai népek még az oszmán veszély ellenére sem tudtak összefogni.¹⁰¹⁷ Az oszmán hatalom amőbaszerűen növekedett, és a hatalmi terjeszkedés okos számítással párosult. Az új elit magát oszmánnak nevezte, az elit szóhasználatában a török tudatlan anatóliai parasztot jelentett.¹⁰¹⁸ Ez az elit – arab és perzsa elemekből – külön nyelvet is alakított ki, az oszmánlit, és lenézte a köztörököt, amelyet még szívesen be is tiltottak volna.¹⁰¹⁹

Nálunk az oszmán hódítókat szaracénnak és töröknek nevezték. Mindkét megnevezési forma magyar és román személynév is lett, viselőivel Hunyadi szűkebb hazájában is találkozunk: Turcu (Thewrewk, Török), Sărăcin (Szerecsen). Az oszmán siker paradox módon a Bizánci Birodalom peremvidékén élő görögökkel való szövetekezésben rejlett. Közösén szerveztek rablóháborúkat. A zsákmányszerzés vágya és a részesedés kötötte össze őket, miközben egymástól tanultak. A teljesítmény számított, elsősorban ez tett oszmánná, és nem a vallás.

Bár a szeldzsuk világból kikerült hittudósok terjesztették a hitet, mégis valamiféle „iszlamokeresztény” szintézisről is lehet beszélni. Mohamed mellett Jézust is prófétának tartották. I. Bajazid (uralkodott: 1389–1402) szultán a fiait Jézusról (Isza), Mózesről (Musza), Salamonról (Szulejmán) és Mohamedről (Mehmed) nevezte el. Az oszmán elit nyitott volt a keresztények számára. 1430-tól aztán az

1017 Acton 1960, 44–45.

1018 Ágoston 2000, 205.

1019 Fodor 2004, 13.

elitbe kerülés feltétele az iszlám vallás és törvény felvétele lett.¹⁰²⁰ Bizánci görögök és a balkáni elit egyes elemei, ha kellett, hitet cseréltek, és oszmánok lettek, hiszen szükség volt a szakértelmükre a közigazgatásban, a tengerészetben, a politikában és a hadviselésben. Vulgárisan szólva: a renegátokat is bevették a buliba.

A Korán előírásait sem vették teljesen komolyan. Jócskán fogyasztottak alkoholt, még a szultánok is, arról nem beszélve, hogy a szépfiúkat is kedvelték olykor. Az oszmán harcosok jobb híján egymásra fanyalodtak. Alapvetően összetartotta őket a közös cél: a rablás és a hódítás. Jól szervezett portyázó hadműveletekkel kifosztották a szomszédos területeket, aztán ezeket bekebelezték, de immár igyekeztek jó karban tartani. Még az adófizetésre kényszerített területeket is bevonták a hadakozásba némi zsákmány fejében. Ezzel az oszmán hatalom érdekeltté tette hűbéresét is a zsákmányszerzésben. És nemcsak azt, hanem a nép egyszerű gyermekei közül is sokakat, akiket katonának soroztak be, éspedig a könnyűlovasok, az úgynevezett akindzsik közé. Ezek nem kaptak zsoldot, a zsákmány volt a bérük. Két lóval mentek portyázni, az egyik a zsákmányt vitte. A hadsereg elitjét a szultánt körülvevő janicsár gyalogosok alkották. Őket részben a keresztény rabokból és a keresztény családoktól – adóként – elvett gyermekekből nevelték ki. A hadsereg törzsét pedig a szpáhik tették ki, ezek a jól felszerelt lovasok, akik szolgálataik fejében javadalombirtokot kaptak, amelytől a szultán bármikor megfoszthatta őket.

Mindenki rangja, tisztsége és méltósága a szultántól függött. A rendszer felépítéséből következett, hogy a szultán alattvalói nem fordulhattak szembe urukkal, legfeljebb egymással vetélkedhettek. A legkevésbé a határterületek, a határbégségek vezetői függtek a szultántól, kudarc esetén viszont menniük kellett – a halálba. „Mozdulatlan állóvíz-társadalom, ami egy kifelé rohamléptekkel terjeszkedő, befelé pedig intézményeiben egyre jobban szervezett államot teremtett” – és ha nem akart összeomlani, terjeszkedett.¹⁰²¹ Minden birodalom-építés közös titka a terjeszkedés.

Az oszmán háborúk célja elsősorban a rabszolgaszerzés volt, a rabszolga volt a legértékesebb zsákmány. Láttuk, hogy a rabszolgák integrálása biztosí-

1020 Lowry 2003, 136–139.

1021 Hegyi 1987, 106.

totta a birodalmi terjeszkedés dinamikáját. A rabszolgaszerzés volt az oszmán nagyság alapja, eszköze és célja. Minden határterület rabszolgabeszerző hely lett. Valóságos karavánokban hajtották el a láncra vert embereket. A fekete-tengeri kereskedelem jelentős része is rabszolga-kereskedelem lett. A rabszolga volt a legnagyobb kincs. Általános volt az a nézet, hogy aki „akár csak egy rabot vagy rabnőt tud szerezni, már nem lát többé ínséget”. Így aztán az első után kell a többi – emlékezett a Szászsebesről az 1430-as években elhajtott Magyarországi György.¹⁰²²

Az oszmán hatalom a vallási türelemmel, ha nem is nyerte meg teljesen, de semlegesítette a görögkeleti ortodox egyházat. A keresztények hitéletébe és szokásaiba nem avatkoztak be. Nem térítettek erőszakkal, leszámítva azokat a keresztény gyermekeket, akikből odaadó elitkatonákat, janicsárokat neveltek. Az elit elitjét a hasonló eredetű szultáni rabszolgák, a kapikuluk alkották, akik urukért bármikor életüket adták. Az elit jelentős része ilyen rabokból állt, még a szultán után következő első ember, a nagyvezér is gyakran ilyen rab volt, nem is beszélve a pasákról.¹⁰²³ Az iszlám fanatizmus és tolerancia eme kettőssége okos számításnak bizonyult. Hiszen a római katolikus egyház hittérítő politikája taszította a hagyománytisztelő keleti keresztényeket. Még a zsidók jártak a legjobban, mert míg a keresztények állandóan meg akarták őket téríteni, és periodikus üldözéseknek, sőt máglyahalálnak voltak kitéve, az oszmánok kihasználták speciális – kereskedelmi, technikai – szaktudásukat, és velük szemben kifejezetten pozitív diszkriminációt gyakoroltak.¹⁰²⁴ Az iszlámra való áttérés viszont a hatalom világába való bekerülést jelentette, sőt az iszlám integrált az oszmán szupranacionális birodalmi gépezetbe. Új identitást adott, a győztesekét, akik élén járnak a világnak, és mindenki mást lenézhetnek. Meg is jegyezte egy görög renegát, hogy amíg valaki keresztény, addig szegény, ha törökké válik, meggazdagodik, viszont „ha keresztény vagy, a samarak paradicsomába jutsz”.¹⁰²⁵ Ugyanakkor a győztesek tartottak a legyőzöttektől. 1462 táján meg

1022 Rabok 1977, 57, 68–70, 77–80, 86.

1023 Goffman 2004. Barkey 2008, 99–107.

1024 Fodor 2001, 117–119.

1025 Fodor 2001, 40.

is mondta II. Mehmed szultán vezéreinek: „Jobb a gyaurt lépésről-lépésre legyőzni, mint egyszerre egész földjére törni, mert különben veszélybe sodorjuk magunkat. Ha egyszer is kudarcot vallunk, valamennyi tartomány egyszerre fellázad ellenünk.”¹⁰²⁶

Nicolae Iorga szerint „a bizánci, a szláv, a latin és az oszmán politikai rend egyggyé olvadtak össze, nemzeti és felekezeti különbségre való tekintet nélkül pedig az lett a győztes, aki jobban megfelelt az idő új igényeinek, és ez által erősebb volt”. Nyugaton az abszolutizmus teremtett egységet, a Balkánon az oszmánok, mert ők számolták fel a mindenkit nyomasztó anarchiát. A szultánok védték az adófizető és a katonai réteget eltartó parasztot, pártolták a kereskedőt. Biztosították a békét, a rendet, az igazságot, az érdemnek kijáró felemelkedést egy olyan világban, amelyben vagy hódítás, vagy elpusztulás.¹⁰²⁷ Ez a jellemzés akár a *pax ottomanica* apológiája is lehetne. De a fény mellett lássuk az árnyékot is. A boszniai eredetű Musztafa Ali¹⁰²⁸ szerint a balkáni keresztények adták az oszmán világnak a fizikai erőt és a szépséget, a keleti muszlim értelmiségiek a szellemet és az értelmet.¹⁰²⁹ Iorga ezt megtoldotta: „a renegátok magukkal hozták a régi keresztény morális miliőjüket: a görög intrikát, a szerb illojalitást, a bolgár kapzsiságot, az albán csökönyösséget”¹⁰³⁰ Tehát a – dinasztikus, hatalmi, etnoszociális, egyházi ellentétek által megosztott – balkáni világ maga ítélte saját magát halálra, más szóval prédának kínálta magát az integratív nagyhatalom számára.

Nem véletlen, hogy a románok kimaradtak ebből a felsorolásból. Iorga szerint a román vajdaságok nem tartoztak a Balkánhoz, hanem ezzel együtt alkották Délkelet-Európát. Más szóval: Iorga nem akart a kaotikus Balkánhoz csatlakozni. Valljuk meg, sok román lenézi a Balkánt. És tegyük hozzá, magát is, amikor saját magát balkániként bélyegzi meg. Iorga korában – a századfordulón – tombolt az öngyűlölet és az önimádat. Iorga román hazafi volt és maradt. De az oszmán világba való integráció pozitívumait román példákkal

1026 Memoiren 2010, 127.

1027 Iorga 1914, 3–34.

1028 Mustafa 2011, 18.

1029 Fodor 2004, 13.

1030 Iorga 1914, 33.

érezkeltette. Két olyan román vajdáról írt, akik otthon hatalmaskodtak, viszont amikor a szultán rabjai lettek, deperszonalizálódtak, és morális öngyilkosságot követve rendes, parancsvégrehajtó hivatalnokok lettek.¹⁰³¹

Az iszlám túlvilági örömeket ígért, és evilágiakat biztosított. Az égi paradicsomban szép lányok várják az igazhívó muzulmánt, a földiben a hárem vagy legalábbis a többnejűség örömei, és emellett még a rabszolganők is rendelkezésre álltak. Igaz, ha gyermek született e kapcsolatból, az is tagja lett a családnak, nem maradt jogfosztott pária. Tökéletes – a maga módján méltányos és befogadó – férfiuralom. És kegyetlen meritokrácia. A keresztény szülők olykor még kérték is, hogy az ő családjukból szedjenek gyermekadót, hiszen a felkerült fiú segítette az otthoniakat.¹⁰³² Az érem másik oldala: „Az áttért keresztények rosszabbak, mint a törzsökös pogányok” – írta az 1400-as évek vége felé egy hajdani janicsár.¹⁰³³ Lassan Magyarország lett az oszmánokkal szembeni frontország, és ez az itt élő románok sorsát is meghatározta.

A magyarországi román világok társadalmi átrétegződése

A jól működő oszmán hadigépezettel a megosztott Európa állt szemben. A kereszténység maga is megoszlott. A Nyugat – a pápa – Bizánctól elvárta, hogy egyháza olvadjon be a katolikus egyházba. Nagy Lajos a pápai akarat hordozójaként lépett, és hatékonyan csak így léphetett fel, különben nem élvezhette volna a pápa támogatását. Márpedig Magyarország lehetett az egyetlen komoly hatalom, amely gátat vethetett tatárok és az oszmán-törökök terjeszkedésének. A század derekán a tatárokat ki is szorították, de délen megjelentek az oszmánok. Bizánc és a Balkán két tűz közé került. A megmaradásért mindegyik hatalmi tényező úgy küzdött, ahogy tudott. A keleti és nyugati keresztényeknek

¹⁰³¹ Iorga 1914, 27, 40.

¹⁰³² Iorga 1914, 33.

¹⁰³³ Memoiren 2010, 146.

azt kellett mérlegelniük, hogy milyen engedményeket tudnak tenni egymásnak, ha fel akarnak lépni az oszmánok ellen.

A magyar királyoknak elsősorban saját alattvalóik hűségét kellett biztosítaniuk. És tették ezt mindenekelőtt a legveszélyeztetettebb vidékeken, a Szörénységben és Erdélyben. Amikor a pápa 1412-ben elrendelte a katolikus plébánosi jövedelmek felének behajtását, Zsigmond király visszaírt, hogy a nemesek ezt saját jövedelmeik megcsoportolásának tartják, és amiatt háborognak, hogy a „szakadárok nagyobb mentességnek örvendenek, mint a keresztények papjai”. Márpedig neki a szent királyok példáját követve a szabadságokat kell védenie, hiszen ezek az elődök „az erdélyi részeket, amelyeket különböző népek és különböző nyelveket beszélők vegyesen laknak, mint nemesek és pedig magyarok, szászok és székelyek, és még együtt élő románok, valamint más szakadárok, annál jobban védelmezték a többi vidéknél, minél szükségesebbnek tartották a hitetlenek szomszédsága miatt, és azokat világi és egyházi téren sok és nagy szabadságokkal ruházták fel”.¹⁰³⁴ Kérdés, melyek lehettek azok a szabadságok, amelyeknek a románok is részesei lehettek, amikor az Anjou királyok úgy élnek a történetírás egyik cellájában, mint akik korlátozták a románok szabadságait. Sőt! Uralmuk egyenesen végzetesnek bizonyult a magyarországi románok számára – ha igaz. De vajon igaz?

A kenézségtől a nemességig vezető törvények Magyarországon

A románok jogfosztásáról szóló tézis a következő. Az Árpádok alatt a katonai hódítás Erdélyben és Máramarosban felületes volt, de az Anjouk alatt intézményesült.¹⁰³⁵ „A 14. században a királyi hatóságok megpróbálták a román intézményeket (vajdaság, kenézi birtoklás, román jog stb.) Nyugat felől hozott intézményekkel (megye, nemesi birtoklás, királyi jog stb.) helyettesíteni

1034 Urkundenbuch 1902, 515. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1744> (2016-11-21). Oklevéltár 1993, 396. (Az oklevél kelte: Buda, 1412. jan. 14.)

1035 Pop 2010, 45–62.

és idegen lakosokat telepíteni.”¹⁰³⁶ Finomabban, ékeesebben és a történeti valóságnak megfelelően szólva 1351-ben „második honfoglalásra” került sor.¹⁰³⁷ 1351-ben ugyanis a 11. törvénycikk kimondta: „Ugyanazon nemeseknek kérésébe is beleegyeztünk: hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek.”¹⁰³⁸ És a jogfosztó tézis szerint ezzel a törvénnyel, majd az újabb – bemutatásra kerülő – 1366-os királyi intézkedésekkel felszámolták a román területi társadalomszervezeteket, és elejét vették a román nemesi rend kialakulásának. Hiszen az, aki valódi nemesnek minősül, az előbb-utóbb magyarrá válik. Ha nem katolikus, áttér a katolikus vallásra, és mivel a nemesség többsége magyar nyelvű, nyelvében is hasonul. Ez a társadalmi emelkedés útja. És ki nem akart emelkedni, és minél magasabban megkapaszkodni? Aki viszont nem tudott valódi nemességre szert tenni, annak a sorsa a társadalmi süllyedés. Az eltávolodás az anyanyelvi csoporttól „öntudatlanul és akaratlanul zajlott”.

Az eredmény az lett, hogy „a románokat megfosztották a politikai képvi-selettről (tulajdonképpen önmagukat fosztották meg), elveszett a csoport-autonómiához vezető fejlődés alapja.”¹⁰³⁹ Viszont már a 18. század vége óta ké-szen van a román nemzeti szenvedéstörténet. Ennek része a bűnbakkeresés, amelynek művelői azt firtatják, hogy ki vagy mi a hibás azért, hogy Erdélyben nem alakult ki olyan román rendi nemzet, mint a magyar, a székely és a szász. Megkerülhetetlen a kérdés, hogy miért. A bűnbakkeresés csapda, mert a terep ingoványos, forrásaink ugyanis szűkösek. Két konstrukció feszül egymásnak. Az egyik: a románok őslakók, akiket a hódítók megfosztottak a feudális fejlődés kiteljesedésétől. A másik: a románok későn jöttek, csak az adott keretek közé illeszkedhettek. E két konstrukció hol élesebb, hol kevésbé éles körvonalat ölt, és állandó interaktív kapcsolatban áll egymással, ez pedig hol előnyére válik a történetírásnak, hol nem. Más szóval e konstruktivista szemléletek művelői hol

1036 Pop–Bolovan, 58.

1037 Philippi 2008, 93.

1038 Törvénytár 1899, I:175.

1039 Philippi 2008, 93.

kifinomultabb és tudományosabb, hol naivabb és leegyszerűsítőbb magyarázattal szolgálnak.

Amikor 1945 után deklasszált parasztok, munkások, kispolgárok mint kommunisták kerültek hatalomra, a feudális hatalmaskodások köznépi áldozatai az osztályharc mártírjai lettek, a román nemesek pedig elnyomók. Később már a rendszerrel való szembenállást fejezte ki a román nemesi múlt feltárása. 1990 után, amikor – Lucian Boia találó kifejezésével „a kommunizmus megbukott, és a kommunisták győztek”¹⁰⁴⁰ – az elitkultusz jött divatba, részben azzal a hátsó gondolattal, hogy az érdemtelen úrgazdagokat szembesítsék az egykori érdemes elittel. Kétségtelen, hogy a történetírás konstrukcióit, illetve azok indítékait olykor könnyebb magyarázni, mint azok tárgyát, a történelmet. De ebben az a szép, hogy a történelem nem mindig szereti a sémákat; és biztató, hogy ezeket a történészek is egyre kevésbé szeretik, és egyre inkább árnyalnak.¹⁰⁴¹

A jog hol követi a társadalmi folyamatokat, hol irányt akar szabni azoknak. A törvény norma és óhaj, és mindez korok szerint változó erővel érvényesül. Már az első magyar szerző tollából született román történet arra figyelmeztet, hogy „állandó rendet ne keressünk a 14., 15., sőt a következő századokban sem, amelyekben az állam eszméje inkább személyes hatalom, mintsem elvont országos jog”.¹⁰⁴² A társadalmi táj éppen olyan változatos, mint a földrajzi. Igaz, a törvényhozó igyekszik rendet teremteni, jelen esetben a rendi modellt érvényesíteni, és pedig egységes rendeket kialakítani, az egyházi rend mellett egységes nemességet és parasztságot. A törvényhozó legjobb munkatársa az élet, és ez ebbe az irányba, a rendiesedés felé haladt. A 14. század derekára eltűnt a (rab)szolga jogállású parasztság, és a különféle jogállású szolgálkból, lesüllyedt szabadokból és a bevándorló földművesekből kialakult az a jobbágyság, amely személyében szabad volt, de a nemes földesúrnak szolgálatokkal, termény-, pénz- és némi munkajáradékkal tartozott. A földesúri függőségben élő parasztok vagyoni helyzete nagyon is eltérő lehetett: a nincstelentől a jómódú gazdáig épült ki ez a társadalmi piramis. A nemesi rend viszont még tagoltabb volt, a

1040 Boia 2016, 25.

1041 Achim 2000. Pecican 2001. Diaconescu 2013.

1042 Hunfalvy 1894, I:466.

jómódú jobbágynál is szegényebbtől a tartományúrig foglalta magába azokat, akiknek fő kötelezettségük a katonáskodás volt.

Károly Róbert uralmának első tíz éve valóságos polgárháború volt, ennek során a vele ellenkező tartományurak elesetek, megtörttek és kihaltak. A nagy tisztségekbe aztán királyhű új emberek kerültek. A váruradalmak nagy részét a király visszaszerezte, és élükre a maga embereit helyezte, akik élvezték a tisztségükkel járó uradalmi jövedelmeket, de állandóan bizonyítaniuk kellett békében és háborúban, különben uruk, a király mást állított a helyükbe. A sok háború élénk társadalmi mobilitással járt, és ez meg is maradt a történeti emlékezetben. A 15. század végi történetíró szerint Lajos király „sokakat paraszti kunyhóból a legnagyobb tisztségre emelt”, feltételes nemeseket „ugyanolyan szabadságjogokkal ruházott fel, mint valódi nemeseket”.¹⁰⁴³

A tisztségviselők, a bárók sorrendje – az 1351-es országgyűlés előbeszédje szerint – így alakult: a nádor (aki egy személyben a kunok bírója), az erdélyi vajda, a tárnokmester (aki egyben az anyakirályné udvarbírója), az országbíró, a horvát bán, a macsói bán, a szörényi bán, a királynői tárnokmester, a pohárnokmester, az asztalnokmester, a lovászmester, az ajtónállómester, a királynői asztalnokmester, a pozsonyi ispán, végül a többi ispán és a várnagyok. Az Anjou királyok nem bajlódtak az országgyűlésekkel. Károly Róbert 1320 után már elég erősnek érezte magát, hogy ne hirdessen diétát; fia, Lajos király is csak kétszer tette, 1351-ben, majd egy év múlva, de télen, hogy a résztvevők minél hamarabb menjenek haza. Míg Károly Róbert szinte tüntetően érzékeltette, hogy az ő szava a törvény, Lajos király okos diplomáciával járt el. Erre szüksége is volt, mert szinte évente hadba szállt, a nápolyi trón megszerzése pedig túl sok véráldozattal járt, és kudarcha is fulladt. Míg apja semmibe vette az Aranybulát, ő megerősítette – egyetlen módosítással.

Az Aranybulla ugyanis leszögezte, hogy az örökösök nélküli nemesek eladhatják és eladományozhatják birtokaikat, Lajos király viszont ezt megtiltotta. Azt írta elő, hogy az ilyen nemeseknek „éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül, min-

¹⁰⁴³ Thuróczy 1978, 295.

den ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromol-janak”.¹⁰⁴⁴ Ez a törvény kimondta azt, amit később ősiségnek neveztek: az ősi birtok elidegeníthetetlen, a széles értelemben vett család tulajdona. A törvény több célt is szolgált. Egyrészt a király birtokszerzését, másrészt a nemesi birtok védelmét. Hiszen magszakadás esetén nincs örökös, és a király rendelkezik az ilyen örökség fölött. A nemesi birtokvédelem pedig abban nyilvánult meg, hogy a nagyurak nem tehették rá a kezüket a kis- és középnemesek ősi birtokaira. (Az ősiség nem vonatkozott a pénzen vásárolt és szerzett birtokokra; ezekkel tulajdonosa szabadon rendelkezhetett.) A törvényhozás a király katonai erejének biztosítását szolgált. Noha az Aranybulla szerint a nemesek külföldi hadjáratra csak pénz ellenében foghatók, Károly Róbert mintegy parancsba adta az ellenkezőjét, Lajos király pedig mosolyogva és a hadakozásban élen járva tette ezt, és úgy járt el, mintha a nemesi közakaratot képviselné. Végső soron azt is tette. Megbízható híveit és harcostársait örökre szóló adománybirtokokban részesítette, és hűségüket még honorbirtokokkal is biztosította. A *honor* a franciáknál, a feudalizmus klasszikus földjén a tisztséget és a tisztséggel járó birtokot jelentette, azt, hogy e birtok jövedelmei a honorbirtokost illették.¹⁰⁴⁵ Így *honor* és *feudum* szinonimákká lettek,¹⁰⁴⁶ egykorú magyar nevük: becsü.¹⁰⁴⁷

Kétségtelen, hogy a két Anjou, apa és fia sok mindent hozott Nyugatról, de alkalmazkodtak a helyi feltételekhez, és ha például a francia trónra kerültek volna, ott nem hozhattak volna ilyen törvényeket, míg itt úgy építették ki a hatalmukat, ahogy Nyugaton nem tudták volna. Hűbériséget intézményesítettek hűbériség nélkül, más szóval a hűbéres megkapta jutalmát, de elmaradt a nyugati világra jellemző hűségeskü szertartása. Ennek folyamán a hűbérúr és hűbérese valamiféle formális szerződést kötöttek: a hűbéres „tanáccsal és segítséggel” tartozott a hűbérúrnak, aki a szolgálatokért birtokot bocsátott rendelkezésére. Magyarországon egyszerűbben mentek a dolgok: ha a honorbirtokos nem teljesítette kötelezettségeit, megszűnt a tisztsége. Nálunk „az uralkodó

1044 Törvénytár 1899, I:169.

1045 Boutruche 1968, 186, 228.

1046 Bloch 1968, 251.

1047 Engel 2003, 88.

tetszése szerint adományozza vagy veszi el a báróságokat”, mármint a nagy jövedelmekkel járó vezető tisztségeket.¹⁰⁴⁸ Nagy Lajos a katonáskodás alapját biztosító birtokrendszert törvényeivel is megszilárdította. A nemesi egyenlőség – már említett – kimondásával az egyes nemesi csoportok fölé emelkedett, mint valami döntőbíró (ahogyan a király évszázadok múlva az egyes politikai pártok fölé).

Lajos király törvényben tiltotta azt is, hogy egyik nemes a másik jobbágyait önhatalmúlag a maga birtokára telepítse. Emellett előírta, hogy a bárók, a nemesek, valamint az egyházak a jobbágyaik terményeinek (a bornak is) kilencedrészét pontosan behajtsák maguknak. Ezzel azt akarta megakadályozni, hogy a földesurak mások jobbágyait engedményekkel magukhoz csábítsák. Az Anjouk az uralkodói hatalommal dacoló tartományurások kialakulását nem tűrték, ugyanakkor azt már igen, hogy a bárók és ispánok a maguk hatalmát a hadra és egyéb szolgálatra fogható nemesekre is kiterjesszék, és pedig úgy, hogy szolgálatok fejében ellátást biztosítsanak nekik. Ezek a nagybirtokosi udvarokban élő nemesek, az úgynevezett familiárisok, mondhatnánk: szerződéses vazallusok. Úgy éltek, mintha egy nagy família tagjai lennének, akiknek hűségét nem szerződésszerű hűségeskü biztosítja, hanem bensőséges családi viszony és a benne rejlő szelíd erőszak. A tartományúri família a királyi família kicsinyített mása.¹⁰⁴⁹

Az állandó hadviselés felértékelte a hadra fogható román csoportokat is. A királyi udvarban teret hódított a lovagi kultúra, a lovagok páncélba burkoltan pompáztak, de a haderő javát a könnyűlovasok tették ki. A régi harcmódot nem felejtették el; ha kellett, azt színlelték, hogy megfutnak, és közben visszafelé nyilaztak.¹⁰⁵⁰ A románok olyan kiváló íjászok voltak, hogy a 15. századi történétíró szerint „a lövésről és nyílhegyről (ἀπό τοῦ βάλλειν καὶ τῆς ἀκίδος) kapták a nevüket”, a *valachus*, *vlach* nevet.¹⁰⁵¹ A katonáskodó románok jelentős része Magyarország déli részein zárt katonai kerületekben élt, Máramarosban,

1048 Villani 1909, 258.

1049 Hóman 1936. Engel 2001. Csukovits 2012.

1050 Villani 1909, 259.

1051 Bonfini 1995, 385.

Bereg és Ung megyében a maguk által választott vajdai fennhatóság alatt. És innen indultak a nemesi famíliákba, majd az udvarba, a királyi famíliába. A folyamat a 15. században teljesedett ki, amikor a társadalmi emelkedés felekezeti-váltással, felekezeti és nyelvi asszimilációval járt.

A katolikus vallást viszont Lajos király erőszakkal is terjesztette – ha kellett. De kérdés: hol? Buzgó katolikus volt, de nem elvakult. A kor szelleme szerint célszerű, ha az uralkodó és alattvalói egyazon valláson vannak. A kemény és erőszakos hittérítést szorgalmazó boszniai vikárius, Bartolomeo de Alverna 1380 táján ki is fejtette, hogy „sohasem lehetnek uraikhoz hűségesek azok, akik más hittel Isten iránt hűtlenek”.¹⁰⁵² Kétségtelen, hogy Lajos király is lojálisabbaknak tartotta a saját vallásán lévő katolikusokat, mint a keleti keresztényeket. Annál is inkább, mert egy-egy bolgár, szerb uralkodó és olykor román is az oszmánokkal szövetekezett. Az ő szemükkal nézve saját helyzetüket: két tűz között próbálták hatalmukat megszilárdítani és terjeszteni. És egymásnak kölcsönös engedményeket tettek. Lajos király itthon nem erőltette a katolikus térítést, mert a moldvai és halicsi hatalmi törekvései érdekében szüksége volt román alattvalói hűségére. A katolikus térítést a déli határokon az oszmánokkal szembeni védelemnek rendelte alá. Ennek színtere a szörényi és macsói bánság. Alverna azzal igazolta a térítő akciót, hogy sok „keresztények ellen elkövetett rossznak, rablásnak és gyilkosságnak” lehet elejét venni a térítéssel, mert a magyarországi skizmatikusok összejátszanak a velük „egy nyelvet beszélő és egy szektán lévő határokontúliakkal”.¹⁰⁵³

A király a Rómából kiküldött hittérítők tevékenységéhez biztosította a katonai erőt és hatalmi súlyt. 1351-ben kifejtette a pápának, hogy „a királyságában és királysága szomszédságában élő skizmatikusokat, filiszteusokat, [ti. muzulmánokat] kunokat, tatárokat, pogányokat és hitetleneket a szent keresztségre és a katolikus hit felvételére akarja vezetni, és számukra plébániás templomokat akar építeni, alapítani és dotálni”. A siker érdekében pedig a megtérteknek tizedmentességet kellene biztosítani, mert „eddig az említett hitetlenek a tizedfizetés miatt vonakodtak felvenni az említett hitet”. A pápaság ismerte a problémát, és

1052 Papacostea 1999, 101.

1053 Papacostea 1999, 101.

tisztában volt annak kényes jellegével. 1328-ban – Károly Róbert kérésére – már mérsékletre intette a magyar főpapokat. Most is – 1351-ben – azt tette, a tized helyett harmincadot engedélyezett. De azt is kikötötte, hogy az addigi szokásokat és kiváltságokat ne sértsék. A király a kalocsai „egyházat” nevezte meg az átértéktendők főhatóságaként, a pápa viszont a magyarországi főpapokhoz fordult. Mivel a pápai levélből a címzettek nevének egy része kiszakadt, csak az esztergomi érsek, a nagyváradai és a zágrábi püspök biztos címzett.¹⁰⁵⁴ Mindebből az következne, hogy a király Erdélyt nem akarta volna bevonni a térítésbe, vagy eleve beleértette a térítendő területbe, hiszen a gyulafehérvári püspökség a kalocsai érsekség alá tartozott? A pápa feltehetően Erdélyt is missziós területnek tekintette, ha már a nagyváradai püspököt értesítette döntéséről.

Lajos király apja, Károly Róbert minden fellépése a „szizmatikusok” ellen a Kárpátokon és a Dunán túliak ellen irányult, és nem a magyarországiak ellen.¹⁰⁵⁵ Lajos király a határhoz közelebb eső részekben már próbálkozott a térítéssel, de úgy tűnik, Erdélyben még kevésbé erőltette a hittérítést, mint a Dunához közelebb eső déli országrészekben. 1351-ben a pápa még átíratta azt az 1327-es utasítását, amelyben meghagyta a domonkosoknak, hogy keresztes háborút hirdessenek az erdélyi, boszniai és szlavóniai eretnekek ellen.¹⁰⁵⁶ Erre lehet – a mai történetírásban – egy erdélyi térítő akció elrendelését építeni,¹⁰⁵⁷ de nem érdemes. A pápa ugyanis 1327-ben sem szólított fel erőszakos térítésre, hanem csak szóbeli meggyőzésre, és aztán féléven belül megtiltotta a domonkosoknak inkvizítorok kiküldését, mert az a ferencesek feladata és előjoga volt.¹⁰⁵⁸ Erdélyi térítésről nem is tudunk, bár a stratégiaileg fontos helyeken, mint Hátszegen is, kolostorokat állítottak fel. De a hátszegi ferencesek aligha látták tanácsosnak az ortodox kenézek háborgatását. A hadakozásoknak jobban kitett csanádi katólikus egyházmegye területén Nagy Lajos tizedmentességet biztosított annak a

1054 Documenta 1977b, 40–41. Okmánytár 2008, 233.

1055 Suciú 1977, 53.

1056 Theiner 1863, 233–234.

1057 Pop 2015, 43.

1058 Urkundenbuch 1902, 412–413. <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/443> (2017-02-02). Oklevéltár 1997, 160–161. (Az oklevél kelte: Avignon, [1327.] július 1.)

Dannak, aki egykori „pogányként” felvette a keresztény hitet, és korábban nyilván tizedkötelezettség alá eső földeket birtokolt.¹⁰⁵⁹ Ez kétségtelenül valamiféle felekezeti asszimilációs ösztönzésre utal, mondhatnánk, asszimilációs készítésre, de diszkriminatív rendelkezéseknek nyoma sincs, bár a kérdés – mint látni fogjuk – vitakérdés.

Jellemző, hogy az első olyan oklevél, amely magyarországi ortodox papot említ, egyben alkalmi adómentességet biztosított neki, éspedig 1349-ben, amikor a nagyváradi püspök annak érdekében, hogy venteri birtokán „népek sokaságát” telepítse le, azt a „sajátos kegyet” helyezte kilátásba, hogy a helyi román vajda, aki egyben falusbíró volt, egy román papot (*unum presbiterum olachalem*) adómentesen alkalmazzon, „amíg akaratumknak tetszik”.¹⁰⁶⁰ 1358-ban Lackfi Miklós (Nicolaus Lath) zempléni ispán búcsút eszközölt ki a pápától annak a két Arad megyei templomnak, melyeket a saját birtokain emelt „a románok körében” azok számára, akik „e felfuvalkodott népek közül nem sokkal korábban a katolikus hitre tértek meg”.¹⁰⁶¹ A pápa egyébként akkor bizonyult nagylelkűnek, amikor 1356-ban azért engedte el a pápai tizedet, mert annak fejében Lajos királynak nemcsak a szerbiai skizmatikusok ellen kellett fellépnie, hanem az ő itáliai ellenfeleit is meg kellett fegyelmeznie. Ugyanakkor azt is a lelkére kötötte, hogy mint „Krisztus harcosa és az Úr atlétája” ne tűrje meg országában a hitetleneket és a skizmatikusokat, azért hogy „egy legyen az elmében a hit és a cselekvésben a kegyesség”.¹⁰⁶² A pápa szigorú volt a szavakban, a király pedig rugalmas a gyakorlatban.¹⁰⁶³ És minden oka megvolt rá.

Bihar még nyugodt országrész volt, Erdély keleti és déli vidékei már kevésbé, mert ezek a külhatalmi terjeszkedés bázisaként szolgáltak. Az 1340–1350-es években innen is indultak a királyi hadak a tatárok elleni harcra, aztán a szászok tagadták meg az adót és az engedelmességet, ami miatt a királynak személyesen kellett hadba szállnia. 1366-ban Erdélybe jött, és mintegy három hónap alatt bejárta az egész országrészt azzal a céllal, hogy a különböző helyi sérelmek

1059 Achim 2000, 142.

1060 Documenta 1941, 114. (Királymező, 1349. júl. 17.)

1061 Documenta 1981, 235. Vö.: Documenta 1941, 137. (Avignon, 1358. feb. 24.)

1062 Theiner 1860, 24–25.

1063 Achim 2008b, 78.

orvoslásával biztosítsa a közrendet. Érdeksérelmek pedig jócskán előfordultak, hiszen a rendiség felé haladó társadalmi változások csak sérelmekkel járhattak. A honvédelem miatt alapvetően a nemesség helyzetét kellett megszilárdítani. 1365-ben Lajos király az erdélyi nemeseknek már megerősítette azt a jogát, hogy jobbágyaik és szolgálói fölött bíraskodhassanak, leszámítva a lopást, a rablást és a súlyosabb bűneseteket, mert ezek a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak.¹⁰⁶⁴ Egy év múlva a király ezt a rendelkezést konkrét esetekben is érvényesítette,¹⁰⁶⁵ egész sor megyei és néhány székelyföldi birtokviszály ügyében döntött, majd június 28-ára keltezett oklevelében a románok ügyében hozott olyan határozatot, amelynek értelmezése körül ma is folyik némi vita. Pontosabban kétféleképpen ítélik meg vita nélkül; az egyik nézet szerint románellenes intézkedésről van szó, a másik szerint románvédőről. Hol az igazság?

A válasz az oklevél szövegében rejlik: „Lajos, Isten kegyelméből Magyarország [...] királya ezen sorainkkal mindenki tudomására akarjuk hozni, hogy mivel erdélyi földünk valamennyi nemese, hűséges híveink nap mint nap rengeteg kárt szenvednek a különböző gonosztevők, jelesen a mi földünkön élő románok merész csalárdsága, valamint ezek rendezetlen állapota és szokása miatt, ezért királyi hatalmunk teljével és különös kegyelmével azt a szabadságot adjuk meg e hűséges erdélyi földi nemeseknek is, hogy azon a földön kiirtsák és megsemmisítsék a bármelyik nemzetből, jelesen a románokból való gonosztevőket”.¹⁰⁶⁶ Ennek a szövegnek a román fordítása félreérthető. Először is amikor a rendezetlen állapot és szokás említését úgy adja vissza, hogy „életmódjuk és vad viselkedésük miatt” szenvednek kárt a nemesek. Másodszor pedig akkor, amikor „bármely nemzetből való gonosztevők, jelesen a románok” kiirtására ad jogot a király.¹⁰⁶⁷ És ha csak eddig szól az idézet, akkor románellenes királyi és nemesi megnyilvánulásnak tűnik az egész.¹⁰⁶⁸ Annál is inkább, mert a magyar történetírás egyik jelese, Szilágyi Sándor is úgy vélte, hogy „az

1064 Okmánytár 2014, 170. (Az oklevél kelte: Zólyom, 1365. nov. 6.)

1065 Okmánytár 2014, 182–183.

1066 Documenta 1994, 159. „propter... eorundemque statum simul et usum inordinatum; malefactores quarumlibet nationum, signanter olachorum...”

1067 Documenta 1994, 162.

1068 Pop–Bolovan 2013, 63.

okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sok helyt rögtönítélő bírósági szigorral van fogalmazva”.¹⁰⁶⁹ A historiográfiai naivitásnak viszont sok arca van. Ez az értelmezés az egyik.

A király Erdélyben rendet és békét akart teremteni. A rendetlenség és békétlenség a rendiesedés kísérő jelensége, és a társadalmi változás alapvetően a lesüllyedő szabad és félszabad elemeket sújtotta. A változás súlyos helyi konfliktusokkal, birtokviszályokkal, azaz a földért folyó harccal járt, és ezekből a románok sem maradhattak ki. 1344-ben a gorbóvölgyi románok megölték a kolozsmonostori apát egyik jobbágját, és ötöt megsebesítettek. 1346-ban Járai Péter alvajda és kecskési várnagy elfoglalta a gyulafehérvári káptalan – Bocsárd nevű – magyar falujának határát, és a falu mellé erőszakkal románokat telepített, velük új falut alapított. A káptalan jobbágyait Péter alvajda az általa elfoglalt erdő használata miatt is elverette, és így járt el a vajasdi egyházi birtok jobbágyaival is. 1352-ben a kecskési váruradalom románjai „ragadozó farkasokként” csaptak a felgyógyi és gáldi nemesek szőlőire. 1353-ban a csicsói várnagy „románjait és kenézeit” Kozárvár és Kérő ellen indította, ahol egy jobbágyot meg is öltek, többet megsebesítettek, egyet pedig Csicsóra hurcoltak. A megtorlás nem maradt el, ezért 1364-ben a csicsói várnagy megírta a románoknak (*olachonibus*), hogy ne féljenek, mert jön és békét teremt. 1357-ben az alparéti román vajda és emberei a bálványosi váruradalom két faluját rohanták le, és egyebek mellett ezer juhot zsákmányoltak. Majd miután az egyik megrablott falu kenéze vissza akarta szerezni az elvitt jószágot, őt is súlyosan megsebesítették. A viszályt a dobokai nemesek előadásából ismerjük, akik az okról hallgattak. Nem tudni, hogy esetleg valamelyik földesúr parancsára cselekedett-e a román vajda, vagy sem. Ugyancsak 1357-ben Doboka megyében az egyik földesúr birtokviszályban peres társa ellen a román vajda segítségét vette igénybe. 1365-ben a két Bebek testvér gazdatisztje román vajdákkal, egy kenézzel és azok embereivel (többek között egy G[y]ulával) szentpéteri jobbágyokat hurcolt Szentmihálytelkére. Hídalmásról állatokat vittek magukkal, közben aszszonyokat és szüzeket is lemeztelenítettek.¹⁰⁷⁰

1069 Szilágyi 1866, 104.

1070 Documenta 1941, 105–183.

Az 1366-os oklevél természetesen a nemeseken esett károkat emlegeti fel, de valójában földbirtokos nemések hadakoztak egymás ellen. Okkal hangsúlyozta Makkai László, aki ezen esetek anyagát feltárta, hogy az erdélyi nemesesség a maga „telepítő tevékenységével maga idézte fel a zavart”, melynek során a románok szokásjogukra hivatkoztak. Nem fogadták el a megyei bíróságok hatáskörét, és elfogott társaikat ki is szabadították a megyei hatóságok kezéből.¹⁰⁷¹ Mivel később is előfordult ilyesmi, elképzelhető, hogy korábban is. De az is megesett, hogy szabályos békeszerződést kötöttek, mint Nagyszeben város és szék 1383-ban a talmácsi románokkal, mivel a legelőhasználat miatt elszábadultak az indulatok – egészen a gyújtogatásig és a gyilkosságig. (Ezért például már azt is máglyahalálra ítélték, aki csak gyújtogatással fenyegetőzött, ha heten eskü terhe mellett rávallottak.¹⁰⁷²)

Az 1366-os rendeletben a király rögtönítélő szigora általában a büntettek ellen irányult, mert a fentebb félbeszakított idézet így folytatódik: „Bármely ember, akit lopással vagy rablással nyilvánosan vádolnak, noha nem érték tetten, az ellenkező fél az előállított embert törvényesen megölheti, abban az esetben, ha nemes, ötven nemes vallomása szükséges, ha nem nemes, ötven nem nemesé. Azt, akit nyilvánosan tetten érnek az említett bűnök valamelyikének elkövetésében, ha hét vele egyenlő rendű személy vall reá, az ellenkező fél megölheti. És ha közromán az, akit a vád alá fognak vagy tetten érnek, bármilyen közember tanúskodhat ellene, és fordítva, közromán hasonló esetben más nemzetbeli közember ellen tanúskodhat, közrománokkal vagy más közemberekkel törvényesen bizonyíthatja a vádat, ha pedig közromán valamely nemes embert nyilvánosan büntetettel vádol és nincs elég nemes a vád bizonyítására, akkor a bizonyítást nemeseikkel, vagy kenézekkel vagy közemberekkel vagy románokkal eszközölheti, összesen 50 nemes személlyel, ebben az esetben minden egyes olyan kenéz, akit királyi oklevelünkkel erősítettünk meg kenézségükben, egy igazi nemessel ér fel, a közkenéz az egy fertós falusbíróval és a közembereket vagy románokat félfertósnek tekintsék a jelzett bizonyításban, és a közromán ily módon lehet képes a vádját bizonyítani a nemes ellen, akit azokban a büntet-

1071 Makkai 1948, 52.

1072 Documenta 1941, 301.

tekben nyilvánosan tetten értek.”¹⁰⁷³ A fertó a márka negyedrésze, és egy perben a falusbíró egyedül tehette le az esküt, ha a per tárgya egy fertót ért; a közromán csak félfertós kár esetén esküdhetett egyedül. Nem nagy összeg, mert komoly perekben a főúr és a főpap esküje tíz márkát ért, a nemesé és a papé egy márkát, és a jobbágyé egy forintot.¹⁰⁷⁴

A királyi rendelet egységesítette az igazságszolgáltatást; nemes és nemes, közember és közember között nem tett különbséget, a nemes és közember közötti különbséget viszont meghatározta. Gyakorlatilag pedig a román ügynevezett leveles kenézeket a nemesekkel egyenjogúsította, és innen már csak egy lépés volt a valódi nemességbe emelkedés. (Tehát ha netán diszkrimináció után nyomozunk, akkor találunk, de nem negatív, hanem pozitív diszkriminációt.) A rendelet alapvetően az önkényeskedések ellen irányult. Leszögezte, hogy bárkit, nemest vagy közembert csak akkor lehet egy adott városban vagy faluban letartóztatni, ha az illetőt rajtakapják a tett elkövetésén. A rendelkezés megtiltotta és büntette a szemet szemért, fogat fogért önbíráskodási gyakorlatot, azt, hogy egy jogtalanságot hasonlóval toroljanak meg. Kilátásba helyezte a törvénytelen séget elkövető királyi és vajdai tisztségviselők bíróság elé állítását. A nemesek persze más eljárás alá estek, mint a közemberek, fölöttük a vajda ítélkezett. Aki viszont olyat pártol, aki király elleni hűtlenséget követ el, maga is ilyen vádnak teszi ki magát. Ebből arra lehet következtetni, hogy a király tartott az erdélyiek és havaselveiek esetleges közös fellépésétől. Legfeljebb ilyen értelemben lehetne a rendelkezést románellenesnek tartani, de ez is naivság, hiszen a hűtlenség vétke is általános volt, soha nem öltött etnikai jelleget. És ennél is nagyobb naivitás az, amely szerint az erdélyi románok diszkriminációját célozta volna a rendelet. Valójában az erdélyi románok a bizonyítás módja miatt még haszonélvezői is lettek ennek a rendelkezésnek.¹⁰⁷⁵ Az viszont kétségtelen, hogy az 1366-os királyi rendelkezés korlátozta a román szokásjogot, ugyanakkor a kenézi székek még egészen a 15. század derekáig az életformákat is szabályozó helyi szokásjog, „a román jog” szerint működhettek.

1073 Documenta 1994, 159. Kivonatolja: Okmánytár 2014, 206–207.

1074 Miskolczy 1922, 114.

1075 Diaconescu 2013, 61.

A legkorábbi adat a kenézi székek összetételére a hátszegi román ítélőszék-ről maradt fenn 1360-ból, ez Péter erdélyi alvajda ítéletlevele. Eszerint ez az ítélőszék a királyi várnagy elnöklete alatt tizenkét kenézből, hat papból és hat közrománból (*olachys popularis*) állt.¹⁰⁷⁶ És előfordult, hogy amikor a várnagy valakit lopásért maga elé akart idézni, hogy az országos jog (*regni consuetudine*) szerint ítélkezzen, a dévai vár négy körzetének kenézei és szabad románjai ellenálltak, mert a maguk törvénye szerint akartak eljárni.¹⁰⁷⁷ Olykor a helyi konfliktusokban és birtokviszályokban döntő összerdélyi közgyűléseken is vettek részt románok. Erdélyben ugyanis „nem a megye maga fejlődik autonóm közeggé, hanem a tartomány”. A király nevezte ki a vajdát, a vajda pedig a főispánokat, és a megyei nemesség az együttes közgyűléseken jött össze. És mivel ezekre meghívták a székely és szász területek vezetőit, immár vajdai közgyűlésekről beszélhetünk, és ebben az értelemben szólnak a források erdélyi regnumról, Erdélyországról.¹⁰⁷⁸ Ezek a közgyűlések elsősorban az igazságszolgáltatás fórumaként működtek, peres ügyekben döntöttek.

1355-ben az erdélyi vajda fősege alatt a tordai – bírói – közgyűlésről (*congregatio generalis*) kiadtak egy olyan oklevelet, amely hosszan sorolja fel az összehívottakat, akik főpapok, bárók, nemesek, székelyek, szászok, románok és más rendű és állású emberek. Ilyen bírói közgyűlésről, amelynek résztvevői közt románokat is említettek, még csak egyről, az 1291-es gyulafehérváriról tudunk. Ez a tordai gyűlés egy hétig ülésezett, és hat oklevele maradt fenn. A nemeseket mint résztvevőket mindig megemlíti, a székelyeket és szászokat csak az egyik oklevél említi, és kettő még a más rendű és állású embereket is. Az oklevelek birtokviszályokról szólnak; az is, amelyik a románokat említi. Ebben a vajda elrendelte, hogy a Kolozs megyei szolgabírák mérjék fel a kolozsmonostori apát birtokainak határait, és adják vissza azt, amit mások elfoglaltak tőle.¹⁰⁷⁹ Lehet-e azt állítani, hogy 1355-ben a románok még testületileg megjelenhettek, tehát még rendet alkottak, aztán pedig kirekesztették volna őket? Állítani mindent

1076 Documenta 1941, 146. Okmánytár 2014, 50–51. (Az oklevél kelte: Hátszeg, 1360. jún.1.)

1077 Documenta 1941, 233.

1078 Gábor 1908, 180–183.

1079 Documenta 1977b, 311–325. Okmánytár 2014, 286–289

lehet, de bizonyítani nem. Az az ügy, amelynek kapcsán az oklevél a tordai gyűlés résztvevői között a románokat is említi, nyilván olyan ügy lehetett, amely románokat is érintett. A diszkriminációs tézis szerint a kirekesztést az 1366-os rendelet pecsételte (volna) meg.¹⁰⁸⁰ Sőt drámai fordulatot jelentett (volna), mert az 1351-es törvény a román kenézeket „összességükben a nemességhez számította”, az 1366-os rendelet pedig „a román feudálisokat kettéosztotta”, és ezzel megakadályozta a román rendi nemzet kialakulását.¹⁰⁸¹ Más szóval az írásbeliség – az a gyakorlat, amelynek során a kenézek birtoklását királyi adománylevéllel erősítették meg – véget vetett az eredeti román feudalizmusnak.¹⁰⁸² Más képpen történt, ami történt – amint ezeknek a folyamatoknak egyik elemzője is felhívta rá a figyelmet.¹⁰⁸³

Az 1366-os királyi rendelet a kenézek jogállapotának szabályozásával a valós helyzethez igazodott, hiszen ez a kenézi társadalom már maga is erősen rétegzett volt, és most a rendelet lehetőséget kínált az örökös falubirtokos kenézek számára helyzetük megszilárdítására, valamint utat mutatott az országos tisztségek és a velük járó vagyonosodás, birtokhalmozás felé. Másképpen szólva megteremtette a státus és pozíció összhangját, a státus ugyanis rangot, a pozíció pedig társadalmi helyzetet jelent. Azzal, hogy a leveles kenézt és a nemest jogilag egyenlőnek tekintette, szélesebbé tette az utat a kenézek nemessé válása előtt. Egyelőre a leveles kenéz is (még vagy már) feltételes nemes, de a következő lépés a nemesi státus megszerzése volt, akár korábban a magyar várjobbágyok és királyi szolgák, a *serviensek* esetében.¹⁰⁸⁴ Lajos király még csak néhány román kenézt erősített meg úgy kenézi birtokában, hogy azt már teljes jogú nemesi birtoknak minősítette.

Sem ekkor, sem később a görögkeleti ortodox románok esetében a nemesítő kiváltságlevél nem utalt vallási hovatartozásra.¹⁰⁸⁵ Igaz, 1366-ban egy hónappal

1080 Ioan-Aurel Pop: Un privilegiu solemn de la 1366 și implicațiile sale. *Medievalia Transilvanica*, 1997. 1–2. sz. 69–84.

1081 Drăgan 2009, 182.

1082 Drăgan 2000, 222.

1083 Pecican 2001, 67.

1084 Andea 1996, 133. Pecican 2001, 75–76.

1085 Rusu 1997, 22.

az idézett erdélyi oklevél után a király Lippán elrendelte, hogy Keve és Krassó megyében a „szláv vagy skizmatikus papokat” vagyonukkal és családjukkal együtt sértetlenül és épségben vigyék Himfy Benedek comeshez, aki majd sorsukról rendelkezik.¹⁰⁸⁶ A királyi parancs – úgy tűnik – a Duna jobb partjáról ide menekült papokról szól, és nem általában a magyarországiakról. Emellett lenne még egy (keltezetlen) 1366-os királyi parancs, amely szerint Sebes kerületben csak hithű római katolikus őrizheti meg nemesi és kenézi birtokát. Erről az 1366-os parancsról 1428-ban a karánsebesi minoriták tudatták a királyt, sőt lehetséges, hogy éppen ők találták ki, talán éppen a király tudtával, mert azt akarták volna elérni és legitimálni, hogy a vidéken letelepedjen a német lovagrend az ország határainak megerősítésére – mint ezt a bánáti román érsekség történetében olvashatjuk.¹⁰⁸⁷ Az 1366-os (ál)parancs szellemének egyébként Zsigmond egész politikája ellentmondott.¹⁰⁸⁸

Az 1428-as oklevélbe foglalt 1366-os királyi (ál)parancsnak egyébként példamutató mozzanata annak elrendelése, hogy szombaton senki sem ehet húst, a húsevőt pedig három márka bírsággal sújtják.¹⁰⁸⁹ A német lovagrend viszont nem felelt meg a várakozásoknak. A király a rend nagymesterét, Nicolaus von Redwitzet ugyan még szőrényi bánnak is kinevezte, de ő 1429-ben olyan súlyos vereséget szenvedett el az oszmánoktól, hogy a király és a rend kölcsönösen búcsút mondtak egymásnak.¹⁰⁹⁰ Így a déli honvédelemben a románok egyre jelentősebb szerepet játszottak. Nem is lett volna őket célszerű erőszakos térítéssel zaklatni. Vajon Lajos király próbálkozott ilyesmivel?

A római katolikus hivatalos szemléletben a görögkeleti ortodoxok jogtalan birtokosoknak minősültek: *iniusti possessores*. A 14. század elején a Kelet-Európát bejáró francia domonkos szerzetes el is tűnődik azon, ha ura, Valois Károly király megszerezné Görögországot, a magyar királlyal együtt leigázhathánák „az összes skizmatikus és barbár nemzetet”, amelyek a közöttük fekvő „gazdag és

1086 Documenta 1941, 201.

1087 Suciú 1977, 52–56.

1088 Papacostea 2001, 64.

1089 Ferrendzin 1892, 127, 289.

1090 Engel 2001, 201.

szép országokat jogtalan birtokosként foglalják el”.¹⁰⁹¹ A pápai udvarban minden olyan uralkodót, aki nem ismerte el a pápa fennhatóságát, jogtalan birtokosnak tekintettek, Bizáncban pedig nem ismerték el kereszténynek a katolikusokat. VI. Kelemen pápa, aki több keresztes háborút is tervezett, élete végén, 1352-ben felelevenítette azt a tézisé, mely szerint a skizmatikus uralkodó kvázi jogbitorló.¹⁰⁹² A bizánci császár kétszer – 1355-ben, majd tizenegy év múlva szintén – hajlott a pápai fennhatóság elfogadására.¹⁰⁹³ 1366-ban erről tárgyalt Lajos királlyal Budán.

Sokan hiszik, hogy Lajos király a kenézek nemesítésével is a pápai politikát képviselte. Viszont nincs egyetlen olyan oklevél sem, amely a nemesítés feltételként kötötte volna ki a vallásváltást. Ment ez magától, a hatalomba való integráció íratlan szabálya lett. A katolikus vallásra való áttérésről egy adománylevél szól, amely megemlíti, hogy acsvai Sorbánt katolikus hitre keresztelték át, és a keresztségben a Stephanus nevet nyerte (a juhötvenedet és a disznótizedet viszont nem engedték el neki).¹⁰⁹⁴ A keresztapaságot maga a király vállalta.¹⁰⁹⁵ A katolikus hegemonia kétségtelen. A pápa 1376-ban külön meghagyja a kalocsai érseknek: ne engedje, hogy egyházi tartományában „a görög és skizmatikus papok” olyan közfeladatokat lássanak el, mint a katolikusok. Annál is inkább, mert ha ilyen „skizmatikusok a katolikusokkal gyakran társalognak, Krisztus híveinek lelkére nem kis kárral vannak”.¹⁰⁹⁶

Divatos ma a civilizációk összezsapásáról beszélni. Ezt rá lehet vetíteni a római katolikus és a bizánci-szláv kereszténység szembenállására, és olykor a magyar király és a Kárpátokon túli román vajdák viszonyára is. De vajon Magyarországra is? Ez is sikerült, és e tézis szerint úgy zajlott a „civilizációk összezsapása” Magyarországon, hogy a – „céltudatos” és „titkos” – magyar királyi politika a nemesi privilégiumokkal elválasztott egyes kenézeket és vajdákat a közrománoktól, a parasztoktól, akik „az etnikai identitás és felekezeti identi-

1091 Anonymi 2013, 89.

1092 Barbu 1998, 113.

1093 Medieval 2008, 875.

1094 Documenta 1941, 189. Okmánytár 2014, 195. (Az oklevél kelte: Kolozsvár, 1366. máj. 16.)

1095 Barbu 1998, 173.

1096 Documenta 1941, 262.

tás nevében ellenálltak”, de osztályrészük az „apartheid” lett. Az „oszd meg és uralkodj” politikája révén sok kiváló román bekerült a magyar nemességbe, de „nem sokáig. A magyar nemesekkel való amalgamációnak nem sikerült önálló »oláh« nemességet kialakítani!”¹⁰⁹⁷ A „titkos politika” célja a görögkeleti ortodoxia ellen fellépni képes román katolikus nemesség megteremtése lett volna? Ha igen, akkor posztmodern politikai spekulációról lenne szó. De lehetett szó ilyesmiről? A térítés és az átkeresztelés nyilvános volt. A végén pedig – ha jól értjük – a titkos politika az „amalgamációval” nyilvános célt ért. Viszont még nyilvánosabb a historiográfiai tanulság, éspedig az – mint a fenti idézet dokumentálja –, hogy a hagyományos interpretációs keretektől milyen nehéz kilépni, még akkor is, ha törekszünk rá. És törekszünk rá, a fenti idézetek is olyan cikkből valók, amelyek a román nyelv magyar jövevényszavainak jelentőségét méltatják objektivitásra törekvéssel és rokonszenvvel. Például nem nevez minket, magyarokat allogén népességnek, amire gyakran van példa.

Viszont Nagy Lajos politikája valóban tudatosságra, sőt tervszerűsége vall. Katonai megfontolások diktálták, ugyanis nehézfegyverzetű lovasokra volt szüksége. Ezért nemesítette meg a jól bevált harcost, akit a köznépnek kellett eltartania. Aztán ezeknek a nemeseknek, ha gyarapodni akartak, és még feljebb emelkedni, valóban előbb-utóbb katolizálniuk kellett, ugyanis a gyarapodás és státuszörzés eszköze a házasság volt. A katolikus egyház pedig a vegyesházasságra nem adta áldását. Íratlan törvény, hogy a király környezetében mozgó nemesnek előbb-utóbb követnie kellett az uralkodó vallását. Akad, aki úgy véli, hogy aki nem tért át, jobbgységba sülyedt.¹⁰⁹⁸ Ez mai logika. Mai tapasztalat ugyanis, hogy aki nem lép be valami szervezetbe, nem csinál karriert. Csak-

1097 Alexandru Niculescu: „Romania Hungarica” – Contacte lingvistice si culturale Româno-Maghiare. *Studia Universitatis Petru Maior. Philologia*, 2005. 4. sz. 18–34. Chiar dacă această politică – DIVIDE ET IMPERA! – nu a atras decât unele familii „kneziale” sau descendente din voievozi locali, ea a avut un țel (secret) bine determinat: a separa pe Românii „communis”, pe țărani „valahi” care opuneau o rezistență în numele identității etnice și confesionale („schismatici”) de Românii atrași de privilegiile economice și sociale ale „nobilării”. Au avut acces în „nobilimea” maghiară Hunyadi, Drágfy, Bánfi, Kende, Máilath, Láckfy (= Lațcu), Pálffy, Bárcsai și cîțiva alții – dar... pentru nu multă vreme. Amalgamarea cu nobilii maghiari nu reușea a se face distinctă o nobilime „valahă”! (I. m. 29.)

1098 Suttner 2009, 23.

hogy a román nemesek előbb csinálták meg nemesi karrierjüket, és aztán katolizáltak. A nemesi közeg többsége is asszimilált a fentebb jelzett tényezők kölcsönhatásának eredményeként. A jobbágyságba süllyedés, a társadalmi polarizáció térségünk egészét jellemzi. Viszont kétségtelen, hogy a katolikus térítés hatalmi eszköz is volt. A ferences kolostorok felállítása a határvidékeken a térítést szolgálta. A temesi vidéket – a román kerületeket is ideértve – ezek be is hálózták, méghozzá az obszervánsok, a szigorú ferencesek kolostorai, míg Erdélyben csak Hátszegen működött ilyen. 1270 táján egész Magyarországon mintegy huszonöt ilyen kolostor állt fenn, aztán számuk az oszmán veszély növekedésével egyenes arányban nőtt. A 15. század derekán már önálló rendtartományt alakítottak ki, amely 1475 körül már 49, 1509 táján 70 rendházat fogott át mintegy 1500–1700 szerzetessel.¹⁰⁹⁹ Nyilván térítettek, de óvatosan, és csak a nemesítéssel párhuzamosan érhettek el sikereket.

Az uralkodó ezt a nemesítési politikát követte a jászokkal, kunokkal és a szászokkal szemben is. A jászkun és különösen a szász köznép azonban meg tudta őrizni szabadságait és az autonóm területein belül a jogegyenlőséget. A szászok gazdasági fejlődése annak is tulajdonítható, hogy pénzzel váltották meg a katonáskodást, míg a szász eredetű nemesek maguk is beleolvadtak a magyar nemességbe. „A szász, oláh, kun, jász harcos elemnek az asszimilációja kétségtelen gyarapította, erősítette a magyarságot. Hadi szempontból vitathatatlanul a legjobbakat csatolta ez magához. Nyeresége azonban a másik félnek, a nemzetiségeknek veszteség, hiszen legkitűnőbb, uralomra, vezetésre termett tagjai rostálódtak ki közülük” – fejtegette Mályusz Elemér.¹¹⁰⁰ A frusztrációt is magyarázza ez az ítélet. A frusztráció pedig összeesküvés-elméletet szült.

Ha akarjuk, ha nem, minden vita alapja az őshonosság kérdése, az, hogy ki jött előbb. Az axiómából következik az összeesküvés-elmélet. Ettől nem lehet mentes a kenézvita sem. A vita a kenéz jogállása és a kenézi intézmény jellegének megítélése körül forog. A kérdés: mi lehetett a kenéz? A népvándorlást túlélő nép vezetője vagy királyi várnagy alá tartozó feltételes nemes, aki szol-

1099 Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 4. sz. 409.

1100 Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok*, 1939. 9–10. sz. 419.

gálatokkal és szolgáltatásokkal tartozik, vagy éppen mentességet élvez, népesítéstelepítő vállalkozó. A korabeli oklevelek sokféle találgatásra adnak alkalmat. Jóhiszeműséggel mindkét álláspontnak vannak hívei, de rosszhiszeműséggel is, ha a forrásértelmezésben elhomályosít az axióma. A kenézvita is – akár az őshonos folytonosság vitája – pavlovi reflexeinknek megfelelően egyesek fejében magyar–román vitává redukálódott. De ez sem ilyen egyszerű.

A magyar–román kenézvita és tétje. Konstrukciók és „valóság”

A vitát a magyarok kezdték, ők fedezték fel a kenézeket a tudomány számára. A jogtudós hilibi Gál László kezdeményezett, ő is Anonymusnak adott hitelt: Töhötöm és Gyalu magyarjai és románjai „frigyestársak”, a románok pedig részben római maradványok, részben meghívottak várórzésre, és vezetőik, a kenézek maguk is nemesek.¹¹⁰¹ Ez a vélemény megfelelt a műveltebb körök véleményének. A Hunyad megyei orvos szerint például a régi kenézek „hasznosok minden tekintetben a skóciai Hochlandban lévő klánokhoz, közvetlenül csak a vajdától függöttek, de *liber baronatus*sal nem bírtak, hanem ha különös diploma mellett, mit a Csolnokosi familia Hunyadi Jánostól nyert”¹¹⁰² (Ez a diploma egyébként hamisítványnak bizonyult.)

Gál Lászlóval szemben a kor legjelentősebb forrásgyűjtője, Kemény József azt bizonygatta, hogy a kenéz nem nemes, hanem uradalmi és falusi bíró, és amely kenéz nem lett nemes, jobbágysorba süllyedt. Ugyanakkor – hangoztatta Kemény – ez a nemzet (mármint a román) a legjobb hazafiakat, hősokeket és államférfiakat adta az országnak.¹¹⁰³ Leegyszerűsítés lenne a történeti álláspontokat csupán politikai szándékokra csupaszítani. De ki tagadná, hogy nem politikai szelek dagasztják a képzelt vagy valós történelmi tények tengerén hajózők vitorláit? A történeti ítélet háttére azonban mindig némi magyarázattal szolgál.

¹¹⁰¹ Gál 1846, 16, 19.

¹¹⁰² MTAKK, Díszművek 314. Fodor 1840, 45.

¹¹⁰³ Joseph Kemény: Über die ehemaligen Knesen u. Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen. *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, 1846. 286–335.

Gál László a szászöldi románok és szászok egyenjogúságának biztosítását kívánatosnak és méltányosnak tartotta, és ezért megidézte a történelmet, hogy lásák: a magyarok a románokat nem nyomták el, viszont a szászok már annál inkább. Kemény József viszont a szász–román vitában a szászok mellé állt, és még hamisított is.¹¹⁰⁴ Például egy olyan 1363-as oklevelet, amelyben a kenézi jog új irtványföldre vonatkozott.¹¹⁰⁵ Aztán egy 1377-es hamisítványában „tisztázta” a kenézek jogállását, amikor elbeszélte azt is, hogy a kenézek saját alattvalóikat adókkal nyomorítják, ugyanakkor földesuraiknak hűséggel és szolgáltatásokkal tartozó alattvalók ők maguk is, akik viszont kötelezettségeiket nem akarják teljesíteni.¹¹⁰⁶ Ezt a hamis oklevelet akár Max Weber-féle ideáltípusnak is lehetne tekinteni, olyan modellnek, amely a valóságban nem létezik, de a valóságosnak vélt tényeket a modell egyes elemeihez hasonlítjuk, hogy magát a valóságot jobban jellemezni tudjuk. A hamisítványban valós elem, hogy a földesúr megadóztatja parasztjait (és persze egyben védi is, hogy ne veszítse el őket), de ő nem szeret adózni. Ezt tették az országos királyi privilégiummal rendelkező nemesek. Akkor miért ne tették volna a kenézek, akik közül, aki tehette, maga is országos nemesként tehetett ezt immár törvényesen.

Valószínűleg Kemény ez esetben hitte is, amit hamisított, és hitét egy kis hamisítással támasztotta alá, a hamisítást pedig a hitével. Ma is járnak el így történészek, de még a fáradságot sem veszik, hogy olyan oklevelet hamisítsanak, amivel feladják a leckét az utókornak. Sőt még azt sem tudják, amire Kemény – a több kenézséget összefogó vajdaságokról értekezve – klasszikus érvennyel figyelmeztetett: „Egyes szavak értelmét egy közelebbi századról idősb századokra is alkalmaztatni nem örökké biztos okoskodás, mert némely szavaknak értelme a változó századok folyamata alatt gyakran változott”.¹¹⁰⁷ Kemény a kenézekről olyan meggyőzően érvelt, hogy álláspontját a modern román történetírás egyik

1104 Martyn Rady: The Forgeries of Baron József Kemény. *The Slavonic and East European Review*, 1993. 1. sz. 102–125.

1105 Okmánytár 2014, 100.

1106 Documenta 1941, 270. Holban 1981, 224–225.

1107 Kemény József: Magyar hazákban létező oláhok hajdani vajdaságaikról. *Új Magyar Múzeum*, 1854. II. k. 120.

alapító egyénisége, Ioan Bogdan is elfogadta,¹¹⁰⁸ és azóta is akadt tapasztalt kutató, akit egy-egy hamisítványa megtévesztett.¹¹⁰⁹

A dél-magyarországi román autonómiákat Pesty Frigyes fedezte fel a tudomány számára, és forrásról forrásra haladva olyan koherens történetbe foglalta, amelynek máig sincs párja.¹¹¹⁰ Nem is beszélve a térség egészének forrásfeltárásáról, amelyet aztán román kortársai is használtak.¹¹¹¹ És míg ezek Eftimie Murguval az élen a temesi bánságnak olyan történetet konstruáltak, amelyben a Tisza, a Maros és a Kárpátok határolta terület római folytonosságot őrző román országgként jelenik meg, Pesty éppen azt nyomozta, hogy a román kerületek miként illeszkedtek Temes és Krassó megye, valamint a szörényi bánság és Szörény megye szervezetébe. Nem polemizált, de tagadta, hogy az, amit a források román jognak (*jus valachicum*) neveztek, eltért volna a magyar jogszokásoktól. Sőt amikor a családi vagyon védelméről volt szó – „oláh szokás szerint” (*juxta ritum volachie*) –, még hangsúlyozta is, hogy „ezen joggyakorlat a magyar nemzetnél kétségtől megelözi azon kort is, amelyben az oláhok Magyarországra be vándoroltak”. Egyébként a román kerületekben „a birtokos nemesség ezen kerületekben, kivált a karánsebesiben és miháldiban, nyelvére, érzületére többnyire magyar volt”, és „a magyar nyelv ezen családok közt általános használatban volt, sőt még a köznép is, ha nyelvére nézve származásilag oláh volt volna is, a magyar nyelvet értette, azzal el bánni tudott, bizonyosság arra, hogy tanúvalláskor nem ritkán magyarul fejezték ki nyilatkozatukat, valamint végrendeletet, és hasonló magán természetű okiratot sokszor ezen nyelven fogalmaztak. Ez így lévén, annál kevesbé fog meglepni, ha a politikai testületek és törvényszékek hivatalos működésében a magyar nyelv használatát divatozónak találjuk”.¹¹¹² Ez az értékelés és hangvétel a kor és az 1860-as évek mérsékelt magyar nacionalizmusának a szemléletére vall. Maga a dák–római román származás sem volt

1108 Bogdan 1968, 168.

1109 Andea 1996, 143. A hamisítást leleplezte: Oklevéltár 1956, 3365.

1110 Pesty 1876.

1111 Pesty 1877. (A birtokomban lévő példányokat Ștefan Niculescu ajándékozta Atyámnak, jelezve a dedikációban, hogy a három kötet dédapja, Vasile Maniu – Eftimie Murgu harcostársa – bejegyzéseit tartalmazza.)

1112 Pesty 1876, 26, 40.

probléma. Magyar történészek elfogadták Anonymus meséjét, hogy a románok egy csata után meghódoltak a magyar vezérnek. Ennek megfelelően Szabó Károly úgy vélte, hogy különböző magyarországi román „vajdák hatóságában az oláhoknak eredeti hadi s polgári szerkezetét láthatjuk, mintegy megöröködvé, melyet a magyar hódítók nemzeti fensőbbbségek fönntartása mellett, [...] ha tán szűkebb hatáskörre szorítva is, fönntartottak”.¹¹¹³

Az 1880-as évekre a közéleti és vele a történetírói hang is durvult. A hunyadi helytörténész és oklevélgyűjtő Sólyom-Fekete Ferenc már érdesen és polemikusan fogalmazott, akár sok román kortársa: a kenéz balkáni hordavezér, a kenézség pedig „idegen csemete volt, itt bíz az nem vert mély gyökereket. És bár annyira se vert volna, mint amennyire vert”. A kenézség hűbériség, „a hűbérül kapott jószágon letelepített lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgáláivá tette s vagyonuk s életük fölött is rendelkezett”. Ezért „az oláh jobbágyság eredete jóformán itt keresendő, azt ők önként vállalták el és hozták magukkal”. A király viszont enyhíteni akarta a nyomást, felállította a közrománokat is képviselő kenézi széket, ennek befogadására Hátszegen külön királyi palota épült, és „a magyar állameszme, a magyar államhatalom kimagasló természetű nem tűrte sokáig a hűbériségnek ama szláv kinövését, sem azt nem engedhette meg a magyar emelkedettebb szempont, hogy a tulajdon oly nemű korlátozása fönálljon”, így a hűbéri kenézbirtokot felváltotta a tulajdon római jogi fogalmához közelebb álló nemesi birtok.¹¹¹⁴ Ez az indulatos vélemény már a román kenézek tudatos diszkriminációját valló román nézetekre adott válasz. Aki papírra vetette, a magyar hegemonia és a magyar állami integritás elleni veszélyt látott abban a román nemzeti ideológiában, amely az erdélyi román őshonosságot vallotta, és régi római intézmények továbbélését, amelyeket aztán a magyar királyok számoltak volna fel.

Jancsó Benedek, a román nemzeti törekvések első magyar elemzője is kemény honvédő. 1896-os nagy műve, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* véd- és vádirat. Védi a magyar politikát, és vádolja-cáfolja a ro-

¹¹¹³ Szabó 1878, 212–213.

¹¹¹⁴ Sólyom-Fekete Ferenc: Vázlatok az oláh-kenézi intézmény története- s ismertetéséhez. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, II. 1881–1883. 16–20.*

mán nemzeti történelemszemléletet. Valamiféle *Hassliebe* jellemezte a románokhoz való viszonyát. Tanfelügyelőnek készült, és mint minisztériumi tisztviselőnek meg kellett tanulnia románul, ezért hosszabb időre Bukarestbe ment, ahol 1892-ben ezt látta: „Éspedig van egy dolog, mi fájdalom, nálunk nincs. Itt minden román, még az isten is, nem úgy, mint nálunk, hol bizony csak amolyan osztrák magyarocskák vagyunk. Istenem, mikor lesz Budapest olyan magyar város, mint Bukarest oláh, pedig mondhatom, hogy itt több az idegen elem, mint Budapesten.”¹¹¹⁵ Jancsó egyébként nem szerette a Kárpátokon túli világot, nyomasztotta a luxus és a nyomor ellentéte, de nem volt zsigerből románellenes. Azt is megvalósította: „Most a román históriát olvasgatom – egy kissé nehezen megy még – és bámulva látom: mily szoros volt e két nemzet között minden tekintetben egész a XVII. [század] végéig a kapcsolat, s mily nagy a magyar műveltségi befolyás, ősi bűnünk szerint figyelembe se vesszük, mit írnak a román historikusok. [...] Nem lehetetlen, hogy idővel felcsapok oláh–magyar historikusnak.”¹¹¹⁶

Az is különös ironiája a sorsnak, hogy mivel Jancsó a magát sovínisztának valló miniszterelnök, Bánffy Dezső bizalmasa volt, az 1910-es években – egy magánlevélben – őszintén szorgalmazta a magyar kormányzati politika radikális megváltoztatását a demokratikus alapon lehetséges megbékélés érdekében. Nagy műve rossz és jó részletekben egyaránt gazdag. Kárhoztatta a román értelmiségit, és dicsérte a román parasztot. Nála a tömeges román bevándorlás még a 18. században is tart, amikor erre az időszakra a gondos forráselemzés már ennek képtelenségét mutatja.¹¹¹⁷ Viszont nagy művében azt is kifejtette, hogy a 14–15. század folyamán az erdélyi és dél-magyarországi román kerületek milyen értékesnek bizonyultak az ország déli határainak védelmében. „A helyzet arra kényszerítette e királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített oláhságot fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyverviselés e korban tekintélyt biztosító és sok előnyt nyújtó dolog volt, a vajdák és kenézek szívesen vállalkoznak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyveresre volt szükség, kik felett szükség esetén a várak parancsnokai azonnal rendelkezhes-

1115 OSZKK, Levelestár, Jancsó Benedek levele Jakab Ödönhöz, 65. 1892. ápr. 24.

1116 MTAKK, Ms. 5162/502. Jancsó Benedek levele Márki Sándornak. 1892. márc. 27.

1117 Demográfia 2013.

senek, bele vonják azokat a kenézeket is e szolgálatba, kik nem a várjóságokon voltak letelepítve, hanem oláh földeknek nevezett irtványokon. Így fejlődik ki, külön-külön mindenik vár körül egy oláh kerület, amelyeket aztán V. László király a mai Krassó-Szörényben egy közigazgatási egésszé egyesít. Az oláh kerületek szervezete tehát nem maradványa valami régi római vagy román katonai intézménynek vagy előbb bírt politikai jognak, hanem eredménye egyszerűen a viszonyok által teremtett fejlődésnek.”¹¹¹⁸

Azt, hogy miként és mikor települt volna meg a románság a várbirtokokon és azok körzeteiben, nem lehet pontosan rekonstruálni. Temes és Krassó megyében, illetve a szörényi bánságban az Anjou királyi hatalom szervezte meg ezeket a körzeteket.¹¹¹⁹ Okleveleink már erősen rétegzett és erős helyi hatalommal rendelkező kenézi világokról szólnak. A máramarosi és hátszegi román világ kenézeit gyakran kis feudálisoknak nevezik, jobb terminus híján. Az erősebb kenézek ugyanis a jövedelmek behajtásával tartoztak a várnak, és adott esetben katonai szolgálattal.¹¹²⁰ Az elszegényedő kenézek pedig szabadparaszti sorba süllyedtek. És ezt a kis „feudalizmust” a nagyobb, a királyi „feudalizmus” foglalta magába. Jancsó Benedek viszont jól érzékelte, hogy az ország legveszélyeztetettebb határvidékén még meg is erősödött a kenézek autonómiája. Pontosabban a 15. században Temes megye dombvidékein, Hunyad megyében viszont a dévai várbirtokból még osztogattak. 1362-ben Lajos király Musad (Muşat) fiának, Ladislaus comesnek és fiainak adományozta a dévai várkerületbeli Zalasdot, és ennek népeit fel is mentette a királyi adók alól, mellyel addig úgy tartoztak, mint a szomszédos vidék román falvai.¹¹²¹

A két világháború között készült nagy *Magyar történet* történelmünk áttekintése jegyében koherens fejlődéstörténetet nyújt. Szerzője, Hóman Bálint vérbeli történész és elbeszélő, aki az 1940-es években végzetesen belekeverte magát a politikába. Mégis van valami szomorúan mulatságos abban, hogy olykor szinte lelkesen hangoztatja a román szenvedéstörténeti sémákat, amelyeket,

1118 Jancsó 1896, 242.

1119 Achim 2000, 170.

1120 Popa 1988, 161.

1121 Documenta 1941, 157–161.

mint láttuk, jobb román történészek örök nyugalomba helyeztek. Így megtudjuk, hogy Lajos királyunk nem tűrhette azt, hogy a délvidéki románok görögkeleti papokat kezdtek hozni, és „1366-ban az összes skizmatikus papokat elűzte. A délvidéken kialakult oláh kerületek némelyikét – így a hátszegi, karánsebesi, miháldi (mehádiai), komjáti kerületeket – erélyesen megtisztította a skizmától, a betelepülés, a helyben lakás és a kenézi adomány előfeltételül állítva fel a katolikus hit elfogadását és gyakorlását. Más kerületekben s az északkeleten kialakult vajdaságokban inkább az egyéni térítés eszközeivel élt. Minoriták, többnyire az oláhok nyelvét könnyen elsajátító olasz szerzetesek mentek ki a nép közé. A kenézeket – kit meggyőzéssel, kit meg nemesi kiváltságok, birtokadományok ígéretével – csalogatták a latin egyház hűségére, az ó-hiten maradt köznép pedig elvonták a havaselvi és moldovai skizmatikus püspökök hatósága alól”. Aki ilyesmit írt, mintha azt akarta volna felmutatni, hogy milyen volt vagy lehetett volna a jó magyar asszimilációs politika.

De aztán keserűen megvallja: „A magyar főpapoknak a lelki gondozásuk alá került oláhokkal szemben tanúsított magatartása azonban legkevesbé sem volt alkalmas a nép hitének és bizalmának megszilárdítására. A pápa és király hiába intették őket tizedköveteléseik mérséklésére, szavuk a pusztában hangzott el s a görög egyházban szokatlan adóteher viselésére kényszerített oláhság elfordult a »magyar vallástól.« XI. Gergely pápa ezért 1374-ben külön magyarországi oláh katolikus püspökség felállítását vette tervbe, de ez a szándéka is megbukott a magyar főpapság ellenállásán. Az oláhság egész tömegének megtérítéséről le kellett mondani s alig két évtized múltán végső reménye is megsemmisült az uniónak.”¹¹²² 1370-ben a szereti püspökséget állították fel, és ha Moldvát Magyarország részének tekintjük, akkor ez igaz lehetne, de Moldova már nem tekintette magát annak. Egyébként a magyar nemesek azért nem erőltették a hittérítést, mert szükségük volt a jobbágyokra, hiszen a korban a nemesek éppen egymás jobbágyait akarták megszerezni, ezért olykor kemény fegyveres összetűzésekbe is keveredtek, és amelyik földesúr ilyen helyzetben komolyan veszi a térítést, az alulmarad a munkaerőért folyó harcban.

¹¹²² Hóman 1936, 243.

Hóman szerint az oszmán-török balkáni előnyomulás újabb és újabb román betelepedéssel párosult. Jöttek a románok kenézeikkel az élen. „Ezek a – személyeivekből, a kenézi intézmény bolgár-szláv eredetéből és bulgáriai, havaseli analógiákból következtenve jobbra bolgár, szláv, kun-besenyő eredetű – kenézek (*kenezii valachi*) a pásztorkodó oláhok egy-egy települő csoportjának, közösségének bírái, katonai és közigazgatási előljárai voltak s maguk már földműves gazdálkodást folytattak. A betelepüléskor ők egyezkedtek és állapodtak meg a királyi közegekkel a település feltételei tekintetében, ők hajtották és szolgáltaták be a szállásuk körzetébe, vagyis kenézségükhöz tartozó szabad pásztornéptől járó ötvened-adót, ők gondoskodtak teljes felelősség mellett a vállalt katonai kötelezettségek pontos teljesítéséről.”¹¹²³ Van ebben némi csúsztatás. A nevek alaposabb elemzése még várat magára.¹¹²⁴ Hóman nem részletezte, miként lehetett pásztorokkal földművelést folytatni. És nem ismerünk olyan oklevelet sem, amelyben világosan leírják, honnan települt be az a kenéz, aki egyezkedett. Okleveleink a kenézi szolgáltatásokról szólnak, és kisebb részük telepítésről. Nehéz tisztázni, milyen lehetett a kirajzás és a bevándorlás aránya, annál is inkább, mert a király a Szörénységet saját országa részének tekintette. Az elbeszélő saját elbeszélésének harmóniáját és esztétikáját nem zavarta meg ilyen részletekkel. A történet ment a maga útján.

„Az ország belsejében kenéz és vajda néven szereplő telepesbíráik (solteszeik) vezetésével vármegyei területre telepített oláhok, más szabad telepesek módjára illeszkedtek be a társadalom és közigazgatás szervezetébe s a XIV. század folyamán azokkal együtt olvadtak be az egységes jobbágy-paraszti osztályba. Nem így a határvidéken. Ott a királyi hatalom katonai célokra használta fel a keleti végeket még mindig nyugtalanító tatárok szokásait és harcmodorát tapasztalatból ismerő s a tatárokból esküdt ellenségét látó, nyers erkölcsű, bosszúra éhes és a hegyvidéki cselvető harcra kiválóan alkalmas havasi pásztornépet. E hivatásukhoz képest szélesebb körű önkormányzatot biztosított számukra s a Balkán-

¹¹²³ Hóman 1936, 290.

¹¹²⁴ Nagy Levente: Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások. *Névtani Értesítő*, 2015, 37. sz. 221–237.

ról magukkal hozott társadalmi és közigazgatási szervezetüket érin-
tetlenül illesztette be a magyar határvidéki közigazgatás szervezetébe.
A temesi és krassai oláhok a szörényi bán, majd meg a temesi főispán, a
hunyadi-, szeben-, fogaras-, brassóvidékiek az erdélyi vajda, a máramar-
os-ung-beregi telepések a vármegyei főispánok hatósága alá kerültek,
a nemesi vármegye autonóm hatóságának azonban nem lettek alávetve.
A délvidéken egy-egy királyi várral a központjukban külön oláh kerü-
letek (*districtus, provincia valachicalis*) keletkeztek s e kerületek népe
az illetékes királyi főtisztviselőt – a bánt, vajdát, főispánt – helyettesítő
magyar várnagyok állandó felügyelete és ellenőrzése mellett működő s
a nemesi vármegye kormányzatára emlékeztető kerületi önkormány-
zatok hatósága alá tartozott. A fogarasi, omlási, hátszegi, jófői, dévai,
hunyadi, borzafői, krassófői, kövesdi, mihálldi, almási, lugosi, komjáti,
turdi, ikusi, zsidóvári, béli, zsupáni, suggyai és világosvári oláh kerüle-
tekben a várnagy oldalán tizenkét esküdt kenéz látott törvényt. Fonto-
sabb kérdések felmerülése esetén maguk a főmértóságok, vagy nevük-
ben a várnagyok tartottak a vármegyék nádori közgyűléseihez hasonló
egyetemes törvénylátó gyűléseket (*generalis congregatio*), hol a kené-
zi széket az oláh köznépből választott esküdt székülőkkel egészítették
ki. Az északkeleti határon megtelepedett oláhoknak még kiterjedtebb
önkormányzatuk volt. Itt Nagy Lajos uralkodása idejében magyar vár-
nagyok helyett a vármegyében lakó összes oláhok által választott má-
ramarosi, ungi, beregi vajdák álltak az önkormányzat élén; ilyen vajda
volt Moldovában is Drágos és Szász, mielőtt Bogdán a független oláh
vajdaságot megalapította volna.

A régen kialakult országos szervezetbe organikusan beilleszkedő oláh
kerületi közigazgatás hatósága minden ott lakó oláhra kiterjedt, az auto-
nóm hatalom azonban egy osztálynak, a kenézekének kezében volt. [...] Magyar jogfelfogás szerint tehát katonáskodó familiárisok felett rendel-
kező királyi hűbéres vitézek voltak. [ti. a kenézek] Kenézségük kezdetben
ideiglenes jellegű, bármikor visszavonható és másra átruházható királyi
hűbér volt s ebben különbözött a kun szálláskapitányok örökhűbér-jel-
legű kapitányságaitól. Mivel azonban a királyi hűbérúr ritkán, leginkább

csak hűtlenség esetében élt visszavonási jogával, a kenézi tiszt örökössé lett a telepítő kenézek családjában s ezek – a kun kapitányokhoz hasonlóan – születési nemességgént helyezkedtek el az oláh társadalom felső szintjén. Az örökhűbéres nemesi osztállyá alakuló kenézekkel szemben közoláhnak (*valachus populanus*) nevezett, nyaranta a hegyekben legeltető, télvíz idején a kenézek szállása körül fekvő kezdetleges falvaiba visszavonuló szabad pásztornép – a sátorlakó falusi kunokhoz hasonlóan – kenézségenként megállapított számban katonáskodott és mintegy földbérül birkaszaporulata ötvenedrészében, más állatok szaporulatának tizedében vagy más kulcs szerint meghatározott földesúri terményadót fizetett, de minden más adózás alól mentesítve volt. A kenézek hűbértartóknak dolgozó legalsóbb népelem, melyet a pásztor oláhval szemben románnak (*rumin, rumun*) is mondtak, más földesúri jobbágyságok módjára adózott urának és a kerületi vár várnagyának.

A rétegződés hasonló a kunokéhoz és jászokéhoz s a fejlődés is hasonló irányt vett. A kenézek – akárcsak a kun kapitányok – hűbérük örökös birtokká változtatására, a nemesi rang és nemesi jogok megszerzésére törekedtek s e törekvésük támogatásra talált a megtérítésükön fáradozó központi hatalomnál. Különösen Nagy Lajos fejtett ki itt is, mint mindenütt, nagy buzgalmat a térítésben s a siker érdekében kiváltságok osztogatásától sem tartózkodott. Némely kerületekben – így a hátszegi, karánsebesi, lugosi, miháldi (mehádiai), komjáti distriktusban – a katolizálás előfeltételévé lett minden kenézi adomány, sőt utóbb a helyben lakásnak is, minek ellenében e kerületek kenézei a XIII. századi nemes serviensekéhez hasonló nemes-kenézi rangot kaptak. Másutt egyéni térítés folyt és az olasz minoriták céltudatos térítőmunkája hamarosan nagy eredményekkel járt. A jórészt bolgár-, szláv-, kuneredetű s most katolikus hitre tért kenézek azután sorra egyéni birtokadományt szereztek kenézi hűbértartókukra s a korábban kenézi hatóságuk alá tartozó köznépet – a szabad pásztorokat csakúgy, mint a földműveseket – földesúri hatóságuk alá vetették s már mint magyar nemesek beolvadtak, felszívódtak a magyar köznemességbe. A kenézzsármazású törzsökös magyar főnemesi és köznemesi nemzetségek hosszú sorának – a

béltelki Drágfy, malomvizi Kendefi, gerlistyei Gerliczi, karánsebesi Fiáth, kisilosvai Ilosvai, nagyilosvai Kisfalusi, bilkei Lipcsei, dolhai Petrovai, ruszkovai Dolhai, apasai Méhelyi, gyulafalvi Gyulafalvi, csulai Móré, nádasdi Ungor, ponori Török, dobozi Dánfi, szaploncai Szaplonczai; demsusi Morsinai, csolnokosi Csolnokosi, mutnoki Zayk és más családoknak – esete bizonyítja, hogy e beolvadási és magyarosodási folyamat mily gyorsan és alaposan ment végbe. A korai településű kenézcsaládok ivadékai közül csak kevesen – így az apasai Mihályi, apasai Vlád, sajói Mán, petrovai Biláskó és más családok – maradtak meg, vagy tértek vissza később oláh környezetük hatása alatt oláhoknak. A többség elmagyarosodott. Asszonyaikat többnyire magyar családokból vették; így az Ilosvai családfe első ízein Dávidházi, Komlósi, Kende, Nagymihályi, Tibai, Morvai (Rákóczi), Semsei, Nádasdi leányok nevével találkozunk. A társas életben, megyei közéletben, katonaeletben magyar környezet hatása alá, hitéletükben magyar káptalanok iskoláiban nevelt, magyarul prédikáló, oktató, gyóntató magyar papok gondozása alá kerültek. A birtokos nemes-úrrá lett kenézivadékokat a korábbi osztálykülönbségen túl a nemzetiségi és vallási különbség mély szakadékaival választották el a földesúri hatósága alá került oláh köznéptől, mely feltartóztatlanul süllyedt alá a paraszt-jobbágyok színvonalára s hozzá oly korban, mikor már az egész jobbágyosztály a fokozatos gazdasági süllyedés útját járta. Hasonló sors jutott osztályrészüln a nemesi rangot nem nyert kenézek ivadékainak is, kiknek tisztsége hovatovább a telepesbírák (soltészek), majd meg a közönséges falusi jobbágybírák tisztének színvonalára hanyatlott alá.”¹¹²⁵

Mind a magyar, mind a román elbeszélésben a kenézek állnak az élen. Az 1920–1930-as évek magyar elbeszéléseiben az asszimilációs diadalmenet élén haladnak, a románban viszont a disszimilációs gyászmenet élén. Az asszimiláció kétségtelen folyamatát aztán még sikerült alaposabban is megolajozni további faji spekulációval. Azzal, hogy a kenézek török eredetét még erősebben

¹¹²⁵ Hóman 1936, 290–291.

kidomborították, és pedig kétségtelenül török nevek – Aldomir, Bay, Chakan, Harambasa, Idomer, Kaba, Kuman (Koman), Tatar, Tivan – alapján. Ez „a kenéz tehát harcos, parancsoló vezető, pásztornépe pedig engedelmeskedő nyáj volt”. És így „a magyarság [...] a románság betelepülésekor nem homogén, egyöntetű románsággal került szembe, hanem egy török fajú vezető elemmel és egy vlah pásztorelemmel”. Ezért „könnyű volt a szintén jórészt török etnikumú magyar nemességnek és a román kenézcsaládoknak érzelmileg összekapcsolódni, hiszen egyforma származás és harci erények voltak a sajátosságaik, de könnyű volt össze is olvadniuk, azaz a kenézeknek asszimilálódni”.¹¹²⁶ A kenézség az 1930-as évek végén mint valami eredendő bűn jelenik meg, mert miközben a királyi hatalom nemzetiségi autonómiát szeretne biztosítani, „az oláhság a kenézek és közoláhok balkáni megkülönböztetését hozta magával új hazájába, s ez lehetetlenné tette, hogy a magyar hatalom által ajándékozott autonómia valósággá váljék”. A kenéz tárgyalta a királyi, a földesúri és az egyházi hatalommal, vonzotta a helyhez kötött élet és a „nemesi életforma szabadsága és gazdagsága. Nekik tehát nem kell autonómia, a primitív köznép pedig nem képes felfogni és kihasználni annak lehetőségeit”.¹¹²⁷ Ugyanekkor ugyanezt egy román történész – természetesen Anonymus alapján állva – tárgyilagosan így látta: a magyar királyok csak a kenézekkel tárgyalhattak, mert ezek rendelkeztek egyedül „az ehhez szükséges jogi individualizmussal, az ő kezükben összpontosult a klán fölötti hatalom, csak nekik volt meg az az erejük, ami minden jog és szerződéses viszony alapja”.¹¹²⁸

A magyar elbeszélés – eltekintve a kisebb-nagyobb belső ellentmondásoktól – a román világok integrált jellegét és autonómiáit és a társadalmi átrétegződést jobban megjelenítette, mint a román, jobban be tudta illeszteni az országos fejlődés egészébe. És ennek oka az is, hogy magyar történészek kezdték feltárni az idevágó források javát. És folytatták. Fekete Nagy Antal és Makkai László – a maga nemében egyedülálló, már hivatkozott – dokumentumkiadását azok a román történészek is használják, akik egyébként szidják.

1126 Mályusz 2002, 189.

1127 Deér 1991, 214.

1128 Arion 1938, 102.

A magyar történetírásban Makkai László ástott a legmélyebbre, amikor választ keresett arra a kérdésre, hogy miért nem alakult ki Erdélyben román rendi nemzet. Az 1943-as helyzetnek megfelelő elemzésében kategorikusan leszögezte, hogy „ha a románok is egész tömegükben a hasonló nemzetiségi autonómiák kialakulásának korában érkeztek volna [mint a székelyek és a szászok], egységes renddé való fejlődésük aligha ütközik akadályokba, mivel azonban bevándorlásuk súlya a 14. századra esik, kénytelenek voltak az adott keretek közé illeszkedni s, amint látni fogjuk, a nemesi vagy a jobbágyi osztályba olvadni”. Továbbá: „Ha a románságban élt volna valamelyes nemzeti vagy rendi öntudat, bizonyára semmi akadály nem lett volna, hogy a székelyek és a szászok mintájára negyedik »nemzet«-ként illeszkedjenek bele a középkori Erdély rendi társadalmába, mint ahogy királyaink kezdetben az »oláh« elnevezés alatt nem csupán egy bizonyos etnikai egységet, hanem sajátos jogállású rendi csoportot értettek, s ennek megfelelően szervezték meg a várkerületeknek egyedeiben is egyenjogú román társadalmát s csak midőn meggyőződtek a nyugati társadalmi kategóriák jelentőségét felfogni s ezáltal saját érdekeiket szolgálni nem tudó román tömegek önkormányzat vitelére való alkalmatlanságáról, siettették az értékesebb elemeknek a magyar nemességbe való beolvadását. Az éles kettéválás, mely a román társadalomban így bekövetkezett, a székelyeknél sohasem történhetett meg s a székely személyes szabadság, ha gyakorlatilag sok korlátozást is szenvedett az idők folyamán, egészen 1848-ig törvényes elismerésben részesült, mikor Magyarország minden lakosának törvény előtti egyenjogúsága megvalósulásával értelmét veszítette.”¹¹²⁹

Ugyanez a szerző az 1980-as években ezt a nézetét is revízió alá vette, kiiktatta a románok éretlenségéről vallott képzetet, amellyel akkor valamiféle revánsot vett az akkori magyarellenes román történeti képzetek elburjánzása miatt. A revizionista nézet már magyarázat és természetesen válasz, de tudományos és nem egyszerűen polemikus válasz a diszkriminációs tézisre: „Román rendi »nemzet« pedig egyáltalán nem is létezett, mert kialakulását a vajdáknak és a kenézeknek közrendű társaik fölé kerekedése s ezzel a román »szabadság« megszűnése meg-

¹¹²⁹ Makkai 1943, 351, 431.

akadályozta.” Ehhez persze kellett a királyi akarat. Viszont: „A székely és szász eredetű nemességtől a román nemeseket elsősorban az különbözteti meg, hogy míg az előbbieket a nemességet biztosító birtokot a székely és szász területen kívül, a megyékben kapták, addig a román vajdák és kenézek arra a birtokra kaptak nemesi jogot jelentő adományt, melyet addig tisztviselőként kezeltek. Ennek a körülménynek viszont az volt a szükséges velejárója, hogy a közrománok elvesztették személyi szabadságukat, s a nemesített vajdák és kenézek jobbágyaivá lettek. A román köznép néhány szórványos ellenszegülési kísérlet után beletörődött sorsába. A királynak nem állott érdekében a katonai szolgálatot amúgy sem teljesítő közrománok szabadságát a katonáskodó vajdák és kenézek ellen megvédeni, s így a románság a középkor végén nagy tömegeiben már részben a magyar vagy szász, részben pedig a soraiból kiemelkedett román nemesség jobbágya volt. Ez az oka annak is, hogy külön román rendi »nemzet« nem alakulhatott ki, hiszen a jobbágyság, bármilyen nemzetiségű volt is, politikai jogokkal nem bírt, a nemesség pedig, ugyancsak nemzetiségi különbség nélkül, egyetlen nemzetet alkotott.”¹¹³⁰ És így a román nemesek jelentős része asszimilálódott.

A diszkriminációs tézisre adott polemikus magyar válasz is megszületett: „Román vajdák fel tudtak emelkedni a magyarországi elitbe, illetve román kerületek olyan jogosítványokat kaptak, mint amilyen a nemesi megyéket illette meg. A román pásztorok lesüllyesztésében és nekik adózó jobbággyá tételében legtöbbször nem a magyar állam volt a »ludas«, hanem saját vezető rétegük, kenézeik és vajdáik. Minden alapot nélkülöznek azok a képzelgések, hogy a magyar földesúr végletekig kizsákmányolta román jobbágyságát. Annak a fejleménynek az okát, hogy a románság végül is Magyarországon (Erdélyben) nem kapott helyet a rendiségben, éppen nem a Magyar Királyság »románellenességében« látom, hanem a román eredetű nemesség kétlelkűségében. Ez egyfelől megőrizte vallását és nyelvét (még ha tett is engedményeket a katolicizmusnak és a magyar nyelvnek), de másfelől nem állt a román népe élére. Inkább vállalta a kényelmesebb utat, a magyarországi nemesség különböző polcaira való betagozódást. A román eredetű vajda és kenéz előbbre valónak tartotta magyar

¹¹³⁰ Makkai 1988, 344. Hasonlóképpen: Rady 2000, 67.

illeszkedése erősítését, semmint román kötődése következetes érvényesítését. Ugyanakkor a románság rendiségből való kimaradásának bizonyonnyal oka volt az is, hogy a vezető nélkül maradt román népcsoportok nem bizonyultak igazán értékesnek a hatalmi elit számára. Bár kezdetben (a 13. században) a románok harcos és határvédő feladatot is elláttak a Magyar Királyságon belül, de újabb és újabb bevándorló tömegeik már »csak« pásztorok, majdan pedig parasztok voltak.¹¹³¹ Ez az idézet is jelzi, hogy minél leegyszerűsítőbb és polemikusabb jellegű egy nézet, annál erősebb a hajdani valóság mai politikai fogalmakba és jellegzetes magyar szófordulatokba (mint a „ludas”) csomagolására való készítés és a polemizáló félreecsúszás lehetősége.

Ha ezeken a téziseken elmerengünk, láthatjuk, hogy mindegyikben vannak olyan elemek, amelyek erős érzelmi reakciót válthatnak ki. Az olvasó úgy érezheti, valamiféle felelősség terhe nehezedik rá. A magyar olvasó – a román tézis szerint – az elnyomók utódja. A román olvasó pedig a magyar polemikus téziséből megtudhatja, hogy népe a pásztori életforma miatt közösségi autonómiára alkalmatlannak bizonyult, elitje pedig kétlelkű, sőt áruló. Ha ezt nem magyar mondaná, hanem román, az a román öngyűlölet találó megfogalmazása lehetne. Egyébként a tudatlan román olvasó még a románok pásztorrá minősítése miatt is felháborodik, ha nem tudatlan, akkor mosolyog. Persze van valami kétlelkűség a román pásztorkodás megítélésében. Van, aki rögtön hevesen tiltakozik a lepásztorozás ellen, de lehet a szükségből erényt csinálni. Mert „a románok az egyetlenek, akik juhötveneddal és tetryinával (óvadékkal) tartoztak a királyságnak (az államnak). A juhadónak ez az általános jellege szintén jelzi a középkori Erdély román jellegét”.¹¹³² Ahol juhadó van, ott pásztor is van. Vagy nincs. A juhtartás egyik formája a legelőváltó, transzhumáló pásztorkodás volt: nyaranta a hegyvidéken, telente a síkvidékeken legeltettek. Az Erdélyi-érchegységéből például a Mezőségre is. Erre utal az, hogy 1461-ben hat megye kétszáz falujában összeírták a juhötvened mértékét, és a Mezőségen még volt két falu, ahol abban az évben nem jelentek meg „a románok”.¹¹³³

1131 Kristó 2003, 217–218.

1132 Pop 1991, 28.

1133 Păclișanu 1960, 601–602.

Csakhogynincs tisztán pásztor- és földművelő falu, ez azonban nem jelenti azt, hogy a tevékenységek súlypontja ne lehetne a pásztorkodás vagy a földművelés. 1354-ben a széki királyi kamarás tisztje Vos (Wass) Miklós román jobbágytól 200 juhot, két lovat, két ökröt és 36 disznót hajtott el.¹¹³⁴ Alighanem gazdag jobbágy lehetett az illető, de a zsákmányolt jószág összetétele jelez bizonyos arányokat. Az említett magyar revizionista nézet el is veti a pásztorkodás abszolutizálását még a legelőváltó pásztorkodás esetében is: „A transzhumáló pásztorkodás nem zárja ki, sőt feltételezi a földművelésnek bizonyos, magas hegyi teraszokon folytatható elemeit, mint azt ilyen teraszok mindmáig észlelhető léte az erdélyi hegyvidékeken is megerősíti.”¹¹³⁵ A pásztorkodás olyannyira román mesterség volt, hogy a vlach népnév a pásztor szinonimája lett, magyarországi vlachok között délszláv, lengyel, rutén, magyar is olykor előfordult. Máramarosi „valachalis” települések nem egy esetben rutének.¹¹³⁶

Ami pedig a kenézi intézmény létrejöttét és működését illeti, éppen a hátszegi és máramarosi román világ monográfiája hangsúlyozza további kutatások szükségességét.¹¹³⁷ Annál is inkább, mert román szerző is írt olyasmit, amit csak magyar szerző gondolt tovább. Ez a román szerző Silviu Dragomir, aki elkötelezett nemzeti álláspontot képviselt. 1949-től 1955-ig börtönbe is zárták, 1959-ben viszont közzétehetette egyik átdolgozott régi munkáját a balkáni románokról, pontosabban vlachokról. Akkor a balkáni románokat vlahnak kellett nevezni, hogy a déli szomszédok ne vegyék belügyeikbe való beavatkozásnak, ha a vlachokat annak nevezik, amik, vagyis románok. Dragomir az erdélyi kenéziséget „a magyar feudális rendszer sajátos alkotásának” tartotta, amely nem rokonítható a balkánival. Ha a románok a szlávokkal való első érintkezés nyomán vették volna át a kenéz szót, akkor az szervesült volna a román nyelvben. „De nem ez történt. Idegen maradt, eltérően a *voievod*, *logofăt*, *vornic*, *crainic*, sőt a *staroste* megnevezéstől, amelyek emlékét a nép tisztán megőrizte ősi folklórjában.”¹¹³⁸ A *logofăt* görög eredetű szó, ’kancellárt, hivatalfőnököt, írnokot’

1134 Documenta 1977b, 269.

1135 Makkai 1988, 301.

1136 Szabó 1937, 104, 121.

1137 Popa 1988, 157.

1138 Dragomir 1959, 117.

jelent. A *vornic* szláv eredetű szó, 'a vajdai udvar első embere'. A *crainic* szláv eredetű szó, 'a Kárpátokon túli hírvivő', a magyarországi román autonóm kerületekben olyan szerepet játszott, mint a megyékben a szolgabíró. A *staroste* szláv eredetű szó, Moldvában a határszéli kerületek vezetője; aztán a céhek vezetőjét is *starosténak* nevezték. A népi világban leánykérő. A *kenéz* szó a Kárpátokon túl szlávós formában élt, a magyarországi román népnyelvben viszont a *kenéz* a magyarból átvett *chinez*. Igaz, olykor a templomok feliratain is olvasható a szláv *cneaz* vagy *cnaz*, de ez ritka kivétel; a falubirtokos és templomalapító *kenézek* magukat az ugyancsak szerbből átvett *zsupánnak* nevezték. Két jelentős román nyelvész véleménye szerint a 10. századtól felvonuló román pásztorcsoportok a Dunától északra élő szlávokra telepedtek rá,¹¹³⁹ és így a román főnökök új alattvalóik előjáróinak helyét foglalták el, átvéve rangjuk megnevezését is.¹¹⁴⁰ A *zsupán* talán még jobban is hangzott, mint a *kenéz*, mert ez utóbbi a várnagyoktól való függőségre utalt, míg a *zsupán* a havaselvi és a szerbiai világban teljes jogú nemes.

„De – írja Makkai László – bárhogyan is nevezték addig magukat a román vezetők, az a tény, hogy feletteseik, a magyar közigazgatás képviselői a helyi szláv lakosság előjáróit régóta jelölő névvel »kenéz«-nek hívták őket, döntő súllyal esett latba, mert vezető szerepük fennmaradása nem annyira a vezetett csoport bizalmától függött, hiszen állásuknak családjukban való továbbörökítése és anyagi megalapozottsága amúgy is biztosította azt, hanem inkább a magyar király vagy megbízottjai megerősítésétől. Így a »kenéz« elnevezés egyúttal helyzetüknek felülről való elismertetését jelképezte, s készségesen cserélték fel régi, mint láttuk, nem is megállapodott rangjelző nevükkel. Hasonló úton juthatott a románsághoz a több *kenézség* fölött rendelkező vezető jelölő »vajda« (*vojvoda*) név is, mely a balkáni románoknál nem fordul elő, csak a magyar király országaiban. Joggal következtethetjük, hogy a magyarok által már a honfoglaláskor megismert s az erdélyi vajdával kapcsolatban régóta használt szláv kifejezést is

1139 Andrei Măgureanu: Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie. http://www.scivajournal.ro/pdf/sciva%203-4_2007/06.pdf (2017-03-02)

1140 Makkai 1948, 23.

először magyarok alkalmazták a magyar hatóságok által megszervezett román határőrkerületek önkormányzatát képviselő román főtisztviselőre.”¹¹⁴¹

A kenézvita eleve beépül abba az interpretációs keretbe, amelynek alapja a válasz a kérdésre: ki volt előbb? A vita álláspontjai két pólus körül mozognak, az egyiken identitás- és pozícióerősítő összeesküvés-elméletek sorjáznak, a másikon a múlt hitelesebb magyarázatára való törekvés. De ki tagadná, hogy a kenézek világa érdekesebb, mint a vitázóké?

Magyarországi kenézélet és kenézsorsok írásban és képen

Minden társadalmi átrétegződés dráma. Forrásaink a kenézségtől a nemességig jelző utat jelzik, azt is olykor homályosan. A katonáskodó kenézek kötelezettségei változatosak voltak. A kenézi jog nem volt olyan korlátlan, mint a nemesi birtokjog, ugyanakkor a kenézi közösségek vitás kérdéseiket saját szokásjoguk, a román jog szerint rendezték, és igyekeztek a várnagy befolyását korlátozni. E szokásjog része volt az ősiség rendszerének érvényesülése, hogy a birtokmagszakadás és hűtlenség esetén is a legközelebbi rokonokra szálljon. Az országos (nemesi) és a román szokásjog között az egyik jelentős különbség abban rejlett, hogy a nemesi világban a leányoknak csak az örökség negyedrésze, a leánynegyed járt, míg a román kenézeknél jóval nagyobb volt a lányok örökösödési része. A nemzeti birtok védelmében azonban az országos szokásnak megfelelően csak ingóságokban és pénzben adták ki ezt az örökséget.¹¹⁴² A váruradalmakhoz való tartozás kötöttségeket és védelmet kínált.

Okkal feltételezhető, hogy a királyok nem szívesen változtatták a kenézi birtokokat teljes adómentességet élvező nemesi birtokká. Viszont az adómentes nemes – különösen akkor, ha jobbágysai is voltak – hadi szolgálatát magasabb szinten tudta ellátni, mint egy gyengébb fegyverzetű szabadparaszt-katona. A kenézek nemesítésével a király várbirtoka gyengült, de hadi ereje nőtt. A királyi hatalom vonakodva és szükségből nemesített, de végül a kenézi birtoklási

¹¹⁴¹ Makkai 1988, 314.

¹¹⁴² Magina 2013, 76.

típussal szemben győzött a nemesi birtoklási típus. „A győzelmet – írta egy maga nemében még mindig egyedülálló mű – nem kell annak tulajdonítanunk, hogy a megerősített kenézek a rendelkezésük alatt álló területen egyre nagyobb hatalom kifejtésére voltak képesek, s így a királyt nemes joguk elismerésére kényszerítették, hanem a kenézzal felruházott román vitézek halmozódó érdemeinek, melynek jutalmazására egyre kevésbé volt elegendő az eddig is bírt kenézzal megerősítése, új adományozása vagy a feltételes donáció.”¹¹⁴³ A feltételes nemes földjét szolgáltatások terhelték. Ha teljes jogú nemes lett, akkor birtokai teljhatalmú urává lépett elő. Immár csak kardjával kellett szolgálnia a királyt, és hogy ő és fiai megfelelő fegyverzetben állhassanak ki, és katonákat állíthassanak ki, jobbágyok munkájára volt szükség. Ez eddig is megvolt, de a kenéznek a nemesség megszerzésével jobban intézményesült a földesúri hatalma. Gyakran nem is kapott új birtokot a nemes kenéz, hanem csak addigi birtokát nevezték át új adománnyá a nemesítő oklevélben, és ezzel az nemesi birtoknak minősült.

A kenézek nagy részének jog- és társadalmi állása a várjobbágyokéhoz és a *serviensek*éhez hasonlított.¹¹⁴⁴ Amikor a kenézek templomaik falképein a szent királyokat jelenítették meg, úgy jártak el, mint 1222-ben a várjobbágyok, akik a szent király által megerősített szabadságra hivatkoztak. Sorsuk is hasonlóan alakult. Fokozatosan léptek át a kenézi állapotból az „igazi nemesek” rendjébe.¹¹⁴⁵ A kenézek királyi váruradalmakban őrizték legtovább – elsősorban katonai szolgálatokhoz kötött – szabadságaikat, és még birtokadományban is részesülhettek, és onnan emelkedhettek tovább a társadalmi hierarchia csúcsai felé, sőt magára a csúcsra is felérhettek. 1352-ben maga a karánsebesi várnagy, Stephanus de Mutnok pusztaföldet adott fiainak „olyan szabadsággal, amellyel a sebesi kerület kenézei szabadfalvakat birtokolnak”.¹¹⁴⁶ Aztán a kenézcsalád – mint említettük – a vidék egyik legjelentősebb nemesi családja lett. A szabad-

1143 Bónis 1947, 405.

1144 Andea 1996, 133.

1145 Cosmin Popa-Gorjanu: From Kenezii to Nobiles Valachi: the evolution of the Romanian elite of the Banat in the fourteenth and fifteenth centuries. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 2000. 109–128.

1146 Documenta 1941, 123–125.

falu ugyanis éppen a kenézek vagy – ahogy magukat nevezték – a zsupánok kizárólagos függőségében élő paraszti közösségeket jelentett. A megnevezés szerb hatásra utal. És ezt azzal magyarázták, hogy Krassó és Temes megyében szláv falvakból álló közösségek, úgynevezett zsupák éltek világukat, és aztán ezek helyére léptek a román körzetek.

A Krassó megyei zsupa emlékét őrzi Zsupafalva neve. A hátszegi falubirtokos román urak neve is *jupan* volt. A szláv–román együttélés terméke az *ohaba*, amely ’mentességet’ és ’örökbirtokot’ jelent. A Krassó és Temes megyében, valamint Olténia északi részein és Hátszegen találkozunk Ohaba nevű helységekkel; a hátszegi magyar neve fordítás: Szabadfalva. Olyan irtásfalut jelenthetett, amely az alapító örökbirtoka lett, és egy ideig adómentességet élvezett.¹¹⁴⁷ Latinul *villa libera*, vagyis szabad falu. Van, aki az ohabák intézményét éppen az őshonosság bizonyítékának tartja, mert ha az ohabák lakói bevándoroltak volna, akkor más románok lakta területeken is találnánk ilyeneket, de nem találunk.¹¹⁴⁸ A román *ohaba* olykor megfelel a magyar örök szónak, egyik hátszegi falu kettős neve ezt példázza: Hobîța-Uric. Van, aki viszont a román megtelepedés folyamatát olvassa ki a jelenségből: „Minthogy a várhatóságoknak érdekében állt a letelepülés menetét meggyorsítani, előnyöket biztosítottak azoknak a kenézeknek, akik a román népesség egy részét újabb földművelő telepek létrehozására használták fel. [...] A telepítésre a kenézek nemcsak románokat, hanem szlávokat is felhasználtak, amint azt a szabad faluknak a Déli-Kárpátok mindkét oldalán használatos szláv eredetű »ohaba« elnevezése is bizonyítja. Kétségtelen azonban, hogy egyre több román is telepedett meg határaik között, mert már a középkor folyamán erős számbeli túlsúlyba kerültek a szlávokkal szemben, ami végül is a szlávok nyelvi beolvadására vezetett. A kenézek társadalmi tekintélyének a szabad falvak örökíthető birtoklása adta meg szilárd alapját.”¹¹⁴⁹

Ha kenézek földesúri magánbirtokra kerültek, közvetítő szerep jutott nekik a földesúr és a falvak népe között. A jómódú várjobbágyhoz és *serviens*hez ha-

1147 Popa 1988, 187.

1148 Silviu Dragomir: Câteva urme ale organizației de stat slavo-romine. *Dacoromania*, 1921. 147–161.

1149 Makkai 1988, 316.

sonló kenéz a nemességbe emelkedett, az elszegényedett és magánbirtokon élő kenéz viszont falusibíró-sorba süllyedt. Név szerint majd ezer kenézt és vajdát ismerünk.¹¹⁵⁰ Egyéni életutat is egyre többet, de még nem eleget. Pedig érdekeselek. Nézzük például a román kenézek és a Himfyek viszonyát. A család a 13. századig követhető vissza, névadója Hem, egy német eredetű, dunántúli kisbirtokos – fel-tételes – nemes, aki 1270 táján *servienssé*, majd udvari vitézzé emelkedett. A második nemzedék tagjai 1320-tól királyi birtokadományokban részesültek Temes megyében és máshol is. Éppen az adta az Anjouk erejét, hogy hűséges híveiket az ország legkülönbözőbb részein örök- vagy honorbirtokkal jutalmazták. És nem is egyének feltöréséről van szó, hanem családokéről. Külön előnyt jelentett az, ha több fiútestvér szolgálhatta egyszerre a királyt. Így egymást is tudták helyettesíteni és segíteni, különösen, ha osztatlan birtokok fölött rendelkezettek. És mivel ezek az ország különböző részein feküdtek, a legkülönbözőbb helyeken lehetett őket bevetni, mint a Himfyeket. A család harmadik nemzedékének tagját, Jánost maga a király üttötte lovaggá, de a legnagyobb karriert öccse, Benedek futotta be,¹¹⁵¹ aki hol vidini bolgár banként harcolt, hol Pozsony megyét igazgatta ispánként. Ő is gyarapította a családi birtokállományt, és mivel Temes és Krassó megyében a román kenézek világában hódított teret, a konfliktusok nem maradtak el. A birtok-szerzésben az járhatott elől, aki a királynak nagyobb szolgálatot tett a kardjával; aki pedig megállt a hadviselésben, a birtokszerzésben is alulmaradt. A földesúri nagybirtokok a síkvidékeken alakulhattak ki, míg a hegyvidékeken tovább éltek a kenézi szabadságok. A síkvidéken elsősorban a királyi adománybirtokosok és a kenézek kerültek egymással szembe, a hegyvidékeken a nemesített kenézek és a közkenézek.¹¹⁵²

Forrásaink elég töredékesek, de nem egy esetben jól érzékeltetik a társadal-mi átrétegződés dinamikáját. Bach (Baciu) már 1319-ben panaszt tett a Krassó

1150 Adrian Andrei Rusu: Repertoriul cnezilor și voievozilor din Transilvania și vecinătățile ei (Evul Mediu și perioada premodernă). <http://www.medievistica.ro/pagini/istorie/texte/cercetarea/repertoriu-cnezi/cnezi.html> (2016-12-05)

1151 Veszprémy László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994. 1. sz. 13., 16.

1152 Gorjanu 2004. Ezúton mondok köszönetet Cosmin Popa-Gorjanunak, hogy e munkáját és más tanulmányait rendelkezésemre bocsátotta.

megyei ispánnál Olasz Pál (Paulus dictus Oloz) jogtalan birtokfoglalása ellen, és igazat adtak neki.¹¹⁵³ 1320-ban viszont a király Bach kenéz birtokait egy falu és malom kivételével Himfy Lászlónak adta át használatra (*ad utendum*). Bach unokája 1360-ban a Krassó megyei gyűlésen panaszt is tett a Himfyek ellen, mert ősei szerzett falvait birtokolták.¹¹⁵⁴ Az szerezte meg végül a birtokot, aki a királyt odaadóbban szolgálta. Aki bírta, marta, és vissza is mart. 1369-ben a dobozi Dan felégette Himfy Péter egerszegi birtokát.¹¹⁵⁵ Míg a század végén a Himfyek a harminc olyan család között foglaltak helyet, amelyek összesen 125 vár és 443 helység fölött rendelkeztek, a Dánfiak azon harminc család közé, amelyek 71 várat és 1417 helységet birtokoltak.¹¹⁵⁶ De aztán egy Himfy lány férjhez ment egy Dánfihoz, ez pedig arra utal, hogy a Dánfiak áttértek a katolikus vallásra. Rómeó és Júlia története? Ki tudja? A férj 1410-ben már nem élt, és a Dánfiak az özvegy családjától, a Himfyektől követelték a hozományt, és olyan sikerrel jártak, hogy a temesi főesperes kiközösítéssel fenyegette a Himfyeket, ha két héten belül nem elégitik ki a követelést.¹¹⁵⁷ Az ügy elsimult, de 30-40 év múlva a Himfyek is a megyei nemesség szintjére süllyedtek, amelyre a dobozi Dánfiak felemelkedtek. Doboz egyébként katolikus magyar vagy német falu volt még az 1330-as években, és az 1360-as években került Dan kezébe, aztán elvesztette eredeti jellegét, és görögkeleti ortodox lett.

A nagybirtokok síkvidéki térfoglalásával párhuzamosan folyt a hegyvidékről a síkvidékre való letelepedés. Ezt lehet „reromanizálásnak” is nevezni, ha abból indulunk ki, hogy a magyar honfoglalók a hegyekbe szorították a síkvidéken élő románságot – csak éppen valami bizonyíték kellene erre. Így Doboz esetében marad a tény: a földesúr katolizál, és a neki alárendelt katolikus falu görögkeleti ortodox lesz. Viszont a katolikus egyház követelte a tizedet mondván, hogy ha más rítust követnek is a lakosok, de „keresztény földeken” élnek. És nemcsak Doboz esetében tett így.¹¹⁵⁸ Ugyancsak 1369-ben történt, hogy Neacșu (Nexa)

1153 Documenta 1941, 55–56.

1154 Gorjanu 2004, 31.

1155 Documenta 1941, 217.

1156 Hóman 1936, 270.

1157 Gorjanu 2004, 103, 136.

1158 Achim 2000, 138–139.

fiait a király felségárulás miatt megfosztotta „kenézsegeiktől és egyéb honorajiktól” (*Kenezatibus aliisque honoribus*). Tizenhét falut és birtokot vett el tőlük, és ezeket mind Himfy Benedeknek adta. Csakhogy három év múlva visszaadta eredeti birtokosaiknak, mert a felségárulás vádja hamisnak bizonyult. Valószínű, hogy Lajkó (Vlaicu) vajda szövetségeseinek tartották őket,¹¹⁵⁹ de feltehetően kivették a részüket a harcokból a király oldalán. 1369 őszén a karánsebesi körzet „kenézeinek és más románjainak összessége” (*universitas kenezorum et aliorum olachorum*), valamint a város gazdag és szegény lakosai panaszkodtak is Himfy Benedeknek, hogy miután részt vettek a király déli hadjáratában, vendégül látták a bizánci császárt, továbbá magát a királyt is, aztán évente legalább kétszer hadba szálltak, és amikor a király „a havaselti hitetlenek ellen” vonult, egész télen kétszáz emberükkel vigyáztak a hegyekben, majd ötszáz legjobb emberükkel Miháldon várták Himfy visszajövetelét, közben a királyi hadak lovai felették minden szénájukat, ezért állataik éhen pusztultak, és most még kétszáz forintot követelnek tőlük, aminek megadására nem képesek.¹¹⁶⁰

A háborús viszonyok zűrzavart, elégedetlenséget és az ezzel járó erőszakoskodást, lopást, rablást, sőt még pénzhamisítást is szültek. 1370-ben maga a nádor is megjelent Krassó megye gyűlésén, ahol a nemesek mellett bármilyen más státusúak és helyzetűek is részt vettek, és azt a döntést hozták, hogy a gonosztevőket és pénzhamisítókat kiirtják, őket büntetlenül megölhetik, és javaikat elvehetik. Több mint félszázat név szerint meg is nevezték: királyi és földesúri jobbág্যokat, királyi jobbággy kenézt, valamint rejtőzködő és kóbor elemeket.¹¹⁶¹ Ezek a szolgálatok elől is menekülhettek. És okkal. 1371-ben például Orsova várának felépítésére 64 nemes és kenéz embereit rendelte ki Himfy Benedek mint temesi főispán. A kenézek általában egy-két embert küldtek, míg az 1359-ben birtokadományban részesült havaselti Carapciu (Karapch) – akinek az egyik emberét pénzhamisításért körözték – tizennyolc embert küldött Orsovára, annyit, mint a cseri körzet; a dobozi Dánfiak pedig tizenhatot.¹¹⁶²

1159 Documenta 1941, 218, 245.

1160 Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánág. *Századok*, 1900. 608–610.

1161 Documenta 1994, 770–772.

1162 Documenta 1941, 239–243.

Akadtak olyanok is, akik átálltak a havaselyi vajdához, ezek birtokait más kenézeknek ítélte a király.¹¹⁶³ A nemesség elnyeréséért kemény vér- és anyagi áldozatot kellett hozni. A háborúskodás felemelkedési lehetőséget kínált. A legdinamikusabb elemeknek a váruradalmak kötelékeiből való kilépésre a nyugati hűbériséghez némileg hasonlító familiaritás rendszere kínált kiutat. A família a tartományúr udvartatása, a familiáris a tartományúr szolgája, aki teljes ellátás fejében hűséggel tartozott. Köznemesek is kényszerűségből vagy szívesen vállalták ezt a szolgálati viszonyt, amely azonban némi kölcsönösségre is épült, hiszen a főúr megnyithatta az emelkedés útját a kenézek számára is.¹¹⁶⁴

A magyar nemes olyan, mint a római polgár. „Egy nemesség volt, a királysággé” – hangsúlyozza az Anjou-kori erdélyi nemesség monográfiája. Ez a nemesség „nem volt sem magyar, sem román. Az etnikai megnevezés azért szükséges, hogy kiemeljük a középkori Magyarország román eredetű nemességét, amely az esetek többségében őrizte életstílusát, vallását és környezetének szokásait. Csak azok leszármazottai, és nem ők, magyarosodtak el, természetes folyamat révén és nem kényszerítve, akik magyar nemesi családokkal házasodtak és felvették a katolikus vallást. Csak ezek jutottak feljebb a társadalmi hierarchiában, kihasználva a jó helyzetű családokkal való házasság előnyeit, és mint egyes bárók familiárisai éltek személyes tehetségükkel”.¹¹⁶⁵ A kenézségtől az országos nemességig ívelő legnagyobb pályát Hunyadi János futotta be, a hátszegi kenézvilágból az ország kormányzójává emelkedett. Magyarország legnagyobb földesura lett. Ennek a fejleménynek a fényében is jól látszik, hogy mit ér az a tézis, mely szerint a magyar királyi politika tudatosan törekedett a román kenézek birtokfosztására. Kétségtelen, hogy a magyar nagyurak román vidéken is terjeszkedtek, ahogy tudtak, és a király segítségével. Ugyanezt tették románok is.

Hogy milyen tudati változások zajlottak le az emberek lelkében, azon még eltűnődhetünk; éspedig azon, hogy a nemesi identitásban miként viszonyult egymáshoz a vallási hovatartozás, a társadalmi állás, a nyelvi hagyományközösség és az eredetmítosz. Ez a mítosz legitimálta a nemesi állapotot, azt, hogy

1163 Documenta 1941, 265.

1164 Fekete 1937, 158–163.

1165 Diaconescu 2013, 64.

miért élhet ő szabadsággal, és miért dolgoznak neki a parasztok. A mítosz megmondja, hogy a nemes hadi kötelezettségeit teljesítő harcosok leszármazottja, aki maga is harcos, míg a parasztok olyanoktól származnak, akik hadi kötelezettségeiket elmulasztották, vagy a meghódított népességhez, vagy a hadifoglyokhoz tartoztak. Az eredetmítoszban a magyar nemes többszörös hódítás hordozója. Ősei a hunok, majd a honfoglaló magyarok. Később a hunok után az avarokat is beiktatták a sorba. Az eredetmítoszokat a külföldi világot megjáró krónikásaink foglalták írásba, hogy a magyar nemesség is méltó helyet foglaljon el a külföldi nemesek mellett.

Az eredetmítosz külső és belső hatalmi és társadalmi szembenállások terméke. Amikor 13. századi első krónikásunk a vezérek hőstetteit ecsetelte, a főúri hatalom előképét mutatta fel. Vele szemben a másik, Kézai Simon a főurakkal szemben ellensúlyt alkotó köznemesség igényeit legitimálta, amelynek tagjai, akár a hunok, a törvényhozásba beleszóló közösséget alkotnak. Az eredetmítosz a társadalmi különbségekre is magyarázatul szolgált, és erre szükség is volt, mert a társadalmi világ ellentmondott a keresztény eszményeknek. A kereszténység tanítása szerint a szolgák is ugyanolyan emberek, mint az urak. Sőt ha a szolga keresztény módon él, lelke Isten kegyelmével a mennyországba kerülhet, míg a legnagyobb úr lelke, ha bűnös, a pokolra jut. Nem kétséges, hogy a vallási és a társadalmi hovatartozás fontosabb volt az etnikai hovatartozásnál. Krónikásaink is mindig hangoztatták, hogy milyen sok nem magyar szerzett nemességet. Viszont az, ami az egykorú gondolkodási formákat illeti, abban a történész erősen a maga beleélő képességére hagyatkozik.

A magyar krónikairodalom egyik legjobb ismerője, Domanovszky Sándor figyelmeztet is arra, hogy „nem a szavak a tények”. És aztán úgy érvel, mintha maga is a sötétben tapogatózna. „A nemzeti jelleg csak olyankor jut írásos kifejezésre, amikor a dinasztikus törekvéssel ellentétbe jut” – írja, de hozzáteszi, hogy „nemzeti öntudat élhetett a népben alkotmányos formák nélkül is”, és végül: „A társadalmi alakulatok lényegi sajátsága, hogy tudatuk az egyedekbe szétosztórtan nem nyilvánulhat meg teljes egyöntetűséggel. Ilyenek voltak egyrészt a monarchikus szervezet, a fejedelem iránti hűséggel és korlátlan akaratnyilvánításával, másrészt a familiaritási viszony, amelyek az irodalmi műveltség hiányát jórészt pótolni is tudták. A nemzeti öntudat tehát más kulturális viszo-

nyok közt bizonyára a maitól eltérő formák közt élt, de ezek a formák is mindig ismerték jelentőségét és elégséges eszközökkel rendelkeztek érvényesítésére.”¹¹⁶⁶

A múltban való eligazodásban az aktuális atavizmusok is segíthetnek, például ahogy a magyar származású Nicolas Sarkozy megmondta a választóinak, hogy „mihelyt önök franciákká válnak, az önök ősei a gallok”.¹¹⁶⁷ Elképzelhető, hogy a jeles politikus tisztában volt azzal, hogy a „gall ősokeket” nem kell szó szerint venni, de a mítosz arról szól, hogy „a mi őseink a gallok”. Ezt énekelgették hajdan a gyarmatosító hatóságok még az algériai kisgyermekekkel is. Ma persze élcelődünk a gall ősokeket,¹¹⁶⁸ de 1794-ben az a francia arisztokrata, akit azért toltak be a nyaktiló alá, mert a frankok leszármazottjának tekintették, bizonyára nem élvezte a tréfát. És miért ne gondolkodhatott volna egy magyarrrá váló középkori román nemes úgy, mint egy félig magyarból franciává váló – meggallosodott – elnökjelölt?

Az evilággal szemben mindig vigaszt jelent a túlvilág. Erről vallanak a Marostól délre és északra kialakult hátszegi és zarándi kenézségek templomai és azok falfestményei. A 14–15. században egyre-másra épültek ezek a görögkeleti templomok, némelyek még 12–13. századi alapokra. Ezek a templomok a mai napig sajátos jelleget adnak a tájnak. És ez a táj mindenkit elbűvölt a templomaival. Mindenekelőtt a demsusi templom, amely talán római alapokra épült, de köveit Sarmisegetuza romjaiból hozták, „és azon sorba helyezték el, ahogyan a szekerek hozták”, így aztán „festői összevisszaságban apró kövek fölé óriási méretűek is kerültek” – írta a modern műemlékvédő, aki nem tagadta, hogy bent a templomban a falképek láttán „számtalanszor élveztem a szép összhangot, melyet a művész kompozíciója és színezése létesített”.¹¹⁶⁹ A parasztok viszont nem élvezték, és a 19. század derekán le akarták rombolni, hogy új templomot építsenek,¹¹⁷⁰ pedig „a

1166 MTAKK, Ms. 4530/38. Domanovszky Sándor: A magyar nemzeti kérdés a középkorban.

1167 Pour Nicolas Sarkozy, nos ancêtres étaient les Gaulois mais aussi les »tirailleurs musulmans«. *Le Monde*, 2016-09-24. https://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2017/article/2016/09/24/pour-nicolas-sarkozy-nos-ancetres-etaient-les-gaulois-mais-aussi-les-tirailleurs-musulmans_5002989_4854003.html (2016-12-17)

1168 Reynaert 2010.

1169 Möller 1929, 27.

1170 Rusu 1997, 193.

néprege” szerint három óriás építette a világ kezdetekor, utána pedig a templom mellé temetkeztek, és „ezek bűnei bocsánatáért hajdon az imaház beljében az oltárokon áldoztak és szentmisét papoltak el”.¹¹⁷¹ A hatóságok közbeléptek, néhány műértő földbirtokos meg akarta váltani a templomot, műemlékké akarta tenni, és a falunak új templomot ígért.¹¹⁷² Az építménynek presztízse volt. Benkő József azt adta tovább, hogy „még a dákok királya, Decebal idejében, vagy még azelőtt építették a zsidók, s azután a rómaiak használták”.¹¹⁷³ 1767-ben egyik osztrák tiszt Mars templomát fedezte fel benne.¹¹⁷⁴ Jó fél évszázad múlva a helyi pap pedig azt magyarázta az osztrák utazónak, hogy a torony részén keresztül távozott az áldozati füst, az oltárkövön felfedezhető vájatokon pedig az áldozati vér csurgott hajdan.¹¹⁷⁵ 1847-ben a megyei főorvos gót emléknek vélte, és amiatt kesergett, hogy a főispán ugyan némileg rendbe hozta az építményt, de „tornyából a kijavítás által egy harlekint csináltak”, a templom oldalához ragasztott baromistállót pedig, ahol „az áldozatra szánt barmok tartattak”, úgy hagyták romokban.¹¹⁷⁶ Aztán akadt, aki egy bizonyos Longinusnak a beépített sírköve láttán azt találta ki, hogy Traianus emelt mauzóleumot Longinusnak, aki megmérgezte magát, nehogy a dákok fogságába kerüljön.¹¹⁷⁷

A templom talán római alapokra épült a 13. század végén, alaprajza jellegzetesen keleti kereszt, de ablakait román és gót stílusban vágták ki. 1443-ban festette ki egy bizonyos Ștefan. Minden kép útmutatás a példás földi életre és készülődés a túlvilágra, az utolsó ítéletre. A Szentháromság festménye alatt ott a régi szláv felírás: „Isten rabja Mușat fiának, Crăsteának a fohásza.”¹¹⁷⁸ A Fiú,

1171 Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms. 754. Fodor András, Brúz Lajos: Erdély ritkaságai és természeti nevezetességei. I. 14.

1172 Fodor 1840, 111. Fodor 1844, 14.

1173 Benkő 1999, 461.

1174 Hohenhausen 1775, 107. <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00077198&pimage=4&v=100&nav=&l=nl> (2017-01-16)

1175 Drickel 1830, 22.

1176 Dr. F[odor András]: Utazás nemes Hunyadmegyében régiségek kinyomozása végett. *Hon és Külföld*, 1847. 87. sz. 347.

1177 Hunfalvy 1864, 55. Aron Densusianu: Suveniruri. *Familia*, 1864. 19. sz. id. Rusu 1997, 192.

1178 Dragoș Gh. Năstăsioiu: The Social Status of Romanian Orthodox Noblemen in Late-Medieval Transylvania according to Donor Portraits and Church Inscriptions. 235. <https://www.academia.edu/29001395> (2021-09-30)

aki az Atyja képének közepén áll, jellegzetes román inget visel. Az Atya feje fölött ott a Szentlélek fehér galamb képében, és a templom falán látható még az ismert jelenet: Szent Marina (Margit) kalapáccsal sújt le az ördögre, mert az behatolt a cellájába. Ott állnak a katonaszentek – Szent Mihály, Szent György és Szent Demeter – olyan katonaruhában, amilyenben a kenézek mehettek a csatába Hunyadival. És látható Jézus Krisztus élete a bölcsőtől a keresztségig.¹¹⁷⁹

A templomi festmények neveltek és tanúságot tettek. De nemcsak a hitről, hanem a hűségről és a birtokadományról is. Az esetek többségében a falképek ima, az alapító imája. A kereszt és a kard jól megfértek egymással. Szent István, Szent Imre, Szent László király harcos lovagként díszelnek a – Marostól északra fekvő – kéméndi, ribicei és halmágyi templom falán. Elképzelhető, hogy a nagyváradi templomban álló három szent király szobra lehetett az ihlető prototípus.¹¹⁸⁰ Mindenesetre a szent királyok falképei a Szent Korona iránti hűség bizonyítékai, annál is inkább, mert ők legitimálták az Anjouk és utódaik hatalmát is.¹¹⁸¹ Ezek a falképek hallgatólagosan, pontosabban szemmel láthatóan – hiszen a képek az analfabéták ábécéje – szakralizálták a királyi adományt. És nemcsak ezen a vidéken.

Amikor 1372-ben Lajkó havaselvi vajda Dobokai Lászlónak az oszmán-ellenes harcokban szerzett érdemeiért öt fogarasi falut adományozott, a havaselvi oklevelekre jellemző átokformulát így módosította: „ha mi vagy bárki utódaink közül jelen levelünket” nem fogadná el, „sújtsa Isten, a Boldogságos Szűz Mária, valamennyi szent és István, László és Imre szent királyok haragja”.¹¹⁸² A ribicei templom 15. század eleji falfestménye és felirata azt öröktette meg, hogy Vladislav zsupán és neje, valamint testvére, Miclăuș és neje felajánlják a templomukat „az égi cárnak”, „leszármazottaik számára örökké”, hogy javukra szolgáljon, amikor elkövetkezik „Krisztus szörnyű ítélete”, és egyben, hogy mindenki lássa, fiaik számára *uricról* (örökbirtokukról) tegyen tanúságot, mint egy oklevél. (És nem ok nélkül, mert az oklevelek eléghettek,

1179 Daniel Lasconi: Densuș fără monopol <https://www.medievistica.ro/texte/arta/starile/Densuș.htm> (2017-01-12)

1180 Terdik 2007, 97.

1181 Năstăsoiu 2009, 52. <https://www.academia.edu/3570270> (2021-09-30)

1182 <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1262> (2017-01-17)

a falfestményeket legfeljebb a későbbi festők tették tönkre, vagy azok, akik a falkép közepébe felerősítettek egy jó nagy fogast.) Vladislav zsupán esetében másról is szó volt, őt a király hűtlenség miatt megfosztotta birtokától, a fiai viszont visszanyerték azt, és a család a templom felépítésével és kifestésével is megszilárdította helyzetét.¹¹⁸³ Birtokperekben tanúságként szolgáltak a falképek és felirataik, például a 18. század vége felé a kristyori templom feliratai alapján rekonstruálták a Kristyóriak családfáját. Ők büszkén hivatkoztak Béla vajdára,¹¹⁸⁴ akit a falon láthattak, amint az 1400-as évek elején mint „Isten szolgálja Bălea zsupán felajánlja a kolostort a Legszentebb Istenanyjának, a mindörökké-Szűz Máriának”.¹¹⁸⁵

A nyugatias külsejű templomok festményein nyugatias vonások is fellelhetők. Nemcsak a magyar szentek jelenléte ilyen nyugatias vonás, hiszen Szent Istvánt a keleti kereszténység is szentnek tartja. A harcos szent király nevének (Vladislav, magyarul: László) gyakori előfordulása a kenézeknél szintén a hűséget juttatta kifejezésre.¹¹⁸⁶ Katolikus hatásra vall Szent Bertalan megjelenítése a halmági és a demsusi templom falán, éspedig az, ahogy ez utóbbiban botra tűzve viszi a bőrét.¹¹⁸⁷ A templomot építő mesterek és a festők között is sok lehetett a katolikus, akik igyekeztek a keleti kereszténység igényeihez alkalmazkodni. A havaselvi keleti stílus mellett erősen hatott a szerb templomok stílusa. És ezt a hatást erősítette az is, hogy a 15. század elejétől sok olyan szerb nemes, aki a magyar királyhoz állt, komoly birtokadományokat kapott hűségének fejében. A román zsupánok a szerb dinasztikus kultuszt is átvették, és ennek dinasztikus obszesszióvá süllyedt karikatúráját nyújtották, amikor a családapa és az anya mellett nemcsak a fiuk, hanem olykor gyerekek képe is ott díszelgett a falké-

1183 Vladimir Agrigoarei: An Interpretatio Wallachica of Serbian Cultural Patterns: The Cases of Ribița, Streisângeorgiu and Crișcior (but also Râmets). *Annales Universitatis Apulensis, series historica*, 2012. 110–112.

1184 Réthy 1890, 146.

1185 Năstăsioiu: The Social Status, 234–235.

1186 Năstăsioiu 2009, 62.

1187 Elena Dana Prioteasa: Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches and Their Donors. <https://sierra.ceu.edu/search/X?SEARCH=Prioteasa&Da=&Db=&m=v&-submit.x=0&submit.y=0> (2019-12-12)

peken.¹¹⁸⁸ Valójában a cél a birtokvédelem volt, és ehhez kellett a genealógia. A templomképek genealógiai dokumentumok, a Lajos király által törvénnyé emelt ősiség dokumentumai is.

A templomképek arról is tanúskodnak, hogy a vallás miként szövődött össze a népi hiedelmekkel. Mágiával és babonával. Vadász és földműves egyaránt mágiával élt, ha eredményt akart elérni. Erről vall a 14. század végi kolci kolostor freskóján a bekarcolt szarvas.¹¹⁸⁹ Erről tanúskodnak a sztrigyszentgyörgyi freskókon kivehető ekerajzok, amelyeket azért úgy karcoltak oda, hogy ne sértsék a szentek alakját.¹¹⁹⁰ Ha viszont a földesúr nem tartotta a templomán a szemét, a parasztok kivájták a szentek szemeit, mert állítólag úgy vélték, hogy „amelyik községnek szemes szentjei vannak, annak határát elveri a jég”.¹¹⁹¹ Nyilván azért, mert attól tartottak, hogy a szentek meglátják a gazdák törvényszegő viselkedését, hiszen a vallást törvénynek (*lege*) nevezte a kor románja. Aztán idővel mintha már az sem érdekelte volna az embereket, hogy mit látnak és nem látnak a szentek. Az 1860-as években Guraszádán „az előcsarnokban tüzet raknak, melegednek, befüstölik a falat”.¹¹⁹² A rekettyei templomot pedig falképestül lerombolták.¹¹⁹³ A kolvári templomban már 1840-ben „a nap heve ellen menedéket kereső marhák járnak be”.¹¹⁹⁴ Akárcsak 1994-ben, de mint egy román műemlékvédő megjegyezte, az jobb volt, mert a tehenek csak legelésztek a templom romjai között, de legalább nem tették tönkre a falképeket, nem akartak restaurálni.¹¹⁹⁵

1188 Agrigoarei: An Interpretatio Wallachica, 129.

1189 Vladimir Agrigoarei: Cum s-au cumințit Căndeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cumintit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatiei-colt/> (2017-01-15)

1190 Rusu 2008b, 48.

1191 Möller 1929, 16.

1192 Hunfalvy 1864, 60.

1193 Vladimir Agrigoarei: Când ești mic, te papă popii (Partea a II-a). Unde au dispărut bisericile de la Cinciș și Răchitova. <http://totb.ro/cand-esti-mic-te-papa-popii-partea-a-ii-a-unde-au-disparut-bisericile-de-la-cincis-si-rachitova/> (2017-01-16)

1194 Fodor 1840, 65.

1195 Vladimir Agrigoarei: Cum s-au cumințit Căndeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cumintit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatiei-colt/> (2017-01-15); ua.: Necazurile fratelui Mihăilă. Despre dezastrul de „restaurare” de la mănăstirea Colț. <http://totb.ro/necazurile-fratelui-mihaila-despre-dezastrul-de-restaurare-de-la-manastirea-colt/> (2017-01-15)

A tudós barbárságnak is van hagyománya. A múlt század elején egyik műemlékvédő hiába kérte a demsusi esperest, hogy ne nyúljanak a falifestményekhez, azt mégis bekente egy vándorfestő firnisszel, és ujjnyi vastag por rakódott le rájuk, mire ki is fakadt: „Az idő viszontagsága emlékeinken száz év alatt nem pusztíthat annyit, mint amennyit a tudatlanság egy nap alatt tönkretehet.”¹¹⁹⁶ Aztán bemeszelték az egészet, és így megmentették. Ma fél a szakember, hogy Disneylandet építenek a helyére.¹¹⁹⁷ Pedig egyik tekintélyes művészettörténész a zeykfalvi templom láttán nem tagadta, hogy „művészi érték dolgában a bizánci képek legnagyobb része felette áll egykorú latin falképeinknek, vagy pedig a gyarlók mellett feltűnő jókat találunk, tehát oly különbségeket, ugrásokat, melyek nyugati fali képírásunkban nincsenek meg”. Sztrigyszentgyörgyön pedig a templomalapító Kendres zsupán 1409-es képe „élesen mutatja, hogy mennyivel nagyobb képességgel bírt még az ilyen templom mestere is az arckép ábrázolására, mint a mi nyugati nevelésű mestereink”.¹¹⁹⁸ Mivel ezeknek a falképeknek a java idegenből jött mesterek alkotása, látszik, hogy a kenézeknek volt pénzük a drága munkára.

A hátszegi, zarándi, krassói és temesi román kenézi világ emelkedésének alapja a katonai szolgálat. Az Anjou-állam a korábbinál jobban szervezett katonáállam lett. Volt rá pénz, mert Magyarország évi 2–2,5 tonnás aranytermelése az Európában kibányászott aranyak több mint háromnegyed részét tette ki.¹¹⁹⁹ A háborúskodás hatékonyságát szolgálta az úgynevezett „második honfoglalás”, a nemesség átrétegződése és a nemesi rend kialakulását célzó törvénykezés. Az állandó hadakozás és az erdélyi határok veszélyeztetettsége gyorsította a folyamatot. Katonai, honvédelmi szempontok diktálták azt, hogy 1366-ban Lajos király az erdélyi nemesség bíraskodási jogkörének szabályozása mellett eltörölte a jobbágyság legjelentősebb állami adónemét, a *lucrum camerae*-t. Tette ezt annak érdekében, hogy jobban tudják felszerelni a nemes harcost. Nagyobb szüksége volt kevesebb, de erős páncélos lovagra, mint számosabb, de

1196 Möller 1929, 28.

1197 Vladimir Agrișoarei: Uriașii de la Densuș sau pofta de istorie inventată. <http://totb.ro/uriasi-de-la-densuș-sau-pofta-de-istorie-inventata/> (2017-01-12)

1198 Gróh 1906, 233, 236.

1199 Bertényi 1987, 76.

csak portyázásra alkalmas könnyűlovasra. Az erdélyi nemesség még kedvezőbb helyzetbe került, mint a magyarországi, bár annak részét alkotta.¹²⁰⁰ Az erdélyi nemesek ezt a kiváltságot maguk harcolták ki a királytól, aki 1367-ben azzal szólította harcba őket, hogy „eddig minden kívánságotok és óhajotok teljesítettük és teljesítjük”.¹²⁰¹

A román kenézeknek és vajdáknak a nemességbe integrálódása gyorsította a román vidékeken is a társadalmi polarizáció folyamatát. Nemzeti autonómiákat ott lehetett kialakítani, ahol a társadalomban az úrra és jobbágyra való kettéosztódást erősebb szabad rétegek fékezni tudták, vagy meg tudták akadályozni. Ebben az esetben az uralkodó hatalom a honvédelem érdekében maga is elősegítette az autonómia megszilárdulását. Ilyen román autonómiák Szörény és Temes megye hegyes vidékein alakultak ki. Máramarosban és Erdély déli részein, Hunyad és Zaránd megyében viszont a társadalmi átrétegződést már nem lehetett megállítani. Itt a román körzetek fokozatosan beleolvadtak a megyébe, mert a román vezető csoportok vagyoni és társadalmi helyzetükben hasonlókká váltak a megyei nemességhez. Székelyföldön és Szászföldön a szabad elemek visszafogták a belső feudalizációt. Székelyföldön az átrétegződés állandó belső harcokkal járt, Szászföldön a városok jobbágyfalvakat kaptak, és a faluközösségek népe így megőrizte szabadságát.

Az a társadalmi átrétegződés, amely a románok világában zajlott, az ország nagy részén már évszázadokkal korábban végbement. A folyamat nem volt és nem is lehetett konfliktusmentes, hiszen az emberiség története sem az – a paradicsomból való kiűzetésünk óta. De az ökoljogot a királyi jog megpróbálta szabályozni és mederben tartani. Már az 1280-as évek végén feltűnik a jogra, majd a méltányosságra és a királyi kegyességre való hivatkozása birtok-adománylevelekben. Amikor 1383-ban Lajos király lánya és utódja, Mária királynő a bilkei Oláh Jánosnak tett 1364-es birtokadományt megerősítette, a legteljesebben fejtette ki azt, hogy mi vezeti az uralkodót, más szóval azt, amit később államrezonnak nevezünk: „a jog ösztönöz, az ész megköveteli és a királyi ke-

1200 Mályusz 1988, 18–24.

1201 Oklevéltár 1895, 153.

gyesség szólít”.¹²⁰² És mindez olyan korban hangzott el, amelynek szelleme – az első komoly román történetünk szerint – „jogi szabályt nem, hanem csak hatalmaskodást ismer”.¹²⁰³ De egyre inkább törvényes formák között, amelyek mederben tartották a hatalmaskodást, és alkalomadtán jogorvoslatot is biztosítottak. A hatalmaskodás nem volt öncélú gyakorlat, a nagybirtokosok erővel akartak maguknak jobbágyságot szerezni, vagy az ellenfél hatalmát jobbágysági legyilkolásával és javaik megszerzésével akarták gyengíteni.

Jog és erőszak mindig is kéz a kézben járnak. A történeti-társadalmi változásokban mindig van valami jóvátehetetlen. A társadalom kaloda – valami eredendő bűné és evilági büntetése – zsidó-keresztény világképünk szerint. A túlvilági lét bizonyossága – a mennybe vagy a pokolba jutás lehetősége, az utolsó ítélet kilátása – mindenkit fegyelmez. A román urak, mint mindenütt az urak, templomokat építettek saját maguk és népeik lelki üdvére. Ezek voltak az első ortodox kőtemplomok. A „civilizációk összecsapása” tetszetős szóvirág, de a hamisságát éppen ezek a templomok és a nyelvi kölcsönhatások, a román nyelv magyar jövevényszavai jelzik. Így lehet Romania Hungaricáról beszélni,¹²⁰⁴ de akár Hungaria Valachicáról vagy Romanicáról, bár ez már 21. századi neologizmus lenne, és mögötte ideológiai spekulációk húzódnak meg. Hagyjuk a szóvicceket! Annál is inkább, mert a középkorban Románián Görögországot értették.

A két kereszténység összefonódásának élő dokumentumai a hátszegi templomok, a félelem és a remény dokumentumai. A félelem és a remény évszázadokon átívelő, hosszú távú jelenség. Hérodotosz feljegyezte, hogy a mai Hunyad megye táján lakó „trausosok minden más egyébben úgy élnek, mint a többi trákok, de születés és haláleset alkalmával következő szokásaik vannak: ha gyermek születik, a rokonok körben ülve megsiratják, hogy mennyi bajt kell majd neki elszenvedni, s felsorolják az összes emberi szenvedéseket; ha pedig valaki meghal, öröm és vígság közt teszik a földbe, emlegetve, hogy mennyi bajtól szabadult meg, s hogy most teljesen boldog”.¹²⁰⁵ Klopotiván a temetés – még a

1202 Documenta 1941, 303.

1203 Hunfalvy 1894, I:481.

1204 Niculescu: „Romania Hungarica”...

1205 Herodotos 1893, 143.

két világháború között is – „alkalom az elmondhatatlan vidámságra és öröme, hiszen az ember megszabadult a földi léttől”, a temetőt pedig legelőnek használják.¹²⁰⁶ Vajon kinek volt keservesebb az élete, a harcosnak vagy a parasztnak? A maga módján mindenki szenvedett. Erről szól a lesnyiki templom falképe, amely sokáig izgatta az elméket és a kedélyeket. Két harcost láthatunk rajta, az egyik leterített szarvast visz a hátán, a másik nyíllal sebzett vagy nyíllal leterített társát. A feliratot kétféleképpen lehet kiolvasni és sokféleképpen értelmezni: „ó, testvérem, mily sokat szenvedtem bűneimért idegen országban”, vagy „ó, testvéreim, mennyire elfogott e földön a félelem bűneim miatt”. Ezek után a társát cipelő harcost oszmánok elleni csatából megtérőnek vélték vagy olyannak, aki a moldvai román testvérei ellen harcolt, és szánta-bánta bűneit. Valójában egyik apokrif hagyomány megjelenítésének lehetünk tanúi: Lámech megölte Káint, holott az Úr megtiltotta, hogy bárki is kioltsa az életét a testvérgyilkosnak. A jelenetet nyugati templomokban is megörökítették. A falkép bűnbánatra hívott.¹²⁰⁷ Erre mindenkinek van oka.

A Magyar Királyság határvidékein élő román közösségek kardforgató vezető csoportjainak identitását a honvédelem határozta meg a hódító iszlám ellenében. Ennek a harcnak a nyelve egyre inkább a magyar lett, ugyanis a magyar király képviselte a főerőt, és így II. Pius pápa tapasztalata szerint „a románok itáliai nemzet [...], mégis az erdélyiek között csak kevés olyan harcba járatos férfit találni, aki ne tudná Magyarország nyelvét”.¹²⁰⁸ Istenhez viszont a kenézek – templomaik falképeinek tanúsága szerint – ószlávul könyörögtek. Egy-egy között és parasztjaikkal románul beszéltek. A királyi adományokról szóló okleveleik latinul szóltak, ez volt a Nyugat nyelve. És mivel a királlyal Nyugatra is jártak hadakozni, alighanem egyre vonzóbbnak találták a nyugati életformát és kultúrát. Ez is a nemességbe való bekerülésre, a katolikus vallás felvételére és a nemesi többség nyelvének elsajátítására ösztönzött, és az asszimiláció nyilván azzal kezdődött, hogy megtanultak magyarul is káromkodni...

¹²⁰⁶ Popescu 1940, 429.

¹²⁰⁷ Vladimir Agrigorei: Umbra lui Dobre la Leșnic. <https://www.academia.edu/19916337> (2017-01-16)

¹²⁰⁸ Sylvius 1699, 227.

„Civilizációk összecsapása”? A nyugati és a keleti kereszténység vagy Európa és az iszlám csapott össze? Részben igen, de azért az oszmánoknak mindig akadtak keresztény szövetségesei – Keleten és Nyugaton egyaránt. Ugyanakkor a görögkeletieket célzó, Rómából elrendelt katolizálási igyekezet is alábbhagyott, ha a szükség úgy kívánta. És úgy kívánta azért is, mert az oszmán uralom a maga módján kímélte a hatalma és befolyása alá kerülő keresztényeket, hiszen munkászekre volt szüksége és vazallusokra. Hunyad megyében a népnek figyelmeztetésként a kéméendi templom falán az utolsó ítéletet megjelenítő 14. századi képen az ördög már olyan bűnösöket nyeldes, akik között egyesek turbánt viselnek.¹²⁰⁹ Ezek a turbánosok nyilván oszmánok. Ma viszont a civilizációk összecsapása helyett a civilizáció és a civilizálatlanság összecsapásának lehetünk a tanúi. A falfestmények sorsa erről is szól. Az, amit megjelenítettek, átvezetett a 15. századba.

De mielőtt átlépünk a 15. századba, kerítsünk sort egy kis összefoglalásra. A magyarországi román társadalmi eliték helyzetének elemzése kiemelt helyet foglal el az elmúlt évtizedek román történetírásában is. A vita a román kenézek eredete, jogállása és sorsának alakulása körül folyik, és ezt a másfél évszázados vitát sokan magyar–román nemzeti vitává egyszerűsítik. Ez téves. A 19. század derekán is akadtak olyan magyar történészek, akik azt vallották, ami a mai román nacionalista álláspont, éspedig az Anjouk politikájának románellenességét. Valójában a románok világában az a társadalmi átrétegződés indult el, amely korábban országos méretekben a várjobbágyok és *serviensek* körében már lezajlott, és az eredmény a nemesi rendi osztály kialakulása. Az 1366-os királyi rendeletekben szó sincs felekezeti vagy etnikai disszimilációról, Nagy Lajos minden korábbinál jobban szervezett katonaállamot teremtett, és a jómódú román kenézeket azért egyenlősítette a nemesekkel, mert használható harcosokra volt szüksége, olyanokra, amilyeneket a görögkeleti ortodox kőtemplomok freskóin megjelenítettek.

Olyan román területi autonómiák, mint az erdélyi szász és székely, azért nem alakultak ki, mert e két utóbbi vezető csoportjai csak törzsterületükön kívül tud-

1209 Vladimir Agrigorei: Cum a cunoscut-o Ferent pe Maria. O poveste despre Chimindia. <http://totb.ro/cum-a-cunoscut-o-ferent-pe-maria-o-poveste-despre-chimindia/> (2017-01-15)

tak nemesi birtokot szerezni, míg a román elitek a saját katonai körzeteikben váltak birtokos nemesekké. Ezek nem erőszakos asszimilációs nyomásra tértek az uralkodó vallására, a római katolikus hitre. Hatottak rájuk az itáliai hadjáratokban való részvétel során szerzett élmények, és mindenekelőtt a társadalmi mobilitás igénye, hiszen helyzetüket csak házassági kapcsolatok révén tudták megerősíteni. Elszórtan a parasztjaikat is próbálták áttéríteni, de alapvetően tisztelték vallásukat és egyházukat, a görögkeletiek ugyanis nem fizettek tizedet, hanem csak a hagyományos juhadót. A katolikus egyház viszont a tized erőltetésével maga is eleve halálra ítélte a katolikus térítést, amelyre csak a legnagyobb veszélyeknek kitett vidékeken került sor mulandó eredményekkel. Az Anjouk a balkáni bogumilok ellen keményen felléptek, de a román görögkeletieket azért is kímélték, mert szükség volt Havaselve szövetségére. Nagy Lajos kisebb-nagyobb konfliktusok nyomán annak érdekében, hogy az oszmán-török nyomást elhárítsa és a havaselvi vajda szövetségét biztosítsa, hűbérként átengedte neki Fogaras vidékét.

A magyar római katolikus és a román görögkeleti ortodox civilizáció összecsapásáról vallott tézis divatos, de azért is hamis, mert éppen az Anjouk alatt kezdtek épülni a hátszegi román nemesek azon templomai, amelyek megmenntéséért a 19. század végi és 20. század eleji magyarországi műemlékvédelem oly sokat tett.

Nicolae Iorga így vonta meg a mérleget: „A románok nagyrészt Nagy Lajosnak köszönhetik nemzeti történelmük fejlődését. A máramarosi vitézek [*viteji*] az ő uralma alatt alapították meg a moldvai államot, és az ilyen udvari vitézek [*milites curiae*] egyike, az egyik román »vitéz«, Hunyadi János, »az oláh lovag« (és nem »fehér lovag«), [eredetiben: le »chevalier blaque«, pas »blanc«] Erdély vajdája, Temes és a székelyek ispánja, Beszterce grófja, Magyarország kormányzója haláláig a kereszténység bajnokaként harcolt Keleten.”¹²¹⁰

Ezzel átléptünk a 15. századba, a nagy hadvezérek, a havaselvi Öreg Mircsa, a magyarországi Hunyadi János és a moldvai Nagy István korába. Az oszmán hódítók fokozatosan bekebelezték a Balkánt, és egyre élesebben vetődött fel a kérdés: mi legyen Havaselvével?

¹²¹⁰ Iorga 1929, 109.

Öreg Mircsa, az országgyarapító és fiai

Az égi jelenségekből – jelesen egy napfogyatkozásból – jósoló szerb kézirat jól tükrözi azt a korszellemet, amely az oszmán fenyegetettség miatt vált uralkodóvá tájainkon. A jóslat retrospektív jellegű, mert a megtörtént fejlemények ismeretében fogant. De benne van a lényeg: a történelem és magyarázata. A világ teremtésétől számított „6894. [1386.] esztendő januárjában elsötétült az ég, az első nap délutánjának negyedik órájában, Szent László napján, amikor az égen a csillagok szokatlan fénnel jelentek meg, mint tüzes és véres látomás fájdalmat, betegséget és vérontást jelezvén, amit az istentelen és bűneink miatt Isten által ellenünk küldött török elkövetett; és még fog; vér ontatott Rigómezőn és Havaselvén, a Duna partján Nikápolynál, amikor a magyarokkal harcoltak, és Rigómezőn a szerbekkel és urukkal, az örök emlékeztű, Krisztust szerető, szent Lázár kenézzel, aztán a havaselveiekkel és urukkal, Mircsa vajdával, majd a magyarokkal, akik ura Zsigmond kenéz volt. És ezeket az izmaeliták mind leverték a bűneink miatt”.¹²¹¹ Az oszmánok tehát Isten büntetése. Általános vélekedés az egész középkorban és még utána is. Minden Isten akarata, és mivel Isten jószágos, a büntetés oka az ember, aki nem engedelmeskedik az Ő parancsainak, mindenekelőtt a tízparancsolatnak. Viszont mégis az állítólag sok törvénytelen gyermeket hátrahagyó Mircsa vajda volt az, aki éveken keresztül ellenállt az oszmán hódítóknak, és egyik kiváló román történész szerint „ebben rejlik egyedüli jelentősége történelmünkben”.¹²¹²

Valójában Havaselve önmagában nem jelentett komoly erőt, de annál értékesebb szövetséges vagy veszélyesebb ellenség lehetett a keresztény államok és az Oszmán Birodalom összecsapásában. Ezt érzékelteti Öreg Mircsa, azaz Mircea cel Bătrân uralkodása. Az öreg jelző hajdan nem az életkorra utalt, hanem arra, hogy időben megelőzte a hasonló nevű 16. századi Mircsát, aki a Pásztor

1211 Stari 1927. 214–215. Vö.: Panaitescu 1943, 187. Köszönöm Zoltán Andrásnak a helyes fordítást.

1212 Panaitescu 1943, 140.

ragadványnevet kapta (Mircea Ciobanul).¹²¹³ Ő a legnagyobb havaselvi uralkodó. Majdnem negyedszázadon át gyakorolta a hatalmat. 1355-ben született, és 1386–1395-ben, majd 1397–1418-ban uralkodott. Nála hosszabb ideig csak a moldvai Nagy István ült a trónon, 47 esztendő; a rekordot pedig Hohenzollern Károly (1866–1914) érte el a maga 48 uralkodási évével. Mircsának mégis kijár a nagy jelző, mert jó hadvezér volt és jó gazda, mindezek eredményeképpen pedig ő volt az a havaselvi vajda, akinek hatalma több területre terjedt ki, mint elődei és utódai fennhatósága. Az ő uralkodói címe a leglátványosabb is: „Эн, Јо [Іоан=Јános] Мирца nagy vajда és Havaselve egész országának és a hegyeken túli részek egyeduralkodója, még a tatár részek felé is, Omlás és Fogaras hercege, Szörény bánságának és egész Podunavia mindkét vidékének az ura és még a Fekete-tengerig és Szilisztria várának egyeduralkodója.”¹²¹⁴

Mircea általában rövidebb címmel élt, ezt a hosszabbat akkor használta, ha hatalmának súlyát külön ki akarta emelni, éspedig saját bojárjaival szemben.¹²¹⁵ Ez a hosszú forma pedig sok találgatásra adott alkalmat, annál is inkább, mert gondosan kétértelmű, hiszen nemcsak az uralkodó tényleges hatalma alá eső területeket jelölte, hanem az uralkodó területi igényeit is kifejezésre juttatta. Viszont közbevetésként megjegyzendő, hogy ez az első pontosan – és nem hozzávetőlegesen – datált oklevél, amelyben egy havaselvi uralkodó nem egyszerűen vajdának, hanem „nagy vajdának” nevezi magát. Ez a „nagy vajda” cím nemcsak azt fejezi ki, hogy hajdan az argyasi vajda a többi helyi vajda fölé kerekedett, hanem a függetlenséget, és ezt még az „egyeduralkodó” önmegnevezéssel nyomatékosította. A vajdai cím ugyanis magyarországi eredetű, a magyar király nevezte így a maga helytartóit; először az erdélyi vajdát, aztán havaselvi és moldvai hűbéreseit, akik kiharcolták a függetlenséget, és ezt a vajdai cím kiegészítésé-

¹²¹³ Panaitescu 1943, 41.

¹²¹⁴ Eredetiben: **Изъ, Іо Мирча великѣи боевода и самодръжавѣи господинъ въсен земли Угровлахѣйской и западинскимъ, ещѣже и къ Татарскимъ странамъ и Иллашѣ и Фаграшѣ херцегъ и Сѣверинскомѣ Банствѣ господинъ и въа пола по въсемѣ Подѣнавѣюу, даже и до Великааго Мѡрѣ и Дръстрѣ града самодръжавецѣ.** Documenta 1966, 70.

¹²¹⁵ Coman 2013, 162.

vel kifejezésre is juttatták.¹²¹⁶ Ezért a vajda és a vajdaság szinonimájaként okkal használható a fejedelem és a fejedelemség, annál is inkább, mert – mint oklevelekben hangsúlyozták – Isten kegyelméből uralkodtak. A román történetírás egy-egy irányzata azért kedveli a vajda és a vajdaság kifejezést, mert így azt lehet sugalmazni, hogy az erdélyi vajda maga is uralkodóként gyakorolta a hatalmat, Erdély pedig kvázi önálló vajdaság. Ez a három román ország mítosza, amelyet a nacionálkommunisták találtak ki, és ma sem szabadulnak tőle. Az erdélyi vajda a király helytartója volt, elsősorban katonai helytartó, a király címében Erdély nem is szerepelt. A Kárpátokon túli vajdák a katonai hatalommal pedig a felségjogokat párosították.

Mircsa fentebb idézett címében a hegyeken túli területek azonosak a magyar királytól hűbérként birtokolt Omlás és Fogaras vidékével. Ott uralkodóként járt el. Birtokadományokat tehetett bojárjai javára, és ezek hozták be magukkal a cigányrabszolgaság intézményét, mert egyébként Magyarországon a cigányok is a királyi népek sorába tartoztak. Mircsa birtokadományai örökre szóltak, azok tiszteletben tartására utódait is kemény átokformulával kötelezte. Például egy 1400-as fogarasi adományozó oklevél 18. századi magyar fordításában ez áll: „...ha valaki lészen holtom után vajda az országban és Fogaras vidékén, az én nemzetségemből, avagy máséből, vagy magyarországi nemzetségből való, ha az én adományomat megtartja és oltalmazza, azt az Isten is oltalmazza meg, valaki pedig meg nem oltalmazza és meg nem tartja, azt az Isten is ne oltalmazza meg, hanem Judással és Ariussal az mulhatlan világban és a zsidókkal legyen annak része, az kikkel azt kiáltattak, hogy a Christusnak vérét mireánk vesszük és a mi maradékunkra”.¹²¹⁷ Ebben az oklevélben még a hűbéri viszonyt sem említette: „Én a Krisztus Istentől méltóztatott egyedül bírálkodó keresztényi ura, nagyságos Mirtze vajda, Isten kegyelemességéből egész Havasalföldének vajdának, az ki bírálkodom egész az Dunáig, és az havason által Fogaras vidékén az Oltig.” Ebben a címzésben világos, hogy mit jelentettek a hegyeken túli területek, viszont szó sincs a dunai vidékekről és a tatár részekről. Ez utóbbiak egyértelműen a Dnyeszteren túli Tatár Kánságot jelentették, Mircsa uralkodói címében a

¹²¹⁶ Schmitt 2011, 161.

¹²¹⁷ Documenta 1966, 55.

„felé” a terjeszkedés irányára utal. A havaselvi vajda uralma elvben a Tatros folyóig nyúlt. Brăila és Kilia Havaselvéhez tartozott, de valójában a vajdai hatalom annyira gyenge volt, hogy a vajda alig tett egy-két adományt a határvidéken, és maga a határ még a 16. század végén sem rögzült.¹²¹⁸

Viszont Mircsa Dobrudzsát át is vette, és ennek megfelelően így nevezte magát: Dobrodicius földjeinek despotája (*terrarum Dobrodicii despotus*).¹²¹⁹ Ez a despota Dobrotics (Dobrotici) vagy Dobrotitsa (a bolgároknál Добротица) néven ismert (1347–1386), és Dobrudza (Dobrogea) névadója. Ő maga szerencsés kalandor. Etnikai eredete sem ismert, bármi lehetett. A neve szláv, Dobrota változata a román világban is meghonosodott. (Egyik testvére, Theodor görög, a másik, Balika kun nevet viselt.) Országá és ő maga Bizánc „balkanizálásának” terméke. 1365-ben elfogta a Budáról visszatérő görög császárt, aztán lányát a császár fiához adta, és felvette a despota címet.¹²²⁰ Amikor az oszmánok támadásba lendültek a szerb területeken, Mircsa gyorsan rátette a kezét Dobrudzsára és Szilisztriára.

A havaselvi vajda címei között a legtöbb találgatásra a *Podunavia* ad alkalmat. A román források alapján a Duna vidékére lehet gondolni, beleértve Szilisztriát, míg a szerb források *Podunavlje* alatt Belgrád és Szendrő környékét értik. Ezért feltételezhető, hogy Mircsa ezen a vidéken is terjeszkedett, és azt a Duna jobb partján lévő területet a rigómezei csata után szerezhette meg.¹²²¹

Sok megpróbáltatás vezetett a hatalom csúcsára, de szerencse is kellett hozzá, és Mircsa példája csak igazolja a mondást, hogy bátraké a szerencse; persze csak bizonyos határokon belül. A geopolitikai realitások következményeként Havaselve sorsa szorosan összefonódott Magyarország sorsával és az oszmán terjeszkedés dagályával és apályával. Nagy Lajos fellépése tízéves nyugalmat hozott e tájon, de halála után Magyarországon kitörtek az önpusztító hatalmi harcok, elszabadultak a visszafojtott energiák. A régi és új főurak úgy építették ki nagybirtokaikat, ahogy lehetett. Az új király, Luxemburgi Zsigmond (1385/87–

¹²¹⁸ Coman 2013, 170–180.

¹²¹⁹ Documenta 1977, 122, 125, 139.

¹²²⁰ Panaitescu 1943, 206–207.

¹²²¹ Coman 2013, 255, 294. Pippidi 2016, 201.

1437) pedig egy ideig ezek játékszere lett, bár közben, ha alkalma nyílt rá, véres könyörtelenséggel leszámolt ellenfeleivel. A bevált régi országnagyok mellé „nemcsak alacsony származású nemeseket, hanem igen sok közrendű embert (*plebejæ conditionis homines*) is magas méltóságra emelt”.¹²²² Lehet élcelődni és borzongani amiatt, hogy kedvelte a szépnemet, és „mint igazi dilettáns új, soha ki nem próbált csodafegyverekben reménykedett”, aki elmaradt eszménye, Szent László mögött, miközben Nagy Károlyt akart játszani.¹²²³ Csakhogy igazi szupranacionális vállalkozóként jól játszotta szerepét. Megszerezte a cseh, majd a római királyságot, és 1410-ben német-római császárrá is választották. A példátlanul hosszú uralkodáshoz kellett némi felelőtlenség, önfeledtség, olykor becstelenség, de mindenekelőtt nagyon jó diplomáciai érzék. Keleti politikája is erre vall.

Mircsa vajda számára Magyarország volt a háterszág, Zsigmond király a lehetséges szövetséges. A szövetség formája a hagyományos hűbéri viszony, amelynek tartalma az erőviszonyoktól függően alakult. Más szóval, aki bírta, marta. Amikor a királyi hatalmat belső anarchia emésztette, a havaselvi vajdák is éltek az alkalommal. Mircsa bátyja, Dán vajda (ugyancsak I. Rádu fia, 1385–1386) a magyar káoszt kihasználva elfoglalta a szörényi bánság egy részét, aztán egyes hírek szerint öccse tetette el láb alól, valószínűbb azonban az, hogy a bolgárokkal vívott harcokban esett el. És mivel a bolgárokat az oszmánok támogatták, Dán lett az első vajda, akiben a kereszténység hőseit lehet tisztelni.

Mircsa is élt az alkalommal, és megszerezte a havaselvi vajdáknak a szövetséges hűség fejében járó fogarasi hűbértokot. Majd rendezte viszonyát Zsigmond királlyal, és később még Sebesvárt (Bologa) is megkapta hűbérként.¹²²⁴ Az oszmán veszély összetartott. 1388-ban az oszmánok első ízben csaptak be Havaselvére,¹²²⁵ de hadicéljuk egyelőre a szerb részállamok legyűrése volt. 1389-ben Rigómezőn sorsdöntő csatát vívtak, és ez a szerb történeti emlékezetben olyan helyet foglal el, mint a magyarban az 1526-os mohácsi vész. Igaz, egy szerb harcos Murád szultánt (1362–1389) is megölte, de fia, Bajazid (1389–1402), aki

¹²²² Thuróczy 1978, 356.

¹²²³ Mályusz 1984.

¹²²⁴ Panaitescu 1943, 193.

¹²²⁵ Rezachevici 1998, 341.

nem hiába érdemelte ki a Villám melléknevet, megfordította a csata kimenetelét, és Lázár szerb despota is életét vesztette. Magyarország geopolitikai jelentősége megnőtt. Mircsa ezért a következő esztendőben a biztonság kedvéért a magyar király ellen kölcsönös segítségnyújtást ígérő szerződést kötött a lengyel királlyal. 1392-ben mégis kettős magyar–román oszmánellenes akcióra került sor. Szerb területen, Braničevónál (Barancs) a magyar seregek nyertek csatát, Mircsa pedig sikeres balkáni portyát hajtott végre. Válaszként Bajazid visszavágott, a Dunáig terjesztette birodalma határait, Szilisztriát és Dobrudzsát is elfoglalta, sőt talán a Duna bal partján fekvő Turnut (Kisnikápoly) is.¹²²⁶ De ez sem volt elég.

A szultán immár hatalmas sereggel akart újabb elégtételt venni, és Havas- elvére támadt. 1881-ben a nemzeti költő, Eminescu – nemzedékek számára feledhetetlenül – meg is énekelte a történeteket:

„Mintha pusztító özönvíz, sodró tengerár robogna,
Szerteszáll a vert pogányság, mint a szélzilálta polyva.”¹²²⁷

De hogy pontosan mi történt, nem tudjuk. Az biztos, hogy a két uralkodó hadserege véres küzdelemben csapott össze. De hogy ez a csata hol és mikor történt, mennyi ideig tartott, és ki nyert, arról megoszlanak a vélemények. A töredékes és egymásnak ellentmondó források alapján sikerült több egymásnak ellentmondó forгатókönyvet összeállítani. Ezekben azért valami közös: a helyszín megnevezése: Rovine. A szó szláv eredetű, a szerb krónikákban így hangzik: *na rovinah* (на ровинах), és azt jelenti, hogy a sáncoknál, sőt romoknál.¹²²⁸ De hogy ezek a sáncok természetes vízmosások vagy ássott árkok, netán fatörzsekkel megerősítve, esetleg mocsaras területek, erről folyik a vita. Közben a szláv kifejezésből a román történeti munkákban helynév – Rovine – lett. A román történelem egyik nagy eseményének színhelye. És nyilván azért, hogy a havaselvi községek ne vesszenek össze, 1925-ben a bánsági Magyarpécskát átnevezték Rovinének.

Az első forгатókönyv a céhbeli történészek – 1945 előtti – klasszikus történetét foglalja magában. A szultán hadaival Nikápolynál átkelt a Dunán, aztán

¹²²⁶ Gemil 2009, 107.

¹²²⁷ Franyó Zoltán fordítása.

¹²²⁸ Iorga 1937, 297.

1394. október 10-én sor került a nagy csatára. A román fél győzött, de nem tudta kihasználni a győzelmét, mert ahhoz már nem volt elég ereje, és a vesztes sem erőltette a harc folytatását. Mindkét fél visszavonult. Mircea Erdélybe ment, és Brassóban a következő esztendőben, 1395. március 7-én Zsigmond királlyal szövetségre lépett.¹²²⁹ Ezzel szemben az akadémiai történészcéhen kívüli partizánok a szerződés megkötése utáni időkre, 1395. május 17-ére teszik az egyértelmű román győzelem időpontját.¹²³⁰ Ez lenne a neoklasszikus forgatókönyv. A harmadik pedig a revizionista rekonstrukció. Eszerint a véres harcok egy hétig húzódtak el május 17-e körül, és Mircsának el kellett hagynia országát. A szultán (első) Vlădot ültette a trónra, akit a román történetírás „Trónbitorló” ragadványnévvel látott el,¹²³¹ talán azért is, mert ő volt az első, akit a bojárok megkérdézése nélkül ültetett trónra az oszmán hatalom.

Az említett három markáns vélemény mellett természetesen mindenki a maga kedvére ötvözi a régi forrásokban ránk maradt információkat. Így aztán megindulhatott a történészcsata a rovinei csatáért, valamiféle ideológiai küzdelem, és ebben – ahogy ilyenkor lenni szokott – nemcsak a román nemzeti dicsőségért, hanem a történész egyéni dicsőségéért is folyt és folyik a küzdelem. Ez a harc jó százéves előzmények nyomán 1986-ban robbant ki, amikor Mircea trónra lépésének 500. évfordulóját ünnepelték. És mi tagadás, a Rovinéért vívott harc már-már érdekesebb, mint maga a hajdani csata.

Historiográfiai hangzavar lenne a Rovine utáni Rovine-vita? Nem az, hanem koncert. A koncertmester Dan Zamfirescu, aki egyben a vita krónikása.¹²³² Kedves *causeur*, nagylelkű könyvkiadó. Tanúsítom, mert még saját féltett könyvtárából is adott nekem. A dolgokat nevén nevezi, mert a kérdésemre, hogy igaz-e: valóban szekus volt, felhorkant: micsoda kérdés?! Ő „a Szervezet agya” volt. Később nyilvánosan is sajnálatát fejezte ki, hogy egyik költőnő verseinek veszélyességére ő hívta fel társai figyelmét, ami nem maradt következ-

1229 Giurescu 1935, 456–457. Panaitescu 1943, 240–241.

1230 Diță 2000.

1231 Dan Ioan Mureșan: Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube. <https://deremilitari.org/2014/06/avant-nicopolis-la-campagne-de-1395-pour-le-contrôle-du-bas-danube/> (2021-09-30)

1232 Mircea 2009.

mények nélkül.¹²³³ Arra viszont büszke, hogy ő találta ki a protokronizmust, de azért mások is jeleskedtek ennek a hivatalos ideológiának a kialakításában,¹²³⁴ olyanok is, akik ezt 1990 után gondosan letagadták. A protokronizmus görög eredetű szó (πρώτος 'első', χρόνος 'idő'), elsőbbséget jelent. Így aztán egy 15. századi moldvai szláv krónikamásoló szellemóriássá lépett elő, a rovinei csata pedig megmentette Itáliát és az olasz reneszánszt.¹²³⁵ Érthető tehát a vita tétje.

A rovinei csatáért vívott harcban pedig okosan kellett eljárni. Zamfirescu és harcostársa, Alexandu V. Diță természetesen megtudták, hogy Ceaușescu szívesen venné, ha a nagy előd mellett helyeznék el, de miután a kommunista diktátor már egyre inkább előhaladt a korban (és a kórban), nem szerette, ha életkorára emlékeztetik. Ezért első lépésként Mircea vajdát át kellett keresztelni. A két protokronista a nagy cél érdekében megnyerte az egyik neves író, majd „egy hordó cotnari-i borban átkeresztelték” a vajdát, és így született Nagy Mircea.¹²³⁶ Ennek a névváltozásnak az oka még abban is rejlett, hogy ha már Moldvának volt Nagy Istvánja (Ștefan cel Mare), legyen Havaselnének is „Nagy” uralkodója, annál is inkább, mert uralma alatt az ország területileg gyarapodott. El is készült az Akadémiai Kiadó számára a megfelelő című tanulmánykötet, de a „fatális feleség” közbelépett, mert ő a férjénél is nagyobb akart lenni. Így a kötet címe nem *Nagy Mircea* lett, mint azt a diktátor már elrendelte, hanem *A nagy Mircea vajda*,¹²³⁷ de azért a kötetben csak idézetekben jelenik meg az „Öreg” ragadványnév. A jókedvű átkeresztelők méltán bosszankodhattak amiatt, hogy az egyházi kiadónál két tudós szerző már a megfelelő *Nagy Mircea* címmel adhatta ki ugyancsak monumentális munkáját.¹²³⁸ A helyzetkomikum tragédiának is elmegy, az viszont kétségtelen, hogy a protokronista harcosok nemcsak a pohár mellett, hanem Klió mezején is állták a sarat.

1233 Ileana Mălăncioiu interjúja 2013-ban. <http://hypocrisia.adepop.ro/content/%E2%80%9E-pentru-mine-poezia-este-un-mod-de-existen%C5%A3%C4%83%E2%80%9D> (2019-10-17)

1234 [https://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Zamfirescu_\(scriitor\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Zamfirescu_(scriitor)) (2019-03-25)

1235 Dorin Dobrinu: La vremuri noi, tot ei. Resurgența protocronismului. <http://www.contributors.ro/cultura/la-vremuri-noi-tot-ei-resurgen%C8%9Ba-protocronismului/> (2019-03-25)

1236 Zamfirescu 2009, 291.

1237 Mircea 1987.

1238 Șerbănescu–Stoicescu 1987.

Egyelőre nem került elő egyetlen egykorú havaselvi dokumentum sem a csatáról. Maradnak a szerb krónikák és azok másolatai. Ezek egy része 1394-re teszi a csatát, és elmondják, hogy a törökökkel együtt harcoló szerbek két vezére is odaveszett. Csakhogy egy olyan szerb dokumentumban, amelyben feljegyezték, hogy azokért, akikért gyászmisét kell tartani, mikor hunytak el, az áll, hogy az említett szerb vezetők 1395. május 17-én estek el. Erre már korábban felhívták a figyelmet, de ez most a források újraolvasására ösztönzött. A csatához időben legközelebbi szerb krónika – Lázárevics István despota életéről – 1431-ben készült, de ebből csak az derül ki, hogy „kimondhatatlan vérontásra” került sor. Az egyik szerb vezető, a népballadák Markó vitéze úgy nyilatkozott, hogy „kérem Istent, segítse a keresztényeket, és elsőként én essem el”, aztán a szultán békét kötött a havaselveiekkel. Egy bizánci krónika bolgár átírata arról is szólt, hogy „a nyilak sűrűjétől nem lehetett látni az eget”, és Bajazidot „elfogta a félelem, és megszaladt”. De azért egy helytartót nevezett ki az ország élére, Mircea pedig Magyarországra „szaladt”. A szerb krónika csak a háború évét adja meg, 6903-at, ez a mi naptárunk szerint 1394. szeptember 1-től 1395. augusztus 31-ig tartott, ezért a csata napját nem tudjuk meghatározni.

A bizánci–bolgár krónika viszont azt is megemlíti, hogy a szultán 6903. június 3-án megölte a vidini bolgár uralkodót, ez pedig csak a rovinei csata után történhetett.¹²³⁹ A csatáról a legbővebb török beszámoló a 16. század elején készült. Eszerint reggeltől napestig zengett az ég a harci lármától. Mindkét sereg hatalmas veszteségeket szenvedett, mindenütt tetemek hevertek. Az oszmán sereg éjszaka is harcra készen virrasztott. Az egyik vezére viszont különös hadicselt talált ki. A török tetemeket a folyóba dobálták, és csak a románok maradtak ott. Reggel aztán a román sereg ezt látva megrettent, mert azt hitték a román harcosok, hogy csak őket gyilkolták. Nem folytatták a harcot, és az oszmánok is elvonultak, még hozzá diadalittasan – a krónikás szerint. Viszont azzal a szándékkal mentek el, hogy jövő nyáron visszatérnek.¹²⁴⁰ A csatát tehát valamikor tavasz végén vívhatták meg, mert azt már biztosan tudjuk, hogy

1239 Diță 1987, 265. Mircea 2009, 34–36.

1240 Valeriu Veliman: O cronică turcească despre domnia lui Mircea cel Mare. *Revista Arhivelor*, 1986. 4. sz. 379–383.

Zsigmond király 1395 júliusában hadai élén jelent meg a havaselyi színtéren, és Mircsával együtt visszafoglalta az oszmánoktól Turnut, másképpen Kisnikápolyt, hiszen vele szemben a Duna jobb partján ott állt a kulcsfontosságú nikápolyi erődítmény.

1395 novemberében pedig a szultán levélben fenyegette meg a magyar királyt: „Te fennen hirdeted, dicsekszel, hogy engem megfutamítottál a csatatérről. Ez nem igaz, mert sokkal nagyobb fontosságú ok következtében határoztam el, hogy a csatateret elhagyjam. De hogy többé ilyenekkel ne dicsekedhess, ezennel tudatom veled, hogy a jövő március havában sereggemmel eljövök, s bárhol légy is, rád találok, aztán megszűnsz tovább dicsekedni, hogy engemet elkergettél, s hogy én nem mertelek bevárni.” Ezt a mantovai követ jelentette urának, és még hozzáfűzte, hogy a magyar urak jót nevettek e levélen, mert minden évben kaptak egy ilyet. Zsigmond viszont nem nevetgélt, és komolyan készült az el-lentámadásra.¹²⁴¹ Ugyanakkor egy firenzei krónikás arról számolt be, hogy 1395 májusában Zsigmond hadseregét Bajazid kétnapos csatában legyőzte, és ennek nyomán egész Havaselyre alávetette magát a szultánnak. Viszont a szultán saját veszteségei miatt hazatért, a magyar király pedig Buda felé vette útját, újabb harcra készülve, hogy aztán majd „visszanyerje elveszett becsületét”.¹²⁴² Csak-hogy májusban Zsigmond még Budán tartózkodott. Tehát túl sok a pletyka, bár mindegyikben van valami megfontolandó. A firenzei pletykában az, hogy a rovinei csata időpontja mégiscsak 1395 májusa.¹²⁴³ Ugyanakkor a szultán csak egyszer vezetett ide hadjáratot. Viszont az, hogy 1394 végén a törökök nemcsak Orsovát foglalták el, hanem beütöttek Erdélybe, még hozzá a Barcaságba,¹²⁴⁴ arra utal, hogy Mircsa uralma megrendült, hiszen az út az Argeş völgyében vezetett, és az is a legnagyobb valószínűséggel feltételezhető, hogy ennek a folyónak a mentén vívták meg a nagy csatát. Ezért Mircsa 1395 tavaszán országát vagy annak egy részét elvesztő uralkodóként szövetkezett Zsigmond királlyal. Továbbá azon is lehet töprengeni, hogy netán 1394-ben és 1395-ben is érte egy-

1241 Thallóczy 1905, 71–72, 108.

1242 Papacostea 2001, 73.

1243 Diță 2009, 111.

1244 Bárány–Szabó–Veszprémy 2017, 228,

egy oszmán támadás Havaselvét.¹²⁴⁵ A protokronisták csak egy ütközetről akarnak tudni, és keserűen róják fel, hogy ezt a román győzelmet maguk a románok akarják eltagadni.

A protokronistáknak mindenre van érvük és ellenérvük, ha nem más, a dokumentumok hiánya, netán hallgatása; ha pedig beszédes a dokumentum, akkor áthangolják annak üzenetét. Íme, egy egyszerű vitakérdés: 1395 márciusában Brassóban két egyenlő fél kötött-e szövetséget, vagy a hűbéres fogadott hűséget hűbérurának? A szöveg önmagáért beszél: „Mi, »Mirchya« havaselvi vajda, Fogaras hercege és szörényi bán mindenkivel tudatjuk [...], hogy mivel Zsigmond úr [...] amióta megismert minket kegyes és baráti [*familiari favore*] pártfogással viseltetett [...] ezért mi önként és szabad akaratunkból [*ex mera nostra liberalitate*], senkitől sem kényszerítve és erőltetve, a magunk és bojárjaink hitével és esküjével – amit korábban, mint illik, letettünk [*sub fide et iuramento nostris et baronum nostrorum, per nos prius debite prestitis*] – a mondott király úrnak megfogadunk és megfogadtunk.”¹²⁴⁶ Ez hűbéri eskü. Hűbéri jellegét kétségbe lehet vonni az eskü önkéntességére való hivatkozással. De minek? Két egymásra utalt fél szövetségéről van szó egy olyan világban, amelyben be kellett tartani a hierarchiát. Ráadásul a szöveg – mint újabban is hangsúlyozták – még egy korábbi esküre is utal.¹²⁴⁷ Ami „nem létezik” – mondják a protokronisták.¹²⁴⁸

1944-ben ez hűbéri viszony még nem jelentett problémát. Sőt az a kiváló történész, P. P. Panaitescu, aki közéleti emberként a legionárius ortodoxia harcosa volt, még külön kiemelte a feudális jog azon sajátosságát, hogy az ortodox hitű ország egy katolikus ország hűbérese lett, és miközben Zsigmond buzgó katolikusként hadakozott a huszita „eretnység” ellen, az ortodoxiával szemben a legmesszebbmenő türelmet tanúsított.¹²⁴⁹ Annak sincsen sok értelme, hogy

1245 Gemil 2009, 108–109.

1246 Documenta 1977, 138–139.

1247 Marius Diaconescu: The Relations of Vassalage between Sigismund of Luxemburg, King of Hungary, and Mircea the Old, Voivode of Wallachia. *Mediaevalia Transylvanica*, 1998. 2. sz. 257.

1248 Zamfirescu 2009, 195.

1249 Panaitescu 1943, 199.

külön hangsúlyozzuk a román vajda belpolitikai önállóságát, hiszen fogarasi hűbértartományában is azt csinált, amit akart. Birtokadományokkal jutalmazta híveit, sőt még cigány rabszolgákkal is, miközben Erdélyben – a két román vajdaságtól eltérően – a cigányrabszolgaság ismeretlen intézmény volt. És ezeket a rabszolgákat is Havaselvéről telepítették be.¹²⁵⁰ Az viszont tény, hogy Mircea nem egy elődjétől eltérően soha nem jelezte a címében, hogy nemcsak Isten kegyelméből, hanem a magyar királyéból is uralkodna. A brassói eskü alapvetően szerződés volt, amelyben megfogadta Zsigmond királynak, hogy seregével csatlakozik a király vezette hadakhoz; ellátást biztosít, és ha kell, átkel a Dunán.

A protokronisták ügyesen kihasználják a források ellentmondásos jellegét is. Példa erre a fentebb harmadikként említett revizionista forгатókönyv kritikája. Ez a forгатókönyv jelentős mértékben egy olyan török krónikára épül, amely azt beszéli el, hogy a szultán 1395 tavaszán az egész Bánságot feldúlta egészen Temesvárig, és aztán a Duna mentén folytatta az útját Havaselvére Rovine felé, ahol végül is a küzdelem minkét fél számára pürrhuszi győzelemmel ért véget. Csakhogy – hangsúlyozzák a protokronisták – amikor a török krónikás felsorolja a feldúlt és meghódított bánsági helységeket, olyan cikkcakkos útírány rajzolódik ki a térképen, amelyet még képzeletben is nehéz követni. És közben Zsigmond Budán tétlenkedett volna? A protokronisták oldalakon keresztül szórakoztatták magukat és olvasóikat a revizionista forгатókönyv ellentmondásaival.¹²⁵¹ De megnyerték a csatát, immár általánosan elfogadottá vált a rovinei csata 1395-ös kelezése és győzelemként való elkönyvelése. Hiába hangsúlyozta maga Iorga is, hogy Mircea minden hősiessége ellenére vesztett, és menekülnie kellett.¹²⁵²

Paradox módon a Rovine-vita gyarapítja történeti tudásunkat akkor is, ha a vita után is ugyanannyit tudunk, mint előtte tudtunk, de immár másként tudjuk, amit tudhatunk. Hiszen megtapasztaltuk, hogy milyen rögzös a történeti igazság felé vezető út, és hogy a történeti tájat milyen identitáspolitikai szemszögekből lehet szemlélni. A mítoszrombolás, akár a mítoszképzés – kemény szellemi munka.

1250 Panaitescu 1943, 80, 203.

1251 Diță–Zamfirescu 2009, 610–620.

1252 Iorga 1908b, 276. Iorga 1937, 299.

Tény, hogy a magyar királynak nem mindig volt szerencséje a két román fejedelemséggel. 1395 januárjában a moldvai vajdát próbálta megtörni, de majdnem törbe csalták. Viszont sikerült biztosítania a Duna-deltát.¹²⁵³ 1395 júliusában több sikerrel járt Havaselvén. De e hadjárata sem lett diadalmenet, mert Turnu elfoglalása után, amikor augusztus vége felé Havaselvéről hazatért, majdnem odaveszett. Ugyanis Vlád vajda az egyik hegyszorosban meglepte, és a támadók mérgezett nyilakkal sok harcosát megölték. A történet ebben az esetben sem egyszerű. Egy 1408-ban kelt oklevél tudósít erről, ebben a király megjutalmazza az életét megmentő Garai Miklós nádort, viszont a havaselvi vajda neve Merche, tehát Mircsa.¹²⁵⁴ Ez újabb találgatásokra ad alkalmat. Általában elírásnak tartják, hiszen józan ésszel nehéz elgondolni, hogy Mircsa az ellen fordul, akitől az adott helyzetben segítséget várhat. A protokronisták viszont úgy vélik, hogy a nagy havaselvi vajda így akarta megtorolni, hogy a magyar király magának tartotta meg Turnu várát.¹²⁵⁵ Ezt 1395 végén feltehetően az oszmánok megint elfoglalták.¹²⁵⁶

Annak, hogy Mircsa támadt volna Zsigmondra, nemcsak az mond ellent, hogy még tavasszal szövetséget kötöttek egymással, hanem az is, hogy a következő évben – 1396-ban – Nikápolyhoz már Mircsa az erdélyi Stibor vajda seregével vonult le Erdélyből, és közben kemény harcokat kellett vívniuk Vláddal. Sőt az erdélyi vajda párbajban sebesítette meg a „Trónbitorlót”.¹²⁵⁷ Akadnak történészek, akik úgy vélik, hogy Mircsa és Vlád megosztották egymás között az országot. Ez utóbbi az antikatólikus visszahatás harcosa lett volna, és azokra az oltniai bojárookra támaszkodott, akik azért lettek törökbarátok, mert a veszélyt számukra a magyar király katolizáló politikája jelentette. És a magyar királlyal való szövetség azzal fenyegetett, hogy úgy járnak, mint a hátszegi román elit.¹²⁵⁸ Nagy kérdés! A hátszegi román elit fokozatos katolizálása ugyanis az országos nemességbe való társadalmi emelkedéssel járt. Zsigmond király pedig tisztelet-

1253 Papacostea 1999, 264.

1254 Documenta 1977, 182.

1255 Zamfirescu 2009, 364–368.

1256 Diță–Zamfirescu 2009, 567.

1257 Panaitescu 1943, 261.

1258 Marche 2013, 714.

ben tartotta a görögkeleti ortodoxiát. Hatalmi és gazdasági érdekek érvényesültek. A lengyel király, akivel a román vajdák szöveterkeztek, maga is katolikus volt. Vlád is neki tett hűségeskü, és így lengyel–moldvai–havaseltvi–török szövetség jött létre Zsigmond ellen,¹²⁵⁹ aki viszont a nyugati világot mozgósította nagyszabású keresztes hadjáratra.

Zsigmond a bizánci császárral is szöveterkezett; pénzt adott neki, hogy tíz hajóval biztosítsa a dunai szabad forgalmat. Mindezt abban a reményben, hogy a keresztes had a Boszporuszig felszabadítja a Balkán félszigetet.¹²⁶⁰ A viszonylag nagyszámú hadsereg Budáról és Pestről Temesvárra vonult, és onnan Nikápoly alá. Ott pedig 1396. szeptember 25-én Bajazid és a keresztesek valóban döntő csatát vívtak, amely ez utóbbiak egyértelmű vereségével ért véget.

Nem kétséges, hogy másképpen is alakulhatott volna a hadjárat kimenetele, ha Zsigmond elfogadja Mircsa ajánlatát. A román uralkodó ugyanis – egy német szemtanú szerint – alapos felderítést javasolt, és erre vállalkozott is, de a nyugati – francia és burgundi – lovagok maguknak vindikálták az első támadás dicsőségét.¹²⁶¹ A török krónikás azon élcelődött, hogy ezek a csata előtt alaposan felöntöttek a garatra.¹²⁶² A francia krónikások a román vajdát és a magyarokat szidták. Mert amikor Mircsa és az erdélyi vajda látták, hogy a keresztesek sorsa eldőlt, elhagyták a csatateret, így legalább meg tudták őrizni haderejüket az elkövetkező nehéz időkre.¹²⁶³ A nyugati lovagok pedig azzal, hogy a felelősséget a magyarokra és a románokra hárították, némi hazugság árán megőrizték a becsületüket, mert alapvetően az ő dicsőségshajhászó felelőtlenségükön múltott a sorsfordító ütközet kimenetele.

Nikápolynál két hadviselési technika került szembe egymással, az oszmán fegyelem és a nyugati fegyelmetlenség. Pontosabban az, hogy míg a szultán

1259 Panaitescu 1943, 260.

1260 Dan Ioan Mureşan: Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube. <https://deremilitari.org/2014/06/avant-nicopolis-la-campagne-de-1395-pour-le-controle-du-bas-danube/> (2021-09-30)

1261 Călători 1968, 29.

1262 Thury 1893, 42.

1263 Emanuel Antoché: Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison. <https://www.academia.edu/12745809> (2021-09-30)

erős kézzel jól irányította és összehangolta a különböző fegyvernemek manőverezését, a nyugati hadaknak nem akadt ilyen mindenki számára tekintélyt parancsoló irányítója. És míg a szultán gondosan megválasztotta a hadszínteret, ő maga egy dombon foglalt helyet, és kihegyezett karókkal és csapdákkal megerősített terepen várta a nagy rohamot, a keresztesek önfeledten rohantak a vesztükbe, miközben még seregük egy részével a nikápolyi erődítményt is sakkban kellett tartaniuk, nehogy két tűz közé kerüljenek. Az oszmánok az úgynevezett szétnyíló taktikával éltek. A könnyűlovasaik megfutamodtak a lovagok elöl, majd két irányba szétváltak, és a lovagok a janicsárokkal találták magukat szemben. Majd az oszmán és a szerb lovasok közrefogva elvágta a lovagokat az őket fedezni akaró Mircsa és az erdélyi vajda seregeitől.

Zsigmond később okkal mondta, hogy nyerhettek volna. Papíron az erőviszonyok valóban egyformák voltak. 3000–4000 nyugati páncélos lovas, több száz válogatott íjász, 12–15 ezer magyarországi és 3000–5000 havaseli harcos állt szemben a 25–30 ezres oszmán sereggel, beleértve a mintegy 5000 szerbet, köztük nehézlovasokat is. Ez volt az utolsó olyan keresztes hadjárat, amelyben nyugati lovagok ilyen nagy számban vettek részt. Gyakran felemlégetik azt, hogy a lovagi harcmódor már elavult. Valójában a nehézlovasság volt a csatadöntő erő. A nyugatiak harci tapasztalata és morálja nem hagyott kívánnivalót maga után. A körütekintő vezetés már annál inkább, főleg az elmaradt felderítés miatt.¹²⁶⁴ Zsigmond viszont a vesztes csata után úgy érezte, hogy neki Havaselnén már nincs mit felderíteni, annyira tartott az oszmánbarát Vládtól. A magyar hadak maradéka Stibor vajdával a román vajdaságon keresztül menekült haza, de a király inkább a dunai hajóutat választotta, Bizáncban pedig folytatta az oszmánellenes szervezkedést, majd néhány hónap múlva Dalmácián keresztül hazatért.

Stibor és Mircsa 1396 végén vagy a következő év elején ostrommal bevették Dâmbovița várát, az erdélyi vajda Vládot a király elé vitte, hogy bocsánatot nyerjen.¹²⁶⁵ De hogy ezek után mi történt a Trónbitorlóval, nem tudjuk. Mircsa viszont mindvégig többé-kevésbé konfliktusmentes szövetségese maradt a királynak.

¹²⁶⁴ Bárány–Szabó–Veszprémy 2017, 229–235.

¹²⁶⁵ Documenta 1977, 163.

A nikápolyi ütközet fordulatot hozott az oszmán hódítás történetében. A Nyugat lendülete megtört, már nem lehetett ilyen nagy közös fellépés érdekében mozgósítani, többé nem sikerült kiállítani ilyen erős közös haderőt. Ugyanakkor Bajazid szultán is óvatosabb lett, nem akarta újabb támadással erősíteni az esetleges nyugati szolidaritást, hiszen számára is túl nagy veszteséggel járt a győzelem. Célszerűnek tartotta újabb anatóliai területek meghódítását, és valóban eljutott még az Eufráteszig is. Az iszlám világ hatalmas embertartalékait akarta biztosítani, csak hogy éppen kelet felől érte a váratlan csapás.

A mai Irán, Irak, Afganisztán helyén Timur Lenk új mongol birodalmat hozott létre, és olyan veszedelmesen terjeszkedett, hogy Bajazid évi százezer keresztény rabot ígért a mongol hódítónak, ha őt békén hagyja. De nem hagyta. 1402-ben Ankaránál megverte és elfogta a nikápolyi győzőt, Bajazid szultánt, és úgy nyilatkozott, hogy a keresztények iránti szeretettől vezettetve járt el, hiszen azok az ő szövetségesei.¹²⁶⁶ Az olasz kereskedővárosok keverték a kártyákat. A legyőzött oszmán szultán le is parasztotta a győztes Timur Lenket, mire ez foglyát vasketrecbe zárta, egy ideig maga mellett tartotta, majd amikor meguntta, megölette.¹²⁶⁷ Vagy ő maga ölte meg a saját kezével,¹²⁶⁸ de az is lehet, hogy a szultán öngyilkos lett.¹²⁶⁹

Ki tudja, miként alakult volna térségünk sorsa, ha a velenceiek és a genovaiak betartják ígéretüket, és Timur Lenk csapatait átszállítják a Balkánra, és azok felszámolják az oszmán hatalmat. A mongol hadúr viszont Kína ellen fordult, és 1405-ben távozott az élők sorából. Az oszmán birodalomépítés egy évtizedre megtorpant. Bajazid örökségét fiainak hatalmi harca emésztette. Az egymást kergető események az oszmán hatalom strukturális válságából fakadtak. Feltáruult az „iszlamokeresztény” szintézis sérülékenysége, de ereje is. A Mohamedről elnevezett szultánfi, Mehmed eltávolította a Jézusról elnevezett Iszát, és miután Anatóliában megszerezte a hatalmat, ki akarta terjeszteni a Balkánra, ahol a Salamonról elnevezett Szulejmán uralkodott. Hamar kiderült ugyanis, hogy

1266 Johannes III. [...] Erzbischof von Sultanyeh: *Libellus de notitia orbis*. Szerk. Anton Kern. *Archivum Fratrum Praedicatorum*, VIII. 1938. 102.

1267 Sphrantzes 1966, 225.

1268 Turnbull 2014, 29.

1269 Decei 1978, 69.

az oszmán hatalom csak akkor életképes, ha mindkét földrészt egyszerre egy kézben tartja.

A bizánciak, szerbek, románok ezt akarták megakadályozni, és mindig a gyengébb felet támogatták az erősebb ellen, ezért pedig mindig kaptak egy kisebb-nagyobb területet. Mircsa is ezért karolta fel Muszát, sőt egyenesen ő kérte fel, hogy induljon harcba a trónért.¹²⁷⁰ A havaselvi vajda így szerezte vissza Dobrudzsát. 1409-ben Musza el is érte, amit akart, de mivel a köznépre próbált támaszkodni, maga ellen fordította a helyi urakat, beleértve a keresztény hűbéreseket is. Így aztán Mehmed a szerb Lázárevics István támogatásával legyőzte és megölte testvérét, és 1413-ban elfoglalta a szultáni trónt. Közben Mircsa is elfordult Muszától, Mehmedhez közeledett, aztán ennek ellenében egy másik lázadó testvért támogatott, Musztafát. De hiába semmisítette meg a velencei flotta az oszmánt. A nagy kihívást viszont a – Mircsa által szintén támogatott – dobrudzsai felkelés jelentette. Ennek élén Musza egykori bizalmasa, Bedreddin állt, aki az iszlám, a kereszténység és a judaizmus tanait összeolvastva hirdetett új világot, önmegtartóztató életet és vagyonközösséget. (Ez a felkelés a szovjet kommunistáknak is annyira tetszett, hogy őt is előfutárunknak tekintették, és a róla szóló német könyvecskét 1922-ben mind felvásárolták.¹²⁷¹)

Mircsa számára az Oszmán Birodalom válsága és Zsigmond nyugati orientációja újabb hatalmi terjeszkedés lehetőségét kínálta. 1919-ben ezt a politikát még helyi hegemóniára való törekvésként lehetett jellemezni,¹²⁷² 1987-ben már ez ellen a hivatalos történetírásnak tiltakoznia kellett: Mircsa fejében ilyesmi nem is fordulhatott meg, hiszen egy idegen hódító hatalom ellen a saját országát védte.¹²⁷³ Valójában azt tette, amit a hatalom logikája diktált, élt az alkalommal, és terjeszkedett. Hátországát Zsigmond király biztosította, de olykor a két uralkodó szembekerült egymással. Nicodim, a szentként tisztelt szerzetes simította el Zsigmond és Mircsa, valamint Zsigmond és Bizánc ellentétét.¹²⁷⁴ 1406-ban megegyeztek az 1396-ban megtorpant keresztes háború folytatásában,

1270 Panaitescu 1943, 309.

1271 Panaitescu 1943, 336.

1272 Minea 1919, 240. Id.: Șerbănescu–Stoicescu 1987, 347.

1273 Șerbănescu–Stoicescu 1987, 347.

1274 Barbu 1998, 137–141.

de amikor Musza hatalomra került, és 1411-ben a magyar király továbbra is harcra készült, Mircsa nem akart csatlakozni, hanem a lengyel király barátságát és védszövetségét kereste. Moldva uralkodója, Jó Sándor (Alexandru cel Bun) közvetített, akinek a lengyel és a magyar király között kellett egyensúlyoznia. És láttuk, a két király megegyezett, mert ha Moldva nem vesz részt az oszmán-ellenes harcban, országát egyszerűen felosztják egymás között. Havaselnének a mozgási lehetősége korlátozottabb volt, Zsigmond a hűbéreseként kezelte. Ennek jeleként 1412-ben az erdélyi vajda állapította meg, hogy az erdélyi kereskedők Havaselnén milyen vámokat tartoznak fizetni.¹²⁷⁵ Végül a keresztes háború elmaradt.

Zsigmond és Mircsa viszonyát alapvetően a geopolitikai adottságok és lehetőségek szabták meg. A két uralkodó természetesen más távlatokban gondolkozott. Zsigmond Európa egységét akarta biztosítani, 1411-ben meg is szerezte a német királyságot. Majd összeurópai kongresszust hívott össze, a konstanzi zsinatot, amelyen 1414-től 1418-ig tárgyaltak. Hatalmas sikernek bizonyult, hogy véget vetettek a katolikus egyházon belüli szakadásnak, hiszen már három pápa állt egymással szemben. Zsigmond megszerezte a cseh királyságot, és miután a helyzetet sikerült konszolidálni, beteljesült a vágyálma: 1433-ban német-római császár lett. Közben próbálta megakadályozni a várható déli támadást a végvári hálózat kiépítésével, határőrtartományok kialakításával és az ütközőállamok támogatásával. Az oszmán térhódításnak viszont az is kedvezett, hogy Zsigmond király figyelme nyugat felé fordult.

Mircsa számára a reálpolitika az egyensúlypolitika lehetett, a szövetségzés ellenségei ellenségeivel, amire a térség korábbi nagyhatalmainak rész hatalmakra bomlása jó lehetőséget kínált. Hiszen úgy tűnt, hogy az Oszmán Birodalom is osztozik Bizánc, Bulgária és Szerbia sorsában. Mircsa pedig ezekben a harcokban úgy kitűnt, hogy a kor népszerű oszmán története „a keresztények között a legvitézesebb és legserényebb férfiként” jellemezte.¹²⁷⁶

Csak hogy az oszmán terjeszkedést nem lehetett megállítani. A belső harcokból az oszmán hatalom konszolidálásában érdekeltek több tanulságot von-

¹²⁷⁵ Documenta 1977, 194.

¹²⁷⁶ Leunclavius 1591, 418.

tak le. A szultáni családban intézményesítették a testvérgyilkosságot. Az ifjabb Isza – Juszuf – át is tért a kereszténységre. Ez elszigetelt eset, mert fokozatosan az iszlámot tették meg az uralkodó csoportok kohézióját biztosító egyedüli vallásnak, miközben a köznép vallása iránt messzemenő türelmet tanúsítottak. Ugyanakkor az, aki a kereszténységről áttért az iszlámra, a legmagasabb tiszt-ségbe is felemelkedhetett. A Bizánci Birodalomban is szokásos javadalombirtokok rendszerét továbbfejlesztették, és igyekeztek általánossá tenni. Ezzel biztosították a jól felfegyverzett lovasok, a szpáhik ellátását, és tovább erősítették az uralkodónak alárendelt janicsárságot. Azért egy ideig még a keresztények is szerezhettek szolgálati birtokot, úgynevezett timárbirtokot. Ők alkothatták a rablásra szakosodott könnyűlovasok, az akindzsik jelentős részét. Mindennek köszönhetően a szultán meg tudta törni az iszlám törzsi hadurak hatalmát. A testvérharcból kiemelkedő oszmán hatalom újra elindulhatott a világbirodalom-építés útján.¹²⁷⁷

Iorga szerint „a bizánci, a szláv, a latin és az oszmán politikai rend egy-egyé olvadtak össze, nemzeti és felekezeti különbségre való tekintet nélkül pedig az lett a győztes, aki jobban megfelelt az idő új igényeinek, és ez által erősebb volt”. Nyugaton az abszolutizmus teremtett egységet, a Balkánon az oszmánok, mert ők számolták fel a mindenkit nyomasztó anarchiát. A szultánok védtek az adófizető és a katonai réteget eltartó parasztot, és pártolták a kereskedőt. Biztosították a békét, a rendet, az igazságot, az érdemnek kijáró felemelkedést egy olyan világban, amelyben vagy hódítasz, vagy elpusztulsz.¹²⁷⁸

Ennek az íratlan geopolitikai törvénynek megfelelően Mehmed bosszút állt Mircsán. 1415-ben már adóra kötelezte, két év múlva elfoglalta Dobrudzsát, és a Duna bal partján fekvő Giurgiu (Gyurgyevó) várát. Az oszmán területi hódítás azonban megállt a Dunánál.

Havaselve olyan oszmán–magyar ütközőállam lett, ahol alapvetően az oszmán befolyás érvényesült, a magyar király azonban, ha erői engedték, ellentámadásba lendült, és rövidebb időre az elégedetlen bojárfrakció támogatását él-

1277 Inalcik 2000, 15–19. Hupchick 2002, 111–115. Lowry 2003, 47–50, 132–135. Goffman 2004, 38–40. Barkey 2008, 55–70. Gemil 2009, 70–72.

1278 Iorga 1914, 3–34.

vező vajdát juttatta hatalomra. A gyors vajdaváltások kora „valójában a törökök és a magyarok közötti harcok” története.¹²⁷⁹ A jogalapja mindenkinek megvolt, aki „fejedelmi csontból”, azaz fejedelmi vérből származott. Nemcsak a törvényes vajdafinak volt joga a trónörökléshez, hanem még a törvénytelennek is. És ők is sokan voltak. Ezért amelyik trónkövetelő megragadta a hatalmat, igyekezett eltenni láb alól a testvéreit; ha kegyes akart lenni, csak megcsonkíttatta lehetséges riválisát. A legjobban bevált módszernek az orrlevágás bizonyult, mert az orr a férfiaság szimbóluma volt. Így aztán valósággal intézménnyé vált a szomszédhoz menekülés (*pribezie*), a számkivetésbe szorult fél pedig leste az alkalmat. Intézményesült a káosz?

Román történészek nem szűnnek meg kárhoztatni a trónöröklés szokását. A kárhoztatás közepette azonban elsikkadt a trónöröklés szokásának sajátos keleti jellege. Érthető, mert 1946-ban jelent meg erről Elekes Lajos maradandó eszmefuttatása, és akkor Romániában még hűvösebb szelek fújtak, mint nálunk a fényesek. Az idegen nyelvű történész-folyóiratok elhaltak, és mire újak születtek, már nem illettek az új ideológiai keretekbe. A magyar történész az elszórt információkból azt a következtetést szűrte le, hogy a havaselvi trónöröklésben a fejedelmi vér mágikus erejébe vetett hit kipcsak tatár (azaz kun) örökség. Nyugaton is létezett a vérmisztika, élt a vérjog, de a trónöröklésben szerepet játszott a törvényesség, és mellette az alkalmasság. Ez a román gyakorlatban már sokkal halványabb formákban jelentkezett. Nyugaton a fejedelmi törvénytelen fiakat kirekesztették a trónöröklésből, legfeljebb birtokot kaptak, és előjogokat élveztek.

A „fejedelmi csont” fogalmának román használata a török népeket jellemzi. A kazak–kirgizek uralkodó osztályukat „fehér csontnak” nevezték, a közrendűeket pedig „fekete csontnak”. Keleti eredete lehetett annak is, hogy a havaselvi vajdafiakat tüzes vassal megbélyegezték, mint az állatokat. Erre később racionális magyarázatot találtak. „De a szokás gyökerei máshová nyúlnak vissza. Családtagok megkülönböztetésére sokkal könnyebb és kevésbé kellemetlen módok kínálkoztak, mint a tüzes vassal való megbélyegzés fájdalmas művelete; effajta

¹²⁷⁹ Brătianu 1977, 43.

eljárások mögött – a néprajzban járatosak számára nem szükséges hangsúlyozni – rendszerint világszemléleti ok, mágikus tartalom húzódik meg. Ha így áll a dolog, akkor ismét csak analógiák segíthetnek a probléma megfejtéséhez. Európában ilyen hiába keresünk, s futó áttekintés után úgy látszik, a török-tatár népeknél sem találunk pontosan megfelelőt. Megtalálhatjuk azonban a szellemi hátteret, melyben az önmagában érthetetlen szokás értelmet, jelentőséget kap. Török népeknél általánosan elterjedt eljárás az egy család, illetőleg közösség birtokállományába tartozó állatokat közös jellel bélyegezni meg (*tamga*), amit gyakorlati okkal: a könnyebb megkülönböztetés racionális szempontjával magyaráztak. Az egybevetés nehézségét az okozza, hogy az egyik esetben emberek, a másokban állatok megjelöléséről van szó. Ez a nehézség azonban eloszlik, ha figyelembe vesszük, amit újabb kutatók írnak a *tamga* eredeti értelméről. E szerint a család, illetve közösség feje (az utódok szemléletével: névadó őse) varázsos hatalommal rendelkezik, mellyel hozzátartozóinak sorsát – embereket, állatokat, vagyontárgyakét egyaránt – kedvezően befolyásolja. De ahhoz, hogy ezt megtehesse, szükséges, hogy varázshatalmát kiterjessze, mintegy átöntse amazokba. Ez különböző módokon történhetik; ilyen például, hogy a közösség minden tagja – ismét nemcsak az emberek, hanem a birtokukban levő föld, az állatok, a tárgyak is – felveszik a családfő nevét, vagy – és itt érünk problémánk megfejtéséhez – a névvel egyenlő értékű jelét. Nem lehet kétséges, hogy a vajdafiak megbélyegzésének szokása egy ilyenfajta szemléletből fakadó eljárás, tehát a tamgával nem azonos, de azzal tartalmilag közel rokon török varázs-szertartás emlékét őrizte meg.”

Elekes Lajos kizárta a besenyő és kun hatást, feltételezése szerint Bászaráb a kipcsaki tatár–kun kánok dinasztiájából származott. Tézisének alapja Rásonyi László tanulmánya, csak hogy annak szerzője azt érzékeltette, hogy a kipcsaki tatárok és a kunok olyan szoros szimbiózisban éltek, hogy olykor megkülönböztethetetlenek.¹²⁸⁰ Djuvara – már hosszabban bemutatott – kun elmélete is részben Rásonyi munkájára épült. Az viszont valóban a múlt labirintusában eligazító „munkahipotézise” Elekesnek, hogy Bászaráb „egyszerűen a kipcsaki-

1280 László Rásonyi: Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'états des Roumains. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1935. 1. k.

aknál megszokott formákat ültette át új hazájába, s innen terjedtek át azok” Havaselvéről Moldvába.¹²⁸¹

El lehet tűnődni azon, hogy ez a keleti sajátosság csak fokozhatja egyes román történészek nomádellenességét. Kétségtelen, hogy a trónöröklés gyakorlata állandó anarchia forrása lett, de csak akkor, amikor a geopolitikai harapófogó szorítása meghaladott egy bizonyos mértéket. Viszont az adott viszonyok között a túlélés technikája is lett, az erősebb szomszédnak mértéket kellett tartania hatalmi igényeinek az érvényesítésében, nehogy a szomszédságban meghúzódó másik trónkövetelő tábor a kelleténél erősebb legyen. Egyébként a trónért való versengésben olyan természeti kiválasztódás érvényesült, amelynek olykor kifejezetten a stabilitás lett az eredménye, mert a legalkalmasabb trónkövetelő ragadhatta meg a hatalmat. Keserű történészi panasz az is, hogy nem akadt Mircsához hasonló kiemelkedő egyéniség az egymást követő és váltó vajdák között. Ha lett is volna, a geopolitikai csapdából nem volt kiút. Már Mircsa is behódolt. Fiainak csak a mindennapi élet-halál harc adatott meg, holott értettek a hadi mesterséghez és a diplomáciához is – egymás ellenében is. És tehették ezt, mert a különböző bojári csoportok pillanatnyi érdekeiknek megfelelően ide-oda csapódtak. „A román nép – olvassuk a görög kortárs krónikájában – szereti a meghasonlást és könnyen hajlik uralkodói megdöntésére.”¹²⁸² Kevésbé udvariasan szólva „az árulás – mint egy amerikai történész írta – gyógyíthatatlan bojári betegség lett”¹²⁸³ a románoknál is.

Mircsa még életében társuralkodóként maga mellé vette egyik fiát, I. Mihályt (1418–1420), aki megtagadta az adófizetést a szultánnak. Az oszmán büntető-hadjárat nem is maradt el. És jöttek a magyar királyi hadak is. Zsigmond abban is széles látókörű diplomatának bizonyult, hogy szakított az Anjou katolizáló-térítő politikával, miközben nem mondott le a szörényi bánság határainak kiterjesztéséről. A vadijai szerzeteseket védelme alá vette, szabad járás-kelest biztosított nekik, megerősítette a tismanai kolostor kiváltságait. Egész Havaselve népét pedig biztosította, hogy „megtarthatják törvényüket és hitükben élhetnek, minket

1281 Elekes Lajos: A dinasztikus elv a román államfejlődésben. *Századok*, 1945-1946. 147–178.

1282 Ducas 1958, 252.

1283 Chirot 1976, 48.

pedig hűséggel szolgáljanak”.¹²⁸⁴ A jó szándék azonban nem bizonyult elégnek a hatékony ellenálláshoz. Mehmed szultán pedig már a maga jelöltjét, Kopasz Rádut (a Radu Praznaglava ’tökfejnek’ is értelmezhető, 1420–1422, 1426–1427) ültette trónra. Ez volt az első, de nem utolsó ilyen eset, ezután az oszmán hatalom már rendszeresen beavatkozott a trónöröklésbe.¹²⁸⁵ Az új szultán, II. Murád (1421–1444, 1446–1451) szintén határozott volt; óvatos, de következetes.

1422-ben Zsigmond viszont Dánt segítette hatalomra, aki feltehetően Mircsa Dán nevű testvérének volt a fia, és Musza mellett harcolt, majd Murád híve lett. II. Dán (1422–1426, 1427–1431) története zavaros. A görög krónikás szerint, amikor a szultán ostrom alá vette a görög fővárost, Dán átállt, és sikeres kirohanásokat szervezett az oszmánok ellen, aztán megint átállt a szultánhoz, aki hazaküldte uralkodni, ahol a bojárok már várták. Megválasztották, ő pedig megölte Mircsa törvénytelen fiát.¹²⁸⁶ Kérdés, hogy melyiket, mert van, aki szerint Mihályt váltotta a trónon.¹²⁸⁷ Iorga viszont az oszmánellenes harc második fejedelmi áldozatát gyászolta Mihályban,¹²⁸⁸ II. Dánban pedig a vitézt köszöntötte, és a Vitéz ragadványnévvel látta el.¹²⁸⁹ Ő valóban Mircsa támadópolitikáját folytatta. Ehhez kellett a firenzei kereskedősegedből lett temesi ispán, Ozorai Pipó (Filippo Scolari vagy Pippo Spano) szervező munkája. Mindketten ismerték a balkáni terepet. Nemcsak a kulcsfontosságú várakat – mint Szilisztria, Giurgiu, Turnu – foglalták vissza. Tudták, télen kell támadni, amikor az oszmán harcosok színe-java otthon tartózkodik. 1423 februárjában a havaselvi vajda a Dunán túl is portyázott, ahol olyan győzelmet aratott, melynek híre az olasz városokba is elért, és ő maga bevonult a bolgár folklórba.¹²⁹⁰

Dán – elsőként a vajdák közül – zsoldosokat is fogadott, de apja teljesítményét nem tudta megismételni. Az oszmán hatalom válsága elmaradt, a szultán elővette Rádut, és majd egy évre eltávolították Dánt. Emellett még a moldvai

1284 Documenta 1966, 92.

1285 Gemil 2009, 143.

1286 Ducas 1958, 252.

1287 Giurescu 1937b, 2.

1288 Iorga 1937b, 11.

1289 Iorga 1937b, 16.

1290 Ștefănescu 2001b, 308–309.

vajda is támadott, elfoglalta Kiliát. Zsigmond király ugyan támogatta hűbéresét, de 1428-ban maga is vereséget szenvedett Galambócnál az őt segítő Dán vajdával együtt. Havaselve vajdája ezek után csak behódolhatott a szultánnak, és fizette az adót. A király viszont 1429-ben elvette tőle Szörény várát, és Törcsvárról eltávolította a havaselti vámosokat és katonákat. Majd 1431-ben Ördög Vládra (Vlad Dracul) – ugyancsak Mircsa fiára – bízta az országot, aki az erdélyi hűbérbirtokaira támaszkodva próbált fellépni.¹²⁹¹ De egyelőre hiába.

Ördög Vlád története zavaros. Aztán egyre zavarosabb lett a havaselti történelem is, mert Ördög Vlád és II. Dán fiai, majd mindkettejük leszármazottai – Drăculești és Dănești – kemény és véres hatalmi harcot vívtak. „Ez a két család – emlékezett Oláh Miklós mintegy száz év múlva – mind a mai napig küzd egymás ellen, hogy bármi áron, minden erővel az ő családjukból válasszák a vajdát, akár a törökök, akár a magyarok segítségével. Aki hatalmasabb, az nemcsak a szemben álló pártból, de saját családjából is megöleti a hatalomra töréssel gyaníthatót, és gyakran, elfogva, orrát vagy más tagját megcsonkítja.”¹²⁹² Valójában – bizánci módra – csak az orrcimpáit vágták ki, de ezzel is devirilizálták, és az uralomra alkalmatlanná tették.

1423-ban Zsigmond arra panaszkodott, hogy Mircsa egyik fia, aki udvarában nevelkedett, megszökött. Lengyelországban akart szert tenni a trón megszerzéséhez szükséges katonai segítségre, de elfogták, és visszavitték a királyi udvarba.¹²⁹³ A görög krónikás szerint 1422-ben II. Murád seregében szolgált, amikor Konstantinápolyt ostromolták, de az oszmánoktól átszökött a városba, az ott tartózkodó románokkal összeállt, és élükön Havaselvére ment, ahol unokatestvérét, Dán vajdát megölte, és elfoglalta a trónt. Mire a szultán Dánnak egyik testvérét küldte Havaselvére, de Ördög Vlád legyőzte az oszmánokat, és Dán testvérét is megölte.¹²⁹⁴ A görög krónikás alighanem összekeverte a fejleményeket és az embereket. Kortársakkal ez gyakran megtörténik, talán gyakrabban, mint azokkal, akik később tekintenek vissza a fejleményekre.

1291 Gemil 2009, 154.

1292 Oláh 2000, 36.

1293 Cazacu 2008, 40.

1294 Ducas 1958, 252–254.

Valójában Jó Sándor moldvai vajda Mircsa másik fiát, Aldeát (1431–1436) segítette trónra, aki hálából felvette a Sándor (Alexandru) nevet is, és több-kevesebb szerencsével egyensúlyozott a magyar király és az oszmán szultán között. Ő lett az első román uralkodó, akinek a szultán elé kellett járulnia.¹²⁹⁵ Közben Vlád Erdélyben készen állt arra, hogy elfoglalja a trónt. A király jól tartotta, a trónra leső Vlád vajda úgy tevékenykedett, mint egy gazdasági helytartó. Segesvárt pénzverdét működtethetett. 1432-ben meg is intette Brassó városát, hogy ne a régi, hanem az ő új dukátjait fogadják el. Aztán mégis engedte a régi pénz forgalmát, de megtiltotta az aranypénz, az ezüst és a réz kivitelét Havaselvére.¹²⁹⁶ Nemcsak apja, Mircsa lehetett jó gazda, hanem Vlád is, hiszen a régi és az új pénzek forgalmazásán keresetett. Az új pénz nemesfémtartalma ugyanis kisebb volt a réginél, bár névértékben azonosak voltak. Ha bevonták a régi pénzt, és kiadták az újat, a nemesfémtartalom különbségéből származott a haszon. A havaselvi vajdák ebben okkal látták saját kárukat.¹²⁹⁷ Most a trónra készülő vajda élt e haszonnal, hogy aztán a trónra kerülve kárvallottja legyen a pénzrontásnak.

Valamennyi korabeli forrás közül Aldea leveleiben táru fel a legvilágosabban az egyensúlypolitika nyers valósága. 1432 tavaszán a szultán hadra készült, közben pedig Vlád és Aldea Brassó város vezetőit bombázták leveleikkel. Az előbbi az utóbbi halálhírért költötte, majd megtiltotta, hogy a havaselviekkal békét kössenek. Közben a két vajda egymás embereit vette üzőbe. Aldea ereje abban rejlett, hogy az ország túlnyomó részének birtokában az oszmán veszéllyel neki kellett szembenéznie. A zavaros helyzet mégis egyértelmű: ő volt a frontember, ha hátba támadják, veszélyes ellenféllé válhatott volna. Figyelmeztette is a brassóiakat, hogy segítsenek, mert „veletek ellen tudok állni, de nélkületek nem”. Rozgonyi István temesi ispánnak pedig pontosan beszámolt arról, hogy a szultán 74 ezres sereggel készül a támadásra, de a fele sem jó katona, hanem gyermek és nő. Keserűen számolt be arról, hogy félelmében járt a szultánnál,

1295 Gemil 2009, 154.

1296 Huszár Lajos: A segesvári pénzverő Zsigmond korában. *Numizmatikai Közlöny*, 1941. 29–33.; Uő.: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. *Numizmatikai Közlöny*, 1975–1976. 42–45.

1297 Cazacu 2008, 86.

bojárok gyermekeit hagyta hátra túszként, és bár hűséget esküdött, a törökök mégis feldúlták az országát. „Ha ez a hadsereg Erdélyre támad, vele leszek, de nem jövök vele, hanem Albut küldöm vele, Isten engem úgy segéljen, hitemre mondom. Ha megérkezik a ti seregetek, abban az órában én a seregemmel elvonulok. Gyakran becsaptak engem a törökök, most én is azt cselekszem velük, Istenemre, írmagjuk se maradjon.” Ha megsemmisítő győzelemre nem is volt esély, de zavarkeltésre már annál inkább, mert Zsigmondnak is megvolt a maga oszmán trónkövetelője, Davud Cselebi. Sürgette is ennek leküldését Aldea. És kérte a brassóiak segítségét is, azzal biztatva őket, hogy közben a király parancsára moldvai csapatok is érkeztek.

Nagyszeben városához intézett levele az egyensúlypolitikára kényszerítő helyzet valóságos láttelepe: „János Sándor egész Havaselve országának vajdája és ura. Uraságom írja az összes nagyszebeninek, nagynak és kicsinek, mint testvéreimnek, jó egészséget. Mivel tudjátok, hogy uram, a király miként küldött engem oláh földre [НА ВЛАШКЖ ЗЕМЛѦ] az én atyai birtokomba, és kiket bízott meg azzal, hogy a szükségben segítségemre legyenek. De senki közülük nem volt tekintettel az én szükségemre, csak a brassóiak, akik Isten sugallatára, jó emberek lévén, szót fogadtak a király úrnak, és fejenként jöttek hozzám, és melém álltak a szükségben. Hiszen ha elvész ez az ország, ők is elvésznek, és az én uram, a király országának sem lesz nyugta. Amiért ellenálltam a pogányságnak, ti olyan rosszakat mondtatok rólam, hogy elpártoltam a király úrtól és átálltam a törökökhöz. Mi azonban a király úrnak és a Szent Koronának szolgálunk, és adja az Isten, hogy a király úr közel jöjjön, mi pedig elébe járulhassunk, és aki hazudik, annak a feleségét és anyját bassza meg a kutya. [ДА МЪ ЕВЕ ПЪС ЖЕНѦ И МАТЕРЕ МЪ] Én, ha a törökökhöz mentem, szükségem miatt tettem azt, békét szereztem az országnak, annak, ami abból megmaradt és nektek mind, és kiszabadítottam háromezer rabot, bár ti azt mondjátok, hogy én a törökökkel akarom felpredálni uram, a király országát. Ne adja Isten, hogy raboljak, hanem szolgálni fogok uramnak, a királynak és valamennyi kereszténynek, miként megfogadtam. Isten derítsen jó kedvre titeket.”¹²⁹⁸

1298 Documenta 1977, 290–296

Jó kedvre nem volt ok, Vládnek viszont kedve kerekedett a diverzióra. Ő arról írt a brassóiaknak, hogy Aldea a törökökhöz ment, hogy aztán „török hadat hozzon rátok és felpredáljon titeket, ahogy korábban is felpredált”. Ezért fegyvereket kért tőlük, megfogadva, hogy kiűzi az országból. Nem sikerült. 1432-ben a havaselveiek első ízben csatlakoztak az Erdélybe törő oszmán sereghez. Az oszmánok feldúlták Brassó és Nagyszeben környékét, és a szokásos módon, láncra fűzött rabokkal távoztak,¹²⁹⁹ Moldvában viszont kudarcot vallottak. A szörényi bánságban már több sikerrel jártak, még Nándorfehérvárat is fenyegették.¹³⁰⁰ Végül – valahol ismeretlen helyen – az oszmán főseregre a magyarok kemény csapást mértek, és a 70 ezres sereg több mint fele odaveszett.¹³⁰¹ Ezek után négy nyugodt év következett. Aldea nyilván fizetett a szultánnak, de 1436-ban büszkén írhatta a brassóiaknak, hogy Zsigmond király őt nem úgy tartja, mint Dánt, hanem „lelki gyermekének tartja”. Ezek után megfenyegette a várost, hogy urához, a királyhoz fordul, ha ellenségeit továbbra is befogadják.¹³⁰² Úgy tudjuk, természetes halállal távozott az élők sorából, ami ezentúl már egyre ritkábban fordult elő. Végre Ördög Vlád a vajdai cím mellé megszerezte az országot is. Első útja pedig Drinápolyba vezetett, hogy a szultán beiktassa a tisztségébe, és ráadja a fejedelmi hatalmat jelképező kaftánt, ő pedig megfogadja az évi adó, a harács fizetését.¹³⁰³

Ördög Vlád szintén méltó folytatója lehetett volna apjának, Mircsának. A nyugati kortársak kiváló katonának tartották. Zsigmond udvarában ismerhette meg a nyugati világot. A király magával vitte külföldre, és a Sárkányrend (*Societas Draconistarum*) tagjává avatta. Ez a rend az uralkodó és az ország urainak véd- és dacszövetsége, anakronisztikusan fogalmazva az állampárt, amelyet összetartott a közös eszmény, és pedig a kereszténység védelme „a törökök, skizmatikusok, eretnekek és hitetlenek” ellen. A Rend jelképe a kereszt és „ugyanezen legszentebb kereszt ősi ellenségének” megtestesítője, a sárkány. A Rend 24 tagú elitje mindkét

1299 Bárány–Szabó–Veszprémy 2017, 246.

1300 Iorga 1937b, 11.

1301 Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV-ik század első felében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911. 447.

1302 Documenta 1977, 321–322.

1303 Gemil 2009, 37.

jelképet viselte a ruháján, a többiek csak a sárkányt. Elképzelhető, hogy innen kapta Vlád az Ördög ragadványnevet, míg egyesek szerint a kegyetlensége miatt. De lehetett volna más egy olyan világban? Kevésbé költői kérdés az, hogy mennyire felelhetett meg a Rend alapító okmányába foglalt kitételnek: „magunk között kölcsönös viszonzatszolgálattal igaz és valóságos testvériséget fogunk tartani, ahogyan és amennyire Isten szerint becsülettel megengedetten tehetjük”.¹³⁰⁴

1437-ben bizonyított, amikor Zsigmond újra felelevenítette keresztes háborút célzó tervét. A magyar főszerep a szerbiai fronton támadt, Havaselvén pedig Ördög Vlád állt helyt.¹³⁰⁵ A sikernek híre ment egész Európában, de még azon esztendő végén Zsigmond elhalálozott, és ezért a keresztény fellépés folytatása elmaradt. A már régóta készülő oszmán támadás viszont nem maradt el. A havaselvi vajda nem tehetett mást, mint a szultán hadba szólító parancsára azzal felelt, hogy „kész vagyok lovát, kutyáját vezetni”.¹³⁰⁶ 1438-ban vezette is Erdélyben az oszmán hadakat, amelyek minden eddigit felülmúló módon pusztítottak. Igaz, Vlád igyekezett a kártevést mérsékelni. Például a szászsebesieket rábeszélte, hogy ne álljanak ellen, és azokat, akik megadták magukat, nem ölték meg, hanem bántalmazás nélkül vagyonukkal együtt Törökországba és Havaselvére indították őket, aztán szinte mind hazajöhettek. Viszont azok, akik ellenálltak, megkeserülték, ha életben maradtak. Mindezt egy bizonyos György írta meg, akit éppen Szászsebesről hurcoltak el rabszolgának.¹³⁰⁷ Anyanyelvét nem tudjuk, de 1481-ben Rómában – latinul – napvilágot látott emlékirata valóságos *bestseller* lett, és feltárult benne mindaz, ami az oszmán világban vonzó idillnek tetszett, és az is, ami egyszerűen borzalomnak nevezhető.

Erdély nemcsak ezzel a könyvszenzációval hívta fel magára a figyelmet. Ahogy lenni szokott, a külső bajokat még fájdalmasabbá tették a belső bajok, éspedig a parasztfelkelések. 1437-ben Erdély középső részén olyan parasztfelkelés tört ki, amely a jóval korábbi angol és francia nagy parasztfelkelésekkel, valamint a kortárs cseh huszita mozgalmakkal rokonítható.

1304 Baranyai Béla: Zsigmond király úgynevezett sárkányrendje. *Századok*, 1925–1926. 574, 578.

1305 Ștefănescu 2001b, 311.

1306 Thúry 1893, 1893.

1307 Georgius de Hungaria műve magyarul megjelent: Rabok 1977, 49–153.

A parasztfelkelésektől az unio trium nationum felé

„Magyarországon évekkel ezelőtt különböző időkben két parasztháború dült, az egyiket Antal, a másikat Márton nevű parasztember vezérelte. Antal az erdélyi részeken, Márton a Nyírség és a Szamos-köz vidékén gyűjtött össze nagy paraszti sokaságot. Felvették a király nevet, [*nomine regio sibi usurpato*] és zászlót bontottak; hatalmas erővel vízáradásként támadtak fel, el akarták foglalni az országot. Erre-arra jártak s megölték a velük szembeszálló összes nemest: a falvakba és városokba követeket küldtek véres karddal, hogy csatlakozzanak hozzájuk; ígérték, aki nem tart velük, kifosztják, megölik. Annnyira nőtt a parasztok hatalma, hogy a fegyveresek nem mertek szembeszállni velük. Végre a főurak sok hadivállalata megzavarta, legyőzte őket, s elnyerték méltó büntetésüket. Királyaikat kivégezték, a többieknek, ki meg nem futhatott, kinek szemét szúrták ki, kinek orrát, ajkát, kezét metélték le.”¹³⁰⁸ Thuróczy János, a 15. század végi magyar krónikás ennyit tartott érdemesnek elmondani a magyar történetet összefoglaló művének *Az országban felkelt parasztkirályokról* című fejezetében.

A leírás pontos. Minden a parasztfelkelések klasszikus forгатókönyve szerint zajlott. A nyírségi és szatmári felkelésről nem is tudunk többet annál, amit Thuróczy írt, az erdélyiről viszont annál inkább. Hiszen párjukat ritkító hivatalos dokumentumok maradtak fenn, amelyekből kiderül, hogy a felkelők először győztek, aztán milyen átmeneti békét kötöttek a hatalmat kézben tartó nemesekkel, majd megint összecsaptak, de már előnytelenebb alkuba kellett belemenniük, végül vereséget szenvedtek, és jött az elrettentő megtorlás.

Az 1437–1438-as esztendő fejleményei napjainkig ott lebegnek az ideológiai-historiográfiai térben, mert többről van szó, mint egyszerű eseménysorozatról. Így aztán mindent és mindennek az ellenkezőjét leírták erről a felkelésről. Lett belőle huszita és huszitizmustól mentes, majdnem tiszta magyar és majd-

¹³⁰⁸ Thuróczy 1978.

nem tiszta román mozgalom, a megtorlás pedig román-, illetve magyarellenességre való felkeltés vagy éppen magyarirtás, aztán az internacionalista osztályharc példaként szolgáló előképe, végül megérkeztünk a mai érdektelenséghez.¹³⁰⁹ Ezt azért az ezredfordulón megfűszerezte egy olyan európai politológus, aki – találó című művében: *Románia Balkánban hullása* – az erdélyi rendi autonómiákban a románokkal szembeni rasszizmust látott, ami még historiográfiai tréfának is rossz.¹³¹⁰ Ez is a *conditio humana* törvényszerű fejlődése? Ki tudja? Viszont tény, mindez „se nem valóság, se nem mese”.¹³¹¹ Még az 1820-as években nyilatkozott így egyik tollforgató református lelkész a történeti regényről, mely az olvasókat „csalárd képekkel altatja”.¹³¹² De van ennél rosszabb, és pedig az ideológiai konstrukció.

A parasztfelkelések történeti jelentőségén való tünődések általában fatalista, humanitárius, mártírkodó stílusgyakorlatokkal látják el a historiográfiai lomtárat. Még szerencse, hogy közben az írói fantázia is működésbe lépett – színre vitték, elbeszélésbe és regénybe foglalták. A kisebbségbe szorított magyarságnak vigaszt jelentett és biztatást, mert kimondatlanul is kimondta azt, hogy ha akkor demokratikus célok érdekében magyarok és románok együtt tudtak működni, akkor most a demokratikusnak mondott világban megint megtehetik. Így épült be ez a parasztfelkelés az erdélyi magyar irodalmi transzilvanizmus eszme- és politikatörténeti alapjaiba.¹³¹³ Hangadó írók merültek el a nagy epizódban. Mint például a pályakezdő nagy ígéret, Sipos Domokos, a baloldali klasszikus Kacsó Sándor és mindenekelőtt a transzilvanizmus ideológusa és Kalotaszeg krónikása, Kós Károly, aki újra és újra erőt és vigaszt merített a hajdani fejlődésekből.¹³¹⁴ Keserű vigaszt: „A népek forradalmi szinte következetesen: a népek tragédiái is” – írta Kós Károly,¹³¹⁵ akinek drámájában aztán ép-

1309 A kérdés historiográfiáját bemutatja: Hunfalvy 1894, II:81–91; Gombos 1898; Demény 1987.

1310 Puşcaş 2000.

1311 Gombos 1898, 13.

1312 Balogh Sámuel: A románokról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. 4. k. 74.

1313 Filep Tamás hívta fel erre a figyelmet.

1314 Kós 1929. Kós 1932.

1315 Kós 1945, 7.

pen a kolozsmonostori apát, a felkelők ellenfele mondja ki: „Ami igazság volt, az nem halt meg bizonyára...”¹³¹⁶ Az nem, de a hordozói rettegtek.

Jellemző erre azok sorsa, akik a kolozsvári *Korunk* 1937-es „bábolnai” számába írtak. Vasile Munteanu, komoly újságíró eltűnt a süllyesztőben. Szabó Ervin (akinek közölték egy 1905-ös írását), a magyar szociáldemokrácia ideológusa még idejében, az 1918-as forradalmak előtt távozott az élők sorából, de előtte klasszikus érvénnyel mondta ki, hogy az ember ne érje meg eszméi győzelmét.¹³¹⁷ Záviš Kalandra cseh történész a huszitizmusról szóló eszmefuttatását megszívlelendő mementóval zárta: „ahány különböző értelmezése az isteni és az emberi törvénynek, annyi különböző társadalmi erő a 15. század válságos napjaiban”.¹³¹⁸ Bölcs intés ez a leegyszerűsítés ellen, csak hogy a Történelem olykor hajlamos a leegyszerűsítésre. Kalandrát 1939-től 1945-ig német koncentrációs táborban tartották, aztán 1950-ben a kommunisták kivégezték mint trockista összeesküvőt.

Bábolnát is lefoglalta magának az osztályharcos demagógia. A séma a szovjet *Optimista tragédián* alapult: a hősök életüket adták, de ügyük győzött; mindezt megfűszerezve a kommunizmussal és egy adag internacionalizmussal. A legnépszerűbb regény a parasztfelkelésről 1950–2003 között több mint tucatnyi kiadást ért meg, több mint félmillió példányszámban.¹³¹⁹ Silány, de olvasmányos, és a szörnyű séma ellenére jól megragadja azt, hogy mit jelent az egyenlőség és az igazságosság szenvedélye, ennek tüze ugyanis égni fog „mindaddig, amíg csak valahol a földkerekségen ember megalázhatja embertársát”.¹³²⁰ Ez végső soron az osztályharc tagadása is – ha eléggé dialektikusan értelmezzük.

Az 1950-es évek román történetírásában viszont nincs dialektika. Mivel nem volt középkori klasszikus román parasztfelkelés, de a történészeknek szükségük lett volna rá, ezért sikerült úgy láttatniuk, mintha az 1437-es paraszt-

1316 Kós 1936. Kós 1963, 176.

1317 Makkai László egyik kedvenc idézete.

1318 Záviš Kalandra: A huszitizmus értelme. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00319/pdf/EPA00458_Korunk_1937_0708_587-592.pdf (2019-06-13)

1319 Nagy Miklós Mihály szíves közlése.

1320 Hegedűs 1950, 143.

felkelés alapvetően román megmozdulás lett volna – magyar segédlettel.¹³²¹ Aztán az osztályharc kultuszának megfelelően valamikor az 1960-as években a bábolnai hegyen építettek egy ízléstelen, tizennégy méteres tornyocskát, amely mellett ma, mint egy madárijesztő, egy mobil-átjátszótorony ágaskodik a Történelem nagyobb szegényére.¹³²² Viszont lehet abban valami szimbolikus, hogy két évvel a romániai forradalom előtt jelent meg a tárgyyszerű forráskritika, és az oknyomozó szemlélet jegyében monográfia készült erről a parasztfelkelésről, úgy értékelve azt, hogy megvetette a jövőbe mutató „közös küzdelemnek az alapját”.¹³²³ A történetek rekonstrukciója pedig küzdelem a forrásokkal, amelyek első látásra világosak, de inkább csak azért, hogy homályban hagyjanak lényeges mozzanatokat.

A felkelés oka világosnak tűnik: a földesúri elnyomás és kizsákmányolás fokozódása. Ez kétségtelen. Erre ösztönzött a török veszély, a különböző háborúk, a nemesi és egyházi igények bővülése. De ha a geo- és szociopolitikai térképre tekintünk, láthatjuk, hogy mindkét felkelés – a szatmári és az erdélyi – olyan területeken tört ki, amelyek mentesek maradtak a hadakozástól, viszont érezték a hadakozás terhét. Katonát is kellett kiállítaniuk, harcolniuk kellett, anélkül hogy megszabadulhattak volna a jobbágyi kötelezettségektől. Ezt csak nyomasztóbbá tette, hogy a Székelyföld és Szászföld népe szabadparaszti életét élhette. Máramarosban is jelentős volt a szabadparaszság aránya, de nem voltak olyan erősek a társadalmi ellentétek. Ezeken a területeken is el-elmérgesedtek helyi konfliktusok, Dél-Erdélyben olykor szász és román csoportok támadtak egymásra. Fegyveres erővel kellett egyes fogarasi románok ellenállását letörni, a székelyek fel-felprédáltak nemesi birtokokat, a máramarosi sóvágók is lázadoztak olykor, de semmi sem ösztönözhetett átfogó – egész vidékeket mozgósító – megmozdulásra. Az oszmán betörések kifejezetten éreztették, hogy mekkora szükség van jól szervezett nemesi haderőre, különösen Hunyad megyében. Ott az uralkodók privilegizálták és nemessé emelték azt a helyi elitet, a kenézeket,

¹³²¹ Pascu 1957.

¹³²² A bábolnai emlékhelyet lásd itt: <http://gyorkos.uw.hu/belga/abudainagyparasztok.htm> (2019-05-25)

¹³²³ Demény 1987, 205.

akik a falvak világának legaktívabb elemei voltak. És a királyi akaratot képviselő vajdák is megfegyelmezték saját hivatali embereiket, ha túlkapásokkal zaklatták a kenézeket. Így járt el 1434-ben Csáki László, aki három év múlva a felkelőkre támadt.¹³²⁴ Ezek a kenézek voltak a helyi honvédelem bázisa, akik pedig soraikból a nemességbe emelkedtek, a külföldi hadjáratokban is kitűntek.

Kolozsvárig viszont nem jutottak el az oszmán rabszolgaszedő portyázók. Erdély szívében, Kolozsvárt és a környező mezővárosokban, falvakban a belső csoport- és társadalmi ellentétek csigázták fel a szenvedélyeket, amelyek ideológiai és vallásos képzetekkel társultak. Ezek adtak formát az elégedetlenségnek.

Az 1437-es erdélyi parasztfelkelés is azt példázza, hogy amit ma ideológiának nevezünk, összefonódott a vallásos képzetekkel. Az intézményes, uralkodó katolikus vallás dogmáit és uralmát viszont immár nemcsak egy-egy gondolkodó kérdőjelezte meg, nem is valami eretneknek nevezhető mozgolódás, hanem a – már korábban jellemzett – huszitizmus. A huszita harcmodor és eszméi világ Erdélyben is hatott. Éppen az ellenük vívott harcban tanulhattak tőlük. 1420-ban Prága előtt a keresztesek között – Březovai Lőrinc cseh krónikás szerint – „különböző nemzetekből való népek, törzsek és nyelvek voltak: csehek és morvák, magyarok és horvátok, dalmátok és bolgárok, románok és székelyek, [*Walachi et Siculi*] kunok, jászok, rutének, rácok, szlávok, poroszok, szorbok, türingiaiak, stájerok, meisseniek, bajorok, szászok, osztrákok, frankok, franciák, angolok, brabantiak, vesztfáliaiak, hollandok, svájciak, svábok, karintiaiak, aragónok, spanyolok, lengyelek, teutonok és még sokan mások”.¹³²⁵

Bár a husziták Magyarország egyes északi részeit valóságos hatalmukba kerítették, mégis eszméik az ország déli részein terjedtek el a legnagyobb mértékben – és némely keletiekén is. Különösen ott, ahol a katolikusok láthatták, hogy a görögkeleti ortodoxok maguk is két szín alatt áldoznak, nem ismerik el a pápa főhatóságát, és papjaik házasodnak. Ugyanakkor a görögkeleti ortodoxokat nem érintette meg a huszita „eretnesség”, csak a katolikusok között hódított teret. Erdélyi szász diákok a prágai egyetemen kerültek a hatása alá.¹³²⁶

1324 Csánki 1913, 62–63.

1325 Kronika 1893, 384.

1326 Gombos 1898, 47.

Név szerint nem ismerjük őket, a magyarokat viszont már inkább. A legnevezebb magyar huszita a kamonci Balázs mester, aki ugyancsak Prágában szívtta magába a humán tudományt (*humana sapientia imbutus*) és a huszitizmust is.¹³²⁷ A Szerémségben már kezdték magyarra fordítani Bibliát, de menekülnie kellett, és állítólag Moldvában folytatta munkáját. A magyar főpapok, a kalocsai érsek, a nagyváradi és a gyulafehérvári püspök behívták Marchiai Jakabot (Giacomo delle Marche), hogy teremtsen rendet. A ferences atya ugyanis korábban Boszniában kérlelhetetlen inkvizítorként és a bázeli zsinaton a huszitákat megbékítő diplomataként tűnt ki. (Később Kamonci Balázs is megtért, és bácsi nagyprépost lett.¹³²⁸)

Marchiai Jakab Magyarországon szép szóval és kíméletlen erőszakkal működött. A Szerémségben „sok huszitának nevezett eretneket megtérített, kiásatott és máglyára vettetett”¹³²⁹ Ezenközben volt, ahol maga is erőszakkal találkozott, sőt élete is veszélyben forgott. Okkal. Hiszen olyan világba került, amelyben alapvetően megkérdőjelezték a fennálló rendet. Ő maga 68 pontban össze is írta, hogy milyen nézeteket talált és irtott ki „a magyarok, a székelyek és az erdélyiek országában”. Lehet, hogy saját jelentőségének hangsúlyozása érdekében túlzott, lehet, hogy ilyen koncentráltan sehol sem fordult elő az, amit feljegyzett, de – egyházi szemmel – már akár egy tétel is halálos bűnnek számíthatott. Nagy részük radikálisan huszita tan, például már az is, hogy Husz Jánost egyenesen szentnek nevezik, és azt, aki neki nem enged, „hamis kereszténynek”. Néhány tételük egyezik a görögkeleti ortodoxokéval, például az, hogy nem ismerik el a purgatóriumot, vagy tagadják a pápa fennhatóságát. De ezek kivételével majdnem mind ellentmond a görögkeleti egyházi tanoknak és a népi vallásos hiedelmeknek.

Egy görögkeleti vallású számára csak förtelmes blaszfémia lehetett annak hirdetése, hogy a szentképeket, más szóval ikonokat tilos „imádni”, mert az ördög lakozik bennük, továbbá Mária képe egyenesen szajhát ábrázol, az elhunyt-

1327 Blasius 1862, 240.

1328 Galamb György: A huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/galambgyorgy.htm> (2020-02-03)

1329 Blasius 1862, 239.

akért pedig hiába mondanak misét. Ezek a nézetek viszont rendszert alkottak, még azok is, amelyek látszólag ellentmondásnak tűnnek. Például az olyasmi, hogy a tulajdonnal rendelkező papnak száz ördög lakja a lelkét, ugyanakkor a többi emberhez hasonlóan a papoknak is őrizniük kell a marhákat: ez a két tétel már a köztulajdon óhaját foglalja magában. Viszont az egyenlők közötti elit-igény is megnyilatkozott abban, hogy tanult laikusok (*layci literati*) is képesek arra, amire a felszentelt pap: az átváltoztatásra, vagyis hogy az ostyában vagy kenyérben és a borban megidézhetik Krisztus valóságos testét és véréét.

Ha csak néhányan vallják ezt, ellentársadalmat alkotnak, ennek tagjai titkon jönnek össze saját istentiszteleteikre, de az egyházi tekintély tagadásával úgy hatnak, mint kovász a kenyérben. Mert nem egyszerően csak szidják a papokat, hanem legerősebb fegyverüket is elveszik, a kiátkozást. Ettől nem kell tartani – hirdették a husziták –, mert míg az ember átkoz, Isten megáld, és különben is „a kiátkozó főpapok az ördög és az antikrisztus tagjai”.¹³³⁰ Ilyen erjedés közepette az alkalom könnyen szüli a felkelést. Marchiai Jakab élete is többször veszélyben forgott, miközben az eretnekek életét sem kímélte. A nagyváradi püspök 1436. december 1-jén arról tudósította a pápát, hogy ha az inkvizítor nem jön Erdélybe, az egész papság kiirtására fegyvert fogtak volna.¹³³¹ Jakab testvér pedig büszkén vallotta, hogy szónoklataival 15 ezer eretneket, köztük papokat is megtérített.¹³³² Amikor viszont a király a nemesi hadakat az oszmánok ellen vezényelte ki, 1437 júniusában kitört a két parasztfelkelés.

Az erdélyi felkelők a Déstől mintegy 25 km-re magasodó Bábolna hegyére (kb. 700 m) mentek, mely mintegy 300–400 méterrel emelkedik ki a tájból, és ott körülsáncolták magukat. Jellegzetes huszita gesztus, ami Tábor hegyének emlékét idézte. Innen küldtek követeket az erdélyi vajdához, aki egyszerően kivégeztette őket, de a paraszttábor nem tudta bevenni. Maradt az alku. A két fél megbízottjai Kolozsmonostorra mentek, és a Konvent előtt – nyilván hosszas vita után – írásba foglaltatták az egyezséget. Jó államirat lehetett volna, ha jó szándékok vezérelték volna a feleket, de az egyezséget átmenetinek szánták. És

¹³³⁰ Források 1991, 67.

¹³³¹ Források 1991, 60.

¹³³² Források 1991, 69.

jól kitapintható a maximális és a minimális program, még akkor is, ha ez anakronisztikusan hangzik, mert Lenin és társai spekuláltak ilyesemben. Csakhogy a nagy konfliktusok logikája azonos. A felkelők leszögezték, hogy nem akartak sem az anyaszentegyházzal, sem a Szent Koronával szembeszegülni. Királyi jogokat sem akarnak bitorolni, hanem a szent királyok adta szabadságaikat szeretnék visszakapni, melyektől visszaélések és újítások megfosztották őket. Ezért mindkét fél követséget indít az uralkodóhoz, hogy kézhez kapják Szent István oklevelét, ha pedig ez nem kerülne elő, akkor érvényben marad az, amiben megállapodtak, és amiben még majd megállapodnak.

Az elorzott aranykor és az ősegyenlőség képzete mozgósított? A vezetők és a harcosok egy részét kétségtelenül, ahogy azt a Marchiai Jakab által felgyűjtött huszita tételek és hiedelmek magukban foglalták. Igaz, a felkelők hangsúlyozták, hogy nem akarnak a nemes urak és egyházi személyek ellen lázadni és nekik ártani. Ugyanakkor magukat országlakosoknak (*incole regni, regnicolae*) nevezték és nevezgették, mely megnevezés a nemeseknek járt, akik magukat jobbágyaik „természetes urainak” (*domini naturales*) tartották, de most ezek erről a tárgyalások során kénytelenek voltak hallgatni. Amikor azt foglaltatták írásba, hogy a földesurak súlyos szolgáskorban tartják őket, mintha pénzen vásárolták volna őket (*velut emtici in gravem servitutem forent redacti*), akkor ezzel az abszolút rossz állapottal szemben csak az abszolút igazságos ideális világ képe lebeghetett lelki szemeik előtt. A nemesek közösségével (*universitas nobilium*) a felkelők a saját közösségük képzelt közjogi egyéniségét állították szembe, „a magyar és román országlakók közösségét” (*universitas regnicolarum Hungarorum et Volahorum*).

Az országlakó kifejezést eddig a nemesek jelölésére használták, a közrendűeket parasztoknak, népeknek nevezték. „A magyar és román országlakók közössége” a paraszti rend elismertetésének igényét foglalta magában. Kérdés: mekkora lehetett a románok aránya és milyen szerepet játszottak? Ez azért kérdés, mert az írásba foglalt alkuban nincsenek sajátos román követelések. Eltekintve attól, hogy követelték a sertés- és méhtized eltörlését, amelyet a várbirtokokon „mind a magyaroktól, mind a románoktól” szedtek. Egyetlen sajátos, csak a románokra vonatkozó kitétel az, hogy a juhötvenedet az eddigi szokás szerint kell szedni. Szó sincs felekezeti sérelmekről, holott Marchiai Jakab

Dél-Magyarországon olykor még a görögkeletieket is igyekezett megtéríteni. A felkelők nem tették szavá, hogy a görögkeletiek esküje kevesebbet ért, mint a katolikusoké. Mégis külön említik a románokat. A hét katonai vezető közül kettő lehetett román. Ezt azért lehet feltételezni, mert amikor az egyezség felsorolja a magyar harcosokat és kapitányokat, nevük után megjegyzi, hogy a magyarok részéről (*ex hungaris*), ezután pedig úgy jelzi a következőt, Gál fia Lászlót (*Ladislau filius Galli*), hogy neve után odaértendő: a románok részéről, végül a sorban Vajdaházi Nagy Pál következik, a magyarok és románok közösségének zászlóhordozója (*Paulus magnus de Waydahaza, vexillifer universitatis regnicolarum hungarorum et volachorum*). Később már Virágosberki Oláh Mihály és maga Gál töltöttek be a kapitányi tisztséget. Ebből arra lehet következtetni, hogy etnikai alakulatokból állt a felkelő sereg.¹³³³

Ugyanakkor – ami a teherviselést illeti – a magyar és a román jobbágyok között már elmosódtak a különbségek, mert ha ez utóbbiak úgynevezett „keresztény telekre” telepedtek, amelynek korábbi birtokosa tizeddel tartozott, akkor az új birtokos már nem mentesült a tizedfizetési kötelezettség alól, holott nem volt katolikus.¹³³⁴ Az egyezség a felkelés első okaként éppen a tizedfizetés körüli visszasságokat jelölte meg. A király ugyanis éveken keresztül a jó pénz helyett rosszabbat (névleg azonos értékű, de kevesebb nemesfémot tartalmazót) bocsátott ki, hogy a kettő különbözetéből befolyó nyereséggel hadi kiadásait fedezhesse. Lépes György püspök viszont mintegy három évig nem is szedte be ebben a rossz pénzben a tizedet, aztán egyszerre követelte a hátralékot, de jó pénzben. E sérelem első helyen való említésében azonban lehet némi turpisság. A nagyobb birtokos nemesek ugyanis a püspököt arra akarták rászorítani, hogy a tized beszédését adja nekik bérbe, a püspök viszont a már elharapózó tizedbérllő gyakorlatot is meg akarta szüntetni. A nemesek el akarták érni azt is, hogy az egytelkes és jobbágyok nélküli nemeseket mentsék fel a tizedfizetés kötelezettsége alól, ez szintén ellenkezett az egyházi érdekekkel.

A tizedfizetés a jobbágyok és a kismanesek érdekközösségének volt az egyik alapja. A kapitányok egy-két kivétellel kismanesek lehettek. Az volt a fővezér-

1333 Mályusz 1988, 77.

1334 Makkai 1988, 353.

nek tartható és diósi birtokán élő Budai Nagy Antal is, aki aztán a második tárgyalásra már a falujabeli Gazda Benedeket küldte. Nyilván attól tartott, hogy megölik, mert az ilyesmi a nyugat-európai felkelések letörésében bevett gyakorlat volt. A kapitányok nevében szereplő nagy (*magnus*) akár jelző is lehet, utalt arra, hogy fegyverforgatásban jártas had-nagyok, és nyilván kismemesek.¹³³⁵ A jobbágyság egy része is értett a hadviseléshez, sőt harcedzettebb volt, mint magyarországi társai. Mert míg itt minden száz jobbágyporta után kellett három katonát kiállítani, Erdélyben minden tizedik jobbágynek személyesen kellett hadba vonulnia.¹³³⁶ Nyomasztotta őket a katonaállítás kötelezettsége, ugyanakkor emelte az öntudatukat.

A felkelés második okaként ugyancsak a püspök magatartását jelölték meg, azt, hogy a tized fizetésének megtagadása miatt kimondta az egyházi átkot, és így pap nélkül kellett temetni és házasodni. A szentségek feladása a hívőket kétségtelenül sújtotta, de azokat aligha, akiket már megkísértett a huszitizmus, nem is beszélve a görögkeleti románokról, akikre nem is vonatkozhatott az, amit a római katolikus püspök tett. A püspököt viszont így bűnbakként lehetett beállítani. Méltánytalan eljárás volt ez, mert amikor kitört a felkelés, és elszábadultak a szenvedélyek, a püspök „szép szavakkal” akarta a felkelőket jobb belátásra bírni, de hiába, mert a nemesek támadtak. Aztán amikor megfutottak, akkor éppen a püspök próbálta a menekülőket megállítani, hiszen hátat fordítva életveszélynek teszik ki maguk, ő pedig familiárisaival lendült harcba, anélkül hogy maga is fegyvert fogott volna. Mindezt a pápa bűnbocsátó leveléből tudjuk. Lépes György ugyanis bűnbocsánatot kért, mert pap fegyveres harcban nem vehetett részt, csak pápai engedéllyel.¹³³⁷ Természetesen elnyerte, és aztán 1442-ben Hunyadi János oldalán harcolva esett el az oszmánok ellen vívott marosszentimrei csatában.

A tizedfizetés csak amolyan fuvallatként hatott, mely a parázsló tüzet lángra lobbantotta. Igaz, a husziták eleve elutasították az egyházi tizedet. Minden parasztfelkelés törvényszerű mozzanata az, hogy sohasem a legnyomorultabbak

¹³³⁵ Demény 1987, 195.

¹³³⁶ Mályusz 1988, 79.

¹³³⁷ Gombos 1898, 104.

lázadnak fel, hanem azok, akiknek a helyzete rosszabbra fordult, és magával a szociopolitikai rendszerrel fordulnak szembe. Most is az történt, hiszen „nem is a hanyatló, hanem az emelkedő jobbágyságban robbant ki”.¹³³⁸ Ezért panaszták fel a felkelők a szolgáltatást, hogy lehetetlenné teszik a jobbágyok szabad költözését. Csakhogy itt a földbirtokosok egymás között is vetélkedtek a jobbágyok megszerzéséért, ezek pedig csak a szabad költözéssel tudtak jobb feltételeket kicsikarni. A nagybirtokos nemesség természetesen nem lelkesedett a szabad költözésért, még kevésbé a középbirtokos nemesség, hiszen a nagybirtokos az ő jobbágyait jobb feltételek ígéretével könnyen el tudta csábítani. Viszont az egyházzal szemben a nemesek a tizedfizetés ügyében a parasztokat támogatták, mert nem akarták a maguk részét átengedni a paraszti többlettermékből.

A felkelők kezdetben annyira nyeregben érezhették magukat, és a nemesség annyira veszélyeztetve, hogy megegyeztek az egyházi tizedváltság felére csökkentésében, a földesúrnak járó terménykilenced eltörlésében és a méltányosnak tűnő földbér fizetésében. Emellett még az évi robotot is egy napra korlátozták, elsősorban a földesúri malmok karbantartására. Csökkentették a földesúrnak járó ajándékok mennyiségét, és biztosították a jobbágyok szabad költözési és végrendelkezési jogát. Ennek a kompromisszumnak a nyomán a jobbágy immár olyan bérlővé vált (volna), akinek ugyan nincs tulajdona, de szinte csak pénzjáradékkal tartozik, és az összeget alku folyamán állapítják meg. Tehát a jobbágy a termékszolgáltató kényszerszermunkásból szerződéses bérlővé lép elő. Emellett a parasztság el akart indulni a renddé fejlődés útján is, anélkül hogy ezt kimondták volna. A dolgozók rendjét akarták kialakítani, pontosabban ennek jogokat biztosítani. Kilátásba helyezték ugyanis azt, hogy a falvak vezetői, a kapitányok és egyéb képviselői évente egyszer összegyűlnek Bábolna hegyén, és megvizsgálják, hogy uraik betartják-e a szerződést; aki pedig megszegte, azt esküszegűnek tekintik, és megbüntetik.

A szerződés kitételei realisztikusnak tűnnek. A radikális huszitizmus utópiát kínált, a Székelyföld viszont a szabadparaszti életforma valóságát mutatta fel. A felkelők székely szokás szerint véres kardot hordoztak körbe, azzal moz-

¹³³⁸ Szabó 1948, 48.

gósítottak és köteleztek mindenkit a hadba szállásra, ha akart, ha nem. Az égi utópia lassan földi disztópiává változott. A mozgósításhoz és önmozgósításhoz tartozott az is, hogy a parasztok királyoknak tartották vagy nevezték vezetőiket, akik viszont a királyi akaratra hivatkozva legitimálták fellépésüket, hiszen maguk a nemesek is azt tették. A felkelésbe mintegy 150–200 helység népe kapcsolódhatott be, köztük maga Kolozsvár városa is. A lakosság egy része ugyanis átjátszotta a várost a felkelők kezébe, és nem ok nélkül. A város maga is érdekelt volt a szabad költözés gyakorlatában, sőt maga a király is biztosította azt, hogy a városba húzódó jobbágyot ura már ne szerezhesse vissza. A szabad királyi várost pedig a maga autonómiája, mindenféle nemesi joggyakorlattól való mentessége tette várossá. Ez a mezővárosokban már érvényesült, és ezek népe korántsem volt úgy kiszolgáltatva, mint a jobbágyság. Kolozsvár körül pedig már kiépült a mezővárosok hálózata.

De még ami realizistikusnak tűnt, az is egyre inkább utópiának bizonyult. A nemesek a szász és a székely elittel Kápolnán „testvéri egyezséget” (*unio fraterna*) kötöttek a belső és a külső ellenség ellen. Aztán újra fegyverrel akarták fölényüket biztosítani, de októberben megint alkura kényszerültek, bár már számukra kedvezőbbet kötöttek. Ebben a második kolozsmonostori egyezményben a nemesek emelték a földbért, biztosították a jobbágyok fölötti bírósági jogukat – bár megengedték, hogy a jobbágy egy mezővárosi bírósághoz fellebbezzon –, és megszigorították a szabad költözés feltételeit is. És egy olyan kitélt is elfogadtak, amely – kimondatlanul – a gazdag román pásztorok érdekeit sértette. Ugyanis előírták, hogy a gazda, akinek olyan juh-, kecske- és marhanyája van, amelynek értéke egyekényi föld értékével felér, hasonlóképpen adózik, mint a földművelő jobbágy. A felkelés történetének első monográfiusa úgy vélte, hogy „ez a betoldás a magyar parasztok műve, akik ily módon akarják a hűtlen oláhot megbosszulni”.¹³³⁹ Hogy milyen hűtlenségről lehetett szó, nem tudni, mert a felkelés vezetésében nem szorultak vissza a románok. Kétségtelen, hogy mivel a juhnyájak gazdái csak juhötveneddel tartoztak, előnyösebb helyzetnek örvendtek, mint a földművesek, akik méltánytalannak tart-

1339 Gombos 1898, 112.

hatták, hogy míg ők a földet túrják, a közös határban jóval kisebb teher mellett legeltetnek a közös legelőn, és így akár a román földművesek „bosszújáról” is lehetne beszélni.

A tárgyaló felek elhatározták, hogy a királyhoz – mint döntőbíróhoz – követeket küldenek. Ebben a második kolozsmonostori egyezségben a felkelők már nem országlakosok, hanem köznépek és parasztok közössége (*universitas populorum, universitas rusticorum*). Az idő viszont nem nekik dolgozott. Hiába küldött mindkét fél képviselőket a királyhoz, hogy az ő döntése révén lehessen biztosítani egyességet (*unionem*), egyetértést (*concordiam*) és békét (*pacem*). Zsigmond december elején elhalálozott, a nemesek pedig elég erőt gyűjtöttek ahhoz, hogy székely és szász szövetségeseikkel győzzenek. Budai Nagy Antal Kolozsvár mellett életét vesztette, aztán 1438 januárjában a várost is elfoglalták, közben Tordát és Nagyenyedet is. Tordán megerősítették a „testvéri uniót”, és az elfogott felkelők vezetőit elrettentő példaként karóba húzták. Kolozsvárt pedig megfosztották szabad királyi városi státusától. A kispalotnák tizedmentességét viszont biztosították, és ezzel leválasztották őket a jobbágyságról. Márpedig francia kifejezéssel élve ők lehettek „a falu kakasai”, a parasztmozgalmak hangadói és vezetői.

Akad olyan mai történész, aki az 1437-es magyar és román közös paraszti fellépésben az Anonymus krónikájában megörökített esküllői szerződés egyik „távoli következményét” látja.¹³⁴⁰ Okkal, mert Anonymus a 13. századi hatalmi-társadalmi viszonyok rendezésének gyakorlatát vetítette vissza a 9–10. századba. Elképzelhető, hogy a felkelők is onnan is merítettek. Az első kolozsmonostori egyezség érvelése az Aranybulla érvelésére emlékeztet. Mindkét államirát a Szent István adta szabadságra hivatkozik. „Mivel – kezdi az Aranybulla – azt a szabadságot, amelyet Szent István király és mások adtak országunk nemeseinek, néha némely királyok haragjukban bosszúból, néha pedig gonosz emberek hamis tanácsából saját hasznukat keresve megrövidítették: nemeseink gyakran felségünket és királyi elődeink füleit kéréseikkel és folyamodásaikkal

1340 Tudor Sălăgean: Universitas hungarorum et valachorum. Le nord-ouest de la Transylvanie à l'époque de la révolte de Bobálna (1437–1438). *Transylvanian Review*, 2009. 2. sz. (Supplement) 192–201.

ostromolták az ország állása érdekében, [...ezért] nekik mind, mind országunk más embereinek megadjuk a szent király adta szabadságot”. Először is Székesfehérvárott Szent István napján évente törvénynapot tart maga a király, hogy a panaszos ügyeket kivizsgálja és orvosolja. 1437-ben is a kolozsmonostori egyezés szerint a felkelők „a szent királyok már régen megadott, de most különféle visszaélések és újítások bevezetésével elnyomott és teljesen eltörölt szababadságaik” visszaállítása érdekében fáradoztak, ezért kerestették Szent István oklevelét; az évi bábolnai gyűlés kilátásba helyezése pedig a székesfehérvári törvénynap ígéretéhez hasonló. Mindkét esetben a régi arany szabadság és a szakrális törvényhozó király mítosza élt az emlékezetben. Szent István akaratával legitimálták saját törekvéseiket.

Akik 1437-ben szerződést kötöttek, vajon az Aranybullát is szem előtt tartották? Egyáltalán hallottak róla? Vagy egyszerűen a történeti mítoszok vonzásában a korra jellemző legitimációs technikával éltek? A felkelők táborában is akadtak tollforgató emberek, mint például János mester, Kolozsvár egykori jegyzője. Az Aranybulla a régi állapotok visszaállításának (*super reformatione regni nostri*), a kolozsmonostori egyezés a szabadságok visszavételére való törekvésnek az igényével született. De ez utóbbi is a valóságos állam igényét juttatta kifejezésre. Az Aranybullát lehet úgy jellemezni, mint a köznemesi rend keresztlevelét, de vajon a kolozsmonostori egyezés nem lehetett volna-e valami nagy átalakulásnak az indító programja? Éspedig a paraszti rend kialakulásának...

A nagy kérdés az, hogy lehetett-e történeti esélye az erdélyi paraszti rend kialakulásának, vagy sem. Jancsó Benedek demokrata érzelmei dacára keserű tagadással válaszol e kérdésre. Okfejtése szerint már a kilenced és az ősiség törvénybe iktatásával korlátozták a jobbágyok szabad költözését. A jobbágyság terheinek fokozásával „tárgyi, politikai és gazdasági kényszerítő okok idézték elő a helyzet megváltoztatását, nem pedig a magyar nemesség uralomvágya, vagy más személyes és érzelmi motívumok”. A bandérium kiállításának érdekében korlátozni kellett a szabad költözést. A földbirtokos nemesség a jobbágyság rovására erősödhetett ütőképes katonai erővé. „A magyar társadalom ennek következtében lett kizárólagosan nemesivé s a nemesség maga az uralkodó nemzetté.” 1437-ben a nemesség kényszerhelyzetben engedett, és ha netán

be akarta volna tartani a felkelők által kikövetelt egyezséget „az állam érdeke mégis azt parancsolta volna, hogy minden erejével rajta legyen annak végleges felbontásán.”¹³⁴¹

A történész azonban éppen olyan nehezen nyugszik bele a megtörtént igazságtalanságba, mint az, akivel megtörténik. „A siker – írja egyik legnagyobb középkorászunk, Mályusz Elemér a bábolnai gyűlések tervének kapcsán – nem lett volna példátlan: Svájcban, Tirolban, Vorarlbergben, Skandináviában, Finnországban valóban részt vettek a parasztok az országgyűlések tanácskozásain, bár Vorarlbergben csak a 16. században. Kétségtelen, hogy Magyarországon, Erdélyben sem hiányzott minden feltétel – erre vonatkozólag éppen a bábolnai egyezés a bizonyíték –, és a bérllő jobbágyság jogi helyzetének megerősödésével a célt el is lehetett volna érni. De csak az egyenletes fejlődés fonalán, nem pedig átugorva közbülső fokot, amelyet a mezővárosok jelképeznek, s nem mindjárt olyan gyűlések tartására törekedve, amilyenek az erdélyi magyar polgárság életében ismeretlenek.”¹³⁴² A székelység körében viszont nem. Nem véletlen, hogy a jobbágysorba szorított – Erdei Ferenc kifejezésével – „romlott parasztokkal” szemben a „nemesparasztok” hatékonyabban dacoltak a sorssal, hatékonyabban őrizték azt, amit emberi méltóságnak nevezünk.¹³⁴³ Az viszont kétségtelen, hogy „sem a hatalmi, politikai viszonyok, sem a társadalmi szerkezet nem kedveztek gyökeres fordulatnak. Vezető szerepüket a földesurak nem voltak hajlandók feladni. Önzésük az adott helyzetben, tagadhatatlan, javára volt Erdélynek, mivel ők alkották azt a begyakorlott, korszerűen nehéz fegyverzetű haderőt, amely akkor egyedül vehette fel a siker reményében a török seregekkel a harcot”.¹³⁴⁴ Tehát a fegyverkezési verseny nem ismert kegyelmet, és sokba került a páncél. „A pénz – vallotta Georges Duby, az egyik legnagyobb középkorász – mindent felforgat, és végül mindent mozgat, ő a felelős az emberek hatalmas többségének szolgásgorba juttatásáért.”¹³⁴⁵ Ezt példázta az erdélyi parasztfelkelés is.

1341 Jancsó 1896, 270–271.

1342 Mályusz 1988, 79.

1343 Erdei 1941, 65–77.

1344 Mályusz 1988, 79.

1345 Duby–Geremek 1997, 52.

A kép egészéhez hozzátartozik az is, hogy a felkelők nem akarták megtagadni a külső ellenség elleni harcot, de elégedetlenkedtek hadba szólításuk rossz szervezésével, a felesleges mozgósításokkal. Másrészt viszont Lépes György okkal hasonlította az általuk okozott károkat a „szerfölött vad törökök” pusztításaihoz.¹³⁴⁶ A nemesi bosszú nem is maradt el, de „kielégítése után felülkerekedett a mérséklet szelleme”,¹³⁴⁷ annál is inkább, mert – az oszmán hadakozások közepette – tanultak valamit a felesleges vérengzésekből. A győztesek pedig birtokos nemes vetélytársikkal is leszámoltak azon a címen, hogy támogatták a felkelőket.¹³⁴⁸

A felkelés maradandó eredménye az uralkodó elitek, a rendi natiók uniója lett. Alkalmi szövetkezésük tartósnak bizonyult. Ebből a „testvéri” érdekszövetségből lett aztán az *unio trium nationum*: a három rendi nemzet szövetsége. Ezzel az utóbbi kifejezéssel először a szebeni szászok éltek 1506-ban, aztán közkeletűvé vált mint az erdélyi „alkotmány” alapja. A nemesek, a székelyek és a szászok kötötték meg, a három erdélyi autonóm terület – a vármegyék, a székely és szász székek – vezetőrétegei. A nemesek nemzetét nemsokára már csak magyar nemzetként tartották számon. A magyar nemesség, és azon belül az erdélyi, jellegzetes vegyes etnikumú rend, amelyet hatalom, privilégium, életforma, vallási közösség integrált vezető erővé: rendi nemzetté, amely csoportkohéziót biztosító mítosszal, a hun eredet mítoszával legitimálta helyzetét. A nép, a nemzet, a haza az összetartozás igényét jelző fogalmak, amelyek valóságtartalma hol bővült, hol szűkült. De mindig valamiféle szakrális jelleget kapott, és lojalitást fejezett ki. És természetesen a birtokvitákban is fel-felbukkant az eredetre való hivatkozás. A román nemesek birtokvitáikban arra hivatkoztak, hogy „kezdettől fogva” (*ab antiquo*) vagy „a szent királyok” adománya-ként élnek birtokukkal. Viszont 1452-ben a Macskásiak a Mutnokiak ellenében ezeréves birtoklásra (*ab annis Domini millenis*) hivatkoztak, és ezzel – anélkül hogy részletezték volna – a hun ősökre utaltak.¹³⁴⁹

1346 Gombos 1898, 123.

1347 Mályusz 1988, 78–79.

1348 Josph Held: The Peasant Revolt of Bábolna 1437–1438. *Slavic Review*, 1977. March, 38.

1349 Documente 1891, 14. Petru-Cosmin Covrig: Studiu de caz asupra unui document medieval privitor la vechimea românilor din regatul Ungariei. *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 77–83.

A három nemzet uniója aztán az önálló erdélyi állam alapjaként szolgált, utólag pedig a keleti Svájc ígérését is ki lehetett olvasni belőle. Példa erre az előjáróban emlegetett irodalmi transzilvanizmus, amely természetesen politikai vagy inkább metapolitikai program is. Kós Károly szépíróként a legyőzöttekkel érzett egyet, történészként a győzőkkel. Miközben valósággal meggyászolta azt, hogy „ez volt az első komoly és nemcsak osztályérdekekért, de a szellem szabadságáért kitört és nehezen elfojtható népforradalma Erdélynek”, az uralkodó csoportok honvédő összefogását tartotta igazán történelmi értéknek: „A kápolnai szövetségesek az adott körülmények között és az akkori emberi gondolkodást véve számításba, okosabban, demokratikusabban, sőt radikálisabban nem cselekedhettek volna.”¹³⁵⁰

Az uralkodó csoportok szövetsége azonban önmagában nem volt elég a honvédelemhez. Hadvezér kellett, olyan, aki a veszélyeztetett ország és földrész bizalmát is megszerezheti. Ez lett Hunyadi János, aki az erdélyi hátszegi román világból emelkedett ki, és erdélyi vajdaként az 1437–1438-as sebeket is gyógyította. Ő a magyar és román közös történelem legnagyobb alakja, olyan *homo novus*, aki országhormányzóként, már-már koronázatlan királyként gyakorolta a hatalmat, miközben az egész kereszténység reménységévé emelkedett. Nagysága miatt az egyik érdekes – és talán befejezhetetlen – historiográfiai per hőse.

A Hunyadi-per

A per tárgya két nagy kérdés.¹³⁵¹ Az első, hogy honnan jött Hunyadi János, és kik lehettek az ősei. A második az, hogy Hunyadi minden erőfeszítése ellenére miért maradt el az átütő siker. Az e kérdéseket megválaszoló genealógiai, valamint hadtörténeti okfejtések, spekulációk és misztifikációk vagy csak egy-

¹³⁵⁰ Kós 1929, 36–37.

¹³⁵¹ Ennek a fejezetnek az előtanulmánya *A Hunyadi-per (A mítoszok valósága és a valóság mítoszai párbeszédben)* című munkám. Megjelenés alatt.

szerű kijelentések olykor érdekesebbek, mint az, amit a valóságos tényekből álló történelemnek tartunk. Az eredetkérdés kuriózumnak tűnik, de nem az, mert feszegetése egyszerre vet fényt a 15. századtól napjainkig ívelő korok gondolkodására. Hiszen ne felejtjük, hogy mindaz, amit a történelemről és annak szereplőiről mondtak és hirdettek, maga is történelem. A Hunyadi-per is az a javából. Ennek a pernek is, mint minden történeti pernek, ma az a tétje, hogy tanulunk-e a történelemből, és mit. Hajdan viszont az volt a tét, hogy kié a dicsőség. Tudjuk, hogy először és mindenekelőtt Istené, de mivel a földi hierarchiát az égi leképezésének is tartották, a dicsőséget is meg kellett osztani. A dicsőség legitimált, legitimálta az egyén és a közösség létét és hatalmi törekvéseit. A dicsőség erősítette és erősíti az egyéni és közösségi identitást; egyéni és közösségi rivalizálásra ösztönzött és ösztönöz. A dicsőség magába foglalja a méltóság, a becsület, a tisztesség fogalmát, amit akkor egy szóval honornak (fr. *honneur*, n. *Ehre*, an. *honour*) neveztek. A dicsőség Érisz almája, ezt a nagy humanista, Aeneas Sylvius dobta be a historiográfiai térbe.

Az eredetképzetek

„Hunyadi János, kinek neve másokét elhomályosítja, nem annyira a magyarok dicsőségét, mint inkább a románokét növelte, akiktől született” – írta Aeneas Sylvius 1458-ban a kor legjelentősebb Európa-leírásában.¹³⁵² Magyar írástudók és történészek hol kerülték (és kerültek), hol kárhoztatták ezt a kitétele, a románok pedig elégtétellel idézgették és idézgetik. Ez nem igényel magyarázatot. Sylvius megnyilvánulása már inkább, hiszen kora egyik legműveltebb embere volt, bennfentes a politikai boszorkányszínház világában; nem sokkal azután, hogy idézett műve elkészült, még ugyanabban az évben pápává választották, és II. Piusz néven lépett a trónra. Ez még jobban irritálta a fiatal magyar történészt, Elekes Lajost, aki meg akarta oldani a Hunyadi-kérdést. Szerinte amikor a pápa Hunyadi dicsőségét osztogatta, „nem valami világos népi megkülönböztetésen alapuló méltányossági szempont vezette, hanem egyszerűen csak kellemetlen-

¹³⁵² Sylvius 1571, 393.

kedni akart, már amennyire bizonytalan népi és tájrajzi ismeretei engedték”.¹³⁵³ Aki ezt így vélelmezte, miután „marxista” lett, már úgy finomított, hogy a pápa „célzatosan” írt a magyarokról és románokról.¹³⁵⁴

Abban némileg igaza van, hogy Sylvius „a Hunyadiakat s a magyarokat nem nagyon kedvelő német udvari ember” volt, de az sem mindig. Amikor Frigyes osztrák főherceg, majd német király, végül császár udvari költőjeként élt Bécsben, gazdájához igazodott, és valóban csúnyákat mondott a magyarokról. Majd amikor már egyre jobban átlátta a kis- és nagypolitikát, Hunyadi János valóságos jelentőségét is felismerte. Aztán amikor II. Piusz néven a pápai trónra ült, Hunyadi fiában, Mátyás királyban szövetségest keresett. Sőt, némi túlzással szólva, Mátyás lett a pápa kardja, mert vele hol dél felé suhintott az iszlám ellen, hol északnyugat felé a nem kevésbé veszélyesnek tekintett cseh huszitizmusra. Ma olykor úgy látjuk, hogy ennek a „pápának [még] világos elképzelése volt Európáról”,¹³⁵⁵ ezt a kereszténységgel azonosította.¹³⁵⁶ És ő alkotta meg az európai melléknevet.¹³⁵⁷ Sőt annak, aki a humanizmusban keresi a modern nacionalizmus eredetét, Aeneas Sylvius a humanista nacionalizmus egyik alapító egyénisége. Méghozzá azért, mert amíg a dicsőség a lovagkorban az uralkodók és a nemesek monopóliuma volt, Sylvius a nemzet absztrakt fogalmát összekapcsolta a dicsőség fogalmával. Ez a nacionalizmus a „funkcionális értelmiségiek”, más szóval az ideológusok konstrukciója. Ezzel az uralkodókat akarták a háttérből irányítani, vagy a nemességet mozgósítani.¹³⁵⁸

Az elmélet, a szép szavak és a gyakorlat között ott állt az érdek. Akiket az értelmiségiek manipulálni akartak, azok érdekeiknek megfelelően használták az értelmiségieket és eszméiket. De ezek az értelmiségiek nem egyszerűen csak az absztrakcióikban éltek, miközben eleveneknek és holtaknak osztogatták a dicsőséget. Aeneas Sylvius például igazi reálpolitikusként látta a világot, sőt olykor Machiavelli előtti Machiavelliként spekulált. Az 1450-es évek derekán

1353 Elekes 1940, 44.

1354 Elekes 1952, 74.

1355 Goff 2005, 1.

1356 Baldi 2006, 74.

1357 Bisaha 2004, 86.

1358 Hirschi 2012.

egyik levelében keserűen ecsetelte a helyzetet, és amit írt, az a korábbi időket is jól jellemzi: „A kereszténységnek nincs olyan feje, akinek a juhok engedelmeskednének. Sem a főpásztornak, sem a császárnak nem adatik meg, ami az övé. Semmi tisztelet, semmi engedelmesség: úgy tekintünk a pápára és a császárra, mintha csak képzelt nevek, festett fejek lennének. Minden államnak megvan a maga királya. Ahány fejedelem, annyi ház. Hogyan is fogjuk a keresztény világot uraló fejedelmeket arra rábírní, hogy fegyvert ragadjanak? Nosza, mondd meg az összes királynak, hogy keljenek hadra. Kinek adod a fővezérséget? Hogyan áll fel a hadrend? Ki érti a különböző nyelveket? Ki lesz úrrá a különböző szokásokon? Ki bírja rá az angolokat a franciákkal való barátságra? Ki fogja össze a genovaiakat az aragóniakkal? Ki békíti ki a németeket a magyarokkal és a csehekkel? Ha keveseket viszel harcba a török ellen, könnyen vereséget szenvedsz. Ha sokakat, káosz lesz belőle.”¹³⁵⁹

Aztán Aeneas Sylvius így biztatta keresztes háborúra az új pápát, III. Kalixtuszt (1455–1458): „Európa harcias és vad népei nem nyugszanak, hacsak nem idegenek ellen harcolnak, és ekkor kevésbé fordulnak egymás ellen. [...] A keresztények békéje érdekében a háborút a külhoniak ellen kell vívni.”¹³⁶⁰ Ebben a dicsőségben jeleskedett Hunyadi János. Dicsőségét pedig „a humanista nacionalista” a románoknak ítélte. A románokat közelebb érezte magához, mint a magyarokat. Havaselvét már-már valamiféle római utódállamnak tekintette, a románokat pedig rokon népnek. Hogyan és miért?

Aeneas Sylvius Európáról szóló művében Hunyadi idézett jellemzése után rögtön Havaselve leírására tér rá: „Havaselve (Valachia) széles tartomány, amely Erdélytől a Fekete-tengerig terjed, szinte az egész sík föld, vízben szegény, délről a Duna határolja, északon a roxanusok laknak, akiket ma ruténeknek neveznek, a Dnyeszteren (Thiran) túl a szkíták nemzetsége, akiket tatároknak nevezünk. Ezt a földet hajdan a géták lakták, akik Hystastapus fiát, Dariust szégyenletes megfutamodásra kényszerítették, Lysimachus királyt még élve kézre kerítették, és Trákiában sok győzelmet arattak. Ezután a római hadak legyőzték és megsemmisítették őket. És a dákok féken tartására római kolóniát telepítettek

¹³⁵⁹ Sylvius 1571, 657.

¹³⁶⁰ Sylvius 1571, 931.

oda Flaccus vezetésével, akiről azt a helyet Flacciának nevezték. Hosszú idő elteltével a Flaccia szó eltorzult, és Valachia lett belőle, a flaccusokat pedig valachusoknak nevezik. Nyelvük a római nemzetségé, bár annyira elváltozott, hogy olasz embernek szinte érthetetlen. A mi korunkban a románok között két frakció állt egymással szemben, egyik a Dánoké, a másik a Draguláké, de miután ez utóbbiak gyengébbek voltak, mint a Dánok, és ezektől különböző elnyomattatásokat szenvedtek el, segítségül hívták a törököket, akik segítségével a Dánokat majdnem kiirtották. A Dánoknak a magyarok hatalmára építő Hunyadi János nyújtott segítséget, és a Dánokat nem annyira visszaültette, mint inkább magának dicsőséget és javakat szerzett. Hiszen a Dánoknak a törökök hatalmától felszabadított földjeit magának és utódjainak örök birtokszerzés szándékával megkaparintotta. A románok dunai szigeteket is laknak, többek között Peucent, amely a régiéknél nagy hírnek örvendett, és Trákiában is vannak településeik. A románok egy része a törökök hatalma alatt van, a másik rész a magyaroké alatt. Elismerem azt, hogy nagyon nehéz e tartományokat leírni, mivel azok a szerzők is, akiket utánozni kellene, nem csak egymástól különböznek, külön-félék, hanem egymásnak is ellentmondanak, és maguknak e tartományoknak a határai is az uralkodók hatalma és befolyása következtében gyakran változtak. Hiszen amely tartomány valaha fölöttébb nagy volt, korunkban már nincs, vagy nagyon kicsi. Ellenben látunk olyanokat, amelyek korábban nem léteztek vagy nagyon kicsik voltak, ma igencsak nagyok és a legszebben virulnak.”¹³⁶¹

Sylvius országleírásaiból az is kiderül, hogy félig-meddig az antik világban is élt. Nemzetszemléletét áthatja a jellegzetes genealogizálás, amely a humanistákra jellemző antikizáló mezben tetszelgett, és nála is keverednek az etnikai-nyelvi nemzet és az ország-nemzet fogalmai. A *natio* és *gens* nála gyakran szinonimák. Már a korai középkor ideológusai, a krónikások is – a Bibliából is merítve – igyekeztek népeik pedigréjét minél előkelőbb és nemesebb őskig vezetni, vagy a mások eredetét, ha azokat ellenségnek tekintették, minél ocsmányabb lényekhez kapcsolni. Példa erre a magyarok megítélése, akiket nyugati rablóhadjárataik miatt nem is tartottak embernek. Lassan elhalványult ez a kép.

¹³⁶¹ Sylvius 1571, 391–393. (Az elírások és a sajtóhibák kiküszöbölésével: Sylvius 1699, 227–229.)

Ugyan Attila népének tekintették a magyart, de a hun vezérnek isteni küldetést tulajdonítottak: Isten vele büntette és térítette a javulás útjára a bűnös emberiséget. Aeneas Sylvius nem tartotta a hunokat a magyarok őseinek, hanem a törökökkel együtt szkítának minősítette a magyarokat. (A szlávokra azért neheztelt, mert a katolikus hittérítők előtt elzárták az ázsiai magyarsághoz vezető utat.¹³⁶²) A románok római eredetét nem ő fedezte fel, de ő erősítette meg és terjesztette a könyvolvasó európai közvéleményben. Gétáknak hívta őket, akiket – mint írta – részben oláhnak (*Valachos*), részben erdélyieknek (*Transylvanos*) neveznek, miközben a magyarok uralma alá kerültek.¹³⁶³ Piusznak nincsenek rögzült nemzetkarakterológiai előítéletei, de tudja, hogy azok élnek és virulnak, hiszen minden „halandó saját eredetét a legrégibbnek kívánja feltüntetni”.¹³⁶⁴ Ő is ezt tette. Piusz nem mondott le Hunyadi dicsőségéről sem, nem nevezte őt rómainak, de mivel a románok római származékok, így Hunyadi dicsőségét végül is – hallgatólagosan – a római ősöknek vindikálta. És hallgatólagosan neki is jutott ebből a dicsőségből, mert ő maga a római vérvonalat és a római császári legitimációt képviselte.

Sylvius a maga módján etnonacionalista volt – *avant la lettre*. Amikor 1458-ban pápaválasztásra került sor, és a bíborosok egy része az illemhelyen (*ad latrinas*) kitervelte a roueni bíboros megválasztását, Aeneas Sylvius ilyen érvekkel mozgósított a francia jelölt ellen: „...nemzeted ellenségét ülteted a pápai székbe?”; „Kinek lesz a francia jobb barátja: a franciának vagy a katalánnak?”; „...saját nemzetét részesíti előnyben” (*nationem suam preferret*); „Mivé válik Itáliánk a római pápa nélkül? A császárságot elveszítettük, a pápaságot megőriztük”; „...ez az út nemzetedet örök szolgaságba viszi”; „Hol a hazaszeretet s az a hang, amely mindig Itáliát magasztalta a többi nemzettel szemben?”¹³⁶⁵ Aeneas Sylvius tehát a románokat csak jobban szerethette, mint a „gallokat”, hiszen nyelvük közelebb állt az olaszhoz, mint a francia, és nem jelentettek kon-

1362 Sylvius 1699, 55–57.

1363 Sylvius 1571, 388.

1364 Sylvius 1699b, 10.

1365 Feljegyzések 2001, I:50–52. The Commentaries of Pius II Pontifex Maximus. 83. <https://archive.org/details/TheCommentariesOfPiusPpIiPontifexMaximus.CommentariiRerum-Memorabilium/2018-11-07>

kurenciát. Viszont miután az 1462–1463-ban feltételezett vagy valóságos árulása miatt megharagudott Draculára, a románok nála már nemcsak romlott olasz nyelven (*corrupto Italico*) beszéltek, hanem a „barbároknál is barbárabbakká váltak”.¹³⁶⁶ Hunyadi dicsőségét azonban soha nem kérdőjelezte meg, román származását sem.

Vajon milyen románnak tekintette Piusz Hunyadit, erdélyinek vagy havaselvinek? Találgathatunk. Ha Piusz úgy jellemezte Zsigmond királyunkat (aki a cseh koronát is megszerezte, és még német-római császárrá is emelkedett), hogy nemzetére nézve cseh (*natione bohemus*), eredetére pedig német (*origine theutonicus*),¹³⁶⁷ akkor Hunyadi Jánosról azt írhatta volna: nemzetére nézve magyar (*hungarus*), eredetére pedig román. Mégis Piusz nem tévedett, amikor azt jegyezte fel, hogy „ez a János nemzetére nézve román, nem magas származású” (*Hic Johannes natione Valachus fuit, haud altis natalibus ortus*).¹³⁶⁸ Máskor Piusz az ország-nemzet fogalommal is élt, amikor idézett jellemzéséhez hozzáfűzte, hogy „valamennyi magyar között ő az első (*primusque omnium apud Hungaros*), aki meg tudta mutatni, hogy a törökök hadait meg lehet fékezni és le lehet győzni”.¹³⁶⁹ De hogy Sylvius nem úgy jellemezte Hunyadit, mint Zsigmond királyt, megjelölve az ország-nemzetben belül az etnikai eredetet, annak oka talán még az is, hogy a románok jobban elkülönültek, önálló kerületeikben éltek, és éppen Hunyadival lépett új szakaszba a helyi román elitek integrációja az országos nemességbe. Emellett még azért is érthető, hogy Piusz a románok dicsőségét hangsúlyozta, mert Hunyadi nagy csatáiban többször is a havaselvi harcosokat vette maga mellé, nem is beszélve hátszegi honfitársairól. A magyar főurakat pedig Piusz nem igazán szerethette, mert azok Nyugat felé is hadakoztak. Aeneas Sylvius arra is gondolhatott, hogy Hunyadi Havaselvén született, bár ezt így nem mondta ki, de az előjáróban idézett dicsőségszótó jellemzés szöveghelye nem zárja ki. Annál is inkább, mert a kortársak, Hunyadi csodálói és halálos ellenségei is ezt vallották.

¹³⁶⁶ Feljegyzések 2001, II:501, 551.

¹³⁶⁷ Sylvius 1571, 388.

¹³⁶⁸ Sylvius 1571, 390.

¹³⁶⁹ Sylvius 1571, 388.

A század vége felé a magyar krónikás, Thuróczy János arról írt, hogy Hunyadi Jánost a „gondviselés egyenesen az égből küldte és hozta idegen tájról Magyarország vidékére”. Valójában nem is őt, hanem apját hozta magával Zsigmond király, és megajándékozta „Hunyad erődítményével, ahol most nemes, és nézni is gyönyörűséges vár emelkedik”.¹³⁷⁰ Csakhogy a helynévben szereplő vár akkor már a használatból kiment Árpád-kori ispáni vár volt, romjai a Péter-hegyen láthatók.¹³⁷¹ A helység román neve, Hunedoara őrzi Hunyadvár emlékét, mert a románban a *várból -oară* lett.

Hunyadi János 1405 körül született, és elképzelhető, hogy Budán látott napvilágot,¹³⁷² anyja pedig talán – egyik kiváló román történész szerint – magyar volt.¹³⁷³ Apja, Vojk előkelőségét annak alapján feltételezték, hogy hatalmas uradalmat kapott volna a királytól. Valóban udvari vitéz (*miles aulae*) volt, de nem uradalmat, hanem csak egy falucskát kapott. A több tucat falut magába foglaló uradalmat Hunyadi János hozta össze. Aztán róla – mint erdélyi vajdáról – nevezték el Hunyadot Vajdahunyadnak. Ő kezdte építtetni a ma is ismert és csodált várat. A Hunyadiakkal szemben álló Cillei grófi nemzetség évkönyvei szerint Hunyadi Havaselvén (Walachey) született köznemesi családból (*dieser Hunadt Janusch aus dem landt Walachey pürtig und eines geringen rittermessigen geschlechts war*), és ráadásul három lovassal szolgált a Cillei családot.¹³⁷⁴ Ez utóbbi állítás szintén hamis, bár az elképzelhető, hogy Vojk valóban megfordult a Cilleiek seregében, de erre sincs adat.

Pietro Ransano (Petrus Ransanus) tárta a világ elé a Corvinus-legendát, melyet – mint írta – „magyaroktól” hallott. Feltehetően valami 1456 előtti tudósítást vett át.¹³⁷⁵ A humanista pap az 1450-es években írt világtörténetében állította először, hogy Hunyadi János „fényes ősoktól” származott, „vagyis a rómaiak utódaitól”, hiszen nemzetsége a Corvinusok ősrégi családjára megy vissza. „Mely dolgot részint más, részint azonban és főleg a következő bizonyágok

1370 Thuróczy 1978, 373.

1371 Radu 2008, 39–40.

1372 Teke 1980, 84.

1373 Dan 1974, 25.

1374 Krones 1883, 102.

1375 Ransanus 1999, 193.

alapján állítanak (mint néhány magyartól megtudtam).” Ez jellegzetes mellébeszélés, mert azok a bizonyos „más bizonyságok” nem kerülnek említésre, csak a következők: „Oláhország [Havaselve] mellett fekszik egy megművelt sziget, amit a Duna elágazása alkot, ezt Corvinának nevezik. A lakosság urai a Corvinus nevet őrzik ma is, mert őseik a római Corvinusoktól származtak”. A névadó hős – Valerius Corvus – úgy szerezte e nevet, hogy amikor egy gall harcossal párbajozott, akkor ennek a sisakjára egy holló (*corvus*) telepedett, és szárnyával verdesve akadályozta a látásban, és alul is maradt a harcban. Hunyadi János nevét születésének helyéről kapta. Apja, „ha odahaza hatalmas is volt, belátta, hogy a törökök erejével mégsem mérkőzhetik, attól félt, hogy azok elfoglalván a szigetet őt magát és mind az övéit vagy egy szálíg lekaszabolják, vagy szolgaságra vetik. Ezért aztán összeszedve rengeteg vagyont, Zsigmond király idejében Magyarországra ment, hogy ebben az országban biztonságosabban és nyugodalmasabban élhessen. Itt néhány falut és kastélyt vásárolva életének hátralevő idejét méltóságához illően töltötte; a király, aki hihetetlenül kedvelte, Hunyad városka birtokát adta neki”.¹³⁷⁶

Ransanus 1488-ban Mátyás király udvarában kötött ki, ahol felkérték egy magyar történet megírására. Ezt már Thuróczy János krónikájának felhasználásával készítette el. Ransanus magyar történetében ugyanezt a sziget-mesét adta elő, és úgy folytatta, hogy Hunyadi apja „lakóhelyéül azt a területet választotta, amelyet Erdélynek hívnak; inkább ott akart egyszerű emberként [pontosabban magánemberként: *privatus*] élni, mint a sziget elöljárójaként [*insulae princeps*] látni, hogy hazája a keresztény vallás ellenségeinek engedelmeskedik”.¹³⁷⁷ Nem kétséges, a helynév ihlette a történet szerzőjét. De hol feküdt az a „hollós” helység? Mivel Ransanus kéziratában Covinum és nem Corvinum szerepel, azt a bizonyos szigetet Kevével, a Dunától nem messze fekvő Keve várával, a mai Temeskubinnal (szerbül Kovin, románul Cuvin) lehetett azonosítani, ugyanakkor a szigetet nem létezőnek kell nyilvánítani.¹³⁷⁸ Tehát ezen elmélet szerint Keve lett volna Hunyadi János – képzelt – szülőhelye. A feltételes mód jogosult.

¹³⁷⁶ Ransanus 1999, 166–169.

¹³⁷⁷ Ransanus 1999, 19. Ransanus 1977, 48.

¹³⁷⁸ Kulcsár 1990, 21–26. Ransanus 1999, 199.

Mert valójában létezett és létezik Hollós nevű sziget: a Duna folyását követve Kevétől jó 50 km-rel lejjebb, Szörényvártól (a mai Turnu Severin) nem messze. És míg Keve Magyarországon feküdt, az Ostrovul Corbului (Holló szigete) Havaselvehez tartozott. Szemben vele a szerb oldalon Korbovo falu található. A sziget eltűnőben van, elmossa a víz. A legenda szerint ez a sziget a törökökkel folytatott harc színtere volt, és a tetemeiket a hollók falták fel, innen a neve.¹³⁷⁹ Az 1420-as években kemény harcok dúltak ezen a vidéken.¹³⁸⁰

Ransanus története a ma hivatalos dáko–román kontinuitás elméletének „első irodalmi nyoma”.¹³⁸¹ Ennek a mai tézisnek az a lényege, hogy 100 után Traianus elfoglalta Dácia egy részét, a mai Olténiát, a mai Erdély és Bánság nagy részét, és a Római Birodalomhoz kapcsolta. Az egészen 270-ig oda is tartozott, amikor Róma feladta ezt a provinciát. Viszont a meghódított dákok és a betelepített rómaiak összeolvadásából megszületett a mai román nép. A történet persze bonyolultabb, de a történészek szeretnek egyszerűsíteni. Ransanus is. Hunyadi – írja – „abból a tartományból származott, melyet Oláhországnak neveznek; ezt a két Pannóniától a Duna folyásának egy szakasza határolja el; a régiség Dáciának hívta, egyébként azt a darabot, mely a Duna medréhez esik közel, néhányan Partmenti Dáciának mondják, akiket tehát a legrégebb földrajzírók dákoknak neveztek, azokat ma oláhoknak hívjuk. Oláhországot [Valachia] pedig a köznép által rosszul kiejtett szóval nevezik, mert először Flaccianak mondták P. Flaccusról, arról a római emberről, aki ott kolóniát alapított, majd az idő előhaladtával odaseregelve a szomszédok, akik a rómaiak nyelvén nem tudtak beszélni, Flaccia helyett Valacchiát ejtettek, aztán annyira győzött a köznép makacs ostobasága, hogy még a rómaiak utódainál is a terület megromlott neve maradt fenn mindmáig. Az oláhok tehát azt állítják, hogy ők az itáliaiak utódai, és ezt főleg azzal az érveléssel erősítik, hogy nyelvükben sok olyan elem található, ami az itáliai beszéddel rokon”.

Ransanus – Piusz nyomán – Valachia nevéből következtetett az alapító Flaccusra. Tudós fantazmagória, amelyet általában összekötöttek a nép tudat-

1379 Gheorghe Tiganele: Ostrovul Corbului dispere. *România Liberă*, 2007. nov. 20. <http://www.romanialibera.ro/special/reportaje/ostrovul-corbului-dispare-111744> (2017-04-25)

A cikkre Molnár Claudia hívta fel a figyelmet, és ezúton köszönöm meg a szívességét.

1380 Hațegan 1997, 88–112.

1381 Ransanus 1999, 193.

lanságának kiemelésével. Flaccusról semmit sem tudni. Viszont Ransanus „bizonyos” görög írókra hivatkozva elmesélte még, hogy Konsztantinus átment Tráciába, megalapította Konstantinápolyt, amelyet Új Rómának is nevezett. És hogy ennek fényét megemelve, „Rómából és Itália sok más jeles városából számtalan mindenféle rendű embert vitt magával, hogy azok ne csak az új várost, hanem ezt a Tráciát, Görögországot és a többi innen messze fekvő vidéket is lakják. Később túlságosan megnövekedvén az itáliaiak sokasága, a rómaiak közül kiválasztott néhány főrendű férfit, akiben megbízott, akiket a gyanús hűségű provinciákba küldött, hogy ott kolóniát szervezzen; így, mint másnak más, Flaccusnak Dácia jutott”. Vele sok itáliai jött, akiknek „nagyon megtetszett e tájék, kezdték elfeledni Itáliát, és ezért mind a bennszülöttek, mind a szomszédok asszonyaival házasságra lépve, akik itáliaiak voltak, dákok, azaz oláhok lettek. Erről a vidékről származott János”.¹³⁸²

A Corvin-legenda terjedt. Terjesztői olasz humanisták. De úgy tűnik, a budai udvarban is akadtak, akik megmosolyogták a Corvinus-mesét.¹³⁸³ Lodovico Carbo 1473-ban párbeszédese formában adta elő Mátyás király kiválóságát,¹³⁸⁴ közbeszúrva egy olyan verset is, amelyből megtudjuk, hogy a király a római vérhez méltó tetteket hajtott végre, hiszen a mindenható Jupiter Róma törzseiket ültette át Magyarországra. Erre viszont a beszélgetőtárs, Ernusz Zsigmond pécsi püspök azt mondta, hogy „Jánosunk szerény – Hunyad városából való – eredetét nem tagadhatjuk. Aki amidőn egy báró udvarában élt, és a gyermekek között neveltetett, olyannyira szilaj és szenvedélyes volt, hogy amikor a gyermekek két csapatra oszlottak, mintha csak csatában harcolt volna, olyan szerföltött heveséggel küzdött”.¹³⁸⁵ Carbo is szenvedélyesen vallotta végén: „Bárcsak gyorsan eljönne a nap, amelyen Mátyást római királynak és császárnak látjuk! Így kívánják ezt ugyanis apja, valamint saját érdemei.”¹³⁸⁶

¹³⁸² Ransanus 1999, 166.

¹³⁸³ Ritoókné 2012, 105.

¹³⁸⁴ Rozsondai Marianne: Ludovicus Carbo: Ad serenissimum principem et inclitum Pannoniae regem divum Mathiam Lodovici Carbonis dialogus de ipsius regis laudibus rebusque gestis. <http://carbo.mtak.hu/hu/study.htm> (2018-11-18)

¹³⁸⁵ Carbo 1986, 172–173.

¹³⁸⁶ Carbo 1986, 194.

Alexander Cortesius, a pápai kancellária írnoka valamikor 1487–1488 táján viszont azzal is hízelkedett Mátyásnak, hogy megemlítette, Rómába vezeti vissza eredetét (*Roma, unde tu originem ducis...*). Aztán a hollóval jósoltatja meg Mátyás születését anyjának, Elisának, akinek egy gyűrűt ejt az ölébe. Isten pedig éppen Hunyadi érdemei miatt könyörül meg az emberiségen, holott az megérdemelné a pusztulást.¹³⁸⁷ A költőt valójában nem a holló, hanem a pápa ihlette meg, aki azt szeretne volna elérni, hogy a király engedje át neki Anconát, és ennek az érdekében hízelgett.¹³⁸⁸

Aztán jött Antonio Bonfini, Mátyás király udvari történetírója, aki a Hunyadi-családfát ugyancsak a római Corvinus családig vezette vissza, de ez a család nála már Róma előtt létezett, és ezt az udvaronc történetíró immár magától Jupitertől eredeztette. János apja Bonfininál nem Vojk, hanem But, aki Corvinum faluban született.¹³⁸⁹ Persze azt is lehet feltételezni, hogy mivel Bonfini szövegében „*in Corvino vico*” áll, ezt corvinusi – azaz atyai – falunak is lehet fordítani, és mert a falu Corvinus-birtok volt, ezért akár más neve lehetett,¹³⁹⁰ tehát – Elekes szerint – felesleges a térképen való keresgélés.¹³⁹¹ Csakhogy egyáltalán nem az, mint később látni fogjuk.

Nem tudjuk, hogy Bonfini ezt az „atyai falut” merre képzelte. Mint láttuk, a Covinum (avagy Keve) már nem aktuális. De hollós helységek még akadnak. A havaselvi vajdai udvar, Curtea de Argeș közelében találjuk Corbii (’Hollók’) és Corbii de Piatră, az ószláv oklevélben Korbi ot Kamen (’Hollókő’) falvakat. Ezt 1456-ban éppen egy bizonyos Mogos zsupánnak adományozta a vajda.¹³⁹² Az 1840-es években a Hunyad megyei orvos arról tudott, hogy az olténiai „Korbesd” nevű helységből származtatják Hunyadit.¹³⁹³ De Fogaras vidékén is akad egy Corbi nevű falu. Lehetne választani, a humanisták Havaselvét választották.

1387 Cortesius 1934.

1388 Havas László: A. Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében. *Irodalomtörténeti közlemények*, 1965. 3. sz. 323–327.

1389 Bonfini 1995, 708.

1390 Elekes 1952, 84.

1391 Elekes 1940, 32.

1392 Documenta 1966, 196.

1393 MTAKK, Díszművek 314. Fodor 1840, 40.

Talán azért is, mert hogy valakit „új istenségként” tiszteljenek, mint Ransanus Mátyást, külföldi eredetűnek kellett lennie. A korabeli hőskomplexusnak megfelelően a nagy embernek külföldről kellett jönnie. Thuróczy is említette művének előszavában Jézus klasszikus mondását, hogy „senkit sem fogad el saját hazája profétának”.¹³⁹⁴ Külföldit már igen.

A Corvinus-legenda címerlegenda. Azt a Hunyadi-címerben látható holló ihlette. Szilágyi Erzsébet készítette a vajdahunyadi vár falait ékesítő hollós címereket, amelyek szárnyakat adtak a képzeteknek. Az pedig szárnyalt is. A címerben látható hollóban sokan a havaselvi eredet bizonyítékát látták. Feltételezték, hogy Vojk a címet Havaselvéről hozta (volna), méghozzá olyan címet, amely emlékeztet a havaselvi vajdai sasos címerre, tehát az uralkodó családdhoz közel állt. Csakhogy a holló mindössze annyiban emlékeztet a sasra, hogy szintén madár. A holló mint címerállat – egyik elmélet szerint – talán Angliából indult útjára, és Tirolon, a Cillei-birtokokon keresztül érkezett Zsigmond udvarába. A király pedig 1409-ben adományozta a címet udvari vitézének, Vojknak a hunyadi birtokkal együtt.

A hollós címerrel jött a mese is. Egy népszerű monda szerint Szent Oszvald észak-angliai király az egyik pogány német király lányához hollóval küld levelet, amelyben feleségül kéri. A lány válaszelevelét egy aranygyűrűvel együtt küldi vissza, de a holló beejti a gyűrűt a tengerbe. Viszont egy remete imája nyomán egy hal felhossa az elejtett gyűrűt, a házasság nyélbe üttetik, és a kereszténység terjed. A tiroli templomok falfestményein pedig ott díszelgett a gyűrűvivő holló. A kérdés tehát az, hogy amikor a holló a Hunyadiak címerében felbukkan, egyszerű vándormotívumként jelenik-e meg, vagy esetleg célzás arra, hogy a nagy nőcsábász Zsigmond király netán valóban félrelépett Hunyadi János anyjával. Csak sejteni lehet – írta e címertörténet szerzője –, de bizonyítani nem.¹³⁹⁵ Lehet tagadni az Oszvald-legenda hatását.¹³⁹⁶ Lehet még találgatni: „Nincs ki zárva, hogy a Hunyadiak hollója sem más, mint a család valamely férfitagjának

1394 Thuróczy 1978, 15.

1395 Fest Sándor: A Hunyadiak hollós címere. *Budapesti Szemle*, 1937. 246. k. 718. sz. 278–293.

1396 Reszegi Lajos: Honnan ered a Hunyadiak hollós címere? *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1937. 10. sz.; Uő.: Honnan ered a Hunyadiak hollós címere? *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1937. 11. sz.

leánykérésre való utalása, vagyis egy szokásos családtörténeti epizód megörökítése.”¹³⁹⁷

Kérdés: Mikor született az a pletyka, mely szerint Hunyadi János éppen Zsigmond király törvénytelen fia lett volna? Nem tudni pontosan. Bonfini szerint „a magyarok iránt természetből ellenséges alemannok [azaz németek] a néhai Cillei gróf jóvoltából kiagyaltak egy meglehetősen szellemes mesét, amely szerint Mátyás meg az apja nem a Corvinus famíliából született, mint ahogy a nemzetség hollós címere tanúsítja. Azt mondják, hogy az Erdélyben tartózkodó Zsigmond összefeküdt egy nemes oláh intelligens és bájos lányával, három hónap múlva megtudta, hogy az teherbe esett tőle, fényesen megajándékozta, és emlékeztetőül egy gyűrűt hagyott nála, utasította, hogy szülöttjét gondosan táplálja, nevelje, s ha fölcseperedett, küldje el hozzá a jellel; a kisasszony aztán esetét fölfedve gazdag hozományával hozzáment egy nemes oláhhoz, aki a móríng bőségére, meg a becstelenség nagybecsű voltára tekintve szívesen fogadta a leány ajánlatát; ez a maga idején csinos és formás fiúcskát szült, akit Jánosnak nevezett el; midőn a kisdéd anyja ölében feküdt, odaröppent egy holló, és a jelül adott gyűrűt felragadta; az asszony nagy ijedségében gyorsan megkérte a férjét, hogy vegye üldözőbe a hollót, és szerezze vissza a gyűrűt, nehogy a kisleány nagy reménységét az átkozott madár elrabolja; erre a férfi nyilával megsebesítette a hollót, és a gyűrűt máris visszavette; később a feltűnő szépségű ifjú János az anyja tanácsára elment Zsigmondhoz, és felmutatta a gyűrűt; a király ráismert, és birtokokkal, falvakkal bőségesen megadományozta őt. Ki kételkedne abban, hogy ha ez a mese igaz volna, a könnyelműen pazarló Zsigmond császár nem földdel, hanem országgal ajándékozta volna meg őt, hiszen fiúgyermek nem volt. Akik efféléket fecsegték, azokat a féltékenységgel tartotta vissza az ősi származás elismerésétől, mivel az ifjú uralmát nem bírták könnyű szívvel elviselni.”¹³⁹⁸ Ennek a történetnek az ellensúlyozására Bonfini még azt is hangsúlyozta, hogy egyesek szerint Hunyadi János anyja görög „ősi és császári vérből” eredt.¹³⁹⁹ Aztán a Bonfini-féle magyar történetet magyarázó Heltai Gáspár Zsigmond atyását már hiteles történetként adta tovább.

1397 Lupescu Radu: A Hunyadi család címerképe: a holló. *Művelődés*, 2004. 2. sz. 7–8.

1398 Bonfini 1995, 714.

1399 Bonfini 1995, 584.

Minden eredetmese Mátyás király udvarába vezet. Ő azt vallotta, amit a helyzet megkövetelt, vagy inkább azt, amit éppen célszerűnek tartott. Volt, amikor a Zsigmond atyaságáról szóló pletyka kedvére volt Mátyásnak,¹⁴⁰⁰ hiszen a császári trónra való törekvéséhez jól jött ez is. Mátyás hívei pedig ráfogták az ellenfélre – Cillei Ulrikra és embereire – a mese kiagyalását, és így még hihe-
tőbb lett.¹⁴⁰¹

Láthatjuk, hogy nincs olyan állítás Hunyadiról, amelynek legalább egy eleme ne lenne bizonyíthatóan téves. Így aztán – báró Forster Gyula szerint – „akik tudták a tényállást, vagy ha akarták, megtudhatták volna, nem nyilatkoztak vagy nem akartak nyilatkozni; sőt sajnos, sokszor el is homályosították azt. Öt század után állapítani meg azt, hogy mit hallgattak el elnézésből, vagy mit nem akartak megmondani, vajmi nehéz és emellett vajmi háládatlan feladat”.¹⁴⁰² Viszont akkor a leghálásabb megoldás az volt, ha a hőst külföldről hozzák be. A humanisták Havaselvét választották. Thuróczy arról is írt, hogy Zsigmond király „nemcsak alacsony származású nemeseket, hanem igen sok közrendű embert (*plebejæ conditionis homines*) is magas méltóságra emelt”. Aztán hozzátette, hogy ezeket könnyen előszámlálhatná, de nem teszi, mert „az események szempontjából ennek nincs jelentősége”, és az olvasókat is csak untatná, ami persze nem igaz,¹⁴⁰³ mert az emberek akkor is szerettek pletykálni. Zsigmond lánya, Erzsébet mondta is, hogy apja emelte ki a porból a Rozgonyi, az Ország és a Tallóci családot.¹⁴⁰⁴ A Hunyadi családot azonban Mátyás király miatt nem volt tanácsos ezek mellett emlegetni. Bonfini nem is titkolta: „Mátyás, aki jól ismerte törzsének régiségét, talán semmit sem viselt nehezebben, mint amikor irigyei közül valaki származásának ismeretlenségét hozta fel ellene, vagy barbár nemességével pöffeszkedve nem saját erényeinek érdemével akart elébe tolakodni. Jól tudta, hogy ellenfelei lenézik alantas származását [*ignobilitatem sui generis*]; szélteben beszélnek, hogy oláh nemből [*Valacha gente*] született; egyesek korcsnak [*Hybridem*] mondják, akit különböző nyelvű szülők hoztak

1400 Csukovits 2008, 165.

1401 Kovács 1990, 33.

1402 Forster 1915, 240.

1403 Thuróczy 1978, 356.

1404 Tóth 1917, 224.

a világra; elsősorban az innenső Magyarország főurai mondogatták, hogy nem kell túrni az oláh királyocskát [*valachum regulum*].”¹⁴⁰⁵

Mindezt mérlegelve Thuróczy akár forrás lehet Hunyadi nem nemesi – ke-nézi – eredetének feltételezéséhez is. De a legbiztosabb forrás maga Hunyadi. Amikor ugyanis Cillei Ulrik találkozóra hívta Hunyadi, és elvárta, hogy az járuljon elébe, mert *homo novus*, míg ő, Cille grófja fejedelmi ősök sarja, akkor a magyar hadvezér azt üzenté vissza, hogy „én a keresztény hitért küzdve lettem nemessé, nagyobb dicsőséget hagyok utódaimra, mint a tieid tereád”.¹⁴⁰⁶ Ezt a szóváltást II. Piusz örökítette meg így. Bonfini másképpen tette, mert ködösí-tenie kellett, nála Hunyadi homályosabban utalt saját – a kortársak által ismert alacsony – eredetére, amikor így válaszolt: „a nemességről ez idő szerint fölös-leges vitatkozni; mégis nyomorult és hitvány embernek kell lennie annak, aki nemességét nem a saját virtusával, hanem a máséval keresi”.¹⁴⁰⁷ „A virtus pedig a cselekvésben áll” – hangoztatta a Hunyadival is levelező Poggio Bracciolini kora nemességéről szóló írásában.¹⁴⁰⁸

A Hunyadi Jánosra vonatkozó első biztos forrás az az 1409-es adományle-vél, amelyben Zsigmond király udvari vitézének, Vojknak (románosan: Voicu) és testvéreinek, Mogosnak (Mogoş<Magas) és Radulnak, továbbá ugyancsak Radul nevű unokatestvérüknek, valamint Vojk fiának, Jánosnak adta a hunyad-vári királyi birtokot. Rendelkezésre áll még a birtokba való beiktatásról szóló oklevél, majd az adománylevél 1419-es átírása és megerősítése. Mindez már találgatások forrása is. Mivel az írnokok nem tudtak románul, a román neve-ket nem írták következetesen. Vojk névvel (Voyk, Woyk, Wayk) nincs is baj. Az oklevelek megemlítik Vojk apját is, de a nevét többféleképpen írták: Serbe, Sorbe, Sorb, Serba. Románosan lehet Şerbu,¹⁴⁰⁹ Şerb, Şerba, Şerban,¹⁴¹⁰ Şorban,

1405 Bonfini 1995, 713.

1406 Id.: Kulcsár 1990, 30, 38. Lásd: Aeneae Sylvii Episcopi Senensis In Libros Antonii Panormi-tae Poetae De Dictis & Factis Alphonsi Regis Memorabilibus Commentarius. Helmstadt, 1700. 2.28. <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/96027> (2017-04-29)

1407 Bonfini 1995, 669.

1408 Bracciolini 1964, 75.

1409 Nicolau 1925, 33. Dan 1974, 24.

1410 Prodan 1991, 259.

Şorb, sőt még Sârb is. Ebből az következhet, hogy ha a román név Şerb-nek vagy Şerbu-nak hangzott,¹⁴¹¹ akkor ez magyarul szolgát jelentett, ha pedig Sârbként hangzott, akkor ez magyarra fordítva szerb. Tehát két ragadványnév lehetősége vetődik fel: Szolga és Szerb. A szerb nemzeti hagyományban Hunyadi szerb lett. De akadt, aki ezt a nagyapát egy 1360-as hátszegi per Surb nevű peres felével azonosította, akinek nagyapját is említi az oklevél: Koztha, azaz Costea. Ezek mind kenézek voltak. Kérdés, hogy tősgyökeres kenézek voltak-e, vagy maguk is Havaselvéről származtak. A kérdés legkomolyabb román szakértője is a helyi hátszegi eredet híve, és úgy véli, valamelyik ős esetleg legfeljebb az 1300-as évek elején jöhetett át Havaselvéről.¹⁴¹² De egyszerű pásztorként vagy harcosként? Mindenesetre tény, hogy rokoni szálak kötötték Hunyadi Jánost ehhez a kenézi világhoz. Minden hadjáratában ott voltak mellette a hátszegi kenézek, akik harci érdemeikért be is emelkedtek a nemességbe. A 15. század derekán Hunyad megyében 409 nemesi birtokosnak több mint a fele román.¹⁴¹³

Csakhogy a hátszegi eredetet alapvetően megkérdőjelezi a Bonfini által említett atyai But személynév. Sokáig nem tudták, honnan vette Bonfini ezt a nevet. Figyelmen kívül is hagyták. Mert valóban az 1409-es adománylevelében csak Vojk, Vajk vagy Voicu névvel illetik Hunyadi János apját, de a But névvel is élhettek a kortársak, hiszen lehetett ragadványnév, sőt teljes név. A sokat emlegetett Voik Buthi ugyanis, ha a szóvégi -i birtokos eset, akkor But fia Vajk-nak fordíthatjuk magyarra, és románul Voicu lui But/Bud-ként hangozhatott. Bud Máramarosból ismert személynév. Ugyanakkor Temes megye egyik román körzetében létezett még Hunyadi korában Butfalva és Korbul is valahol Lugos és Karánsebes körül.¹⁴¹⁴ Ez pedig arra enged következtetni, hogy az apa arról a vidékről való, akár a róla elnevezett falu egyik birtokosa volt. Lehet, hogy Buthfalva román neve Budeşti volt, mert a magyar és a román helynévadási gyakorlat eltér egymástól. A magyar esetben a személynév, a falubirtokos neve önmagában szolgálhatott helynévként is, a románoknál a nemzetségnév. Példá-

1411 Mureşanu 2001, 41.

1412 Rusu 1999, 28.

1413 Drăgan 2000, 331.

1414 MOL, P 1732 Fekete Nagy Antal hagyatéka, 3. d. A temesi bánóság oklevéltára. 1444. máj. 13-i oklevél.

ul a máramarosi Gyulafalva románul Giulești (magyarul 'Gyuláék, Gyula nemzetsége'). Bud nevű helység előfordul például Norvégiában is, de annak semmi köze hozzánk, Budești viszont Bukarest mellett található. A kérdés nyitott: Havaselvéről jött-e Hunyadi apja, vagy sem? Úgy tűnik, valóban onnan jött.

Az 1550-es évekből több olyan genealógiai feljegyzés maradt fenn, amelyekbe az esztergomi prímás és kancellár Oláh Miklós is – egyik havaselvi vajdával való levélváltása után – belejavított, és ezek szerint Hunyadi János mintegy hét havaselvi falut testvérének, Marinának/Máriának – Oláh Miklós nagyanyjának – adományozott. Tehát ekkor már a hadvezér lehetett az egyetlen férfiörökös. A falvak között pedig ott találjuk a havaselvi Hollókőt és egy Tismana melletti birtokot a Dunától nem messze.¹⁴¹⁵ Ez minden irányban meglódítja a fantáziát. Például elképzelhető, hogy akár a hátszegi család egyik tagja szerezte meg ezeket a havaselvi falvakat, de az is elképzelhető, hogy a havaselvi család tagjai jöttek át Magyarországra, és Bonfininak van igaza, az a bizonyos Corvino vico azonos Hollókővel (Corbii, avagy Corbii de Piatră), melyet Hunyadi János apja és ő maga is birtokolt. De Ransanus elképzelése sincs kizárva, hogy Magyarországra a Duna mellől, ama bizonyos Holló-szigetről jött át az apa.

Az viszont immár valószínű, hogy a temesi határőrkerületek vidékéről indult az élet útjain a királyi udvar felé. A déli országrészek védelmét szervező és irányító Ozorai Pipó harcosaként tűnhetett ki a végvári harcokban. Pipó referálta az 1409-es adományt, amely nem egyszerűen Vojknak szólt, hanem az egész nemzetségnek. Ami pedig Vojk feleségét illeti, a kilétéről fogalmunk sincs. Ugyanakkor a hátszegi és a temesi román kerületek népe között szoros lehetett a kapcsolat; a hátszegi, közelebbről demsusi Musina és Sándor (Musine et Sandor de Domsus) például Temes megyében kapott két falut 1444-ben Hunyadi révén a királytól. A hollós címer viszont ugyancsak a Karánsebes környéki Korbul falura utalhat.

Az első adománylevelek Oláh Jánosként (Johannis Olah) említik Hunyadi Jánost és hasonló nevű öccsét is. (Talán azért keresztelték ugyancsak Jánosnak,

¹⁴¹⁵ Nagy Levente és Szilágyi Emőke Rita előadása. Hollókőtől Esztergomig: Újabb adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához. <http://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/43386> (2021-06-21)

mert őt magát olyan súlyos betegség kerítette hatalmába, hogy a szülei lemondtak róla, és a nevet tovább akarták vinni.) Elképzelhető, hogy az Oláh ragadványnevet azért kapták, mert apjukról azt híresztelték, hogy Havaselvéről jött, vagy egyszerűen csak azért, mert ilyen magasra még kevés román jutott fel, és emellett a Hátszeg-vidéki oláh nevezet még jogállásra is utalhatott. Az Oláh ragadványnevét azonban hamar eltűnt, és helyette a Hunyadi vált általánossá. A román–szláv forrásokban pedig a magyar János nevet próbálták áttenni. Például Ianăș Voevodnak (ИѡѦѦѦѦѦ) nevezte őt a havaselti vajda.¹⁴¹⁶ A román krónikások Ioan Huniadeként emlegették, és román eredetét sem tették szóvá, Nyugaton viszont „Walachia fehér lovagiaként” is emlegették, aztán csak fehér lovagként. Ez a megnevezés pedig a *blaccus*, *blac* (vlach ’román, oláh’) és a *blanc* (’fehér’) szó hasonlóságából eredhet.¹⁴¹⁷

A római Corvinus-hagyomány lassan eresztett gyökeret. Eleinte talán Mátyás sem kedvelte. Tőle „gyakran hallottam – emlékezett Galeotto Marzio –, hogy tévednek a mostani történetírók, amikor az ókori elnevezés szerint írják a vidékek és városok nevét”. Egyik példája erre éppen maga Hungária, mert ezt „a hunokról és avarokról nevezték el, noha tudjuk, hogy Pannónia és Dácia részeit foglalja magában”.¹⁴¹⁸ A románokról nem ejtett szót, talán azért, mert nem szerezte, ha felhánytorgatták származását. De amikor harcba indult a német-római császári trónért, és törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak az utódlását akarta biztosítani, felkarolta a Corvin-mítoszt. Ugyanakkor ápolta a köznemesség kollektív hun (szkíta, szittyá) eredetmítoszáit. Amikor Székesfehérvárt Mátyást „a tömeg kitörő örömujjongása közepette koronázták meg és vitték körbe, úgy-hogy a sok nép különféle nyelveken kiáltotta ki őt nemes lelkű fejedelemnek, második Sándornak meg második Caesarnak, Pannónia győzhetetlen védnökének, sokan szkíta Marsnak, némelyek a római nemzet sarjának nevezték”.¹⁴¹⁹ Azzal pedig, hogy Mátyás mindezt felvállalta, nem egyszerűen politikai színjá-

1416 Bogdan 1905, 77.

1417 Csernus Sándor: Mítosz, propaganda és népi etimológia. Hunyadi János: „Fehér” vagy „Vlach” lovag? *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, CXXVIII. 2011. 23.

1418 Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Ford. Kardos Tibor. 26. <http://mek.oszk.hu/06500/06598/06598.htm#n36> (2017-04-26)

1419 Bonfini 1995, 739.

téket játszott. A hun eredet által érzelmi közösséget és (fiktív) vértestvériséget vállalt az egyre jelentősebb politikai és társadalmi erővé váló köznemességgel. Az apa tetteivel beszélt, a fiúnak mint uralkodónak egyéni ősoket kellett felmutatnia. Anonymus Attilát tette meg Árpád őségé, Bonfini pedig Jupitert Hunyadi János és fia ősnemzőjévé. Mátyás már szittyá hős is lett. A dicső néptől való származás a köznemesség ideológiája volt. A rendi közösségnek közösségi eredet kellett saját helyzete megszilárdítása érdekében is.

A magyar–román Hunyadi-per kollektivista jellegű, kollektívumok harcosai küzdenek Hunyadiért. Leegyszerűsítve nacionalisták és populisták. (Mindkét terminust minden mai érzelmi és ideológiai töltéstől mentes, technikai és semleges jellegűnek tekintem.) A 18–19. századi magyar nacionalisták természetesen hevesebbek voltak, különösen a székelyek, mert nekik kellett a legkeményebben megküzdeni az ismert forrásokkal. Szemere Bertalan, a forradalmi kormány miniszterelnöke, amikor 1849-ben emigránsként Várnába ért, ki mást idézett volna meg, mint Hunyadi, és vérbeli romantikusként magasztalta a népet: „A nagy emberek s általában a nagyság származását minden korban némi titok borítja be. Miképp találták Mózes az iszapos Nil nádjai közt? Homér melyik éghajlat csillagai közül nyerte érzékeinek ihletét? Jézus miképpen támadt az ártatlan liliom szédítő illatából? Honnan gyűl össze s mi titkos utakon a tenger roppant birodalma? És az óriás sziklák tartományait ki állította össze, szülte őket a föld magából, avagy isten karja építette föl? Én előttem bíbornál s mindennél becsesb: a por és föld; ezért én a porban, s mi ehhez legközelebb van, a népben keresem a nagy emberek eredetét.” Hunyadi „eredete, mint gyökerei a pompás tölgynek, a földben, a történet sötétségében, vész el”.¹⁴²⁰

Nicolae Iorga kevésbé romantikus, inkább misztikus nacionalista szemléletében Hunyadi János „román vérű kereszteslovag”, és ő, „a kenézek ivadéka, a legnagyobb veszélyeknek kitett vidékek fia élte végéig paraszt maradt”, és miközben egész Magyarországot védte, „sohasem felejtette el román ösztönét”.

¹⁴²⁰ Szemere Bertalan: Utazás Keleten a világosi napok után. <http://mek.oszk.hu/01000/01077/html/> (2018-11-13); Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, An 2404. Hunyadi János Emlékezete.

Alapvetően ez vezette, mert – ugyancsak Iorga szerint – ha akarta volna, eltávolíthatta volna Erzsébet királynőt fiával, V. László királlyal együtt. De nem tette, „mert túl büszke volt ahhoz, hogy trónbitorló legyen, mert nagyon is sok vezéreszme élt az ő román ösztönében: törvény, jog és emberség”. Nem „a magyar faj képviselője”, hanem „e faj ellenállásának legyőzöttje”. Fia, Mátyás (mivel anyja magyar!) már kiegyensúlyozatlan, Moldvával szemben arrogáns imperialista, alatta „eltűnnek a csodálatos román elemek”, akikkel apja „egynek érezte magát”.¹⁴²¹ A tények ennek ellentmondanak, mert Hunyadi János könyörtelenül próbálta érvényesíteni a magyar király hűbérúri jogait a román vajdaságok fölött, Mátyás viszont keleti politikájában körültekintőbb és kíméletesebb volt, mint apja. Udvarában pedig ugyancsak találunk román származású nemeseket.

Ma már úgy látjuk, hogy Hunyadi János „hazája méltó »állampolgára«” volt.¹⁴²² És ez fiáról is elmondható, „még akkor is, ha szívesen mondogatjuk magunknak, hogy Corvin Mátyás román eredetű, jó magyar és jó katolikus volt” – írja egyik kiváló román kulturológus.¹⁴²³ Ehhez azért még tegyük hozzá, hogy amikor 1480-ban egy püspöki kinevezés kapcsán úgy érezte, hogy a pápa megsértette főkegyúri jogait, úgy nyilatkozott, hogy az apostoli kettős keresztet hármassal keresztte teszi, azaz felmondja Rómának az engedelmisséget.¹⁴²⁴ A zsarolás a politika művészetének a része. Ha kellett, Hunyadi János is élt vele, például akkor, amikor nyugati segítséget akart kicsikarni, és azzal fenyegetett, hogy átveszti az oszmán hadakat az országon. Ezért is él a Hunyadi-per következő kérdése: vajon Hunyadi János nagyobb hadvezér volt, mint politikus – vagy fordítva? A vélemények megoszlanak. De előbb lássuk a tényeket.

¹⁴²¹ Iorga 1937b, 66, 67, 88, 100, 118, 182.

¹⁴²² Pop 1998, 69.

¹⁴²³ Barbu Theodorescu: E o enormitate a afirma că ne-am născut ortodocși. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/e-o-enormitate-afirma-c-ne-am-n-scut-ortodoc-i (2016-10-16)

¹⁴²⁴ Kardos Tibor: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. *Századok*, 1956. 1. sz. 166.

Hunyadi János, a hadvezér és/vagy a politikus

Hunyadi János egyszerű harcosként kezdte pályáját, először különféle nagyurak „famíliájában”, aztán Zsigmond király kíséretébe küzdötte fel magát. Két évet töltött Itáliában, és harcolt a cseh husziták ellen is. Kitanulta kora hadművészetét és a pénzcsinálását is. Miután Itáliából hazatért, a királynak adott kölcsön, és ezért ő és öccse zálogként két nagyobb helységet kapott a hozzájuk tartozó kenézfalvak körzetével.¹⁴²⁵ Ha pedig valamit a királytól tanult, az a diplomácia művészete lehetett. Boldogabb és romlottabb tájakon akár udvaronc is lehetett volna, hiszen – mint Bonfini írja – „a színelőadásokon, táncmulatságokon, lakomákon olyan drága, ékkövekkel kivarrt ruhákban jelent meg, hogy öltözetének előkelőségével irigységet keltve sok kiskirályt lefőzött. Testalkata és arcának bája nagy tetszést váltott ki; délceg járása miatt a legnemesebb asszonyságokkal kellett táncolnia. Beszéli, hogy Zsigmond rossz néven vette ezt, és azt mondogatta, hogy Corvinus Jánosban nem kell nagy reményeket költögetni, mert ifjonti becsvágya azt jövendőli, hogy az egész világgal sem tud majd betelni.”¹⁴²⁶ Úgy látszik, az öreg nőcsábász császár-királyban feltámadt a preszenilitással járó retrospektív irigység. És aztán kiderült, hogy a világ sem tudott betelni Hunyadiával.

1438-ban az oszmánok felprédálták Erdélyt, elfoglalták a szerb uralkodó székhelyét, Szendrőt, és a szerb állam bekebelezése után már Magyarország következett. És majdhogynem egy koszos dinnyén múlt az ország sorsa. Hiszen Habsburg Albert király (1437–1439) egy ilyen dinnyétől kapott vérhasban hunyt el. Márpedig ő mint Ausztria hercege, Csehország királya és aztán mint német király is erős szövetségi rendszert tudott volna – sőt akart is – kialakítani. Halála után viszont beköszöntött a polgárháború. Hunyadi ennek is központi alakja lett.

Hunyadi János és öccse 1439-ben jelent meg a legkritikusabb frontvonalon, amikor Albert király rájuk bízta Szörény és a környező várak védelmét, és mindkettőjüket szörényi bánnak nevezte ki. Ezzel bekerültek a bárók, az

¹⁴²⁵ Pesty 1882, 351–352.

¹⁴²⁶ Bonfini 1995, 708.

országnagyok közé. Azonban a végvári harcokban az ifjabb János nemsokára életét vesztette, és a már egyetlen János öccsének mint a „hősök hőségének” állított emléket. Ez akár önjellemzés, de ő meg – mondhatjuk – a bárók bárója lett, és sikert sikerre halmozott. Ám az országban viszály tört ki, és a bárók egy része Albert özvegye, Erzsébet mellett állt ki. Főleg miután kiderült, hogy várandós, és fiút hozott a világra, Lászlót, akit még csecsemőként megkoronáztak, majd a koronával együtt nagybátyja, Frigyes osztrák főherceg védnöksége alá helyeztek. A nyugati szomszéd meg is szállta az ország nyugati részét, az északit pedig a huszita háborúban kitűnt Giskra, aki a királyné és fia odaadó híveként kiskirályként gyakorolta a hatalmat. A nemesség zöme viszont olyan uralkodót akart a trónra ültetni, aki képes a harcra, és az ifjú, még szinte kamasz lengyel királyt hívta meg a trónra, aki Ulászlóként vonult be történelmünkbe. Hunyadi is mellé állt, és oroszlánszerepe volt abban a bátaszéki csatában, amelyben a királyné híveit legyőzték, és az új királlyal együtt felvehették a harcot az oszmánokkal. Az ország megosztott volt, az egész alig kétharmadának kellett állnia a sarat. Szükség volt a szerencsére is, mert 1440-ben az oszmán túlerő ostrom alá vette Nándorfehérvárt. De a raguzai kereskedőkből lett két Tallóci fivér sikeresen ellenállt, majd átadták a nándorfehérvári kapitányságot Hunyadinak. Ő nemsokára csapást mért az Erdélyre törő ellenségre, majd a Havaselvét elfoglaló oszmánokra is. A szörényi bán tisztsége mellett temesi ispán és erdélyi vajda lett, és belépett a világpolitika arénájába.

Hunyadi nem kevesebbre vállalkozott az ifjú királlyal, mint az oszmánok európai uralmának felszámolására. A feltételek kedvezőnek tűntek. 1439-ben Firenzében a keleti és a nyugati egyház egyesült, ezt jelentős mértékben Zsigmond király készítette elő okos diplomáciával. Az egyik görög főpapnak például azt hangoztatta, hogy „a keleti egyház tagjai jobb rendet tartanak”, az egyesülés pedig a nyugati egyház megjavításával jár.¹⁴²⁷ Míg korábban a pápák az oszmánellenes támogatás fejében feltétlen egyesülést követeltek a bizánci császároktól, most végre közös zsinatot tarthattak, amelyen a keleti és a nyugati egyház főpapjai és teológusai hosszas tárgyalásokba bocsátkozhattak, hogy

¹⁴²⁷ Baán 2013, 162.

közös álláspontot alakítsanak ki. A görögök először ragaszkodtak ahhoz a formulához, hogy a Szentlélek az Atyától származik a Fiú által. Végül elfogadták a nyugati álláspontot, a Filioquét, vagyis hogy a Szentlélek a Fiútól is származik; elfogadták továbbá a purgatórium létét, a kovásztalan kenyérrel való szentáldozás érvényét, és ami ott és akkor a legfontosabb lehetett: a pápa elsőbbségét. A pápa – hirdette az egyesülést tudató pápai bulla – Szent Péter utóda, akinek Jézus Krisztus teljhatalmat adott. A pápa az egész egyház feje és minden keresztény atya, utána következik a konstantinápolyi, majd az alexandriai, az antiochiai, végül a jeruzsálemi pátriárka.

Az egyesülést tudató pápai bulla szerint abban is megegyeztek, hogy korábban ugyanazt állították, csak másképpen. A görögöket az tartotta vissza a Filioquétól, hogy úgy vélték, a latinok a Filioquéval a Szentleket két princípiumból és két lehelésből származtatják, a latinoknál pedig a Filioque nem jelenti annak tagadását, hogy az Atya az egész Istenség forrása, a Fiúé és a Szentléleké, hanem kiemeli, hogy a Szentlélek egy princípiumot és egy lehelést alkot az Atyával és Fiúval. Így leszögezheték, „hogy a Szentlélek az Atyától és Fiútól öröktől fogva létezik, és az Atyától és a Fiútól egyszerre bírja lényegét és létét, és mindkettőtől öröktől fogva – mint egy princípiumból és egy lehelésből származik”. Ezért a görögök és a latinok „kinyilvánítják, hogy – miként a szent tanítók és atyák mondják – a Szentlélek az Atyától a Fiú által származik, azt akarja jelenteni a görögök szerint, hogy Fiú az Atyával együtt a Szentlélek létének az oka, a latinok szerint a princípiuma. És mivel mindenek, amik az Atyáé, azt az Atya a maga egyszülött Fiának fogantatásakor átadott, kivéve azt, hogy ő lenne az Atya”, a görögök és a latinok kinyilvánítják, „hogy a Fiútól származik a Szentlélek, a Fiú ezt az Atyától örökké bírja, akitől öröktől fogva létezik”. Ezért a Filioque „észszerűen” szerepel az apostoli hitvallásban.¹⁴²⁸

A firenzei unióval új távlatok nyíltak. A keleti egyház az oszmánellenes harcot császári feladatnak tartotta, és maga nem vett részt olyan aktívan e harcban, mint a nyugati egyház. A pátriárkák nem hirdettek keresztes háborúkat, mint a római pápák, viszont hatalmat gyakoroltak a lelkek fölött. Nem véletlenül ne-

¹⁴²⁸ Gill 1959, 414.

vezték a görögkeleti ortodoxiát görög törvénynek (*Loy greguesque*).¹⁴²⁹ A népet a saját életét szabályozó szokások érdekelték, azokat tartotta szentnek és sérthetetlennek. Igaz, ezek országonként eltértek egymástól, és a görög főpapok keményen megszólták a szlávokat és a románokat, de „a latinokkal” szemben egyséfrontot alkottak. Bizánc népe el is utasította az uniót, nem is merte azt a császár rögtön kihirdetni. A Firenzében megjelent görög főpapok közül csak az efeszu-szi érsek nem írta alá az egységet kimondó pápai bullát. Kezdeti vonakodás után a moldvai főpapok aláírták az egyesülési okmányt, és ami még nagyobb súllyal esett a latba, Izidor kijevei érsek, a moszkvai nagyfejedelem küldötte is elfogadta. Ő Firenzéből ment Budára, ahol kihirdette az egyházi uniót, a latinok és a görögök egységét, ez utóbbiak alatt értve „az egyetemes konstantinápolyi egyházat” és vele az oroszokat, szerbeket, románokat (*Ръси и Серби, Блахи*). Izidor érsek természetesen nem bocsátkozott teológiai részletek taglalásába, azt viszont jelezte, hogy a szentségeket a latin és a görög papok egyaránt kiszolgáltathatják egymás híveinek is.¹⁴³⁰ Ulászló Budáról kiadta azt a rendeletét, amelyben az uniót elismerő görög és rutén rítusú papok számára a római katolikusokkal azonos jogokat biztosított, és elrendelte, hogy „az orosz, valamint a podoliai területeken” adják vissza a görög és rutén rítusúaknak a tőlük elvett templomokat. Ugyanakkor a firenzei zsinat tiszteletben tartotta a kenyérrel való szentáldozást, és nem akarta korlátozni a görögkeleti papok házasodását, míg a „latin” papok nem nőülhettek.¹⁴³¹ A görög rítusú egyház gyakorlatilag görög katolikus lett, bár ez a kifejezés jóval későbbi. Amikor a magyar király megerősítette a körtvélyesi kolostort korábbi birtokában, úgy nyilatkozott, hogy annak szerzetesei „Isten kegyelméből velünk hitben egyesültek” (*Deo propitio nobiscum fide uniti*).¹⁴³²

A bizánci pátriárka elismerte a római pápa elsőbbségét. A nyugati világ a korábbinál alaposabban ismerhette meg a régi görög kultúrát. Csakhogy a

1429 Brocquière 1892, 119.

1430 Harasiewicz 1862, 77–78.

1431 Harasiewicz 1862, 79–81.

1432 Marius Diaconescu: On the Isidore's Encyclical Letter Addressed from Buda on March 5th, 1440, to the Romanians, Ruthenians and Serbs in the Kingdom of Hungary. <https://www.academia.edu/31222040> (2021-03-17)

falvak világában fel-fellobbant a felekezeti harc. 1455-ben Kapisztrán János hosszan felsorolta a pápának, hogy Boszniában a szerb „skizmatikusok” mi-ként bántalmazták azokat, akik katolikus hitre térnek. Például erőszakkal új-rakeresztelnek katolikusokat, ha pedig ezek ellenállnak, elveszik a földjeiket, nem engedik ünnepeik megtartását, nem engedik, hogy szerdán húst egyenek, lemondatják őket a szombati böjtről. Egy nősténymacska megöléséért a szerb papok 70 pénteki böjtöt, egy kutyaért 30 pénteki böjtöt, egy „keresztényért”, mármint katolikusért csak 12 pénteki böjtöt rónak ki. Ugyanakkor a medvéről azt tartják, hogy a fáraó hadseregének átváltozott katonája, ezért a húsa nem fogyasztható; megvetik a katolikus imádságokat és ünnepeket, és a szerb pátri-árka az ő pápájuk.¹⁴³³

Valamiféle heterodoxia alakult ki.¹⁴³⁴ A magyarországi görögkeleti ortodox román nemesek egyazon egyház tagjainak is tekinthették egymást a római ka-tolikus magyar nemesekkel, egy ideig őrizték is saját korábbi szokásaikat, az-tán később áthasonultak. A görögkeleti balkáni uralkodók oszmánokkal való együttműködése miatt ugyanis a román nemes oszmánellenes katonai hivatá-sát csak katolikusként élhette meg.¹⁴³⁵ Hunyadi Jánost eleve római katolikusnak keresztelték, és mivel görögkeleti ortodox közegből került ki, egész élete során gyakorlatias vallási türelmet tanúsított. Mindent az oszmánok legyőzésének rendelt alá. Ha görögkeleti ortodoxok ellen lépett fel, azt azért tette, mert az adott esetben az oszmán ellenség szövetségesét látta bennük.

A történész pedig, ha ennek az oszmánellenes harcnak az esélyeit latolgatja, óhatatlanul a kontrafaktualitás mezejére lép. Hiszen kísért a kérdés, hogy mi lett volna, ha... Ezt a kérdést pedig az alternatívákat fürkésző szem nem kerülheti meg. Mérlegelni kell, hogy kivihető lehetett-e ez a nagy cél ilyen erőviszonyok mellett. Igaz, nemcsak Magyarországot emésztette belső válság, hanem az osz-mánok világát is. Ennek erejét az adta, hogy két kontinensre támaszkodott, és erőit jól át tudta csoportosítani oda, ahol nagyobb volt a baj. A legnagyobb baj viszont akkor fenyegetett, ha két oldalról is egyszerre léptek fel ellene. Az iszlám

1433 Ferrendzin 1892, 225–226.

1434 Rusu 1997, 39–42.

1435 Barbu 1998, 178.

világban a karamán kánság támadt újra és újra, és akcióit igyekezett Bizánc révén összehangolni a nyugati keresztény hatalmakkal. A Balkánon a helyi hadurak és a szultán között folyt a belső hatalmi harc, mert ugyan a helyi hadurak mozgási szabadsága biztosította az újabb és újabb hódításokat, ugyanakkor veszélyeztetette a központi hatalmat, ezért ez igyekezett őket megfégyelmezni, és a szolgálati birtokrendszert erősíteni. Az öreg Murád szultán bele is fáradt a hatalmi harcba, visszavonult, és még tapasztalatlan kamasz fiát ültette a trónra. A pápa pedig a magyar királyt veszélyeztető nyugati szomszédot rá tudta venni a békére.

1443-ban tehát Hunyadi jókor lendült ellentámadásba. Kedvezett az oszmán belső válság, és az időjárás is, mert ősszel vágott neki a Balkánnak, amikor az oszmánok nyugovóra tértek. A magyar sereget jól kiegészítette a terepet jobban ismerő szerb uralkodó, Brankovics György és csapata, valamint a lengyel keresztések. Elfoglalták Nist, majd Szófiát, aztán a Balkán hegységen akartak átkelni, hogy néhány napon belül elérhessék Drinápolyt, ezzel véget vetve az európai oszmán uralomnak. Csakhogy Murád felismerte a veszélyt, átvette a hatalmat, és a zlatikai hágónál megállította a keresztény sereget, amelyet a tél is egyre jobban megviselt. Visszavonulót kellett fújni. Paradox módon Hunyadi éppen a visszavonuláskor vágott vissza úgy, hogy hatalmas veszteségeit kiegyenlítette. A balkáni hadjárat egyik nagy fejleménye volt az is, hogy még a Nis melletti csata után az albán renegát Szkander bég – aki korábban Erdélyben jeleskedett az oszmánokkal – Hunyadi egyetértésével az oszmán seregből hazatért övéihez. Visszatért ősei hitéhez, és elfoglalta atyja krójai várát, majd évtizedeken keresztül harcolt az oszmánok ellen, és Hunyadiéhoz hasonló hírnévre tett szert.

1444 februárjában a király és hadvezére diadalmenettel érkezett Budára. Igaz, nagy volt a veszteség, és sok a sebesült. A történetírásban folyik is némi vita arról, hogy a győzelmi propaganda nagyobb volt, mint annak valóságfedezete, a keresztény világot ugyanis éppen a siker híresztelésével akarták újabb harcra mozgósítani.¹⁴³⁶ A török krónikások objektívabbak voltak, beismerték az őket ért csapásokat, és a Balkánon a rosszkedő gyermekeket az anyák Hunyadiával ijesztgették.

¹⁴³⁶ Imber 2006, 2.

Az öreg szultán felismerte a veszélyt, bölcsebb volt az utólagos okosságnál. Visszaautasíthatatlan békeajánlatot tett. Majd olyan békét kötöttek, amely szerint a szultán Brankovicsnak visszaadja országát, a magyar királynak pedig kártérítést fizet, és nyugati háború esetén még ütőképes haderőt is a rendelkezésére bocsát. A békeajánlatban az is szerepelt, hogy a szultán elismeri a magyar korona hűbéri jogát Havaselvére, bár ennek még fizetnie kell a némileg mérsékelt évi adót. A békeszerződésből ez kimaradt,¹⁴³⁷ és csak találgatni lehet, hogy miért. Nyilván felesleges bonyodalmat jelentett volna, mert Ördög Vlád következetesen igazodott az erősebb félhez. Miután a szultán segítségével újra trónra ülhetett, átállt Hunyadihoz, és egyesek szerint részt vett a nagy balkáni hadjáratban,¹⁴³⁸ bár erre nincs komoly adat. Viszont elképzelhető, hogy segédcsapatokat küldött, bár csak moldvai zsoldosokat tart számon a szakirodalom.¹⁴³⁹

A nagy vitakérdés az, hogy miért szegte meg a magyar fél ezt az előnyös békeszerződést. A válasz egyszerű: meg kellett hajolni a pápai akarat előtt. Vajon hogyan történt ez? És hogyan is oszlik meg a döntésekért a felelősség?

A balkáni hadjárat lelke, Cesarini bíboros, a pápai akaratot megtestesítő legátus, aki korábban a nyugati szomszédot rávette a békére, már 1444 áprilisában megeskette Ulászlót, hogy folytatja a harcot. Okkal, hiszen nagy volt a csábítás. Maga is hitte, amit ígért, hogy a pápai pénzen is kiállított velencei hajók ezúttal valóban felvonulnak. Nem úgy, mint 1443-ban, amikor szintén kilátásba helyezték a tengeri segítséget, csak éppen nem adták meg. Éppen ennek az 1443-as ígéretnek az elmaradása lehetett a békepártiak legerősebb érve. Ezúttal viszont ez a tengeri segítség pótolta (volna) a szárazföldi haderő gyengeségét.¹⁴⁴⁰ És mivel a szultán júniusban megígérte, hogy a Duna menti várakat hamar átadja, nagy volt a csábítás, hogy így kardcsapás nélkül megnyílik az út a Balkánra. A győztestől pedig nem szokták számon kérni az esküszegést...

Az esküszegés persze akkor is esküszegés. Esküszegésre hivatkozott a magyar fél is, éspedig arra, hogy az oszmánok nem adták át a kikötött határidőn

1437 Francisc Pall: Autour de la croisade de Varna. La question de la paix de Szeged. *Bulletin de la section historique, Académie Roumaine*, 1941. 153.

1438 Giurescu 1937b, 10.

1439 Elekes Lajos: Hunyadi hadserege. *Századok*, 1950. 1. sz. 100.

1440 Dąbrowski 1952, 27.

belül a megígért várakat. Valójában a legfontosabbakat átadták, bár egyes várak helyőrségei dacoltak a szultáni akarattal.¹⁴⁴¹ Komolyabb súllyal eshetett viszont a latba, hogy az oszmánok – állítólag – nem adták Novo Brdót, márpedig itt voltak a létfontosságú ezüsbányák.¹⁴⁴² Csakhogy a történész, aki ezt állította, elfelejtette, hogy később, 1455-ben a szultánnak újra el kellett foglalnia ezt a helyet. Legfeljebb az feltételezhető, hogy nem adták át rögtön.

De nem ez volt a fő kérdés, hanem az, hogy szembeszállhatott volna-e Ulászló és Hunyadi a kereszténység fejével a teljes elszigetelődés veszélye nélkül. Az oszmánokkal üzletelő olasz kereskedők könnyen lerázhatták magukról a pápai átkot, és már tettek ilyesmit, hívő ember esetében viszont a pápai átokra nincs orvosság. Feltételezhető, hogy Cesarini és Hunyadi kemény szóváltásba keveredtek, és ez annál is hevesebb lehetett, mert a hadvezér barátja, a lengyel Szánoki Gergely (Grzegorz z Sanoka), Ulászló tanácsadója, majdani ilovói érsek határozottan fellépett az esküszegés ellen. Mire őt a pápai legátus letorkolta, kifejtve, hogy az életünkre törő hitetlennek tett eskü alól feloldozást ad a pápa.¹⁴⁴³ Sőt a legátus – aki mestere volt az ékesszólásnak – még börtönnel is fenyegette volna a lengyel humanistát.¹⁴⁴⁴ Csakhogy a némileg későbbi történetírót, aki ezt az epizódot megörökítette, egyszerűen történelemhamisítással vádolják, mert őt éppen az ilovói érsek patronálta.¹⁴⁴⁵ Ki tudja? Mindenesetre a történelemhamisítás kimondásával sikerült egy kellemetlen információtól megszabadulni. Hunyadi viszont annyira megbízott Szánokiban, hogy rábízta fiai nevelését. Ez is egy érv Hunyadi békepártisága mellett. Akik viszont gyűlölték, ráhárították az esküszegésért a felelősséget, például az a szerb janicsár,¹⁴⁴⁶ aki aztán Lengyelországban megírta emlékiratait, és ebben csak nem sározhatta be az egykori lengyel király emlékét, ezért Hunyadi maradt bűnbaknak.

1441 Elekes 1952, 233.

1442 Radu Constantinescu: Quelques observations sur l'époque de Vlad Țepeș. *Revue Roumaine d'histoire*, 1978. 1. sz. 31.

1443 Callimachus 1768, 125.

1444 Olasz József: Szánoki Gergely. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1903. 2. sz. 175.

1445 Jefferson 2012, 9.

1446 Memoiren 2010, 96.

A politika és az erkölcs olykor tragikus következményekhez vezető ellentmondásait nehéz feloldani, főleg akkor, ha a visszatekintő történetíró erkölcsi példát akar felmutatni az erkölcstelenség világában. Példa erre Teleki József, a történetíró, aki az 1850-es évek elején a neoabszolutista mocsárból kereste a kiutat. Ő gondosan rekonstruálja azt, hogy Cesarini miként hozta fel többször is érvként, hogy a békekötés „ellenkezik az igazsággal, az egyház tántoríthatatlan elveivel, a magyar nemzet becsületével s a király kötelességeivel”, hiszen az egész keresztény világ léte forog kockán, és ez a helyzet parancsolja „a Megváltó vérével drágán vásárolt üdvösség megmentését”.¹⁴⁴⁷ A pápai legátus érvelését Teleki szerint valós vagy színlelt lelkesedéssel elfogadták a magyar főurak. Így „ezen közförlhevéülésben a nagy nemeslelkű Hunyadi is megfélejtekezett hazája becsületéről és megegyezett a fegyverszünet felbontásában. Igen hihető, hogy a hite mellett buzgó bajnoknak vallásos előítéletektől nem mentes elméjére a pápai követ mesterséges okoskodásai is hatottak: de a nemzetségéről és annak jövőendő fényéről gondoskodó családtyát, az oszmánoktól visszaveendő bolgárországi királyság ígérete is megtántoríthatta.”¹⁴⁴⁸ Kemény ítélet, de a református történetírónak aligha esett nehezére a pápai politika bírálata akkor, amikor a neoabszolutista birodalmi vezetés a katolikus klérust saját céljaira használta, és közben a protestánsokat szorongatta. Teleki maga is az elvhűség politikusa volt – egy bizonyos pontig.

Kétségtelen, hogy a királyt is aggasztotta az esküszegés, de még inkább a pápához való viszony. És miután a háború mellett döntött, állítólag megvesztegette Hunyadit: a bolgár királyságot ígérte meg neki, mire a hadvezér beadta a derekát.¹⁴⁴⁹ Ezt, mármint Hunyadi ilyenén való megvesztegetését a lengyel krónikás, Długosz terjesztette főleg azért, hogy a király felelősségét csökkentse, de az ő előadásában is a király kezdeményezett, nem pedig fordítva. A király ígérte, és nem Hunyadi kérte a királyságot. A Lengyelországban megtelepedő olasz Philippus Callimachus is ezt a Długosz-féle történetet adta tovább.¹⁴⁵⁰ Długosz

¹⁴⁴⁷ Teleki 1852, 401.

¹⁴⁴⁸ Teleki 1852, 406.

¹⁴⁴⁹ Annals 1997, 493.

¹⁴⁵⁰ Callimachus 1768, 129.

szerint még írást is adtak a bolgár királyság ígéretéről, és meg is jegyezte, hogy íme, „mekkora becsvágy fűtötte oly hevesen a nagyszellemű férfit”. Mire a 18. századi forráskiadó, Katona István nem állta meg megjegyzés nélkül: „Mást bizonyítanak a tények.”¹⁴⁵¹ A görög történetíró, Dukasz szerint Hunyadi nem tett le semmiféle esküt, hanem azt mondta a török követeknek: „Én engedelmeskedem az uralkodónak, és nem uralkodom.”¹⁴⁵² És aztán a becsvágy kísértése győzött volna?

De melyik hadvezért nem fűti a becsvágy? (Még azt a történészt is fűti, aki nagy emberek kisszerűségének felkajtatásában leli örömét, mert így a sajátját feledheti. *Morbus hungaricus*?) Megvesztegetésnek lehetne minősíteni azt is, hogy Brankovics a béke érdekében átengedte magyarországi birtokai egy részét Hunyadinak. Csakhogy ennyi azért járt neki, mert ő nyerte vissza Szerbiát a szerb despotának. Ez ugyan hatalmas vagyonával és jó harcosaival szállt be a hosszú hadjáratba, de az út felén már vissza akart fordulni, nem akarta folytatni a harcot. Hunyadi erőltette ki a folytatást, és ez puhította meg a szultánt.

Az esküszegésről szóló nagy hitviták alapján Hunyadit nem ígéret és nem egyszerűen becsvágy vezette, hanem a kényszerű kötelesség. Augusztus 4-én aztán csatlakozott ő is a harc folytatására tett fogadalomhoz, ebben a magyar főpapok és országnagyok eskü terhe mellett megfogadták azt, hogy „csel és álnokság nélkül” hadba szállnak a török kiűzésére, és arra, hogy semmiféle eddigi és jövőbeni szerződést nem tartanak tiszteletben,¹⁴⁵³ más szóval megesküdtek az esküszegésre, és álnok módon folytatták a béketárgyalásokat. A harcra készülő Velencét Cesarini és a velencei követ néhány nappal a béke aláírása előtt megnyugtatta, hogy hiába folynak a béketárgyalások, a király és az országnagyok már megfogadták a háború folytatását. A király kettős játékot játszott, még áprilisban megígérte a háborút, majd a békéről tárgyalt, és – a szerb krónika szerint – augusztus 15-én Nagyváradon alá is írta a hamis békét annak tudatában, hogy nemsokára meg is szegi. Jenő pápa pedig rögtön fel is oldozta az oszmán-

1451 Katona 1791, 324.

1452 Ducas 1958, 272.

1453 Fejér 1844, 60–61.

nak tett esküje alól.¹⁴⁵⁴ Teológiai szempontból – ha úgy akarta a pápa – minden rendben volt, erkölcsileg már kevésbé.

A reformáció sodrában a versfaragók és a prédikátorok törvényt is ültek. Németországban megszületett Ulászló király sírfelirata, amelyet harcos lelkészek,¹⁴⁵⁵ majd tankönyvek, költők és írók adtak tovább, maga Jókai Mór is.¹⁴⁵⁶ A lényeg az, hogy a magyarországi török uralom Isten büntetése az esküszegés miatt, az esküszegés oka a latin szövegben a papok munkája, de a harcosabb magyar tollforgatók tolmácsolásában a pápa lett a főbűnös. A vádra Pázmány Péter, a katolikus ellenreformáció lelke elmondhatta, hogy a király és hívei előbb fogadták meg a háborút, és aztán kötöttek békét, tehát az esküszegés vétke alól feloldozást kaptak.¹⁴⁵⁷ Marx „pápai tréfának” tartotta az egészet. Ennek a *bon mot*-nak az 1950-es években nálunk is sikere volt. Persze némi ellentmondás árán, mert úgy állították be, hogy éppen a pápa által kiprovokált esküszegés vezetett ahhoz a katasztrófához, amely „a török elleni összefogás kiszélesítését” akadályozta meg.¹⁴⁵⁸ Vajon miként lehetett volna a tízéves béke alatt ezt az összefogást szélesíteni, amely – elméletben – soha nem volt olyan széles, mint akkor.

A tények mégis amellettszólnak, hogy a vallási elkötelezettség legyőzte az államrezont,¹⁴⁵⁹ amely egyébként vallási köntösben jelent meg, és így aztán maradnak a történeti spekulációk a hajdani spekulációkról. Mályusz Elemér szerint „a kor nem ütközött meg az eskü efemer értékűnek nyilvánításán, még az esetben sem, ha egy pápa szájából hallotta azt”. Nálunk is „az eskü meg nem tartása mindennapi jelenségnek számított, azért is becsülték az adott szónál

1454 Pál Engel: János Hunyadi and the 'peace of Szeged'. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1994. 214–257. Jefferson 2012, 386–387.

1455 Szentmártoni Szabó Géza: „Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője. http://iti.mta.hu/Pajorin70_Convivium/Pajorin_28_Szabo_Romulidae.pdf (2018-07-11); Medgyesi Zsófia: A Janus Pannoniusnak tulajdonított „Romulidae Cannas...” http://epa.oszk.hu/02500/02518/00248/pdf/EPA02518_irodalom-tortenet_1986_04_944-952.pdf (2018-07-11)

1456 Jókai 1969, 193.

1457 Fraknói 1890, 93.

1458 Elekes 1952, 215, 255.

1459 Jefferson 2012, 19.

többre kezesek állítását”.¹⁴⁶⁰ Aeneas Sylvius sem botránkozott meg azon *Europa* című művében, hogy a pápa megparancsolta Cesarininek a háború folytatását, de amikor arról írt, hogy Szentmiklósi Pongrác megszegte Giskrának fogadott esküjét, nem mulasztotta el jelezni, hogy „a magyaroknál kicsiny az esküvel fogadott hit”.¹⁴⁶¹ Mit lehetett volna tenni 1444-ben? Ilyen helyzetben nem maradt más, mint a belenyugvás abba, amit Isten akaratának szoktak nevezni. És különben is a csillagjósok keresztény győzelmet ígértek.¹⁴⁶² Sőt az egyiptomi mameluk krónika szerint a „muszlimok királya” is azt hitte, hogy a keresztények olyan erőket mozgósítanak, amelyek megsemmisítik a muszlim hadakat.¹⁴⁶³ A szultán is csak Istenhez fohászkodhatott, aki rábízta „a jó világrend” megteremtését.¹⁴⁶⁴

A török krónika szerint a keresztések százezer harcossal indultak.¹⁴⁶⁵ Valójában legfeljebb feleannyit tudtak kiállítani, mint amennyivel a hosszú hadjáratban harcoltak. Ebbe belejátszott a hazai főúri szabotázs. Az országos tanács tagjai elfogadták a kereszties hadjáratot, ugyanakkor – mint Teleki József jelezte – „a világi és egyházi nagyoknak jobb része a háborúban megjelenni úgy sem akart, és így annak elhatározására könnyen rávette magát”. Sokan „talán” irigyelték Hunyadit, és ezért a Cilleikkel egyetértésben így akarták megbuktatni.¹⁴⁶⁶ Nem sok jót ígért az, hogy a terepet jól ismerő Brankovics kimaradt a vállalkozásból, és ha igaz, informálta a szultánt.¹⁴⁶⁷ Tény az is, hogy 1439-ben Habsburg Albert nagyobb hadsereget tudott kiállítani, mint most Ulászló király, aki újra elindult Drinápoly felé.¹⁴⁶⁸ Útközben Ördög Vlád havaselvei vajda fel is hívta a figyelmét arra, hogy a szultán az övénel nagyobb sereggel megy vadászni, de azért Mircea fiával négyezer harcost bocsátott a keresztések rendel-

1460 Mályusz 1967, 159.

1461 Sylvius 1842, 42.

1462 Memoiren 2010, 96.

1463 Imber 2006, 188.

1464 Imber 2006, 84.

1465 Imber 2006, 77.

1466 Teleki 1852, 405–406.

1467 Stanko Andrić: Saint John Capistran and Despot George Branković: An Impossible Compromise. 214. <https://www.academia.edu/34480630> (2018-06-08) 218.

1468 Jefferson 2012, 157.

kezésére,¹⁴⁶⁹ így aztán mintegy húszezerre duzzadt a királyi hadsereg, amelyet egyelőre maga Cesarini irányított.¹⁴⁷⁰ Abban a tudatban indultak el és folytatták útjukat, hogy a keresztény flotta megakadályozza, hogy a szultán visszatérhesen a karamániai frontról, és közben még csatlakoznak bolgár, albán és görög csapatok.¹⁴⁷¹ Néhányan csatlakoztak is, mert egy kortárs szerint a várnai csatában „nyelvek szerint” állították hadrendbe a kereszties csapatokat, amelyek velenceiek, nápolyiak, franciák, itáliaiak, románok (havaselveiek), magyarok, lengyelek, csehek, morvák, görögök, korinthosziak, alexandriaiak, bretonok, etiópiaiak és tarzusziak voltak.¹⁴⁷² Talán még Giskra is adott 300 harcost.¹⁴⁷³ Úgy tűnik, a leglelkesebbek mégis a lengyelek voltak, mert az útra arany- és ezüstdényeiket is felcsomagolták, sőt még a bútorait is.¹⁴⁷⁴ Drinápolyban viszont tombolt a pánik.

A szultán szent háborút hirdetett maga is, mozgósította balkáni harcosait, a karamánokat – mint akik a hitetlenekkel szövetkeztek – hitetleneknek minősítette, és térdre kényszerítette őket. Aztán seregével gyorsabban átkelt a tengeren, mint a keresztiesek gondolhatták volna, akik már csak a vesztükbe rohanhattak. A kereszties flotta csak tizenhat hajóból állt, és rossz irányból fújt a szél. De nagyobb baj volt az, hogy mindkét partot az oszmánok uralták. Méghozzá oly módon, hogy éppen a genovaiak segítették őket. Egyes hírek szerint genovai hajók szállították át az oszmán sereget, állítólag fejenként egy aranyért.¹⁴⁷⁵ Sőt még a velenceiek is beszálltak volna „talán” az üzletbe,¹⁴⁷⁶ amit a város vezetése nem győzött cáfolni.¹⁴⁷⁷ Most úgy tűnik, hogy a velencei flotta azzal a titkos utasítással indult el, hogy csak akkor bocsátkozzék harcba, ha megkapja a hírt a kereszties sereg dunai átkeléséről, de mivel ez a hír sokáig késett, a velencei

1469 Annals 1997, 494.

1470 Elekes 1952, 242–243.

1471 Levelek 1987, 61.

1472 Codex 1891, 456.

1473 Teleki 1852, 413.

1474 Teleki 1852, 416.

1475 Iorga 1902, 195. Cribellius 1950, 41.

1476 Franz Babinger: Von Amurath zu Amurath. *Oriens*, 1950. 2. sz. 252.

1477 Bleyer Jakab: Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából. *Századok*, 1902. 3. sz. 364.

flotta elhajózott. Hol azt hazudták, hogy kenyérért,¹⁴⁷⁸ hol azt, hogy erősítésért. Tény, hogy nem maradt elég hajó az átkelés megakadályozására.¹⁴⁷⁹ Közben az oszmánok a partról még ágyúval is távol tudták tartani a burgundiai keresztes hajókat. A bizánci császár nem merészelt kitörni, mindössze két hajóval csatlakozott suttyomban a keresztesekhez.¹⁴⁸⁰ De hiába. A burgundi krónikás szerint a keresztény hajók kedvező időjárás esetén mégis meg tudták volna akadályozni az átkelést.¹⁴⁸¹

Papírforma szerint a keresztesek sikerére csak akkor lett volna esély, ha szárazföldi erejük egyesült volna a flottával. De amikor a keresztesek Várnához értek, a szultáni főerővel találták szembe magukat, és már visszafelé sem vezetett út. Hunyadi katonai zsenije így is megbirkózott a helyzettel. Állítólag a szultán is meg akart hátrálni, és csak hadvezérei akadályozták meg ebben. Ulászló király viszont Hunyadi intése ellenére a szultán ellen indított csatadöntő páncélos lovasrohamot, de odaveszett, mert a török sereg szétnyílt, majd összezárt, és hátulról estek neki a kereszteseknek. Odaveszett a király, és aztán Cesarini is. Olyan embertelen küzdelem folyt, hogy az oszmánok is csak a csata másnapján ismerték fel, hogy győztek. Okkal írhatta Aeneas Sylvius: „egész Európában nem vívtak ilyen véres háborút”.¹⁴⁸²

Kétségtelen, hogy a már megszegett béke is nagy lehetőséget kínált, hiszen elképzelhető, hogy a lengyel–magyar katonai szövetség garantálhatta volna a közép-kelet-európai biztonságot.¹⁴⁸³ Az ideális megoldás mégis az oszmán hatalom Európából való kiszorítása lett volna. Várnánál a keleti és a nyugati kereszténység egyesülésének ügye is eldőlt. Gyakorlatilag meghíúsult az egyházi unió, pontosabban agonizált. A bizánci császár továbbra sem merte kihirdetni.

Hunyadi viszont kemény kritikát és önkritikát gyakorolt, amikor a pápának Vitéz János tollával azt írta, hogy a „csaknem üresen hagyott csatatéren nem

1478 Teke Zsuzsanna: A velencei külpolitika főbb vonásai a XV. században. *Történelmi Szemle*, 1968. 2. sz. 222.

1479 Rázsó Gyula hadtörténész a várnai ütközetről. *Magyar Nemzet*, 1994. nov. 12.

1480 Elekes 1952, 246–247.

1481 Imber 2006, 129.

1482 Sylvius 1571, 537.

1483 Held 1985, 112.

az ellenséges katonaság, hanem az isteni ítélet mért reánk csapást, és csak a mi bűneink miatt maradtak erősebbek a barbárok”.¹⁴⁸⁴ A várnai csatavesztésért a felelősséget sokan a havaselvei lovasságra hárítják, mert miután megfutamította az oszmánokat, fosztogatni kezdett. Régi hadi szokás ez, a sokféle elemből álló sereget ott sem lehetett kellőképpen fegyelmezni. Nagyobb bajnak bizonyult, hogy a királyt sem, amikor elragadta a dicsvágy. Hunyadi csak egyet tehetett: elmenekült. Tudva és vallva, hogy hazája sorsa az ő személyes sorsától függ. Valószínű, hogy a balszerencsés vezért román harcosok fedezték, a menekülés közben „sok dák vitéz elesett”.¹⁴⁸⁵

Havaselve érvé Ördög Vlád elfogta Hunyadi, de aztán tanácsosabbnak látta gazdag ajándékkal útra bocsátani. Aztán egy év múlva együtt folytatták a harcot a burgundi flottával. A havaselvei vajda és a burgundiak visszafoglalták Giurgiu várát, amely az oszmánok legfontosabb erőssége volt a Duna bal partján. Hunyadi a Dunán is átkelt, erre az oszmán sereg megfutamodott, de Hunyadinak sem volt elég ereje az üldözéshez. Ördög Vlád vajda azonban maga is átkelt a Dunán, és mintegy 12 ezer bolgárt átmenekített Havaselve. Wavrin szállította át őket a Dunán három nap és három éjszaka alatt.¹⁴⁸⁶ Aztán ugyanez a vajda egy év múlva feltehetően ugyanezeket kénytelen volt kiadni az oszmánoknak.¹⁴⁸⁷ És természetesen Giurgiut is visszaadta. Ezért 1447-ben Hunyadi Havaselve támadt, és Dánt (feltehetően II. Bászáráb fiát) juttatta trónra, aki Ördög Vládöt és idősebb fiát, Mirceát eltette láb alól.¹⁴⁸⁸ Bár lehet, hogy ez utóbbit a târgoviștei polgárok gyilkolták meg. Hunyadi a biztonság kedvéért megvakíttatott még egy trónkövetelőt,¹⁴⁸⁹ és rövid időre felvette a havaselvei vajda címét is. Viszont oszmán segítséggel II. Vladislav foglalta el a havaselvei trónt, és úgy tűnik, Dán csak az egykori szörényi bánság nagy részében, az Olt jobb parti területein uralkodott.

1484 Levelek 1987, 64.

1485 Chalcocondil 1958, 199.

1486 Călători 1968, 112–113.

1487 Imber 2006, 158.

1488 Francisc Pall: Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448. *Studii. Revista de istorie*, 1963. 5. sz. 1055.

1489 Constantinescu: Quelques observations, 34.

Közben Hunyadit Magyarország kormányzójává választották, immár ebben a minőségében készült az újabb balkáni hadjáratra. Moldvával való szövetségét azzal szilárdította meg, hogy lánytestvérét II. Péter vajdához adta feleségül, ő pedig Pétertől megkapta Kilia erődítményét, ezzel biztosította a dunai hajózás ellenőrzését és a bizánci tengeri kapcsolatot. 1448 nyarán az oszmán flotta Bizáncot akarta bevenni, de mivel ez nem sikerült, Kiliával próbálta magát kárpótolni. Hunyadi viszont résen volt, csapatai már megszállták a várat, és Csupor Péter, aki Moldva történetébe Ciubăr vajdaként vonult be, kemény csapást mért a török flottára.¹⁴⁹⁰

Hunyadi immár maga akart európai szövetséget kialakítani, miután Frigyes magánál tartotta a gyermekkirályt. Hunyadi és az országnagyok (a nádor, a prímás, az országbíró, Újlaki Miklós erdélyi vajda) Alfonz királlyal kezdtek tárgyalni. Ennek mohóságára és becsvágyára számítottak, arra, hogy Szicília és Aragónia koronája mellé még egyes balkáni területekre is pályázik, és esetleg megkapja még ő és fia a magyar koronát. Hunyadi százezer forintot kért készülő balkáni hadjáratához. Állítólag ötvenezer meg is küldött, emellett még három szép paripát, és ezzel a nyugati uralkodók közül ő járult hozzá a legnagyobb mértékben az oszmánellenes hadakozáshoz. V. Miklós pápa a maga módján szintén elég gálánsnak bizonyult, Hunyadit hercegnek nevezte.¹⁴⁹¹ De Hunyadi nem élt ezzel az ajándékkal, soha nem nevezte magát hercegnek. Lehet, hogy hercegtől felfelé undorodott a magas társaságtól. És okkal.

1452-ben Frigyeset Rómában császárrá koronázták. Aeneas Sylvius ez alkalommal felszólította Európa uralkodóit, hogy fogjanak össze az oszmán hatalom ellen, és még azt is állította, hogy maga Frigyes áll a nagy hadjárat élére.¹⁴⁹² Jó vicc! Frigyes a koronázás után inkább átrándult Nápolyba, ahol tiszteletére Alfonz király harmincezer embert vendégelt meg. A császár pedig megvárta a kellő pillanatot, hogy kellő mennyiségű ital elfogyasztása után Alfonzra rájöjjön a nagylelkűségi roham. Ekkor kiszedte belőle az ígéretet, hogy megszerezheti

1490 Matei Cazacu, Pierre S. Nasturel: Une démonstration navale des Turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia. *Journal des savants*, 1978, 3. sz. 199–203. http://www.persee.fr/doc/jds_0021-8103_1978_num_3_1_1374 (2018-11-26)

1491 Teleki 1852, II:62–64.

1492 White 2014, 98.

magának Milánót, hiszen ez még jár a német-római császárnak. A mulatozás emellett a nápolyi királynak kétszázezer forintjába került.¹⁴⁹³ Ebből az összegből Hunyadi hatalmasabb sereget állíthatott volna ki, mint amivel nekivágott a Balkánnak. Csak az arányok kedvéért jelezzük, Hunyadi úgy vélte, hogy 40 ezer fegyveressel kiűzheti a törököt a Balkánról. 16 ezret ő állított volna ki, 16 ezret a magyar főrendek és 10 ezret a havaselvi vajda. A főrendek százezer aranyat kértek a katonaállításhoz, ennyit kért Hunyadi Aragóniai Alfonztól. Ennek hiányában azonban 1448-ban 30 ezer fegyveressel indult útnak, mintegy 5-6 ezer lovast az egyik havaselvi vajda vezetett.

Rigómezőnél azonban a keresztény sereg megint sorsdöntő vereséget szenvedett. Valójában győzhetett volna még az 50 ezres oszmán erő ellenében is. A görög krónikás szerint megint sok múltott a havaselveiken, mert amikor az oszmánok bekerítették a keresztény hadakat, átálltak a szultánhoz, aki viszont a csata után a várt kitüntetés után lemészároltatta őket, bár nem vette el fegyvereiket.¹⁴⁹⁴ Csakhogy ez mese, valójában az oszmánok bekerítették a keresztények balszárnyát, és lemészárolták őket a románokkal együtt.¹⁴⁹⁵ Mindez újfent megfelelt a papírformának. Arra lehetett számítani, hogy a szerb despota nem csatlakozik, mert még korábban Hunyadi szövetségesével, Tamás István bosnyák királlyal hadakozott, és súlyos vereséget mért rá. Tette ezt oszmán segítséggel. Brankovics oszmánpolitikája is kétarcú, mert miközben a szultánnal szövetekezett a bosnyák király ellen, anyagilag támogatta Bizánc erődítményeinek megerősítését. Ez vallásos magatartásában is megnyilatkozott: először az unió hívének mutatkozott, de aztán következesen kinyilvánította ősei hitéhez való ragaszkodását. Megtapasztalta az itáliai katolikus képmutatást is. Velence hadilábon állt a szerb despotával, és az oszmánokkal szövetekezett az albán uralkodó, Szkander bég ellen, ennek a fejéért száz dukát vérdíjat adott volna a szultánnak.¹⁴⁹⁶ Mivel Brankovics Albánia urának is tartotta magát, Szkander béggel sem állt jó viszonyban. Így aztán nem csatlakozott Bosznia sem. Szkander bég

1493 Teleki 1852, II:222.

1494 Chalcocondil 1958, 214–215.

1495 Kiss Lajos: A rigómezői hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1895. 2. sz. 469–472.

1496 Cazacu, Nasturel: Une démonstration navale, 199–203.

harcolni akart, de valójában az bizonyult végzetes fejleménynek, hogy az albán hadvezér nem ért időben Rigómezőre. 30 km-re, kétnapi járásra volt a hadaival, amikor már dúlt a kétnapos – október 18–19-i – csata.¹⁴⁹⁷

A véletlenen múlt, hogy az albán segítség nem érkezett meg időben. Ha Szkander bég idejében odaér, talán másképpen alakult volna a térség története. A rigómezei csata világtörténeti jelentősége abban rejlik, hogy eldöntötte Konstantinápoly sorsát. Igaz, csak 1453-ban foglalta el a várost az oszmán szultán, de megtehetette, mert a császárvárosnak nem volt már hátszaga. Ha Hunyadi győz, és elfoglalja Macedóniát, kettévágta volna az oszmán hatalom által megszállt európai területet.¹⁴⁹⁸ Konstantinápoly megmaradása pedig állandó veszélyt jelentett volna az oszmán hatalomra, hiszen egy-egy nyugati flotta hosszú időre kettévághatta volna a birodalmat. Sőt a keresztény siker még az oszmán világot felkavaró anarchiával is járhatott volna. Mert a magyar seregben ott volt a trónkövetelő szultánfi, Davud (<Dávid) Cselebi, akit nálunk magyarosan Csalopia Dávidnak neveztek. Őt még Zsigmond karolta fel az 1430-as évek elején, és végül keresztény hitre tért.¹⁴⁹⁹ Az oszmánellenes sikerre ez volt az utolsó esély, mert még valami haditechnikai fölényt fel lehetett mutatni. De az oszmánok már maguk is sokat tanultak, ők is vetettek be harci szekereket. És ami még fontosabb, tüzéségüket európai mesterek modernizálták, többek között az erdélyi – görög kortársak szerint „peonodákiai”¹⁵⁰⁰ – magyar vagy szász Orbán mesterrel. Ő aztán Konstantinápoly ostromakor pusztult el, amikor az általa öntött hatalmas ágyú szétrobbant.

Minderre lehet azt mondani, hogy bűnbakkereső és kontrafaktuális spekuláció. Márpedig a kontrafaktualitás – valamilyen formában – mindig és mindenütt jelen van. Hunyadi akár maga is odaveszhetett volna, hiszen leesett a lováról, de Teodor, a hátszegi román kenéz átadta neki a saját lovát, így a bal-szerencsés hadvezér megmenekült az ellenség kezéből. Az önfeláldozó kenéz szintén, aki ezért egy falut kapott.¹⁵⁰¹ Ez az eset mondaként él ma is, a hőse

1497 Schmitt 2009, 69.

1498 Held 1985, 130.

1499 Thúry József: Ki volt a »vak török császár«? *Századok*, 1890. 4. sz. 840.

1500 Decei 1978, 99.

1501 Fejér 1844, 258–259. Csánki 1913, 166.

Törzsök Bálint.¹⁵⁰² Hunyadi jogosan számíthatott győzelemre, mert 30–35 ezer harcossal fogott a nagy vállalkozásba. A korabeli Európában ez páratlan erő, Anglia és Franciaország sem tudott ekkora erőt felvonultatni.¹⁵⁰³ A hatalmas sereg kiállítása nagy szervezőképességre vall, és arra, hogy aki szervezte, nem kímélte saját anyagi erejét sem.¹⁵⁰⁴ A vereség nem is Hunyadi szégyene, hanem a korabeli Európáé, amely elfelejtette támogatni Hunyadit, pedig többről volt szó, mint Magyarországról.

Jellemző Hunyadi elszántságára, hogy a vereség után arról írt a pápának, hogy „a sors útja is megfordítható”. És bár sok odaadó főnemes híve hősi halált halt, arról is számot adhatott, „hogy a lelkeket nem megtörte, inkább feltüzeltette a vereség”.¹⁵⁰⁵ Aztán arról is írt, hogy a háborúban „az ellenség erőviszonyairól” olyan tapasztalatokat szereztek, amelyeket „eddig talán nem ismertünk eléggé”.¹⁵⁰⁶ De ezeket már nem igazán hasznosíthatta. Ugyan a német birodalmi gyűléseken sokat és szépen beszéltek közös európai fellépésről, de gyakorlati következmények nélkül. Az oszmán hatalom pedig következetesen terjeszkedett. 1456-ban Moldva uralkodója, Áron Péter már behódolt a szultánnak, fizette az évi adót, ugyanakkor a lengyel királynak is letette a hűségesküt, és így megszűnt a magyar koronával kötött korábbi szövetség.¹⁵⁰⁷ Viszont a szultán a moldvai, dnyeszerfehérvári kereskedők számára szabad forgalmat biztosított az oszmán kikötővárosokkal.¹⁵⁰⁸

Hunyadinak közben a hazai belpolitika mocsarában kellett manővereznie. Miután sikerült kiharcolnia, hogy Frigyes kiadja László királyt, Hunyadinak le kellett mondania a kormányzóságról. Bár országos főkapitány maradt, és a királyi jövedelmek nagy részét továbbra is ő kezelte, egyre inkább szembekevert a királyi udvar báróival. Ezek élén Cillei Ulrik, a király nagybátyja állt, aki

1502 Magyar 2009, 94.

1503 Bárány 2006, 154.

1504 Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 4. sz. 937.

1505 Levelek 1987, 145, 146.

1506 Levelek 1987, 151.

1507 Gemil 2009, 45, 191.

1508 Inalcik 2000, 129.

szlavóniai birtokai révén magyar báró volt, ugyanakkor német választófejedelem. Ő mozgatta a királyt. Egyesek szerint Hunyadi „közismert hatalomvágya és kompromisszumra való képtelensége tovább nehezítette az együttműködést a régi bárói családok tagjaival, akik le is nézték a parvenü kormányzót”.¹⁵⁰⁹ Mások szerint éppen kompromisszumkészségével tűnt ki,¹⁵¹⁰ a régi báró családok tagjairól pedig egyelőre nem tudjuk, hogy ők mivel.

A nagy játékosok, mármint az országnagyok, hol egymással, hol egymás ellen szövetkeztek a hatalmi egyensúly és a fennmaradás érdekében. Jó példa Hunyadi házassági politikája: fiainak kilátásba helyezett házasságaival olyan kompromisszumokat kötött, amelyekkel sikerült elkerülni az esetleges ligaháborúkat. Miután Brankovics fogságába esett, László fiát Cillei Ulrik lányával (a despota unokájával) jegyezte el, aztán ugyanezt a lányt Mátyás fiával, Lászlót pedig Garai László lányával, a saját húgát pedig magával Giskrával. Közben nem oszlott el a kölcsönös bizalmatlanság. Giskra például attól félt, hogy Hunyadi a lakodalom alatt megöleti, így a frigy el is maradt.¹⁵¹¹

A király Beszterce örökös grófi címével tüntette ki Hunyadit, de ez és az adomány kétes megtiszteltetés volt, mert Beszterce városa nem örült neki, és fegyverrel kellett engedelmességre kényszeríteni. Nyilván azért is kapta Hunyadi ezt a várost, mert akik a királynak az adományozást javasolták, tudták, hogy nem lesz konfliktusmentes a város és a főkapitány viszonya. Emellett a hagyományos hollós címet kiegészítették egy olyan oroszán rajzával, amelyik – fehér mezőben ágaskodva – koronát tart két mellső mancsában. Az oklevél szerint az oroszán Hunyadit jelenti, aki „véghezvitte mindazt, ami országunk megvédésére és jogaink megőrzésére szükséges volt, azzal az őszinte hűséggel, mely őszinteséget a fehér szín jelenti”.¹⁵¹² Van ebben a magyarázatban némi irónia, mert az oroszán éppen a kisgyermek László király ellenében Ulászló király mellett harcolt, és ennek uralmát most a királyi hatalom egyszerűen nem létezőnek, trónbitorlásnak tekintette. Ugyanakkor már terjedt az udvari körökre jellemző

1509 Pálosfalvi 2009, 31.

1510 Held 1985, 121.

1511 Annals 1997, 509.

1512 Sölch Miklós: A Hunyadi-család címerlevele. *Levéltári Szemle*, 2006. 4. sz. melléklet

pletyka, hogy Hunyadi a koronát akarta és akarja megszerezni.¹⁵¹³ Tény, hogy a megszerzett hatalmat nem akarta kiengedni a kezéből. És bár születhetett szép terv az államvezetés korszerűsítéséről, az gyakorlatilag az ő háttérbe szorítását előlegezte meg. Nem is lett belőle semmi. 1456-ban kiderült a nyers valóság: ő biztosította a déli határok, sőt az ország védelmét, amikor Nándorfehérvárnál legyőzte és futásra kényszerítette a Budára készülő oszmán hadat.

Aeneas Sylvius azonban okkal fejtegette Európáról szóló *bestseller*-ében: „Három János volt a győzelem szerzője: a bíboros legátus, akinek felügyelete alatt ment végbe minden, Hunyadi és Kapisztrán, akik harcoltak a csatában.”¹⁵¹⁴ Valóban, miután Cesarini életét vesztette, a pápa megint egyik legkiválóbb legátusát küldte hozzánk, Juan de Carvajalt, aki megundorodott a német haszonleséstől, és szívesen jött Németországból Magyarországra.¹⁵¹⁵ Érdeme abban rejlik, hogy Magyarország – Frigyes császár részéről várható – nyugati fenyegetettségét elhárította. 1456-ban a király még nemesi felkelést sem rendelt el, így a nemesség nem mozdult.¹⁵¹⁶ A főurak – Hunyadi szerint Kórogyi János macsói bán kivételével – tapintatosan távol maradtak,¹⁵¹⁷ köztük Újlaki Miklós is, aki pedig Hunyadi mellett a vár kapitánya volt, viszont legalább a familiárisait oda-rendelte. Garai nádor Hunyadinak arra hivatkozott, hogy a pestis miatt nem lehet mozgósítani.¹⁵¹⁸ A velencei követ pedig június derekán azt jelentette, hogy az oszmánok egy része, tartva a pápai–aragóniai–burundi flottától, visszatért Konstantinápolyba, Hunyadi pedig vigyázza ugyan a Duna vonalát, de a magyar sereg csak aratás után, augusztusban tud felvonulni.¹⁵¹⁹

Valójában tombolt a bizalmi válság is. Még élt Rigómező emléke. Kifogás is akadt bőven, már évek óta halmozódott. „Hunyadit – mint Aeneas Sylvius írta – zsarnoknak nevezték, a királyság árulójának, aki két sereget elárult a törököknek, a lengyelek királyának halálát okozta, most a királyságot a legsúlyosabb

1513 Teleki 1852, II:280.

1514 Sylvius 1571, 403.

1515 Pór 1880, 158.

1516 Held József: Nándorfehérvár (Belgrád) védelme 1456-ban. *Történelmi Szemle*, 1983. 94.

1517 Fejér 1844, 225.

1518 Held 1985, 153.

1519 Oklevéltár 1907, 203.

iga alá veti, nem a nép javának érdekében kormányoz, eljött a zsarnokságának vége, a császár kezéből kiszabadult király megdönti a gőgös ember hatalmát. E népnek az a szokása, hogy mindig azt szereti, aki jönni készül, a korábbi hatalmat gyűlöli.”¹⁵²⁰ A király és Cillei – legmodernebb kormányzati elveikkel – vadászat címén elmenekültek Bécsbe. Ez a nemességet erősen demoralizálta.¹⁵²¹

Így aztán hárman vállalkoztak a lehetetlenre: Hunyadi, Carvajal és Kapisztrán János. Hunyadi, a hadvezér, Carvajal, a diplomata és Kapisztrán, az agitátor, akit isteni sugallat is ösztönzött arra, hogy Magyarországra jöjjön. Ugyanis láthatta, hogy Németországban nincs tere, mert Frankfurtban megtapasztalhatta, milyen erős az egyházellenes hangulat. Másfél évet töltött nálunk. Először téríteni akart, a görögkeleti ortodoxokat áthozni Róma hűségére, de mivel Hunyadi mérsékelte buzgalmát, maga is a pápa által elrendelt keresztes hadjáratot kezdte szervezni. A fegyvert fogó parasztokból, diákokból, mesteremberekből olyan valóságos ellentársadalom élén találta magát, amely csak neki engedelmeskedett.

Hunyadi katonai zsenije most abban rejlett, hogy a keresztesekből és a különféle harcosokból álló heterogén haderőt célirányos fellépésre tudta összehangolni. Először akkor, amikor az oszmán hajózárat áttörte, majd akkor, amikor a Száva partján táborozó keresztesekkel frissítette a várvédők seregét, végül akkor, amikor a keresztesek Kapisztrán biztatásával a jobbszárnyon rárontottak az oszmánokra. Hunyadi azzal mentette meg őket a pusztulástól, hogy a balszárnyon páncélosai élén döntő rohamra indult, majd együtt elfoglalták az oszmán ágyúkat. A szultán is megsebesült, és visszavonult. Hunyadi nem engedte az üldözést, hiszen nem volt hozzá ereje, a keresztesek viszont vérszemet kaptak, és lázadoztak, mire a hadvezér bölcs előrelátással hazaküldte őket.

Nem véletlen, hogy III. Kallixtusz pápa élete legboldogabb napjának nevezte a győzelmet. Már korábban elrendelte, hogy toborzóképpen délben harangozzanak, és mondják el az Ave Mariát.¹⁵²² Aztán augusztus 6-át, az Úr színeváltozásának napját – amikor tudatták vele a hírt – általános keresztény

1520 Sylvius 1700, 224.

1521 Housley 2013, 113.

1522 Sanudo 1733, 1163.

ünneppé nyilvánította. A derűre azonban ború következett, mert a győzelem után Hunyadi, majd Kapisztrán is elhunyt. Velük – mint Nicolae Iorga hangsúlyozza – „örökre eltűnt a keresztesek lovagias és szent típusa”.¹⁵²³ Aeneas Sylvius pedig nem bírta ki, hogy ne kezdjen egy kis dicsőségvitába, ha már neki nem jutott a dicsőségből. A három János érdemeinek – idézett – méltatásához rögtön hozzáfűzte, hogy „sem Kapisztrán nem említette Hunyadit, sem Hunyadi Kapisztránt azokban a levelekben, amelyekben az Isten-adta győzelemről vagy a római pápának, vagy barátainak írtak, mindegyikük azt állította, hogy Isten az ő szolgálatuk révén adta a keresztényeknek a győzelmet. Nagyon dicsvágyó az emberi elme, inkább dicsőséget akar, mint hatalmat [*regnum*] és vagyont. Kapisztrán le tudta nézni a vagyont, el tudta vetni a bírvágyat, legyőzte az élvágyat, a dicsőséget azonban nem tudta megvetni. Talán valaki azt mondhatná, hogy nem saját dicsőségére volt gondja, hanem Istenére, aki a szegények s gyengék által akarta a keresztény ügyet megmenteni. Elfogadjuk ezt az állítást, bár Hunyadi magát a győzelem eszközének, s nem szerzőjének mondta”.¹⁵²⁴

Hunyadi valóban így nyilatkozott, Kapisztrán pedig arról írt a pápának: „seregünket arra tanítottam, hogy mint Józsue Jerikó falainál, amikor felkiáltok és a legszentebb nevet hívom, teljes erővel mind Jézust kiáltsanak”. Aztán átkeltek a Száván, majd „feltámadt a mi urunk, Jézus Krisztus, és az ellenség megfutamodott”.¹⁵²⁵ Az emlékező ferencesek mindent megtettek, hogy a győzelem pálmáját Kapisztrán vigye el, és a római kúria avassa szentté a nagy agitátort, de erre 1690-ig kellett várni – holott holtában is gyógyított. A pápák nem igazán szerették az aszkéta szerzeteseket. Hitterjesztésre jók voltak, de életükkel veszélyes ellenpéldaként szolgáltak a pápai fényűzéssel – és a nemegyszer túlzásba vitt pajzánkodással – szemben.

Míg Kapisztrán és társai a győzelem mámorában valósággal újraélték saját dicsőségüket, a történész higgadtan mérlegel és ítélkezik. Ítéleteik azonban kioltják egymást, és könnyűnek találtnak. Egy kiváló magyar középkorász

¹⁵²³ Iorga 1908b, 79.

¹⁵²⁴ Sylvius 1571, 403.

¹⁵²⁵ Michael Bihl: *Duae epistolae S. Johannis a Capistrano. Archivum franciscanum historicum*, 1926. 73–74.

szerint Hunyadi „nagyobb hadvezér volt, mint államférfi”.¹⁵²⁶ Viszont Amerikából nézve „sokkal jobb politikusnak bizonyult, mint hadvezérnek. Azzal, hogy megteremtette a családi vagyont; azzal, hogy olyan szövetségeseket szerzett, akiknek támogatása politikai befolyását segítette elő; azzal, hogy tulajdonképpen az ő munkássága tette lehetővé Mátyás király uralkodását, olyan nagyvonalú politikai éleslátásról tett bizonyosságot, amellyel kevés kortársa rendelkezett”.¹⁵²⁷ Egy Budapesten nagyköveteskedett angol diplomata szerint nem volt nagy államférfi és kiemelkedő hadvezér sem: „Hunyadi nem volt kiemelkedő hadvezér: a Várnánál és Rigómezőnél elszenvedett vereségei legalább akkora kárt okoztak hazájának, mint amennyi előnyt a diadalai. Nem volt tehetséges államférfi sem, amint azt megmutatta kormányzóságának zavaros politikai hagyatéka. Hunyadi ugyanakkor vitéz és bátor katona volt, aki makacs elszánt-sággal kitartott a török elleni harcban, annak ellenére, hogy mind Magyarországon, mind azon kívül csak igen szerény támogatásra talált.”¹⁵²⁸ Felvetődött az az igény is, hogy le kell számolni a Hunyadi-illúziókkal, az egyoldalú kultusszal.¹⁵²⁹ De hol van ma az egyoldalú kultusz?

A nagyság mindig provokál. Hunyadi János szemére lehet vetni birtokszerező mohóságát, hiszen egy kis falu társbirtokosából az ország legnagyobb birtokosa lett. De a hadakozás hatékonyságát éppen ez a birtokszerezés biztosította. Magánbirtokainak (saját tulajdonának) és a tisztségekkel járó királyi birtokoknak a jövedelmei egy kasszába folytak be, és egy célt szolgáltak: a hadakozást. Kétségtelen, hogy Giskrával nem bírt, nem tudta legyőzni, de kérdés, hogy a csehországi hadfi mit ért volna el a balkáni terepen. És nem Hunyadi hagyatéka volt zavaros, hanem a helyzet, amelyet többé-kevésbé normalizált. És mit mondjunk kortársairól, akiket még féken tudott tartani? Ki tagadná, hogy nem sokkal a nándorfehérvári győzelem után Hunyadival és Kapisztránnal – mint Nicolae Iorga hangsúlyozta immár egy évszázaddal ezelőtt – „örökre eltűnt

1526 Mályusz: A magyar rendi állam Hunyadi korában, 46.

1527 Held József: Hunyadi János pályája. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/93-01/ch07.html> (2017-05-04)

1528 Cartledge 2008, 77.

1529 Engel 1982, 102–103.

a keresztesek lovagias és szent típusa”.¹⁵³⁰ Hunyadi a keresztes eszmét már a formálódó modern államrezon racionalitásával egyesítette. Ha kellett, nem ismert irgalmat. A főurakkal is kemény konfliktusba keveredett, de nem ölt meg egyet sem közülük, mert ha azt tette volna, összefogtak volna ellene. Fia és sógora, Szilágyi Mihály viszont nem tudtak ellenállni a kísértésnek, megölték a Hunyadi családra fenekedő Cillei Ulrikot. A király hiába ígért esküvel bűntetlenséget Hunyadi Lászlónak, a magyar országnagyok rövid kirakatper után mégis kivégeztették. A helyzet paradoxona az, hogy amikor Aeneas Sylvius az esetről tudósította az aragóniai királyt, rögtön jelezte, hogy Mehmed szultán a kereszténység „külső ellensége”, Cillei Ulrik pedig „belső ellensége” volt, és Hunyadi László Cillei megölésével „nem kevesebbet használt a keresztény világnak” (*non minus... profuisse reipublicae Christianae*), mint az apa a szultán legyőzésével.¹⁵³¹

És mi sem jelzi jobban Hunyadi János nagyságát, mint az, ha összevetjük azzal, amit 1453-ban, majd 1457-ben a király (illetve legszűkebb környezete) órála vallott. Az 1453-as címerbővítő adománylevél szerint Hunyadi mentette meg a töröktől a „már-már elfoglalástól rettegő” országot, amelyet belső viszályok, testvérgyilkosságok emésztettek, „visszaállította a haza javát” és odahatott, hogy „Magyarország egész nemzete és állama [...] minket természetes urának [...], királynak nyilvánítson, elfogadjon és elismerjen”;¹⁵³² ezt még 1456 májusában is – rövidebben – megerősítette.¹⁵³³ Majd még egy év sem pergett le, 1457 márciusában ugyanez a király (és tanácsadói) a Hunyadi László gyilkosainak adott menlevelében az egy éve még felmagasztalt Hunyadi Jánosnak a „hűséges alattvalóink” elleni gonosz tetteit ecsetelte. Például még azt is felrótta, hogy törököket hívott be Szerbiába a hűséges Brankovics György despota ellen, megölte a hűséges havaselvi és moldvai vajdákat, és hadat viselt az ugyancsak hűséges Cillei Ulrik ellen.¹⁵³⁴ Ennek pletyka volt a fedezete, hiszen Aeneas Sylvius szerint a magyarok zsarnoknak és az ország árulójának nevezték Hunyadit, aki

1530 Iorga 1908b, 79.

1531 Sylvius 1571, 785.

1532 Fejér 1844, 186, 188.

1533 Magyar Nemzeti Levéltár, DL-DF 37635

1534 Teleki 1853, 547.

két hadsereget és az ország nagy részét elárulta a törököknek. Ugyanakkor Magyarországon „a népnek az a szokása, hogy szereti azt az uralkodót, aki majd jön, a korábbi hatalmat gyűlöli”.¹⁵³⁵ Aztán visszasírja...

Ez történt Hunyadival. Kemény fellépése azért érintette érzékenyen az Oszmán Birodalmat, mert rabszolgaszerző tevékenységét akadályozta. Márpedig a rabszolga volt a legértékesebb zsákmány. Láttuk, hogy a rabszolgák integrálása biztosította a birodalmi terjeszkedés dinamikáját, a rabszolgaszerzés volt az oszmán nagyság alapja, eszköze és célja. Ebben minden jó üzletember részt vett azon az alapon, hogy ha nem ő csinálja, majd csinálja más. Előfordult, hogy katolikus kereskedők ortodoxokat adtak el, ha igaz.¹⁵³⁶ A haszon az haszon. Ezért „a rabszolgarendszer és annak fenntartása jelentik az 1440–1444-i események kulcsát”,¹⁵³⁷ és a későbbiekét is. Magyarország is fontos rabszolgabeszerző hely lett. 1437-től 1443-ig mintegy 400–600 ezer embert „importáltak”.¹⁵³⁸ Ennek kedvezett a kor is. Az angolok és a franciák egymással hadakoztak, Velence és Genova egymás ellenében kereste az oszmán kegyeket. És nemcsak az emberkereskedelemből szálltak be, hanem – titkon – olyan acélt szállítottak, amelyből szablyák készültek. Persze a jó katolikus kereskedők görögöknek és zsidóknak adták el az árut, akik természetesen továbbadták az oszmánoknak. Az erről a tevékenységről beszámoló konstantinápolyi ferences szerzetes 1438-ban maga is látott negyven ilyen áruszállító öszvért, miközben a törökök nevetve mondták a keresztények szemébe: „Látjátok, szerencsétlenek, saját elvakultságotokat; íme, ti adtok nekünk fegyvert, hogy kiirtsunk benneteket.”¹⁵³⁹

Hunyadi János viszont olyan erkölcsi tőkét halmozott fel, hogy 1458-ban hívei tizenöt éves Mátyás fiát királlyá tudták választatni, aki aztán kora egyik legnagyobb uralkodójává emelkedett. Igaz, az oszmán fronton nem tudott apja örökébe lépni, és a korábbi lehetőségekhez hasonlóak már nem adódtak. Hunyadi János a hazája és Európa megosztottsága miatt nem tudta a végzetet végleg feltartóztatni, de a nándorfehérvári győzelem kemény intés volt a szul-

¹⁵³⁵ Fejér 1844, 336.

¹⁵³⁶ Bisaha 2004, 119.

¹⁵³⁷ Jefferson 2012, 92–93.

¹⁵³⁸ Pall 2003, 97.

¹⁵³⁹ *Patrologiae* 1866, 1064.

tánok számára. Célszerűbbnek látták, ha először Anatóliát és a Földközi-tenger partvidékét hódítják meg, és csak ezután mennek neki újra Magyarországnak. Hetven évig a Duna vonala stabil határ maradt; Havaselvét és Moldvát sem kebelezte be az oszmán hatalom. Az 1456 után következő évek és évtizedek a két dunai román vajdaságot tették minden eddiginél keményebb próbára.

A karó mint metafora. Mátyás király és Dracula, avagy a szadizmus és az államrezon dialektikája

1456-ban III. Vlád (Vlad Țepeș, Karós Vlád) foglalta el a havaselvi trónt, aki aztán Dracula néven világhírré tett szert. Ő a legismertebb román. Még 1462-ben – valószínűleg Brassóban – kéziratba foglalták rémtetteit. 1463-ban Bécsben megjelent róla az első brosúra. Ezek annyira megtetszettek Ebendorfernek, aki a bécsi egyetemen teológiát tanított, hogy egész sor Dracula-történet is bekerült a bécsi „Császári krónika” végére. Ezzel egy időben, 1463-ban Michael Beheim vándorköltő Frigyes császár udvarában verselte meg a szörnyű zsarnok viselt dolgait. Aztán 1488-tól egyik kis nyomtatvány követte a másikat a következő század derekáig, összesen tizenhárom látott napvilágot.

Közben 1484-ben Dracula ósláv életrajza is elkészült, amelyet az egyik első orosz szépirodalmi műként lehet számon tartani.¹⁵⁴⁰ (Szerzője Fedor Kuricyn moszkvai diplomata és kém, aki 1482-ben járt Budán. Művének alapja egy – közelebbről nem ismert – szerb nyelvű történet lehetett, amely már Magyarországon készült.¹⁵⁴¹ Vagy netán Erdélyben?¹⁵⁴²) A lényeg, hogy az orosz Dracula-történet hőse kegyetlen, de már inkább igazságos uralkodó. Aztán 1897-ben egy másodosztályú író, Bram Stoker kiadta a maga gyengécske Dracula-regé-

¹⁵⁴⁰ Cazacu 1988. Stăvăruș 1993. Balogh 2008.

¹⁵⁴¹ Zoltán András: Megjegyzések az orosz Drakula-történet keletkezéséhez. *Filológiai Közlemények*, 1984. 2–3. sz. 161.

¹⁵⁴² Andreescu 1998, 225–227.

nyét, az viszont a szadizmus és perverzitás iránt fogékony emberi lélekben rejlő húrt úgy pendítette meg, hogy azóta egyik Dracula-film követi a másikat. Közben akadtak olyan vállalkozó szellemek, akik felfejtették a regényben rejtőző gnosztikus teológiát, hogy végül örök fényességet és örök békét kívánjanak Karós Vládnak – egy nagy ámennel.¹⁵⁴³ Semmi ámen, az örök béke jámbor óhaj! Új tudomány született, a draculógia – a Dracula-turizmussal párhuzamosan. Sajnos ebből kimaradtunk, márpedig Dracula a miénk is. Anyja feltehetően magyar volt, egyik felesége pedig biztosan az. A Stoker-féle horrorregény Dracula grófjának viszont semmi köze sincs a valós történeti alakhoz, sőt székeleynek nevezi magát. (Stoker a székeleyekről még annyit sem tudott, mint azok a román történészek, akik elmagyarosodott románoknak tartják a őket.)

Vlád a Dracula ragadványnevet apjától örökölte. Apja – a már említett Vlad Dracul (Ördög Vlád) – pedig azért kapta ezt a ragadványnevet, mert a Sárkányrend tagja volt, és ennek a jelét, a sárkányt ördögnek nevezték. A Dracula nevet olykor írták Dragwlya-nak, azaz Dragulea-nak, és mivel a *drag* kedvest (*dragul*) jelent, megpróbálták a Dracula nevet ebből eredeztetni. Csakhogy a havaselvi uralkodó másik ragadványneve Țepeș, azaz Karós, és a karóba húzás egy korántsem kedves kivégzési mód. (Az igazi szakember úgy húzta a karóba felebarátját, hogy annak szíve ne sérüljön, hadd szenvedjen minél tovább. Ha erre nem érték rá, akkor a hasukon keresztül nyársalták fel az embereket. A fejlettebb régiókban vasból készült, modernebb és ötletesebb technikai eszközökkel kínozták halálra az áldozatot.) A karóba húzást sem Dracula találta ki, már korábban is divatja járta, de ő olyan tömegesen alkalmazta, hogy még az oszmánok is Karós bejnek (Kazıglu Bey) nevezték. Iorga szerint ő volt „a nagy mester ebben a sportban”.¹⁵⁴⁴

Az égre meredő gyilkos karó méltán metafora, a félelem uralmi rendszerének metaforája. Az ilyen rendszerhez való viszonyulás sokféle lehet. Ezek általában nem mentesek a morbiditástól. A Dracula-kultusz ezt példázza. Az úgynevezett Ceaușescu-korban a fél évezrede elhunyt vajda kultusza az éppen

1543 Rarignac–Montague 2012, 223. „May the soul of Vlad Tepes find repose! Eternal rest grant unto him, O Lord; and let perpetual light shine upon him. May he rest in peace. Amen.”

1544 Iorga 1985, 292.

regnáló kommunista diktátor kultuszával csengett össze. Ennek alighanem az egyik legmorbidabb és legszofisztikáltabb megnyilvánulása Marin Sorescunak *A harmadik karó* című – 1971-ben írt és 1979-ben bemutatott – színdarabja. Jól érzékelteti Karós Vlád kultuszának tragikomikus jellegét. De nemcsak azt. A mű azzal indul, hogy egy karóba húzott török és egy ugyancsak karóba húzott román beszélgetnek, majd megjelenik Dracula vajda. Élcelődik, végrehajt néhány szörnyűséget, olyan okosakat mond, mint „Kegyetlen vagyok, ám fáj nekem. Azt bünteted, akit szeretsz.” Vagy: „A karónak mély gyökerei vannak ebben a földben. Ágakat hajt. Ágai a ti karjaitok. Láthatatlan katonáim.” Aztán az imigyen elmélkedő vajda a középben álló harmadik karóba húzza saját magát, és amikor elhelyezkedik a díszes karó hegyén, közli: „Hódolat e földnek. A fel szállásért. Az apoteózisért.” Az apoteózisnak – láttuk – nincs vége.

A karó pedig ma már lehet a történetírás metaforája is. Ez a historiográfiai karó – rajta Draculával – állandó ingamozgásban van, jelzi azt, ahogy Dracula megítélése a szélsőségesen jó és rossz között mozog.¹⁵⁴⁵ Ioan Bogdan, aki a régi német és orosz elbeszéléseket kiadta, egyszerűen „lelkileg degeneráltak” tartotta, aki miatt „szégyenkeznünk kell”.¹⁵⁴⁶ Ezt a szégyenkezést Bogdan némileg enyhítette azzal, hogy a vajda patológikus tetteit – többé-kevésbé sejtelmesen – félmagyar származásával indokolta. Erre a kemény ítéletre a román történeti irodalomban nagyon ritkán hivatkoznak, de nem azért, mert a magyar érzékenységet kímélik. Hanem azért, mert egy törökverő harcost nem lehet kirekeszteni a nemzeti panteonból. Bogdan elmebeteg vajdáját átadják a feledésnek, és vele szemben egyre inkább az államrezont érvényesítő törökverő hőst állítják eléünk, akit ráadásul Mátyás király áldozatának állítanak be. A budai királyi udvar által manipulált propaganda áldozatának, sőt mintha a mai média erkölcs-telenségét vetítenék vissza, médiaáldozatnak tüntetik fel, továbbá – eltúlozottnak vélelmezett – kegyetlenkedéseit a kor kegyetlenségével is magyarázzák. A kor valóban kegyetlen volt, a karóba húzás pedig bevett büntetési mód. 1479-ben elrendelte a pápa egy erdélyi katolikus pap bűn alóli feloldozását, mert a bűne az volt, hogy miután Mátyás törvénykezésre kirendelte, egy „román eretneket

¹⁵⁴⁵ Miskolczy 1994, 22.

¹⁵⁴⁶ Bogdan 1896, X., XII.

hazai szokás szerint karóba húzatott” (*hereticum Vallacum iuxta morem patrie palo figi*), és egy jobbágyot felakasztatott.¹⁵⁴⁷

A Dracula-legendákkal szemben mondhatnánk: lássuk a tényeket! A tények azonban szövegek, amelyek alapján fantáziálunk. A szövegek többsége viszont legalább annyira gyanús, mint a magyarázatuk. Történésznek és olvasójának egyaránt résen kell lennie. Lassan már több írás látott napvilágot Draculáról, mint amennyi karót a vajda ellenfeleinek felállított. Mégis olykor úgy érezheti, aki belekap a témába, hogy egyik karó hegyéről a másikra ugrálva kel át a történelem mocsarán.

Dracula feltehetően 1431-ben született Segesvárt. Elképzelhető, hogy katolikusnak keresztelték, mert apja mint a Sárkányrend tagja felvehette a katolikus vallást. És ha ezt tette, nyugaton római katolikusként viselkedett, otthon pedig görögkeleti ortodoxként. Ezt később annál inkább megtehetette, mert 1439-ben kimondták az egyházi uniót, és a latin és a görög rítust egyenlőnek minősítették. Így az apa és fia is az egész kereszténység harcosa lehetett. Ez a harc sok megpróbáltatással járt. Ördög Vlád ugyanis 1444-ben a tizennégy éves Vládöt öccsével együtt túszként átengedte a szultánnak. Ezzel életveszélynek tette ki őket, mert Ulászló lengyel–magyar király annak ellenére, hogy békét kötött a szultánnal, a pápa utasítására mégis megindította seregét Várna felé, és ehhez a hadjáratához a havaselti vajda is adott harcosokat. Hogy mégsem végezték ki a túszoikat, annak egyik oka a szultán homoerotikus felfogásaiban rejlett. Ugyanis megkívánta Dracula öccsét, aki jóval később Szép Rádu (Radu cel Frumos) néven lépett trónra. Egyelőre a szultán elől egy fára mászott fel, és törével még meg is sebezte ostromlóját.¹⁵⁴⁸ De a sebzett férfiú mindezt elnézte, mert a vajdafiakkal zsarolhatta a hatalmon lévő vajdát.

1445-ben Ördög Vlád Hunyadiival együtt harcolt az oszmánok ellen, de aztán átállt, és ezért 1447-ben Hunyadi János átment Havaseltvére, és a maga pártfogoltját ültette a trónra, II. Vladislávot. A hatalmi harcban Ördög Vládöt és idősebb fiát, Mirceát is megölték, aki Dracula édestestvére volt. 1448-ban viszont amíg II. Vladisláv Hunyadi János balkáni hadjáratában vett részt,

¹⁵⁴⁷ Theiner 1860, 472.

¹⁵⁴⁸ Chalcocondil 1958, 282.

Dracula szultáni támogatással elfoglalta a havaselyi trónt. De aztán nem tudta magát tartani, az oszmánokhoz ment vissza, majd Moldvába és végül Erdélybe menekült.¹⁵⁴⁹

Havaselye valamiféle oszmán–magyar kondomínium volt. A magyar király elismerte, hogy a vajda a szultánnak adózik, a szultán pedig elismerte, hogy a magyar király a havaselyi vajda hűbérura. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a brassói és nagyszebeni kereskedők a korábbi gyakorlatnak megfelelően szabadon forgalmazhatják áruikat. A portai adó viszont nyomasztó volt, tízezer ezüstforint, míg a moldvai vajda csak kétezret fizetett. Ráadásul ezt a harácsnak nevezett adót olykor személyesen kellett átadnia a vajdának, és még le is kellett borulnia a szultán előtt.¹⁵⁵⁰

Vlád 1456-ban térhetett vissza a havaselyi trónra, de immár Hunyadi támogatásával.¹⁵⁵¹ Erdélyből támadt, a bojárok melléálltak, és Vladislávot megölték.¹⁵⁵² Hunyadinak a havaselyi nyugalomra annál is inkább szüksége volt, mert Moldova ura már behódolt a szultánnak. Mindenesetre amikor Hunyadi a brassói harcosokat Belgrádba hívta, azzal nyugtatta meg őket, hogy a vajda biztosítja a védelmüket. Így Vlád maga is részese lett a nándorfehérvári győzelemnek.¹⁵⁵³ 1456. szeptember elején viszont oszmán követek jelentek meg Havaselyén Karós Vlád udvarában, és olyan békét akartak vele kötni, amelynek értelmében ő, a vajda átengedi az oszmán seregeket Magyarország felé. Vlád meg is írta Brassónak, hogy „íme, eljött az idő és az óra, melyet már korábban megjósoltam nektek”, itt a török fenyegetés, és „figyelembe kell vennem, amikor az ember vagy az uralkodó hatalmas és erős, akkor olyan békét köthet, amelyet akar; amikor azonban gyengévé válik, az erősebb rátör, azt csinál vele, amit akar”.¹⁵⁵⁴ Keserű politikai tapasztalat és abból leszűrt bölcsesség.

1549 Andreescu 1998, 50–53.

1550 Mihai Berza: Haraciul Moldovei și a Țării Românești în sec. XV–XIX. *Studii și materiale de istorie medie. II.* 1957. 5., 27.

1551 Stoicescu 1976, 34.

1552 Andreescu 1998, 64–66.

1553 Documenta 1966, 455.

1554 Documenta 1966, 459.

Vlád pedig, aki korábban „az ortodox katolikus hit védelmét” vallotta,¹⁵⁵⁵ követte a politikai tömegvonzás törvényét: átállt az oszmánokhoz. Ezért decemberben Hunyadi László mint országos főkapitány már Dánt, Vladisláv fiát küldte rá, hogy kivesse az uralomból, amiből nem lett semmi.¹⁵⁵⁶ Vlád eltette láb alól vetélytársát. V. László magyar király pedig Hunyadi Lászlóval számolt le, és öccsét, Mátyást Prágába vitte, ahonnan az két év múlva úgy szabadult, hogy királlyá választották. Nagybátyja, Szilágyi Mihály szervezte meg ezt, aki sógora, Hunyadi János örökébe akart lépni, és kiterjesztette hatalmát Magyarország keleti részeire. Közben kemény konfliktusba keveredett az erdélyi szász városokkal, amit Dracula ki is használt, mert Szilágyi szövetségeseként többször betört Erdélybe, és irgalmatlanul leszámolt az ott szervezkedő trónkövetelőkkal és azokkal, akik előle oda menekültek.¹⁵⁵⁷

A havaselti vajda jól kihasználta az oszmán–magyar kondomínium előnyeit, mert Erdélyben Szilágyi embereként lépett fel, akit „urának és fivérének” vallott.¹⁵⁵⁸ Ellentmondásos helyzet alakult ki. A szász városok és Havaselti árucseréje mindkét fél számára létfontosságú volt, de ez a szász kereskedőknek kedvezett. Olyan privilégiumokat élveztek, amelyekben a havaselti kereskedők nem részesülhettek. Ezért Dracula kölcsönösségre törekedett. Biztosította az erdélyiek szabad kereskedelmi forgalmát, de azzal a kikötéssel, hogy előbb fizessék meg a vámot.¹⁵⁵⁹ A brassóiaknak, valamint a barcaságiaknak kellő fekete humorral megfogadta, hogy kötelezettségének „Istenbe vetett hittal és humanitással” élte végéig eleget tesz.¹⁵⁶⁰ Aztán a brassóiakat külön is biztosította az országában való szabad áruforgalmazásról, kiemelve azt, hogy „a mi embereink is szabadon mehessenek hozzátok, miként azt nekem uram és fivérem, Szilágyi Mihály megparancsolta”.¹⁵⁶¹ Csakhogy Brassó városa áru-

1555 Documenta 1966, 456.

1556 Documenta 1966, 461.

1557 P. Binder: Itinerariul transilvănean al lui Vlad Țepeș. *Revista de istorie*, 1974. 10. sz. 1537–1542.

1558 Bogdan 1905, 93.

1559 Documenta 1966, 457. Rossz fordítás: „vámfizetés nélkül”, lásd: Documenta 1966, 458. *Draaculianum* 2017, 23.

1560 Documenta 1966, 457.

1561 Bogdan 1905, 93.

megállító joggal élt, ez pedig azt jelentette, hogy a külhoni kereskedőnek áruját a piacon a hazai kereskedők és iparosok számára tovább kellett adnia. Így csak nagyban kereskedhetett, kicsiben nem, a kiskereskedői forgalomból tehát kizárták. Dracula a maga városai számára hasonló árumegállító jogot biztosított.¹⁵⁶² A gazdasági és a politikai ellentétek egymást erősítették. Brassó városa például nem engedte meg a vajda egyik kereskedőjének a már megvásárolt acél átszállítását.¹⁵⁶³

Dracula az erőszak világában nőtt fel, és maga is azt élte. Első néhány hónapos uralkodásából azt a következtetést vonta le, hogy valós és lehetséges ellenfeleit családotul el kell tennie láb alól, javaikat pedig saját hívei között kell elosztania. A kortárs görög krónikás szerint húszezer férfi, nő és gyermek esett áldozatul a tisztogatásnak. Az ország „szervezetét teljesen átalakította”.¹⁵⁶⁴ A fejedelmi tanácsot saját új embereivel töltötte fel. 1457-ben tizenkét tag közül nyolc már új volt, aztán a következő években már csak egy régi tag szerepelt.¹⁵⁶⁵ Uralkodása idejéből nem maradt fenn egyetlen birtokadományozó oklevél sem, arról viszont tudni, hogy nővérének nászajándékkul két falut vásárolt elég borsos áron.¹⁵⁶⁶ A régi bojárok kezdetben még támogatták Draculát, de aztán visszavonultak, és nyilván bepanaszolták a szultánnál. Az új emberek és a bűnrészesek pedig – a politika örök törvényeinek megfelelően – érdekeiknek megfelelően ragaszkodtak urukhoz. A havaselvi uralkodó a szultánt azzal nyugtatta meg, hogy azokat likvidálta, akik képesek lettek volna a magyarokkal szövetekezni.¹⁵⁶⁷ Aztán amikor a szultán magához rendelte, mert már háromévi adóval elmaradt, a török krónikás szerint azzal mentette ki magát, hogy nem hagyhatja el az országot, mert „országom népe meggondolatlan, tisztségviselőim és alattvalóim kétszínűek”, és távollétében azonnal alávetik magukat a magyar királynak, aki elveszi trónját.¹⁵⁶⁸ Ez bizonyára csak mentegetőzés. Mint ahogy az is igaz,

1562 Andreescu 1998, 75–76.

1563 Bogdan 1905, 94.

1564 Chalcocondil 1958, 283.

1565 Cazacu 2008, 133.

1566 Donat 1996, 178.

1567 Chalcocondil 1958, 283.

1568 Cronici 1966, 317.

hogy miután otthon rendet csinált, és eltette láb alól azt a trónkövetelőt, aki Mátyás király pártfogoltjaként lépette fel ellenvajdaként, 1460 őszén ő maga szövetekezett Mátyás királlyal.¹⁵⁶⁹

Elszántságát mutatja az is, hogy olyan dukátot bocsátott ki, amelynek egyik oldalán az uralkodó olyan országalmát tartott a kezében, mint a bizánci császárok¹⁵⁷⁰ (és tegyük hozzá, a magyar királyok is). Nem tudni, hogy e fordulatban mennyire játszott közre az, hogy a csendes bojári ellenzék, jobb híján, oszmánbarát uralkodót szívesebben látott volna a trónon, és annak rendje és módja szerint feljelentették a szultánnál. Nem tudni, hogy miben egyezett meg Mátyás és Dracula. Elképzelhető az is, hogy a román vajda siettetette a háború kitörését, és nem bízva a szövetségben, gyorsan és önállóan kezdeményezett. Így oszmán–magyar háborút akart kiprovokálni, olyan helyzetet teremteni, amelyben Mátyás már nem maradhat semleges, és eleget kellett tennie keresztényi kötelességének.¹⁵⁷¹ Igaz, a szultán is szorongatta az elmaradt adó miatt. Sőt ami talán sokkal nagyobb súllyal esett a latba: ötszáz fiút követelt. Ez pedig azt a benyomást keltette, hogy az oszmán hatalom bevezeti a gyermekadót, mint azt a birodalomba betagolt Balkánon tette. Emellett a határ menti pasák is nyugtalanították az országot. Tehát a havaselti vajda okkal érezhette, hogy a harc az egyetlen lehetőség a teljes leigázás ellen. A gyors támadás az egyetlen jó válasz a provokációkra.¹⁵⁷² Annál is inkább, mert tudhatta, hogy addigi engedetlenkedése miatt a szultán lecserélheti őt a fivérére.

A havaselti ellenállás esélyeit azonban rontotta Mátyás király ingatag helyzete. Az ifjú király ugyanis harapófogóba került. A főurak gyámkodásától úgy akart megszabadulni, hogy apja örökébe lépve kiaknázza a nándorfehérvári győzelem kínálta lehetőségeket, és kemény fellépéssel megállítja az oszmán nyomulást. Csakhogy ennek elejét vették a főúri hatalmi harcok. Így 1459-ben az oszmánok elfoglalták Szendrőt, és ezzel bekebelezték Szerbiát. Közben néhány magyar főúr királynak választotta Frigyes császárt, aki egyébként a Szent

¹⁵⁶⁹ Andreescu 1998, 106.

¹⁵⁷⁰ Andreescu 2002, 217–218.

¹⁵⁷¹ Albert Weber: *Diplomatia Draculiana. Loyalitätsbeweise und Imagepflege Vlads der Pfählers. Vlad der Pfähler – Dracula Tyrann oder Volkstribun?* 149.

¹⁵⁷² Iosipescu 2012, 73–78.

Koronát unokaöccse, V. László halála után gondosan magánál tartotta. Mátyásnak ezért rendeznie kellett viszonyát a császárral. És okkal gondolhatta, hogy bár a császárral vívott nyugati háború elvonja erőit, mégis egy esetleges keleti oszmán háborúval maga mellé tudja állítani II. Piusz pápát a császár ellenében. Frigyes ugyanis alkalmatlannak bizonyult bármiféle keresztes hadjáratra, noha többször is fogadkozott, hogy vállalja a feladatot. De mivel a pápa a szíven viselte a keresztes háború ügyét, okkal lehetett arra számítani, hogy a császárt rá tudja szorítani arra, hogy támogassa Hunyadi János fiát. A román vajda ugyan Magyarországon kívül csak Kaffával vette fel a diplomáciai kapcsolatot, de ő is jogosan számított a nyugati keresztény segítségre.

A háború kezdeteiről a leghitelesebben maga Dracula számolt be Mátyás királynak 1462 februárjának elején. A harc kettős színjátékkal kezdődött. A szultán a nikápolyi várnagyot, Hamza béget azon ürüggyel küldte a havaselvei vajdához, hogy jelöljék ki a dunai határt, közben pedig ejtsék fogságba és vigyék Bizáncba. De éppen fordítva történt, a vajda fogta el a béget, és Giurgiu várát úgy foglalta el, hogy amikor a török foglyok bebocsátásért kiabáltak, megnyílt a kapu, és a románok hatoltak be.¹⁵⁷³ És megindult a frontális támadás. Dracula harcosai hat helyen egyszerre keltek át a befagyott Dunán, hogy a gázlóknál álló oszmán hídfőket és környéküket elpusztítsák.¹⁵⁷⁴ Ennek hírére állítólag Bizáncban már meneküléshez készülődtek.¹⁵⁷⁵ A Balkánon pedig a lázadás szele megcsapta a keresztényeket.¹⁵⁷⁶ Ez azért nem valószínű, mert a janicsár emlékiró úgy emlékezett, hogy törököket és keresztényeket egyaránt lemészároltak. Aztán elevenek és holtak orrát levágták, hogy Mátyásnak küldjék el.¹⁵⁷⁷ Maga Dracula pedig február 11-én arról írt Mátyásnak, hogy 23 884 törököt és bolgárt öltek le, emellett pedig sokakra rágyújtották a házat, másoknak pedig nem hozták elő a fejét.¹⁵⁷⁸ (Jó egy hónap múlva a sárosi adószedő arról hallott, hogy

¹⁵⁷³ Bogdan 1896, 79.

¹⁵⁷⁴ Draculianum 2017, 121.

¹⁵⁷⁵ Giurescu 1937b, 44.

¹⁵⁷⁶ Andreescu 1998, 117.

¹⁵⁷⁷ Memoiren 2010, 119.

¹⁵⁷⁸ Bogdan 1896, 79.

Dragulia 24 ezer törököt ölt volna meg.¹⁵⁷⁹) Állítólag Hamza bég fejét is elküldte Budára.¹⁵⁸⁰

Az oszmánok Brăilánál is támadtak. Valahol a város körül Dracula május végén olyan kemény csapást mért az oszmán seregre, hogy van, aki ennek tulajdonítja a bizánci pánikot.¹⁵⁸¹ Aztán megjött az oszmán flotta is, és felégette Brăilát, a legfontosabb havaselvi kereskedelmi kikötővárost. Közben Nagy István moldvai vajda, Dracula unokatestvére, aki 1457-ben havaselvi segítséggel foglalta el trónját, ki akarta használni az alkalmat, hogy visszavegye Kiliát. Ezt még Hunyadi János vonta a fennhatósága alá, és azután is magyar helyőrség védte a várat, amely állta az oszmán és moldvai ostromot. Nagy István június 22-én úgy megsérült, hogy kénytelen volt elvonulni. A moldvai intervenció a mai vagy minapi nemzeti szempontból kínos mozzanat, hiszen éppen az oszmánok ellen küzdő havaselvi vajdát támadta hátba. Azzal lehet a dolgot kimagyarázni, hogy a moldvai vajda csak az oszmánokat akarta megelőzni, hogy Moldva jogos tulajdonát visszavegye.¹⁵⁸² Valójában Kilia vámjövedelmeinek visszaszerzése volt a cél.¹⁵⁸³

Június elején azonban a szultán Nikápolynál hatalmas sereggel átkelt a Dunán. Ez 250 janicsár életébe került. Ezért a szultán a többiek harci szellemének fenntartása érdekében 30 ezer aranyat osztott szét katonái között, és minden janicsárnak lehetővé tette, hogy vagyonát arra hagyhassa, akire akarja. Ez jó hatást tett, de azért féltek, főleg az éjszakai támadások miatt.¹⁵⁸⁴ Az oszmán krónikás szerint „a büszke had 30 napon keresztül úgy árasztotta el Havaselvét, miként a tenger hullámai”.¹⁵⁸⁵ Csakhogy ugyanez a krónikás előtte vízhiányra panaszkodott meg a hőségre: „a nap úgy égetett, hogy a harcosok páncélján kebabot lehetett volna készíteni”. A szultán pedig keményen meg-

1579 MNL, DL 70267.

1580 Cronici 1966, 201.

1581 Andreescu 1998, 122.

1582 Iorga 1937b, 138.

1583 Inalcik–Quataert 1994, 290.

1584 Memoiren 2010, 120.

1585 Cronici 1966, 71.

büntette azokat, akik a sereget vezették.¹⁵⁸⁶ Dracula is kitett magáért, amit lehetett, felégetett és elpusztított az oszmán sereg előtt. A nőket és a gyerekeket a hegyekbe menekítette. De a tizenkét évesnél idősebb fiúknak hadba kellett szállniuk. A többszörös oszmán túlerővel szemben csak a gerillaharc ígért sikert. A szultáni főszeregről leváló kisebb egységeket meg is tudták semmisíteni, de nyílt csatába bocsátkozni öngyilkosság lett volna. Sikert az éjszakai rajtaütés ígért. Június 17-ről 18-ra virradó éjszaka Dracula több ezer lovassal megrohanta az oszmán sátortábor. Az oszmán krónikások szerint keményen állták a sarat, sőt a 60 ezres havaselsvi seregből csak ezer menekült meg, és maga a vajda is megsebesült.¹⁵⁸⁷ A görög krónikás szerint mindkét fél részéről csekélyek voltak a veszteségek, de az egyik oszmán egység a havaselsviek után eredt, és ezer foglyot ejtett, akiket szultáni parancsra kivégeztek.¹⁵⁸⁸ Ez válasz volt arra, hogy korábban Dracula oszmán vezéreket és még szultáni követet is karóba húzatott. Aztán – írja a görög krónikás – amikor a szultán Târgoviște fejedelmi székhely mellett elhaladt, maga is elámult a mintegy 3 km hosszú és 1 km széles karóerdő láttán a 20 ezer karóba húzott férfi, nő és gyermek látványától, és megvallotta, hogy „nem tudja elvenni olyan férfi országát, aki ily nagy dolgokat csinál, és ily rendkívüli módon él a hatalommal és az alattvalóival. Még azt is mondta, hogy az a férfi, aki ilyen nagy dolgokat cselekszik, többre lenne érdemes. A törökök pedig látván a karóba húzott sokaságot, nagyon megrettentek”.¹⁵⁸⁹ Ez ha nem is így igaz, de jól jellemzi a korabeli hatalmi technikáról élő nézeteket. Azt is, hogy a kegyetlenség egyszerre kelt csodálatot és tölt el félelemmel. Sőt el lehet mondani, hogy Dracula nevének megfelelően szándékosan alakított ki magáról ördögi imázst, mert így akarta az aszimmetrikus konfliktusban az ellenséget elrettenteni.¹⁵⁹⁰

Az éjszakai támadásnak híre ment. Modrusi Miklós (Nicolò Modrusiense) püspök, pápai legátus, aki 1463 elején jött Budára, az itteni szóbeszéd alapján arról írt, hogy az éjszakai „villámtámadás” teljes sikerrel járt volna, ha a vajda

1586 Cronici 1966, 69.

1587 Cronici 1966, 43

1588 Chalcocondil 1958, 289.

1589 Chalcocondil 1958, 289.

1590 Halic 2003, 366. Idézi: Manea-Grgin: Two Ill-Fated Rulers, 53.

parancsnokai is akcióba léptek volna, de nem mertek. Viszont – írja a legátus – „azoktól, akik ebben a csatában részt vettek, megtudtam, hogy a török császár azon éjszaka elvesztette a reményt, alattomban megszökött a táborból, és szégyenletes megfutással akarta folytatni útját, de barátai megdorgálták és szándéka ellenére visszavitték” a tethelyre. És miután látta a hatalmas veszteséget, és megtudta, hogy a magyarok segítséget nyújtanak Draculának, gyorsan átkelt a Dunán, és július 11-én már megérkezett Drinápolyba. Valóban, a szultán sietett haza, de a célját elérte, Szép Rádut ültette trónra. Dracula pedig maradék csapatával Erdélybe menekült, ahol aztán Mátyás királlyal tárgyalt, aki végül novemberben elfogatta és magával vitte. Az oszmán krónikás kellő kárörömmel nyugtázta a fejleményt: „A kisebb rész, mely az ütközetből megmenekült, a dög vezérrel együtt Magyarországra futott. / Magyarországnak ő sok kárt tett, / Sajtát lábán ment oda vesztére. / Az oroszán körmei közül menekülve / A macska körmei közé jutott; / mert elfogták és börtönbe vetették, hol lelke a pokolra költözött.”¹⁵⁹¹ Janus Pannonius pedig ünnepi dalt zengett annak örömeire, hogy „láncot hord végre a zsarnok” Dragula.

Viszont máig sorjáznak a kérdések: Miért fogta el Mátyás a román vajdát? Milyen is volt az a fogság? Egyáltalán mi lehet a valóságfedezete azoknak a kegyetlenkedéseknek, amelyek miatt a pokolba küldték a román Draculát? Egyáltalán ki írta vagy kik írták a kegyetlenkedéseket ecsetelő rémtörténeteket?

A draculógia művelőinek jelentős része – mint előljáróban említettem – Mátyás királyt ültette és ülteti a vádlottak padjára, mint aki szándékosan húzta volna az időt; a rémtörténetek pedig a budai udvar termékei. Elég volt megtudni, hogy Mátyás a pápai legátusnak a havaselvi vajda kegyetlenkedéséről beszéljen, már kész is lett a konstrukció. A magyar király a rémtörténetek terjesztésével akarta kimagyarázni magát amiatt, hogy nem folytatta az oszmánellenes háborút.¹⁵⁹² Ez az 1960-as évekre jellemző összeesküvés-elmélet. Aztán jöttek a '80-as és '90-es évek. Ekkor a budai tézis hívei lecsaptak Janus Pannoniusra, és idézett verse lehetővé tette a bűnjet. Ez valóban tanúsítja, hogy míg Mátyás Erdélyben

¹⁵⁹¹ Thúry 1893, 86–87.

¹⁵⁹² Șerban Papacostea: Cu privire la geneza și răspîndirea poveștilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș. *Romanoslavica*, 1966. XIII. 159–167.

tartózkodott, Budán már hallottak a havaselvi vajda kegyetlenkedéseiről. De hogy a humanista költő vetette volna a papírra a primitív Dracula-történeteket, arra semmi bizonyíték. Az idézett versben a költő „tél közepén” a királyt arra szólítja fel, hogy térjen már haza. Jogos a feltételezés, hogy költőnk, aki Itáliában érezte magát otthon, nem szerette a hideget. Félt, hogy esetleg őt is Erdélybe hívja a király, ezért szerette volna már Budán látni urát.¹⁵⁹³

Kétségtelen, hogy Mátyás király szeptember második felében megérkezett Brassóba. Előtte rendeznie kellett viszonyát Frigyes császárral, egyezkednie kellett arról, hogy az mennyi pénzért adja át a Szent Koronát. (A koronázásra is csak 1464-ben sikerült sort keríteni.) Közben miután a császárral valamiféle egyezsége jutottak, a magyar királynak le kellett kenyeréznie Giskrát, aki még néhány éve őt és a bátyját elfogta. Giskrának akadt olyan pillanata, amikor a Magyar Királyságot a lengyel királynak ajánlotta fel, majd a császár hívének tartotta magát, amíg Mátyástól nem kapott birtokot és tisztséget, hogy immár hadvezérként szolgálja törvényes uralkodóját. Májusban még össze kellett hívni az országgyűlést, hogy a nemességet be lehessen kapcsolni a hadviselésbe. Közben pedig mérlegelni kellett, hogy vajon az oszmánok nem Nándorfehérvárra akarják-e mérni a főcsapást, mert ha azt elfoglalják, Havaselve az ölükbe hull.¹⁵⁹⁴ Az őszi felvonulás viszont nem kései, mert a télhez közeledve az oszmánok erőiket visszavonták. Hunyadi János ezért ilyenkor, év vége felé indította hadjáratait.

Mátyás sok mindent hallhatott Brassóban. Tudomásul vette Szép Rádu fellelkesülését, az pedig hűséget fogadott a magyar királynak, és így Havaselve továbbra is kettős kondomínium maradt.¹⁵⁹⁵ Ezek után a nagy kérdés az lett, hogy mi legyen Draculával. Hiszen ha Erdélyben marad, és nem mond le trónigényéről, állandósul a határszéli nyugtalanság. A kérdést azonban maga Dracula oldotta meg. 1462. november 7-én olyan levelet írt a szultánnak, amelyben tudatta, hogy „ma seregemmel a magam földjére indulok, s bízom Istenben,

1593 Nagy Levente: A zsarnok, a király és a propaganda. Néhány megjegyzés a legkorábbi Dracula-történetek keletkezéséről. *Szépirodalmi Figyelő*, 2021. 1. sz. 6.

1594 Kubinyi 2001, 50–53.

1595 Stoicescu 1976, 137. Guillaume Durand: L'orientation de la politique de Mathias Corvin envers la principauté de Valachie à la suite de la destitution de Vlad Țepeș (1462). <https://www.academia.edu/36275581> (2021-01-07)

hogy ha parancsod meg nem akadályoz benne, akkor meg is szerzem azt. Alázatosan kérem tehát Nagyságodat, hogy ne tekintsd eltévelyedésemet és súlyos vétkeimet, hiszen oktalanságomban vétkeztem ellened s cselekedtem gonosz-ságot a földeden, hanem könyörüljön meg rajtam kegyességed, s engedje meg, hogy elküldhessem hozzád követeimet. Ismerem Erdély egész területét és egész Magyarországot, tapasztalatokat szereztem földjéről és belső helyzetéről egyaránt. Ha Császári Nagyságod beleegyezik, vétkemért engesztelésül Erdély egész földjét a kezedbe helyezhetem; ha pedig azt birtokba vetted, már egész Magyarországot hatalmad alá vetheted. A továbbiakat követeim fogják ismertetni előtted. Én, amíg csak élek, töretlen hűségű szolgád leszek. Isten sokáig éltesse hatalmas birodalmadat!”¹⁵⁹⁶

A levél középbolgár nyelvű eredetije ismeretlen, csak Piusz pápa emlékirataiból ismerjük, az egyházfő nyilván Mátyástól kapta meg. De hogy Mátyás kitől, azt megint nem tudni. Sőt a hitelessége is kétséges. Vérmesebb elmék szerint Mátyás hamisította, mások szerint a szászok.¹⁵⁹⁷ A már említett Bogdan arra hajlott, hogy a levél hiteles, és a vajda elméjének elborulására utal. Mátyásnak ugyanis nem volt szüksége arra, hogy a pápa előtt igazolja, miért vette őrizetbe Draculát.¹⁵⁹⁸ Hitelesnek tartotta a levelet a nemzeti profetizmusban jeleskedő Vasile Pârvan régész is.¹⁵⁹⁹ Iorga szerint „az ilyen hazug ajánlatok akkor napirenden voltak”.¹⁶⁰⁰ A „bolond” Dracula levélhordozóját pedig az új vajda, Szép Rádu emberei kapták el, és uruk juttatta el a magyar királyhoz, akivel ki is egyezett a *status quo*, azaz a brassói kereskedelem zavartalanságának biztosításában.¹⁶⁰¹ Iorga később módosította szigorú véleményét, és a levelet hamisítványnak minősítette, de nem találgatta, hogy ki lehetett a tettes.¹⁶⁰² Ma a történészek többsége hamisítványnak tartja a levelet – egy-két komoly kivé-

1596 Feljegyzések 2001, 502.

1597 Draculianum 2017, 186–189.

1598 Bogdan 1896, 29.

1599 Pârvan 1990, 219.

1600 Iorga 1905, 342.

1601 Iorga 1904, 79, 100.

1602 Iorga 1937b, 141.

tellel.¹⁶⁰³ Kétségtelen, hogy Mátyásnak jól jött e levél, akár hamisítvány, akár eredeti. Különösen nem botránkozhatott meg, hiszen az ő főurai sem voltak sokkal különbek. Viszont tanult bátyja esetéből, főurat nem gyilkolt. Az apja sem tette, mert tudták, hogy milyen reakciókra számíthatnak.

1462-ben Mátyás csak egyet tehetett, Draculát ki kellett vonja a forgalomból. Még akkor is, ha esetleg azok a bizonyos levelek hamisítványok voltak, és ezt maga a király is tudta. Hiszen Havaselvére támadni nem lett volna értelme, csak abban az esetben, ha elsőprő erővel átkelnek a Dunán, és folytatják az utat Bizánc felé. De hol volt az az elsőprő erő? És ha lett volna is, az ilyen támadás azért is kockázatos, mert esetleg az oszmánok Buda felé törnek. Racionális lett volna az átkelés a Kárpátokon abban az esetben, ha Draculát lelkesen várta volna a népe. És netán még Moldva is csatlakozott volna egy ilyen offenzívához. Csakhogy ennek az ellenkezője igaz. Nem is beszélve arról, hogy Havaselvét az oszmán sereg felélte, az állatállományából amennyit lehetett, elhajtott. Ha Dracula Erdélyben marad, állandó konfliktus forrása lett volna, hiszen aligha mondott volna le a visszatérés lehetőségéről. Az 1450-es években Hunyadi János többször is írt a szász városoknak, hogy ne támogassák a trónkövetelő trónra törő szándékait, az ugyanis csak megzavarta volna az oszmánokkal kötött békét. 1462-ben a józan stratégiai számítás is azt kívánta, hogy Mátyás áttegye az oszmánellenes frontot Boszniába. Hiszen ebben az esetben jobban számíthatott Velence és Róma segítségére. Havaselve ügyében hallgatólagosan kiegyezett a szultánnal, és a román fejedelemség státusa továbbra is a kettős hűbéri függés maradt, de immár nem 10, hanem 12 ezer forint évi portai adóval.

Boszniát viszont elfoglalták az oszmánok, és a bosnyák király is elesett a harcokban. Ezt is többen Dracula mellett Mátyás számlájára írják. Segíthetett volna, de nem akart, mert büntetni akarta mindkettejüket vélt vagy valós hirtapolitikájuk miatt. Valójában Mátyás király felmérte az erőviszonyokat és a terepet. Míg Havaselvén a bojárok akartak békét az oszmánokkal, Boszniában a bogumilok szíve inkább az oszmánokhoz húzott, mint a keresztényekhez, tö-

1603 Weber: *Diplomatia Draculiana*. 152.

megesen tértek át az iszlámra. Mátyás király 1463-ban szövetséget kötött Velencével, és elfoglalta Jajca várát a környező kisebb erődítményekkel együtt.¹⁶⁰⁴ Így Bosznia egy részéből ki tudott alakítani egy olyan ütközőállamot, amely némi védelmet biztosított Horvátország számára. A Magyar Királyság erejéből az oszmánokkal szemben már csak a végvári harcokra futotta, és arra, hogy sarokba szorított állat módjára néhányszor odakapjon a támadónak.

Ami Dracula megítélését – a mentegetést és a vádaskodást – illeti, a historiográfiai zűrzavar egyik kútfeje Mátyás király udvari krónikásának, Antonio Bonfininek a műve. Már megrendelője halála után, 1491-ben írhatta az idevágó részt. Így az uralkodótól nem tudakolhatta meg, hogy mi történt. Maradtak a pletykák, és lett belőlük történelem: „Azt mondták, hogy a király a havaselvek ellen indul, hogy kiszabadítsa a törökök markából Draculát, akinek a saját rokonságából adott asszonyt törvényes házastársul. Miután odament, nem tudom, mi okból, ugyanis erről senkinek sincs fogalma, Erdélyben elfogta Draculát, és mindenki várakozása ellenére megerősített egy másik Draculát, [ti. Szép Rádut] akit a török állított a tartomány élére. Amazt fogolyként Budára vitte, és tíz év tömlöccel büntette.”¹⁶⁰⁵ Mindez ellentmond annak a fenti rekonstrukciónak, amely forrásokra és a kor racionalitásának figyelembevételére épült. Bonfini kortársai már nem tudták, pontosan mi is történt harminc évvel azelőtt, csak azt látták, hogy Mátyás 1476-ban Draculát „visszahelyezte a korábbi méltóságába”.¹⁶⁰⁶ Az a bizonyos tízéves tömlőc részben visegrádi házi őrizet lehetett.

Modrusi Miklós 1463-ban a királyi udvarban látta a „foglyot”, aki „nem volt magas, de testes és erős, arca vad és hátborzongató”.¹⁶⁰⁷ Mátyás király használta is. Amikor 1468 táján a szultán békét akart kötni, a király a követeknek először „a fogságában tartott Draculát” mutatta meg nekik, és „ezek ráismertek arra az emberre, akitől annyi iszonyú kínt szenvedtek el, aki oly sokszor tönkreverte őket, ferde szemmel méregették, és ez még inkább a fegyverszünet létrehozására készítette őket. A király pedig félelmük állandósítása érdekében megtagadta

1604 Pálosfalvi 2013, 87.

1605 Bonfini 1995, 732.

1606 Bonfini 1995, 732.

1607 Papacostea: Cu privire la geneza și răspîndirea poveștilor, 163.

a fegyvernyugvást” – Bonfini szerint.¹⁶⁰⁸ Ezzel szemben minden valószínűség szerint Mátyás király titokban megkötötte a fegyverszüneti egyezményt, mert a pillanatnyi érdek mindkét fél számára azt kívánta.¹⁶⁰⁹ Dracula közben tétlenségre ítélve – az orosz Dracula-elbeszélés szerint – „egereket fogdosott össze, madarakat vásárolt a piacon és agyonkínózta őket”. Emberöléstől sem riadt vissza. „Amikor a király kiszabadította rabságából és egy időre Budával szemben, Pesten adott neki szállást, akkor történt a következő eset. Még mielőtt a király fogadta volna, Dracula házának udvarán elrejtőzött egy bizonyos gonosztevő. Üldözői berontottak az udvarba, ahol megkeresték és elfogták azt az embert. Ekkor Dracula kijőve a házból, kivonta kardját, és levágta a gonosztevőt megragadva tartó őt fejét. Ezt látván a többi üldöző elfutott, Dracula meg szabadon engedte a gonosztevőt. A megfutamítottak elmentek a bíróhoz, és mindent elmondtak neki. A bíró a városlátókkal együtt panaszt tett Dracula ellen a királynál. Mátyás küldönce útján megkérdezte Draculát, hogy miért cselekedett ilyen gonoszul. Dracula így válaszolt: »Semmiféle rosszat nem tettem, az őt önmagát pusztította el. Bárki, aki így be mer törni egy uralkodó udvarába, hasonló sorsra jut. Ha te magad jöttél volna el hozzám, s megtaláltam volna udvaromban a gonosztevőt, akkor kiszolgáltattam volna őt neked, hogy ne irgalmazz meg neki.« Amikor a királynak átadták ezt az üzenetet, az csak nevetett, és csodálkozott Dracula véleményén.”¹⁶¹⁰

Ez az 1480-as években lejegyzett történet Mátyás és Dracula meghitt viszonyára utal. Az 1470-es években Mátyás néhai nagybátyja, Szilágyi Mihály húgát, Jusztinát adta feleségül a havaselvi trónkövetelőhöz. Pécssett a Mecsek alján szép házuk is volt, Drakwlyahaza, amelyet az özvegy aztán egyik familiárisának adott, akit később latorkodás bűne miatt halálra ítélték.¹⁶¹¹ Átok ült a házon, vagy egykori gazdája befolyása alatt adta bűnözésre a fejét? Nem tudjuk. A ház úrnőjéről sem tudunk sokat. Nem lehetett akárki, amolyan oroszlánszelídítő asszony. Előző férje ugyanis kora egyik leggátlástalanabb főura, Szent-

1608 Bonfini 1995, 762.

1609 Ileana Căzan: A török–magyar béketárgyalások és az 1468. évi fegyverszünet közép- és délkelet európai politikai összefüggései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992. 2. sz. 103.

1610 Drakula 1977, 177.

1611 Fedeles Tamás: Drakwlyahaza. <https://www.academia.edu/4031652> (2020-12-06)

miklósi Pongrác volt, aztán Dracula halála után még két erdélyi birtokos férjet használt el. Gyermek viszont egyik nászból sem született.¹⁶¹² Az idézett orosz regény szerzője Dracula első házasságából származó két fiával Budán találkozott, sőt még egy házasság előtti törvénytelen fiával is, aki aztán Gonosz Mihnea (Mihnea cel Rău) néven uralkodott 1508–1509-ben, és bojárellenzékének lemeszárlásában ugyancsak kitett magáért.¹⁶¹³ Egy bizonyos Drakulya László Mezőbándon birtokot szerzett, ahol a Wass család már ősbirtokos volt, így aztán a genealógiai fantázia egy soha nem létező Wass Annát összeházasított a havaselvi vajda vélt unokájával, aki a mai napig ott szerepel a román uralkodók családfáján.¹⁶¹⁴ Dracula törvényes fiai elsüllyedtek a történelem homályában, Mihneát viszont apja méltó folytatójának tartják, bár alakját nem övezte olyan horrorirodalom, mint apját. Szent Nifon kétségtelenül célzatos életrajza szerint csak akasztott, csonkított, a bojárok feleségeit, lányait pedig egymás szeme láttára teperte le.¹⁶¹⁵ Oláh Miklós egyébként „nagy eszű és serény kezű férfiúként” jellemezte Mihneát, ami azért némileg megkérdőjelezi a fentieket. Viszont az is igaz, hogy Oláh Miklós apja jó viszonyt ápolt a havaselvi vajdával.¹⁶¹⁶ Ugyanakkor a családi emlékek el is választották őket, mert Dracula maga csapta le fejével Oláh Miklós nagybátyjának a fejét.¹⁶¹⁷

Dracula rémtetteinek a mennyisége és a minősége lépte át a kortársak ingerküszöbét, és egyben kielégítette az emberi természetben meghúzódó gonosztságot – kinek-kinek a maga mértéke szerint. A kis vétséget is életellenes, de életszerű kegyetlenséggel torolta meg, a patológiában pedig ott rejtőzött valami racionális mozzanat, és netán szervi baj is, mint „a részleges impotencia”, amit karóba húzással, nők mellének levágásával, méhük felhasználásával kompenzált.¹⁶¹⁸ Az ürügy ilyenkor a női lustaság volt. De valami perverz kíváncsiság is lehetett:

1612 Kubinyi András: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. *Aetas*, 2007. 3. sz. 84

1613 Nagy 2014, 41–42.

1614 Levéltár 2006, 29.

1615 *Literatura* 1969, 80.

1616 Oláh 2000, 36.

1617 Oláh 1938, 21.

1618 Florescu–McNally 1992, 102. Tapintatosan mellőzi ezt az értékelést Peter Dan: Psycho-biographical considerations about Vlad the Impaler also known as Dracula. <https://www.academia.edu/10342218> (2021-01-07)

„Ágyasa azt állította magáról, hogy teherbe esett. Akkor megvizsgáltatta egy másik nővel, aki nem tudta megérteni, hogy terhes. Akkor Dracula megragadta az ágyasát, melléig felvágta a hasát, és azt mondta: látni akarta, hol volt ő, és hol volt az ő gyümölcse.”¹⁶¹⁹ A cigányok emberevéséről szóló hiedelmek visszhangja az, amikor három cigány vajdát megsüttetett, és népüket választás elé állította: vagy megeszik őket az utolsó falatig, vagy a török ellen mennek harcolni. És mi-kor ez utóbbit választották, marhabőrbe bújtatta őket, a török lovak pedig nem bírván a szagukat, elmenekültek, majd egy folyóba fulladtak lovasaikkal együtt. Aztán összegyűjtötte a koldusokat, megvendégelte őket, és rájuk gyűjtötte a házat, hogy mind bent égi- enek. Ennek is megvan a maga racionalitása, és pedig maga a vajda mondta ki: „országomban senki se legyen szegény, csak gazdag”.¹⁶²⁰ Lakomára hívta a bojárokat, és megkérdezte tőlük, hány vajdát tudnak felsorolni. Ezek nem tudtak pontos választ adni, ki ötvenről, ki harmincről tudott. Ezért ötszáz bojárt karóba húzatott, mintegy válaszként az anarchiára és az állandó árulásra, aminek apja és bátyja is áldozatul esett.

Kegyetlen fekete humor árad ezekből a történetekből, és a későbbiekben az olvasói igényeknek megfelelően újakat kürtöltek világgá. Például arról, hogyan lépett fel a vajda a katolikusok ellen, amin utóbb a protestánsok nyilván mosolyogtak, a katolikusokat pedig elkeserítette. Íme, egy századvégi német történet: „Két szerzetes jött az országába, akiket ő hívott magához. Ez megtörtént; akkor fogta az egyik szerzetest és megkérdezte, mi jót mondanak róla. A szerzetes nagyon megijedt, és így szólt: »Minden jót elmondanak, és azt is, hogy nagyon kegyes úr, amint én is mondom«. Ezt a szerzetest őrizetbe vétette. És előhozták a másik szerzetest, akinek ugyanazt a kérdést tette fel. A másik szerzetes azt gondolta: »Miután meg kell halnom, megmondom neki az igazat« és szólt: »Az úr a legnagyobb zsarnok, akit a világon találni lehet, és egyetlen embert sem láttam, aki jót mondott volna.« Akkor Dracula azt mondta: »Te igazat szóltál nekem, ezért téged élni hagylak«, és szabadon engedte. És elküldött az első szerzetesért, és azt parancsolta, ő is mondjon igazat. Az meg azt mondta, amit előbb. Akkor Dracula szólt: »Vigyétek és húzzátok karóba a hazugsága miatt.«”

1619 Cazacu 1988, 98.

1620 Drakula 1977, 176.

Az orosz regényben más igényeknek megfelelő szerzetestörténetet olvashatunk. Addig nagyjából megegyezik az előzővel, hogy Magyarországról két kolduló barát érkezett, akiket külön-külön szólított maga elé Dracula, és a karóba húzottakra mutatva megkérdezte: „Vajon jól tettem-e ezt; mit gondolsz róluk, akik ott vannak karóba húzva?” A szerzetes német kollégájától eltérően tegezve válaszol: „Nem, uram, rosszul jártál el, könyörtelenül büntetsz, a goszpodárnak könyörületesnek kell lennie, és ezek itt a karóban mártírok”. A másik szerzetes válasza: „Téged, uram, az Isten állított, hogy megbüntesd a gonosztevőket, és megjutalmazd azokat, akik jót cselekszenek. Ezek rosszat tettek, és amit kaptak, megérdemlik.” Erre Dracula az első szerzetest tudatlannak nevezte, és karóba húzatta mondván: legyen mártír. A másodikat pedig mint bölcsen szólót megjutalmazta ötven arannyal, és kocsin küldte haza nagy tisztességgel, így aztán míg a német olvasó némi erkölcsi elégtételt érezhetett amiatt, hogy érdemes igazat mondani, az orosz a dolog óvatosságra inthette.¹⁶²¹ Az orosz tanmese az uralkodói hatalom mindenhatóságát és kétségbevonhatatlanságát példázta.¹⁶²² Ennek hatalomideológiai fedezete van egészen a 20. századig. (Miután Eisenstein elkészítette a filmjét *Rettegett Ivánról*, ő Sztálintól rettegett, mit szól majd hozzá. Draculához méltó észrevételt kapott a diktátortól: a cár nem elég kegyetlen, lehet még egy-két jó jelenettel bővíteni a filmet.)

Nem egy Dracula-történet utólagos kitaláció lehetett, pontosabban világirodalmi motívumokat is használó folklórtörténetek ezek. A legkülönbözőbb párhuzamok mutathatók ki, Szent Péter legendájában is szerepel olyan asszony, akinek felvágták a hasát. Különösen Beheim jeleskedett a bibliai motívumok egyes mozzanatainak átfordításában. Például az ő költeményében Dracula a szerzeteseknek azt fejtegette, hogy Jézus Krisztus nem válthatta meg az emberiséget Judás és Pilátus nélkül. Dracula csecsemőket gyilkol, mint Heródes, mert tart a bosszújuktól. A gnosztikus képzetekbe illik az, hogy a földi teremtet világot nyugodtan lehet pusztítani, mert az egy rossz isten műve. A jó Isten a szellemet, a lelket teremtette, így aztán ártatlan emberek legyilkolása a lelki üdvösségüket szolgálja. Az igaz-

¹⁶²¹ Drakula 1977, 178.

¹⁶²² Nagy Levente: A király, a zsarnok és a propaganda. Mátyás király és a 15. századi Drakula-történetek. Monográfia. Kézirat.

mondó szerzetest pedig fejfelé lefelé húzatta karóba, mint ahogy Szent Pétert is fejfelé lefelé feszítették keresztre.¹⁶²³ Nem véletlen, hogy egy-egy nyugati oltárképen a keresztre feszített Jézus mellett Dracula arcát lehet felismerni.

Kérdés, hogy a régi motívumok születtek a rémtettek, vagy a rémtettekre épültek rá a motívumok. Íme, a folklorisztika régi dilemmája: motívumvándorlásnak vagyunk tanúi, vagy pedig poligenezisnek, annak, hogy hasonló helyzetekben az emberi képzelet hasonló motívumokat állít elő? Alighanem előbb a tettek, aztán a szavak, a szavakat pedig az irodalmi közeg igényeinek megfelelően válogatják meg. A Dracula-történetek nagyrészt feltehetően Brassóból indultak útnak, mert ez a város megszenvedte a vajda hatalmi harcait, és nyugalmat akart. Ez lehetett a város bosszúja. Örökre beírta a vajda nevét a világ-történetbe azzal, hogy elindította a lavinát. A legméltányosabb Bonfini volt, aki megszürtte a rémtörténeteket, és érzékeltette a kegyetlenkedés hasznát. Olyan Draculát állított elénk, akiről azt hallotta, hogy „hallatlanul kegyetlen és igazságos volt. Mondják, hogy a törökök követei üdvözlés közben nemzeti szokásuk szerint vonakodtak frígiai sapkájukat levenni, mire három szöggel rögzítette azt a fejükhöz, hogy a szokást megerősítse, és többé le se vehessék; számtalan törököt húzott nyársra, és a barátaival ezek között lakomázott jó étvággyal”. A kegyetlenkedés kellett a közbiztonsághoz, hiszen így „ezen a barbár vidéken még az erdő közepén is bárki biztonságban lehetett a holmijával együtt”.¹⁶²⁴

A „barbárság”, mármint a külső körülmények és az államrezon vagy az uralkodó torz lelki alkata lehetett a kegyetlenség forrása? A körülmények alakítják az embert, vagy fordítva? Ekörül folyik a végtelen vita. És mindegyik érvelés bűvös körben mozog. Példa erre P. P. Panaitescu ítélete, amelyet 1943-ban vetett papírra, mivel maga is ideológusa volt annak a fasiszta mozgalomnak, amely irgalmatlan terrorral akart véget vetni annak, amit akkor korrupciónak neveztek. Aztán e mozgalmat II. Károly király tizedelte meg, majd a maradékával Antonescu diktátor próbált leszámolni. Panaitescu szerint „Karós Vlád szörnyű jelenség, még ama kemény időkben sem normális, és nemcsak áldozatainak szokatlanul nagy száma, hanem a bűntettek rafináltsága miatt is”. Örömet lelte

1623 Nagy Levente: *A zsarnok. Szépirodalmi Figyelő*, 7.

1624 Bonfini 1995, 732.

mások szenvedéseiben, mint Rettegett Iván. A harminc történet közül csak egy igazolja a történészek ama véleményét, miszerint az igazságtevés vezette volna rémtetteiben. Mégis uralma alatt az „ország gazdag volt, csendes és jó rendben élt”. Az anarchiában tobzódó bojárssággal szemben indokolt volt az erőszak. Ez készítette „kettős játékra”, arra, hogy Mátyás háta mögött írjon a szultánnak, ami miatt árulónak tekintették. De ő, aki egész sor templomot is épített, nem iktatható ki a keresztes harcosok sorából. „A régi viharos idők alakja volt: kegyetlen, ájtatos, vitéz.”¹⁶²⁵ Panaitescu érvelése jól példázza azt, hogy a történész is saját korának gyermeke: a kor politikai fordulataihoz igazodó vagy azokból fakadó indulatainktól nem tudunk elszakadni. Amikor valaki Draculában hőst vagy áldozatot keres, a lélekbúvár ma is könnyen felfejtheti azokat az ideológiai szenvedélyeket, amelyek az éppen érvényes korszellemhez vagy uralkodó diskurzushoz igazodnak, vagy netán annak ellenében keresik a maguk formáját. A Dracula-történetekről és a szultánhoz intézett levélről szóló összeesküvés-elméletek jól példázzák ezt, és még fogják is.

Mondhatnánk, hogy vegyük elő azt a bizonyos józan paraszti eszünket, amiről Descartes oly szépen megmondta, hogy „amit józan észnek [*bon sens*] vagy észnek [*raison*] nevezünk, természettől fogva egyenlő minden emberben; így véleményeink különbözősége nem onnan ered, hogy egyesek okosabbak másoknál, hanem csak abból fakad, hogy gondolatainkat különböző utakon vezetjük.”¹⁶²⁶ Vagy mások teszik ezt velünk...

El lehet játszani a gondolattal, hogy a moldvai Nagy Istvánt is Draculává lehetett volna alakítani, és olyan mondanévként szólni az alakja köré, mint havaselvi unokatestvére köré.¹⁶²⁷ Ma alighanem az eddigi Dracula-ítéleteken túllépő ítélet a legbölcsebb, eszerint „Vládra magára hárul a politikai »bűn« a róla szóló történetekért”. Hiszen Mátyás és Nagy István hasonlóképpen kegyetlenek voltak. „Csakhogy nem veszítették el a trónjukat.” Ez éppen olyan jól hangzik, mint az, hogy elsősorban Frigyes császárnak állt érdekében a Dracula-nyomtatványok

¹⁶²⁵ P. P. Panaitescu: Vlad Tepeș. O problemă psihologică. *Convorbiri literare*, 1943. 331–348.

¹⁶²⁶ http://classiques.uqac.ca/classiques/Descartes/discours_methode/discours_methode.html (2020-12-08)

¹⁶²⁷ Mazilu 2001, 152–158.

terjesztése, kelet felé pedig Moldván keresztül terjedtek.¹⁶²⁸ „A történetek – hangzik egy újabb vélemény – a magyar udvarból származtak, míg a befekettítés a császár híveinek a műve.”¹⁶²⁹ Brassóban csak a vajda kegyetlenségéről regéltek, viszont a bécsi írástudók már a sok ismert vándormotívummal is elhalmozták a vajdát. Ezt kívánta a politikai érdek, és így lehetett igazán sikert aratni a borzongásra vágyó olvasók körében.¹⁶³⁰ Mégis él még a jelzett dilemma a szavak és a tettek viszonyáról.

Minden kornak és írástudónak megvan a maga Draculája, és ennek firtatása szinte érdekesebb, mint maga a történeti Dracula. Csakhogy a valóságban a mérték és az arányok lényegesek. A jó és a rossz mértéke és aránya. Ezt persze nem lehet egzakt módon mérni. Jakob Burckhardt az olasz reneszánsz klasszikusnak tekintett 1860-as monográfiájában azt fejtegette, hogy az öncélú hatalmaskodást és gonoszságot felváltotta akkor valami visszafogottság; a reneszánsz emberei igyekeztek csak annyi gáztettet elkövetni, amennyi céljaiknak megfelelt.¹⁶³¹ Aztán elének állítja Rimini urait, a Malatestákat, akiket Piusz pápa egyszerűen csak emberi szörnyetegeknek tartott.¹⁶³² E család egyik tagja, Sigismondo Malatesta pedig egy személyben jól példázza az ellentétek egységét: rendkívül művelt volt, amolyan *uomo universale*, aki filológusokkal vette magát körül, közben pedig a saját lányait és vejeit is megerőszakolta, nem szólva az egyéb eléje kerülő, két lábon járó emberi lényekről.¹⁶³³ Mégis megúsza azt, hogy úgy vonuljon be az emlékezetbe, mint Dracula. Alighanem azért, mert Malatesta a reneszánsz luxussal belesimult a kor elitjeinek világába. Már Janus Pannonius relativizálta azt, ahogy kortársai ezt az itáliai „zsarnokot” a régi császárokhoz hasonlították: „Így fújnak fel a költők hangyácskát elefánttá.” Vajon ez történt Draculával is? Belejátszhat ebbe a humanista hagyomány is. Már ők

1628 Simon 2017, 52.

1629 Daniel Ursprung: Propaganda și popularizarea: povestirile despre Vlad Tepeș în contextul anului 1488. https://www.daniel-ursprung.ch/pdf/propaganda_and_popularization_vlad_tepes_1488.pdf (2020-12-08)

1630 Nagy Levente: A király, a zsarnok és a propaganda. Mátyás király és a 15. századi Dracula-történetek. Monográfia. Kézirat.

1631 Burckhardt 1930, 9.

1632 Feljegyzések 2001, II:438.

1633 Feljegyzések 2001, I: 90.

is igyekeztek keletre, barbár vidékekre kihelyezni azt, amit szörnyűnek tartottak. Ennek azért volt némi alapja. Oláh Miklós apja is azért menekült Erdélybe, hogy testvérétől eltérően ne legyen Dracula hatalmi harcainak áldozata. És jól tette, mert szülőföldjén az ő fia, Oláh Miklós nem lehetett volna esztergomi érsekként kora ismert humanistája.

Keleten nem lehetett „nyugati” módszerekkel uralkodni. 1462-ben a szultán némi csodálattal és elismeréssel vette szemügyre a karóba húzottak erdejét, Mátyás a mértéket és az emberkínzás módját kifogásolta, és már 40 ezer olyan áldozatról tudott, akik karón végeztek.¹⁶³⁴ Ezt a számot a sok szóbeszéd még megsokszorozta. Veronai Gábor egri püspök 1476-ban tudatta a pápával, hogy mit hallott „a kegyetlenkedéseiről az egész világon oly nagyon ismert” Draguléról: „korábbi uralma alatt százezer embert karóba húzással és másokat szörnyű kínzásokkal megölt”, hogy aztán fogságában egerekkel tegye azt, amit korábban az emberekkel.¹⁶³⁵ De ilyen méretekben?

Az érthető, hogy a kortársak az áldozatok és a hadseregek létszámát túlbecsülték. A nagyítás alighanem a lelki megrázkódtatás és aztán a szenzáció erejét is kifejezi. De amikor ezekkel a számokkal történészek is dobálóznak, akkor már a historiográfiai aritmetikai naivitás szindrómájával állunk szemben. Például akad, aki hitelt ad ennek a százezres számnak, és úgy véli, hogy Dracula országa lakosságának egyötödét kiirtotta, és – a német Dracula-történetek alapján – valószínűnek tartja, hogy a Nagyszeben melletti omlási uradalomban valószínűleg harmincezer embert legyilkolt.¹⁶³⁶ Ez sok, az omlási uradalomnál többszörösen nagyobb kiterjedésű Fogarasvidéknek is csak tízezer lakosa lehetett.¹⁶³⁷ Dracula pedig azért rontott rá Omlásra, mert az egyik trónkövetelőt akarta levadászni, és talán azért is, mert egyben szeretne volna visszaszerezni a havaselvi vajdák régi hűbérbirtokát. A megbízhatóbb és valószínűbb számszerőségek alapján is nem egy esetben csak hozzávetőlegesen becsülhető meg az áldozatok valós száma.

1634 Papacostea: Cu privire la geneza și răspîndirea poveștilor, 163.

1635 Oklevéltár 1907, 267.

1636 Florescu–McNally 1992, 37, 94.

1637 Lukács 1999, 96–97.

A magát Dán vajdának nevező trónkövetelő 1459-ben arról írt, hogy Dracula 41 kereskedőt karóba húzatott, miután vagyonukat elkobozta, és emellett 300 brassói és barcasági tanoncot végeztetett ki.¹⁶³⁸ Ebendorfer krónikájában 600 kereskedő (akár a német kéziratokban és kiadványokban¹⁶³⁹) és négyezer tanonc esett áldozatul a kegyetlen uralkodói szeszélynek.¹⁶⁴⁰ Ha a korábbi számokat figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy a szorzószámok kettőtől ötig terjednek. A hadseregek létszámának becslésében is hasonlóképpen változnak a nagyságrendek. Két görög történetíró és végül egy török szerint: 150 ezer, 250 ezer, 300 ezer embert tett ki az oszmán had létszáma.¹⁶⁴¹ Mátyás király is 150 ezerre tette a támadó oszmán sereg és 24 ezerre Dracula harcosainak létszámát.¹⁶⁴² Ilyenkor ha valószerű adatokat szeretnénk látni, a lakosságlétszámokra tekintő becslés a célravezető. Az oszmán fennhatóság alatt álló tízmilliós népességéből az adott esetben a földrajzi és élelmezési viszonyokat figyelembe véve mintegy 35 ezerre becsülhető az oszmán sereg. Havaselve 300–500 ezres lakosságából pedig 7–8 ezret lehetett csatasorba állítani.¹⁶⁴³ Ennek láttán jogos az ítélet: Dracula „tiszteletre méltó módon harcolt, és semmi több”.¹⁶⁴⁴

De többet sem lehet számonkérni az adott körülmények között. Jellemző, hogy az 1500-es évek elején az egyik raguzai utazó beszámolójában csak Dracula balkáni hadjáratára emlékezett, és arra, hogy olyan súlyos csapásokat mért visszavonulása során is a szultánra, hogy az vesztesként távozott az országból. Kétségtelen, hogy a raguzai utazó – mivel írását ki is adta – ezekkel a példákkal akart mozgósítani.¹⁶⁴⁵ A havaselvi történeti emlékezetből kiesett a vajda oszmánellenes harca. A 17. századi nagy történeti krónika ugyanis csak a

1638 Bogdan 1905, 101–102.

1639 Bogdan 1896, 94.

1640 Cazacu 1988, 86.

1641 Draculianum 2018, 287.

1642 Papacostea: Cu privire la geneza și răspîndirea poveștilor, 163.

1643 Adrian Gheorghe: Understanding the Ottoman Campaign in Wallachia in the Summer of 1462. Numbers, Limits, Manoeuvres and Meanings. *Vlad der Pfähler – Dracula Tyrann oder Volkstribun?* 161–168.

1644 Gheorghe: Understanding the Ottoman Campaign, 188.

1645 Călători 1968, 176–177.

snagovi kolostor alapítását említi, és azt, hogyan bosszulta meg fivérének halálát Târgoviște lakosságán. A húsvéti ünnep alkalmával összefogott mindenkit, akit tudott, és velük építtette fel a magas sziklaszirten álló Poienari várát. Anál bővebben ecseteli azt, hogy Dracula fia, Gonosz Mihnea milyen szadista módon kínoztta halálra a bojárokat. Ennek fényében és mindannak, ami utána következett, feledésbe merültek az apa kegyetlenkedései.¹⁶⁴⁶

Ha a zsarnokok pályáját vizsgáljuk, mindig előjönnek az úgynevezett magyarázó tényezők, az olyan lelki sérülések, mint például a nehéz gyermekkor vagy netán egy-egy atyai pofon. De az ilyesmitől még senki sem lett Dracula. Igaz, ehhez uralkodónak kellett lenni. De milyen helyzetben? Közhelyként hangzik, ha azt mondjuk, hogy patológikus körülmények között nőtt fel és uralkodott Dracula, és közben patológikus figura lett. Ugyancsak közhelyként, de finomabban hangzik, ha azt mondjuk, hogy ellentmondásos helyzetben ő maga is az ellentmondásos helyzet hordozója volt. Márpedig tény, hogy Havaselve kulturálisan a keresztény világ határvidéke volt, gazdaságilag pedig egyre inkább a balkáni oszmán és a közép-európai gazdasági világhoz kötődött.

Sorsdöntő fejleménynek bizonyult az, ahogy Havaselve fokozatosan be tagolódott az oszmán gazdasági világba. Már II. Vladiszláv kilépett a Magyar Királysággal addig fennálló „pénzügyi unióból”, és a havaselvi pénzt a török pénz árfolyamához igazította.¹⁶⁴⁷ Tehette ezt presztízsből, hogy kifejezésre juttassa országa függetlenségét, de azért is, hogy megkönnyítse déli kereskedelmi forgalmát. Vlád pedig székhelyét Bukarestbe tette, itt magának palotát építtetett, amelyet Mátyás királyhoz írott levelében Újvárnak (Uywar) nevezett,¹⁶⁴⁸ viszont a giurgiui oszmán csapatok két nap alatt elérhették. Alighanem a gazdasági szempont legyőzte a politikait, mert Bukarest az Isztambul-központú oszmán világgal folytatott kereskedelem központja lett, mondhatnánk annak terméke. A két korábbi vajdai székhely, Câmpulung és Târgoviște a keleti-nyugati távolsági kereskedelem útvonalában feküdt. Ennek az átmenő forgalomnak az útjai egyre inkább az erdélyi és havaselvi regionális munka-

1646 Cronicari 1961, 85.

1647 Cazacu 2008, 117, 150. Draculianum 2017, 230–240.

1648 Draculianum 2017, 103.

megosztásnak álltak a szolgálatába. Havaselve keletre és nyugatra irányuló exportja nyerstermékekből (élőállat, gyapjú, bőr, faggyú, viasz) állt. Keletről fűszereket és luxustermékeket továbbított, nyugatról jó minőségű posztófajtákat, Erdélyből pedig kézművesipari termékeket importált. Egyiket sem nélkülözhetette.

Az oszmán világba való betago­lódásnak ára volt, az évi portai adó. Az Erdéllyel való kereskedelem pedig – elsősorban Brassó árumegállító joga miatt – azt is jelentette, hogy a kereskedői haszon a Magyar Királyságba ment. Két tűz között lehetett melegedni és megégni. Be lehetett érni azzal, ami a kereskedelmi haszonból jutott a havaselvi fejedelmi kincstárnak, és élni lehetett az oszmán véde­tség árnyékában, okos hintapolitikával túlélni. Vlád a kettős függés ellen inkább fellázadt. A Magyar Királyság ellen az oszmán hatalommal tartott, majd fordítva. Szövetkezett Mátyás királlyal, akinek érdekeit többször is megsértette, erdélyi portyáival és az erdélyi kereskedők szorongatásával Mátyás adózóinak okozott kárt, a pénzveréssel pedig ugyan­csak a királyság érdekeit sértette. A belső békét nem tudta külső háborúval biztosítani. Hiszen otthon a politikai-társadalmi tét az volt, hogy ki ellenőrzi a falvak világát, a vajda vagy pedig a bojárok. Más szóval az, hogy melyik fél szerzi meg a többletterméket, a vajdai hatalom vagy a bojárság. Amikor a bojárok az oszmánok és azok kegyence mellé álltak, lépésük akár lázadásnak is tekinthető.¹⁶⁴⁹

Dracula autokráciáját „türk-mongol típusú” autokráciaként is lehet jellemezni.¹⁶⁵⁰ Valójában a közösségi-termelési politikai gazdaság világát képviselte, miközben az oszmán gazdasági világ vonzásában a vajdára inkább az adóbe­hajtó főtiszt feladata várt, akinek hatalmát a falvak világát maguk alá rendelő bojárok egyre inkább korlátozták. Amikor a maga kemény módszereivel meg akarta torolni a pártoskodó bojárokon a gyakori uralkodóváltozást, valójában csak gyorsította ezt a kedvezőtlen folyamatot. Így aztán kora aszimmetrikus konfliktusainak áldozata lett, alattvalói pedig az ő áldozatai – ameddig meg

1649 Chiot 1976, 38.

1650 David M. Goldfrank: Islamic Political Thought in the Earliest German and Slavic Dracula Tales. *Vlad der Pfähler – Dracula Tyrann oder Volkstribun?* 213.

nem szabadultak tőle, hogy aztán alakját pletykáikba foglalják. Bár elsősorban a nemzetközi mendemondák öröknek tűnő, érdekes hőse lett.

Talán az lenne a legérdekesebb, ha tudnánk, ő mit szolt volna a róla költött történetekhez. De akkor mi lenne a draculógia unaloműző – bár olykor unalmas – tudományával, amely nagyrészt annak találgatására épül, amit nem tudunk és talán nem is tudhatunk. Halála is rejtélyes némileg. Végül Dracula vajda a magyar király hűbéreseként és egyben a királyság egyik első zászlósúráként 1476-ban Báthori István erdélyi vajdával elfoglalta Bukarestet, és trónra ült.¹⁶⁵¹ De aztán egyik csatában életét vesztette. És csak találgathatjuk, hogy az ellenség vagy „barát” végzett vele. Valójában a végzet – ha egyetlen szóban akarjuk elmondani. Kora világában nem ért el semmit, viszont alakja szimbolikussá vált: a román függetlenséget célzó kemény akaratot jelképezi, és nemcsak azt. Ha felgyűlik az indulat a korrupt uralkodó kasztok ellen, az alakját idézik meg és a karót. Mindezt jól kifejezi az előjáróban említett színdarab. Moldva fejlődésében viszont unokatestvére, Nagy István nyitott új korszakot.

Nagy Istvántól Szent Nagy Istvánig

Nagy István (Ștefan cel Mare, 1457–1504) nagyságához nem fér kétség. 18 vagy 19 éves korában idegenből visszatérő trónkövetelőként kezdte pályafutását. „Havaselyi és az országban összegyűjtött sereggel, miként az új uralomra kész moldvaiak természete, jött az országba” – mint egyik moldvai krónikás írta.¹⁶⁵² És miután győzött, a Dereptate (Igazság) mezőre összegyűjtötte az ország bojárait, akik kikiáltották uralkodónak, és Teoctist érsek rögtön fel is kente. Ezt a krónikás hagyományt a történetírás is átvette egy ideig, hiszen jól hangzott, már a helynév – „Igazság” – miatt is. Márpedig ez a név későbbi, a falutulajdonos bojári család neve. És ott legfeljebb a kis templomban rögtönöztek hálaadó

¹⁶⁵¹ Documente 1891, 243.

¹⁶⁵² Costin 1990, 135.

szertartást. A bojárok később gyűltek össze, amikor – feltehetően – Suceaván felkenték az új uralkodót, és nem a bojárok választották meg Istvánt, hanem az választotta meg tisztségviselőit.¹⁶⁵³

Hatalmának megerősítése érdekében bevette a fejedelmi tanácsba az érseket, és így nyugati vagy akár éppen magyar példát követett.¹⁶⁵⁴ És aztán a moldvaiakat hosszú ideig leszoktatta a vajdaváltoztatásról, annál is inkább, mert 1471-ben a régi garnitúra helyett fiatalokat vett maga mellé a tisztségekbe.¹⁶⁵⁵ Nagy István az egyetlen román uralkodó, aki majdnem fél évszázadon keresztül élhetett a hatalommal. Vetekedhet Hohenzollern Károlylyal, aki fejedelemből lett király, és összehasonlíthatatlanul könnyebb dolga volt, mint a moldvai vajdának, akit 1992-ben a Román Ortodox Egyház szentjévé avatott. Identitáserősítő aktus, és ezen túlmenően kettős válasz: a múltnak és a jelennek. Régi vád és önvád az, hogy nincs egyetemes román szent. A kommunizmus alatt négy szentté avatásra került sor, azokra is csak 1950–1956 között. 1992-ben viszont tizenkilencel gazdagodott a román szentek száma, és a szentté avatások azóta is folytatódnak.¹⁶⁵⁶ Oroszországban 1990 után 2500 mártírt avattak szentté, és időnként akad olyan orosz pap, aki a románok szemére veti, hogy nincsenek mártír szentjeik.¹⁶⁵⁷

Nagy István a hitvalló harcos szentek sorába tartozik. Már évszázadokkal korábban szentnek tartották, csak éppen mást értettek a szent minősítésen, mint ma. Az 1570-es évek lengyel történetírója, Maciej Strykowski a havaselvi uralkodó bukaresti palotájában szemlélhette Nagy István fára festett képét, és azt is megjegyezte, hogy „számtalan hőstette miatt szentnek tartják”.¹⁶⁵⁸ Míg a képen a

1653 Constantin Rezachievi: A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457? *Acta Moldaviae Septentrionalis*, 2006–2007. 17–30.; Gorovei–Székely 2005, 16.

1654 Brătianu 1977, 183.

1655 Valentina Eșanu: Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare 1457–1504. http://www.cnaa.md/files/theses/2015/23271/valentina_esanu_abstract.pdf (2021-03-17)

1656 http://www.sfintiromani.ro/ro/pagina/185/iunie_duminica_sf_romani_praznuirea.html (2020-11-03)

1657 <http://www.ziaristionline.ro/2015/06/05/biserica-ortodoxa-rusa-a-canonizat-pestea-2500-de-sfinti-neomartiri-dupa-1990-biserica-ortodoxa-romana-unul-singur-o-analiza-de-vlad-cubreacov/> (2020-11-03)

1658 Călători 1971a, 454.

moldvai vajda magas emberként királyi koronával a fején ült a trónon, Grigore Ureche moldvai krónikás az 1640-es évekből visszatekintve kis növésű férfinak írta le, de szentségéről bővebben írt: „Halála napjától napjainkig szent István vajdának nevezik, nem lelke miatt, mely Isten kezében van, mert bizony bűnös ember volt, hanem vitézi tettei miatt, melyekhez sem előtte, sem utána uralkodó nem ért fel.”¹⁶⁵⁹ Nem véletlen, hogy Vrancea, e szabadparaszti határtartomány népe magát Istvántól származtatta, ezzel legitimálta autonómiáját, adómentességet és szabadságait. Amikor pedig az 1920-as években az egyik szociológiai kutatócsoport orvos tagja vérvizsgálatra akart rávenni néhány embert, azok kinevetették, mondván, hogy „Szent István vére miként lehetne rossz?” – azaz fertőzött.¹⁶⁶⁰ A szent tehát a jó, az ép, az egészség, a hatalom jele és valósága azon nép szemében, amely fölött megállt az idő. Nagy István – mondta egy derék falusi mesélő a kíváncsi folkloristának az 1900-as években – szent azért, mert aki olyan erős, mint ő volt, azt Isten szereti, és Isten csak egy szentet szerethet ilyen nagyon.¹⁶⁶¹

A moldvai krónikások nevezték Jó Istvánnak is,¹⁶⁶² de jellemzésekor mindekelőtt azt emelték ki, hogy „szíve mindig vérontásra ösztönözte”,¹⁶⁶³ még hozzá kész volt „ártatlan vért ontani, gyakran a mulatság közepette, ítélet nélkül”.¹⁶⁶⁴ Nem ő volt az egyetlen, hiszen kegyetlen időkben az emberek is kegyetlenek. A lengyel krónikás viszont mintauralkodóként örököltette meg Nagy István alakját, persze úgy állítva be, mintha a lengyel király nevezte volna ki Istvánt vajdának, aki alattvalói fölött „olyan szigorúan és igazságosan uralkodott, hogy egyetlen gáztett sem maradt megbosszulatlanul, és parancsainak mindenki engedelmeskedett. És nemcsak katonákat és nemeseket állított fegyverbe, hanem minden közrendű földit; [*agrestes omnes*] mindenkit a haza védelmére kötelezett. Ha egy közrendű íj, nyíl és kard nélkül jelent meg, vagy a lovas nem vett részt a hadjáratban, irgalmatlanul fejesztésre ítélte”.¹⁶⁶⁵

1659 Ureche 1958, 119–120.

1660 Stahl 1981, 68.

1661 Bogdan 1904, 17.

1662 Ureche 1958, 120. Costin 1990, 135.

1663 Ureche 1958, 91.

1664 Costin 1990, 176.

1665 Historia 1878, 495.

A szentté avatás a nemzeti nagyság és a nemzeti megmaradás igényének szakralizálása. A moldvai vajda két ország nemzeti hőse, Románia és Moldova küzd érte. Egy 2006-os bukaresti tévéshow-ban a többség őt tartotta a legnagyobb románnak.¹⁶⁶⁶ A Moldovai Köztársaság viszont függetlenségének szimbólumát látja benne, és Lenin szobrainak helyét elfoglalták Nagy István szobrai.¹⁶⁶⁷ A nagyság egyesít és megoszt.¹⁶⁶⁸ Ugyanakkor a nagyság provokál. Hódolnak neki, és viszolyognak tőle. A hőst felépítik és leépítik, megkonstruálják és dekonstruálják. Nagy Istvánt sem kímélték. 2004 decemberében közfelhördülést kiváltó kiállítást szerveztek blaszfémiaszámba menő poénokkal. Az egyik művész például ötven példányban bocsátotta áruba a vajda „szent baljának szent kisujját”. És természetesen kifigurázták „közmondásos szexuális étvágyát” is.¹⁶⁶⁹ A kiállítást azzal a céllal szervezték, nehogy a szociáldemokrata párt kisajátítsa Nagy István dicsőségét.¹⁶⁷⁰ A román tankönyvek történetének egyik szakértője szerint a bukaresti történeti kar előcsarnoka lett volna a kiállítás méltó színhelye, mert a demitizálás megtisztítja a történeti emlékezetet.¹⁶⁷¹ Egy kis botrány pedig mindig érdekesebbé teszi a nagy hőst és még az olyan történetírást is, amely az elemzés helyett a jelzőhalmozásban jeleskedik.

Nagy Istvánt annál is inkább nagygyá lehetett tenni, mert minden téren kiemelkedő teljesítményt mutatott fel. Negyven háborút vívott, negyven templomot építtetett, negyven elismert szeretőt tartott azokon kívül, akiket nem ismerünk, és emellett ő volt kora „legnagyobb keresztény uralkodója” – fejtegette Mihail Maiorescu, az 1930–1940-es évek egyik közgazdász politikusa annak érzékeltetésére, hogy a nagy emberek nagyságát nem lehet nőügyeik felemlegetésével megkérdő-

1666 Artimon 2015, 100. <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/12612/artimonteodora.pdf> (2020-11-03)

1667 Virgil Păslariuc: Ștefan cel Mare în bătălia politică din Republica Moldova. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/stefan-cel-mare-in-batalia-politica-din-republica-moldova> (2020-11-03)

1668 Eagles 2014.

1669 Natalia Todeasa: Interviu cu Dan POPESCU – curatorul expozitiei. <https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1244848-expozitia-about-steve-the-great.htm> (2020-05-24)

1670 Ovidiu Șimonca: Se poate demitiza istoria? <https://www.observatorcultural.ro/articol/se-poate-demitiza-istoria-2/> (2020-05-24)

1671 Mirela-Luminița Murgescu: Alice în Țara Minunilor lui Ștefan. <https://www.observatorcultural.ro/articol/alice-in-tara-minunilor-lui-stefan-2/> (2020-05-24)

jelezni.¹⁶⁷² A fejedelem viszont 1502-ben velencei orvosának arról beszélt, hogy 36 csatát vívott, és 34 esetben győzött.¹⁶⁷³ A moldvai krónikás 44 kolostor alapítását és fenntartását írta a javára.¹⁶⁷⁴ Ami pedig a szeretők számát illeti, alighanem a krónikás félreértésén alapul, mert a *țitoriu* ('fenntartó') szót nem kolostorok fenntartójaként, hanem ágyasok tartójaként értelmezték, mivel a *țitoriu* hasonlít a *țitorie* ('vadházasság') és a *țitoare* ('ágyas nő') szavakra. Egyik törvénytelen fia Moszkvában telepedett meg, és ő a nagy zeneszerző, Rachmaninov őse.¹⁶⁷⁵

Viszont az ágyasok miatt se keseregjünk. A vajdák éppen félrelépéseikkel biztosították az utódlást, aminek során az erősebb vajdafi győzött. Igaz, a román történetírásban visszatérő panasz, hogy az örökösödési rend szabályozatlansága és emellett a törvénytelen vajdafiak trónképesége minden rossznak, az újra és újra pusztító anarchiának a forrása, hiszen a szomszédos országokban az uralkodó testvérei ott fenekedtek a trón birtokosának életére, és természetesen mindig akadt egy-egy bojár csoport, amelyik szintén hatalomra tört. Végül is ez a versengés valamiféle természetes kiválasztódásként is felfogható. Annál is inkább, mert ha az uralkodói fattyakat a trónöröklésből kirekesztő nyugati rend érvényesül, sem Nagy Istvánt, sem az apját nem kenhették volna fel uralkodónak, sőt még a fiát (IV. Péter, avagy Petru Rareș) sem. És a 17. században a két román vajdaságban nem énekelhették volna a lantosok, hogy „István vajda megverte a tatárokat, megverte a magyarokat, az oroszokat és a lengyeleket”.¹⁶⁷⁶ Az énekmondók persze tudták, hogy Havaselvén nem illik arról énekelni, hogy hősük a havaselveikkel hányszor harcolt életre-halálra (míg egyébként az oroszokkal békében élt).

Nagy István, ha hadat indított, általában a kisebbik rossz alapján döntött. Mindig vigyázott arra, hogy egyszerre csak egy frontot nyisson meg, miközben hol korábbi vagy leendő külhoni ellenségeivel szövetekezett. Sőt versenyeztette őket, méltán nevezték a fiatalok ravasz rókának.¹⁶⁷⁷ 1497-ben állítólag meg is mondta

1672 Manolescu 1993, 107.

1673 Călători 1968, 149.

1674 Ureche 1958, 121.

1675 <https://www.bzi.ro/serghei-rahmaninov-si-originea-genealogica-stefan-cel-mare-772145> (2021-03-18)

1676 Călători 1971a, 454.

1677 Documente 1892, 171.

a lengyel király követének: „Két kutya közé dobok egy csontot, hadd harapdálják egymást. Én majd meglátom, melyikük győz, neki kell az én hűbéruramnak lennie”.¹⁶⁷⁸ A helyzet pikantériája abban rejlett, hogy akkor az egyik kutya éppen maga a lengyel király volt, a másik meg az oszmán szultán. Cinikus hetvenkésből szaladt volna ki ilyesmi a moldvai vajda száján? Vagy éppen szándékosan provokált? Vagy egyszerűen helyzetfelismerésről és állambölcssességről tett tanúságot? Az eseménytörténet ez utóbbi mellett szól. Az eseménytörténet önmagában fárasztó és unalmas, de Nagy István története azt példázza, hogy egy kis ország nagy vezetője miként küzd meg a végzettel, anélkül hogy az megroppantaná. És mindezt egy olyan világban, amelyben a túlélés arany szabálya a színlelés és a megtévesztés volt. A színlelés és a dicsvágy igazi uralkodóierény-számba ment. Aki ezeket nélkülözte, alulmaradt. De azért a nagy színlelők egymás szemére hányták a színlelést – kelettől nyugatig, oda-vissza.

Mint nem egy nagy uralkodó, Nagy István is állandó életveszélyben élt. Apja, II. Bogdán (1449–1451) testvérgyilkosság áldozata lett. Áron Péter (Petru Aron) ölette meg, aki háromszor (1451–1452, 1455, 1455–1457) ülhetett a trónra, amíg Nagy István le nem taszította, és véget nem vetett az anarchiának. Erre mi sem jellemző jobban, mint az, hogy nagyapja, Jó Sándor (1400–1432) három évtizedes uralma után a vajdai tisztség tizenhétszer cserélt gazdát. Hét vajda váltogatta egymást, egyedül Nagy István apja, Bogdan ült csak egy alkalommal a trónon. Rajta kívül még majd három hónapig egy bizonyos Csupor – aki a román történelemben Ciubăr Vodă néven vonult be – Hunyadi embereként próbált rendet teremteni. De hiába próbálta Hunyadi is megvetni a lábát Moldvában, 1456-ban a vajda a béke érdekében vállalta, hogy a szultánnak fizet évi adót. Az összehasonlítás kedvéért megjegyezhető, hogy Havaselvén az utolsó stabil uralkodó, Öreg Mircea halála után 1418–1492 között huszonkilenc uralkodóváltásra került sor. Négyen uralkodtak egy alkalommal, heten viszont kétszer, háromszor, négyszer vagy ötször váltogatták egymást.

Nagy Istvánnak a magyar és a lengyel király, valamint az oszmán szultán és a Krími Tatár Kánság alkotta négyyszög szorításában kellett érdekeit érvénye-

¹⁶⁷⁸ Nacker 1874, 307.

sítenie. A kor szellemének megfelelően harcolni kellett a dicsőségért, mert a dicsőség legitimálta a hatalmat, a hatalomhoz pedig érteni kellett a kardforgatáshoz, a diplomáciához és a pénzszerzéshez is. Sorjáznak is a kérdések. Milyen hadvezér volt Nagy István? Ezzel szoros összefüggésben milyen diplomata? Milyen pénzszerző? Milyen ember?

Nem véletlenszerű a kérdések sorrendje, hiszen Moldva az ő negyvenhét éves uralma alatt harmincnégy évet háborúban töltött, és csak tizenhármát békében. Az asztalnál gyakran szóvá is tette, hogy míg az orosz nagyfejedelem „otthon ülve és szundikálva növeli országát, neki naponta kell harcolnia, hogy éppen csak megőrizze a saját határait”.¹⁶⁷⁹ Bár csapatai élén személyesen csak háromszor bocsátkozott harcba, stratégaként irányította a hadműveleteket (mint Napóleon).¹⁶⁸⁰ A háborúit áttekintő táblázatba foglaltuk (lásd 1. táblázat).¹⁶⁸¹ E periodizációt ki kell egészíteni azzal, amit a moldvai uralkodó az ország anyagi és szellemi jólétéért tett, önmaga és alattvalói lelki üdvéért, hiszen a templomépítés ezt szolgálta.¹⁶⁸²

Első látásra szinte áttekinthetetlen a sok hadakozás. De ha szakaszoljuk, már tisztábban láthatunk. A legcélszerűbb kritérium, hogy ki ellen irányult és miért. A miéltre egyszerű a válasz: a hatalomért. Ő is elmondhatta bármely más nagy kortársához hasonlóan, amit 1655-ben XIV. Lajos, hogy „az állam én vagyok”. Állam és uralkodója elválaszthatatlanul fonódott össze. Az udvaronc szemével: „Minden prosperál abban a monarchiában, melyben az állam és az uralkodó érdekeit összefonják.”¹⁶⁸³ Úgy tűnik, hogy az uralkodón állt és bukott az ország léte és dicsősége. És különösen így volt ez kis országok esetében. Nagy István minden korábbi uralkodót felülmúlt következetes hatalomkiterjesztő politikájával. Valójában az általa eltávolított elődje, Áron Péter nyomdokaiba is lépett. Hiszen az a Dnyeszterfehérvártól nem messze fekvő Lerici erődjét elvette azoktól az olasz vállalkozóktól, akik azt a tatároktól vásárolták meg vagy foglalták el.¹⁶⁸⁴

1679 Herberstein 2007, 60–61.

1680 Denize 2012, 44.

1681 https://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%98tefan_cel_Mare (2020-02-09) Néhány dátumot javítottam.

1682 Gorovei–Székely 2005, 29–30.

1683 La Bruyère 1993, 232.

1684 Iorga 1900, 116.

	1457–1469	1470–1486	1486–1504
Háborúk belföldön a következő hadviselő felekkel	1467: Magyarország (Moldvabánya)	1473: Havaselve 1475: Oszmán Birodalom (Vaslui) 1476: Oszmán Birodalom (Războieni) 1481: Havaselve (Râmnic)	1497: Lengyelország (Codrii Cosminului)
Belső harcok trónkövetelőkkel	1457 után Petru Aron (Aron Péter) (Doljești) 1468: Aron Péter kivégzése		1485: Hroiot
Külföldi háborúk	1459: Lengyelország 1469 vagy 1471: Krími (vagy egyesek szerint a volgai) Tatár Kánság (Lipnic)	1470: Brăila felégetése 1471: Havaselve (Soci) 1471: Krími Kánság 1473: Havaselve 1474: Havaselve 1475: Oszmán Birodalom (Vaslui) 1476: Krími Kánság 1476: Havaselve 1481: Havaselve (Rîmnicul Sărat) 1485: Oszmán Birodalom (Cătlăbuga)	1486: Oszmán Birodalom (Șcheia) 1498: Lengyelország (Galícia, Pokucia és Podolia) 1501: krími tatárokkal a volgai tatárok, az Arany Horda ellen 1502: Lengyelország
Ostromok	1462: Kilia 1465: Kilia	1474: Teleajen 1482: Crăciuna 1485: Cetate Albă și Kilia	1489: Kameniec (Cămenița)
Rablóhadjáratok	1461: Magyarország (Székelyföld) 1469: Magyarország (Máramaros)	1470: Havaselve (Brăila, Cetatea de Floci) 1480: Havaselve	1490: Lengyelország 1491: Lengyelország 1493: Lengyelország (3 hadjárat) 1495: Podolia (Braszláv, Breaslav)

1. táblázat. Nagy István háborúi 1457–1504.

A geopolitikai erőviszonyok alakulása kínált lehetőségeket, és hozott végítéletet. Moldvára mint hűbéres államra hárman tartottak igényt: a magyar és a lengyel király, valamint az oszmán szultán. És ezek mindig találtak egy-egy trónkövetelőt. Nagy István uralmát is az szakaszolta, hogy melyik fél hegemoniáját akarta elhárítani, és melyik trónkövetelőt akarta kivonni a forgalomból. Ennek megfelelően lehet beszélni magyar-, oszmán- és lengyelelles szakszról. Eközben a moldvai fejedeleml a legtöbbször a neki ellenszegülő havaselsi vajdákkal hadakozott. A havaselsiek – írta 1475-ben a budai udvarhoz küldött követeinek – „olyanok számunkra, mint a törökök”,¹⁶⁸⁵ sőt „rosszabbak”, hiszen Havaselsi immár a szultán hűbérese lett, uralkodói a maguk harcosaival az oszmánok segédcsapatait alkották. 1461–1484 között a moldvai vajda 13–17 alkalommal rontott Havaselsére.¹⁶⁸⁶ Olykor alaposan fel is égette, és vitte a cigány rabszolgákat. Mindezek nyomán az ország lakossága több mint egyharmadával csökkenhetett.¹⁶⁸⁷ Ezt a mozzanatot azok, akik határokon átnyúló román nemzeti szolidaritást keresnek, tapintatosan mellőzik.

Mátyás király Moldvában

Kezdetben Nagy István legveszélyesebb szomszédja a Magyar Királyság volt. Igaz, miután apját meggyilkolták, ő maga Hunyadi Jánoshoz menekült. Tanulhatott tőle hadi mesterséget, de azt is látnia kellett, hogy a magyar kormányzó Moldva uraként viselkedett, és egyik – már említett – emberét még moldvai kormányzónak is kinevezte. A magyar hűbéri igények ellenében a lengyel hűbéri szövetség jelenthetett ellensúlyt. Csakhogy miután Nagy Istvánnak sikerült apja gyilkosát, Áron Pétert havaselsi segítségével, Karós Vlád segítségével legyőznie, aki félig meddig nagybátyja volt, a trónfosztott vajda Lengyelországba menekült. István ezek után a lengyel határszéli vidékeket rendszeresen kisebb-nagyobb becsapásokkal nyugtalanította. Végül a kö-

¹⁶⁸⁵ Bogdan 1913, 275.

¹⁶⁸⁶ Alexandru Simon: Crusading between the Adriatic and the Black Sea: Hungary, Venice and the Ottoman Empire after the Fall of Negroponte. 202. <https://hrcak.srce.hr/63332> (2020-09-27)

¹⁶⁸⁷ Simon 2013, 92.

zös érdekeknek megfelelően visszaállították a hagyományos lengyel–moldvai hűbéri viszonyt. Moldvai harcosok csatlakoztak a csehországi lengyel hadakhoz. A lengyel király kiadta az útját Áron Péternek, aki Erdélybe ment. Ezért Nagy István be is csapott a Székelyföldre, ugyanis a magyar király felkarolta a trónkövetelőt.¹⁶⁸⁸ Nemcsak azért, mert zsarolhatta vele a moldvai uralkodót, hanem azért is, mert 1463-ban Jajcánál ott harcolt az ő oldalán.¹⁶⁸⁹ Viszont az is elképzelhető, hogy a székelyföldi betöréssel csak a terepet akarta előkészíteni Kilia megszerzése érdekében.¹⁶⁹⁰

A moldvai–magyar viszály almája ugyanis Kilia volt. A moldvaiaknak nem tetszett, hogy Hunyadi János saját kezelésbe vette a várat. A szultánnak még kevésbé, de ő 1462-ben egyelőre még csak azt akarta elérni, hogy moldvai hűbérese vegye el azt az ellene lázadó havaselvi vajdától, Karós Vládtól. István – mint láttuk – hátba is támadta Karós Vládot, viszont súlyosan megsebesült Kilia ostrománál, a vár pedig a szultánhoz hűséges Szép Rádu hatalmába került, aki a magyar őrseget eltávolította.¹⁶⁹¹ A szultán azonban messzebb menő stratégiai célokat követett, meg is mondta: „Amíg a románok kezében van Kilia és román Fehérvár, a magyarokéban pedig szerb Fehérvár, addig nem tudjuk őket legyőzni.”¹⁶⁹² Aztán elnézte, hogy 1465-ben másik román hűbérese, Nagy István elfoglalja a Duna torkolatát ellenőrző várost és a várat. Tette ezt a moldvai uralkodó a lengyel király hűbéreseként is. A havaselvi vajda egyenesen azzal vádolta be Istvánt a szultánnál, hogy a lengyel király parancsára cselekedett.¹⁶⁹³ Csakhogy a lengyel király akkor maga is jó viszonyt ápolt az oszmán hatalommal. A szultán egyelőre felemelte Moldva évi adóját kétezer aranyról hárromezerre, ugyanis István a dunai kikötővároskával jelentős vámjövedelemhez jutott.¹⁶⁹⁴ Ennyit fizetett a krími Kaffa, amely még Genova fennhatósága alá tartozott.¹⁶⁹⁵

1688 Gorovei–Székely 2005, 36–37.

1689 Gorovei–Székely 2005, 60.

1690 Iosipescu 2012, 71.

1691 Historia 1878, 408.

1692 Memoiren 2010, 121.

1693 Historia 1878, 409.

1694 Gorovei–Székely 2005, 52.

1695 Babinger 1959, 373.

A moldvai uralkodó nem is tette kockára a szultánnal való jó viszonyt, és ennek megfelelően alakult a magyar királyhoz való viszonya. 1462-ben a moldvai uralkodó tett egy barátságos gesztust, amikor úgy nyilatkozott, hogy kész hozzájárulni ahhoz, hogy Mátyás visszaváltsa Frigyes császártól a Szent Koronát.¹⁶⁹⁶ Viszont István ekkortájt kergette ki a ferences szerzeteseket Moldvából. „Meglátom majd – rivallt rájuk –, hogy az Úristen nem véd-e meg engem a törököktől, haladéktalanul távozzatok az országból.”¹⁶⁹⁷ Az indok az lett volna, hogy ezek a cseh ferencesek újrakereszteltek egy ortodox nőt.¹⁶⁹⁸ Ez ellentmondott a firenzei zsinat azon döntésének, amely érvényesnek ismerte el a keleti rítus szerinti keresztséget is.¹⁶⁹⁹ A kiűzetés nemcsak a hazai görögkeleti ortodoxia érdekeinek felelt meg, hanem az oszmán hatalomnak is, amely a konstantinápolyi pátriárka fennhatóságát erősítette annak érdekében, hogy a keleti és a nyugati kereszténységet jobban megossza. Kilia elfoglalásával viszont – mint újabban jelezték – Mátyás egyetértett, mert maga is az oszmánok ellen készült. Sőt már-már szövetségre léptek. Ennek fejében a moldvai uralkodó talán a radnai román kerületet kapta volna meg hűbértokként.

Csak hogy István a Porta nyomására és látva Velence oszmánbarát fordulatát, valamint a Mátyással szembeni belső elégedetlenséget, irányt váltott, és szembefordult a királlyal. Támogatta azokat az erdélyi urakat, akik 1467-ben a kemény adó miatt összeesküdtek ellene, és Erdélyből országos lázadást szertettek volna indítani.¹⁷⁰⁰ A három rendi natio hangadói Kolozsmonostoron államiratnak beillő szövetséglevelet állítottak össze, amelyben – akár az 1437-es parasztfelkelés vezetői – a szent királyok szabadságainak visszaállításával legitimálták szervezkedésüket. Megfogadták, hogy maguk és az egész királyság szabadságait és előjogait „bármiféle nyelvű, rendű és rangú” emberekkel szem-

1696 Karl Nehring: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. *Levélári Közlemények*, 1976. 1. sz. 88.

1697 Pippidi 2001b, 105.

1698 Panaitescu 2003, 29.

1699 Gorovei–Székely 2005, 44.

1700 Pop–Simon 2008, 348–349. Alexandru Simon: Matthias Corvinus’ Anti-Ottoman Policies in the Early 1470’. 31. <http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Alexandru-Simon-Matthias-Corvinus%E2%80%99-Anti-Ottoman-Policies-in-the-Early-1470%E2%80%99.pdf> (2020-09-27); Simon 2017, 55.

ben megvédik.¹⁷⁰¹ Mátyás király többek között Giskra hivatásos zsoldosaival gyorsan letörte a felkelést, márpedig a felkelők – állítólag – mintegy ötvenezren szálltak hadba. A király a nagybirtokosoknak megkegyelmezett, a lázadó középirtokosokon és köznemeseken viszont példát statuált. Jó néhányat kegyetlen kínzásra és halálra ítélt. Az erdélyi nemesek vérdíját pedig 100-ról 66 aranyra szállította le. Ez azért nagy megaláztatás, mert a vérdíj az élet értékének fokmérője: a meggyilkolt hozzátartozóit kárpótolták vele. A király Brassón keresztül folytatta útját Moldvába, hogy leszámoljon István vajdával, aki még be is fogadott néhány erdélyi összeesküvőt.¹⁷⁰² Nagy István a maga politikájával „szétverte azt a kényes politikai normalitást, amelyet Mátyás szeretett volna kialakítani” – írja a kor egyik ismerője.¹⁷⁰³ Az érem másik oldala, hogy a moldvai trónkövetelő erdélyi jelenléte túl nagy veszélyt jelentett István számára.

A magyar király 1467. november közepén az Ojtozi-szoroson át tört be Moldvába, aztán december 14-ről 15-re virradó éjszaka kemény csatát vívott Bánya városában István vajdával.¹⁷⁰⁴ És szinte a mai napig folyik a vita arról, hogy ki győzött.

A korabeli udvari történészek persze saját uralkodójukat hozták ki győztesnek. A lengyel krónikások is pártosan foglaltak állást, hiszen Moldova lengyel királyi hűbér volt. A történettudomány viszont ebben az esetben (is) a komolyság, a komolykodás és a komolytalanság egyvelege. Nálunk először némi királyi dicsőséget mentő magyarázkodás jellemezte a historiográfiai tájat, amely szerint a veszteségek ellenére győzött a magyar vitézség, a román vajda pedig hűséget fogadott a magyar királynak.¹⁷⁰⁵ Újabban a nagylelkűség győzött a magyar történeti összefoglalókban: a moldvai vajda nyert.¹⁷⁰⁶ Persze akad átmeneti ítélezési mód is, amelynek lényege az, hogy a magyar vereség mégsem volt

1701 Friedrich Firnhaber, Die Verschwörung der Siebenbürger gegen Matthias Corvinus. *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 1852. 13. sz. 197.

1702 Fraknói 1890b.

1703 Simon 2005, 205.

1704 Horváth 2011, 83–84. <https://www.academia.edu/5474511> (2021-01-01)

1705 Teleki 1852, III:541–543. Marczali 2000, 330.

1706 Szakály 1990. Kubinyi 2001, 66. Engel 2001, 252. Kristó–Barta–Gergely 2002, 149.

olyan katasztrofális, és a moldvai győzelem sem volt olyan fényes.¹⁷⁰⁷ A román történészeknél az ítékezésben egyszerűbb a képlet: hazafiak és hazaárulók állnak egymással szemben. A hazafiak a heroikus modellbe illő nagyszerű román győzelmet ünnepelnek, a hazaárulók tárgyszerű, forráskritikára épülő történetet írnak. Pontosabban ma csak egy hazaáruló van, aki – Franciaországban – bátran mérlegre tette azokat az újabb forrásokat,¹⁷⁰⁸ amelyeket szintén román történészek tártak fel, de eléggé szelektíven olvastak.¹⁷⁰⁹

A románoknak nagy mentsége, hogy nem tudnak magyarul, míg a magyarok elolvashatták volna Elekes Lajos 1937-es értekezését, amely – mint látni fogjuk – ma is megállja a helyét.¹⁷¹⁰ Elekes 1947 előtti érdemeinek mellőzésébe az is belejátszott, hogy ő maga 1947-ben belépett a kommunista pártba, és új életet kezdett. Saját korábbi munkásságának román vonatkozásait igyekezett elfelejteni, és olyan – marxistának nevezett – történelemszemléletet képviselt, amelynek leegyszerűsítő jellegével maga is tisztában volt, és szenvedett tőle. Ma első látásra Mátyás és Nagy István hadakozásának történetírása szinte érdekesebbnek tűnik, mint maga a hadjárat.¹⁷¹¹ A honvédők kirohanása a hazaáruló ellen is tanulságos lehet,¹⁷¹² de egyelőre elég a mitológiából. Annál is inkább, mert a vita időközben Romániában is szakmai jelleget öltött.¹⁷¹³

A moldvai hadjáratnak geopolitikai és hatalompolitikai tétje volt. Annak kellett volna eldőlnie, hogy Moldva a magyar vagy a lengyel korona hűbérese és szövetségese legyen, illetve milyen mértékben. Melyik királlyal működik majd

1707 Fraknói 1896, 222. Makkai 1988, 360. Bárány–Szabó–Veszprémy 2017, 276–277.

1708 Emanuel Constantin Antoché: L'expédition du roi Mathias Corvin en Moldavie. *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 2003. 133–165. <https://www.academia.edu/12745675> (2020-06-15)

1709 Șerban Papacostea: Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite. *Revue Roumaine d'histoire*, 1969. 6. sz. 967–979.; Papacostea 1999, 186–202.; George Cioranescu: La Bataille de Baia. *Ungarn Jahrbuch*, 1978. 15–29.; Adrian Andrei Rusu: O sursă maghiară despre lupta de la Baia. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 1986. 713–716.

1710 Elekes 1937.

1711 Szokola László: Mátyás király 1467. évi moldvai hadjárata. *Orpheus Noster*, 2016. 1. sz. 29–43.

1712 Neagoe 2007.

1713 Alexandru Simon: Valahii la Baia. Regatul Ungariei. Domnia Moldovei și Imperiul Otoman în 1467. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, 2009. 127–150.

együtt az oszmán hatalom ellenében, ha újabb oszmánellenes háborúra kerül sor? Vagy az oszmánokkal játszik össze, mint 1462-ben tette?

Mátyás viszonylag nagy sereggel lépett moldvai földre. Negyvenezer főről ír az egyik lengyel krónikás,¹⁷¹⁴ ami túlzás, de jelzi az akció jelentőségét. Az is, hogy legkiválóbb katonáit hozta magával. Egyik hadvezére az a Giskra volt, akivel apja sem bírt. Ami a hadsereg összlétszámát illeti, talán huszonötezer fővel lehet számolni.¹⁷¹⁵ De ez is túlzás, ha arra gondolunk, hogy a király nyolcezer lovassal és négyezer gyalogossal csinált rendet Erdélyben. Igaz ugyan, hogy még ott is gyarapította seregét,¹⁷¹⁶ de néhány megbízható egységet nyilván hátrahagyott. A moldvai vajda seregének nagyságát sem a román, sem a lengyel források nem becsülték fel. Bonfini beszámolóját szokták idézni, aki szerint a magyarok a bányai csata előestéjén elfogtak egy moldvai birtokát felkereső székelyt, aki elmondta, hogy a szomszédos erdőben tizenkétezer moldvai harcost látott.¹⁷¹⁷ Mivel Bányát több oldalról fogták körül, akadt olyan román történész, aki 1959-ben hússzezerre tette a moldvai sereget.¹⁷¹⁸

Kétségtelen, hogy István vajda fokozatosan gyarapította erejét, és várta is a támadást, mert az Ojtozi-szorost eltorlaszolta. A lengyel királynak arról számolt be, hogy az ellenség felégetett és elpusztított mindent, ami az útjába került. Bonfini szerint a magyar sereg miután bevette Románvásárt (Roman), „tűzzel-vassal pusztítja mindenfelé a falvakat, községeket, mindent, visz embert, barmot, nagy zsákmányt”.¹⁷¹⁹ Ez elvben aligha állt volna Mátyás érdekében, hiszen két trónkövetelőt hozott magával, és elképzelhető, hogy Moldvát e kettő között akarta megosztani.¹⁷²⁰ Ezért – mai fejjel gondolkodva – nem lett volna célszerű elidegenítenie a föld népét, de úgy látszik, a kor politikai erkölcei mást sugalltak. Miután Moldova lakossága hűnek bizonyult uralkodójához, „akinek – Bonfini szerint –

1714 Historia 1878, 496.

1715 Antoché: L'expédition du roi Mathias Corvin, 145.

1716 Elekes 1937, 34.

1717 Bonfini 1995, 753

1718 Szokola: Mátyás király, 35.

1719 Bonfini 1995, 753

1720 Gorovei–Székely 2005, 69

minden moldvai engedelmeskedett”,¹⁷²¹ Mátyás erővel akarta elrettenteni és engedelmességre kényszeríteni. Valójában Moldva déli részét azért kímélte, mert ott a lakosság nem volt ellenséges, hanem inkább törökellenes, és hajlott az egyházi unióra. Sőt alsóországiak még Mátyás seregéhez is csatlakoztak.¹⁷²²

Egyébként pedig Nagy István lett híres arról, hogy ellenségei előtt még a kaszálókat is felégette, tehát elképzelhető, hogy most is ezt tette. Tatrost talán éppen ő gyújtotta fel. Taktikájához tartozott az is, hogy Románvásárott időhúzó béketárgyalásokba bocsátkozott, és közben a magyar sereg utánpótlási vonalait is igyekezett elvágni. Viszont az hitelesnek tűnik, amit István írt a lengyel királynak, hogy a királyi sereg Németvásár (Târgu Neamț) várát ugyan nem vette be, de a környéken mindent felégetett. Ugyanis ez volt az oszmánbarát párt és a konstantinápolyi pátriárkával együttműködő Teoctist érsek bázisa.¹⁷²³ Ennek a vidéknek a jövedelmeiből fizette Moldva a szultánnak az évi adót – írta István a lengyel királynak, nyilván némi célzatos túlzással.¹⁷²⁴

Amikor pedig Moldvabánya (Baia) városába érkezett a magyar sereg, azt a moldvai vajda rajtaütésszerű éjszakai támadással és a város felgyújtásával három oldalról akarta megsemmisíteni. A moldvai harcosok a szomszédos erdőkben rejtették el lovaikat, és az éjszakai gyalogos rohamokkal nemcsak a meglepetés erejével akartak hatni, hanem azt is meg akarták akadályozni, hogy a magyar nehézlövasság ki tudja fejteni az erejét. „Ezzel vette kezdetét – írja Elekes Lajos – Mátyás ragyogó katonai pályafutásának legváltáságosabb, s kevés híján szerencsétlenül végződött ütközete.”¹⁷²⁵ Bonfini nyilván nem túlzott: „Ezen az éjszakán inkább az életért, mint a tekintélyért folyt a küzdelem.”¹⁷²⁶ A magyar király hátába is nyíl fúródott, amelynek hegyét csak évek múltán lehetett eltávolítani, emellett a karján is megsérült a közelharcban.¹⁷²⁷

¹⁷²¹ Bonfini 1995, 753.

¹⁷²² Simon 2017, 159.

¹⁷²³ Simon: Valahii la Baia. 131–139.

¹⁷²⁴ Papacostea 2001, 194.

¹⁷²⁵ Elekes 1937, 28.

¹⁷²⁶ Bonfini 1995, 754.

¹⁷²⁷ P. P. Panaitescu: Știri venețiene asupra bălăilei de la Baia. *Revista istorică*, 1922. 1–2. sz. 49–50.

Elképzelhető, hogy ha a moldvai sereg balszárnyát vezető országbíró (*vor-nic*) is idejében támad, akkor a magyar sereg valóban megsemmisült volna. Bár azt nem lehet tudni, hogy ha támadt volna, akkor a magyar jobbszárny nem támadta-e volna hátba. Mindenesetre a moldvai vajda a csata után kivégeztette ezt a főtisztjét is. Viszont ha igaz, éppen a derékhadat irányító moldvai vajda esett fogságba. De az 1502-ben írt német krónika szerint „megváltotta magát”, és „mint tudta, szóval megcsalta” ellenségeit.¹⁷²⁸ Kérdés, hogy kik ejtették fogságba. Elekes szerint Mátyás elé vezették, aki szabadon engedte, mert az egyik trónkövetelő, Berendei feltehetően elesett a harcban. Így nem volt kivel leváltsa, és beérte a váltságdíjjal, valamint szóbeli hűségnyilatkozattal.¹⁷²⁹ Ezt a gesztust viszont aligha tehette volna meg Mátyás ilyen véres csata után és az egyezés minden írásos rögzítése nélkül. Ám ezt semmilyen forrás sem erősíti meg. Emellett ha ott volt Áron Péter, a korábbi vajda, akit István helyébe lehetett volna állítani, miért ne élt volna a magyar király ezzel az alkalommal? Vagy netán úgy gondolta Mátyás, hogy olyan kitűnő hadvezérrel, mint István, célszerűbb kiegyezni?

Van, aki szerint István nem is került a király színe elé, és mivel tudott magyarul, őrzőit becsapta és lefizette.¹⁷³⁰ De lehet, hogy még magyarnak sem kellett tettetnie magát, hanem olyan erdélyi vagy máramarosi román harcosok ejtették fogságba, akiket meg tudott téveszteni. Ha az eset igaz, István uralkodásának íve megtörhetett volna. Így viszont büszkén számolhatott be a lengyel királynak arról, hogy Bányán hatalmas győzelmet aratott, és a sebesült magyar király pedig nemcsak sátrát, hanem ágyúit és egyéb ostromgépeit is hátrahagyta, csak hogy megmenekülhessen.¹⁷³¹ Közben a vajda ahol csak tudott, harcosaival még lecsapott a magyar seregére.¹⁷³² A lengyel krónikás szerint ötszáz ágyút ástak el a magyarok, nehogy a moldvaiak kezébe kerüljenek.¹⁷³³ Az ágyúkat azóta sem ta-

1728 Cronicile 1959, 29–30.

1729 Elekes 1937, 32.

1730 Gonța 1998, 321.

1731 Papacostea 2001, 194.

1732 Antoche: L'expédition du roi Mathias Corvin, 156.

1733 Historia 1878, 496.

lálták meg – írja a német krónika.¹⁷³⁴ Nem is léteztek, mert ha ennyi lőfegyvere lett volna a királyi seregnek, az utcai harcok hamar véget értek volna. Egyébként Mátyás az ágyúknál többre becsülte a kőhajító ostromgépeket.

Viszont egy velencei olasz diplomatának bizalmas barátja elmondta, hogy Velencét miről tudatta magyarországi megbízottja. Szinte rémtörténet... Erdélyben a székelyek fellázadtak, mire a király ötezer lovassal és gyalogossal a tetthelyre sietett. Mátyás, „akinek apja, Branchó, a nevezett székelyektől származik, azt hitte, könnyen győzhet”. De a lázadók a szomszédaiktól kértek segítséget, akik „eredetileg rómaiak voltak”, és most „latinul és a rómaiak nyelvén beszélnek”. Az utakat a királyi sereg előtt eltorlaszolták, és aztán a harcok után a király lecsomagoltatta a szekerekről a muníciót, és ötszáz ládából valamiféle erődítményt állítottak össze, majd egy napot és egy éjszakát tartó csatára került sor. „Több mint 13 ezren estek el, a románok és székelyek mind egy szálíg lekaszabták az összes magyart. A király egyik karját lándzsa sebesítette meg. Elvették a szekereket, a muníciót, a zászlókat, a sátrakat és mindent, csak a király menekült meg 500 lovassal.”¹⁷³⁵ Ez nemcsak pletyka a javából, hanem még zavaros is. Nemcsak Hunyadi János székelyesítése miatt, hanem azért is, mert ha Giskra szekervárat állított fel, aligha hihető a nagy vereség, hiszen az egykori cseh zsoldosvezér, immár magyar főúr, Hunyadi Jánost is meg tudta verni. Fura az 500-as szám is, de úgy tűnik, ez a csata folklórjának egyik lényeges motívuma. Az biztos, hogy Mátyás király visszatérése nem lehetett diadalmenet.

A lengyel király sem adott teljességgel hitelt Nagy István győzelemről tudósító levelének, mert egyik megbízottjától is beszerezett egy jelentést. Eszerint a csatában több román esett el, mint magyar, és István vajda is megfutamodott. A lengyel informátort meglepte, hogy a magyar sereg minden nyomás és szükség nélkül gyorsan kivonult Moldvából, márpedig ha még három-négy napot maradnak, az egész országot elfoglalhatták volna. (Csakhogy felvetődik a kérdés, ha István Lengyelországba menekül, mit kezdhettek volna Mátyás az elpusztított országgal. Istvánnál alkalmasabbat nem tudott volna trónra ültetni, ha alkalmatlanabbra bízta az országot, akkor István lengyel segítséggel vissza-

¹⁷³⁴ Cronicile 1959, 31.

¹⁷³⁵ Simon: Valahii la Baia. 146.

szerzi hatalmát.) A lengyel informátor szerint egyesek a király sebesülésének tudták be a kivonulást, mások az egyre jobban elharapódzó pestisnek. Sőt még arról is beszéltek, hogy a törökök valamiféle szövetségi ajánlatot tettek a magyar királynak. A szultán az örökbéke fejében egyik lányát Mátyásnak ígérte volna feleségül, a korábban meghódított területek mellett még Bulgáriát is átadná, valamint lemondana Moldva adójáról. Ez is tömény – de a fantázia csapongására jellemző – pletyka. Az viszont nem, hogy István keményen leszámolt azokkal, akiket árulónak tartott. Húsz előkelőnek és az országbírónak fejét vétette, és negyven kevésbé jelentős harcosát, akik nem úgy küzdöttek, ahogyan kellett volna, karóba húzatta. Ezért sok román otthagya, Moldva Magyarország felé eső része, Alsóországot felmondta neki az engedelmességet, olyannyira, hogy ő – a lengyel informátor szerint – nem is meri betenni oda a lábát.¹⁷³⁶

Mátyás katonái a csata után még három napon keresztül temették a halottaikat, és gyűjtötték be a holtak értéktárgyait. Sokan eshettek el tehát, és a kortársak és a történetírók szintén kemény számháborút vívtak. Janus Pannonius, aki ekkor Erdélyben tartózkodott, és a visszatérő katonáktól szerezhette értesüléseit, egyik levelében a királyi sereg veszteségét ezer főben adta meg. István vajdának viszont hétezer harcosát ölték volna meg Moldvabányán, a környéken pedig még négyezret.¹⁷³⁷ Bonfini szerint István tizenkétezer főnyi seregéből hétezer maradt a csatatéren. A magyar sereg áldozatait ugyancsak Bonfini ezerkétszáz főre becsülte. A lengyel krónikás, aki feltehetően István vajdának a királyhoz írt leveléből merítette értesüléseit, tízezer magyar elesetről írt, de Grigore Ureche 17. század közepén írt moldvai krónikája szerint már tizenkétezer magyar vesztette életét.¹⁷³⁸ A propaganda tükrében mindkét hadsereg odaveszett, miközben mindkettő győzött.

Mátyás és harcosai december 19-én elindultak hazafelé a Tölgyesi-szoroson keresztül.¹⁷³⁹ December 30-án már Brassóban voltak, 31-én Mátyás megparancsolta Kinizsi Pál máramarosi főispánnak, hogy Dolhai Ambrust, aki nyilván a

1736 Papacostea 2001, 199.

1737 Cioranescu: La Bataille de Baia, 26.; vö.: Bárány-Szabó-Veszprémy 2017, 277.

1738 Gorovei-Székely 2005, 66.

1739 Cioranescu: La Bataille de Baia, 26.

máramarosi román harcosok soraiban tüntette ki magát, birtokaiban oltalmazza és védje.¹⁷⁴⁰ Lelki és testi sebei is gyötörhették, és ezek enyhítésére bosszút állt, akin tudott, amikor a korábbi lázadás néhány – időközben elfogott – résztvevőjét Kolozsvárt látványosan megkínoztatta, és lefejeztette. Sőt kivégeztetett egy bizonyos Mihait is, aki a havaselvi vajdai családból származott. Ezek után aki nem érezte magát biztonságban, az Moldvába menekült. A király pedig „a jeles győzelem jelvényeképpen számos zászlót hozott Budára, nagy ünnepélyességgel elhelyezte a Boldogságos Szűz Mária plébánia templomába, ahol ma is látható” – írta Thuróczy János az 1488-ban megjelent krónikájában.¹⁷⁴¹ Janus Pannonius egyik levele szerint tizennégy zászlót szereztek.¹⁷⁴² Meg is verselte a látványt, így kiáltva fel:

„Ó, a vezéri erény, amely egymaga verte tulajdon
Odvuknak mélyén tönkre a trák hadakat!”¹⁷⁴³

Nem teljesen! István vajda maga is zsákmányolt két magyar zászlót, és a lengyel királynak küldte el azokat. Ugyanakkor Bonfini szerint Mátyásnál levélben esedezett bocsánatért.¹⁷⁴⁴ Ez a levél sem ismert. Viszont ismerjük a lengyel rendek és a magyar király levélváltását. A lengyelek arra a hírre, hogy Mátyás az ő királyuk hűbérese ellen újabb moldvai hadjáratra készül, békére szólították fel a magyar királyt, és az oszmánok, valamint a tatárok elleni összefogásra. Mátyás ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a „zsarnok” István nem tartotta be ígéreteit, magyar menekülteket fogadott be, királyságából török módjára vagyont és embert rabolt, ezért megérdemelte a „büntetést”. Ennek jogosságához azért sem fér kétség, mert „őt saját vallomása [*ipsius confessione*] értelmében alattvalónknak tudjuk”. Moldva kezdettől fogva a magyar joghatóság alá tartozik. Apja – hangoztatta végül Mátyás – bár csak kormányzó volt, mégis kedve szerint cserélgette a vajdákat.¹⁷⁴⁵ Nos éppen ez volt az, amit István nem akart. Ami pedig azt az említett vallomást illeti, annak alapján feltételezte Ele-

1740 Mihályi 1900, 481.

1741 Thuróczy 1978, 448.

1742 Cioranescu: La Bataille de Baia, 26

1743 Vajda Endre fordítása.

1744 Bonfini 1995, 755.

1745 Levelek 1893, 210–213.

kes, hogy Mátyás megegyezett a moldvai uralkodóval Bányán. Mindenesetre a lengyel király nyomatékosan követelte Istvántól, hogy személyesen tegyen neki hűségsküt, és ne csak levélben, valamint követei útján vallja magát hűbéresének. A moldvai uralkodó évekig halogatta a személyes hűségskü letételét, amíg csak lehetett.

Mai tudásunk rövid foglalata eléggé bizonytalankodó. Kiegyensúlyozott ítélet: „A harc eldöntetlen maradt, de a királyi offenzíva lendülete megtört.”¹⁷⁴⁶ Sejtelmes vélemény: „Úgy tűnik, a korabeli dicshimnuszok valamit eltitkolnak. 1467 decemberében vagy nem győzött senki, vagy a győztes éppen úgy, mint a legyőzött, őrizte a maga titkát.”¹⁷⁴⁷ Az én verzióm ez: Mátyás a csatát úgy-ahogy megnyerte, de a háborút elvesztette, ha arra gondolunk, hogy hadicélját nem érte el. Apja példáját nem tudta követni, nem tudott hűbéres vajdát trónra ültetni, és mindenképpen rosszabbul került ki a hadjáratból, mint István vajda. Már csak azért is, mert súlyosan megsebesült. De minden jó, ha a vége jó. Hiszen mindkét uralkodó odaveszhetett volna, viszont a maga országában mindkettő hatalma megszilárdult. Többé-kevésbé mindketten nyertek, igazolva mindazt, amit Clausewitz évszázadok múltán megállapított a háborúról: „A lehetőségek és valószínűségek játékára, szerencsére és balszerencsére épül, melyben a szigorú logikai következtetés gyakran utat téveszt, ami a háború tanulmányozásánál agyunknak egyébként is eléggé gyámoltalan és alkalmatlan eszköze. Következésképp el kell fogadnunk, hogy a háború olyan dolog, mely hol többé, hol kevésbé háború.”¹⁷⁴⁸ Viszont „a lehetőség, a valószínűség, a szerencse és szerencsétlenség játéka [...] a háborút az emberi cselekedetek összes nevei között leginkább teszik a kártyajátékhoz leghasonlóvá.”¹⁷⁴⁹ A történezt pedig olykor hamiskártyássá, és erre nincs vigasz.

Pogyebárd György cseh király viszont azzal az aforizmával vigasztalta Mátyást, hogy az akár Istvánnak is szólhatott volna: „Nem érdemel édest, aki nem kóstolt keserút.”¹⁷⁵⁰ Nemsokára a magyar király – a pápa ösztönzésére – Csehor-

1746 Papacostea 1998, 190.

1747 Simon 2017, 160.

1748 Perjés 1983, 265–266.

1749 Clausewitz 1917, 21.

1750 Teleki 1855, 306.

szágra támadt, ahol civilizáltabb vidéken több édes, mint keserű várhatta, mindekelőtt maga a cseh királyi korona. Bonfini szerint Mátyás „hogyan bent csendesen élhessen, kint táplálta a háborút”.¹⁷⁵¹ Valójában Nagy István is így járt el, csak ő védekező háborúkkal gyarapította országát, ameddig tudta. Mátyás királlyal való viszonyát is ennek megfelelően rendezte. De nem azonnal, mint azt a moldvai történeti emlékezet számon tartotta.¹⁷⁵² Azt pedig alighanem Bonfini találta ki, hogy Mátyás király „még nem húzta ki Erdélyből a lábát, amikor könyörgő levelet kapott István vajdától, amelyben az őszintén megvallotta vakmerőségét és megfontolatlanságát, amiért elvetemülten fegyvert fogott az isteni erővel teljes királyi felség ellen; elmondta, hogy árán felül, kamatostól megfizetett érte; végezetül, mivel a büntetésre bocsánat következik, kéri elnézését, azt gondolja, hogy ezt könnyen elnyeri, és könyörög, hogy a király enyhüljön meg iránta”.¹⁷⁵³ Alighanem a moldvai kudarc is arra ösztönözte Mátyás királyt, hogy tárgyaljon a szultánnal, és titokban békét kössön, és aztán a cseh trón megszerzésére indulhasson.¹⁷⁵⁴

Az oszmán–magyar fegyvernyugvás kedvezett István vajdának, még 1468 tavaszán ráküldte hadait a Székelyföldre, 1469-ben pedig Máramarosra törtek.¹⁷⁵⁵ Ott mind az öt várost felprédálták.¹⁷⁵⁶ Törleszthettek azért is, mert a királyi seregben máramarosi románok is keményen harcoltak Moldvabányánál, sőt elképzelhető, hogy egyikük – egy bizonyos Koroy (Coroi) – megmentette a király életét.¹⁷⁵⁷ Erdély is tartott Istvántól. 1469-ben az egyik erdélyi alvajda annak említésével szólította fegyverbe Beszterce harcosait, hogy „a moldvai latrok évente törnek e részek lakóira”.¹⁷⁵⁸ Valójában ezek a rablóportyák kölcsönösök lehettek, mert amikor 1471 júniusában a lengyel király ezer lovast kért a teutónok ellen Istvántól, akkor ez megtagadta, mondván, hogy „a tatárok, törökök,

1751 Bonfini 1995, 777.

1752 Cronicile 1959, 49.

1753 Bonfini 1995, 755.

1754 Ileana Căzan: A török–magyar béketárgyalások és az 1468. évi fegyverszünet közép- és délkelet európai politikai összefüggései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992. 2. sz. 97–105.

1755 Gonța 1998, 322–324.

1756 Mihályi 1900, 516–517, 628.

1757 Mihályi 1900, 498. Gonța 1998, 321, 324.

1758 Documente 1911, 71.

a havasokon túliak, [tévesen: erdélyiek,¹⁷⁵⁹ helyesen: havaselveiek] székelyek és magyarok részéről mindenünnen és nagyon gyakran támadnak”. Persze ebben lehet némi túlzás, szemrehányás és zsarolás, hiszen a lengyel királynak mint az ő hűbérurának segítséget kellett volna nyújtania, és ez olykor el-elmaradt. Kérte is István a lengyel királyt, hogy fogja vissza azon nemeseit, akik betörnek Moldvába, továbbá járjon közbe a havaselvi vajdánál, hogy vele „igaz békét” köthessen, és ne fogadják be Lengyelországba az ő moldvai ellenségeit.¹⁷⁶⁰ Közben István a legveszélyesebb ellenfelét, Áron Pétert valami bojári meghívólevéllel Moldvába csalta, és kivégeztette. Havaselve fejedelmével, Szép Ráduval szinte állandó hadban állt. Ez ugyanis vissza akarta szerezni Kiliát, és 1469-ben támadással kísérletezett.¹⁷⁶¹ Aztán a lengyelek ellen hadakozó Arany Horda (Volgai Tatár Kánság) harcosainak egy osztaga becsapott Moldvába. De még a kán fiát is elfogták, mire a kán százfős küldöttséget menesztett a moldvai uralkodóhoz, és kemény bosszúval fenyegetett, ha a fiút nem engedik haza. Válaszként István felnagyeltette a kán fiát, és a küldöttségből csak egyet hagyott életben hírvivőnek, de annak is levágatta az orrát.¹⁷⁶²

A moldvai uralkodó politikájában az 1470. és még inkább az 1471. esztendő hozott oszmánellenes fordulatot. 1470 februárjában István Havaselve támadt, felégette Târgu de Floci és Brăila városát, a lakosságot felkoncolta, katonái még a várandós nőknek a hasából is kimetszették a magzatot.¹⁷⁶³ A magyarázat egyrészt a kor kegyetlensége és pénzéhsége, a havaselvi kikötőváros ugyanis Kilia versenytársa volt. Kilia nemcsak stratégiai jelentőséggel bírt, hanem a korabeli nemzetközi halkereskedelem egyik központja lett. Nagy jövedelemforrás, és konkurencia nélkül még nagyobb.¹⁷⁶⁴ Iorga finoman úgy jellemezte a helyzetet, hogy nemcsak „politikai aktus, hanem gazdasági is”.¹⁷⁶⁵ És nem az utolsó. Ist-

1759 Elekes 1937, 41.

1760 Bogdan 1913, II:312–313.

1761 Papacostea 1990, 40.

1762 Historia 1878, 531.

1763 Cronicile 1959, 30.

1764 Marco Cassioli: Une ville marchande aux bouches du Danube : Kilia, de la domination génoise à la conquête ottomane (XIVe-XVe siècle). <https://www.academia.edu/36208540> (2021-01-27)

1765 Iorga 1925, 104.

ván 1471 elején néhány – nyilván az ellenséggel összejárászó – bojárját, köztük a sógorát is kivégeztette.¹⁷⁶⁶ Majd márciusban megint Havaselvére támadt, és a Socinál megvívott győztes csata után a nagy zsákmány mellett tizenhétezer cigány rabbal tért haza.¹⁷⁶⁷ Szép Rádu visszavágott, a Szeret mentén Moldvát veszélyeztető erődítményt emelt, és pártfogásába vett egy moldvai trónkövetelőt.

Nagy István a halálos veszély elhárítása érdekében arra készült, hogy Rádu helyére a maga jelöltjét ülteti. Ehhez az akcióhoz egyszerre szüksége volt a lengyel és a magyar király jóindulatára. Csakhogy ezek egyre inkább szembeke-rültek egymással. 1471 márciusában meghalt Pogyebrád György, és májusban a cseh rendek nem Mátyást hívták meg a cseh trónra, hanem IV. Kázmér lengyel király fiát, Ulászlót. Márpedig a magyar királyt a katolikus cseh nemesek mintegy két éve királyuknak választották meg. Mátyás el is foglalta a cseh korona melléktartományait, Morvaországot és Sziléziát. A magyar főurak egy része Vitéz János és Janus Pannonius vezetésével összeesküvést szőtt Mátyás ellen, és a magyar trónra a lengyel király másik fiát, Kázmért akarták ültetni. Ez meg is indult, októberben bevonult Magyarországra, aztán az év végén kivonult, miután Mátyás felszámolta belső ellenzékét.

István vajda is keverte a kártyákat, 20. századi odaadó hívei pedig a hamis kártyákat. A moldvai vajda ugyanis 1472 elején megerősítette Brassó kereskedőinek a moldvai tevékenységüket biztosító kiváltságait.¹⁷⁶⁸ Aztán követet küldött Mátyáshoz,¹⁷⁶⁹ ugyanakkor az elégedetlen székelyekkel is kereshette a kapcsolatot, ezek pedig nyilván rajta keresztül a lengyel trónkövetelővel és annak apjával. Kázmér lengyel király ugyanis 1472-ben arra szólította fel a székelyeket, hogy fiának, Kázmér „magyar királynak” tegyék le a hűségesküket „a mi őszintén szeretett István moldvai vajdánk kezeibe”, és természetesen biztosította a székelyeket, hogy régi szabadságaikat a király tiszteletben tartja.¹⁷⁷⁰ Erről Rádu is értesült, mert Brassó város vezetőitől némi szemrehányással tudakolta, hogy „urunk”, Mátyás király békét kötött-e Kázmér királlyal, és „testvérünk”, az erdélyi vajda Erdély-

1766 Gorovei–Székely 2005, 78.

1767 Cronicile 1959, 30.

1768 Párvan 1990, 154.

1769 Elekes 1937, 42.

1770 Jablonowski 1878, 31.

ben tartózkodik-e, és István vajda vajon támadni akar-e, és igaz-e, hogy Csík és Udvarhely, valamint a többi székből a székelyek minden tizedik emberüket „el-lenségünk”, István rendelkezésére bocsátották, és az merről akar jönni.¹⁷⁷¹ Ebből állt össze az a máig élő mese, hogy István a székelyek „igazi ura” lett, a havaselvi vajda kérdéséből pedig készpénznek vett állítás.¹⁷⁷² Igaz, idézni lehet a lengyel krónikást, aki szerint István „a székelyek földjét a Magyar Királyságtól elvonta és saját hatalma alá vetette”.¹⁷⁷³ Valószínű, hogy ebben az esetben Alsó-Moldváról (Țara de Jos) lehetett szó, amelynek magvát székelyek lakta területek alkották, és hajdan a magyar korona alá tartozó határőrtartomány volt.¹⁷⁷⁴

A székelyföldi „székelyek esküje”, melyet Nagy Istvánnak tettek volna le, egy régi és új vágytörténetbe illő mozzanat. Nem is tehetne volna ezt a moldvai vajda, csak Kázmér magyar király hűbéreseként, mármint akkor, ha a lengyel trónkövetelőnek valóra vált volna az álma. De akkor is kétes játék lett volna a két Kázmér kalandjába belemenni, mert hamar kiderült, hogy nem járt sikerrel. Ha pedig azzal járt volna, akkor még nyomasztóbb lett volna a lengyel hűbériség. A lengyel királynak pedig netán meg kellett volna osztania fiával, az újdonsült magyar királlyal Moldva fölötti igényeit. A Mátyással való jó viszony többet ígért Istvánnak, mint az esetleges lengyel harapófogó, amelyet apa és fia uralma jelenthetett volna. Annál is inkább, mert 1473 januárjában a magyar király viszonzta István gesztusát, és mozgásszabadságot biztosított a moldvai kereskedőknek.¹⁷⁷⁵

Moldva útja az oszmánellenes keresztes háborútól az oszmán hűbérességig

Nagy István külpolitikájában új szakaszt nyit az oszmánellenesség. A moldvai uralkodó először belső ellenzékével, köztük saját sógorával számolt le, vagyis lefejeztette néhány főtisztjét, és ezzel elejét vette a lehetséges árulásnak. Ma-

1771 <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/4224> (2020-06-11)

1772 Iorga 1966, 115. Sabău 1956, 229–230. Căzan–Denize 2001, 112. Denize 2012, 78.

1773 Historia 1878, 621.

1774 Alexandru Simon: Principele Dominic, secuiei și Țara de Jos a Moldovei. *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 2014. 59–76.

1775 Gorovei–Székely 2005, 84.

gatartását világpolitikai fordulatok motiválták. 1470-től IV. Sixtus pápa megpróbálta harcba vinni a keresztény világot az oszmán hatalom ellen. A türkméneket egyesítő Uzun Haszán ugyanis második Timur Lenkként lépett fel, és 1472-ben a nyugati uralkodókat, köztük Istvánt is együttműködésre szólította fel. Bár a következő esztendőben a szultán legyőzte veszélyes riválisát, de a keresztény erők már mozgásba lendültek.

Az oszmánellenes fellépésre az is ösztönözhetette a moldvai fejedelmet, hogy miután első felesége, Evdokija, a kijevi nagyherceg lánya elhalálozott, azt a Mangupi Máriát vette feleségül, akit a bizánci császári család leszármazottjaként tartottak számon. A krími Mangup (nem messze a mai Szevasztopoltól) bizánci részállamként vegetált. Ez a dinasztikus kapcsolat viszont megerősítette István uralmának legitimitását. Amikor díszes evangéliumot készíttetett, azt úgy adományozta a humori kolostornak, hogy vajdai címe mellett beleíratta: „Krisztust szerető császár”, pontosabban „cár”.¹⁷⁷⁶ Ugyanakkor Nagy István következetesen felvállalta a bolgár cárság kulturális örökségét is, 1466 óta támogatta az Athosz-hegyi Zográf kolostorát. Évente száz magyar aranyforintot ígért azért, hogy rendszeresen imádkozzanak „lelki üdvösségemért és testi egészségemért és szüleim lelkének javára”.¹⁷⁷⁷ Zográf korábban a bolgár cárok védnöksége alatt állt. István lett az első moldvai uralkodó abban a zográf halotti könyvben (*pomelnic, obituarium*), amelyben azokat tartották számon, akiknek a lelki üdvéért gyászmisét tartottak.¹⁷⁷⁸ A császári-cári címet tehát okkal aggatta magára, és aggatták rá, már azért is, mert a korabeli világ elfogadott alapelve volt az, hogy „*rex imperator in regno suo*” (a király császár a maga királyságában), István pedig valóban – az adott viszonyok között – teljhatalommal élt. Udvari krónikása 1400-tól, Jó Sándor trónra lépésétől a moldvai vajdák történetét a „Moldvai cárok” (*Молдавствини царіи*) fejezetcím alatt taglalta.¹⁷⁷⁹ Az öt

1776 A humori tetraevangélium: <https://tipariturromanesti.files.wordpress.com/2011/11/tetra-evangelul-de-la-humor-1473.jpg> (2020-06-28)

1777 Alice Isabella Sullivan: The Athonite Patronage of Stephen III of Moldavia, 1457–1504. 44–45. <https://www.academia.edu/32348847> (2021-03-17)

1778 Dan Ioan Mureșan: Zographou et la transmission de l'idée imperiale bulgare en Moldavie. *Bulgaria medievalis*, 2011. 730–737.

1779 Cronicile 1959, 6. Gorovei–Székely 2005, 95. Mureșan: Zographou, 741.

évig tartó mangupi–bizánci nászból Istvánnak állítólag öt gyermeke született, akik viszont korán elhaltak. Feleségétől is elhidegült.¹⁷⁸⁰ A humori evangélium híres képén, amelyen a fejedelem felajánlja az aranykötésbe foglalt művet a Szűzanyának, üresen maradt az a hely, amelyet a fejedelem feleségének kellett volna elfoglalnia.

Közben István 1473-ban megtagadta a Portának járó adót, és ismét Havaselvére támadt, amelynek ura, Szép Rádu seregeinek egy részét a perzsiai türkménnel küzdő szultán rendelkezésére kellett bocsássa. A havaselvi vajda megfutott, de oszmán segítséggel még kétszer is visszatérhetett. István másodszor egy tizenkilencezres (13 ezer oszmán, 6 ezer havaselvi) sereget vert tönkre, és mintegy 2300 foglyot karóba húzatott. S mivel takarékoskodnia kellett a karóval, ezért egy-egy karóra a köldökükön keresztül többet is felfűzetett.¹⁷⁸¹ Aztán nemcsak István pártfogoltja, hanem Mátyás királyé is harcba szállt a trónért, és három vajda gyilkolta egymás népét. Sőt a magyar pártfogolt Țepeluș (Karócska) kénytelen-kelletlen átállt az oszmánokhoz, az addigi oszmán hűbéres Rádu pedig Erdélyben húzta meg magát, és egyesek szerint ott halt meg,¹⁷⁸² mások szerint továbbra is a szultánt szolgálta.¹⁷⁸³ Ugyanakkor Nagy István, aki Rádu feleségét és lányát, Maria Voichițăt még 1473-ban elfogta, ez utóbbit két év múlva feleségül vette, és ezzel több jogcímet szerzett a további havaselvi beavatkozásokra. (Ebből a nászból született Bogdan fia, aki aztán az örökébe lépett.)

Az oszmánok teremtettek tiszta helyzetet. 1474-ben Nagyváradig hatoltak be a portyázóik, miközben az oszmán fősereg az albánokat akarta térdre kényszeríteni. S mivel Szkutarit nem sikerült elfoglalnia, a szultán a csorbát Moldvában akarta kiköszörölni. De mire 1475. január elején megérkeztek, kifáradtak, és a terepet sem ismerték. A moldvai sereg úgy vonult vissza, hogy mindent felégetett maga mögött. István katonai zsenialitása a csata színhelyének megválasztásában rejtett. Olyan helyet választott ugyanis, a Vaslui melletti mocsaras völgyet, ahol az oszmán túlerő nem érvényesülhetett. Az oszmán sereg egysze-

1780 Elian 1964, 159.

1781 Cronicile 1959, 31.

1782 Elekes 1937, 48.

1783 Gorovei–Székely 2005, 110–111.

rúen nem tudott csatarendbe felfejlődni, hogy jobb- és balszárnyával átkaroló műveletbe kezdjen. Így aztán István vajda „hazájának és népének jó védnöke” (*bonus protector patrie et gentis sue*) – mint a dubnici krónika írja – „a mi székeinkkel, románokkal és ruténnel” (*cum siculis nostris et wolachys et ruthe-nis*) háromnapos éjjel-nappali küzdelemben súlyos vereséget mért az ellenfélre, melynek több vezérét is elfogta.¹⁷⁸⁴ A krónika ismeretlen szerzője valószínűleg Drágfy Bertalan (1447–1501) erdélyi vajda és székely ispán udvari embere lehetett.¹⁷⁸⁵ Erre utal „a mi székeink” első helyen említése, akiknek lázongását egyébként az 1490-es években ugyanez a Drágfy keményen letörte, úgyhogy közülük sokan Moldvába mentek át.¹⁷⁸⁶

Ami a küzdő felek seregeinek nagyságát illeti, a számadatok csalókák és túlzók, mint általában, de jelzik az arányokat. Az oszmán erőket 120 ezerre becsülik, köztük pedig 20 ezer havaselviről szólnak, akik elsősorban a bevágott utakat tisztogatták. A keresztény hadak 40–60 ezer főből állottak, köztük 5 ezer székely és 1800 magyar.¹⁷⁸⁷ Emellett 2000 rutén harcost a lengyel király is küldött.¹⁷⁸⁸ A csataterén is túlmutató sikernek bizonyult, hogy az oszmánok – állítólag – elfoglalták Kiliát és Dnyeszterfehérvárat, de Vaslui melletti vereségük nyomán ezt a két stratégiai erődöt is kiűrtették.¹⁷⁸⁹ István – egy korabeli harcos elbeszélése szerint – azokat a foglyait is megölette, akik pénzzel akarták magukat megváltani, mondván: „Ha pénzetek van, mit kerestek az én országomban?”¹⁷⁹⁰ Aztán azért panaszkodott a szultánnak, hogy rablók támadtak rá, és komoly károkat okoztak neki. Ezt a tréfát az oszmán uralkodó nemcsak azzal nyugtázta, hogy a moldvai követeket majdnem meztelenül küldte haza, hanem azzal is, hogy immár maga készült Moldvába.¹⁷⁹¹ Előtte pedig elfoglalta Kaffát és Mangupot.

1784 Domanovszky Sándor: A dubniczi krónika. *Századok*, 1899. 411.; I. Lupaş: „Chronicon Dubnicense” despre Ştefan cel Mare. *Anuarul Institutului de Istorie Naţională, 1928–1930*. V. 347.

1785 Lupaş: „Chronicon Dubnicense”, 152.

1786 C. Auner: Episcopia de Baia. *Revista catolică*, 1915. 125–126.

1787 Nagy–Nyáry 1877, 300.

1788 Gonța 1998, 338.

1789 Iorga 1900, 140.

1790 Iorga 1897, 93–94.

1791 Gorovei–Székely 2005, 121.

István vajda a keresztény világot akarta mozgósítani. Csakhogy amíg a szultáni hatalom az iszlám világot fokozatosan kemény katonai erővel egységesítette, és a *pax ottomanica* egyben *pax islamica* is lett, a keresztény világ hatalmai, látva a túlerőt, inkább csak védekeztek. Mindegyik a másikat tüzelte harcra, miközben maga tartott tőle, és egymás ellen fenekedtek. 1474-ben III. Frigyes császár például Istvánnak – mint leendő kormányzónak vagy kapitánynak – ígérte Havaselvét, ha Mátyás ellen fordul. Ennek annyi realitása lehetett, mint annak, hogy Velence az Arany Hordával közös oszmánellenes hadjáratért cserébe Bulgáriát ígérte a moldvai uralkodónak.¹⁷⁹² Sőt Róma és Velence már Szerbia uralkodójának is elfogadta volna őt.¹⁷⁹³ 1476-ban a szultán Magyarországnak ígérte egész Boszniát, ha a hadseregét átengedik Németországba. 1477-ben Velence majdnem százezer aranydukátot adott Mátyás királynak oszmánellenes segélyként, és ebből a király Regensburgban negyven hajót rendelt, melyek el is készültek, de Frigyes császár vámot vetett ki rájuk, és mindent megtett, hogy minél később jussanak el Magyarországra. Aztán természetesen panaszkodtak Mátyásra, hogy hiú, állhatatlan, és nem segít a bajba jutott kereszténységen. (És ebben is volt valami, mert látva azt, hogy őt miként játszották ki nyugati szomszédai, átengedte az oszmánokat nyugat felé, ha belefáradt a harcba.¹⁷⁹⁴)

István a lengyel királytól kétezer harcost kért Kilia és Dnyeszterfehérvár megerősítésére, de nem kapott semmit, mert az nem akarta, hogy Mátyás király közben megerősítse csehországi helyzetét,¹⁷⁹⁵ és attól is félt, hogy a moldvaiak törbe akarják csalni.¹⁷⁹⁶ A lengyel politika csak felgyorsította a moldvai vajda és a magyar király közeledését, 1476 júliusának derekán meg is kötötték a hűbéri szövetséget. Közben István Mangup élére a vele szövetséget vállaló sógorát ültette. A krími tatárokat csak rövid időre sikerült semlegesíteni, amikor az Arany

1792 Alexandru Simon: Matthias Corvinus' Anti-Ottoman Policies, 31., 33.; Simon: Crusading, 216.

1793 Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon: Moldova între marile puteri. „Ungaria et Valachia”: Promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470. *Revista istorică*, 2015. 1–2. sz.7., 48.

1794 Babinger 1959, 379–380, 391–393.

1795 Gemil 2009, 204.

1796 Gorovei–Székely 2005, 124.

Horda a krími kánra támadt. De hiába próbálta István Velencével együtt az akció folytatását elérni, Lengyelország nem akarta átengedni a volgai tatárokat a maga területén, nem akarta kockáztatni a szultánnal való jó viszonyt.¹⁷⁹⁷ Velence diplomáciája aktív volt, ő maga viszont katonailag úgy kimerült, hogy kénytelen volt fegyverszünetet kötni az oszmánokkal. Ezek éltek is az alkalommal, gyorsan elfoglalták Kaffát és Mangupot, a Krími Tatár Kánság pedig 1783-ig a szultán hűbérese lett. Ezzel Moldva két tűz közé került.

Némi vigaszt jelentett, hogy az egyik Kaffából megtérő oszmán hajó görög tengerészei felláztak, és megölték a török katonákat. Kiliában kötöttek ki, és azt a 250 szépfiút, akiknek egy részét uraik eunuchnak szánták, a többieket pedig fajtalankodásra használták volna a bordélyházakban, átadták István vajdának, aki ennek „az ajándéknak nagyon örült” – olvashatjuk Długosz, a korabeli lengyel krónikás művének angol fordításában.¹⁷⁹⁸ De ez félrevezető, mert az eredeti szövegben István nem a szépfiúknak örült, hanem annak, hogy „lelkében felvillant Kaffa visszafoglalásának reménye”.¹⁷⁹⁹ Csakhogy a szultán még július folyamán támadt, és amikor a magyar sereg még Tordán gyülekezett, a tízszeres oszmán túlerő Războieninél alaposan megritkította István rátámadó seregét. Bár ez a sereg nem is volt olyan népes, mert a tatár támadás hírére a vajdát harcosainak egyharmada otthagya, sietett haza családjá és háza védelmére.¹⁸⁰⁰ Egy Moldvában járatos lengyel kortárs szerint István olyan vereséget szenvedett, hogy nem tud újabb sereget kiállítani, de ami rosszabb, „az egész ország és népe uralkodójának szemére hányják zsarnokságát”, azzal vádolták, hogy „hóhérukként viselkedett”. A török pedig azt terjeszti, hogy nem a nép, hanem a nép kínozója ellen jött.¹⁸⁰¹

A szultán Suceavát mégsem tudta és aztán nem is akarta elfoglalni, mert még Neamț várát sem volt képes bevenni. Inkább visszafordult, és Drinápolyba már „inkább legyőzötten, mintsem győztesen” érkezett meg – írta az egyik

1797 Gemil 2009, 207.

1798 Annals 1997, 618.

1799 Historia 1878, 630–631.

1800 Alexandru Simon: Matthias Corvinus' Anti-Ottoman Policies, 4.

1801 Războieni 1977, 185.

korabeli görög krónikás.¹⁸⁰² Legyőzte az élelemhiány és a pestis, és az, hogy a harmincezres magyar sereg, ha késett is, de a Szeret mellett megfutamította az egyik oszmán csapattestet.¹⁸⁰³ Tehát e komoly segítség miatt hamis az az állítás, mely szerint Moldva teljességgel elszigetelődött.¹⁸⁰⁴ Sőt novemberben a magyar király húszezres sereggel megnyitotta a bosnyák frontot, István vajda pedig tizenötezres sereggel Havaselvén is támadt. Újra felkarolták Karós Vládót,¹⁸⁰⁵ aki kiszorította azt az Öreg Bászarábot (Basarab cel Bătrân, másképpen Laiotă), akit István vajda ültetett a havaselvi trónra, de a moldvai hadjáratban már kénytelen volt a szultánnal tartani, és Erdélybe is be akart törni.¹⁸⁰⁶ Ez az erdélyi hadművelet elmaradt, de Havaselvén végül Bászaráb győzött, amikor is Karós Vládót megölték a bojárok, és a mellé adott kétszáz fős moldvai sereget is lemészárolták.

Egyes román történészek előszeretettel hangsúlyozzák, hogy Mátyás király a havaselvi és moldvai vajdák oszmánellenes győzelmeit diplomáciai jelentéseiben a saját érdemének állította be. Sőt amikor Velence kétszázezer forintot ajánlott fel neki, nem élt a lehetőséggel, „nem tudott a várakozások magaslatára emelkedni”. Még hozzá akkor nem, amikor két olyan nagyszerű kapitánya lett volna, mint István és Karós Vlád, miközben a hadseregek létszámkimutatásai „önmagukért vallanak arról, hogy mit jelenthetett a román erőkiejtés a keresztesháború érdekében”.¹⁸⁰⁷ Valóban, a hadakról szóló létszámkimutatások jól tükrözhetik a „várakozások magaslatát”, vagy inkább a vágyak magaslatát, de a valóságot már kevésbé. A velencei ajánlatról szóló feljegyzés szerint Mátyás király 69 ezres sereget tud felvonultatni, míg a moldvai vajda 80 ezreset, Karós Vlád pedig – mivel frissen került hatalomra – csak négyezer főt tud kiállíta-

1802 Sphrantzes 1966, 145.

1803 Dan Ioan Mureșan: Girolamo Lando, titulaire du Patriarcat de Constantinople (1474–1497), et son rôle dans la politique orientale du Saint-Siège. 214. <https://www.academia.edu/442068> (2020-10-25)

1804 Gemil 2009, 206.

1805 Albert Weber, Adrian Gheorghe: Noi descoperiri în arhivele Italiei și Austriei cu privire la ultimul an din viața lui Vlad Țepeș (1476). *Muzeul Național*, 2019. 1. sz. 27–46.

1806 Gorovei–Székely 2005, 157.

1807 Gorovei–Székely 2005, 166.

ni.¹⁸⁰⁸ Ha István vajda valóban ekkora erővel rendelkezett volna, akár a szultánt is elfoghatta volna. Viszont kétségtelen, hogy gerilla-hadviselésével a valóságosnál nagyobb erő látszatát tudta kelteni.

1475 októberéből-novemberéből a velencei követ Mátyás király seregéről olyan kimutatást készített, amely első látásra elsőprő erőről szól, több mint 140 ezer harcosról és 330 hajóról. Ezzel indult volna a magyar király a Száva folyó völgyében Bosznia felé. Van ebben a kimutatásban a sok hadigép mellett hat-ezer cseh, morva s sziléziai nehézlovas, tízezer gyalogos, tízezer magyar nehézlovas és négyezer jól fölfegyverzett gyalogos, tizenhatezer lándzsával, íjjal fölfegyverzett székely lovas, „kik keleten legjobb íjazók”, és lovaik szerfölött sebesek, négyezer lövész, vagyis puskás, nyolcvan pattantyús, tízezer erdélyi nemes és még kétezer olyan román, akik már a király atyjával együtt küzdöttek, és „mindenekfölött dicsérik őket a törökellenes harcokban”. A moldvai vajda tizenkétezer lovassal és hússzezer gyalogossal jön, a havaselvi vajda pedig nyolcezer lovassal és harmincezer gyalogossal. A királyi hajóhad Nándorfehérvárnál 330 hajóból áll, melyeken a matrózokon kívül tízezer harcost szállít, végül ötezer harcedzett szerb lovas.¹⁸⁰⁹ Az ilyen kimutatások mindig gyanúsak. Ez pedig különösen az, mert adatai egyik hadjáratra sem illenek.¹⁸¹⁰ A két román vajda levonulásának lehetősége az adott helyzetben – láthattuk – csak vágyálom. Emellett a létszámkimutatásokban az is csalóka, hogy a csapatok minőségére nem utalnak. Például arra, hogy nyílt színi ütközetben a páncélos nemes harci értéke sokszorosa a könnyűlovasnak vagy a gyalogos harcosnak, míg ez utóbbiak a hazai terepen a gerilla-hadviselésben felülmúlhatatlanok. Viszont a számok imponálnak. Szoktak is ebből a kimutatásból némi propagandacélzattal csipegetni. És kiderítik, hogy a 112 ezer fős (?) sereg 64%-a román,¹⁸¹¹ sőt

1808 Iorga 1897, 101.

1809 Óváry Lipót: Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-ki hadjáratból. *Történelmi Tár*, 1885. 762–764.; Csánky Dezső: Szabács megvétele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. 374–376.

1810 Rázsó Gyula: Mátyás hadászati tervei és a realitás. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. 1. sz. 16.

1811 M. Berza: Der Kreuzzug gegen die Türken – ein europäisches Problem. *Revue historique du Sud-Est Européen*, 1942. 1. sz. 70–72.

újabb számítás szerint amíg Magyarország e seregnek csak 12,5%-át állította ki, Erdély 25,0%, Moldva 28,6% és Havaselve a 33,9%-át, tehát „a három román ország” biztosította Mátyás haderejének majdnem 90%-át.¹⁸¹² Az ilyen velencei jelentésekkel az a baj, hogy készítői – és félremagyarázóí – hol önmagukat, hol a világot akarták becsapni. A lengyel király szolgálatába szerződött humanista kalandor, Philippus Callimachus, aki a helyi viszonyokat jól ismerte, 1490-ben megírta a pápának, hogy a két román vajdaság még erejének teljében sem tudott – külön-külön – tizenhatezernél több harcost kiállítani.¹⁸¹³

A realitás talaján állva úgy becsülhetjük, hogy 1476-ban Mátyás király is 10, legfeljebb 20 ezres sereget tudott harcba vinni, és aztán 1476 februárjában mintegy harmincnapos ostrom után elfoglalta Szabács várát.¹⁸¹⁴ Az arányokat jól jelzi, hogy várat csupán 1200 fős török helyőrség védte. Viszont amikor a magyar sereg Szendrő várát is ostrom alá vette, a szultán azonnal keményen visszavágott, méghozzá a Moldvából visszatérő csapatokkal is. Az egykori szerb főváros birtoka ugyanis létérdekbe vágott, a szabácsi palánkvár már kevésbé. Annak elfoglalását eltűrte, ezt pedig Mátyás propagandája fényes győzelemnek állította be, és így bizonyíthatta, hogy a magyar király eleget tett keresztényi kötelességének.¹⁸¹⁵ Nagy István is megpróbálta, a pápa őt is feldíszítette Krisztus bajnokának jelzőjével.

Lehettek történeti pillanatok, melyek a keleti és a nyugati kereszténység szembenállását némileg áthidalták, de az egyházszakadás véglegesnek bizonyult. Ezért nemcsak Nagy István, hanem elődei és utódai számára is „fájdalmas döntés” lehetett a katolikus hatalmakkal való szövetkezés, de a „kisebbik rossz” elve alapján meghozták.¹⁸¹⁶ Ugyanakkor Havaselvével is gyakran életre-halálra hadakoztak. 1475-ben keserűen írta Nagy István a moszkvai nagyfejedelemnek, hogy „két oldalról a pogányság szorítja, három oldalról azok,

1812 Pop 2003, 432.

1813 Papacostea 1982, 98.

1814 Veszprémy László: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadttörténelmi Közlemények*, 2009. 1. sz. 41.

1815 Bárány–Szabó–Veszprémy 2017, 280–282.

1816 Murgescu 1999, 133.

akiket magukat kereszténynek nevezik, de rosszabbak, mint a pogányság”.¹⁸¹⁷ Viszont az egyetlen hatalom, amelyik tényleges segítséget nyújtott Moldvának, az a Magyar Királyság volt.¹⁸¹⁸

Lehet abban is valami felemelő, hogy amikor ma vagy a közelmúltban Európa egységének örvendeztünk, Nagy Istvánban a keresztes lovagot tiszteltük. 1475-ben büszkén hangsúlyozta a pápának, hogy országa „a kereszténység kapuja”, ő pedig mindhalálig harcol „a keresztény törvényért”.¹⁸¹⁹ 1478 májusában keserűen panaszkolta Velencének, hogy egyedül maradt, mert Mátyás király kiejegyzik az oszmán vazallus Havaselvével, márpedig országa „Magyarország és Lengyelország elővédje, őrzí a két királyságot” (*serajo del Hungaria et Polana, et quello che varda quei do regni*), Havaselve és Moldova e két királyság számára „fal” (*Valachia, et la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollonia*). „És ha Isten megengedi, hogy ne kapjak segítséget, két eset forog majd fenn: vagy elvesz ez az ország, vagy kénytelen leszek magam alávetni a hitetleneknek. Ezt azonban nem teszem, inkább legyen százezer halál, mint ez.”¹⁸²⁰ Államrezon, mély hit és vágy, a meggyőzés szándéka diktálták e vallo-másokat, miközben nem tévesztette szem elől a geopolitikai realitásokat. „Realista keresztes lovag” – írta róla Panaitescu 1941-ben.¹⁸²¹ A 2010-es évek elején már úgy értékelték, hogy a moldvai uralkodó „nem keresztes lovagként szállt szembe az oszmán hatalommal, hanem saját országának védelmezőjeként”.¹⁸²² Nemcsak úgy, de az egyház védelmezőjeként is.

Amikor 1473-ban kivonta kardját az oszmánok ellen, kedvező előjelek is ösztönözték erre: földrengés és egy üstökös látványa. És amikor az ekkor másolt Evangéliumba úgy írták be a nevét, mint „Krisztusszerető császár”, azért is tették, mert elterjedt a hiedelem, mely szerint 7000-ben, azaz 1492-ben az utolsó császár felszabadítja majd Jeruzsálemet is.¹⁸²³ A lendület azonban meg-

1817 Gorovei–Székely 2005, 133.

1818 Murgescu 2012, 18.

1819 Bogdan 1913, 319, 321.

1820 Bogdan 1913, 346–347. Mihailă 2003, 100.

1821 Panaitescu 2003, 13. Gorovei–Székely 2005, 21.

1822 Denize 2012, 116.

1823 Pilat–Cristea 2018, 143–147.

tört. Mivel István látta, hogy Magyarország és Velence nem tudja folytatni a harcot, 1478 novemberében kiegyezett a szultánnal, és elfogadta, hogy a korábbi háromezer forintos portai adót megkétszerezzék.¹⁸²⁴ Talán arról is tudomást szerzett, hogy a lengyel királyi udvarban felvetették az ő trónfosztásának tervét, ugyanis korábban a lengyel király hiába követelte tőle Mátyás király megtámadását, hűbéri kötelezettségét nem teljesítette. Viszont 1479 elején megígérte a lengyel királynak, hogy leteszi a hűségesküt, de ígérete valóra váltását természetesen elhalasztotta.¹⁸²⁵ Tehette ezt annál is inkább, mert még ez év októberében az Erdélyre rontó viszonylag jelentős, mintegy 15 ezer fős oszmán seregbe a korábban Moldvában is megfordult Báthori István vajda és az alsó végek kapitánya, Kinizsi Pál – akit alaptalanul román származásának hisznek – Kenyérmezőn megsemmisítő csapást mért. Az oszmán sereghez a havaselti vajda, Karócska (Țepeluș) pár ezer fős segédcsapatot küldött, majd miután a magyar királynál mentegetőzött kényszerű részvétele miatt, a következő év tavaszán megint csatlakoznia kellett egy kis erdélyi portyához. Mire válaszként a két magyar hadvezér a Balkánon egész Krusevácig nyomult és pusztított.¹⁸²⁶

Közben 1481-ben Karócska vajda keserűen tette szavá a nagyszebeni polgármesternek, hogy „a mi rossz szokásaink nem hagynak el minket, hiszen mi keresztények egymást marcangoljuk”. A szultán éppen neki mondta, hogy a magyar király Bosznia ellen indul, mint erről őt, a szultánt maga István moldvai vajda tudósította.¹⁸²⁷ Csakhogy amikor II. Mehmed szultán elhalálozott, még abban az esztendőben István a saját emberét, Vlad Călugărul, azaz Szerzetes Vládót ültette a havaselti trónra. Előtte volt egy másik jelöltje is, Mircea, de erre a jelölésre válaszként az „összes brailai bojár, kenéz és oláh” olyan levelet írt neki, amelyet az első román pamfletnek lehet nevezni.¹⁸²⁸

1824 Papp 2007, 385.; Papp Sándor: Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2008. 2. sz. 318.

1825 Papacostea 2001, 203–223.

1826 Szakály Ferenc, Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 2. sz. 333–334.

1827 Silviu Dragomir: Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiiul în secolii XV și XVI. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1926–1927. IV. 18–19.

1828 Istoria 2011, 137.

„Van benned emberség [ЧЛОВѢЧЕСТВО], van eszed, van agyad, hogy tintát pazarolj egy kurvának a kölykéért, Călțuna fiáért, akiről azt mondd, hogy a te fiad? Ha a fiad, és jót akarsz neki, várd meg, amíg halálod után ő lesz az úr, az anyját viszont vedd magadhoz, és legyen a te úrnőd, ahogyan valamennyi brăilai halászá volt.”¹⁸²⁹

Nagyobb baj volt ennél az, hogy a moldvai uralkodó hiába lépett szövetségre Mátyás királlyal és a moszkvai nagyfejedelemmel. Mátyás király figyelme megint nyugat felé fordult. Az oszmánok elfoglalták Otrantót, a magyar király apósa megsegítésére mintegy ezerfős kipróbált sereget küldött a vár visszafoglalására, aztán megint Frigyes császár ellen lépett fel. Az oszmánokkal pedig öt évre békét kötött. Bár az oszmán hatalom ereje már felülmúlta Magyarországot, az inkább keleten terjeszkedett. Nagy István is szerződést kötött 1481-ben a szultánnal, és elérte, hogy a harácsot szállítsák le hatezer forintról ötezerre.¹⁸³⁰ Aztán élve az alkalommal 1482-ben Havaselvétől elvette Crăciuna várát. Az viszont fájdalmasan érintette, hogy az új, egyébként békés szultán, II. Bajazid 1484-ben egyszerűen elfoglalta Kiliát és Dnyeszterfehérvárat, méghozzá harc nélkül.

Ennek a tétlenségnek az okát csak találgatni lehet, és értetlenkedni amiatt, hogy az egyébként harcias vajda miért nézte tétlenül a sorsdöntő fejleményt,¹⁸³¹ hiszen ezzel a Fekete-tenger oszmán tóvá változott. Elképzelhető, hogy megbénította az az Európa-szerte terjedő hiedelem, amely szerint a Skorpió jegyében a Jupiter és a Saturnus olyan állást foglalt el, amely vészjós fejleményeket ígért, előtte pedig véreső hullott a Romanban épülő vajdai kastélyra.¹⁸³² De mindemellett talán abban bízott, hogy ami ilyen könnyen elveszett, könnyen visszaszerezhető, mert felrázza a keresztény hatalmakat. Csakhogy ezeket az egymással való rivalizálás annyira lekötötte, hogy a lelki megrázkódtatásnál tovább nem jutottak. Mátyás király tiltakozott a szultánnál, hangsúlyozva, hogy a két vár „jogilag” Magyarországhoz tartozik. A szultán viszont jogosan válaszolta azt, hogy az előző évben kötött ötéves fegyverszüneti szerződésben Moldva területi

1829 Bogdan 1905, 282.

1830 Denize 2012, 149.

1831 Decei 1978, 138.

1832 Székely–Gorovei 2003, 82–84.

integritása nem szerepelt.¹⁸³³ Ezek után a magyar király a szerződést szövegező kancellárját, Váradai Péter kalocsai érseket börtönbe vettette.¹⁸³⁴ Ugyanakkor a moldvai vajdát is okolta azért, hogy provokálta a szultánt.¹⁸³⁵ Ezzel lezárult a késői keresztes háborúk kora ezen a tájon. És keserű vigasz lehetett, hogy az 1488-as oszmán–magyar békében Moldva, akár korábban Havaselve, kondomíniumként szerepel, tehát mindkét állam a szultán adóköteles vazallusa, ugyanakkor a magyar királyt is hűbéruruknak tartják.

Amíg élt az oszmánellenes európai hadi fellépés reménye, Róma Mátyás királyt tekintette a keresztes háborúk lehetséges vezetőjének, és Nagy Istvánban csak az ő hűbéresét vagy kapitányát látta.¹⁸³⁶ A pápa kétszer is kiátkozta a lengyel királyt, mert fegyveresen is fellépett a magyar király ellen, és ezzel akadályozta az „eretnekek” elleni harcot.¹⁸³⁷ Ugyanakkor közhely, hogy Mátyás király jól mérte fel az erőviszonyokat, amikor inkább csak végvári harcokba bocsátkozott, és egy erős végvárrendszert épített ki. Mátyás országának kiterjedése több mint háromszorosa volt, mint István országának területe, ugyanakkor évi jövedelme az ötszöröse a moldvai vajda (150 ezer forint) jövedelmének. Igaz, csak a magyar végvárrendszer fenntartása többbe került (mintegy évi 180 ezer forintba), mint István egész évi jövedelme.¹⁸³⁸ Mátyás még akkora segítséget sem kaphatott Nyugatról, mint apja, ezért időnként át is engedte országán a Stájerországban portyázni akaró oszmánokat. És Velencét sem kímélte, a „tengerek királynője” pedig fizetett azért, hogy a hadszínteret lehetőleg a Kárpátokon túli vidékekre helyezze.¹⁸³⁹ Ilyen geopolitikai realitások közepette Nagy István számára a lengyel király ígérkezett hatékony szövetségesnek.

1833 Levelek 1895, 293–294.

1834 Véber 2009, 70. https://btk.ppke.hu/phd/tortenelemtudomany/veber_janos_balazs/disszertacio.pdf (2020-09-16)

1835 Simon 2005, 64.

1836 Dan Ioan Mureșan: Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare. 1099. <https://www.academia.edu/1027893> (2020-10-22)

1837 Liviu Pilat: The 1487 crusade: a turning point in the Moldavian-Polish relations. 131. <https://www.academia.edu/42899898> (2021-03-16)

1838 Simon 2005, 158.

1839 Simon 2012, 231.

Moldva az oszmán imperializmussal a lengyel imperializmus ellen

Nagy István a körülmények hatalmában eleget tett a lengyel király meg-megújuló követelésének, és 1485 őszén Kolomijában személyen letette a hűségesküit. Csakhogy közben az oszmánok – egy Hroiót nevű trónkövetelőt hozva magukkal – még Moldva fővárosát, Suceavát is felégették, bár a várat nem tudták bevenni. István nemsokára törlesztett, Kiliától nem messze, Dobrudzsában lengyel segítséggel csatát nyert. A következő évben viszont a Szeret mellett az oszmánokkal vívott ütközetben majdnem életét veszttette, órákig feküdt az elesettek között, de két harcosa kimentette.

A lengyel királynak letett hűségeskü a török előretörés után értelmét veszttette. István a lengyel–török erőegyensúlyt úgy akarta kihasználni, hogy a moldvai kereskedőknek közvetítő szerepet akart biztosítani Lemberg és Fehérvár között, de aztán a török–lengyel békeszerződés keresztelte ezt a szándékot, mert a két nagyhatalom szabad forgalmat kötött ki egymás alattvalóinak.¹⁸⁴⁰ István viszont kemény vámokat vetett ki az átmenő forgalomra, és ezzel Lemberg árumegállító jogát is korlátozta.¹⁸⁴¹ Az oszmán hatalmi fölény láttán István 1486-ban békét kötött a szultánnal; újra fizette az adót, de ötezer forint helyett már csak négyezer forintot, hiszen a két kikötőváros elvesztésével jövedelmei egy részétől is elesett.¹⁸⁴² Azért egy ideig még bízott abban, hogy a lengyel király hadat indít az oszmánok ellen. 1487-ben a pápa valóban keresztes hadjáratot hirdetett, de a lengyelek inkább a tatárok ellen fordultak, István pedig elfordult a lengyel királytól.¹⁸⁴³

Callimachus idézett levelében azonban azt is kiemelte, hogy miután István annyi veszteséget okozott a szultánnak, inkább megegyeztek, és a románok „nem legyőzöttekként, hanem győztesekként szerződéseket kötöttek”.¹⁸⁴⁴ Ez persze túlzás, viszont István továbbra is a térség politikai játszmáinak aktív sze-

1840 Papacostea 2001, 211.

1841 Gorovei–Székely 2005, 257.

1842 Gorovei–Székely 2005, 243.

1843 Pilat: The 1487 crusade, 135.

1844 Papacostea 1982, 98.

replője maradt. Hűbérurával, a lengyel királlyal szemben a magyar királyban kereste az ellensúlyt, aki a lengyel királyt bepanaszolta a pápánál, hogy hűbéresét a maga hűbéresévé, értsd korábbi szövetségesét a maga szövetségesévé tette.¹⁸⁴⁵ A pápa pártfogásáról biztosította a magyar királyt, István pedig gondoskodott saját magáról. Fiát, Sándort, akit társuralkodóként már maga mellé vett, Drágfy Bertalan erdélyi vajda lányával házасította össze.¹⁸⁴⁶ 1489-ben a pápa felmentette Istvánt a lengyel hűségeskü alól.¹⁸⁴⁷

A moldvai vajda Mátyás királlyal kötött hűbéri szerződést, cserébe pedig hűbértokként megkapta Csicsó és Küküllő várát.¹⁸⁴⁸ Így a magyar korona legnagyobb országnagyja, bárója lett. Csakhogy még nem vehette birtokba a két uradalmat, mert 1490-ben Mátyás elhalálozott, ő pedig több tűz közé került, mivel megindult a versengés a magyar trónért, és ebbe a küzdelemben őt is bevonták. Kázmér lengyel király azt akarta, hogy fiát, János Albertet támogassa. Ebből a lengyel harapófogóból úgy bújt ki István, hogy Miksa német-római királlyal szövetkezett. Ez aztán 1490 augusztusában fel is szólította az erdélyi rendeket, hogy miután a magyar koronát egyes bárók és főpapok megtagadták tőle, és ezért azt erővel szerzi meg, ismerjék el őt királynak, és a hozzá hűséges István vajdának engedelmeskedjenek.¹⁸⁴⁹

A magyar főurak a lengyel királyfit, Ulászlót választották meg királynak, aki már birtokolta a cseh trónt. Ezt a választást István bölcsen elfogadta, az új király ugyanis a keménykezű Mátyástól eltérően a rendekkel együtt kormányzott. Egyik országgyűlés követte a másikat, a királyi hatalom gyengült, és a bevételek a korábbinak felére-harmadára csökkentek. A nagybirtokosok befolyása nőtt, és immár István is előkelő helyet foglalt el közöttük. És ezért ki is tett magáért, 1491-ben Lengyelországra támadt, ezzel akadályozta János Albert fellépését a

1845 Theiner 1860, 510–511.

1846 Horváth 2012, 210.

1847 Gorovei–Székely 2005, 261.

1848 Gemil 2009, 211–213.

1849 Friedrich Firnhaber: Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. *Archiv für Kunde österreichischer Geschicht-Quellen*. III. 410–411.

magyar koronáért.¹⁸⁵⁰ A saját hasznát sem hanyagolta el, mert éveken keresztül úgy prédálta fel a szomszédos lengyel uradalmakat, hogy számos fogollyal és állattal tért haza.¹⁸⁵¹ Közben pedig a moszkvai és krími tatár szövetséggel biztosította magát a várható lengyel retorzió ellen. A tatárok le is kötötték a lengyel királyt beüteseikkel, viszont István nem engedte át krími szövetségeseit Magyarország felé.¹⁸⁵²

Miután János Albert elfoglalta apja örökét, a lengyel trónt, célként tűzte ki Bizánc visszafoglalását, ezért 1494-ben Lőcsén titkos találkozót tartott fivérével, a cseh–magyar királlyal. A lengyel uralkodó nem tagadta, hogy Istvánt el akarja üzni, Moldvát úgy akarja saját királyságához csatolni, hogy öccsét, Zsigmondot teszi meg vajdának, ahogy a lengyelek mondták, palatinusnak, és ezzel biztos alapot kapna a fekete-tengeri kikötők visszahódításához. Az óvatosság és a geopolitika logikája azonban felülkerekedett a családi szolidaritáson. Ulászló nem fogadta el a Moldvára vonatkozó ötletet. Kötötte esküje is, és ennek eleget tett.

1497-ben János Albert mintegy nyolcvanezres sereggel, köztük több ezer teuton harcossal Dnyeszterfehérvár és Kilia visszafoglalására készült. Ez megfelelt István elképzeléseinek is. Csakhogy a lengyel király a moldvai vajda ellen fordult. Egy 17. századi ismeretlen lengyel szerző krónikája szerint János Albert tudatosan megtévesztette a moldvai vajdát, mert eleve a lőcsei egyezménynek megfelelően akart eljárni.¹⁸⁵³ Ezzel szemben a hadjárat egyik német résztvevője az év végén kelt levelében a király döntésének okáról annyit jegyzett meg, hogy „egyelőre nem tudjuk megírni”.¹⁸⁵⁴ Így egyelőre inkább csak spekulálhatunk, miként a kortársak is azt tették. Kezdetben István vajda is kívárázó álláspontot foglalt el, ugyanakkor okkal gyanakodott, hogy a lengyel király ellene lép fel. Netán éppen a lőcsei titkos találkozón részt vevő Drágfy Bertalan mondta el, hogy Lőcsén miről tárgyaltak.¹⁸⁵⁵ Komolyabb intő jel volt, hogy nagyszabásúnak tervezett keresztes hadjárat esetén a pápát is be kellett volna vonni, pontosab-

1850 Papacostea 2001, 243.

1851 Boldur 1970, 253–254.

1852 Gorovei–Székely 2005, 288.

1853 Cronica 2006, 111.

1854 Iorga 1900, 308.

1855 Niemczyk 2016, 75–79.

ban a pápának kellett volna meghirdetni a keresztes hadjáratot. A pápa fellépése nyújtott volna biztosítékot arra, hogy a keresztény uralkodók ne forduljanak szembe egymással, ne támadja hátba egyik a másikat. Róma hallgatott. Ezért István a szultán elé járult segítséget kérni,¹⁸⁵⁶ és kapott is nyolcszáz janicsárt. Amikor a lengyel had a Dnyeszterhez ért, a moldvai országnagy közölte, hogy ura mint a szultán vazallusa nem engedi meg az átvonulást a tengerpart felé. Ezután a lengyel sereg Suceavának fordult, és ostrom alá vette a moldvai fejedelmi székhelyet. Így akarta Istvánt együttműködésre kényszeríteni.¹⁸⁵⁷

Ulászló először kemény ultimátumot intézett fivéréhez, felröva neki azt, hogy „a mi vajdánkat” el akarja űzni. Külön hangoztatta, hogy „ekkora jogtalanságot” nem várt tőle. Ha pedig el is foglalja Moldvát, nem tudja megtartani, mert a törökök meghódítják, és felosztják, továbbá nemcsak Lengyelországot, hanem Magyarországot is maguk alá vetik. Egyébként a vállalkozás öccsük életét veszélyezteti, mert ha az moldvai trónra ül, alattvalói vagy megölik, vagy kiadják a töröknek, hiszen tudni, hogy „a románok ilyen esetben miként tartják be esküjüket”.¹⁸⁵⁸ A magyar király betartotta esküjét, mert Drágfy Bertalan – a románok körében Birtoc vodának nevezett vajda vezetésével – néhány ezer harccsal segítette Istvánt. A moldvai uralkodó – a cseh–magyar király küldöttjének közvetítésével – végül megegyezett a Suceava ostromába belefáradt János Alberttel, hogy sértetlenül visszavonulhat. De mivel a lengyel sereg állítólag eltért a megbeszélte útvonaltól, azt István harcosai és török szövetségesei havaselvei és tatár segédcsapatokkal a bukovinai erdőségekben, Codrii Cosminului-ban (a mai Koźminna) meglepték, és fájdalmas vereséget mértek rá. Aztán a janicsárokkal pusztítottak és raboltak immár Lengyelországban.¹⁸⁵⁹

Később a harcoló felek természetesen egymást vádolták esküszegéssel, a lengyel királyt pedig saját alattvalói azzal a váddal illették, hogy – Callimachus tanácsára – a lengyel nemességet szándékosan vitte mészárszékre.¹⁸⁶⁰ 10–40 ezer

1856 Nagy Pienaru: Călătoria lui Ștefan cel Mare la Istanbul. *Analele Putnei*, 2017. 33–44.

1857 Nowakowska 2004, 132.

1858 Papacostea 2001, 258–260.

1859 Gemil 2009, 214.

1860 Pilat–Cristea 2018, 249–250.

közé tették az elesett lengyelek (és a velük tartó teutonok) számát.¹⁸⁶¹ A lengyel király csalárdsága nem egyedülálló eset. VIII. Károly francia király 1494-ben azzal az ürüggyel vonult Nápoly ellen, hogy onnan majd könnyebben elérheti a Szentföldet... János Albert mentségére legyen mondván, hogy valóban készült az oszmánokkal való leszámolásra, és ennek érdekében először megbízható háterszággá akarta tenni Moldvát. A hadjárat őszi időzítése is erre vall, mert ha valóban az oszmánokra akarta volna mérni az első csapást, már májusban el kellett volna indulnia. Elképzelhető, hogy Nagy István megtörése után Moldvában akart telelni.¹⁸⁶²

Újabban felvetődött az az elképzelés, amely szerint 1497 nyarán Ulászló majdnem elvesztette trónját, amikor István és Miksa összefogtak ellene, Drágfy vajda pedig királyi engedély nélkül segítette volna meg Istvánt.¹⁸⁶³ Ennek el-
lentmond maga az idézett ultimátum. Viszont mellette szól, hogy még 1496-ban Miksa és István a lengyel és a magyar király ellen szöveterkeztek, és ebben több magyar főúr, többek között Szapolyai István mellett maga Corvin János is szerepet vállalt.¹⁸⁶⁴ István vajda valósággal noszogatta a német-római királyt, hogy foglalja el a magyar trónt, hiszen „soha sem volt ilyen közel a magyar királyság megszerzéséhez, ha csak felséged nem szunyókál”. És hogy felriassza, megígérte, hogy a lengyeleket török segítséggel semlegesíti. A király viszont, miközben oszmánellenes érzelmeit is kifejezésre juttatta, keserűen jelezte, hogy Magyarország állapota szerfölött rossz. Míg korábban az udvari embereket és a harcosokat jól ellátták, most mindent elhanyagolnak, és ezek éhen halnak. Viszont nem tagadta, köti esküje, hogy Magyarországot nem sodorhatja veszélybe. Ulászló ellen tehát csak akkor lép fel, ha az országgyűlés meghívja a magyar trónra, ugyanakkor biztatta a moldvai vajdát a törökökkel való jó viszony fenn-

1861 Gorovei–Székely 2005, 338.

1862 Emanuel Constantin Antoché: Quelques considérations en marge de l'expédition du roi de Pologne Jean Ier Albert en Moldavie (août–octobre 1497). <https://www.academia.edu/12744509> (2021-01-18)

1863 Alexandru Simon: Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career. 269–270. <http://banatica.ro/media/b24-2/II.263-288.pdf> (2020-10-08)

1864 Pop 2020, 310.

tartására.¹⁸⁶⁵ Corvin János kiegyezett Ulászló királlyal,¹⁸⁶⁶ István moldvai vajda pedig valóra is váltotta fenyegetését.

1498-ban István kezdeményezésére az oszmánok és a tatárok a havaselvekkel együtt Lengyelországra törtek, hogy a lengyel királyt elriasszák a további fellépéstől.¹⁸⁶⁷ Volt, aki arról írt, hogy István százezer lengyel fogollyal tért volna haza,¹⁸⁶⁸ viszont elképzelhetetlen, hogy a 400–500 ezres lakosságú Moldva minden ötödik-hatodik lakosa lengyel fogoly lett volna. A százezres szám mindenestre jelzi a hadi sikert. Csakhogy nemcsak István vajda sikeréről volt szó. Marcin Bielski – 16. század derekán készült – lengyel krónikája szerint a törökök és a tatárok ejtették a sok foglyot, akiket aztán Ázsiába és a Balkánra hurcoltak.¹⁸⁶⁹ Miksa arról beszélt egy spanyol udvari embernek, hogy Istvánt a törökök és a tatárok segítik; Magyarország egyik része viszont Istvánnal tart, a másik magával az oszmánellenes Miksával.¹⁸⁷⁰ Pontosabban a szavakban oszmánellenes, valójában az oszmánokkal alkalmilag szövetkező Miksával.

Mátyás királynak is szemére vetették, hogy olykor átengedte az portyázó oszmán seregeket Stájerországba, ahelyett hogy a kereszténység védelmében buzgólkodna. Egyik hatalmi játékos sem tehet szemrehányást a másiknak. Mindegyik a maga pillanatnyi érdekeit képviselte, de hosszabb távú számítások és erőgyűjtés érdekében, hiszen a keresztény világ részeiként ki voltak téve az oszmán veszélynek. Így járt el Velence is, mert már kimerült az oszmánokkal vívott háborúiban, és a szárazföldi keresztény hatalmakat biztatta oszmánellenes fellépésre. Így aztán 1498-ban Velencében el is vetették Hungaria, Polonia, Dácia, Croatia szövetségét, melynek élén Ulászló, János Albert, István

1865 Pop 2020, 330–333.

1866 Tringli 2009, 31.

1867 Gemil 2009, 48.

1868 Kulcsár 1981, 88.

1869 Ilie Corfus: Ștefan cel Mare pe o frescă polonă. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 1975. 203–204.

1870 RI XIV,2 n. 5898, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1498-02-22_1_0_14_2_0_2237_5898 (2020-10-13); Alexandru Simon: Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career. 287. <http://banatica.ro/media/b24-2/II.263-288.pdf> (2020-10-08)

és Korvin János horvát bán álltak volna.¹⁸⁷¹ Ez utóbbi 1501-ben ki is tüntette magát a boszniai harcokban. Az említett Dácia feltehetően Moldvát és Havaselt foglalta magában, mert az országegyesítés Istvánnak nem fordult meg soha a fejében. 1490-ben Callimachus vetette fel István havaselti fejedelemségét, ha cserébe támogatja János Albertet.¹⁸⁷² A moldvai vajda meg is üzentte III. Iván moszkvai nagyfejedelemnek, hogy megbékülne a litvánokkal és a lengyelekkel, mert „minden nyugati és itáliai király és uralkodó egyesül és a pogányok ellen készül. Jó lenne, ha te is békét kötnél a keresztényekkel és valamennyi keresztény uralkodóval a pogányság ellen kelnél fel”.¹⁸⁷³

Közben egy lengyel portyáról visszatérő oszmán csapatot maga István számolt fel, de olyanformán, hogy – ugyancsak Bielski szerint – embereit lengyel ruhába bújtatta, és a szultánnak úgy állította be ezt a kis zsákmányszerző kalandot, hogy a lengyelek voltak a tettesek, ő pedig megverte őket. Már ha igaz, mert ez már-már folklór.¹⁸⁷⁴ A magyar és a lengyel király ezek után olyan békét kötöttek, amelyben a moldvai uralkodónak védelmet ígértek arra az esetre, ha őt oszmán támadás éri.¹⁸⁷⁵ Egy év múlva, 1499-ben megszületett a lengyel–moldvai béke is. Pontosabban olyan hármasszerződés, amelyben István vállalja, hogy ha a két Jagelló király – a magyar és a lengyel – személyesen hadba száll az oszmánok ellen, akkor ő maga is követi a példájukat.¹⁸⁷⁶ Alighanem a magyar diplomácia munkájának köszönhető ez a fejlemény.¹⁸⁷⁷ Az is belejátszott ebbe, hogy ekkortájt újra kirobbant a harc Velence és az oszmánok között. A pápa keresztes háborút hirdetett, István pedig vette a bátorságot és megparancsolta, hogy csonkítsák meg azokat a török követeket, akik a harács hátralékát akarták behajtani.¹⁸⁷⁸

1501-ben István a krími tatárokkal lépett fel az Arany Hordát alkotó volgai tatárok ellen, mert ezeket a szultán Moldvába akarta telepíteni.¹⁸⁷⁹ És a szultán

1871 Simon: Drágffy 284–285

1872 Gorovei–Székely 2005, 293.

1873 Bogdan 1913, 409–411.

1874 Gorovei–Székely 2005, 350. Cristea 2013, 260.

1875 Documente 1891, 406–409.

1876 Bogdan 1913, 415–441.

1877 Párvan 1990, 190–191.

1878 Gorovei–Székely 2005, 369.

1879 Simon: Drágffy 278.

azzal tüzelte volgai tatár barátait, hogy ha Moldvát „birtokolják, a világ minden tája felé mehetünk tovább”.¹⁸⁸⁰ 1502-ben Magyarországról olyan jelentés futott be Velencébe, mely szerint a törökök megtámadták a magyarokat, akiket Istvánnak hétezer embere segített.¹⁸⁸¹ De hiába lépett fel Magyarország is az oszmánok ellen, a moldvai uralkodó nem követte a példát, hanem miután régi nagy ellenfele és új barátja, János Albert elhalálozott, újra északon hadakozott, és elfoglalta Pokuciát.¹⁸⁸² Egyenesen megmondta az egyik lengyel követnek: „Mondd meg nekem, mely okból kellene elhagynom ezt az országot, melyet karddal foglaltam el. Elvettem ezt a darab földet, és akarom, hogy az enyém maradjon.”¹⁸⁸³ Ehhez a magabiztossághoz kellett viszont az oszmán háttér is. Ugyanakkor a magyar szövetséggel némileg ellensúlyozta az oszmán nyomást, hiszen az 1503-as magyar–oszmán béke elismerte a magyar király hűbérjogát Moldvára, és ez a kettős kondomínium megerősítette István hatalmát.¹⁸⁸⁴ Sőt a lengyel király emberének azt is hangoztatta, hogy Pokucia olyan patrimoni-uma, melyet a magyar király egyetértésével és megbízásából kapott. Ha pedig a lengyel király nem háborgatja, vele együtt kész harcolni a török ellen.¹⁸⁸⁵ Ebben van némi múlta és jövőre utaló irónia. István továbbra is fizette a szultánnak a négyezer forintos évi harácsot, míg a havaselyi Nagy Rádu (1495–1508) ennek a kétszeresét.¹⁸⁸⁶ A földrajzi fekvés maga is geopolitikai realitás.

Ha István vajda nagyságának titkát firtatjuk, a korabeli világ sajátosságait kell először figyelembe vennünk. Először is a háború jelentőségét és a háború gazdasági, földrajzi feltételeit. A társadalmi kohézió záloga a háború és az uralkodói fölény. Nagy István igyekezett gátolni a nagybirtokképződést. Az egyházét már elősegítette, és főleg a sajátját, mert uralma kezdetén még bojárként harminc falut sem birtokolt, de uralma végén már ennek az ötszörösét.¹⁸⁸⁷ Ural-

1880 Gorovei–Székely 2005, 387.

1881 Simon: Drágffy 276.

1882 Gemil 2009, 216.

1883 Bogdan 1913, 479.

1884 Gemil 2009, 215. Documente 1891, 20–21.

1885 Documente 1891, 503.

1886 Denize 2012, 233.

1887 Simon 2005, 223, 228.

ma elején a bojárokkal sokkal kíméletesebben bánt, mint Karós Vlád. Együttműködött velük, ugyanakkor a hatalmát is jobban érezte, mint a havaselvi uralkodó. István számos örökbirtok-adományt tett híveinek, az oklevél végén jelezve, hogy a tőle származó adomány örökre szól. Havaselvén kevesebb az uralkodói adomány, és az oklevél keményen megátkozza azt, aki nem tartja tiszteletben az adományozott jogait. Ez pedig arra utal, hogy az elitcsoportokon belül az erőszak is keményebb volt, mint Moldvában, ahol István mindig tudta biztosítani a maga számára kedvező hatalmi egyensúlyt.¹⁸⁸⁸

István hatalmának gerincét a vajdai várak alkották, mivel magánvárak nem léteztek. Nyolc-tíz vár biztosította az ország védelmét. Némi túlzással fokozatosan kiépülő katonai diktatúráról is beszélhetnénk, mert uralmának kezdetén az uralkodó tanácsának majdnem félszáz tagja volt, uralmának vége felé már csak tizenkettő, akik várkapitányok (porkolábok) voltak.¹⁸⁸⁹ Ezek alá tartoztak az udvari vitézek (*curtean*, *curteni*), akik szolgálataikért adómentes fejedelmi birtokokon éltek, és bármikor hadra foghatók voltak. Ezeknek a lovas harcosoknak a létszáma mintegy háromezer fő lehetett.¹⁸⁹⁰ Panaitescu szerint bizánci intézmény,¹⁸⁹¹ de ez a várkapitányoknak alárendelt réteg a magyar várjobbággyokkal is rokonítható, annál is inkább, mert a moldvai fejlődés a máramarosi harcosok államalapítása révén magyarországi társadalomszervezési formákat is átültetett Moldvába. H. H. Stahl, akinek történeti-szociológiai kutatásai máig példamutatóak, meggyőzően hasonlította össze azt, hogy a vajdák a századok folyamán miként mentesítették az adótól azokat a falvakat, amelyeket eladományoztak. Havaselvén 1340-től 1550-ig folyamatos az ilyen adományozás, Moldvában 1430-tól 1480-ig tart, és ott főleg a kolostorok részesültek ilyen adományban. Mindez arra utal, hogy Havaselvén a bojári hatalom lassabban és felső támogatással szilárdult meg, Moldvában viszont a bojároknak nem volt szükségük állami támogatásra ahhoz, hogy a falvak fölötti uralmuk biztosítsák. Ugyanakkor három határvidéken olyan szabadpa-

1888 Marian Coman, Ovidiu Cristea: Istorii paralele, istorii convergente. Moldova și Țara Românească în 1457 și 1476. <https://www.academia.edu/29041448> (2020-11-02)

1889 Cazacu 2017, 109.

1890 Rosetti 1947b, 122.

1891 Panaitescu 2003, 15.

raszti közösségek látták el a határvédelmet, amelyek széles körű autonómiát és adómentességet élveztek: északon Câmpulung, délen Vrancea, a Prut alsó folyásánál Tigheciu.¹⁸⁹²

A hadi sikerekben a földrajzi tér és a lakosság aránya is szerepet játszott. Nyugaton a rendszer eltartóképessége 40 fő/km².¹⁸⁹³ Moldva népsűrűsége 5 fő/km². (Kiterjedése hozzávetőleg 100 ezer km², a lakossága 500 ezer fő.¹⁸⁹⁴) Ez az alacsony népsűrűség a hegyes-völgyes, erdős tájon hatalmas hadászati előnyt jelentett az adott közösségi, pasztorális jellegű agrárviszonyok között. A kezdetleges agrártechnika parlagváltó földműveléssel párosult. Néhány évig kölest vetettek, majd miután a föld termőereje kimerült, parlagon hagyták, és új területeket fogtak művelés alá. Általában égetéssel irtottak és tették a földet művelhetővé. Ha jött az ellenség, az uralkodó parancsára gyakran felégették a mezőgazdaságilag hasznos területet, sőt a falvakat és kisvárosokat is. A lakosság pedig állataival együtt elmenekült a hatalmas erdőségekbe, az élelmet elvermelte, amely „szokás szinte napjainkig élt” – írta Rosetti tábornok 1947-ben (aki 1949-ben a börtönben halt meg).¹⁸⁹⁵ Ilyen élelmezési viszonyok között szó sem lehetett tartós megszállásról. A veszély elmúltával a lakosság újra felépítette lakhelyét, aztán szántott és vetett.

M. Bielski, aki 1531-ben maga is részt vett a moldvaiak ellen vívott lengyel csatában, úgy jellemzi a moldvai harcosokat, ahogy az Nagy István korára is jellemző lehetett. Ezek a harcosok „bátrak, mesteri módon hadakoznak lándzsával és pajzsral, még akkor is, ha az ekeszarvát éppen odahagyó egyszerű parasztok. Országukban rengeteg a lábasjóság. Lovaik kicsik, de fürgék. Korábban olyan lándzsát használtak, amelynek hosszú előrenyúló hegye mellett volt még egy sarlóhoz hasonlóan visszahajló rész, gyorsan megközelítették az ellent, szúrtak és húztak, és így nagy pusztítást végeztek. Kevés fegyverük volt, pajzsuk egyszerű, a lándzsán nincs zászló, és ez a seregnek komor jelleget kölcsönzött. Az udvari vitézeken kívül mind parasztok, nyergük egyszerű, a ken-

1892 Stahl 1980, 147–151.

1893 Guerreau 1980, 197.

1894 Simon 2005, 147.

1895 Rosetti 1947b, 132.

gyel tölgyfából készült, de lándzsás rohamban merészek. Csatarendjük hasonló a lengyelekéhez. Élelmüket – szózott sajtot és fehér kenyeret – nyeregtáskában viszik magukkal. [...] A tatárok gyakran megrohanják Moldvát, de a moldvaiaknál olyan jó rend uralkodik, hogy egy pillanat alatt összegyűlnek és visszaverik őket. Egykor valamennyi szomszédjuk, törökök, magyarok, lengyelek, tatárok ellen védekezniük kellett”.¹⁸⁹⁶

Moldva ellenálló képessége viszonylagos fejletlenségében rejtett, ami fejlettségnek is tekinthető. A „moldvai úton” zajló kereskedelem adózóképes városi életet tett lehetővé.¹⁸⁹⁷ A moldvai (és havaselvi) városi fejlődés a lengyeltől és a magyartól abban tért el, hogy nem tudtak olyan széles körű autonómiára szert tenni, mert az uralkodók pénzügyi érdektől vezetve felkarolták az idegen telepeseket, de hatalmi érdekből nem támogatták önállósági törekvéseiket.¹⁸⁹⁸ Az ország híres volt ló- és ökörtenyésztéséről. Volt olyan tisztán juhtartó régiója, mint Vrancea, ahol a pásztorszállások nem is álltak össze falvakká. Népe viszont kitűnő határőr volt az Ojtozi-szoros bejáratánál, és Havaselvével szemben. Ezeket az adottságokat használta ki Nagy István. Tehetséges hadvezér volt, és értett emberei megválogatásához, valamint időnként azok megtizedeléséhez. Árulásban nem volt hiány, bár ezt mérsékelte a félelem. Suceavát például a védők azért nem adták át a lengyeleknek, mert tartottak uruk bosszújától,¹⁸⁹⁹ pedig akkor már alig tudott járni, a bukovinai nagy erdei csatához (Codrii Cosminului) is szánkóval vitték.¹⁹⁰⁰ A hűség és a bizalom minden bizonnyal erősebb volt a félelemnél.

Nagy István állítólag csak háromszor vezette személyesen harcba az embereit, hadvezérként irányított.¹⁹⁰¹ Szívósságával reménytelennek látszó helyzeteket is megfordított. Például amikor 1482-ben a havaselvi vajda megfu-

1896 Idézi: Emanuel Constantin Antoche: Quelques considérations en marge de l'expédition du roi de Pologne Jean Ier Albert en Moldavie (août–octobre 1497). 50. <https://www.academia.edu/12744509> (2021-01-18)

1897 Panaitescu 1994, 83.

1898 Rădvan 2010, 389.

1899 P. P. Panaitescu: Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine. Studii și cercetări științifice (Iași) 1960. 222. Id.: Gorovei–Székely 2005, 332.

1900 Pop–Simon 2018, 166.

1901 Denize 2012, 44.

tamította válogatott vitézeit, a pásztorokat és a szolganépet hívta fegyverbe, és győzött.¹⁹⁰² Méltán csodálták ezért. 1476-ban olyan súlyos csapást mért az oszmánokra, hogy a már idézett lengyel krónikás, Długosz így fakadt ki: „Oh! Milyen csodálatra méltó férfiú, a vitéz fejedelmeknél, kiket annyira bámulunk, semmivel sem csekélyebb, aki napjainkban olyan nagyszerű győzelmet aratott a törökön, a világ fejedelmei közt az első! Nézetem szerint ő lenne a legméltóbb, hogy a keresztények közös tanácsával és egyhangú határozatával reá ruháztassék a világ uralma és kormányzata, különösen azonban a török elleni fővezérség, mert a többi katolikus királyok és fejedelmek tétlenséggel és mulatozással vagy polgárháborúval töltik idejüket.”¹⁹⁰³ Persze van ebben az ítéletben is némi célzatosság, mert a szerző nem vette jó néven, hogy Mátyás király az ő urát időnként legyőzte. A krónikások ideológusok és propagandisták. Az uraik is azok. De van, amit véresen komolyan vesznek: a hitet, a vallást és azt, amit törvénynek neveztek.

Nagy István, a templomépítő fejedelem Róma és Bizánc között?

Nagy István templom- és kolostorépítő fejedelemként is bevonult a történelembe. Jellemző e tevékenységének kronológiája. Uralmának kezdetétől 1470-ig csak egyetlenegy kolostort emelt, a putnait, amely családi temetkezőhelyként is szolgált. 1487-től viszont élete végéig egyre-másra épültek a templomok. 1487–1488-ban négy templomot emeltetett a következő helyeken: Pătrăuți, Miliăuți, Sfântu Ilie és Voroneț.¹⁹⁰⁴ Összesen mintegy harminc kolostor épült fel.¹⁹⁰⁵ Miért alakult így a templomépítkezések kronológiája? Mi történt?

1902 Ureche 1958, 106.

1903 Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen / Bukovina / Bukovina története. / Az egyesülés előtt 1775-ig Onciul Dömötörtől, fordította Acsády Ignác. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/bukovina-7AED/bukovina-tortenete-7B62/az-egyesules-elott-1775-ig-onciul-domotortol-forditotta-aczady-ignacz-7B63/ostortenet-7B66/> (2020-10-19)

1904 Cazacu 2017, 72, 77.

1905 Cazacu 2017, 86.

A válasz az, hogy hadakoztak, és „fegyverek között hallgatnak a múzsák” – mint egykor Cicero mondta. Csakhogy a humanisták nagyon is serénykedtek a különböző fejedelmi udvarokban. Moldva számára most dőlt el végleg, hogy melyik világba tagolódik be. A görögkeleti ortodoxia révén az oszmán világba, vagy a katolikus Európába? Még kényesebb kérdés: hogyan viszonyult Nagy István az 1439-es egyházi unióhoz? Szerteágazó – érzelmileg telített, felekezeti és nemzeti identitást mélyen érintő –, vitás kérdés. Hiszen a moldvai uralkodó ma olyan ortodox szent, akit két olyan állam is magáénak vall, ahol az alkotmány szerint nincs államvallás, de sokak szerint a (görögkeleti) román ortodoxia annak tartja magát. A romániai Román Ortodox Egyház 1872-től független, autonóm egyház, és a környező államok román ortodox híveinek egyházszervezete is a bukaresti pátriárka egyházi joghatósága alá tartozik. A konstantinápolyi ökumenikus pátriárka tiszteletbeli elsőséget élvez az ortodox egyházfők között, miközben – a posztszovjet térségben – egyes szomszédos országokban folyik közöttük a hatalmi harc. A római katolikus és a görögkeleti egyházi ellentétek immár legfeljebb lokálisak. A 15. században vérre ment a két világ ellentéte, ezek történetéről az elmúlt évtizedekben sikerült minden eddiginél hitelesebben értekezni. Az ortodoxia és a katolicizmus viszonya a román középkor egyik legidősebb kérdése.

Amit ma ortodoxnak (görögül ορθόδοξος) nevezünk, azt a jelzőt (‘igazhitű’) a múltban a római katolikusok és reformátusok egyaránt alkalmazták maguk jellemzésére. A katolikus (görögül καθολικός) szó jelentése ‘egyetemes’, de maguk az ortodoxok is annak tartják magukat. A régi megnevezés görög és latin rítusú, vagy görög és latin hitű, egyszerűen görögök és latinok. 1439-ben a firenzei zsinaton egyesültek. Az uniót politikai célszerűség diktálta, Bizáncnak szüksége volt Róma szövetségére. A fegyverbarátság feltétele csak a hitbéli – ma azt mondanánk, hogy az ideológiai – egység lehetett. Közös harc a közös hitért. A dogmatikai különbségeket papíron áthidalták, elfogadták a római pápa elsőbbségét, és elfogadták a rítusok egyenlőségét. De a görög reakció nem sokat várattott magára, ugyanis egyre több főpap tagadta meg az uniót, amelyet korábban még aláírásával szentesített.

A moldvai Damian érsek is ezt tette, elfogadta az uniót, majd szembe fordult vele. Konstantinápolyba ment, és a hagyomány szerint még így sem

mert visszatérni Moldvába.¹⁹⁰⁶ 1447-ben a bizánci császár Ioachimot nevezte ki moldvai érseknek, akit aztán 1453-ban elűztek. Sorsa Konstantinápolyban dőlt el, a szultán ugyanis azonnal a görög császárok örökébe lépett, és ezzel egyben a görögkeleti ortodox egyház védnöke lett. Kinevezte az új pátriárkát, az antiunionisták hangadójaként fellépő II. Gennádioszt, majd az apostoli kereszt és a palást átadásával beiktatta hivatalába, egyben megtette a birodalmon belüli görögkeleti ortodoxok vezetőjének is. Így az ökumenikus pátriárka a másodrangú keresztények első embere, politikai és vallási vezetője lett. Hatalma nemcsak megszilárdult, de a korábban elvesztett területekre is kiterjedt, ugyanis felszámolták a bolgár és a szerb ortodox egyház autokefál jellegét.

A pápa természetesen nem ismerte el a bizánci fordulatot, továbbra is a korábbi unionista III. Gergely pátriárkához ragaszkodott, aki még 1450-ben jött Rómába. Az ő halála után pedig újabb és újabb pátriárkát nevezett ki; ezeket az úgynevezett latin pátriárkákat viszont a bizánci pátriárka nem ismerte el. Közben 1457-ben a pápa elrendelte, hogy a görög rítusban is szerepeljen az ő neve és a Filioque is.¹⁹⁰⁷ 1484-ben viszont a konstantinápolyi szinódus semmisnek nyilvánította az 1439-es uniós zsinat végzéseit.¹⁹⁰⁸ (1736-ban pedig a katolikus keresztelést is érvénytelennek nyilvánította.¹⁹⁰⁹)

Mi történt Moldvában? Érvényesült-e, s ha igen, miképpen érvényesült az ökumenikus pátriárka befolyása? Ekörül folyt némi – kemény hangú – vita. Teoctist ugyanis Szerbiában, az immár oszmán hatalom alá került ipeki (peći) pátriárka szentelte fel érseknek. Ebből azt a következtetést lehetett levonni, hogy a moldvai „görög” egyház elszakadt Bizánctól, sőt aztán autokefál egyház lett.¹⁹¹⁰ E tézist azonban amolyan historiográfiai átok sújtotta. A kemény

1906 Păcurariu 1980, 325.

1907 Theiner 1860, 300.

1908 Dan Ioan Mureșan: Patriarhia ecumenică și Stefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare. 136. <https://www.academia.edu/1027893> (2020-10-29)

1909 Gill 1959, 410, 415.

1910 Pilat 2008.

kritika sok tekintetben meggyőző,¹⁹¹¹ és a válaszban is akad megfontolandó.¹⁹¹² De tény, hogy az ipeki pátriárka a bizánci suffraganeus volt, ezért a moldvai autokefália fikció. Viszont a történeti helyzet zavaros volt. Két évszám – 1453 és 1484 – egyértelmű egyházpolitikai és geopolitikai fejleményekre utal. Bizánc elfoglalását azonnal az ökumenikus pátriárka kinevezése követte, és a Rómával való végérvényes „görög” szakítás egybeesik a Fekete-tenger oszmán tóvá alakításával. Az időközben eltelt harminc esztendő pedig azt jelzi, hogy a görög egyház sem könnyen szánta rá magát az egyértelmű döntésre. II. Gennádiosz kétszer is lemondott, amíg aztán végleg vissza nem vonult kolostori magányába, hogy újra a teológiának szentelje magát.

Nagy István pedig miközben keményen hadakozott, óvatosan politizált és lavírozott a változó erőviszonyok közepette. Megnyilvánulásai diplomáciai csúcsteljesítmények, érdemes felidézni néhány ilyen mozzanatot. Nyugati katonai és anyagi segítséget csak a pápán keresztül várhatott. A pápa az 1439-es uniónak megfelelően minden keresztény fejének tartotta magát, és ennek megfelelően viselkedett. Ugyanakkor a moldvai „görög” egyház a pápát el nem ismerő görög pátriárka joghatósága alatt állt. Csakhogy nemcsak a pápa, hanem III. Iván nagyfejedelem is eretnek török fogolynak nyilvánította a görög pátriárkát, mire ez 1470-ben kiátkozta a moszkvai érseket.¹⁹¹³ A moldvai uralkodó került az ilyen helyzeteket. Oszmánellenes politikájába illő házasságkötését Mangupi Máriával részben a majdani latin pátriárka, Besszárión ütötte nyélbe.¹⁹¹⁴ A pápának 1475-ben arról írt, hogy a velencei követtel sokat beszélt a kereszténység ügyeiről, és „mint értjük, mindenek szentségben állnak”.¹⁹¹⁵ Aztán a moszkvai nagyfejedelemnek, III. Ivánnak azt vallotta, hogy „Felséged jobban tudja, mint mi, hogy az Úristen a mi bűneinkért hány olyan uralkodót,

1911 Dan Ioan Mureșan: Bizanț fără Bizanț? Un bilanț. <https://www.academia.edu/413496> (2020-10-29)

1912 Liviu Pilat: Dan Ioan Mureșan, Ștefan cel Mare și Patriarhia ecumenică. Răspuns pe marginea unui articol recent. <http://www.medievistica.ro/texte/discipline%20conexe/istoria%20bisericii/Muresan.htm> (2020-10-29)

1913 Mureșan: Girolamo Lando, 177., 187.

1914 Mureșan: Girolamo Lando, 200.

1915 Bogdan 1913, 319.

mint a görögöt, valamint a szerbet, a bolgárt, az albánt és bosnyákot a pogányoknak vetett alá”.¹⁹¹⁶

Velence rá akarta venni Nagy Istvánt, hogy ismerje el G. Lando latin pátriárkát, akinek az egyházi joghatósága Lengyelországban, Oroszöldön (Russia) és a két román vajdaságban (Valachia) mindazokra kiterjed, akik „a keresztény hitet görög rítusnak megfelelően” ápolják.¹⁹¹⁷ A moldvai uralkodó válaszát nem ismerjük,¹⁹¹⁸ viszont ő maga egy Péter nevű szász papot küldött követeként Rómába, akit a pápa moldvai (latin) püspökké nevezett ki.¹⁹¹⁹ A pápa 1477 januárjában teljes bűnbocsánatot hirdetett „minden kereszténynek”, aki felkeresi a dnyeszterfehérvári templomot vagy az itteni püspök által kijelölt két templomot, és adakozik a keresztények harcának érdekében, vagy maga is együtt harcol Istvánnal. Ugyanekkor a pápa felszólította a magyar főpapokat, hogy tartsák tiszteletben a görög rítust, ismerjék el a görög kereszttség érvényét, és ahol nincs görög rítusú pap, lássák el annak feladatait.¹⁹²⁰

Mindez arra utal, hogy újra felvillant az egyházi unió lehetősége, csak hogy ennek valóra váltásához komoly nyugati katonai fellépésre lett volna szükség. Ez elmaradt. Az egyházi erőviszonyokat jól példázza, ahogy Teoctist érsek 1473-ban eltűnt az uralkodótanácsból, 1478-ban viszont díszes temetéssel búcsúztak tőle.¹⁹²¹ Mindez már az unió lehetőségének szertefoszlását is jelezte. 1483-ban a szultán megerősítette a konstantinápolyi görög pátriárka azon jogát, hogy a két román vajdaságban is ő nevezze ki a főpapokat.¹⁹²² A moldvai uralkodói tanácsban viszont főpap már nem jelent meg.¹⁹²³

István válasza a templomépítés, amely egyben országépítés, Isten kegyelmének és kegyének a maga és országa felé hajlítása. Ebben sajátos moldvai stílus alakult ki a gótikus és bizánci építészeti elemek keveredéséből. Nyugati

1916 Gorovei–Székely 2005, 482.

1917 Documente 1892, 14.

1918 Mureșan: Girolamo Lando, 212.

1919 Documente 1891, 13–14.

1920 Theiner 1860, 452–453.

1921 Mureșan: Girolamo Lando, 218., 234.

1922 Mureșan: Girolamo Lando, 235.

1923 Simon 2005, 261.

építészek húzták fel a templomot, aztán jöhettek a keleti, görög és szerb festők, akik bibliai példázatokot és a kereszténység történetéből felidézett lényeges mozzanatokat jelenítettek meg a falakon. A templom ima és propaganda, a falkép „a szegények bibliája”, és nemcsak az övék. Mindenkiben élő és mindenkinek szóló evilági és túlvilági remények allegóriája. A legjobb példa a fejedelmi székhelytől mintegy 6 km-re, Pătrăuți-on emelt templom. Szerény méretek jellemzik, a pronaosz szélessége nagyjából hat méter, de már a külső falképek is ékszerdoboz jellegű kölcsönöznek a tájba simuló építménynek. Ám aki belép, azelőtt feltárul a végtelen, a földi lét nyomorától megváltó keresztény transzcendencia világa. Aki pedig a templomot elhagyva felpillant, tizenhat katonaszentet lát lovagolni Mihály arkangyal és Nagy Konstantin császár vezetésével, akik a keresztényüldözés során szenvedtek mártírhalált. Allegorikus jelenet. Az utolsó ítéletnél Szent Mihály tartja a mérleget, amelyen eldől, hogy ki kerül a mennybe, és ki a pokolba. A képen viszont az égen látható keresztre mutat. A falkép így idézi fel a sorsdöntő látomást, amikor 312-ben Konstantin sorsdöntő harcba szállt Róma előtt, és megjelent neki és harcosainak a Nap fölött egy kereszt, és mellette az égi üzenet: „E jelben győzni fogsz!” A győztes csatát követő évben Konstantin államvallássá tette a kereszténységet. A Pătrăuți-ban látható lovasmenet a keresztény egységet is jelképezi.¹⁹²⁴

Különös iróniája a sorsnak, hogy az 1460-as években a toscanai Arezzo templomában Piero della Francesca megfestette ennek a keresztnek a legendáját, természetesen teljesen a nyugati reneszánsz stílusában, de alkotását az a Besszarión sugallta,¹⁹²⁵ aki 1463-ban Velencében felszentelte a harcba indulók zászlaját, melyen ott díszelgett – a fentebb említett – égi felirat.¹⁹²⁶ És ez a főpap az egyházi egység harcosa volt, azon egységé, amelynek lehetősége már letűnt a horizontról. Viszont az igénye élt. Jellemző, hogy a korabeli moldvai szláv krónika általában szól a kereszténységről, nem tesz különbséget a két rítus között,

1924 Cavalcada Sfintei Cruci. <https://www.crestinortodox.ro/liturgica/pictura/cavalcada-sfintei-cruci-137351.html> (2020-11-01)

1925 Andreescu 2004, 375–380.

1926 Ovidiu Cristea: Guerre, histoire et mémoire en Moldavie au temps d'Étienne le Grand (1457–1504). <https://www.academia.edu/29116517> (2020-11-03)

de a havaselvekről mint pogányokról ír,¹⁹²⁷ Nagy István pedig úgy említi Szent Mihályt, mint a győzelmet arató szentet (ΠΟΙΗΔΟΝΟΣΕΥ).¹⁹²⁸ Eddig csak Szent Györgyöt illették ezzel a névvel.¹⁹²⁹ Azt viszont mellőzi a krónika, hogy ugyanez az uralkodó mintegy három és fél évtizeden át fizette a portai adót.

Azon lehet vitatkozni, hogy ez a képi világ csak vigasz a múltért, vagy újabb harcokra buzdít. Esetleg a politikai oportunizmust a bizánci illuzionizmussal ellensúlyozza? A bălinești templom falképén Konstantinápoly 626-os ostromát örökítették meg, de olyan módon, hogy az ostromló perzsák és avarok török öltözetben jelennek meg. Ezzel is hagyományt teremtett István korának művészete.¹⁹³⁰ A templom a bűnös lélekért szóló ima. Vaslui mellett nemcsak az elesettek lelki üdvösségéért emelt templomot a moldvai fejedelem, hanem saját bűneinek – éspedig testvérgyilkosság és bojárok kivégzése – bocsánataért is.¹⁹³¹

A moldvai „görög” egyház mindig is autonóm volt, de nem lehetett autokefál, mint az orosz, amely aztán Bizánccal szembefordulva „harmadik Rómának” nevezhette magát. Istvánt viszont még jobban kötötte hozzá az a tény, hogy a pátriárka Athosz védnökének nyilvánította őt.¹⁹³² Mindez nem akadályozta meg sem őt, sem utódait abban, hogy egy-egy pátriárkával ne keveredjenek konfliktusba, de a patriarkátussal mint intézménnyel soha nem mentek szembe.¹⁹³³ Jellemző, hogy miközben 1474-ben a Moldva ellen felvonuló oszmán sereg magával hozta a pátriárkát,¹⁹³⁴ 1477-ben István vajda zászlóin megjelent a jellegzetes görögkeleti ortodox kettős kereszt.¹⁹³⁵

A román vajda hite mélyen átélt hit, röviden aktív vagy inkább heroikus fatalizmus. Nagy István mindent Isten akaratának tudott be, a győzelmet és a

1927 Cronicile 1959, 18.

1928 Panaitescu 1957, 524-52.

1929 Gorovei 2004, 395.

1930 Biserica Sfântul Nicolae din Bălinești. https://www.wikiwand.com/ro/Biserica_Sf%C3%A2ntul_Nicolae_din_B%C4%83line%C8%99ti (2020-11-01)

1931 Székely–Gorovei 2003, 69.

1932 Mureșan: Girolamo Lando, 255.

1933 Mureșan: Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. 99. <https://www.academia.edu/1027893> (2020-10-22)

1934 Simon: Matthias Corvinus' Anti-Ottoman Policies, 32.

1935 Mureșan: Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. 163.

vereséget egyaránt. Győzelmeit hatalmas lakomákkal ünnepelte. A vaslui diadal után nem azt akarta, hogy őt dicsőítsék, hanem azt, hogy a mindenható Isten.¹⁹³⁶ Ha pedig a nép lázongott a háborús pusztítások miatt, végül meghajlott a vajda akarata előtt, mivel azokat is Isten akaratának tudta be. Valójában napirenden volt az esküszegés és a gyilkosság. A moldvai vajda uralkodása sem lehetett kivétel, de kegyetlenkedései közepette olykor mezítláb vezekelt és böjtölt. Amikor a trónöröklés lett a tét, lemészároltatta azokat a bojárokat, akik elenezték, hogy fia, Bogdan kövesse, ő ugyanis egyik szemét elvesztette, és ezért uralkodásra alkalmatlannak lehetett tartani. Az oszmánok és a havaselveiek kiakarták használni az alkalmat egy kis moldvai portyára, csak hogy István lengyel segítséggel elhárította a veszélyt.¹⁹³⁷ És lelki megnyugvással készülhetett az utolsó ítéletre, amelyet szinte mindegyik templomi falkép megjelenített.

Halálos ágyán – Ureche krónikája szerint – a moldvai uralkodó meghívta „a főpapokat és összes tanácsadóját, a nagybojárokat és mindazokat, akiket kegyeibe fogadott, kifejtette nekik, hogy az országot már nem tudják úgy fenntartani, mint ő tette, és számot vetve azzal, hogy a török erősebb és okosabb, azt tanácsolta, hogy hódoljanak meg a törököknek”.¹⁹³⁸ Ennek az aktusnak, amely Nagy István végrendelete néven ismert a történelemben, a hitelét ma vitatják, ugyanakkor élő hagyománnyá vált, és nemzedékről nemzedékre adták tovább.¹⁹³⁹ Valóság tartalmát a hétköznapiak igazolták századokról századokra, bár nem egy vajda megpróbált szembeszállni a sorssal. Viszont több vajdának magának is az oszmán sereggel együtt kellett hadba szállnia. Nagy István ezt el tudta kerülni, bár amíg uralkodott, egy évtizedet leszámítva maga is a Porta adófizetője volt. És bár igénybe vette az oszmán segítséget, el tudta kerülni, hogy a szultán távoli háborúhoz segédcsapatokat kelljen küldenie.¹⁹⁴⁰

A kérdés az, hogy Nagy István milyen országot hagyott hátra maga után. Területében nagyobb, mint amelyet megszerzett, és nagyobb jólétet – hang-

1936 Iorga 1897, III:95.

1937 Documente 1891, 548–549.

1938 Ureche 1958, 121.

1939 Gemil 2009, 216. Gorovei–Székely 2005, 246.

1940 Cristea 2013, 259.

zik a klasszikusnak tekinthető vélemény.¹⁹⁴¹ Csakhogy kétségtelenül elvesztette országa tengeri kikötőit, sőt oszmánellenes politikájával országa érdekei ellen cselekedett, hiszen sokba került a hadviselés. Megzavarta azt a kereskedelmet, amelynek létét és fejlődését maga az oszmán uralom, a *pax ottomanica* biztosította.¹⁹⁴² Ezt a kemény ítéletet Mihnea Berindei (1948–2016) öntötte formába, aki egy életre meghasonlott a nacionalista történelemszemlélettel. Párizsba disszidált, ott szervezkedett a nacionálkommunista rendszer ellen, és Románia európai integrációjának elszánt harcosa lett. Egyik párizsi románszakértő szerint tette mindezt a kommunista Románia titkos ügynökeként,¹⁹⁴³ amit – ismerve és tisztelve őt – én nem hiszek. Nemzeti elkötelezettségét nem vonom kétségbe, de véleményét Nagy István politikájáról nem osztom. Elmarasztaló kemény ítéletének kialakításába alighanem személyes mozzanatok, élettapasztalatok és a jövőre vonatkozó elképzelések is belejátszottak, mivel Berindeinek elege lehetett a hazai hőskultusból, és láthatta, hogy a világgazdaságba való integrálódás előnyösebb a nyomort hozó elzárkózásnál.

A történész is saját korának gyermeke, miközben saját korához szól. Minél jobb, annál inkább el tud szakadni attól, amit szubjektivitásnak nevezhetünk. De hogy hol húzódik a szubjektivitás és az objektivitás határa, azt ki mondja meg? A történeti igazsághoz alighanem közelebb áll az ellenvélemény: „Ha Nagy István nem harcolt volna, alighanem azt kockáztatta volna, hogy országát pasalikká teszik.” Bár ezt nem akarta az oszmán hatalom, de csak azért nem, mert a románok olykor a legelszántabb ellenállásról tettek tanúbizonyságot.¹⁹⁴⁴ Tény, hogy Dnyeszterfehérvár és Kilia lakossága nem állt ellen az oszmánoknak, hiszen a kereskedő elitnek valóban nyugalmat és hasznot hajtó békére volt szüksége.¹⁹⁴⁵ Az oszmán hatalom viszont a helyi lakosság jelentős részét deportálta, részben Konstantinápolyba, részben Kis-Ázsiába.¹⁹⁴⁶ A kereskedelmi

1941 Murgescu 2012, 27.

1942 Mihnea Berindei: L'empire ottoman et la „route moldave” avant la conquête de Chilia et de Cetatea Alba (1484). *Revue Roumaine d'histoire*, 1991. 3–4. sz. 187.

1943 Durandin 2018, 84.

1944 Denize 2012, 72.

1945 Berindei: L'empire ottoman et la „route moldave”, 187.

1946 Cristea 2004, 211.

forgalomból befolyó vámok az oszmán államkincstárt gazdagították. A háborúk pusztulással jártak, de zsákmánnyal is, és adott esetben belső társadalmi békével. Hogy ennek mi volt az ára, nehéz eldönteni, hiszen a források olykor kemény belső elégedetlenségről szólnak, mégis Nagy István olasz orvosa 1502-ben arról írt, hogy „alattvalói nagyon szeretik, mert irgalmas és igazságos, örökké éber és nagylelkű”. Vajon jelenthetett-e mást egy diplomata, aki egyébként mindazt, ami nem felelt meg Velence – és a saját – érdekeinek, bölcsen elhallgatta.¹⁹⁴⁷ Viszont Nagy István tehetségét, katonai és diplomáciai teljesítményét soha senki nem vonta kétségbe, hiszen „országá tekintélyét s politikai jelentőségét addig nem ismert fokra emeli”.¹⁹⁴⁸ Közben „nem tért el a hinta hagyományossá vált politikájától, de ismét művészi magasságba emelte és hatóságát jelentősen kitágította”.¹⁹⁴⁹ Mindez ma is erényként csilloghat. Igazán az általa emelt templomok azok, amelyek a maguk sajátos formájában fejezik ki az örök emberi vágyakat és reményeket – de immár a *pax osmanica* világában. De vajon milyen békét hozott az oszmán hatalom? Milyen lehetett a *pax osmanica* színe és visszája?

A *pax osmanica* színe és visszája a dunai vajdaságokban

Ma már könnyebben meg tudjuk jósolni a múltat, mint ahogy az 1500-as évek embere meg tudta volna jósolni a jövőt. Tudjuk, hogy 16–17. század folyamán mintegy tizenkétszer ment híre annak, hogy a szultán be akarja kebelezni a román vajdaságokat, de valójában csak két kísérlet történt Havaselve tartós elfoglalására.¹⁹⁵⁰ Viszont a történetírásban jogos a kérdés: vajon miért nem foglalták el az oszmánok a román országokat? És miután kellőképpen megokosodtunk,

1947 Călători 1968, 145, 149.

1948 Elekes 1937, 8.

1949 Elekes 1941a, 94.

1950 Maxim 1993, 121. Maxim 2012, 18.

jogos ennek a kérdésnek az ironikus változata is: miért foglalták volna el őket? Végül jogosan vethető fel az a kérdés is, hogy milyen szerepet játszott a Duna menti *pax osmanica* kialakításában a Magyar Királyság.

Nem kétséges, hogy a Koránból a világmentesség igényét is ki lehet olvasni. Az igaz hit harcosaiként az oszmán szultánok vívták is a maguk szent háborúját a kereszténység ellen, és ennek érdekében az iszlám világát is igyekeztek maguk alá rendelni. Johann Schiltberger, aki 1396-ban Nikápolynál esett fogságba, aztán oszmán, majd tatár szolgálatba lépett, és így utazhatott Ázsiában és Afrikában, később beszámolt arról, hogy mit mondanak a „hitetlenek” a keresztényekről: „A hitetlenek [ti. a muszlimok] a keresztényektől nem azért vettek el földet, és nem azért birtokolják, mert erősek, bölcssek vagy szentek lennének, hanem a keresztények velük szemben tanúsított igazságtalansága, bűnössége és arroganciája miatt; ezért a Mindenható Isten elrendelte, hogy vegyék el a keresztények földjeit, mivel ezek – szellemi és világi – ügyeiket nem igazságosan viszik, gazdagságra és haszonra törnek, a gazdagok gögösen lekezelik a szegényt, nem segítik adománnyal, igazságot sem szolgáltatnak neki, nem tartják be azt, amit a Messiás meghagyott nekik. A hitetlenek azt állítják, hogy megígérték nekik azt, hogy a keresztények el fogják őket üldözni országukból, de ezt majd megint visszafoglalják, viszont addig a miénk lesz, amíg a keresztények ilyen romlottak, papjaik és uraik olyan kicsapongó életet folytatnak, nem félünk attól, hogy kiűznek, mert féljük Istent, és mindig azt tesszük, ami hitünk szerint helyes és igazságos, szeretjük Istent és tiszteljük a prófétánkat, Mohamedet, aki Isten legmagasabb hírnöke, tanítása igaz, ennek engedelmeskedünk és mindig készséggel elfogadjuk parancsait, amint az a Koránban írva van.”¹⁹⁵¹ Ez a jóslat fontos mementó. Bár 1444-ben Hunyadi János megfelelő európai segítséggel még megállíthatta volna az európai oszmán térhódítást, 1448-ban viszont világosan megíratta a pápának, hogy az oszmánok elleni háborút „majd egész Ázsia ellen kell folytatnunk”.¹⁹⁵² És egyre inkább igaza lett. A 2. táblázat számai jól jelzik az erőviszonyok alakulását.¹⁹⁵³

1951 Travels 2010, 76–77.

1952 Levelek 1987, 134.

1953 Ágoston 2000, 213.

Évszám	Balkáni terület / ezer km ²	Kis-ázsiai terület / ezer km ²
1362	10	73
1389	131	130
1402	223	470
1421	206	206
1451	267	298
1481	406	462

2. táblázat. Az Oszmán Birodalom területi kiterjedése 1362–1481.

Az 1520-as években már Afrika északi partvidékének nagy része is az Oszmán Birodalom része lett. Területe másfél millió négyzetkilométerre rúgott, míg Magyarországé háromszázezernél valamivel többre, a két román vajdaság területe pedig százezer-százezer négyzetkilométert tett ki. A 16 század közepén Magyarország egyharmadát is bekebelezték az oszmánok, amikor immár egyértelműen világuralomra törtek, és a szultán mint a bizánci császár örököse az egykori Római Birodalom nyugati részeit is meg akarta szerezni, másképpen szólva vissza akarta állítani jogos öröksége, Róma egységét. Viszont a német-római császári trónon ülő Habsburgok is így gondolkodtak. Ezek után marad az előljáróban jelzett kérdés: miért nem hódították meg a román országokat?

Erre 1944-ben adta meg P. P. Panaitescu a klasszikus választ. Megteheték volna, Havaselvét, Moldvát, sőt Erdélyt is pasalikká alakíthatták volna. De minek? Gazdasági és földrajzi okok szóltak a bekebelezés ellen. A két román vajdaság Konstantinápoly éléstára lett, jellegzetes exportgazdaság.¹⁹⁵⁴ A vajdák és a bojárok biztosították, amit kellett, egy korrupt basa csak zavart okozott volna. Az oszmán hódítás célja egyelőre Közép-Európa volt, oda pedig Konstantinápolyból Belgrádon keresztül, majd pedig a Duna mentén vezetett az út. Havaselvének kedvezett félreeső fekvése. Hadi stratégiai szempontok sem szóltak a bekebelezés mellett. Moldvára mindez még inkább érvényes.¹⁹⁵⁵ Amíg a

¹⁹⁵⁴ Murgescu 2012, 306.

¹⁹⁵⁵ Panaitescu 1994, 111–118.

szultánok nem számoltak le a Habsburgokkal, addig érdekükben állt a relatív jó viszony fenntartása Lengyelországgal, ennek a viszonnak pedig a moldvai ütközőállam fenntartása volt a záloga. A tengerpart és a dunai kikötők elfoglalásával katonailag kézben tartották a vajdaságokat, emellett még a krími tárokat is bármikor reájuk ereszhették. A szultánok beérték azzal, hogy a két román vajdaságot birodalmuk szerves részének tartották, lakosaikat pedig saját alattvalóiknak.¹⁹⁵⁶ Moldva, Havasalföld és olykor Erdély is nem egy korabeli térképen úgy szerepel, mintha nem lenne köztük és például Egyiptom között semmi különbség. Márpedig volt, mert a két román vajdaság kötelezettségeit és szabadságait általában írásban is rögzítették. Mecsetet pedig nem építettek, mert nem lett volna célszerű a hadjáratért kiáltó, várható akut súrlódások miatt.

Panaitecu érveit lehet árnyalni, de az eredmény ugyanaz. Az oszmán gazdasági világba való integráció jeleként 1481-től kezdve a havaselti vajdák nem is vertek pénzt anélkül, hogy bármiféle parancsot kaptak volna a szultántól.¹⁹⁵⁷ Havaselt félreeső fekvése helyett ki lehet emelni, hogy az ország az oszmán offenzíva jobbszárnyát alkotta, és Havaseltén keresztül Erdélybe többször is beütöttek. A két román vajdaság ellen maguk a szultánok is vezettek hadjáratot. Ami pedig a korrupt basákat illeti, kezdetben nagyon is hatékonyan működtek, mert a budai és a temesvári pasalikban új mezőgazdasági kultúrákat vezettek be, és például felkarolták a bányászat fejlesztését. Csak a század második felében derült ki, hogy rentábilisabb a közvetett kizsákmányolás.¹⁹⁵⁸ Konstantinápoly és az oszmán piac állandó stabil piacot biztosított a két vajdaságból jövő állatok, juhok, ökrök számára, továbbá kelendő áru volt a viasz és a só, majd a búza és még inkább az árpa, amely a török nemzeti étel, a piláf alapanyaga. A külkereskedelmi forgalom lebonyolítása az oszmán hatalomhoz messzemenően lojális görög, és részben örmény kereskedők kezébe került. A bojárok pedig a honi termelést vették kézbe, pontosabban annak hasznát fölőzték le, amikor maguk is igyekeztek hatalmas állatállományra szert tenni, és immár nem egyszerűen

1956 Cătălina Hunt: The Romanian Lands in the Sixteenth Century: Their Juridical Status according to the Ottoman law. <https://www.academia.edu/34710759> (2021-01-07)

1957 Maxim 1993, 237.

1958 Maxim 1993, 125–130.

a faluközösségek, hanem a hatalmuk alatt álló egyéni paraszti termelők több-lettermékét sajátították ki. A bojár és a falu viszonyát felváltotta a bojár és a szolgaparaszt viszonya.¹⁹⁵⁹

A 16. század folyamán moldvai uralkodói jövedelmek mintegy tizedét tette ki a portai adó, de ezen felül kényszerű ajándékokkal is szolgálni kellett, amelyek olykor még a harácsnál is terhesebbek voltak.¹⁹⁶⁰ Havaselve még rosszabbul járt. A trónkövetelők ugyanis a hatalom megszerzése érdekében versengtek egymással, és az győzött, aki többet fizetett. Mégis időnként oszmán vezetőkörökben felvetődött egyik vagy másik vajdaság teljes beolvasztásának ötlete. Alighanem a moldvai bojárok is jól érzékelték a helyzet pikantériáját, amikor 1540-ben arról írtak Alexandru Cornea vajdának, hogy a szultán szandzsákká akarta alakítani országukat. Csak azért nem tette, mert nem tudta az összes bojárt összegyűjteni, hogy megölhesse őket, inkább egy törököt „bújtatott a mi öltözkünkbe”. És ennek még örültek is, mert akár egy cigányt vagy egy arabot is elfogadtak volna, csak a szultán hagyja már el az országot.¹⁹⁶¹ 1541-ben az oszmánok elfoglalták Budát és Magyarország egyharmadát, aztán nemsokára kiderült, hogy e hódítás a magyarországi végvári rendszer fenntartása miatt csak veszteséggel jár.¹⁹⁶² A katonai szempont viszont mindenképpen a megtartásukat diktálta, sőt a megszállt zóna bővítését. A két román vajdaság a maga alárendelt állapotában viszont többet hozott a konyhára a teljes meghódítás helyett.

Ma már értelmetlennek tűnik a kérdés, hogy „miért nem hódították meg” a román vajdaságokat, ugyanis „ténylegesen meghódították”,¹⁹⁶³ a szultánok is meghódított országoknak tekintették őket.¹⁹⁶⁴ Mindemellett a nagy hódító Szulejmán szultánt (1520–1566) még meg is lehet dicsérni azért, hogy „jótékony” békét és nyugalmat biztosított a két román vajdaság számára.¹⁹⁶⁵ Ugyanakkor az erőviszonyok változásának a kérdése volt, hogy mit jelentett a béke és nyu-

1959 Stahl 1980, 171.

1960 Maxim 2012, 82–102.

1961 Iorga 1925b, 25.

1962 Maxim 2012, 25.

1963 Boia 2001, 61.

1964 Panaite 2013, 9–42.

1965 Berindei–Veinstein 1987, 82.

galom. Például egy-egy pusztító háború esetén és utána, mikor és mivel kellett Isztambulnak adózni. Így ennek az interaktív viszonyoknak megvolt a maga rugalmassága, miközben az érdekelt felek mást és mást gondoltak.¹⁹⁶⁶

A bajban állandóan kísért a kérdés: miért az történt, ami; miért nem történt másként? A kortársak mindent úgy fogadtak, mint Isten akaratát, a jót és a rosszát egyaránt. A visszapillantó szem már a lehetőségeket fürkészi. Az utólagos okosság is kordokumentum, az örök jelen az örök múlton keresztül a jövőbe néz. Tágas a spekulációk tere. Gyanús, ha mai fejjel megmondjuk a régieknek, hogy miként kellett volna gondolkozniuk; milyen érzelmeknek kellett volna embert emberhez, az egyik társadalmi csoportot és réteget a másikhoz fűzniük, milyen társadalompolitikai lépéseket kellett volna megtenni. Ilyen szempontból érdekes elképzelés az, amely szerint a román nemesek renddé akartak válni, mert az oklevelek *nobiles valachiról* szólnak. És ha a románoknak lett volna elitjük, az motiválta volna őket a török elleni harcra, és nem következett volna be 1526.¹⁹⁶⁷ Ez még azt is feltételezi, hogy ilyen elit kialakulása esetében a Kárpátokon túli románok is szolidárisak lettek volna. Ezzel szemben középkori történelmünkre mélyen igaz, amit Henri Pirenne, a nagy belga történész írt: „Ha valaki arra akarna példát felhozni, hogy a faj mennyire nem játszik szerepet a történelmi fejlődésben, a magyarok biztosan ilyen példával szolgálnak.”¹⁹⁶⁸ Sőt a Magyar Királyság és a román vajdaságok viszonya is. Együtt keresték – igaz, olykor egymás ellenében – a kiutat a félhold egyre vészjóslóbb árnyékában és az egyre nyomasztóbb geopolitikai helyzetben.

A román vajdaságok magyar–oszmán kondomíniumot alkottak, és ez némi hinta- vagy inkább egyensúlypolitikára nyújtott lehetőséget. Hogy ez mit jelentett a gyakorlatban, jól példázza Nagy Rádu (1495–1508) magatartása. Éven-te egyszer a szultán elé járult kézcsokkal és adóval. Közben 1497-ben letette a hűségesküt a magyar királynak cserébe azért, mert az Erdélyben meghúzódó trónkövetelőt, Dracula törvénytelen fiát, Mihneát csendre intették, és a határszélről eltávolították. A biztonság kedvéért azért a havaselvi uralkodó közölte

1966 Pippidi 2016, 206–208. Gorovei–Székely 2016, 241–242.

1967 Pop 2015, 51–52.

1968 Pirenne 1939, 479.

Nagyszeben városával, hogy bár a királynak letett esküjét hűségesen megtartja, de ha valami igazságtalanságot követnek el ellene, nyakukra hozza a törököket.¹⁹⁶⁹ Tíz év múlva megújította a hűbéri szerződést mint „örök békét”, és megírta Nagyszeben városának, hogy „elődeink mindig hűségesek voltak a Szent Koronához és az Isten kegyelméből uralkodó királyokhoz, mindig és mindenütt hűségesen szolgáltak, mivel országunk Magyarország királyságának tagja. Ezért mi is követni akarjuk Isten kegyelméből uralkodott elődeink példáit”. Tehát ha ellenség, törökök vagy mások törnének Erdélyre, akkor Nagyszeben és a hét szász szék segítségével „ellenállunk”, ha pedig ehhez nincs elég erő, akkor a Magyar Királyságot fenyegető veszélyekről „jó keresztény hitünknek megfelelően értesítést küldünk”. Ha pedig neki, a vajdának és híveinek menekülnie kell, a szász városok befogadják őket. Továbbá ha úgy alakul, hogy a király segítségével vissza kell foglalni a trónt, ebben is segédkeznek, trónkövetelőt pedig nem támogatnak még „egy falat kenyérrel sem”.¹⁹⁷⁰ Ez a hatalmi viszonyok és változásuk paradigmatis leírása. Ennek része még az erdélyi hűbérbirtok, miután Nagy Rádu szép lovakat és drága kardokat küldött ajándékba Budára, megkapta az algyógyi uradalmat. De már nem tudták beiktatni, mert elhunyt.

Négy év anarchia következett. Mihnea oszmán segítséggel elfoglalta a trónt, de mivel a bojárokkal összekülönbözött, és olyan irgalmatlanul lépett fel ellenük, hogy elűzték, ezért kénytelen volt a magyar király segítsége után nézni. Nagyszebenben húzta meg magát, majd áttért a katolikus hitre. Az ortodox krónikások részletesen ecsetelték, miként kínozta foglyait és erőszakolta meg bojárjai feleségeit, lányait, és elégtétellel nyugtázták, hogy templomból kijövet egy sértett vagy politikai merénylet megölte. Aztán a vajda hívei gyilkolták meg a gyilkost és társait, méghozzá a nagyszebeni polgárok segédkezésével, és a vajdát a templomban temették el.¹⁹⁷¹ Sírköve ma is látható. A 18. században még lejegyezték a mára már eltűnt sírverset, amelynek költője, a helyi városi orvos, Johannes Saltzmann ékes latinsággal ecsetelte, hogy az elhunyt vajda színe előtt remegett az ország, a szomszédos vidékek is féltek tőle. A rablókat megszelídí-

1969 Bogdan 1905, 344.

1970 Bogdan 1905, 352–354.

1971 Lapedatu 2008, 240–241.

tette, korbácsa volt a tolvajoknak, kardjával osztott igazságot, és a keresztényekkel akart együtt harcolni a pogány bizánciak ellen. Megvolt ehhez minden erő és pénz, de egy óra alatt összeomlott a remény. Immár teste a földben, lelke az égben, dicső neve pedig az egész világon fennmarad.¹⁹⁷² Ez annyiban igaz, hogy apja és nagyapja nevével illették őt is, azaz Draculának nevezték, és e név – egyelőre – örök. Az illuzionizmusra való hajlandóság is. A sírvers is ezt jelzi, Mihnea történetével együtt a látszat és a való kiáltó ellentétét. Apja még az oszmánok ellen harcolva gyilkolta bojárjait, a fiúnak ez nem adatott meg, csak a szándék. Maradtak a szép szavak és a messze tekintő, irreális tervezgetések.

Mégis történelmi fordulatnak lehetünk tanúi. Ezt jelzi Mihneának, majd V. Vládnak (Karós Vlád unokaöccsének) a bojárokkal való ellentéte. Ennek egyik oka az volt, hogy a bojárok már nem túrték az autokráciát. Egy-egy erős bojárklán immár a saját választottját akarta trónra ültetni a fejedelmi sarjak helyett. Különösen, ha anyagai érdek is azt kívánta. Az olténiai Craiovescu klán és a nagybojárok az oszmán világgal való kereskedelemmel keresték a hasznot. Oszmán segítséggel juttatták hatalomra Neagoe Basarabot (1512–1521), az első olténiai bojárt, aki törvényes házasságból származó vajdát tett el láb alól. (V. Vládot az ő érdekében fejeztette le a nikápolyi pasa, mert Mihneát feltehetően ő ölette meg.) Ezért – uralmának legitimálása érdekében – azt kellett terjeszteni róla, hogy Karócska vajda törvénytelen fia, ezzel a Bászaráb dinasztia tagjának állította be magát, és ezt nevének kibővítésével is kifejezésre juttatta. És nemcsak azzal. Megíratta Nifon pátriárka életét, amely az első Havaselvéhez köthető irodalmi mű. Ez nem egyszerűen egy szent élete, hanem politikai védírat, amelynek világi hőse maga Neagoe. Ezért is érdemes néhány mozzanatát felidézni.

Nifont a szultán távolította el a konstantinápolyi pátriárkai székből, mert riválisai hamis esküvel vádolták. Nagy Rádu viszont szultáni engedéllyel Havaselvére hozta, hogy az egyházi életet átszervezze. Az új érsek miután az egyházi életbe új életet lehelő nagy zsinatot hívott össze, túl közel került az egyik olténiai bojárklánhoz, és egy uralkodóhoz közel álló másik klán egyik tagjának

¹⁹⁷² Adparatus 1735, 64–65.

házasságát meg akarta akadályozni. Ezért mennie kellett, és az egyik athoszi kolostorban hunyt el. De mintha átkot mondott volna a havaselvi világra. Rádu megbetegedett, aztán méltó csapásként Mihnea vette át a hatalmat. Neagoe viszont elhozatta Nifon koporsóját, és Rádu vajda sírjára tétette, majd amikor ott virrasztott, látomása támadt. Rádu sírja megnyílt, de a teteme mocskos volt és bűzlött, mire megnyílt Nifon koporsója, kikelt belőle az elhunyt, és tisztára mosta a vajda tetemét. A sorok között felsejlik a vámpírhiedelem: a vajda nem nyugodhatott békén, mert Nifon megátkozta. Az élőket kísérthette, amíg nem mosták tisztára.¹⁹⁷³ Valójában a történet a regnáló vajdát mosta tisztára, feledtette a – természetesen nem említett – vajdagyilkosság bűnét. Annál is inkább, mert a szent ereklyéi csodákat tettek azokkal, akik egészségük érdekében közbenjárását kérték.

A vajda új ezüstkoporsóban küldte vissza Athoszra a szent földi maradványait, majd az athosziaktól megkapta a szent koponyáját és egyik kezét,¹⁹⁷⁴ amely díszes ereklyetartóban a krajovai székesegyházban ma is látható. Neagoe Argyasudvarhelyt (Curtea de Argeș) a régi érsekségi templom helyén újat emelt, amelyről azok, akik látták, a legnagyobb csodálattal írtak. És mélyen igaz a 20. századi ítélet is: a templom „azt példázza, hogy a hazai tehetség mire lett volna képes, ha Románia szabadon és normálisan fejlődhetett volna”.¹⁹⁷⁵ Az érem másik oldala, hogy a román fejedelemségek befogadták azokat a balkáni értelmiségi-papi elemeket, akik kultúrát hoztak, és a román kultúrát gazdagították. Méltó módon fel is szentelték az új templomot, és ott a konstantinápolyi pátriárka jelenlétében Nifont szentté avatták. Ő lett az első román szent,¹⁹⁷⁶ Neagoe pedig a legnagyobb templomépítő havaselvi uralkodó. Athoszon is kolostort alapított, és az oszmán fennhatóság alatt álló ortodoxia sok jelentős templomát Dalmáciában, Görögországban, Szerbiában, Jeruzsálemben, sőt a brassóit is adományokkal halmozta el.¹⁹⁷⁷ Ezért a 19. század végének nagy történésze, a román történetírás egyik alapító egyénisége, Xenopol meg is róttá, azt állítva,

1973 Cazacu 2003, 74.

1974 Literatura 1969, 60–112.

1975 Seton-Watson 1934, 51.

1976 Păcurariu 1980, 419.

1977 Panaitescu 1971, 188–189. Grigore 2015, 50–70.

hogy elszegényítette a népet, és kaput nyitott a végzetes görög befolyásnak. És mintha a maga szellemi elődjét fedezte volna fel abban a bojárban, aki Szent Nifon történetében nem hitt a csodatevő ereklyékben, ezért miközben bojártársai csókolgatták azokat, ő félrehúzódott, amíg a vajda meg nem intette. Nos, „kár – írta Xenopol –, hogy ennek a voltaire-iánus bojárnak nem maradt ránk a neve”.¹⁹⁷⁸ Inkább kár volt ilyesmit írni, mert a *Szentek életében* visszatérő mozzanat a tamáskodás és a megtérés.

Neagoe valójában kiteljesítette elődje, Nagy Rádu tevékenységét. Ő a Târgoviște melletti Dealun alapított kolostort, majd az olténiai Bistrițan, amelyek szellemi központok lettek. Az oszmán hatalom elől idehúzódó délszláv szerzeteseknek is otthont nyújtottak. Ennek a mozgásnak sok minden köszönhető. 1506-ban a két vajda, a moldvai és a havaselvi már seregei élén nézett farkaszszemet egymással, amikor Maxim szerb havaselvi érsek a magyar király megbízásából kibékítette a harcoló feleket,¹⁹⁷⁹ mondván: „keresztények vagytok és rokonok.”¹⁹⁸⁰ Ez a két vajdához szólt, de a tankönyvekbe úgy vonult be, mint a nemzeti szolidaritásra hívó érv, mely szerint a két ország lakosai egyazon néphez tartoznak, ezért ne irtsák egymást.¹⁹⁸¹ 1508-ban Macarie szerb szerzetes Târgoviștén kinyomtatta az első misekönyvet (Liturghier). A templomépítés lendülete nem egyszerűen lelki szükségből fakadt, hanem az oszmán világtól való elhatárolódás igényéből is, miközben kényszerűen be kellett illeszkedniük abba. Közben a szultán még pártolta is az ortodoxiát, hogy a nyugati kereszténységgel való szembenállását erősítse. Tette ezt a szultán úgy is, mint aki a bizánci császárok örökösének tekinti magát. Ugyanakkor ezt az örökséget a román vajdák is felvállalták, nemcsak adományaikkal, hanem azzal is, hogy olykor igyekeztek beleszólni a bizánci pátriárka választásába is.

Nagy Rádu és még inkább Neagoe Basarab a Nagy Egyház patrónusa lett, és így a bizánci császárok örökébe léptek, hiszen a délkelet-európai világban ekkor

1978 Xenopol 1927, 180, 183–184.

1979 Cronicari 1961, 256. Liviu Pilat: Mitropolitul Maxim Brancovici, Bogdan al III-lea și legăturile Moldovei cu Biserica sârbă. <https://www.analeputnei.ro/articole/mitropolitul-maxim-brancovici-bogdan-al-iii-lea-si-legaturile-moldovei-cu-biserica-sarba> (2021-01-25)

1980 Cronicile 1959, 23.

1981 Panaitescu 1990, 146.

már a román vajdák voltak az egyetlen ortodox uralkodók. Bizánc ortodox népe olykor úgy is köszöntötte őket, mint egykor a császárokat. A két havaselyi vajda azt tette, amit Nagy István évtizedekkel korábban már elkezdett. Csakhogy Havaselyen a geopolitikai helyzet miatt már mostohább idők jártak. Moldvában is akkor ruházott be Nagy István a kultúrába, amikor oszmánellenes küzdelmei után visszatért a Porta hűségére. Mátyás udvarának példáját is követte, amikor történetírókat fogadott fel, szent könyveket íratott, illetve másoltatott. Ez volt a csúcs, utána e téren csak viszonylagos hanyatlás következhetett. Havaselyen akkor jött el a kultúra ideje, amikor tartós békét alakítottak ki az oszmánokkal. A kultúra a politika folytatása lett. A katonaszentek falképei Havaselyen is a visszafojtott politikai indulatokat jelenítették meg. Ezek csak tervezgetésekben törtek felszínre. Bizáncban Neagoe Basarab maga is a szultán elé járult, és sikerült a harácsot a tizenkétezer forintos szinten tartania. Közben a magyar királyt értesítette az oszmán szándékokról, és amikor a pápa keresztes hadjáratot célzó terveiről értesült, 1519-ben maga is követet küldött Rómába, és a részvételéért cserébe a visszafoglalt területekből megkérte a maga részét. Az együttműködés érdekében az egyik görög teológustól pontos felvilágosítást kért az ortodoxokat és a katolikusokat egymástól elválasztó dogmatikai kérdésekről,¹⁹⁸² végül Brassót arról tudatta, hogy háború esetén negyvenezer harcost tud kiállítani.¹⁹⁸³

A keresztes hadjárat elmaradt, Neagoe halála után viszont a nikápolyi várparancsnok, Mehmed bég nem tudott ellenállni a kísértésnek, és mint régi vajdai származék ő maga akart a trónra ülni, a szultántól engedélyt is kért erre. „Csakhogy – a moldvai krónikás szerint – sötét törvénye [értsd: vallása] miatt megundorodtak az emberek tőle, és sokan maguk akarták megszerezni a hatalmat, különösen azok, akik a számkivetésben [ti. általában Erdélyből] készültek erre.”¹⁹⁸⁴ És megint eljött az egymással küzdő vajdafiak kora. Nagy Rádu fia, Radu de la Afumați immár V. Ráduként az erdélyi vajda, Szapolyai János segítségével elfoglalta a trónt. Ezzel sikerült megakadályozni az ország pasalikká alakítását. V. Rádu 1522-től három megszakítással 1529-ig uralkodott, miköz-

1982 Grigore 2018.

1983 Grigore 2015, 72–74.

1984 Ureche 1958, 144–145.

ben két olyan trónkövetelővel kellett megküzdenie, akik hónapokig tudták magukat vajdaként tartani. De V. Rádu hol oszmán, hol magyar segítséggel úrrá lett a nehézségeken, és aztán a nehézségek a vajdákon.

Moldvában Nagy István halála után a nagy fejedelem fia, Vak Bogdán (1504–1517) és unokája, ifjabb István, akit tizenegy éves korábban kentek fel (1517–1527), kisebb-nagyobb hadakozások közepette szilárdan ültek a trónon. Okosan éltek az egyensúlypolitika egyre szűkebb lehetőségeivel. Ennek kedvezett a viszonylagos geopolitikai szélcsend. 1507-ben a magyar és a lengyel király megegyezett annak érdekében, hogy a Moldváért való versengés ne akadályozza a törökök elleni fellépést; a moldvai vajda ezentúl csak a magyar királynak esküszik hűséget, ugyanakkor jó viszonyt ápol Lengyelországgal, és mindkét király megvédi az oszmánoktól.¹⁹⁸⁵ 1510-ben a magyar király békíti ki Moldvát és Lengyelországot. Így aztán amikor 1518-ban a tatárok lengyel portyájukból számos fogollyal tértek haza, a moldvaiak a Dnyeszterbe szorították őket.¹⁹⁸⁶ Sőt 1524-ben a moldvaiak egy ugyancsak lengyel portyáról visszatérő török sereget tizedeltek meg. Közben az egyik bojári csoport felajánlja az országot a lengyel királynak. A portai adó viszont négyezerről nyolcezer forintra ment fel.¹⁹⁸⁷ Mindez előre jelzi a helyzetet. Minden csipkelődésnek meglett az ára. A bojári csoportok versengése is gyengítette az ország ellenálló képességét, hogy aztán kialakuljon az új paradigma. Ennek megfelelően a vajdák jönnek-mennek, a bojárság viszont marad. A portai adók pedig emelkednek. A szultán támogatja a mindenkori fejedelmi hatalmat, mert nem akarja, hogy az ország széthulljon, viszont a bojári csoportok állandó versenyben álltak saját exponensük trónra ültetése érdekében. Az amorális helyzetek morális ökonómiájának megfelelően az árulást az ájtatosság ellensúlyozta. Immár nemcsak fejedelmi templomok és kolostorok épültek, hanem a bojárok is követték az uralkodók példáját úgy, hogy az alapító nemzetségének lelki üdvéért imádkoznak.¹⁹⁸⁸

A vajdai autokráciát fokozatosan felváltja a bojári oligarchia. Havaselvén

1985 Documente 1891, 560–571.

1986 Documente 1891, 612.

1987 Istoria 2001, 428–430.

1988 Donat 1996, 185.

Neagoie volt az első fecske, aki miután hatalomra került, sólyomként viselkedett. A tavasz és a nyár a következő században köszöntött be. A trónöröklés dinasztikus elve helyett a választás gyakorlata kezdett érvényesülni. A nikápolyi pasa is megkérdezte a bojárokat, hogy akarják-e Neagoét. A „fejedelmi csontból” való származás már veszített szakrális jellegéből, de a látszatra még adtak.

Ebből a világból sarjadt a kor legfontosabb és legrejtélyesebb műve, egy olyan úgynevezett fejedelemtükör, amelyet ószláv (középbolgár) nyelven írtak (szerb hatásokkal), majd görögre fordítottak, és aztán a 17. század derekán románra. *Neagoie Basarab tanításai fia, Teodosie számára* (*Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*) címmel vonult be a kor irodalomtörténetébe. Vajon ki és mikor írta? Először egy görög–román kapcsolatokban elmélyülő filológus vonta kétségbe Neagoie szerzőségét, és az egész művet különböző írások és bibliai idézetek kaotikus mozaikjának, sőt plágiumnak minősítette, amelyet egy eddig ismeretlen 17. századi szerzetes rakott össze.¹⁹⁸⁹ És szarkasztikusan jelezte, hogy amikor a vajda intelmeiben elsíratja anyját, akkor oldalakon keresztül Aranyszájú Szent Jánost idézi, tehát a poros pergamenből facsarta ki könnyeit.¹⁹⁹⁰ Ma a mű harmonikus egészét emelik ki, a vajdában vagy a szerzőt ünnepeljük, vagy azt, aki „minden valószínűség szerint összeállította az egészet” egy írástudó szerzetes vagy szerzetesek művének részeitől.¹⁹⁹¹ Közben dúlt a heves vita, a viták vitája,¹⁹⁹² és kinek a kétely marad, kinek a bizonyosság – és a mű.¹⁹⁹³ Ez egy nagyszabású teológiai-politikai-filozófiai értekezés, amelyet méltán tekinthetünk úgy, mint a kor mentalitásának és tapasztalatainak enciklopédiáját. És jól példázza a vallás és a politika szerves összefonódását koherens erkölcsi kóddá és politikai ideológiává. Következik ez a fejedelmi tükör műfajának lényegéből is. Neagoie intelmeinek sajátossága a szemlélődő és a cselekvő életmód ötvözése. Minden emberre, császárra és szegényre egyaránt vonatkoznak az isteni törvények. A zsidók törvénye elő is írja, hogy keresztények nem lehetnek rabszolgák, de az uralkodó felelőssége a legnagyobb, mert ő másokért is felelős

1989 Russo 1910, 1–16.

1990 Russo 1939, 226.

1991 Grigore 2015, 112.

1992 Zamfirescu 1973.

1993 *Învățăturile* 1970. *Învățăturile* 1996.

mint „császár és püspök”. Ez nem egyszerűen román vagy keleti sajátosság. Nagy Károly és István királyunk szintén főpap is volt. Nyugaton aztán az egyházi hatalom ezt a főpapi szerepet kiiktatta, és maradt a kegyúri szerep. Az viszont román sajátosság, hogy a vajdák a szerzetesi élet vonzáskörébe kerültek, és a hészükiazmus szellemének és gyakorlatának megfelelően átadták magukat a misztikának. A nyugati uralkodó Krisztus földi helytartója, a keleti Istenben él és Istennel uralkodik. Isten kente fel uralkodónak, és nem a bojárok. Az uralkodónak ne legyenek rokonai, csak hív szolgái. Az érdem számítsa a tisztségek betöltésénél.

Nem véletlen, hogy a hatalmi technikákról szóló részt tartják a legeredetibb résznek.¹⁹⁹⁴ Ezért folytatjuk a fejedelmi okfejtést. „Jaj az országnak, amelyet sokan uralnak.” „Jobb tisztességben meghalni, mint becstelen névvel tovább élni. Ne legyetek olyanok, mint a kakukk, amely más madarak fészkében rakja le tojásait, hogy azok neveljék fel a fiókáit, hanem olyanok legyetek, mint a sólyom, és óvjátok fészketek.” De miként a sólyom átengedi zsákmányát a nála erősebb sasnak, „ti se álljatok ellen az erősebb népnek”, adjatok nekik valamit „a ti vagyonotokból, hogy békén hagyjon titeket”. Ha pedig háborúra kerül a sor, a csata előtt el kell mondani, hogy az ellent nem lehetett megbékíteni, se szóval, se anyagi javakkal, se megalázkodással, ezért Isten nevében kell harcba szállni, „ha sokan vannak, Isten szaporította meg őket, gőgjük miatt Ő alázza meg őket”. A bojárok és parasztok gyermekeit el kell rejteni az ellenség elől, mert ha ennek a kezébe kerülnek, a harcosok „elhagynak és gyermekeik után erednek”. A hadsereget tagolva kell felállítani, a két első seregtest előőrsként szolgál, a harmadik a főerő, de ne ez utóbbi előtt foglaljon helyet a fejedelem a maga hatvanfős testőrségével, nehogy feltűnő legyen, különben az egész ellenség ráront. Olyan félreeső helyet keressen, ahonnan belátja a terepet. Harcosait mindig jól javadalmazza. Vereség esetén se hagyja el az országot, inkább ott rejtőzzön el. Győzelem esetén ne hengegjen, mondván, hogy „én ezt saját erőmmel értem el”, hanem adjon hálát Istennek, mert Ő is hálás lesz. Az elesett bojárok lelkéről „a szent és isteni templomokban” kell gondoskodni, úgy, hogy

1994 Dan Zamfirescu: Marea carte a identității românești în Europa renașterii și în cultura universală.; Învățăturile 1996, V., XV.

„mindenki lássa”.¹⁹⁹⁵ Az emberek nem a jó és édes szóra hajlanak, mulandó vagyont akarnak, „ezért ha a parasztok [vagy az ország embereinek] vagyonából veszel el, illik, hogy adjál nekik a béke érdekében”. Az idegen követeket meg kell becsülni, de a honi gazdagsággal nem szabad kérkedni.¹⁹⁹⁶ Alázat és szolgálat az élet parancsa, aztán a földi létet elhagyó léleknek „a kegyetlen vámokon” kell átmennie.¹⁹⁹⁷ Hogy miként, ezt már a templomi falképeken látjuk. A létrán felfelé haladnak a lelkek, fent Krisztus várja őket, de aki valamilyen bűnben elmarasztaltatik, azt az ördögök lerántják magukhoz a pokolba. Ez néphiedelem, Neagoe intelmei nem is részletezik. Arról viszont szólnak, hogy Jézus Krisztus véráldozatának köszönhetően azok az igaz emberek, akik Ádám bűnei miatt a pokolra kerültek, a mennyországba emelkedtek.¹⁹⁹⁸

A néphiedelemben különböző földi praktikákkal – mint például a halotti toron bizonyos számú kaláccsal – át lehet segíteni a távozó lelkeket a vámon, sőt még a pokolból is ki lehet emelni, és a mennybe meneszteni. Az egyház tiltotta a népi vallásosság ilyen megnyilvánulásait, miközben a falképek szárnyakat adtak a képzeletnek. De az is, amit Neagoe intelmeiben az utolsó ítéletről Máté evangéliumából idéztek: „Amikor eljön dicsőségében az Emberfia és vele minden angyal, helyet foglal főséges trónján. Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig különválasztja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára.” A jobbján lévők üdvözülnek, de azért, mert olyan egyénekből állnak, kik méltók az üdvözülésre.¹⁹⁹⁹ A templomi falképeken viszont a „pogányokkal” harcoló keresztények eleve üdvözülnek. A kollektív megváltás képzete máig él még egyes egyházi körökben, annak ellenére, hogy az egyház ezt is elveti, és az egyéni megváltás lehetőségét hangsúlyozza.

A vallás *longue durée* jelenség, hosszú tartamú folyamat – hangsúlyozza Braudel.²⁰⁰⁰ És nem egyszerűen a vallás, hanem a hozzá kapcsolódó képzetek.

1995 Ínväťaturile 1996, 269, 291, 311, 313, 315, 325.

1996 Cronicile 1959, 299. Vö.: Ínväťaturile 1996, 335.

1997 Ínväťaturile 1996, 259.

1998 Ínväťaturile 1996, 375.

1999 Ínväťaturile 1996, 385.

2000 Braudel 1986, 157.

A kollektív üdvözülés a román fasizmus, a Vaszgárda világszemléletének lényeges eleme volt. Sokan ezt eleve az ortodoxiából származtatták, valamint azt is, hogy a metafizikát és a teológiát politikai törekvésekkel ötvözték. Félreértés ne essék, nem valamiféle utólagos okoskodás vezet, hanem a tudományos kíváncsiság. Mert Neagoe egyik legjelentősebb értelmezője, Panaitescu maga is a Vaszgárda egyik ideológusaként véres szájú publicisztikát művelt, és abba némi misztikát is vitt. De ezt némi vonakodással tette, cikkein érződik a kényszerezettség. Misztikája verbális divatmisztika. Egészen más hozzáállás jellemzi a történészt. Tegyük hozzá, az egyik legjobb román történészről van szó, aki számos olyan történeti mozzanatra racionális, máig időtálló magyarázatot nyújtott, mely mozzanatok a heroikus-nemzeti elbeszélésekbe illeszkedtek. Ezért sokak számára rejtély ez a kettősség, az, hogy az antinacionalista történész ultranacionalista publicisztikát művelt. Erre az a magyarázat valószerű, hogy Panaitescu a vallásos misztikába burkolózó fasizmusban egyszerűen a közhangulathoz való igazodás racionalitását és az adott hatalmi viszonyok között a modernizációs felzárkózás lehetőségét látta.²⁰⁰¹ Ezért is érdekes az, ahogy melléfogott Neagoe szerzőségének vitájában. Viszont kudarca tanulságos forráskritikai kísérletezés.

Panaitescu tézise egyszerű: Neagoe vajda tettei és intelmeinek askéta szellemisége, vajdai „önképe” között olyan szakadék tátong, amely kizárja a szerzőségét. Ezt a nagy irodalmi művet a 17. században vagy a 16. század derekán írhatta egy vagy több ismeretlen szerzetes. Neagoe műveltsége nem ütötte meg azt a szintet, hogy ilyen teológiai értekezést írhasson. Jó katona volt, de nem művelt írástudó, és nem alázat, hanem gőg jellemezte. Emellett kegyetlen volt, a csirketolvajt is halállal sújtotta, becstelenségért kereskedőket karóba húzatott, és ha bosszút akart állni, a kínzástól sem riadt vissza. Az ilyenféle büntetésekről szó sem esik az intelmekben. A művet nem egy államférfi írta, hanem egy valószínűleg eksztatikus állapotban élő szerzetes, akinek fő kérdése a bűn és a halál, a vezeklés és a készülődés a túlvilágra.²⁰⁰²

Panaitescu Neagoe-kritikája úgy is olvasható, mint szakítás a Vaszgárda múltjával, annak halálkultuszával és kegyetlenkedésével, amelynek végül áldo-

2001 Miskolczy 2019, 203–204.

2002 Panaitescu 1971, 181–185.

zata lett, mert terrorcselekedeteivel az állami terrort váltotta ki. Panaiteșcu is saját politikájának áldozata lett, de megkímélték, mert ismerte a szláv nyelveket. Egyébként azzal védekezett, hogy nagyburzsoá-ellenessége vezette a Vasgárdához, és soha nem volt misztikus.²⁰⁰³ Ennek megfelelően Neagoe kritikája – mondhatnánk – antimisztikus, már ami a politikát illeti. Élesen elválasztja a misztikát és a politikát. És nemcsak azért, mert vasgárdista múltját akarta megtagadni, vagy netán azért, mert vezekelni akart. Hanem inkább azért, mert a nyugati kultúra szemüvegén keresztül nézte a keleti világot. Ennek megfelelően hangsúlyozta, hogy a szerző nem eredeti, de egyes részei csodálatosak. Például az okosság fokozatairól szóló elmélkedés: „Első a hallgatás, a hallgatás teszi a nyugalmat, a nyugalom alázathoz és siralomhoz vezet, a siralom félelmet szül, a félelem szerénységet, a szerénység számvetést az eljövendőkkal, a számvetés eredménye a szeretet, és a szeretet arra készíti a lelkeket, hogy az angyalokkal beszéljenek.” Hasonlóképpen nagyszerű megállapítás: „Az emberi szív olyan, mint az üveg, ha széttörik, ki rakja össze?”²⁰⁰⁴

Panaiteșcu szerint Neagoe intelmeiben a misztika háttérbe szorítja a gyakorlati politikai tanácsokat. Önmagában ez nem cáfolat, a cáfolat a műben rejlik. Erre egy másik volt vasgárdista, Anton Balotă hívta fel a figyelmet, aki a paraszti nyomor láttán rokonszenvezett a Vasgárdával. Apjától örökölt földbirtokát is eladta, egyébként olyan összeférhetetlen volt, hogy később a kommunista titkosszolgálat lemondott a beszerzéséről.²⁰⁰⁵ Ő kifejezetten Neagoe korára ismert az intelmekben. Hiszen láttuk, hogy a misztikán túl ebben olyan hadvezér ad tanácsokat, aki akár az 1389-es rigómezei vagy 1444-es várnai csatából is tanult, jól tudva azt, hogy az uralkodók merészségükkel a halálba rohantak. Nagy István moldvai vajda viszont akár példaképe lehetett volna Neagoénak.²⁰⁰⁶ Panaiteșcu kiemelte, hogy a bosszúálló vajda nem adhatott olyan tanácsot, mely szerint „a rosszért sohasem szabad rosszal fizetni”.²⁰⁰⁷ Csakhogy

2003 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, I 234303/1.

2004 Panaiteșcu 1971, 185–186.

2005 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, I 234303/1.

2006 Anton Balotă: Autenticitatea Invățăturilor lui Neagoe Basarab. *Studii, revistă de istorie*, 1969. 2. sz. 271–280.

2007 Panaiteșcu 1971, 200–201.

a megbocsátás jól bevált hatalmi technika volt. Panaitescu önnön téziseit azzal rengette meg, amikor a Neagoe intelmeiből kiolvasható korjellemzők alapján megtalálta azt a kort, amelyből a mű sarjadt. Két ilyen történeti szakaszt is talált, az egyik a 17. század eleje, a másik a 16. század vége.²⁰⁰⁸ Emellett szólna az, hogy az intelmekben szó esik zsoldosokról. De ez nem érv, mert már Karós Vlád is fogadott fel pénzért harcosokat. Az intelmekben olvasható parasztvédelem is későbbi. Csakhogy az ott említett parasztok harcosok, nem a parasztság egészéről esett szó. Neagoe maga is a bojárok exponense volt, ezért Panaitescu szerint nem képviselhetett bojárellenes politikát.²⁰⁰⁹ Márpedig azt tette, a saját támogatóit is megfegyelmezte, mint ez művéből is kiolvasható. A havaselvi vajda igényt tartott a parasztok hadi szolgálataira és adójára, valamint a kisebb peres ügyekben is ő volt a legfőbb bíró.²⁰¹⁰

Panaitescu tézisének legegyszerűbb cáfolata éppen magában a tézisben rejlik, a vajdai szerzőséget cáfoló állításának lényegében: a tettek és az ideálkép közötti szakadék hangsúlyozásában. Ez a szakadék nem cáfolja, inkább erősíti Neagoe szerzőségét. Az ilyen szakadék örök történeti jelenség, a politikum és a politika része. A hivatalos ideológia és a valóság nem fedik szorosan egymást.

Érdemes volt-e ezt a vitát és szereplőit felidézni? Annyiban igen, hogy a történelem megjelenítése történészi munka. És sokan vallják, hogy mielőtt a történelemről olvasol, nézd meg a szerzőt. Tanulságos látni, ahogy őket is meghurcolja a történelem. Aztán vitatkozni lehet, hogy ki az érdekesebb, az a történeti alak, akiről írnak, vagy az, aki róla ír. A helyzettől függ. A Neagoe-féle intelmek történetéhez hozzátartozik a mű protokronista kultusza. A már említett protokronizmus a Ceaușescu-korban vált uralkodó ideológiává, a lényege az, hogy a románok még azelőtt kitaláltak valamit, amit Nyugaton csak később eszeltek ki. Így Neagoe vajda a barokk előfutára lett. Viccnek jó, de az érem másik oldala az, hogy az egyik leglelkesebb protokronistának, Dan Zamfirescunak köszönhetjük a mű kritikai kiadásait és a mű szerzősége körül dúló vita legalaposabb elemzését. Hatalmas érdem, mert Neagoe munkája nem egyszerűen

2008 Panaitescu 1971, 230, 238.

2009 Panaitescu 1971, 237, 255.

2010 Neagoe 1970, 208–211.

a román irodalom (a vallásos és politikai gondolkodás) gyöngyszeme, hanem Janus-arcú mű, a múltba és a jövőbe tekint. Egyben jelzi azt, ahogy a politikai agónia és a kulturális virágzás miként egészítette ki egymást 1526 küszöbén a Duna-tájon. Magyarországon is.

Magyarország és népei Mohács fenyegetésében

A 16. század derekán Verancsics Antal katolikus püspök és diplomata úgy tekintett rá Erdélyre, hogy amit a népek együttéléséről írt, azt a Mohács előtti időkre és részben az egész országra érvényesnek tarthatjuk: „Háromféle nemzetség lakja: székelyek, magyarok, szászok, s hozzájuk lehet tenni az oláhokat is, akik bár számban fölérik velük, [sic] de semmi szabadságuk, semmi nemességük, semmi saját joguk nincs, kivéve Hátszeg kerület lakóit, ahol állítólag Decebalus királyi székhelye volt; az innen származottak Hunyadi János idejében, mint-hogy a törökök elleni harcban mindig kitartóan oldala mellett voltak, nemességet kaptak. A többiek mind alacsony sorban vannak, a magyarok jobbágysai s nincs is saját lakóhelyük, hanem szétszórva erre-arra az egész országban, ritkán lakva nyílt vidékeken, hegyekben és erdőkben, többnyire nyájaikkal együtt rejtőzködve élnek le nyomorúságos életüket. Egyébként, bár ilyen különböző népek lakják ugyanazt a földet, csodálatos egyetértésben és összhangban élnek egymással. S ha néha civakodnak is, ami testvérek között is megeshet, mikor külső ellenség támad, újra kibékülnek, hogy csodálatos ügyességgel és okossággal megvédelmezzék magukat és az övéiket.”²⁰¹¹

A fordítás – szokás szerint – rossz, mert helyesen arról van szó, hogy a románok száma a másik három nemzet bármelyikének a számát könnyen feléri (*qui quamlibet harum facile magnitudine aequant*).²⁰¹² Verancsics nem említette Foga-

2011 Verancsics Antal Erdélyről. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8431.pdf (2021-02-27)

2012 Călători 1968, 425.

rast, amely váruradalom volt már, de a társadalmi tagozódás rendszere a havaselyi vajdák uralma alatt épült ki. Verancsics nem említette továbbá a temesi román kerületeket, amelyek szoros kapcsolatban álltak Hátszeggel, és Máramaros román világát sem említette. Bár ezek a régiók nem tartoztak a történeti Erdélyhez, de az Erdélyi Fejedelemség szerves részét alkották. A hátszegi és temesi románok sorsa szorosan összefonódott, míg a fogarasiak és a máramarosiak külön élték életüket.

Románok a nemesedés és a jobbágyosodás sodrában

Verancsics Erdély-képe mégis mintha megerősítené Iorga helyzetjellemezését, mely szerint „Mátyás alatt eltűntek azok a csodálatos román elemek, akikkel Hunyadi János élete végéig egynek érezte magát, és akiket a legnagyobb elismeréssel halmozott el”.²⁰¹³ Valójában továbbéltek; a román kerületekben élt a *ius valachicum*, viszont a társadalom átrétegződése nem állt meg. Ha pedig valaki, akkor éppen Hunyadi János volt az, aki gyorsította a kenézi társadalom átrétegződését. Ő több román nemes- és kenézlakta kerületet és váruradalmat szerzett meg, és a korábbiakhoz képest „nagyobb mértékben” fogta hadra a kenézeket.²⁰¹⁴ Érdemük szerint nemesített, és így ezek az „oláh nemesek” (*nobiles valachi*) familiája tagjai lettek, akik számára a felemelkedés útja az országos nemességhez vezetett; egy ideig az „oláh” jelzővel, ami őket és mást a maguk mögött hagyott kenézi állapotra emlékeztette. Ebbe visszalépni természetesen nem akartak. Megszerzett kiváltságait keményen védelmezték.

Az emelkedés és süllyedés lehetőségeit jól jelzi az, hogy amikor 1444-ben Hunyadi a zsidóvári királyi várbirtokot átadta Solymos váráért cserébe két nagyobb nemes birtokosnak, a zsidóvári „oláh nemesek” – mintegy nyolcvan – elérték, hogy ők ezentúl birtokaikkal együtt Sebesszékhez és annak törvényhatósága alá tartozzanak, és szabadságukban álljon jogaikat védeni. Hunyadi pedig elleneiket nem támogatja sem tanáccsal, sem segítséggel.²⁰¹⁵ A román kerületek

2013 Iorga 1937, 118.

2014 Csánki 1913, 39.

2015 Cosmin Popa-Gorjanu: Privilegiul nobililor români din Lugoj din anul 1444 și formarea nobilimii românești. <https://www.academia.edu/168999> (2018-11-26)

népe aligha lehetett elégedett Hunyadi hatalmával, különösen a komjátiak nem, akiket Zsigmond király még a pályakezdő Hunyadinak kölcsön fejében zálogba adott. A komjátiak igyekeztek is magukat megváltani,²⁰¹⁶ sőt a Szörény és Temes megyébe ékelődő kerületekben élő „román nemesek és kenézek” (*nobiles Valachy et Kenezy*) közösen próbálták érdekeiket érvényesíteni. Ugyanis miután Hunyadi halála után újra királyi rendelkezés alá kerültek, elérték, hogy olyan királyi privilégiumot kapjanak, amely kimondta a nyolc kerület – Lugos, Sebes, Miháld, Halmos, Krassófő, Borzafő, Komját, Illyéd – összetartozását, továbbá azt, hogy az ő törvényhatóságuk területén a király idegennek (*extraneo*) nem adhat birtokadományt, csak az ő beleegyezésükkel. Ami az igazságszolgáltatást illeti, első fokon a várispán alá tartoznak, de onnan a királyhoz fellebbezhetnek. A privilégium kimondta, hogy a román nemesek (*nobiles Valachi*) egyenjogúak „királyságunk igazi nemeseivel”, a kenézek pedig adómentesek. Jobbágyaik fölött csak az ő közreműködésükkel lehet ítélni.²⁰¹⁷

Ez már olyan területi autonómia, amely némileg a székelyekéhez hasonlított. Csakhogy míg a székelyek őrizték a törzsi-nemzetségi társadalomszerkezeti formát, a román kerületek nem alkottak olyan átfogó, homogén teret, mint a Székelyföld. A román kerületek egy-egy királyi várhoz tartoztak, míg a Székelyföldön ilyen nem is lehetett építeni. És a székely székelyekben szélesebb volt a középréteg, ezért a székelyek jobban kiálltak közösségi jogaik védelmében. A román autonómiák társadalma viszont gyorsabban polarizálódott, és így ezek a román kerületek fokozatosan betagozódtak a vármegyékbe. A román autonómiáknak földrajzi helyzetük sem kedvezett, az oszmán támadások fővonalában helyezkedtek el. Igaz, ennek is köszönhatték létüket, aminek lényege a honvédelem. Viszont részben ezzel magyarázható, hogy a románok nagy része jobbágyparaszti állapotba került. A hadviselés, a korszerű páncélos felszerelés előteremtése és a nemesi életforma egyre többbe került, egyre több parasztnak kellett fedezni a költségeket. A magyar királyok védték a szabadparasztokat, a földesurak pedig igyekeztek mind több jobbágyra szert tenni; a román földesurak és a megnesemesített kenézek is. Ugyanakkor a királyi katonai érdek azt

2016 Bónis 1947, 388.

2017 Pesty 1876, 73–75.

diktálta, hogy inkább kevesebb, de erős fegyverzetű – csatadöntő páncélos – harcos álljon rendelkezésére, mint több, de inkább csak portyázásra alkalmas könnyűlovas. (Ennek érdekében már Nagy Lajos is lemondott a parasztok – a kamara haszna – adójáról, hogy a többletterméket fordítsák inkább a nemes felszerelésére.²⁰¹⁸)

A kenézek nemesítése gyorsította a jobbágyosodási folyamatot, azt, hogy a szabad közrománok jobbágysorba kerüljenek, és így a román kerületek lassan megszűnjenek. Hunyadi szűkebb hazája, a hátszegi román kerület fokozatosan be is olvadt Hunyad megyébe.²⁰¹⁹ A román területi autonómiák sorsa azért sem alakult úgy, mint az erdélyi szász és székely autonómiáké, mert e két utóbbi vezető csoportjai csak törzsterületükön kívül tudtak nemesi birtokot szerezni, míg a román elitek a saját katonai körzeteikben váltak birtokos nemesekké. Ezek a román birtokos nemesek nem erőszakos asszimilációs nyomásra tértek az uralkodó vallására, a római katolikus vallásra. Az is áttérésre ösztönzött, hogy a vagyont és az országos és megyei hivatalokba vezető utat házasságokkal lehetett biztosítani, katolikus pedig csak katolikussal léphetett frigyre.²⁰²⁰ A 15. század derekán Hunyad megyében a 409 nemesi birtokosnak több mint fele román, Kolozs megyében viszont csak alig haladta meg a 7,2%-ot a román birtokos nemesek aránya.²⁰²¹ A kenézek nemesítése és ezáltal a kenézi társadalom differenciálása Hunyadi honvédelmi politikájának román arca. Más szóval „negatív hatást” gyakorolt a kollektív jogokat élvező román közösségek fejlődésére.²⁰²² Székelyföldi politikája viszont másképpen alakult. Hunyadi volt az első erdélyi vajda, aki egyben törvényesen a székely ispáni tiszte is betöltötte, és ebben a minőségében, majd kormányzóként is védte a közszékelyek szabadságát. Védte az úgynevezett székely örökséget, a harcos székelyek birtokállományát,

2018 Mályusz 1988, 18–23.

2019 Drăgan 2000, 116.

2020 Miskolczi Ambrus: A félhold árnyékában. Honvédelem és társadalomszerveződés Magyarország román határörvidékein. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2018. 2. sz. 351–392

2021 Drăgan 2000, 331.

2022 Cosmin Popa-Gorjanu: John Hunyadi and the Collective Privileges of the Romanian Nobles of the Banat. <https://www.academia.edu/11365824> (2019-12-05)

hogy katonai kötelezettségeiknek megfelelhessenek.²⁰²³ Hunyadi a társadalmi feltételekhez igazodott, folyamatban lévő tendenciákat erősített.

A román szabadok lesüllyesztésébe a vallásos mozzanat is belejátszott. A román görögkeleti jobbágnak volt egy nagy előnye: nem fizetett egyházi tizedet. Nem lett volna célszerű a parasztokat katolizálni, mert az a tizedfizetés veszélyét vonta volna magával, ez pedig felesleges nyugtalanságot gerjeszthetett. 1456-ban, amikor Kapisztránt elfogta a térítési düh, egyik térítőtársa figyelmeztette is arra, hogy a térítéshez szükség van a földesurak beleegyezésére.²⁰²⁴ Más szóval a földesurakat rá kellene venni, hogy a paraszti többlettermék egy részét (tized formájában) engedjék át az egyháznak. Márpedig a nemes szívesebben áldozta vérét, mintsem a jövedelmeit. Hunyadi a nyugalom érdekében mérsékelte a térítő buzgalmat, mert amikor 1453-ban három temesi román kerületet kapott királyi adományként mintegy negyven faluval, az egyházak fölötti patronátusi jog is őt illette meg.²⁰²⁵ De természetesen még jobban mérsékelték Kapisztránt az oszmánok, akik ostrom alá fogták Nándorfehérvárat. A harcos szerzetes a küzdelmek hevében radikális türelmetlenségről radikális türelemre váltott, amikor így biztatta híveit: „Kik minket a török ellen segíteni akarnak, azok a mi barátaink; rácok, szakadárok, oláhok, zsidók, eretnekek vagy akár pogányok is legyenek, kik e nehéz időben velünk harcolni akarnak, mi barátságban legyünk velők, mert csak a török ellen kell most harcolnunk.”²⁰²⁶

És a harcnak nem szakadt vége, viszont Hunyadi János volt az egyetlen, aki a maga régiójának helyi elitjét olyan nagy mértékben nemesítette. Utána a románok nemesítésében fordulat következett be. Mátyás király már nem emelt fel a nemességbe közrendűeket és közkenézeket sem, hanem a már ebből az alacsonynak számító sorból kiemelt nemeseket tüntette ki tisztségekkel és birtokadományokkal.²⁰²⁷ A leveles kenézeket viszont nemesi diplomával jutalmazta.²⁰²⁸ A társadalmi polarizációt gyorsította a király azzal is, hogy több román falut

2023 Egyed 2016, 364–366.

2024 Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. *Magyar Történelmi Tár*, 1902. 194

2025 Teleki 1853, 405.

2026 Tagliakocius 1907, 27.

2027 Drăgan 2000, 340.

2028 Pop 2020, 246.

adományozott a szász városoknak, mert ezek megbízható módon adóztak. Például Beszterce városa megkapta a radnai román kerületet, de azzal a feltétellel, hogy tiszteletben tartja a lakosok korábbi szabadságait. Azok pedig a városnak adóztak. A fogarasi váruradalmat – amelynek utolsó havaselvi hűbértartója Dracula volt – Nagyszebennek akarta átengedni, de végül a szász eredetű vingárti Gerébek birtoka lett. Nagyszebennek eladta Resinárt, továbbá Omlást, Talmácsot és Kercet is a szászoknak engedte át. A szász autonómiához került románok juhötvenedadóját is elengedte a király a városok erősítése érdekében.²⁰²⁹ A Kolozsvár melletti román községet, Feleket is mentesítette az adó alól, mert a várost oltalmazták „a rablóktól és egyéb bűnözőktől”.²⁰³⁰ A vajdahunyadi magánbirtokon élő „kenézeink” állami adótól való mentességét is visszaállította, csak a korábbi várszolgálatot tartotta érvényben.²⁰³¹

A román nemes (*nobilis Valachus*) kifejezés a nemesség homogenizálódásának nyomán viszont eltűnt az adománylevelekből. Jellemző, hogy az erdélyi három nemzet általános fegyverbe állásának 1463-as királyi rendelete nem is sorolja fel a románokat. Noha azt megemlíti, hogy ha egy megyét, mint Hunyadot közvetlenül fenyeget a betörés veszélye, a nemesség egy része otthon maradhat. Régi szokás szerint a székelyek kétharmada száll hadba, egyharmada otthon marad. A jobbágyság általános hadkötelezettségét is szabályozza a rendelet, ugyanakkor „a magyarvérű jobbágyságot” a honi várak őrzésével bízta meg. A magyar jobbágyság külön említése alighanem az életforma-különbséggel magyarázható, mert a románok, akik csak juhötveneddel tartoztak, mozgékonyabb elemek voltak, míg a magyar jobbágyságot a termékbeszolgáltatást biztosító földművelésre lehetett fogni.²⁰³² A román nemesek „a nemesek nemzete” részét alkották. A szörényi bánok és főispánok közül sokan kerültek ki középbirtokos román családokból. Nagy karriert általában a szülőföldjüktől távol futottak be, és nagybirtokokra is máshol tettek szert. Például a máramarosi Drágfyak. Csulai Vlad nemes kenéz hét fia közül öt

2029 Documente 1891, 178–179, 221–222, 289.

2030 Jakab 1870, 229.

2031 Pataki 1973, 128.

2032 Oklevéltár 1872, 196.

az ország legkülönbözőbb helyén tűnt fel. Ficsor László jajcai, majd szörényi bán lett, Kende Miklós szabácsi, Móré György szörényi, majd nándorfehérvári bán, Váncsa János bálványosi várnagy, Móré Fülöp pedig pécsi püspök, aki Mohácsnál vesztette életét.²⁰³³ Itt esett el Drágfy János országbíró, a király zászlótartója, aki a csata előtt látványosan lecsatolta sarkantyúit, mert így jelezte, hogy nincs visszaút.²⁰³⁴

A Kendeffy család viszont elsősorban Hátszegen terjeszkedett. Még 1451-ben megkapták a juhötvenedet. És aztán nemcsak tucatnyinál is több falut szereztek, hanem még két várat is, Kolcvárat és Hátszeget (Váralja). Bár utóbbit némi csellel, mert Mátyás királytól mint egyszerű tornyot kapták meg, valójában az építmény korábban a hátszegi váruradalom központja volt. 1462-től a pallosjog is megillette a Kendeffyeket, tehát alattvalóik büntetőügyeiben ők bíráskodtak.²⁰³⁵ És alighanem együtt csaltak azokkal a hátszegi nemesekkel, akik a Zsil völgyét Havaselvéhez tartozónak minősítették, hogy ne adózzanak.²⁰³⁶ A havaselvi vajda pedig adómentességet biztosított ezeknek a „magyarországi embereknek”, mint a galaci Buda családnak adott kiváltságlevelében írta.²⁰³⁷ De elképzelhető, hogy a Kendeffyek ószláv (középbolgár) nyelvű családi iratai között több is akadt ilyen. Ezek közül ma csak egy 1499-ből valót ismerünk, amely egy latin oklevél fordítása. Nyilván azért fordították le, mert a birtokvita a Temes-vidéken frissen megtelepedett szerb–albán Vukasin családdal folyt.²⁰³⁸ Így aztán el lehetett játszani a gondolattal, hogy „még 1497-ben a Kendeffyek tűzhelyénél a bolgárok által beszélt nyelv vala használatban. Vegyük ehhez, hogy a Kendeffyek oly viszonyban állnak Hunyadi Jánossal, mely valami bensőbb köteléket föltételez. E kötelék lehetett bizonyára az ugyanazon faj és nyelv-

2033 Török Pál: Középkori magyar nemes családok Erdélyben, VII. A Csulaiak. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1943. 5. sz. 102–110.; Fedeles Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526.) *Levéltári Közlemények*, 2007. 2.sz. 35–84.

2034 Fügedi 1974, 216.

2035 Adrien Andrei Rusu: Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara – Cândeștii din Râu de Mori. *Revista de Istorie*, 1984. 561., 565.; Drăgan 2000, 283.

2036 Coman 2013, 215.

2037 Bójtke 1891, 120.

2038 Drăgan 2000, 189.

családhoz tartozás érzete”.²⁰³⁹ (Aki ezt feltételezte, úgy vélte, hogy a románok Hátszegen bolgár kenézek vezetésével telepedtek le, és alighanem jobbnak tartotta, ha Hunyadi és hátszegi familiárisai nem románok.)

A szláv egyházi kultúra jelenléte élő valóság. Emellett szól a hátszegi vár alatt fekvő őraljaboldogfalvi (Sântamaria-Orlea) – ma református – templom. Ez a 13. század derekán épült román elemeket felmutató gótikus stílusban. Ekkor még római katolikus templomként működött. De miután a Kendeffyek Hunyadtól megkapták a falut, a katolikus templomot görögkeleti rítusú templommá alakították, ezért a különböző falfestményeken latin és cirill betűs feliratokat egyaránt találunk.²⁰⁴⁰ Jellegzetes heterodox mozzanat. Az is, hogy a család egyik tagja, Kenderesi János, aki máramarosi főispán lett, Huszton katolikus kápolnát emeltetett. A magyarországi görögkeleti ortodox román nemesek az 1439-es firenzei unió nyomán egyazon egyház tagjainak is tekinthették egymást a római katolikus magyar nemesekkel; egy ideig őrizték saját korábbi szokásaikat, aztán később áthasonultak. De előtte az 1470-es években a Kendeffyek megölték a dalsánpataki román Stoica papot, hiába kapott az áldozat királyi menlevelet.²⁰⁴¹ Birtokviszály vagy egyéb ok forgott fenn – nem tudni. Mindenesetre a Kendeffyek birtokaik gyarapítása érdekében az erőszaktól sem riadtak vissza.²⁰⁴² Részben ilyenek lehettek azok a civakodások, amelyeket Verancsics említett. De a helyi konfliktusok még fel-felütötték a fejüket. Ezek olykor egyházjogi jelleget öltöttek.

A munkácsi ortodox rutén püspök egyoldalúan maga alá akarta rendelni a körtvélyesi kolostort, amelyet a 14. század végén alapítottak, és közvetlenül Bizánc (Új Róma) pátriárkája alá tartozott. Viszont 1494-ben a király valamiféle salamoni ítéletet hozott. Elrendelte ugyanis, hogy a kolostor előljárója tartsa tiszteletben a munkácsi püspök rendeleteit, de az erdélyi érseknek tartozzék

2039 Sólyom-Fekete Ferenc: A Hunyadiak rokonsága (Adalékok dr. Wertner Mór Hunyadi-tanulmányához). *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve XI.* Budapest, 1900. 139–140.

2040 Entz Géza: A középkori Magyarország falfestészetének bizánci kapcsolatairól. *Művészettörténeti Értesítő*, 1967. 4. sz. 248–249.

2041 Drăgan 2000, 169, 182.

2042 Pop 2020, 244.

engedelmeskedni.²⁰⁴³ Ezt be lehet úgy állítani, mint a román kenézek szabadságharcát, amelyet maga Drágfy Bertalan vezetett. A közbenjárása valószínű,²⁰⁴⁴ de a királyi döntés az 1439-es unió szellemében született. Az eredmény a heterodoxia valósága. Az ortodox kolostor katolikus fennhatóság alá került, az említett erdélyi érsek ugyanis a gyulafehérvári római katolikus püspök lehetett.²⁰⁴⁵ Drágfy Bertalan már katolikusnak született, és immár maga is katolizált. És olyan sikerrel, hogy a történészek az ő akciójának tudják be az egyik első román zsoldárfordítást, mert a kéziratban szerepel a Szentháromság kettős eredete.²⁰⁴⁶ A baj az, hogy a kézirat (*Psaltirea Scheiană*) már 16. századi, ezért van, aki hevesen elutasítja a mű 15. századi eredetét, és a reformáció hatását ismeri fel a Szentháromság értelmezésében.²⁰⁴⁷ Van olyan is, aki nem zárja ki a korai máramarosi eredetet, de nem tartja bizonyítottnak.²⁰⁴⁸ A filológus–történész vitának még nincs vége.

A földesúr és jobbágy közötti perpatvarok megmaradtak „a családon” belül. Legfeljebb a jobbágyok a városokba vagy a szász joghatóságú vidékekre költöztek. A szászok és a románok viszállyai viszont olykor látványosan elmérgesedtek. Elsősorban a legelők használatán különböztek össze a szász és román közösségek.²⁰⁴⁹ A király elé került annak ügye, hogy 1498-ban Medgyesen a románok nem akartak a városfalak építésében részt venni, vagy az, hogy 1504-ben Szerdahelyet a szomszédos román falu háborgatja. Az uralkodó a szászok javára döntött: a románok nem költözhetnek be a medgyesi városfalak közé, az említett román falut pedig rombolják le.²⁰⁵⁰ 1462-ben viszont Szászváros szék „a szászok, magyarok és románok” közös akaratából választott királybíró, és kérte annak megerősítését a nagyszebeni városi vezetéstől.²⁰⁵¹ 1504-ben a szászvárosi

2043 Z. Păclișanu: Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislau II. *Revista istorică română*, 1943. 105.

2044 Panaitescu 1965, 93.

2045 Iorga 1902, 14–15.

2046 Panaitescu 1965, 93–94. Teoteoi–Vătășianu 2001, 676–677.

2047 Rosetti 1966, 346, 357.

2048 Gheție–Mareș 1985, 58.

2049 Hunfalvy 1894, II:164–208.

2050 Documente 1891, 186, 192, 214, 252, 389, 392, 522.

2051 <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/3696> (2021-03-11)

századok már tiltakoztak az ellen, hogy Oláh Istvánt (Miklós apját) királybírónak nevezzék ki,²⁰⁵² aki ellen aztán panaszt tettek, mert állítólag ok nélkül végeztetett ki valakit.²⁰⁵³ Később a szászvárosi románokat is a *natio Hungarica* tagjai közé sorolták.²⁰⁵⁴

A társadalmi emelkedés és a király iránti lojalitás áthidalt esetleges etnikai és felekezeti ellentéteket. Mátyás király vigyázott a vallási békére. Már az 1400-as évekre visszamenő helyi konfliktusok forrása volt, hogy a korábban katolikus gazdák által művelt, úgynevezett keresztény földekre telepedett görögkeleti románok elvben tizedkötelesek voltak, de ha lehetett, ezt megtagadták.²⁰⁵⁵ 1468-ban Mátyás király elrendelte, hogy Erdélyben ezt a tizedet, ha nem fizetik, akkor fegyveres erővel hajtsák be.²⁰⁵⁶ Ugyanakkor a Dunával határos frontvidékek lakóival óvatosabban járt el a király. 1468-ban ugyanis törvényt hozott arról, hogy „a szerbeket és a hozzájuk hasonló skizmatikusokat” (értsd: románokat) nem lehet arra kényszeríteni, hogy „mások módjára dézsmát fizessenek”. És a velük együtt élő keresztényeket e „skizmatikusok miatt és a dézsma meg nem fizetése miatt nem szabad egyházi tilalommal sújtani”. Viszont ha katolikusok az ilyen görögkeletiekkel közösen végeznek munkát, akkor a termésből a katolikusok az ő részükért adjanak tizedet, míg a görögkeletiek tizedmentesek. Csakhogy nem örökre, hanem csak néhány éven keresztül annak érdekében, hogy a török uralom alatt élők „annál készebbek legyenek átjönni, minél inkább látják, hogy azok, kik már bejöttek, ilyen előjogokat kaptak” (1468:V. 34. tc.). Ettől függetlenül a csanádi püspök az aradi nemesektől követelte a keresztény földek után járó dézsmát, és a szerbek dézsmafizetésének elmaradása miatt egyház átokkal sújtott egy katolikus birtokos családot. A püspöknek is éppen honvédelmi kötelezettségei miatt kellett a pénz.²⁰⁵⁷ Végül az ilyen konfliktusok-

2052 Documente 1891, 519.

2053 Documente 1892, 138.

2054 Binder 1982, 139.

2055 Hegyi Géza: *Terrae Christianorum*. A „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei. <http://real.mtak.hu/63437/> (2021-03-10)

2056 Documente 1891, 182.

2057 Viorel Achim: *Disputa pentru decimele din «terrae christianorum» din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468-1469)*. <https://www.academia.edu/41593427> (2021-03-10)

ban az győzött, akire nagyobb szükség volt. Viszont az oszmán veszély nöttével 1495-ben törvény mondta ki, hogy azok a keresztény földeken élő „szerbek, rutének, oláhok és más skizmatikusok”, akik eddig sem fizettek tizedet, ezután teljesen tizedmentesek legyenek” (1495:45. tc.).

A nagy kérdés még mindig az egyházi unió sorsa volt, bár már gyakorlatilag eldőlt. Azok a görögkeleti ortodox humanisták, akik hűek maradtak az 1439-es unióhoz, nem hagyták magukat. Mákáriosz halicsi püspök még kitartott az unió mellett, ezért a pápa az erdélyi görögkeleti ortodoxokat az ő fennhatósága alá rendelte, és 1466-ban felszólította a magyarországi egyházi vezetést, hogy az erdélyi katolikus Miklós püspök adja vissza a görög rítusú egyháztól elvett javakat. Az erdélyi vajda pedig elrendelte, hogy a görög rítuson lévők a püspöküknek egyházi tizeddel tartozzanak, ami viszont aligha tette népszerűvé az egyházi unió ügyét. El is enyészett, annál is inkább, mert a görög humanisták jó kapcsolatot ápoltak Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal, akik részt vettek a Mátyás király elleni összeesküvésben.²⁰⁵⁸ Mátyás pedig a Moldvával való jó viszony érdekében engedélyezte azt, hogy hűbérese, a moldvai vajda püspököt küldjön Felekre. István aztán Csicsótól nem messze, Révkolostoron (Vad) építtetett gótikus templomot. A moldvai vajdát a lengyel királyok is elfogadták mint az „ortodoxia patrónusát”.²⁰⁵⁹

A magyar király a Rómát fenyegető két nagy veszély, az iszlám és a husziták ellenében Rómát képviselte. A pápa meghosszabbított karjaként forgatta a fegyvert, igazában ez legitimálta a szomszéd katolikus uralkodókkal szembeni harcait. De kegyúri jogait nem engedte csorbítani, már csak a velük járó jövedelmek miatt sem. Ugyanis királyi jog volt a főpapi tisztségekre való jelölés, a pápa csak megerősítette a jelöltet. Amikor Róma többet akart, Mátyás király a bíbornoki kollégiumot egyenesen a görögkeleti ortodoxiára való áttéréssel fenyegette meg: „A magyar nemzet készebb a címerét ékesítő kettős keresztet hármassal keresztte átalakítani”.²⁰⁶⁰ Ebből – engedve az 1950-es évek antikle-

2058 Mureşan 2011, 77–92.

2059 Alice Isabella Sullivan: The Painted Fortified Monastic Churches of Moldavia: Bastions of Orthodoxy in a Post-Byzantine World. 26. <https://www.academia.edu/36296216> (2021-03-17)

2060 Fraknói 1902, 228.

rikalizmusának – az államvallásra való törekvést lehetett kiolvasni. Valójában csak taktikai manőver volt, hiszen Hunyadi János is keményen fenyegetőzött, amikor Róma nem az ő jelöltjét akarta kinevezni a dömösi prépostságra. De a pápák mindig jó diplomaták lévén nem feszítették a húrt. Nem mondtak le az unióról sem, sőt olykor éppen a görögkeletiek mellett álltak ki. Amikor a pápa 1476-ban megtudta, hogy Magyarországnak a Szerbiával határos részein a katolikus papok a görög rítusú keresztséget nem fogadják el, sőt kárhoztatják, a magyar főpapokhoz fordult, hogy intsek mérsékletre a prédikátorokat, mert a keleti keresztények megszorításával ártanak a keresztény közösségnek és az igaz hitnek.²⁰⁶¹ És jogosan, mert a pápa által szorgalmazott emberséges magatartás a heterodoxiához vezette a görögkeletieket, és onnan nem egyet a katolikus vallásra.

Valószínű, hogy Mátyás kérte a fentebb említett pápai intervenciót, és 1479-ben – a nándorfehérvári szerb érsek közbenjárása nyomán – ugyancsak Mátyás mentesítette „az összes máramarosi görög hitű oláh papot” a királyi adótól.²⁰⁶² A firenzei unió ügyének elhalásával és a rendi társadalmi tagolódás előhaladásával a görögkeleti ortodoxia a magyarországi románok körében végül mégis parasztvallássá lett. A népi vallásosság szilárd volt, az egyházszervezet képlékeny. Nem alakult ki stabil püspöki székhely. Az erdélyi püspököket bármelyik keleti érsek kinevezhette, akár erdélyi, akár vajdasági a szerzetesek közül.

Az egyházon belüli hatalmi harcokról keveset tudni. A földesurak birtokaiakon békét akartak a királyok is, de a királyi politikának a görögkeletiekhez való viszonyát az oszmán előretörés is meghatározta. Éspedig az, hogy a görögkeleti ortodoxia a Dunától délre már a szultánhoz való lojalitással járt, és aki például a katolikus vallásról visszatért a görögkeleti vallásra, arra már rávetült a törökbarátság gyanúja. 1500-ban a király két miháldi román nemest megfosztott birtokától, mert „az oláhok és rácok kárhozatos szektájához csatlakoztak”.²⁰⁶³ 1510-ben Majláth István majdani erdélyi vajda, miután „a görögök kárhozatos szektájáról” megtért a római egyházhoz, Fogarason megszerezhetett egy fa-

2061 Theiner 1860, 454.

2062 Mihályi 1900, 536.

2063 Pesty 1877, III:128.

lut.²⁰⁶⁴ Az erről szóló oklevél gyanús, ugyanis Kemény József gyűjteményéből való, és a gyűjtő hamisított. Például azt az oklevelet, amely szerint 1484-ben a szászok és nemesek a románokat gyűjtogatással, javaik felpredálásával és a nemesek legyilkolásával vádolták, mire Mátyás király nemcsak a kemény fellépést rendelte el, hanem parancsában megjegyezte, hogy „az oláhok nem hivatottak és nem is születtek szabadságra”. És hogy a hamisítás hitelesebb legyen, a hamisító még ráírta a hamisítványra: „Alig hinném, hogy ezt Mátyás írta, ha eredetire nézve román lett volna.”²⁰⁶⁵ Ezzel pedig megkérdőjelezte a Hunyadiak román származását. Az oklevél román kiadója a kemény románellenes kitélt a királyi kancelláriának tudta be. Végül is a 19. századi nemzeti sérelmi szemléletnek jól jött a hamis oklevél, hitelességét reflexszerűen elfogadták.

A Jagelló-kor átértékelése

Mégiscsak a történelemben kell keresnünk azokat az állandó mozzanatokat, amelyek évszázadokon és évezredekken keresztül hatnak és dolgoznak a mélyben. Háború és osztálytagozódás dönti el a civilizációk sorsát, „a hadi és osztályintézmények az emberi természet árnyoldalainak társadalmi megnyilvánulásai, amit a teológusok eredendő bűnnek hívnak” – fejtegette Arnold J. Toynbee, az 1940–1950-es évek tekintélye.²⁰⁶⁶ A következő korszak tekintélye, Fernand Braudel is hasonlókat vallott, amikor az embert saját közössége áldozatának látta, és immár az 1960–1980-as évek tapasztalatainak birtokában kimondta: „Minden élő ország önmaga ellenében megosztott ország.”²⁰⁶⁷

Magyarország múltját is jól jellemzik e keserű igazságok. Annál is inkább, mert a világhatalomra törő oszmán világgal állt szemben. Ennek területe pedig az 1520-as évekre hét-nyolcszorosa lett Magyarország területének, lakossága pedig Magyarország lakosságának a négyszerese.²⁰⁶⁸ Persze elvben Európa egy része ott állt mögöttünk. A pápa és Velence rendszeresen támogatta Magyar-

2064 Documente 1892, 4.

2065 Documente 1891, 285.

2066 Toynbee 1957, 23–24.

2067 Braudel 1986, 95, 165.

2068 Fodor 2019, 17.

országot, a pápák keresztes háborúkat is hirdettek, de azok ideje már lejárt. Az európai államokat az államrezon vezette, de aztán a reformációval felbomlott a *gens Christiana* addig legalább szimbolikus egysége. Luther még rokonszenvezett is az iszlámmal, mert a katolikusok közös ellenségét jelentettek. Erasmus ugyan elítélte a reformációt, de kereste azt, ami az iszlámban szimpatikusabb, mint Luther tanításában, és mindenekelőtt az iszlám toleranciát értékelte.²⁰⁶⁹ Az oszmán hódítást Isten büntetésének tekintette, és inkább a muzulmánok megterítésében bízott, mintsem a legyőzésükben.²⁰⁷⁰

Ebben csak megerősíthette, hogy 1525-ben a francia király olyan súlyos vereséget szenvedett V. Károly német császártól, hogy mint mondta: „minden elveszett a becsületen kívül”. Az államrezon viszont a becsületet sem ismeri. A francia király rögtön kereste az oszmánok barátságát, és olyannyira elmélyült ez a barátság, hogy az 1543-as magyarországi hadjáratban francia tüzerek is segédkeztek.²⁰⁷¹ Uruk pedig azzal nyugtatgatta lelkiismeretét, hogy úgy tett, mintha hinne a szultán katolizálásában.²⁰⁷² De a szultán éppen ekkor akarta kiteljesíteni iszlám hitének nagy küldetését, a világuralmat. Az erőviszonyok megoszlását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy Szolimán szultán jövedelme kétszerese lett V. Károly császár jövedelmeinek.²⁰⁷³ Így aztán érthető, ha a nyugati uralkodóknak igazában jól jött, hogy az oszmán nyomás Magyarországra nehezedik, és úgy tűnt, hogy az ellen tud állni.²⁰⁷⁴ De meddig?

A szultáni költségvetés évente 1,5 millió arany többlettel zárult, viszont a magyar királyi jövedelmek a Mátyás-kori 800 ezer aranyról negyedére-felére estek, és ezeket úgy felemésztette a végvári határvédelem, hogy olykor még a zsoldot sem tudták kifizetni. Az érem másik oldala, hogy amikor számaink a magyar királyi jövedelmek esését érzékeltetik, akkor látni kellene a számok

2069 Erasmus 2000, 635.

2070 Ron 2019, 105.

2071 Inalcik 2000, 37.

2072 Le Fur 2018, 170.

2073 Anderson 1974, 365.

2074 Kelly DeVries: The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohacs (1526). *The Journal of Military History*, 1999. 3. sz. 539–559.

valóságtartalmát is. Mert ezek az erősen lélektani hatáskeltő számok a kortársak, főleg velencei követek jelentéseiből maradtak ránk, és túldramatizálták a magyar helyzetet, amibe az is belejátszott, hogy idealizálták Mátyás uralmát. A király kemény adópolitikája, mély szakértelemre valló hadszervező tevékenysége és reneszánsz udvara a kor egyik leggazdagabb könyvtárával nosztalgikus messzeségekbe távolodott, hiszen Mátyás kora egyik legnagyobb hadvezére volt, és később ebből volt a legnagyobb hiány.²⁰⁷⁵ Így aztán a visszatekintő szem előtt minden, ami II. Jagelló Ulászló királlyá választása után és aztán jobb sorsra érdemes fia, II. Lajos uralma alatt történt, csupán 1526-hoz vezető hanyatlásnak tűnik.

Leopold von Ranke 1854-ben azt tanította tanítványának, II. Miksa bajor királynak, hogy a korszakokat nem kell rangsorolni, hiszen „mindegyik korszak egyformán közel áll Istenhez”; önmagában kell tehát vizsgálni, és ebben rejlik a történelem, valamint az egyéni sorsok varázsa.²⁰⁷⁶ Csakhogy az ember összehasonlító lény. Mátyás király alakja mítosszá magasztosult. Ennek árnyékában a magyar történészek az ördöghöz közelítették a Jagelló-kort. Modern történetírásunk egyik alapító egyénisége, Marczali Henrik Ulászló megválasztásánál „véresebb szatírárt” nem tudott elképzelni.²⁰⁷⁷ A kor főbűnöse – évtizedek tudását összefoglaló művében – a köznemesség ideológusa, Werbőczy István lett, mert olyan idegengyűlölettel vegyes önimádatot öntött formába, amely eltorzította a társadalmi és szellemi fejlődést, „mintául szolgálva a Kárpát-medence etnikai gyűlölködéseire”.²⁰⁷⁸ A történészek determinista szemléletével szemben az irodalomtörténész szerint „a Mohácsnál elbukott országot – minden látszat ellenére is – egy gazdag, nagy és reményteljesen fejlődő országnak tekinthetjük”.²⁰⁷⁹

Valójában a Jagellók békés úton és tartósan biztosították azt, amit Mátyás csak költséges háborúk árán és bizonytalan időre tudott kivívni. Megvalósult a

2075 Pálosfalvi 2018, 454.

2076 Leopold von Ranke: Über die Epochen der neueren Geschichte <https://www.projekt-gutenberg.org/ranke/epochen/epochen.html> (2021-02-22)

2077 Marczali 2000, 365.

2078 Engel 2001, 307.

2079 Klaniczay 1976, 194.

magyar–cseh perszonálunió. Kisebb válságoktól eltekintve Lengyelországgal és a nyugati szomszédokkal is békében éltek. A királyi házasságok is jól sikerültek. Ulászló francia királylányt vett feleségül, fia, Lajos pedig Habsburg lányt, és olyan házassági szerződést kötöttek, amely magszakadás esetén elismerte a Habsburgok jogát a magyar trónra. Az oszmán hatalom torkában ez is támaszt ígért. A magyar–oszmán végvári harcokban a magyar harcosok úgy-ahogy állták a sarat, és az erdélyi vajda, Szapolyai János következetesen támogatta az oszmánellenes havaselti vajdákat. Nem is sikertelenül. 1513-ban Szendrő várát ostromolta, 1515-ben Nándorfehérvártól nem messze Zsarnó várát vette ostrom alá, de elvesztette ágyúit, 1522-ben viszont Havaseltén több csatát is nyert.²⁰⁸⁰ Corvin János, horvát-szlavón bánként, majd utódja, Frangepán Kristóf is meg tudta védeni Jajcát. A legsikeresebb magyar hadvezérnek Tomory Pál, az egykori fogarasi várnagyból lett kalocsai érsek bizonyult, aki 1523-ban a Szerémségben jó stratégaként három csatában morzsolta fel az oszmán túlerőt.²⁰⁸¹ Csakhogy már 1521-ben az oszmánok elfoglalták Nándorfehérvárt, és ezzel megnyílt az út Buda felé.

Magyarországon éppen csak két tényező hiányzott. A két Hunyadihoz hasonló katonai zseni és a pénz. Az egyik genetikai kiválasztódás kérdése, a másik a rendiségből és a geopolitikai helyzetből következett. Az uralkodó a belső béke érdekében jövedelmei nagy részét átengedte az országnagyoknak. Így a budai reneszánsz központ sorvadozott, a nagyúri birtokokon viszont megjelent az új életstílus, ami a köznemességet is megérintette. A köznemesek a diétai törvényhozó munkában jeleskedtek, bár olykor egymásnak ellentmondó és betartathatatlan törvényeket hoztak. Mégis most alakult ki a sokat emlegetett magyar jogi kultúra. Werbőczy István megalkotta az első magyar törvénygyűjteményt, a Hármaskönyvet. Az 1514-es diéta elfogadta, a király is, de a főurak ellenzése miatt a megyékben már nem hirdették ki. Így nem emelkedett törvényerőre, de századokon át a nemesség bibliája lett. A középbirtokos nemesség ereje tagjainak jogi képzettségében rejtett, és abban, hogy olyan ideológust tudott kiállítani, mint Werbőczy.

2080 Tóth 2020, 99–112.

2081 Kubinyi 2007, 149.

A vármegye alapvetően a köznemesség érdekvédelmi szervezetévé vált. Míg Mátyás király a főnemesi és köznemesi érdekcsoportokat a maga akaratának elfogadására tudta készíteni, ebben a hatalmi játékban utódai nem jeleskedtek. És míg az udvari főurak a főpapokkal pragmatikus politikát folytattak, olykor egymás ellen is, megint fel-felvillant a katonabárok és az udvari bárók ellentéte. Szapolyai János olyan erős köznemesi támogatásra tett szert, hogy a királyi család megszakadása esetén a diéta őt választotta volna meg királlyá (ez 1526-ban be is következett, ez azonban nem azt jelenti, hogy állandóan Lajos király halálára spekulált volna). Bár a történelem örök átmenet, a századfordulót követő évtizedek jellegzetes átmeneti jegyeket mutatnak fel. A rendi képviseleti rendszer felé való átmenetről van szó, olyan rendszerről, amelyben az országgyűlés a megyei képviselőköl áll, és a főpapok, valamint a nagybirtokos főurak már a törvényhozó munkát felülbíró – még hivatalosan nem intézményesült – felsőházat alkotják. Elvben és gyakorlatban az országgyűlés már rendszeresen élhet a királyválasztás jogával. Ez már a rendi dialógus és konszenzuseresés világa.²⁰⁸² A Jagelló-korban ebbe az immár évszázadok óta kirajzolódó irányba tettek újabb lépéseket. Ennek, mint minden fejlődésnek, társadalmi és emberi ára volt. Ki fizette és hogyan?

Kérdésünk örök és általános érvényű. Amikor Mályusz Elemér az előző fél évszázad társadalmi fejleményeit vizsgálta, egyértelműen úgy látta, hogy „az egész fellendüléshez a politikai életnek a rendiség elvei szerinti fejlődéséhez az alapot tehát a jobbágyság szorgalma és az a leleményessége biztosította, hogy ugyanabból a földterületből most lényegesen többet tudott kihozni, mint egy évszázaddal korábban. A jobbágyság segítette tehát hozzá a köznemességet, a polgárságot és Hunyadit, hogy együttesen útját állják a magyar állam felbomlásának, az önálló territóriumok kialakulásának. Ezt kétségtelenül öntudatlanul tette a jobbágyság. Ellenben már tudatosan, sőt lelkesedéssel vállalva a terheket, vérének omlásával biztosította, hogy a török ne söpörje el a hűbérből rendivé átalakuló államot s tette lehetővé ennek megerősödését. A rendi állam egyáltalán nem mutatkozott hálásnak a jobbágyság iránt. Éppen úgy elnyomta, mint

2082 Martyn Rady: Rethinking Jagiello Hungary (1490–1526). *Central Europe*, 2005. 1. sz. http://ftp.jate.u-szeged.hu/~capitul/oktatas/hung_soc/rady2005.pdf (2021-03-10)

a bárók által vezetett állam. A rendi államra mégis szükség volt, mert a fejlődés magasabb fokát képviselte, s mert ezen a fokon át kellett haladni, még ha a jobbágy vérével és verejtékével fizetett is minden előre megtett lépésért”.²⁰⁸³

Braudel másképpen mondta el azt, amit Mályusz, amikor a 16. század második felének földközi-tengeri régióját jellemezte: ez a „parasztnok, részmunkások, földtulajdonosok univerzuma”, és itt „rövid távon–hosszú távon a mezőgazdasági élet uralkodik. Eltartja-e az emberek növekvő létszámát, a városok luxusát, mely olyannyira elkápráztató, hogy csak azt látjuk? Ez minden nap, minden század alapkérdése. Minden más, ehhez képest, szinte nevetséges”.²⁰⁸⁴

A budai udvarban a luxus valóban nevetséges volt, például az, amikor farsang idején dúskáltak a földi javakban, aztán a királynak hitelbe kellett rendelnie az árut a hentestől. Az viszont már nem volt nevetséges, ahogy a pénzszerzés vágyában zajló társadalmi változások és a politikai ügyetlenkedés és manőverezés nyomán a paraszti elégedetlenség 1514-ben nagy parasztfelkelésbe torkollott, más szóval konjunkturális és strukturális mozzanatok játszottak közre.

A keresztes hadtól a katonaparaszti rendiségig

Jó nemzetközi konjunktúra ígérkezett. 1512-ben az oszmánok újabb részt hódítottak el a bosnyák bánságból, azután pedig a pápa összeurópai keresztes hadjáratot akart indítani, ehhez Dániától Moszkváig lehetett volna toborozni. Az időzítés elvben jó lett volna. 1514-ben az oszmánok ismételen háborúba keveredtek a perzsákkal. Csakhogy az európai hatalmak szembefordultak egymással, ezért Magyarországnak komolyabb külső támogatásra nem lehetett kilátása. A pápa Bakócz Tamás esztergomi érseket nevezte ki legátusának. A jobbágyból lett fényűző reneszánsz – okos, de elpuhult kéjenc – főpap kapott az alkalmon, már csak azért is, mert a pápaválasztáson kudarcot vallott, és most bizonyítani akart. Letorkolta azokat, akik óvatosságra intették, és inkább külön adó terhére akartak zsoldosokat fogadni. A keresztesek ingyen voltak, Bakócz kihirdette a hadba szólító pápai bullát, amely a keresztet ruházatukra felvarró

2083 Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok*, 1957. 601–602.

2084 Braudel 1966, 517.

kereszteseknek és az őket segítőknak bűnbocsánatot ígért, külön hangsúlyozva, hogy akik életüket veszítik, azok előtt bezárul a poklok kapuja, és megnyílik a paradicsom örömeinek ajtaja.²⁰⁸⁵

Időközben a szultán hároméves békét ajánlott, és ezt a magyar király elfogadta. Szapolyai János már Vidin környékén portyázott, és a kereszteseknek a déli frontra kellett volna vonulniuk, csakhogy a békeszerződés miatt a déli hadjárat okafogottá vált. Bakócz le is akarta állítani a toborzást, és átokkal fenyegette az engedetleneket, a sátán szolgáinak nevezve a – ferences – „hamis prédikátorokat”.²⁰⁸⁶ De hiába, a szellemet nem lehetett visszaparancsolni a palackba. A keresztesek a nemesek ellen fordultak, egyik részük Lőrinc pap vezetésével Kolozsvárhoz vonult, a másik Dózsa Györggyel az élen Temesvárt vette ostrom alá. Ez utóbbi mint „a keresztesek áldott népének fejedelme és egyedül a magyar királynak alávetett főkapitány” szólított hadba „a hűtlen nemesek ellen”, kik „ellenünk lázadtak fel”, és aki nem száll hadba, azt „kiközösítés és örök kárhozat büntetésével”, valamint fej- és jószágvesztéssel fenyegette.²⁰⁸⁷ Viszont az ellenfelet sem kímélték, adószedőket öltek meg, püspököt húztak karóba, nemeseket és családtagjaikat gyilkolták le, nem is beszélve az égetésről és a nemi erőszakról. A parasztfelkelés klasszikus forgatókönyvét azonban nem sikerült átírni. Szapolyai hamar felszámolta a felkelést, és elrettentő bosszú következett. Dózsa fejére tüzes koronát tettek, a testéből kitépett húsdarabokból pedig alvezéreinek kellett enniük, amíg őket is ki nem végezték. E szimbolikus jelenet – változó tartalommal – máig él.

Hogy a jó konjunktúra visszájára fordult, nem pusztán a napi politika fejleménye volt. A felkelés strukturális oka a rendiségben rejlik, magában a társadalmi tagozódásban. Az egyenlőtlenség az egyenlőség szenvedélyének a táptalaja. Nemcsak a nagy nyugat-európai parasztfelkelésekben szabadult el az egyenlőség szenvedélye. 1514-ben is felemlegették az első emberpár, Ádám és Éva idejét. Taurinus István gyulafehérvári főpap, aki megverselte a történetet, alighanem hallhatott arról, miket beszéltek a keresztesek:

2085 Monumenta 1979, 55.

2086 Monumenta 1979, 78.

2087 Monumenta 1979, 121–122.

„Hát akkor ki csodás volt ott a király meg a császár.
Hát a lovag s a nemes? Mindünknek egy ura: Isten,
Ő az Atyánk – uraság nincs kívüle senki mirajtunk.”

Úr és paraszt osztályharca élő valóság, csak éppen nagyon sok arca van. A köznemesség ideológusai a 13. századi krónikás, Kézai Simon és a kortárs Werbőczy egyszerű történettel magyarázták és legitimálták a rendi különbségeket, azt a tényt, hogy egyik magyarul beszélő uralkodik a másikon: a parasztok ősei elárulták az egyenjogú harcosok közösségét, ezért abból kiteszítették őket, és szolgák lettek. Ezt a történetet még azzal erősítették meg, hogy már a hunok így jártak el. A hunok pedig ebben a felfogásban maguk is magyarok, vagy fordítva. Valamennyien Szkítiából jöttek, tehát szkíták, azaz magyarosan szittyák, akik most az ősi erények hordozói. Egyébként már a középkori nyugati krónikások is Szkítiából hozták a magyarokat, a mieink csak szükségből erényt csináltak. A parasztok azonban már nem szittyák. Ulászló király francia feleségének egyik kísérője 1502-ben egyszerűen nyugtázta: „A nemesek és urak mind katonák, a földműveseket nem becsülik többre a barmoknál, és rosszul bánnak velük.”²⁰⁸⁸ Egy osztrák utazó szerint „a nemesek elrabolják azt, amiből a parasztnak sok van, ez teszi a parasztot hanyaggá és lustává”. Sőt akadnak nemesek „akik halálra kínozzák alattvalóikat, ha látják, hogy élelemben és más szükségesekben bővelkednek.”²⁰⁸⁹ Húsz év múlva az egész rendi társadalmat rendenként leszidó Apáti Ferenc viszont így verselt a parasztokról:

„Sámsonnak alejtá [képzeli] az pór önnönmagát
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát;
Fogjad meg szakállát, vedd csak el jószágát,
Megalázza magát.”²⁰⁹⁰

2088 Antoine Le Roux de Lincy: Discours des cérémonies du mariage d'Anne de Foix, de la maison de France, avec Ladislas VI, roi de Bohême, précédé du discours du voyage de cette reine dans la seigneurie de Venise, le tout mis en écrit du commandant d'Anne, reine de France, duchesse de Bretagne, par Pierre Choque, dit Bretagne, l'un de ses rois d'armes. Mai 1502. 436. https://www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_1861_num_22_1_461942? (2021-02-18)

2089 Kulcsár 1981, 123.

2090 Apáti Ferenc Cantilénája. http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=544_545_Apati_Ferenc_%20Cantilenaja (2021-02-18)

Csakhogy 1514-ben fordult a kocka. A keresztesek úgy érezték, hogy ők az igazi harcosok, ők a kereszténység ügyének igaz katonái, Isten választott népe, a nemesség pedig nem teljesíti kötelességét. A kereszteseket hadba szólító ferences papok már évek óta ostorozták a nemeseket, a főurak fényűzését, hadi kötelezettségeik elmulasztását. És akadt ferences, aki azt prédikálta, hogy „Jézus urunk a keveseket és tanulatlanokat, a nemteleneket, *homines ignobiles* és gyengéket választotta ki, hogy az egész világot a hit igájába fogják”. Ezt a felkelést ideológiailag előkészítő kiliasztikus vagy millenarisztikus mozzanatnak is lehet tekinteni, tehát olyan hiedelemnek, mely szerint Krisztus a világ vége előtt itt a földön az örök életre feltámasztott mártírokkal együtt uralkodik.²⁰⁹¹ Ugyanakkor a felkelés dokumentumai közül egyik sem utal ilyesmire.²⁰⁹² A felkelők a földön jártak. Dózsa György – idézzük Taurinust – immár országos főkapitányként lépett fel:

„Nem csak a pórságot szólítja hadakba, de már a
főurat és polgárt szintén, fenyegetve halállal,
azt, aki nem követi...”²⁰⁹³

Miután Szapolyai elfogta Dózsát, feltette a kérdést, milyen elképzelés vezette (*che fantasia era stata la sua*), mire a fogoly azt mondta, hogy „meg akarta újítani a Magyar Királyságot” (*el volea renovar el regno de Hongaria*).²⁰⁹⁴ A cél új, adómentes katonaparaszti rend kialakítása lehetett. Olyan rendé, amely csak a királytól függ. Állítólag az egyházi és a nemesi birtokok felosztását is felvetették, de ez már inkább a képzelet játéka lehetett. A katonaparaszti rendre viszont volt példa, mindenekelőtt a Székelyföldön. Dózsát is Székely Györgynek hívták, sőt Szittya Györgynek is, aki úgy lépett ki az ismeretlenség homályából, hogy Nándorfehérvár mellett párbajban legyőzött egy török harcost. Csak jóval később derítették ki, hogy a dálnoki Dózsa családból származott, mely család

2091 Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 4. sz. 434.

2092 Norman Housley: Crusading as Social Revolt: Hungarian Peasant Uprising of 1514. *The Journal of Ecclesiastical History*, 1998. 1. sz. 19.

2093 Taurinus István: *Paraszti háború*. Ford. Geréb László <http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm> (2021-02-22)

2094 Diarii 1887, 17.

aztán talán megtorlás áldozata lett.²⁰⁹⁵ Viszont a Székely név már önmagában programként hangozhatott.

De példa lehetett a déli határőrvidék, ahol a Duna másik oldaláról áttelepített szerbek, a vojnikok védtek a határt, és némileg példa lehetett maga a szabadparaszti sorban élő kismanesség. Híre ment, hogy a máramarosi román kismanesek tömegesen csatlakoztak a keresztesekhez. A diétán aztán külön törvényt (1514:33) is hoztak róluk: „Mivel azt mondják, hogy majdnem minden máramarosi nemes a parasztokkal tartott, és az összes aljas és kártékony cselekedeteikben részes volt”, ezért Ugocsa és Bereg megyében is vizsgálatot rendeltek el. De csak néhány nemest fosztottak meg birtokától.²⁰⁹⁶ Talán eltusolták azt, ami történt, vagy nem történt semmi különös, csak néhány kisebb atrocitás. Valójában a négy sókitermelésből élő királyi mezőváros népe vagy annak egy része csatlakozott.²⁰⁹⁷ Ugyanakkor különös mozzanatként lehetünk tanúi, ha igaz. A máramarosi kismanesek ugyanis „a katolicizmussal szembeni ellenállást” képviselték a román nemesség monográfiája szerint.²⁰⁹⁸ Kétségtelen, hogy nem mentek át tömegesen a latin rítusra, csupán azok, akik messze az átlag fölé emelkedtek. Vajon milyen szenvedélyek mozgatták a keresztes kismaneseket? A pápai bulla hívószava feledtette velük görögkeleti ortodox mivoltukat, vagy a maguk módján heterodoxok voltak? Vagy szociális sérelmeik vitték őket a felkelők táborába, a harcos ferencesek által szakralizált és léteiben legitimált „szent seregbe”? Mindenesetre a különböző vidékekről jött felkelők tanultak egymástól. A Temes megyei monostori – feltehetően – román jobbágyság pedig nem voltak hajlandók földesurukat kárpótolni, hanem még 1520-ban titkos összejöveteleket tartottak, „és a székelyek módjára proklamálták, hogy aki nem jelenik meg, annak házáat lerombolják”.²⁰⁹⁹

Összegezve: a felkelést kiváltó vélt vagy valóságos okok Európa-szerte három modellbe csoportosulnak. A vulkanikus modell szerint a nyomor robantotta ki az elszabaduló elégedetlenséget, az agitátor-modellben a felbuj-

2095 Barta–Fekete 1973, 66.

2096 Monumenta 1979, 227.

2097 Barta–Fekete 1973, 266, 271.

2098 Barta–Fekete 1973, 178.

2099 Pesty 1883, 6.

tók. Mindezekre lehet találni megerősítő részmozzanatot. A nyomor azonban mindig viszonylagos, mert sokkal nyomorúságosabb idők békében telnek, és az agitátorok izgatása is pusztába kiáltott szó marad, ha nincs rá társadalmi fogékonyság. A politikai modell viszont arról szól, hogy a tömegek és vezetőik a maguk módján politizálnak, és így állnak össze érdekeiket és céljaikat érvényesíteni akaró erővé. Láthattuk, hogy az 1514-es felkelés sem kivétel. Sőt 1456-ban Nándorfehérvár ostroma után a keresztesek már lázadoztak, de Hunyadi a ferences keresztes vezér, Kapisztrán beleegyezésével feloszlatta táborukat, és hazaküldte őket. A rendi világban a háborúk óhatatlanul kialakítják a katonaparaszti rend iránti igényt, és ha alkalom nyílik rá, lesznek, akik tettelesen is megpróbálják azt megvalósítani.

Kérdés, hogy 1514-ben milyen társadalmi csoportok alkották „a szent sereget”. Valószínű, hogy a legmozgékonyabb elemek, a kisnemesek, a marhahajtó hajdúk és azok a jobbágyok, akiket már egy-egy alkalommal hadra fogtak. Korábban az alföldi mezővárosok polgárságát tartották a felkelés bázisának, és pedig azért, mert a földesurak egyre kevésbé tartották tiszteletben e városok jogait. Csakhogy ez logikai konstrukció, és csupán jól hangzó fikciónak bizonyult. A felkelést követő bosszú már nem volt az. Legfeljebb nem volt olyan súlyos, mint azt sokáig vélték. Viszont a paraszti rend ügye 1437 után másodszor is megbukott, de aztán jó hosszú évtizedek múltán a végvári harcokban valami lett belőle: vitézlő rend, melynek tagjai a parasztokat is sanyargatták. Bár Bocskai István a háborúskodásból élő hajdúkat letelepítette, kollektív nemességet biztosítva nekik. Vajon Dózsaékat nem lehetett volna okos tárgyalások útján megszeliidíteni? A történeti fejlődés azonban nem ismert kegyelmet, különösen a politikai ideológia terében nem. Viszont az ideológiai könnyörtelenséget szelídíti a kereszténység. Példa erre Werbőczy István, a jogtudós-ideológus törvényhozó munkája és Oláh Miklós, a humanista pap látomása.

Werbőczy társadalomképe és Oláh Miklós Hungária-víziója

Az 1514-es törvényhozó munka azért jelentett fordulatot, mert addig a törvények követték a társadalmi változásokat, de most igyekeztek azokat a törvé-

nyekkel megelőlegezni.²¹⁰⁰ Olykor némi ellentmondások árán tették ezt, mert az egyik törvény kimondta a lázadó parasztok röghöz kötését, a másik nem tett kivételt, hanem az egész parasztságot örökös röghöz kötésre és szolgálásra ítélte. Az ellentmondás oka abban rejlik, hogy az udvar és a nagybirtokosok más-más megfontolásból, de fenn akarták tartani a szabad költözést. Az udvar elsősorban a parasztvédelmet képviselte, a nagybirtokosok pedig előszeretettel költöztették el a jobbágyokat egymás, de főként a köznemesek birtokairól. A köznemesek ezért a szabad költözés korlátozásában voltak érdekelve, továbbá a jobbágyi szolgáltatások egységesítésében, a kilenced és a különféle ajándékok egységes behajtásában. És bár még nem alakultak ki a földesúri kezelésben álló majorságok, a törvény kimondta a jobbágy heti egynapos robotszolgálatát. Ez még a jövőbe mutató igény, de jelzi az önálló nemesi gazdálkodás utáni vágyat, hiszen a modernizálódó világban egyre nagyobb szükség volt a pénzre.²¹⁰¹

A diétán az érdekcsoportok egymással és egymás ellen is szöveterkeztek. Például a köznemesek kiálltak a királyi javak visszaszerzése mellett, már azért is, mert így a király honvédő kötelességeinek eleget tud tenni. Ez szerepelt az első helyen, aztán jött a felkelés miatt elszenvedett károk megtérítése. Az egész társadalom működésére vet fényt az a törvény, amely kötelezi a zselléreket, hogy háromévi adómentesség után a jobbágyok sorába lépjenek. A kor egyik sokat emlegetett sajátossága a jobbágyok számának csökkenése és a puszták telkek számának növekedése. Ebből sok történész az elszegényedésre következtetett. Valójában a puszták telkeket bérbe adták a zsellereknek, akik viszont nem fizettek állami adót vagy csak keveset.²¹⁰² Az adócsalás a társadalmi egyensúlyviszonyok lényeges eleme. A birtokos nemes és a birtoktalan paraszt is jól járt a királyi kincstár rovására. Idézett francia utazónk szavá is tette, hogy „a magyarok csak a szántás-vetéshez, szőlőműveléshez értenek, és jól akarnak élni”.²¹⁰³ A törvény-

2100 Barta–Fekete 1973, 293. Tringli 2009, 71.

2101 Mikó 2015, 319–332.

2102 Nógrády 2015, 11–28.

2103 Antoine Le Roux de Lincy: Discours des cérémonies du mariage d'Anne de Foix, de la maison de France, avec Ladislas VI, roi de Bohême, précédé du discours du voyage de cette reine dans la seigneurie de Venise, le tout mis en écrit du commandant d'Anne, reine de

hozás zsellértörvénye is elsősorban a nagybirtokosok ellen irányulhatott. A törvénnyel, amely kimondta, hogy parasztból ne lehessen főpap – ha pedig az lesz, senki sem köteles neki tizedet fizetni –, Bakóczon akartak bosszút állni, mert őt okolták a véres fejleményekért. És valószínű, hogy a köznemeseket irritálta az is, hogy az alulról jött főpapok luxusban éltek, ahogy az ilyenkor lenni szokott.

A megtorló törvényhozás a magyar történelem hübriszeként vonult be a történetírásba, mert Werbőczy nemcsak a bosszútörvények kidolgozásában serénykedett, hanem azért is, mert a diétához terjesztette be említett művét, a Hármaskönyvet, mellyel a kemény törvények ideológiai alapját erősítette. A parasztok szolgaságba süllyedésének – említett – történetét kanonizálta, és még azzal is megtámasztotta, hogy már a hunok (másképpen szkíták, akik szintén magyarok) maguk is szolgává tették a közösség ellen vétőket. Emellett Werbőczy művében a jobbágyság fogalmát azonosította a paraszttal, és kimondta, hogy a paraszt telke is a földesúr tulajdona, és a parasztnak „munkája bérén és jutalmán kívül” semmije sincs.²¹⁰⁴ Ezzel a parasztot „a politikailag jogtalan bér-munkás” szintjére szállította le. Egyelőre csak jogilag, de tézisével fegyvert adott az elkövetkező idők nemeseinek kezébe, akik aztán, amennyire tudták, felbomlasztották a faluközösségeket, és kialakították a maguk majorságait, amelyeket paraszti robottal műveltettek meg.

A legtömörebben Szekfű Gyula ítélte nemzeti történetünk nagy elbeszélésében az egykori királyi ítélőmester fölött: „a politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme, a népet kettészakította, ez nagy vétke”.²¹⁰⁵ Ezt az ítéletet a 20. századi ember vágya diktálta, a vágy a népi-nemzeti egység iránt. Örök vágy ez, amely át akarja hidalni a társadalmi különbségekből fakadó ellentétet, és helyettük osztársadalmi harmóniát keres. A maga módján Werbőczy is ezt tette. A történetet, amely szerint a közösség ellen vétőket hadd szolgasággal sújtották, áthozta és alkalmazta a jelenben, a saját jelenében.

France, duchesse de Bretagne, par Pierre Choque, dit Bretagne, l'un de ses rois d'armes. Mai 1502. 436. https://www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_1861_num_22_1_461942? (2021-02-18)

2104 Szabó István: Jobbágyság–parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. *Ethnographia*, 1965. 1. sz.. 20.

2105 Hóman 1936, 591.

A történelem magyarázatából történelemformáló legitimációt állított elő, amikor a Hármaskönyvben így kodifikált:

„A jobbágyoknak nevezett falusiak állapotáról és törvényeiről. A többire nézve, miután a szabad városok jogait és a védelmet, meg a támadást megmagyaráztam, most már a falusiakról (kiket jobbágyoknak nevezünk) kell értekeznem.

1. § Kiknek állapota sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások pedig csehek és tótok, akik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik. Vannak ezenfelül jászok és kunok, kik királyi földeken telepedtek le és ott laknak és hasonlóképpen a keresztény hitet vallják. Az oroszok és bolgárok közül pedig némelyek a mi hitünkhöz, mások pedig a görögök tévelygéséhez ragaszkodnak. [*Graecorum errori sunt adhaerentes*]

2. § És ámbár mind e népségek [*nationes*] (a királyi jászok, kunok, oroszok és bolgárok kivételével) eddigelé a szabadság amaz előjogával éltek, hogy, ha úgy akarták, szabadságukban állott, törvényes földbérük letétele és adósságaik kifizetése után lakóhelyeikről bármikor más, nekik inkább tetsző helyre költözniök, hogy majdan ott lakjanak, mint-hogy azonban pártot ütöttek és bizonyos Székely György nevű leggonoszabb haramia vezérlete alatt az egész nemesség ellen az úgynevezett kuruc [*sub nomine cruciatae*] lázadásban váratlanul felkeltek és e miatt örök hűtlenség vétkébe estek: az elmúlt nyáron szabadságukat végkép elvesztvén, földesuraiknak föltétlen és örökös szolgaságába kerültek. [*mera et perpetua iam rusticitate subjecti sunt*]”

Ez eddig a legpontosabb körkép az ország etnikai sokszínűségéről. Werbőczy csak utalt a jobbágyok „sokféle állapotára”, arra, hogy a különböző nyelvi-etnikai jobbágyi közösségek akár eltérő jogviszonyok között éltek. Ezekre nem tért ki külön Werbőczy, bár a szokásjog tiszteletben tartását hangsúlyozta. Csakhogy ezt is a nemesekre vonatkoztatta, és a parasztok helyi jogszokásairól nem vett tudomást. Az erdélyi nemesek eltérő jogszokásait hosszan taglalta, ugyanakkor nem is említette az erdélyi szászokat, akik önálló területi autonómiával rendelkeztek. Sőt a szászok – az ő szemléletében kimondatlanul – olyan

népnek minősültek, amely az uralkodó szentesítése mellett törvényerejű helyi rendszabályokat hozhat. Csakhogy Werbőczy fel akarta számolni a szászok autonómiáját, őket a király jobbágynak tekintette, és ezért privilégiumaik ellenére kilenced alá akarta vetni őket egy 1514 előtt készített pénzügyi tervezetében azzal a céllal, hogy a királyi jövedelmeket növelje. Ha ez megvalósul, a szászok maguk is jobbággyi szintre süllyedtek volna le. Ebből nem lett semmi, viszont a törvényhozás gondoskodott arról, hogy kimondja „a jászok és kunok, valamint a királyi felség más jobbágynak” kilenced- és fejadó-kötelezettségét, és elrendelje, hogy „ugyanúgy szolgáljanak, mint az ország többi kolonusa és parasztja”.

A románokat is ide lehetett volna sorolni, mert a román kerületek népének helyzete némileg hasonlított a kunokéhoz. Viszont Werbőczy tervezetében külön említette, hogy minden évben be kell hajtani a juhötvenedet, és még rendkívüli adó (*subsidiium*) is kivethető lenne az ötvenedikötelesekre. Az ötvenedet általában zálogként bérbe adták, némileg olcsóbban, mint amennyi hasznot hajtott, mert nyilván nem akartak bajlódni a pásztorokkal.²¹⁰⁶ Werbőczy sem akarta a románok világának tagoltságát részletezni, bár mivel Erdélyben is hosszabb időt töltött, sok mindent láthatott. Jogi gondolkodásának logikája egyenrangú nemesekre és egyforma szolgáltatásokkal tartozó parasztokra osztotta az ország lakosságát. A köztársadalmi rétegekkel nem tudott mit kezdeni. Márpedig ha valaki, akkor ő tisztában lehetett azzal, hogy a köznemesek milyen jelentős része az országnagyok, nagybirtokosok familiárisa, serviense vagy servitora. A nagybirtokosok udvartartásában élnek, és az eltartásért, tisztségért hűséggel tartoznak uraiknak. Szemléletébe nem fértek be az újonnan jött szerb katonaparasztok sem. A besenyőkről viszont okkal feledkezett meg, mert ugyan hajdan harminc megyében éltek, és életüket saját jogszokásrendjük, a „besenyő jog” szabályozta, immár beolvadtak szűkebb és tágabb környezetükbe.²¹⁰⁷

Werbőczy a cigányokat meg sem említette, holott az állami hatalom nagyon is figyelt rájuk. Például amíg Havaselnén és Moldvában a cigányt rabszolgaként

2106 Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. *Századok*, 1981. 1. sz. 110.

2107 Deér 1991, 188.

(és nem keresztényként) kezelték, a vajdák egymás ellen viselt hadjárataikban előszeretettel hurcolták el hadizsákmányként a cigányokat. Hunyadi mint beszercei gróf megengedte két familiárisának, hogy birtokain négy cigányt tartson, de „jobbágyok gyanánt”, és a szabad költözésük jogát is biztosította.²¹⁰⁸ 1496-ban Ulászló befogadta Bolgár Tamás cigányvajdát huszonöt családdal, és a pécsi püspök gondjaira bízta, hogy puszkagolyót öntsenek, és szabad költözésüket is biztosította.²¹⁰⁹ 1504-ben a király az egyik demsusi román nemest megfosztotta birtokaitól, mert miután két cigányt tolvajlásan kapott, az egyiket arra kényszerítette, hogy a másik szemét kitolja.²¹¹⁰ Ugyanebben az évben a király megengedte, hogy Kendeffy Mihály tizenkét sátor (azaz család) cigányt Havas-élvéről a saját birtokára telepítsen, de kikötötte, hogy úgy bánjon velük, mint a többi jobbággal.²¹¹¹

Viszont Werbőczy a székelyeket már a hun–magyar azonosság tudatának megerősítése érdekében is említette: „Ezenkívül vannak az erdélyi részekben a szkíták, kiváltságos nemesek, akik a szkíta néptől, ennek Pannoniába való első bejövetele alkalmából származtak el, akiket mi romlott néven székelyeknek [*Siculos*] nevezünk; akik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek; a hadi dolgokban legjártasabbak: az örökségekben és a tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.” A székely világ rendi tagozódásáról nem szól, csak a pereskedési szokásokat jelzi.

Az 1514-es törvények egy része jámbor óhajnak bizonyult. Egyes nemesek és főurak megvédték jobbágaikat a bosszútól és a kártérítés terhétől.²¹¹² A törvényektől eltérő régi és jól bevált paraszti szolgáltatásokon sem változtattak, sőt veszély esetén a parasztok mozgósításáról sem mondtak le. 1526-ban is ott

2108 Tóth Péter: A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. 2006. 30. https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/A_magyar_ciganysag_tortenete_a_feudalizmus.pdf (2021-02-15)

2109 Documente 1891, 382.

2110 Pesty 1882, 477–478.

2111 Sólyom-Fekete Ferenc: Syl-vögy s benépesítése. *Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, IV. 1885–1886. 89.

2112 Tringli 2009, 72.

voltak a parasztok a nemesek mellett. És ugyan európai mércével mérve is jelentős sereget sikerült csatarendbe állítani, de a többszörös túlerő Mohácsnál megroppantotta a magyar hadat.²¹¹³ A király is odaveszett, és halála történelmi szempontból is végzetesnek bizonyult. Az ország kettészakadt. Nyugati részének főurai Habsburg Ferdinándot választották meg királynak, a keleti nemesiség pedig Szapolyai Jánost. Ferdinánd később adóval próbálta megváltani a békét, János király pedig kézcsókkal járult a szultán elé, és országa immár vazallus állam lett.

A szabad költözést 1531-ben magának a felkelést egykor leverő Szapolyai Jánosnak a királysága alatt állították vissza, még hozzá kellő bünbánattal: „Az annyi baj által sanyargatott ország előbbi állapotába és fényébe és minden tárgyaknak bőségébe visszajuthasson, az ország összes főpapjainak, zászlós urainak és nemeseinek egyhangú szavazata és tanácsa alapján s a közjó előmozdítása érdekében a gyűlés először is a földnépe igáját, melytől a szabad költözés elvételét, eltörlé, s visszaadta neki azon régi jogát, hogy az egyik nemes úr birtokáról a másikéra ingóival és marháival szabadon költözhessen, oly kikötéssel, hogy az ide vonatkozó régi törvények intézkedései megtartassanak.”²¹¹⁴ Minden ok megvolt a régi állapot és fény iránti nosztalgiára. Ezt Oláh Miklós öntötte formába.

A román világból jöttek közül Hunyadi János után a legnagyobb karriert Oláh Miklós futotta be. Elmondása szerint apja fejedelmi sarj és Hunyadi rokona, aki a belviszályok elől még gyermekként szökött el Havaselvéről Erdélybe. A történet sokáig gyanúsnak tűnt,²¹¹⁵ viszont ma már valószínű.²¹¹⁶ Valószínű az is, hogy nagyapja Dracula híve volt, és vele együtt jött Erdélybe 1462-ben.²¹¹⁷ Viszont fia, Oláh István – Miklós apja, a havaselvi menekült – Nagyszébenben

2113 Szabó 2015. Mohács 2019. Mohács 2020.

2114 Kubinyi Ferenc: János király budai országgyűlése az 1530-dik évé végén. *Századok*, 1876. 3. sz. 582–3.

2115 Cornelia Popa-Gorjanu: Despre originea lui Nicolaus Olahus (1493–1568) <https://www.academia.edu/9939276> (2021-03-05); Nagy 2019, 65–84.

2116 Nagy Levente és Szilágyi Emőke Rita előadása. Hollókötől Esztergomig: Újabb adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához. <http://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/43386> (2021-06-21)

2117 Chihaia 1976, 128.

jól nősült, neje Huszár vagy Hunzár Borbála. A királytól megkapta a szászvárosi királybírósgát, és nemesként tartották számon.²¹¹⁸ Ám amikor 1548-ban címet adományozott neki az uralkodó, az oklevél megemlítette ugyan előkelő havasbeli rokonságát, „öröklött” nemességét, de egyben „új nemességet” is említ, amely nemesítésre és új címer adományozására utal.²¹¹⁹ Oláh Miklós ekkor már kancellárként tevékenykedett, aztán püspök és esztergomi érsek lett, sőt még királyi helytartó is. Humanista módra levelezett kora jeleseivel, még Erasmusszal is. De nem követte őt az évdésben és a világ visszásságainak kifigurázásában, lekötötték hazája sorsának gondjai, majd az ellenreformáció és egyházszerzés. Az 1530-as években elkezdte írni Magyarország történetét, de csak két kötet készült el: *Hungária* és *Athila*.²¹²⁰ A mű többszólamú, idill és borzalom, dicsőség és megaláztatás világa tárul elénk benne.

Oláh Miklós is a történeti hagyománynak megfelelően a szkítákkal kezdi, és a hunokkal folytatja, akik valamennyien magyarok. A társadalmi tagolódást legitimáló történet is azonos. Aki nem száll hadba, miután körbehordozták a véres kardot, és kiadták a parancsot a gyülekezésre, azt kettévágják vagy örök szolgaságba (*in perpetuam servitutem*) taszítják. És ezt a hun büntetési módot a „mieink” (*inter nostros*) is megtartották, hogy a nemesség elkülönüljön a köznéptől (*a plebe*). Csakhogy Oláh Miklós külön hangsúlyozta, hogy azokat, akik megtagadják a parancsot, már nem vágják ketté, és nem taszítják örök szolgaságba. Fölöttük immár a király ítélt vagy a maga jogköre, vagy a nemesség határozata alapján. Ennek az újabb fejleménynek a jelzése már elhatárolódás Werbőczy kemény ítéletétől.

Magyarország leírása a szokványos országismertetővel indul. Jellege emberföldrajzi, egy-egy helység vagy táj leírását olykor anekdotákkal fűszerezi, még olyasmivel is, hogy a szerémségi lovaknak nagy a feje, és ezt a közfelfogás nevetségesnek tartja. De az rendhagyó, hogy Magyarország negyedik részeként tartotta számon a Tiszától a Dnyeszterig terjedő „Dáciát”. Majd Havaselve tör-

2118 Antal Gyöngyvér: Cuvînt înainte. Nicolaus Olahus: *Ungaria*. Bucureşti, 2011. 7.

2119 Kovács András: Oláh Miklós címereslevelei. *Korunk*, 1994. 4. sz. 103.

2120 Oláh 2000. Oláh 1938. Az idézetek a fenti művekből vannak, nem egy esetben a latin kiadás alapján módosítva.

ténetéből idézett fel epizódokat, amiket nyilván még az apjától hallott, bár egyik apai unokatestvérével még ő is levelezett. Ez a Nagy Hungária vízió első látásra illuzórikusnak tűnik, valójában valamiféle rendi konföderáció igényét fejezi ki. Hiszen hangsúlyozta, hogy a havaselvi és moldvai román vajda magyar hűbéres, és mint tudjuk, ez a hűbéri viszony véd- és dacszövetség formájaként szolgált.

Az egyes tájegységek jellemzése után az összkép így néz ki: „Egész Magyarország napjainkban különféle nemzeteket [*nationes*] foglal magába: magyarokat, németeket, cseheket, szlávokat, horvátokat, szászokat, székelyeket, oláhokat, rácokat, kunokat, jászokat, ruténeket és végül már törököket; ezek mind egymástól eltérő nyelvet használnak, azon kívül, hogy néhány szavuknak a hosszú megszokás és kölcsönös kapcsolat miatt van valami hasonlósága és összecsengése.” Emellett az egri völgyben akadt néhány franciául beszélő falu. Ennek alapján el lehetett mondani, hogy Oláh Miklós a nyelvet tartja a különböző népek legfőbb ismervének.²¹²¹ Kérdés, hogy mi volt Oláh Miklós anyanyelve. Apjával magyarul levelezett,²¹²² a társadalmi státust az apa örököltette át, akinek ez esetben román lehetett az anyanyelve.

A humanistákat mindig is izgatta a nyelv. Oláh Miklós hosszan tálalt egy kis kuriózumot, Simánd falut, melynek népe különféle szervi bajokban szenved. Ők saját nyelvet koholtak maguknak, melyet vaknyelvnek neveznek, és koldusénekeikkel tesznek szert némi pénzre. (Többen is cigányokat fedeztek fel a simándiakban, csak hogy őket akkoriban vagy a saját nevükkel illették, vagy fáraóknak nevezték.) De lehet nyelvi-etnikai nemzetszemléletről is beszélni, mert a székelyeket, az elmagyarosodott kunokat és jászokat külön nemzetekként sorolja fel, s megkülönbözteti a szász és a német nemzetet részben eredetük, részben jogi helyzetük alapján.²¹²³

Szűkebb hazája, Erdély népeit így jellemezte: „Négy különböző eredetű nemzet él benne: magyarok, székelyek, szászok, oláhok; közülük hadra alkalmatlanabbaknak a szászokat tartják. A magyaroknak és a székelyeknek ugyanaz

2121 Szűcs Jenő: A középkori Magyarország népei. *História*, 1982. 6. sz. 5.

2122 Szilágyi Emőke Rita: Oláh István levele fiához, Miklóshoz. Egy régi magyar nyelvemlék 1520-ból. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2021. (Megjelenés alatt.)

2123 Klaniczay Tibor: Hungária és Pannónia a reneszánszkorban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1987–1988. 1–2. sz. 16.

a nyelve, azzal a különbséggel, hogy a székelyeknek vannak saját, nemzetükre jellemző szavaik, ezekről művünk végén majd bővebben beszélünk. A szászokról azt mondják, hogy a németországi szászok közül Nagy Károly által áttelepített kolóniák, s hogy ez igaz, bizonyítja a két nép összecsengő nyelve. Az oláhokról a hagyomány azt tartja, hogy a rómaiak telepítései. Erre bizonyíték az, hogy sok közös vonást mutatnak a rómaiak nyelvével, s ennek a népnek számos pénzdarabját találják e területen, ez kétségtelenül nagy bizonyíték a római birodalom itteni múltjára és annak régiségére.” Egyébként már Havaselve kapcsán jelezte, hogy valamennyi „oláh beszéde valaha római volt, hiszen a rómaiak telepítéséből származtak”.

Az erdélyi nemzetek felsorolása kapcsán a román történészek külön kiemelik, hogy Oláh Miklós nem említette az *unio trium nationumot*, és ezzel túlemelkedett azon a rendi felfogáson, amely a románokat kirekesztette volna. Lehetséges, de az is lehet, hogy azért nem említette, mert az *unio* a románokat nem rekesztette ki. Oláh Miklós pedig, anélkül hogy kimondta volna, maga is csak egyetlen – mai műszóval – politikai nemzetet ismert el. Kiderül ez abból, ahogy a hunok hagyományát megőrző mozgósításról írt: „Korunkban is megszokták tartani a vérrel befecskendett kard vagy karó körülhordozását, ha betör Magyarországra valami külső ellenség, és a magyarok sereget akarnak gyorsan toborozni.” Ebben az esetben a magyarok alatt a románok is értendők, hiszen Hunyadi rokonának hitte magát, és Szászváros sem volt messze Hátszegtől, melynek harcos népét gyakorta mozgósították.

Érdekes, hogy a románokat nem jellemezte olyan alaposan, mint a szászokat, akikről még külön megjegyezte: „A szászoknak megállapított adójuk van, melyet a királynak fizetnek. Gyakran azonban a törvényesnél többet hajtanak be rajtuk. Csodálatra méltó szorgalommal csüggenek a földművelésen és minden egyéb munkán; a nők éppúgy dolgoznak, mint a férfiak, és nagyon is bírják a dolgot. Ez az oka annak, hogy a szászok tehetősek; a vendéget tisztességgel fogadják, és bőven ellátják.” Viszont a fogarasi kerületre kitért, talán azért is, mert apja közeli kapcsolatban állt a fogarasi várkapitánnyal, Tomory Pállal. Részt kellett vennie abban a seregben, amely a királyi ököradót megtagadó székelyekre támadt, és meg is sérült. „Fogaras igen erős vára az Erdélyt Havasalföldtől elválasztó havasok lábánál épült, a havasokból aláfutó patakjaiban pisztrángok

és más finomabb halak úsznak, és más tekintetben is szép. Ez a vár olyan, mint egy kis hercegség. Ugyanis oláh bojárok vannak alája rendelve, akik a várurat fejedelemként tisztelik.” Ezek után miért kritizálta volna az *unio trium nationumot*? Egyébként erről Werbőczy sem írt; valószínű, hogy az erdélyi elitek magánügyének tekintette ezt a külső és belső ellenség ellen kötött, alkalmanként megújított szövetkezést.

Oláh Miklós nem figyelt fel a temesi román kerületekre sem. Csak annyit jelez, hogy „a Karánsebes mezőváros fölé emelkedő sziklától ered a Temes folyó, mely ezt és Lugos erődtítményét, illetve mezővárosát mossa; ennek lakosai csaknem mindannyian lovas katonák”. Tinódi Lantos Sebestyén viszont *Erdélyi História*jában a 16. század derekán arról verselt, hogy miként szálltak hadba a török ellen a karánsebesi rácok és a lugosi „vitéz oláhok” is.²¹²⁴ És nem pillanatnyi felindulásból, ugyanis a király 1494-ben a sebesi kerületben az „összes románt és más nyelvű embereket” érdemeik miatt mentesítette az adótól.²¹²⁵ Ugyanakkor nagy lehetett a földesúri nyomás, mert ennek elhárítására négy év múlva Buda városától megkérték az annak városi privilégiumait biztosító, Zsigmond királytól kapott oklevelet, hogy a maguk védelmére tanuljanak belőle.²¹²⁶ Aztán az 1504-es diéta megerősítette azokat a privilégiumokat, melyeket a lugosi és karánsebesi vajdáknak biztosított.²¹²⁷

A katolikus Oláh Miklós nem tért ki a magyarországi románok vallására sem, bár Havaselve leírását azzal zárja, hogy „az oláhok keresztények, attól eltekintve, hogy a görögöket követik a Szentlélek eredetében, és néhány tűrhetőbb cikkelyben eltérnek a mi egyházunktól”. Vajon a magyarországi románokat már eleve majdani katolikusoknak tekintette, vagy egyszerűen nem akarta feszegetni a tized kérdését, amely azért időnként napirendre került?

Oláh Miklós alapvetően a királyi udvarból, a hatalom csúcsairól nézte a világot. Hunkultusza hasonlít Werbőczyéhez, de lényegében eltér tőle. A hunok dicsősége nála is a magyarok dicsősége, de vizsgálatának tárgya nem a hun

2124 Tinódi Sebestyén összes költeménye. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#1> (2018-11-03)

2125 Pesty 1877, III:117–119.

2126 Pesty 1877, I:44.

2127 Pesty 1877, III.

harcosok közössége, hanem a fejedelmük, Attila, aki „Isten kegyelméből a hunok, médek, gótok, dánok királya” (a dánokon a dákokat értette). Ez az Attila reneszánsz uralkodó, aki saját virtusából lett az, ami: „zseniális és ravasz, a csatában mindenre tekintő, most a derék katona, most a remek vezér feladatát vállaló [...], a gőgösökkel szemben irgalmatlan, az alázatosokhoz jóakarató és könyörületes”. És közben „civilizáltabb szokásokat vett föl, országát törvényekkel szilárdítja”. Dilemmája: győzni vagy „halálnál is keserűbb szolgaság”. Küldetése isteni. Egy remete Isten kardjának és ostorának nevezte, és megmondta, hogy Isten vele bünteti az istentelen népet, hogy visszavezesse „a szerénységre, alázatosságra, önmérsékletre, igazságra, könyörületességre, kölcsönös békére, a szegények iránti nagylelkűségre, a jók megbecsülésére, az igazság (mely mind a királyok, mind a birodalmak megtartója) meghallgatására, a jogos igényekre és más erényekre, az ő igaz vallására”.

Oláh Miklós társadalomszemlélete organikus, és azt sugallja, hogy mindenki a maga helyén lássa el a maga életfeladatát, és ne vegyék el a parasztoktól a megélhetés lehetőségeit. Ezért némi túlzással nyugtázza, hogy Magyarországon „a jobbágyoknak bőségesen elég az ingyen tűzifa mindennapjaikra, sőt ahány-szor jónak látják, behordanak belőle a szomszédos városokba, s ott olcsón árulják”. Az önkényeskedés viszont elnyeri méltó büntetését, és tényszerűen közli, hogy a dörgicsei ispánt azért akasztották fel, mert „jogtalan sanyargatásokkal kínozza a jobbágyokat”. Kritikájának éle kétfelé irányul. Egyrészt saját népe felé, melynek erkölcsi állapotát az írástudók hasonlóképpen jellemezték, és Mohácsot is az erkölcsök elfajzásával magyarázták. Ugyanakkor Oláh Miklós Attilát úgy ruházta föl az ideális uralkodó vonásaival, hogy a hun vezér Mátyás királyra emlékeztetett, hiszen Mátyásban „második Attilát” és „szkíta Marsot” ünnevelt a közvélemény. Viszont keményen figyelmeztet a határokra, melyeket nem lehet büntetlenül túllépni. Már az, hogy Attila maga is Isten ostorának nevezte és nevezte magát, bűnös kevélységnek minősül, és a mérhetetlen sok háború olyan kegyetlenkedéssel jár, amely pusztulásba vezet. Halálát is a féktelen ivászat és szerelmeskedés okozta.

A hun birodalom széthullott, de a hun erényeket a székelyek éltetik tovább a magyar politikai közgondolkodásban. A legteljesebb képet Oláh Miklós nyújtotta a székely világról. Műve válasz Brodarics István magyar kancellárnak arra

a művére, amely a mohácsi csatához vezető utat és magát a csatát írja le, közben pedig röviden jellemzi az országot, és benne egyetlen népcsoportot említ meg külön, a székelyeket, mely „vad és harcias nemzet, közöttük nincs sem nemes, sem paraszt, a svájciakhoz hasonlóan egyenlő jogokat élveznek”.²¹²⁸

Oláh Miklós szerint a székelyek hun nevüket azért változtatták meg, hogy elkerüljék a hunokat sújtó megtorlást. Viszont „a mieink most is azt gondolják, hogy ők a legősibb hunok, akik Magyarországon megmaradtak”. Ők maguk is „mindnyájan szabad születésűeknek [*ingenuos*] kívánják magukat tekinteni, mint akik a régi hunok maradékai. Ennek megfelelően valamennyien egyenlő gondját viselik szabadságjogaiknak, senkinek sem engedik ugyanis, hogy szabadságban megelőzze a másikat. A legkisebb ugyanolyan sérthetetlen köztük, mint a legnagyobb”. A székek élére „a régi családból való gazdagabbak, hatalmasabbak közül állítanak maguknak kapitányokat, azaz védnököket, akiket a maguk nyelvén lófőszékelynek neveznek, és tisztelik, félik, óvják őket”. Ezek bíraskodnak, ők hívják össze a gyűléseket, ahol közösen döntenek. Aki „a köztársaság és a közjó, valamint a szabadság ellen” cselekszik, azt megölik, házát lerombolják. Nem engedelmeskednek, csak a királynak, illetve az általa kinevezett vajdának, aki egyben székely ispán. De ennek sem mindig. Így „a székelyek ma sem felejtették a szittyák régi szokásait és szabadságait”.

Az üzenet egyértelmű: ebben a világban szükség van a hunok könyörtelenségére, és a székelyek eszményi társadalmat alkotnak. Ötvenezer harcost tudnak könnyen kiállítani, míg Havaselve csak negyvenezret; Moldova is ennyit, bár ha kell, még többet is. A számok túlzottak, az arányok érdekesek, de szintén túlzottak. A székelyekkel szemben valamiféle messianisztikus várakozást sugallnak, alighanem először a történelmünkben, de nem utoljára. A székelyek egységes világa kiáltó ellentétben áll az országgal és magával a nagyvilággal. Mert azt, hogy az oszmánok elfoglalták a Száván túli területeket, Oláh Miklós részben a keresztény fejedelmek belső viszályának tudta be, részben pedig „a mi saját hanyagságunk és pártoskodásunk” következményének.

²¹²⁸ Történetírók 1977, 299.

Oláh Miklós Magyarország-képe vágyakozást fejez ki. Nem olyan országot jelenített meg, amilyen az volt, hanem olyat, amilyennek lennie kellett volna. Némileg Werbőczy is ezt tette. Őt az etnikai sokszínűség jogi szempontból érdekelte.

A rendi fejlődés a nemességet homogenizálta, és Werbőczy ezt kodifikálta. Arra szót sem vesztegetett, hogy egyes nemesi családok külföldi vagy nem magyar eredetét megemlítsék. A nemesség nem volt és nem is lett teljesen zárt rendi osztály. Werbőczy is leszögezte nagy művében, hogy nemességet hadi és tudományos érdemekkel lehet szerezni. A nép jogi fogalomként a nemességet jelentette, vagy olyan saját törvényei szerint élő népközösséget, mint a szászok. A parasztok etnicitása csak annyiban érdekelte, hogy tudta, az egyes etnikumoknak megvannak a maguk jogszokásai. Ezeket hallgatólagosan tudomásul vette, ugyanakkor az egységes paraszti állapot kimunkálásán fáradozott. A szászokat is erre a szintre akarta lesüllyeszteni. A köznemesség ideológusa saját köztes helyzetben lévő rendi osztályának súlyát felfelé növelni akarta, lefelé pedig taposott. Arisztotelészi logikával jogilag áttekinthető homogén osztályokra akarta bontani az egymással összefonódó és átmeneti formákat felmutató társadalmi világokat. Kétségtelen a politikai ideológiák önmozgása a puritás és a transzparencia felé. De az emberi világot mereven osztályozó társadalompolitikai szemlélettel és gyakorlattal szemben állt az ember nembeli egyenlőségét valló kereszténység. Persze a feudalizmus elképzelhetetlen a keresztény egyház nélkül. Sőt, fordítva is.²¹²⁹ Oláh Miklós, a majdani főpap a maga víziójában áttisztította, áthumanizálta és a maga módján bírálta a zord valót és a kérlelhetetlenül polarizáló társadalmi változás tendenciáit.

Nemesi nacionalizmus és patriotizmus? Etnicitás és rendi tudat

Kísért az a leegyszerűsítés, hogy Werbőczy „nacionalizmusával” Oláh Miklós „patriotizmusát” állítsuk szembe. Csakhogy félrevezető nacionalizmusról vagy nacionalizmusokról, az egyes társadalmi csoportok nacionalizmusáról beszélni.

²¹²⁹ Alain Guerreau: La féodalité. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01152309> (2021-03-10)

A modern nacionalizmus természetesen minden előzményt felhasznál, azokra épít, annál is inkább, mert ideológusai is a rendi világból lépnek elő azért, hogy felszámolják a rendi világot. Az eredettudat rendi tudat. Kézai-val – írta Deér József – „megindul az inkább megélt, mint tisztázott nemzet-képzetnek történeti tartalommal való kitöltése”.²¹³⁰ Az eredetmítosszal töltik ki, és ezzel rendi hatalmi igényeket legitimálnak. Az eredetmítosz rendi mítosz. A harcos kollektívum – mint a nemesi rend – harcos kollektív őseket vall magáénak, a saját világa fölé magasodó egyén pedig kiváló egyéni őseket. Ez nem magyar sajátosság. „A genealógiai emlékezet – írja Georges Duby – a feudális korszakban döntő szerepet játszik, mert rajta nyugszik a társadalmi osztályozás. Annak alapján különböztetik meg a szabad embert a szolgától. Az alapozza meg a nemesség fogalmát. Mit jelentett nemesnek lenni? Dicső ősökre való hivatkozást és időben minél messzebbre visszavezetni őket.”²¹³¹

A közös eredet kultusza biztosítja a csoportkohéziót. Nem magyar eredetűek is felkarolták a hun mitológiát, Oláh Miklós előtt Janus Pannonius és Vitéz János.²¹³² Ezzel fiktív vértestvériségbe kerültek. Mátyás minden lehetőségre rájátszott, ápolta a szittyakultuszt is. A szultánnak arról írt, hogy anyai nagyanyja révén rokonok. Vállalta a humanisták által rárótt szerepet, hogy felszabadítja Görögországot, és az antik bölcseket visszavezeti a fényre.²¹³³ Ennek érdekében viszont nyugat felé hódított. Udvari emberei között is sok volt a külföldi, de a vitézi tettekről magyarul énekeltek a regösök, és amikor megtudta, hogy a Don mellékén még élnek magyarok, hazánkban akarta őket letelepíteni.²¹³⁴ Udvari humanistája, Bonfini kitalálta a római Corvinus őseket, kiknek vére – fejtegette – évszázadokon keresztül lappangott, aztán Hunyadi Jánosban „tört felszínre”.²¹³⁵ Közben Bonfini elhintette azt is, hogy Hunyadi Jánost éppen Zsigmond császár-király nemzette. Mindkét ős jól jött Mátyásnak a német-római császárral folyó állandó hadakozásban, a cseh királyi cím és

2130 Deér József: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. *Magyarságtudomány*, 1936. 1. sz. 18.

2131 Duby–Geremek 1997, 68.

2132 Deér: A magyar nemzeti öntudat, 20.; Deér 1991, 260.

2133 Klaniczay 1985, 62.

2134 Bonfini 1995, 62.

2135 Bonfini 1995, 713.

Alsó-Ausztria megszerzésében. Annál is inkább, mert Kázmér lengyel király a hozzá intézett levelében bitorlónak nevezte, aki a Zsigmond császár véréből származók földjét foglalta el.²¹³⁶

Bonfini a humanista gőgnek megfelelően a románokat barbároknak tartotta, de ámulattal töltötte el, hogy a Dáciát elfoglaló római légiók túléltek a népvándorlást, és „a barbárok közé süllyedve is sejtetik a latin nyelvet, nagyon vigyáztak, hogy el ne veszítsék egészen, mintha nem is annyira életükért, mint nyelvük épségéért küzdöttek volna”.²¹³⁷ És ezzel Mátyás királyt is megemelte. Bár nemcsak ez a szándék vezethette, hanem a humanista nyelvészkedő szenvedélye is. Annak öröme, hogy a latin nyelv továbbélt, bár a román nyelvet romlott formának tekintette, ahogy a humanisták tették. Az ebből a világból kiemelkedő *homo novus*oknak nemcsak dicséret, hanem szidalom is kijutott. Oláh Miklósnak is.

Először lássuk a dicséretet, éspedig azt, amit 1548-as nemesi diplomájában olvashatunk: „Az egyszarvúról [ti. az új családi címeren lévő állatról] azt mondják, hogy a legkeményebb vasból van gyúrva, de ugyanakkor rendkívül önzetlen állat; hasonló igaz szinte minden dicső nép eredetére is, melyek között a te Oláh nemzedet a legkevésbé sem marad el a többitől, minthogy az oláhok köztudottan magából Róma városából, minden dolgok urától származnak, akiket a régi Dáciának abba a ragyogó részébe, melyet most Havasalföldnek hívnak, telepítettek a római provinciákba betörő ellenséges szomszédos népek elleni védekezés céljából, éppen ezért hívják ma is nyelvüket rómainak. Eredetted nemességére utal tehát az egyszarvú, miképpen tehetségedre, hanem az, ami a vasakban a keménységet jelenti, az az emberben a bátorságot. Sokak szerint leginkább abban tűnik ki, mennyire hatalmas is volt mindig a te néped, hogy oly sok kiváló fejedelemnek volt szülője, melyek között ott volt Hunyadi János, a nevezetes Mátyás király apja, és a te legközelebbi felmenőid is. Igaz, nagyszerű dolog a ragyogó származásból, valamint a lelki szilárdságból és nagyságból eredő kiválóság, ez csak oly módon érvényesül és virágzik, ha ezt kiegészíti a békét hozó, gyümölcsök rakta babérkoszorú, vagyis a gyümölcssei által felékesí-

2136 Pop 2020, 222.

2137 Bonfini 1995, 713.

tett szépirodalom és más békebeli tudományok, és ez életbölcsséggel és feddhetetlenséggel társul. Minderről te már tökéletes tanúbizonyságot tettél, miközben halhatatlan hírnév és fényes dicsőség birtokosává váltál.”²¹³⁸

Erre válasz az, amit az immár esztergomi érsekké emelt Oláh Miklós egykori pártfogoltja, Forgách Miklós írt egyik olyan kéziratában, amely csak szűk körben terjedhetett: „Jóllehet alacsony és bizony szégyenletes származásodról nincs szándékomban beszélni, hogy mihamarább belefoghassak gonoszságba és gyalázatba burkolt életed elbeszélésébe, mégsem hallgathatok róla. Nincs mit csodálkozni azon, hogy természeted olyannyira durva, sőt egyenesen kegyetlen, hiszen oláh [*olahus*] vagy, vagyis annak a népnek a nemzetségéből származol, amelyet állhatatos erdei élete miatt mások oláhoknak [*Valachos*] hívnak, akik Erdély hegyeiben Oláhországig [Havaselveig] üregekben és barlangokban vadak módjára élnek, járványokhoz és birkákhoz szokva tengetik napjaikat, a többi kereskedő nép társadalmához semmivel sem kötődnek, istenről semmilyen szilárd képzetrel nem rendelkeznek.”²¹³⁹ Ez válasz arra, hogy Oláh Miklóst a címeradományozó oklevélben római sarjnak és Hunyadi rokonának nevezik. Forgách elhallgatta a románok – humanisták által emlegetett – római eredetét, helyette a román pásztoréletforma mostohaságát abszolutizálta. Arra redukált, ami egy humanistának a legbarbárabb: a szilaj hegyi pásztorra.

„A két oláh tartomány közelsége folytán annyian vannak Erdélyben is, hogy a földeknek szinte egyharmadát elfoglalják; de annyira faragatlanok és minden emberi formájukból kivetkezettek, hogy semmiféle példaadással, semmi törvénnyel nem lehet őket műveltségre szoktatni. Egyiküknek sincs külön háza, mint [nálunk] egy nemesi istálló; egy fedél alatt – kicsiny fedél alatt! – több család is él. Legfőbb élelmüket általában a nyáj adja; kenyeret legtöbbjük különösen nyár idején nem eszik, mivel egész nyarakat töltenek az erdőkben és a hegyekben; férfiak és nők ugyanazt a maguk szötte ruhát viselik; az alsót faggyúval kenik be, hogy meg ne tetvesedjenek; de azt sem teszik le, csak ha elrongyolódott. Hasonló okból kenik be a hajukat – férfiak és nők – faggyúval és zsiradékkal. Testük színe fehér, de bűdös; mindenféle munkától irtóznak.” For-

²¹³⁸ Almási 2017, 127.

²¹³⁹ Almási 2017, 112–113.

gách gondosan mellőzte azt, hogy a havaselyi gazdasági életet egyrészt ekkor már szorosan bekapcsolták az oszmán gazdasági világ vérkeringésébe, másrészt az erdélyi szász városok ipari világával is fenntartotta a gazdasági komplementaritásból következő kereskedelmi forgalmát. Ami a vallást illeti, Forgách képe a görög főpapok adta képpel sokban egyezik, amit pedig a románok lustaságáról mesélt, az jellegzetes nyugati közhely. A románok lélekszámát a lakosság egyharmadára becsülte. Bár elfoglalt földekről szól, ami az általuk használt földeket (szántó, legelő, erdő) jelentheti, és mivel a földesúri majorság még akkor kezdett kialakulni, adata lélekszámbecslésnek is beillik. Értékes információ a több család együttlétére való utalás. Ez a nagy- vagy kiterjesztett családi életformára utal. A legértékesebb adat az, amit a testápolásukról olvashatunk, ez magyarázza a „bűdös oláh” kifejezést. A faggyúkenet nyilván szagos lehetett, de elejét vette a bolhásodásnak, az eltetvesedésnek és a kullancsok támadásának, ezáltal súlyos betegségek terjedésének.

Az idegengyűlölet és a sznobizmus világjelenségek. Mátyás és Oláh Miklós származásának felhánytorgatása azért új mozzanat, mert a hazai idegengyűlölet általában a külföldről jött udvari emberek ellen irányult. A köznemesség is bálványozta a Hunyadiakat, miközben tüzet okádott az idegenekre, és törvényeket hozott az ellen, hogy tisztségeket töltsenek be. Akik viszont ha meghonosodtak, már maguk is a hazai pozíciókra törő külföldiek ellen fordultak. „A náció bizonyos szokások, életforma és nyelv összességét jelenti” – hangsúlyozta Deér József.²¹⁴⁰ Ezért írtak és beszéltek Erdélyben a nemesek nemzetről, ugyanakkor láttuk, hogy a különböző nyelveken beszélő parasztokat is nációknak tartották.

Az adott helyzettől függött, hogy konfliktus esetén ki melyik identitásképző mozzanatot helyezte előtérbe – gondolatban, szóban és cselekedetben. Példa erre az 1505-i rákosi végzés. Szövegét Werbőczy fogalmazta, a diétára összegyűlt nemesek pedig lelkesen megszavazták, aztán a lényegét törvénybe is foglalták. A végzés felemlegeti a „szkíta nép” ősi dicsőségét, melyet II. Endre, I. Lajos és Mátyás király az egész földkerekséggel érzékeltetett, mivel ők Ma-

²¹⁴⁰ Deér: A magyar nemzeti öntudat, 23.

gyarország nemzetének törzsökéből (*de stirpe Hungarie nacionis*) származnak, a „külső nemzetbeliek” viszont a legnagyobb kárt okozták. „Nincs a földkerekségen olyan nemzet vagy nép, [*nacio seu gens*] amely nem a saját népéből és véréből és nemzetéből [*de gente et sanguine atque nacione sua*] választana királyt”.²¹⁴¹ A magyar historiográfiai illendőség általában megkívánja, hogy ezen az úgynevezett „nemesi nacionalizmuson” többé-kevésbé szörnyülködjünk. A művelt kortársak is barbárnak és esztelennek tartották a köznemesi tömeget. Annál is inkább, mert „a köznemesség szittyai elbúsulása” még „hiján van a politikai célok és elérhetőségek minden ismeretének”.²¹⁴² Csakhogy a rákosi végzést a szükség is diktálta, nem is beszélve arról, hogy a nemesi képviseleti alkotmányosság velejárója. És újabb és újabb törvényekben próbálták erősíteni a királyi hatalmat, előírva az elidegenített javak visszaszerzését, királyi testőrség felállítását.

A király szentesítette is a szabad királyválasztás jogáról szóló törvényt. A diéta tevékenysége eleve Miksa császár ellen irányult, ugyanis Ulászló királynak még nem született fia, és a német-római császár az örökösödés jogán készült a trónfoglalásra, és fegyverkezett. A kölni birodalmi gyűlésen annak érdekében, hogy megkapja a szükséges segínyt, megfogalmazta a célt: Magyarországot „a Szent Birodalomhoz csatolni”. Ez hatott is a germán mítoszban élő német közvéleményre. A szittyai retorika viszont válasz volt a germánra. A háború is kitört, de miután megszületett Ulászló fia, békét kötöttek.²¹⁴³ Közben állítólag a lengyel királyi kancellár fejében megfordult az a gondolat, hogy Ulászló trónjának megmentése érdekében a „magyarországi románokat” fel kellene használni Szapolyai és – történészi műszóval – „nacionalistái” ellen.²¹⁴⁴ Hogy ezek a románok kik lehettek, egyelőre nem tudni. Akár a moldvaiak is lehettek (*Walachi statu indigno Hungarorum perpenso sunt solliciti, ut se adunent nobis...*), bár 1506-ban megint kirobbant egy lengyel–moldvai háború.

2141 Enchiridion 1902, 317–330.

2142 Hóman 1936, 581.

2143 Kubinyi András: Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia. *Századok*, 2006. 2. sz. 361–374.

2144 Alexandru Simon: Valahii și dieta de la Rákos (1505). *Apulum*, 2006. 2. sz. 99–121.

A rákosi végzést tíz főpap és harmincegy báró írta alá, köztük a román származású Drágfy György, Csulai Móré György és Csulai Kende Miklós.²¹⁴⁵ A vármegyei követek között nincs román származású, hacsak a két máramarosi nem volt az. Viszont az erdélyi megyéket nem képviselte senki.²¹⁴⁶ Egyik későbbi történetíró szerint „valának többen is jelen azon pártolkodásnak követői, erdéliek is, kiváltképpen szászok és székelyek, kik egy értelemmel és nagy örvendezéssel azt a törvényt kiadni nagy kiáltással hagyják vala; ha valakik ellene szólanának, azokat erőszakkal, öléssel és minden egyéb utolsó dolgokkal fenyegetvén”.²¹⁴⁷ Ez inkább az emlékezet játékának tűnik, de az tény, hogy a szittyakultusz (egyesekeknek „nacionalizmus”) egyik odaadó híve éppen Oláh Miklós volt. Ugyanakkor a hátszegi román nemesek történeti tudatát forrás hiányában egyelőre nem tudjuk jellemezni. Álmodozni lehet, és még nincs vége.

Kérdés ezek után, hogy miként alakultak – vagy inkább alakulhattak – az etnikai arányok. Általában az akkori mintegy négymilliós népesség 75–80%-át tartjuk magyarnak.²¹⁴⁸ Ennek valós alapja a benyomás, a román becslések inkább félrefordításokon alapszanak.

Láttuk, Verancsicsot úgy fordítják, hogy a relatív többségből abszolút többséget csináljanak. De ez semmi ahhoz képest, ahogy Antonio Bonfini Magyarország történetéről szóló művéből egy rövid mondatot félrefordítanak. A következőképpen ültették át tévesen latinból azt, ahogy az olasz történetíró a 15. század végén a 14. század végi viszonyokat jellemezte: „Általános vélekedés szerint Magyarországon a vallás annyira megerősödött, és oly nagy teret hódított, hogy az országnak több mint harmadát a szent szokás vette birtokba.” A következtetés: „Más szavakkal, 1380 körül a Magyar Királyság lakosságának egyharmada katolikus volt”, és a maradék kétharmadnak nagy része román, Erdélyben pedig természetesen még nagyobb része.²¹⁴⁹ Valójában a helyes fordítás

2145 Magyar Nemzeti Levéltár, DL-DF 39335.

2146 Tóth et al. 2017, 515.

2147 Istvánffy 2001, 110.

2148 Szűcs: A középkori Magyarország népei, 7.

2149 »The History of Transylvania« A Historical Reply. *Bulletin of the Center of Transylvanian Studies*, 1992. I. 2. 19.; *Istoria* 1997, 500.; Pop 1998b, 70.; *Istorie* 1998, 113.; Pop–Bolovan 2018, 268, 336.

szerint a pálos rend térhódítása nyomán a katolikus egyház birtokolta az ország egyharmadát, ugyanis – fejtegeti Bonfini – a magyar főnemesek, követve Nagy Lajos királyuk példáját, egész sor egyházi adományt tettek: „Ily módon Magyarország a vallás minden várakozás fölött megerősödött, és oly nagy teret hódított, hogy az országnak több mint harmada az egyház birtokában állt.”²¹⁵⁰ Tegyük hozzá, nemcsak a katolikus egyház javára adományoztak. Az ortodox nemesek a maguk egyházát támogatták, és saját templomaikat építtették. És kivették részüket az ország védelméből is.

Mi pedig ezután a kis számháború után pontosabban tudjuk, hogy mit nem tudunk.

Kivezetés

Tisztában vagyunk 1526 jelentőségével. A szultán a román vajdákat is maga mellé akarta venni, de ezek ki tudták magukat vonni, így kimaradtak a mohácsi csatából, és „talán – írja Iorga – nem is fogták fel a nagy esemény jelentőségét”.²¹⁵¹ 1541-ben az oszmánok elfoglalták Budát, a Dunától nyugatra és keletre fekvő területeket pedig szorosan betagolták a birodalomba. Ezzel megszilárdult az oszmánok által bekebelezett Balkánon – Iorga szerint – „a török főség alatti »balkáni antant«”.²¹⁵² Ennek előnyeiről és hátrányairól vég nélkül lehet értekezni. Előny például az, hogy a román államok egységét nem bontották meg, bár a stratégiai fontos pontokat elfoglalták. Hátrány a szerves fejlődés megtörése.

A 17. század végén egy katolikus misszionárius így tolmácsolta azon románok véleményét, akikkel beszélgetett: „Amikor Havaselve Magyarország koronája alatt állt, a fejedelmek úgy uralkodtak a havaselveiek [*Valachi*] fölött, mint a magyar királyok a magyarok fölött. De amióta a magyaroktól eltávolod-

2150 „Quare praeter omnium opinionem, religio in Ungaria nimis amplificata et usque adeo propagata, ut plus tertia parte in divinum usum possideret.” Bonfini 1995, 484.

2151 Iorga 1985, 317.

2152 Iorga 1985b, 208.

tak, és a törököknek vetették magukat alá, a fejedelmek elkezdtek török módra uralkodni.” Gh. I. Brătianu, aki ezt idézte, így értékelte az idézetet: „Ez lehető legpontosabb beismerése annak, hogy a korábbi időkben ugyanolyan rendiség élt itt, mint Magyarországon, de most már keleti abszolutizmus uralkodik.”²¹⁵³ 1950-ben le is tartóztatták, és három év múlva meghalt, a szóhagyomány szerint agyonverték a máramarosszigeti börtönben.

Ha ez elmúlt időkre visszatekintünk, egyre inkább elgondolkozunk Tolsztoj ítéletének igazságán, miszerint az emberek „mindig azt hitték, hogy tudják, mit csinálnak, és hogy a maguk érdekében csinálják, pedig mind csupán a történelem vak eszközei voltak, és olyan feladatot teljesítettek, amelyről sejtelmük sem volt, amely csak minekünk érthető.”²¹⁵⁴ Olykor mi is ezt hisszük a magunk naiv módján. Közben lelki szemeink előtt felötlik, hogy Tolsztoj sehogy sem tudta befejezni nagy regényét, a *Háború és békét*, mert hosszú oldalakon keresztül azon elmélkedett, hogy hol Kelet zúdul Nyugatra, hol fordítva, és mi, gyarló emberkéek csak sodródunk az árral. És vívjuk az emlékezetpolitikai csatákat, bízva abban, hogy történelmünk kedvezőbb fordulatot is vehet.

²¹⁵³ Brătianu 1977, 138.

²¹⁵⁴ Lev Tolsztoj: *Háború és béke. III.* Budapest–Uzsgorod, 1962. 107.

BIBLIOGRAFIA

- Achim 2000.** Viorel Achim: *Banatul în evul mediu*. București, 2000.
- Achim 2008.** Viorel Achim: *Politica sud-estică a regatului maghiar sub ultimii Arpadieni*. București, 2008.
- Achim 2008b.** Viorel Achim: Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor. *Vocația Istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*. Szerk. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr. Brăila, 2008.
- Acton 1960.** Lord Acton: *Lectures on Modern History*. London, 1960.
- Adparatus 1735.** *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella*. Szerk. Mathias Bel. Posonium, 1735.
- Ágoston 2000.** Ágoston Gábor: *A Nándorfehérvárhoz vezető út. Déli harangszó*. Szerk. Visy Zsolt. Budapest, 2000.
- Ahrweiler 1975.** Hélène Ahrweiler: *L'idéologie politique de l'empire byzantin*. Paris, 1975.
- Alexe 2015.** Dan Alexe: *Dacopatia și alte rătăcirii românești*. București, 2015.
- Alföldi 1943.** Alföldi András: Keletmagyarország a római korban. *Magyarok és románok. I.* Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1943.
- Almási 2017.** Almási Gábor: *Reneszánsz és humanizmus*. Budapest, 2017.
- Alzati 1998.** Cesare Alzati: *În inima Europei*. Cluj-Napoca, 1998.
- Andea 1996.** Avram Andea: *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică 1718*. Reșița, 1996.
- Andea 2015.** Susana Andea: Comentarii pe marginea actului din 11 martie 1291. *Istoria ca datorie*. Szerk. Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 2015.
- Anderson 1974.** Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*. London, 1974.
- Anderson 1978.** Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*. London, 1978.

- Andreescu 1998.** Ștefan Andreescu: *Vlad Țepeș (Dracula)*. București, 1998.
- Andreescu 2002.** Ștefan Andreescu: *Perspective medievale*. București, 2002.
- Andreescu 2004.** Ștefan Andreescu: *Pătrăuți și Arezzo. Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței*. Putna, 2004.
- Angelov 1987.** Dimiter Angelov: *The Bogomil Movement*. Sofia, 1987.
- Annals 1997.** *The Annals of Jan Długosz*. Ford Maurice Michael. Charlton, 1997.
- Anonymi 2013.** *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Szerk. Т. Живковић, Д. Кунчер, А. Узелац. Београд, 2013.
- Ardevan–Zerbini 2007.** Radu Ardevan, Livio Zerbini: *La Dacia romana*. Sovveria Mannelli, 2007.
- Arion 1938.** Dinu C. Arion: *Cnejii (chinejii) români*. București, 1938.
- Armbruster 1993.** Adolf Armbruster: *Romanitatea românilor*. București, 1993.
- Aromâni 2012.** *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitate și culturale*. Szerk. Adina Berciu-Drăghicescu. București, 2012.
- Artimon 2015.** Teodora Artimon: *The Proto-Myth of Stephen the Great of Moldavia*. Budapest, 2015. (Doktori értekezés.)
- Arvinte 1983.** Vasile Arvinte: *Român, românesc, România*. București, 1983.
- Atlas-dicționar 2005.** *Atlas-dicționar al Daciei Romane*. Szerk. Mihai Bărbulescu. Cluj-Napoca, 2005.
- Baán 1995.** Baán István: „Turkia metropoliája.” *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged, 1995.
- Baán 2013.** *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai*. Szerk. Baán István. Budapest, 2013.
- Babinger 1959.** Franz Babinger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*. München, 1959.
- Badea 1993.** Lucian Badea: *Introdúcere*. Conea, 1993.
- Balan 2014.** Bogdan-Mihai Balan: *Caracteristici geodemografice ale comunităților de ceangăi din zona Roman-Bacău*. București, 2014.
- Baldi 2006.** Barbara Baldi: *Pio II e la trasformazioni dell’Europa cristiana (1457–1464)*. Milano, 2006.
- Balogh 2008.** Balogh F. András: *A Drakula-történetek kezdetei*. Budapest, 2008.
- Balugyánszky 1846.** Balugyánszky András: *Egyházi történetirat*. Eperjes, 1846.

- Bárány 2006.** Bárány Attila: Magyarország és a kései keresztes hadjáratok. *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékek.* Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Mátrabesznyő, Gödöllő, 2006.
- Bárány–Szabó–Veszprémy 2017.** Bárány Attila, B. Szabó János, Veszprémy László: A késő középkor hadtörténete (1387–1490) *Magyarország hadtörténete. I.* Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2017.
- Barbu 1986.** Daniel Barbu: *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea.* București, 1986.
- Barbu 1998.** Daniel Barbu: *Byzance, Rome et les Roumains.* Bucharest, 1998.
- Barbu 2001.** Daniel Barbu: *Bizanț contra Bizanț.* București, 2001.
- Bărbulescu 1928.** Ilie Bărbulescu: *Conflictele literare la români în perioada slăvonismului cultural.* București, 1928.
- Bărbulescu 1928b.** Ilie Bărbulescu: *Curentele literare la români în perioada slăvonismului cultural.* București, 1928.
- Bărbulescu 1998a.** Mihai Bărbulescu: Dacia Felix. *Istoria României.* Szerk. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor. București, 1998.
- Bărbulescu 1998b.** Mihai Bărbulescu: Sinteza românească. *Istoria României.* Szerk. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor. București, 1998.
- Barkey 2008.** Karen Barkey: *Empire of Difference. The Ottomans in Comparative Perspective.* Cambridge, 2008.
- Barta–Fekete 1973.** Barta Gábor, Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben.* Budapest, 1973.
- Baune 1985.** Colette Baune: *Naissance de la nation France.* Paris, 1985.
- Bélay 1943.** Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei.* Budapest, 1943.
- Benda 2003.** Benda Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI–XVII. században. *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706.* Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 2003.
- Benkő 1999.** Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. I. Ford.* Szabó György. Bukarest, Kolozsvár, 1999.
- Benkő 2002.** Benkő Loránd: *Az ómagyar nyelv tanúságtétele.* Budapest, 2002.

- Berindei–Veinstein 1987.** Mihnea Berindei, Gilles Veinstein: *L'empire ottoman et les pays roumains 1544–1545*. Paris–Cambridge, 1987.
- Bernstein 1948.** С. Б. Бернштейн: *Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. I. Язык валайских грамот XIV–XV веков*. Москва, 1948.
- Bertényi 1987.** Bertényi Iván: *Magyarország az Anjouk korában*. Budapest, 1987.
- Bianu–Hodoş 1903.** Ioan Bianu, Nerva Hodoş: *Bibliografia românească veche. I*. Bucureşti, 1903.
- Binder 1982.** Binder Pál: *Közös múltunk*. Bukarest, 1982.
- Bisaha 2004.** Nancy Bisaha: *Creating East and West*. Philadelphia, 2004.
- Blaga 1944.** Lucian Blaga: *Trilogia culturii*. [1935–1937] Bucureşti, 1944.
- Blasius 1862.** Blasius de Zalka et continuatorum eius: *Cronica fratrum minorum de observantia Provinciae Boznae et Hungariae. Analecta Monumentorum Hungariae Historicorum Litterariorum maximum ineditae*. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1862.
- Bloch 1968.** Marc Bloch: *La société féodale*. Paris, 1968.
- Bogdan 1896.** Ioan Bogdan: *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*. Bucureşti, 1896.
- Bogdan 1904.** Teodor A. Bogdan: *Ştefan cel Mare: tradiţii, legende, balade, cindle s. a.: culese din gura poporului*. Braşov, 1904.
- Bogdan 1905.** I. Bogdan: *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*. Bucureşti, 1905.
- Bogdan 1913.** Ioan Bogdan: *Documentele lui Ştefan cel Mare. II*. Bucureşti, 1913.
- Bogdan 1968.** Ioan Bogdan: *Scrieri alese*. Bucureşti, 1968.
- Bogyay 1975.** Thomas Bogyay: *Stephanus rex*. Wien, 1975.
- Bogyay 1990.** Bogyay Tamás: *Magyarország története távlatból*. Bécs–Budapest–München, 1990.
- Boia 2001.** Lucian Boia: *România. Ţară de frontieră a Europei*. Bucureşti, 2001.
- Boia 2016.** Lucian Boia: *Strania istorie a comunismului românesc (şi nefericetele ei consecinţe)*. Bucureşti, 2016.
- Boldur 1970.** Alexandru V. Boldur: *Ştefan cel Mare voievod al Moldovei (1457–1504)*. Madrid, 1970.

- Bóna 1988.** Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). *Erdély története. I.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1988.
- Bonfini 1995.** Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- Bónis 1944.** Bónis György: *Hagyomány és jog az erdélyi jog fejlődésében*. Kolozsvár, 1944.
- Bónis 1947.** Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, [1947].
- Boutruche 1968.** Robert Boutruche: *Seigneurie et féodalité*. Paris, 1968.
- Bőjtő 1891.** Bőjtő Ödön: *Húnyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története*. Budapest, 1891.
- Bracciolini 1964.** Poggius Bracciolini: *Opera omnia. I.* Torino, 1964.
- Brătianu 1945.** Gheorghe Brătianu: *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. București, 1945.
- Brătianu 1977.** Gheorghe I. Brătianu: *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*. Évry, 1977.
- Brătianu 1980.** Gheorghe Brătianu: *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. București, 1980.
- Brătianu 1988a.** Gheorghe I. Brătianu: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. București, 1988.
- Brătianu 1988b.** Gheorghe I. Brătianu: *Marea Neagră. II.* București, 1988.
- Brătianu 2010.** Gheorghe I. Brătianu: *Studii și articole de istorie*. Iași, 2010.
- Braudel 1966.** Fernand Braudel: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. II.* Paris, 1966.
- Braudel 1986.** *Une leçon d'histoire de Fernand Braudel. Châteauvallon, Journées de Fernand Braudel 18, 19 et 20 octobre 1985*. Paris, 1986.
- Braudel 1993.** Fernand Braudel: *Grammaire des civilisations*. Paris, 1993.
- Bréhier 1999.** Louis Bréhier: *Bizánc hanyatlása és bukása*. Ford. Baán István. Budapest, 1999.
- Brezeanu 1999.** Stelian Brezeanu: *Romanitatea orientală în evul mediu*. București, 1999.
- Brezeanu 2002.** Stelian Brezeanu: *Identități și solidarități medievale*. București, 2002.

- Brocquière 1892.** Bertrandon de la Brocquière: *Le Voyage d'Outremer*. Szerk. Ch. Schefer. Paris, 1892.
- Browning 1975.** Robert Browning: *Byzantium and Bulgaria*. Berkeley – Los Angeles, 1975.
- Bunyitay 1883.** Bunyitay Vince: *A Váradi püspökség története. I.* Nagyvárad, 1883.
- Burckhardt 1930.** Jakob Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Wien, [1930].
- Busuioc–Hasselbach 2000.** V. Busuioc, D. N. Hasselbach: *Țara Făgărașului în secolul al XIII-lea*. Cluj-Napoca, 2000.
- Buznea 1979.** Ovidia Babu-Buznea: *Dacii în conștiința romanticilor noștri*. București, 1979.
- Byzantium 2010.** *A Companion to Byzantium*. Szerk. Liz James. London, 2010.
- Çabej 1997.** Eqrem Çabej: *Introducere în istoria limbii albaneze*. București, 1997.
- Călători 1968.** *Călători străini despre țările române. I.* Szerk. Maria Holban. București, 1968.
- Călători 1971a.** *Călători străini despre țările române. II.* Szerk. Maria Holban. București, 1971.
- Călători 1971b.** *Călători străini despre țările române. III.* Szerk. Maria Holban. București, 1971.
- Călători 1976.** *Călători străini despre țările române. VI.* București, 1976.
- Callimachus 1768.** Philippus Callimachus: *Libri tres de Rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege ad Casimirum regem. Scriptores Rerum Hungaricarum. II.* Szerk. Johann Georg Schwandtner. Vindobona, 1768.
- Cameron 2014.** Averil Cameron: *Byzantine Matters*. Princeton, Oxford, 2014.
- Cantacuzino 1996.** Ion Mihai Cantacuzino: *O mie de ani în Balcani*. București, 1996.
- Cantemir 1973.** Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei*. București, 1973.
- Capidan 1943.** Th. Capidan: *Limbă și cultură*. București, 1943.
- Carbo 1986.** Lodovicus Carbo: *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae. Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Szerk. Franciscus Toldy, Geisa Érszegi. Budapest, 1986.
- Cartledge 2008.** Bryan Cartledge: *Megmaradni... A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, 2008.

- Cătănicu 2007.** Ioana Bogdan Cătănicu: *Daci și Romani*. Cluj-Napoca, 2007.
- Cazacu 1988.** Matei Cazacu: *L'histoire du prince Dracula*. Paris, 1988.
- Cazacu 2003.** Matei Cazacu: *Minuni, vedenii și vise premonitorii în trecutul românesc*. București, 2003.
- Cazacu 2008.** Matei Cazacu: *Dracula*. București, 2008.
- Cazacu 2017.** Matei Cazacu: *Des Balkans à la Russie médiévale et moderne: hommes, images et réalités*. Brăila, 2017.
- Cazacu–Mureșan 2013.** Matei Cazacu, Dan Ioan Mureșan: *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Românești*. București, 2013.
- Căzan–Denize 2001.** Ileana Căzan, Eugen Denize: *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*. București, 2001.
- Cernovodeanu 2001.** Paul Cernovodeanu: *La double histoire de sainte Philothée d'Argeș et ses miracles. L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*. Szerk. Petre Guran, Bernard Flusin. Bucarest, 2001.
- Chalcocondil 1958.** Laonic Chalcocondil: *Expuneri istorice*. Ford. Vasile Grecu. București, 1958.
- Chary 2011.** Frederick B. Chary: *The History of Bulgaria*. Santa Barbara, 2011.
- Chihaia 1976.** Pavel Chihaia: *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*. București, 1976.
- Chirot 1976.** Daniel Chirot: *Social Change in a Peripheral Society*. New York – San Francisco – London, 1976.
- Cihodaru 1984.** Constantin Cihodaru: *Alexandru cel Bun*. Iași, 1984.
- Cioran 1995.** Cioran: *Entretiens*. Paris, 1995.
- Cioran 1997.** Cioran: *Cahiers 1957–1972*. Paris, 1997.
- Clari 2013.** Robert de Clari: *Konstantinápoly hódoltatása*. Ford. Csernus Sándor, Cs. Tóth Annamária. Budapest, 2013.
- Clausewitz 1917.** Clausewitz Károly: *A háborúról*. Ford. Hazai Samu. Budapest, 1917.
- Codex 1829.** *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IV.2. Szerk. Georgius Fejér. Buda, 1829.
- Codex 1891.** *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. II. Szerk. Anatolii Lewicki. Kraków, 1891.

- Coman 2013.** Marian Coman: *Putere și teritoriu*. București, 2013.
- Conea 1993.** Ion Conea: *Vrancea*. București, 1993.
- Cortesius 1934.** Alexander Cortesius: *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*. Szerk. Iosephus Fögel. Lipsia, Szeged, 1934.
- Cosma 2000.** Ela Cosma: *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*. Cluj-Napoca, 2000.
- Costin 1990.** Nicolae Costin: *Scrieri. I*. Chișineu, 1990.
- Crampton 2004.** R. J. Crampton: *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge, 2004.
- Cribellius 1950.** Leodrisius Cribellius: *De expeditione Pii Papae II. adversus Turcos*. Bologna, 1950.
- Cristea 2004.** Ovidiu Cristea: *Campania din 1484 în lumina unor noi izvoare venețiene. Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței*. Putna, 2004.
- Cristea 2013.** Ovidiu Cristea: *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns. The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Szerk. Gábor Kármán, Lovro Kunčević. Leiden, 2013.
- Cronica 2006.** *Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII – începutul secolului XVII. Textul inedit al unui autor polon anonim*. Szerk. Constantin Rezachevici. București, 2006.
- Cronicari 1961.** *Cronicari munteni. I*. Szerk. Mihail Gregorian. București, 1961.
- Cronici 1966.** *Cronici turcești turcești privind țările române. I*. Szerk. Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet. București, 1966.
- Cronicile 1959.** *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*. Szerk. Ion Bogdan, P. P. Panaitescu. București, 1959.
- Csánki 1913.** Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V*. Budapest, 1913.
- Csapody 1978.** Csapody Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Budapest, 1978.
- Csukovits 2008.** Csukovits Enikő: *Zsigmond öröksége. Hunyadi Mátyás, a király*. Szerk. Farbaký Péter. Budapest, 2008.
- Csukovits 2012.** Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. Budapest, 2012.
- Dąbrowski 1952.** Jan Dąbrowski: *L'année 1444*. Cracovie, 1952.
- Dan 1974.** Mihail P. Dan: *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de Hunedoara*. București, 1974.

- Daniel 2014.** Cristian-Nicolae Daniel: *Coping with the Powerful Other*. Budapest, 2014. (Doktori értekezés.)
- Davies 2006.** Norman Davies: *Lengyelország története*. Budapest, 2006.
- Decei 1978.** Aurel Decei: *Istoria imperiului otoman pînă la 1656*. București, 1978.
- Deér 1943.** Deér József: A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban. *Magyarok és románok. I.* Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1943.
- Deér 1991.** Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest, 1993.
- Deletant 1991.** Dennis Deletant: *Studies in Romanian History*. Bucharest, 1991.
- Demény 1987.** Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Budapest, 1987.
- Demográfia 2013.** *Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III.* A statisztikai táblákat készítette E. Varga Árpád, a bevezetést és a források magyarázatát írta Miskolczi Ambrus. Csíkszereda, 2013.
- Denize 2012.** Eugen Denize: *Ștefan cel Mare*. Târgoviște, 2012.
- Densușianu 1913.** Nicolae Densușianu: *Dacia preistorică*. București, 1913.
- Densusianu 1929.** Ovide Densusianu: *Histoire de la langue roumaine. I.* Bucarest, 1929.
- Diaconescu 1997.** Marius Diaconescu: Dragoș „descălecătorul” Moldovei între legendă și realitate. *Nobilimea românească din Transilvania*. Szerk. Marius Diaconescu. Satu Mare, 1997.
- Diaconescu 2013.** Marius Diaconescu: *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*. Cluj-Napoca, 2013.
- Diaconu 1930.** Ion Diaconu: *Ținutul Vrancei*. București, 1930.
- Diaconu 1969.** Ion Diaconu: *Ținutul Vrancei. I.* București, 1969.
- Diaconu 1970.** Petre Diaconu: *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Bucarest, 1970.
- Diaconu 1978.** Petre Diaconu: *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et aux XIIe siècles*. București, 1978.
- Diarii 1887.** *I diarii di Marino Sanuto. XIX.* Venezia, 1887.

- Dictionnary 1991.** *The Oxford Dictionnary of Byzantium*. I. Szerk. Alexander P. Kazhdan. Oxford, 1991.
- Diță 1987.** Alexandu V. Diță: 17 mai 1395, o dată importantă în istoria universală. *Marele Mircea Voievod*. Szerk. Ion Pătroiu. București, 1987.
- Diță 2000.** Alexandu V. Diță: *Mircea cel Mare*. București, 2000.
- Diță 2009.** Alexandu V. Diță: Din nou despre primele ecouri internaționale ale victoriei românești de la Rovine din 17 mai 1395. *Mircea cel Mare – Scutul Europei*. Szerk. Dan Zamfirescu. București, 2009.
- Diță–Zamfirescu 2009.** Alexandu V. Diță, Dan Zamfirescu: Două noi contesări ale victoriei românești din 17 mai 1395. *Mircea cel Mare – Scutul Europei*. Szerk. Dan Zamfirescu. București, 2009.
- Djuvara 2007.** Neagu Djuvara: *Thocomerius-Negru Vodă*. București, 2007.
- Djuvara 2011.** Neagu Djuvara: *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*. București, 2011.
- Dobre 2008.** Claudia Florentina Dobre: *Mendicants in Moldavia: Mission in n Orthodox Land (Thirteenth to Fifteenth Century)*. Daun, 2008.
- Documenta 1941.** *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Szerk. Antonius Fekete Nagy, Ladislaus Makkai. Budapest, 1941.
- Documenta 1966.** *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească. I.* Szerk. P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc. București, 1966.
- Documenta 1975.** *Documenta Romaniae Historica. A. I.* Szerk. C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi. București, 1975.
- Documenta 1977.** *Documenta Romaniae Historica. D. I.* Szerk. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru. București, 1977.
- Documenta 1977b.** *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. X.* București, 1977.
- Documenta 1981.** *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. XI.* București, 1981.
- Documenta 1994.** *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. XIII.* București, 1994.
- Documenta 2014.** *Documenta Romaniae Historica. C. XVI.* București, 2014.
- Documente 1887.** *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. I/2.* București, 1887.

- Documente 1890.** *Documente privitoare la istoria românilor. I/1.* Szerk. Eudoxiu Hurmuzaki. București, 1890.
- Documente 1891.** *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II/2.* Szerk. Nicolae Densușianu. Bucuresci, 1891.
- Documente 1892.** *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II/3.* Szerk. Nicolae Densușianu. Bucuresci, 1892.
- Documente 1911.** *Documente privitoare la istoria românilor. 15/1.* Szerk. Nicolae Iorga. București, 1911.
- Documente 1951.** *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania. I.* București, 1951.
- Documente 1996.** *Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania.* București, 1955.
- Donat 1996.** Ion Donat: *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV–XVI).* București, 1996.
- Draculianum 2017.** *Corpus Draculianum. Dokumente und Chroniken zum walachischen Fürsten Vlad der Pfähler 1448–1650. I.1.* Szerk. Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe, Christof Paulus, Albert Weber. Wiesbaden, 2017.
- Draculianum 2018.** *Corpus Draculianum. Dokumente und Chroniken zum walachischen Fürsten Vlad der Pfähler 1448–1650. I.21.* Szerk. Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe, Christof Paulus, Albert Weber. Wiesbaden, 2018.
- Drăgan 2000.** Nicolae Drăgan: *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514.* București, 2000.
- Drăgan 2009.** Ion Drăgan: *The Origin of John Hunyadi in Light of Recent Researches. Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time.* Szerk. Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon. Cluj-Napoca, 2009.
- Drăganu 1933.** Nicolae Drăganu: *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticei.* București, 1933.
- Dragomir 1959.** Silviu Dragomir: *Vlahii din Nordul Peninsulei Balcanice din în Evul Mediu.* București, 1959.
- Dragon 2003.** Gilbert Dragon: *Emperor and Priest.* Cambridge, 2003.
- Drakula 1977.** Elbeszélés Drakula havaselvei vajdáról. Drévnyszerűsítője húdoszesztvennájá prózá. Régi orosz széppróza. Szerk. Iglói Endre, Misley Pál, Rab Zsuzsa. Budapest, 1977.

- Duby 1971.** Georges Duby: *Les sociétés médiévales*. Paris, 1971.
- Duby–Geremek 1997.** Georges Duby, Bronislaw Geremek: *Passions communes*. Paris, 1997.
- Ducas 1958.** Ducas: *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*. Szerk. Vasile Grecu. București, 1958.
- Ducellier 1997.** Alain Ducellier: *Le drame de Byzance*. Paris, 1997.
- Dumea 2005.** Emil Dumea: *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*. Iași, 2005.
- Durandin 2018.** Catherine Durandin: *Ma Roumanie communiste*. Paris, 2018.
- Dümmerth 1982.** Dümmerth Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Budapest, 1982.
- Dvoicenco 1936.** E. Dvoicenco: *Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu*. București, 1936.
- Eagles 2014.** Jonathan Eagles: *Stephen the Great and Balkan Nationalism*. London, 2014.
- Eckhart 1933.** Eckhart Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, 1933.
- Egyed 2016.** Egyed Ákos: *A székely jog sajátosságai. Székelyföld története. I.* Szerk. Benkő Elek, Oborni Teréz. Budapest, 2016.
- Elekes 1937.** Elekes Lajos: *Nagy István moldvai vajda külpolitikája és Mátyás király*. Budapest, 1937.
- Elekes 1940.** Elekes Lajos: *A Hunyadi-kérdés. Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I.* Budapest, 1940.
- Elekes 1941a.** Elekes Lajos: *A román vajdaságok a dunatáji magyar hegemonia korában. A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra.* Szerk. Gáldi László, Makkai László. Budapest, 1941.
- Elekes 1941b.** Elekes Lajos: *Török nyomás alatt. A románok története.* Szerk. Gáldi László, Makkai László. Budapest, 1941.
- Elekes 1952.** Elekes Lajos: *Hunyadi*. Budapest, 1952.
- Eliade 1937.** Mircea Eliade: *Introducere. Scrieri literare, morale și politice. I.* București, 1937.
- Eliade 1991.** Mircea Eliade: *Eseuri*. București, 1991.
- Elian 1964.** Alexandru Elian: *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea. Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare.* Szerk. M. Berza. București, 1964.

- Emeliantseva–Malz–Ursprung 2008.** Ekaterina Emeliantseva, Arié Malz, Daniel Ursprung: *Einführung in die Osteuropäische Geschichte*. Zürich, 2008.
- Ems 1915.** Rudolf von Ems: *Weltchronik. Aus der Wernigeroder Handschrift*. Szerk. Gustav Ehrismann. Berlin, 1915.
- Enchiridion 1902.** *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum*. Szerk. Marcza-li Henrik. Budapest, 1902.
- Engel 1900.** Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. *Magyarok Európában. I.* Budapest, 1900.
- Engel 1982.** Pál Engel: János Hunyadi: The Decisive Years of his Career, 1440–1444. *War and Society in Eastern Central Europe. III.* Szerk. János M. Bak, Béla K. Király. Brooklyn, 1982.
- Engel 2001.** Engel Pál: *Szent István birodalma*. Budapest, 2001.
- Engel 2003.** Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*. Budapest, 2003.
- Engel–Kristó–Kubinyi 2005.** Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, 2005.
- Erasmus 2000.** *Collected Works of Erasmus. Controversies. Hyppaspiastes 2.* Szerk. Clarence H. Miller, Charles Trinkaus. Toronto, 2000.
- Erdei 1941.** Erdei Ferenc: *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, [1941].
- Érszegi 1997.** Érszegi Géza: A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén? *Nobilimea românească din Transilvania*. Szerk. Marius Diaconescu. Satu Mare, 1997.
- Eutropius 1979.** Eutropius: *Breviarium ab urbe condita*. Szerk. Carolus Santini. Leipzig, 1979.
- Evans 2000.** Richard J. Evans: *In Defence of History*. London, 2000.
- Fejér 1844.** Georgius Fejér: *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata*. Buda, 1844.
- Fekete 1937.** Fekete Nagy Antal: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1937.
- Felezeu–Lumperdean 1995.** Călin Felezeu, Ioan Lumperdean: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*. Cluj, 1995.

- Feljegyzések 2001.** II. Piusz pápa feljegyzései. Ford. Bellus Ibolya, Boronkai Iván. Budapest, 2001.
- Fermendzin 1892.** Eusebius Fermendzin: *Acta Bosnae*. Zagabria, 1892.
- Fine 1994.** John V. A. Fine: *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan, 1994.
- Florescu–McNally 1992.** Radu Florescu, Raymond T. McNally: *În cautărea lui Dracula*. București, 1992.
- Fodor 1840.** Fodor András: *Nemes Hunyad Vármegyében találtatott Régiségek gyűjteménye*. Déva, 1840.
- Fodor 1844.** Fodor András: *Méhádia vagy a Hercules fürdők*. Kolozsvár, 1844.
- Fodor 2001.** Fodor Pál: *A szultán és az aranyalma*. Budapest, 2001.
- Fodor 2004.** Fodor Pál: *A szimurg és a sárkány: az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Budapest, 2004.
- Fodor 2019.** Fodor Pál: *Az oszmán birodalom hadszervezet és hadserege (1510–1530). Új korszak határán: az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János, Fodor Pál. Budapest, 2019.
- Fontes 1975.** *Fontes Historiae Daco-Romanae*. III. Szerk. Alexandru Elian, Nicolae-Șerban Tanașoca. București, 1975.
- Fontes 1982.** *Fontes Historiae Daco-Romanae*. IV. Szerk. Haralambie Mihăescu, Nicolae-Șerban Tanașoca. București, 1982.
- Források 1991.** *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Szerk. Demény Lajos. Bukarest, 1991.
- Forster 1915.** Forster Gyula: *Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók. Magyarország Műemlékei*. IV. Szerk. Forster Gyula. Budapest, 1915.
- Fourquin 1972.** Guy Fourquin: *Les soulèvements populaires au Moyen Age*. Paris, 1972.
- Fraknói 1890.** Fraknói Vilmos: *Cesarini Julián bíbornok magyarországi pápai követ élete*. Budapest, 1890.
- Fraknói 1890b.** Fraknói Vilmos: *Hunyadi Mátyás király*. Budapest, 1890.
- Fraknói 1896.** Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora. A magyar nemzet története*. IV. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1896.

- Fraknói 1902.** Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-székkal. II.* Budapest, 1902.
- Fügedi 1974.** Fügedi Erik: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai.* Budapest, 1974.
- Fügedi 1986.** Fügedi Erik: *„Könyörülj bánom, könyörülj...”* Budapest, 1986.
- Gábor 1908.** Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Budapest, 1908.
- Gál 1846.** Gál László: *Vizsgálódás az Erdélyi Kenézségekről.* Nagyenyed, 1846.
- Gáldi 1941.** Gáldi László: *A románság kialakulása. A románok története.* Szerk. Gáldi László, Makkai László. Budapest, 1941.
- Gáldi 1942.** Gáldi László: *Az erdélyi román őshaza kérdéséhez.* Budapest, 1942.
- Gáll 2019.** Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.* Budapest, 2019.
- Gáll et al. 2017.** Gáll Erwin, Dobos Alpár, Petruț Dávid, Kapcsos Norbert, Wanek Ferenc, Pirocska Eszter, Nagy Szabolcs, Iván András: *„Daciától Ultrasilvaniáig”. A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai (3/4–12/13. század).* Kolozsvár, 2017.
- Garde 2008.** Paul Garde: *Balkáni beszéd.* Budapest, 2008.
- Garoflid 1943.** Constantin Garoflid: *Agricultura veche.* București, 1943.
- Gemil 2009.** Tasin Gemil: *Romanians and Ottomans in the XIVth and XVth centuries.* București, 2009.
- Gemil 2015.** Tasin Gemil: *Cumano-tătarii și începuturile statelor medievale românești. Istoria ca datorie.* Szerk. Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 2015.
- Georgescu 1980.** Valentin Al. Georgescu: *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea.* București, 1980.
- Gerics 1987.** Gerics József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Budapest, 1987.
- Gerics 1995.** Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Budapest, 1995.
- Gheție-Mareș 1985.** Ion Gheție, Alexandru Mareș: *Originile scrisului în limba română.* București, 1985.

- Gill 1959.** Joseph Gill: *The Council of Florence*. Cambridge, 1959.
- Girard 1999.** René Girard: *Je vois Satan tomber comme l'éclair*. Paris, 1999.
- Girard 2001.** René Girard: *Celui par qui le scandale arrive*. Paris, 2001.
- Girard 2002.** René Girard: *La voix méconnue du réel*. Paris, 2002.
- Girard 2004.** René Girard: *Les origines de la culture*. Paris, 2004.
- Giurescu 1935.** Constantin C. Giurescu: *Istoria românilor. I*. București, 1935.
- Giurescu 1937a.** C. C. Giurescu: *Pentru „vechea școală” de istorie*. București, 1937.
- Giurescu 1937b.** Constantin C. Giurescu: *Istoria românilor. II*. București, 1937.
- Giurescu 1973.** Dinu C. Giurescu: *Țara Românească în secolele XIV și XV*. București, 1973.
- Giurescu 1980.** Constantin C. Giurescu: *A History of the Romanian Forest*. București, 1980.
- Giurescu 1993.** Constantin Giurescu: *Studii de istorie*. București, 1993.
- Giurescu 1997.** Constantin C. Giurescu: *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului la XIV-lea*. București, 1997.
- Giurescu–Giurescu 1974.** Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu: *Istoria românilor. I*. București, 1974.
- Goff 1964.** Jacques Le Goff: *La civilisation de l'Occident médiéval*. Paris, 1964.
- Goff 1996.** Jacques Le Goff: *Saint Louis*. Paris, 1996.
- Goff 2005.** Jacques Le Goff: *The Birth of Europe*. Oxford, 2005.
- Goffman 2004.** Daniel Goffman: *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge, 2004.
- Gombos 1898.** Gombos Ferenc Albin: *Az 1437-ik évi parasztlázadás története*. Kolozsvár, 1898.
- Gombos 1937.** Albinus Franciscus Gombos: *Catalogum Fontium Historiae Hungaricae. I*. Budapest, 1937.
- Gonța 1982.** Alexandru Gonța: *Românii și Hoarda de aur 1241–1502*. München, 1982.
- Gonța 1986.** Alexandru I. Gonța: *Satul în Moldova medievală*. București, 1986.
- Gonța 1998.** Alexandru I. Gonța: *Studii de istorie medievală*. Szerk. Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely. Iași, 1998.
- Gorjanu 2004.** Cosmin Popa-Gorjanu: *Medieval Nobility in Central Europe*:

- The Himfi family*. Budapest, 2004. (Doktori értekezés.)
- Gorjanu 2011.** Cosmin Popa-Gorjanu: The Question of Feudalism in Romanian Principalities in the Middle Ages. *Feudalism: new landscapes of debate*. Szerk. Sverre Bagge, Michael H. Gelting, Thomas Lindkvist. Turnhout, 2011.
- Gorovei 2004.** Ștefan S. Gorovei: Gesta Dei per Stephanum Voievodam. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței*. Putna, 2004.
- Gorovei–Székely 2005.** Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely: *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Sfânta Mănăstire Putna, 2005.
- Gorovei–Székely 2016.** Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely: Old Questions, Old Clichés. New Approaches, New Results? The Case of Moldavia. *The Ottoman Conquest of the Balkans*. Szerk. Oliver Jens Schmitt. Wien, 2016.
- Gregory 2003.** Timothy E. Gregory: *A History of Byzantium*. London, 2003.
- Grigore 2015.** Mihai-D. Grigore: *Neagoe Basarab – Princeps Christianus. Christianitas-Semantik im Vergleich mit Erasmus, Luther und Machiavelli (1513–1523)*. Frankfurt am Main, 2015.
- Grigore 2018.** Mihai-D. Grigore: Ein Glaubensgutachten für Neagoe Basarab (1512–1521) *Orthodoxa Confessio? Konfessionsbildung, Konfessionalisierung und ihre Folgen in der östlichen Christenheit Europas*. Szerk. Mihai-D. Grigore, Florian Kühner-Wielach. Göttingen, 2018.
- Gróh 1906.** Gróh István: A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról*. Budapest, 1906.
- Guerreau 1980.** Alain Guerreau: *Le féodalisme*. Paris, 1980.
- Gyárfás 1873.** Gyárfás István: *A jász-kúnok története*. Kecskemét, 1873.
- Gyóni 1944.** Gyóni Mátyás: *A legrégebb vélemény a román nép eredetéről*. Budapest, 1944.
- Györffy 1987.** Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III.* Budapest, 1987.
- Györffy 1988.** Györffy György: *Anonymus. Rejtély vagy történeti forrás?* Budapest, 1988.

- Györffy 1998.** Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* IV. Budapest, 1998.
- Györffy 2003.** Györffy György: *István király és műve.* Budapest, 2003.
- Györffy 2014.** Györffy György: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, 2014.
- Gyulai 1972.** Gyulai Pál: *Torma Zsófia levelesládájából.* Bukarest, 1972.
- Haldon 1993.** John Haldon: *The State and the Tributary Mode of Production.* New York, 1993.
- Halecki 1930.** Oscar Halecki: *Un Empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la defense de l'empire d'Orient, 1355–1375.* Varsovie, 1930.
- Halic 2003.** Bogdan-Alexandru Halic: *Pace și război în Țara Românească în secolele XIV–XVI.* București, 2003.
- Harasiewicz 1862.** Michaelis Harasiewicz: *Annales Ecclesiae Ruthenae.* Leopoldis, 1862.
- Hasdeu 1875.** B. P. Hasdeu: *Istoria critică a Românilor. II.* București, 1875.
- Hasdeu 1898.** Bogdan Petriceicu Hasdeu: *Etymologicum Magnum Romaniae: Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor. IV.* Bucuresci, 1898.
- Hasdeu 1937.** Bogdan Petriceicu-Hasdeu: *Scrieri literare, morale și politice. II.* București, 1937.
- Hasdeu 1976.** Bogdan Petriceicu-Hasdeu: *Etymologicum Magnum Romaniae. III.* București, 1976.
- Hasdeu 1979.** B. P. Hasdeu: *Studii de folclor.* Cluj-Napoca, 1979.
- Hațegan 1997.** Ioan Hațegan: *Filippo Scolari.* Timișoara, 1997.
- Haynes–Hanson 2004.** I. P. Haynes, W. S. Hanson: *An introduction to Roman Dacia. Roman Dacia. The Making of a Provincial Society.* Szerk. I. P. Haynes, W. S. Hanson. Portsmouth, 2004.
- Hegedűs 1950.** Hegedűs Géza: *Az erdöntúli veszedelem.* Budapest, 1950.
- Hegyi 1987.** Hegyi Klára: *A török birodalom a 16–17. században. Magyarország története. III/1.* Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Budapest, 1987.
- Held 1985.** Joseph Held: *Hunyadi: Legend and Reality.* Boulder, 1985.
- Herberstein 2007.** Sigismund von Herberstein: *Rerum Moscoviticarum Commentarii.* Szerk. Frank Kämpfer, Eva Maurer, Andreas Fülberth, Hermann Beyer-Thoma. München, 2007.

- Herodotos 1893.** *Herodotos történeti könyvei. II.* Ford. Geréb József. Budapest, 1893.
- Herrin 2007.** Judith Herrin: *Byzantium*. London, 2007.
- Hirschi 2012.** Caspar Hirschi: *The Origins of Nationalism*. Cambridge, 2012.
- Histoire 1974.** *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*. Budapest, 1974.
- Historia 1878.** *Joannis Długossii seu Longini canonici cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. V.* Cracovia, 1878.
- Hohenhausen 1775.** Sylvester Joseph Hohenhausen: *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*. Wien, 1775.
- Holban 1981.** Maria Holban: *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*. București, 1981.
- Hóman 1935.** Hóman Bálint: *Magyar történet. I.* Budapest, 1935.
- Hóman 1936.** Hóman Bálint: *Magyar történet. II.* Budapest, 1936.
- Hóman 1938.** Bálint Hóman: *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*. Roma, 1938.
- Hóman 2000.** Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, 2000.
- Horedt 1988.** Kurt Horedt: *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*. Innsbruck, 1988.
- Horváth 2011.** Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. Budapest, 2011.
- Horváth 2012.** Horváth Richárd: *A Bélteki Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012.
- Housley 2013.** Norman Housley: *Crusading and the Ottoman Threat*. Oxford, 2013.
- Hösch 1999.** Edgar Hösch: *Kulturen und Staatsbildungen. Südosteuropa*. Szerk. Magarditsch Hatschikjan, Stefan Troebst. München, 1999.
- Hunfalvy 1864.** Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben. II.* Darmstadt, 1864.
- Hunfalvy 1894.** Hunfalvy Pál: *Az oláhok története. I–II.* Budapest, 1894.
- Hupchick 2002.** Dennis P. Hupchick: *The Balkans from Constantinople to Communism*. New York, 2002.
- Hurmuzaki 1878.** Eudoxius Hurmuzaki: *Fragmente zur Geschichte der Rumänen. I.* București, 1878.

- Illia 1730.** Andreas Illia: *Ortus et progressus variarum in Dacia Gentium et Religionum*. Claudiopoli, 1730.
- Illyés 1988.** Illyés Elemér: *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*. New York, 1988.
- Imber 2006.** Colin Imber: *The Crusade of Varna, 1443–1445*. Hampshire, 2006.
- Inalcik 2000.** Halil Inalcik: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London, 2000.
- Inalcik–Quataert 1994.** Halil Inalcik, Donald Quataert: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. I*. Cambridge, 1994.
- Învățăturile 1970.** *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Szerk. Dan Zamfirescu, G. Mihăilă, átirta: Florica Moisil, Dan Zamfirescu. București, 1970.
- Învățăturile 1996.** *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. Versiunea originală*. Előszó Dan Zamfirescu, ford. G. Mihăilă. București, 1996.
- Ioniță–Kelemen–Simon 2017.** Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon: *AL WA. Prințul Negru al Vlahiei și vremurile sale*. Cluj-Napoca, 2017.
- Iordan 1963.** Iorgu Iordan: *Toponimia românească*. București, 1963.
- Iordan 1969.** Iorgu Iordan: *Alexandru I. Philippide*. București, 1969.
- Iordanes 2004.** Iordanes: *Getica*. Szerk. Kiss Magdolna. Budapest, 2004.
- Iorga 1897.** Nicolai Iorga: *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*. București, 1897.
- Iorga 1900.** Nicolae Iorga: *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*. București, 1900.
- Iorga 1902.** N. Iorga: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. III*. Paris, 1902.
- Iorga 1902.** N. Iorga: *Sate și preoți din Ardeal*. București, 1902.
- Iorga 1904.** N. Iorga: *Istoria lui Ștefan cel Mare*. București, 1904.
- Iorga 1905.** N. Iorga: *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. I*. Gotha, 1905.
- Iorga 1908.** N. Iorga: *Istoria Bisericii Românești. I*. București, 1908.
- Iorga 1908b.** N. Iorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt. I*. Gotha, 1908.

- Iorga 1914.** N. Iorga: *Histoire des États balcaniques à époque moderne*. Bucarest, 1914.
- Iorga 1921.** Nicolae Iorga: *Vrancea și vrâncenii*. București, 1921.
- Iorga 1922a.** N. Iorga: *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Bucarest, 1922.
- Iorga 1922b.** N. Iorga: *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*. Paris, 1922.
- Iorga 1925.** N. Iorga: *Istoria comerțului românesc*. București, 1925.
- Iorga 1925b.** N. Iorga: *Scrisori de boieri – scrisori de domni*. Vălenii-de-Munte, 1925.
- Iorga 1929.** N. Iorga: *Le caractère commun des institutions de Sud-Est de l'Europe*. Paris, 1929.
- Iorga 1932.** Nicolae Iorga: *My American Lectures*. Bucharest, 1932.
- Iorga 1937.** N. Iorga: *Istoria românilor. III*. București, 1937.
- Iorga 1937b.** N. Iorga: *Istoria românilor. IV*. București, 1937.
- Iorga 1940.** Nicolae Iorga: *Concepția românească a ortodoxiei*. București, 1940.
- Iorga 1943.** N. Iorga: *Conferințe și prelegeri. I*. București, 1943.
- Iorga 1944.** Nicolae Iorga: *Generalități cu privire la studiile istorice*. București, 1944.
- Iorga 1966.** Nicolae Iorga: *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*. București, 1966.
- Iorga 1984.** N. Iorga: *Studii asupra evului mediu românesc*. Szerk. Șerban Papacostea. București, 1984.
- Iorga 1985.** Nicolae Iorga: *Istoria poporului românesc*. București, 1985.
- Iorga 1985b.** Nicolae Iorga: *Locul românilor în istoria universală*. București, 1985.
- Iorga 1986.** Nicolae Iorga: *Istoria literaturii românești contemporane. I*. București, 1986.
- Iorga 1988.** N. Iorga: *Despre cronici și cronicari*. București, 1988.
- Iorga 1989.** N. Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. București, 1989.
- Iorga 2002.** Nicolae Iorga: *Bizanț după Bizanț*. București, 2002.
- Iosipescu 2012.** Sergiu Iosipescu: *La începutul confruntării Țării Românești sub Vlad Țepeș cu Imperiul Otoman. Viam inveniam aut faciam. In hono-*

- rem Ștefan Andreescu. Szerk. Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr. Iași, 2012.*
- Iosipescu 2013.** Sergiu Iosipescu: *Carpații sud-estici în evul mediu târziu (1166–1524)*. Brăila, 2013.
- Istoria 1960.** *Istoria României. I.* Szerk. C. Daicoviciu. București, 1960.
- Istoria 1980.** *Istoria dreptului românesc. I.* Szerk. Vladimir Hanga. București, 1980.
- Istoria 1997.** *Istoria României. Transilvania.* Cluj-Napoca, 1997.
- Istoria 2001.** *Istoria României. IV.* Szerk. Ștefan Ștefănescu, Andrei Mureșanu. București, 2001.
- Istoria 2011.** *Istoria României în texte.* Szerk. Bogdan Murgescu. București, 2011.
- Istorie 1998.** *O istorie a românilor.* Szerk. Stephen Fischer-Galați, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop. Cluj-Napoca, 1998.
- Istvánffy 2001.** *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállay Pál XVII. századi fordításában. I/1.* Szerk. Benits Péter. Budapest, 2001.
- Itinerary 1907.** *The Itinerary of Benjamin de Tudela.* Ford. Marcus Nathan Adler. London, 1907.
- Ivánka 1968.** Endre von Ivánka: *Rhomäerreich und Gottesvolk*. München, 1968.
- Ivanov 2012.** С. А. Иванов. Общественная мысль в Болгарии в XI–XIII вв. *Власть и общество в литературных текстах Древней Руси и других славянских стран (XII–XIII вв.)*. Москва, 2012.
- Jablonowski 1878.** A. Jablonowski: *Sprawy wołoskie za Jagiellonów: akta i listy*. Warszawa, 1878.
- Jakab 1870.** Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870.
- Jancsó 1896.** Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I.* Budapest, 1896.
- Jefferson 2012.** John Jefferson: *The Holy Wars of King Wladislav and Sultan Murad*. Leiden–Boston, 2012.
- Jireček 1912.** Konstantin Jireček: *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. I. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse. LVI.* Wien, 1912.

- Jókai 1969.** Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. I. Budapest, 1969.
- Jósika 1861.** Jósika Miklós: *A magyarok őstörténelme*. III. Pest, 1861.
- Kamusella 2012.** Tomasz Kamusella: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. London, 2012.
- Karácsonyi 1903.** Karácsonyi János: *Tüzesvas-próbák Nagy-Váradon*. Nagyvárad, 1903.
- Katona 1791.** Stephanus Katona: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. XIII. Buda, 1791.
- Képes 1964.** *Képes Krónika*. Ford. Geréb László. Budapest, 1964.
- Kern 1938.** Anton Kern: *Der „Libellus de notitia orbis”*. Graz, 1938.
- Kiss 1980.** Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1980.
- Klaniczay 1976.** Klaniczay Tibor: *Hagyományok ébresztése*. Budapest, 1976.
- Klaniczay 1985.** Klaniczay Tibor: *Pallas magyar ivadékai*. Budapest, 1985.
- Kniezsa 1938.** Kniezsa István: *Magyarország népei a XI-ik században*. (Különlenyomat a Szent István Emlékkönyvből.) Budapest, 1938.
- Kniezsa 1943.** Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei. Magyarok és románok*. I. Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1943.
- Kniezsa 1944.** Kniezsa István: *A párhuzamos helynévadás*. Budapest, 1944.
- Kós 1929.** Kós Károly: *Erdély*. Kolozsvár, 1929.
- Kós 1932.** Kós Károly: *Kalotaszeg*. Kolozsvár, 1932.
- Kós 1936.** Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Cluj, 1936.
- Kós 1945.** Kós Károly: *Budai Nagy Antal históriája*. Kolozsvár, 1945.
- Kós 1963.** Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Bukarest, 1963.
- Kovács 1990.** E. Kovács Péter: *A Hunyadi-család. Hunyadi Mátyás*. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Budapest, 1990.
- Kovács 2014.** Kovács Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig*. Budapest, 2014.
- Kővári 1859.** Kővári László: *Erdély történelme*. I. Pest, 1859.
- Krickel 1830.** Adalbert Joseph Krickel: *Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829*. II. Wien, 1830.
- Kristó 1994.** Kristó Gyula: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, 1994.

- Kristó 2001.** Kristó Gyula: *Szent István király*. Budapest, 2001.
- Kristó 2002.** Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002.
- Kristó 2003.** Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003.
- Kristó–Barta–Gergely 2002.** Kristó Gyula, Barta János, Gergely Jenő: *Magyarország története*. Budapest, 2002.
- Krones 1883.** Franz Krones: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz, 1883.
- Kronika 1893.** Vavřnce z Březové kronika husitska. *Fontes Rerum Bohemicarum*. V. Szerk. Josef Emler, Jan Gebauer. Praha, 1893.
- Kubinyi 1999.** Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999.
- Kubinyi 2001.** Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001.
- Kubinyi 2007.** Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig*. Budapest, 2007.
- Kulcsár 1981.** Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Budapest, 1981.
- Kulcsár 1990.** Kulcsár Péter: *A Corvinus-legenda. Mátyás király*. Szerk. Barta Gábor. Budapest, 1990.
- La Bruyère 1993.** Jean de La Bruyère: *Les Caractères*. Paris, 1993.
- Lapedatu 2008.** Alexandru Lapedatu: *Scieri istorice*. București, 2008.
- László 1967.** László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*. Budapest, 1967.
- Le Fur 2018.** Didier Le Fur: *Une autre histoire de la Renaissance*. Paris, 2018.
- Lefort 2002.** Jacques Lefort: *The Rural Economy, Seventh–Twelfth Centuries. The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century. I.* Szerk. Angeliki E. Laiou. Dumbarton Oaks, 2002.
- Leunclavius 1591.** Johannes Leunclavius: *Historia Musulmanae Turcorum*. Francofurt, 1591.
- Levelek 1893.** *Mátyás király levelei. I.* Szerk. Fraknói Vilmos. Budapest, 1893.
- Levelek 1895.** *Mátyás király levelei. II.* Szerk. Fraknói Vilmos. Budapest, 1895.
- Levelek 1960.** Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk. Makkai László, Mezey László. Budapest, 1960.
- Levelek 1987.** *Vitéz János levelei és politikai beszédei*. Szerk. Boronkai Iván. Budapest, 1987.

- Levéltár 2006.** *A Wass család cegei levéltára.* Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közzéteszi W. Kovács András. Kolozsvár, 2006.
- Literatura 1969.** *Literatura română veche.* I. Szerk. G. Mihailă, Dan Zamfirescu. București, 1969.
- Lowry 2003.** Heath W. Lowry: *The Nature of the Early Ottoman State.* New York, 2003.
- Luccari 1790.** Pietro Luccari: *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa.* Ragusa, 1790.
- Lukács 1999.** Antal Lukács: *Țara Făgărașului în Evul Mediu.* București, 1999.
- Macrea 1978.** D. Macrea: *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești.* București, 1978.
- Madgearu 2001.** Alexandru Madgearu: *Români în opera notarului anonim.* Cluj-Napoca, 2001.
- Madgearu 2013.** Alexandru Madgearu: *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th Centuries.* Leiden–Boston, 2013.
- Madgearu 2017.** Alexandru Madgearu: *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire, 1185–1280.* Leiden–Boston, 2017.
- Magina 2013.** Adrian Magina: *From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat. Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia.* Szerk. Marty Rady, Alexandru Simon. London, 2013.
- Magyar 2009.** Magyar Zoltán: *Hunyad megyei népmondák.* Marosvásárhely, 2009.
- Makk 1996.** Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged, 1996.
- Makkai 1935.** Makkai László: *Két világ határán.* Budapest, 1935.
- Makkai 1941.** Makkai László: *Az északi románság bevándorlása és megtelepedése. A románok története.* Szerk. Gáldi László, Makkai László. Budapest, 1941.
- Makkai 1943.** Makkai László: *Erdély népei a középkorban. Magyarok és románok. I.* Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1943.
- Makkai 1947.** Makkai László: *A román társadalomtörténet vázlata.* Budapest, [1947]. (Megjelenésre vár.)
- Makkai 1948.** Makkai László: *Magyar–román közös múlt.* Budapest, 1948.

- Makkai 1974.** László Makkai: Des temps préhistoriques au féodalisme. *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*. Budapest, 1974.
- Makkai 1987.** Makkai László: *Az európai feudalizmus jellegzetességei*. Budapest, 1987.
- Makkai 1988.** Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban. *Erdély története. I.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1988.
- Makkai 1989.** Makkai László: A rendi társadalom kialakulása (1162–1241). *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1989.
- Makkay 2010.** Makkay János: *Marosvártól Ócsanádig*. Budapest, 2010.
- Mályusz 1940a.** Mályusz Elemér: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. *Magyar művelődéstörténet. II.* Domanovszky Sándor. Budapest, 1940.
- Mályusz 1940b.** Mályusz Elemér: A magyar állam a középkor végén. *Magyar művelődéstörténet. II.* Domanovszky Sándor. Budapest, 1940.
- Mályusz 1967.** Mályusz Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest, 1967.
- Mályusz 1984.** Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, 1984.
- Mályusz 1988.** Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Budapest, 1988.
- Mályusz 2002.** Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Budapest, 2002.
- Manoilescu 1993.** Mihail Manoilescu: *Memorii. II.* București, 1993.
- Marche 2013.** Matei Cazacu: Marche frontalière ou état dans l'état? *The Steppe lands and the world beyond them: studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*. Szerk. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon. Iași, 2013.
- Marczali 2000.** Marczali Henrik: *Magyarország története*. Budapest, [1911] 2000.
- Marinescu 1924.** C. Marinescu: *Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*. București, 1924.
- Maxim 1993.** Mihai Maxim: *Țările române și Înalta Poartă*. București, 1993.
- Maxim 2012.** Mihai Maxim: *O istorie a relațiilor române-otomane cu documente noi din arhivele turcești. I.* Brăila, 2012.
- Mazilu 2001.** Dan Horia Mazilu: *Un „Dracula” pe care Occidentul l-a ratat*. București, 2001.

- Medieval 2008.** *The New Cambridge Medieval History*. VI. Szerk. Michael Jones. Cambridge, 2008.
- Melich 1925.** Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, 1925–1929.
- Memoiren 2010.** *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*. Ford. Renate Lachmann. Paderborn–München, 2010.
- Mester 2012.** Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában*. Budapest, 2012.
- Meyendorff 1981.** John Meyendorff: *Byzantium and the Rise of Russia*. Cambridge, 1981.
- Mihăescu 1966.** H. Mihăescu: *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*. București, 1966.
- Mihăescu 1992.** H. Mihăescu: *La romanité dans le sud-est européen*. București, 1992.
- Mihailă 2003.** G. Mihailă: Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Mihályi 1900.** Mihályi János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramaros-Sziget, 1900.
- Mikecs 1943.** Mikecs László: A Kárpátokon túli magyarság. *Magyarok és románok*. I. Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1943.
- Mikó 2015.** Mikó Gábor: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. *Keresztesekből lázadók*. Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Budapest, 2015.
- Minea 1907.** Minea Illés: *Magyar–bolgár–oláh érintkezés Nagy Lajos alatt*. Budapest, 1907.
- Minea 1919.** Ilie Minea: *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*. București, 1919.
- Mircea 1987.** *Marele Mircea Voievod*. Szerk. Ion Pătroiu. București, 1987.
- Mircea 2009.** *Mircea cel Mare – Scutul Europei*. Szerk. Dan Zamfirescu. București, 2009.
- Miskolczy 1922.** Miskolczy István: *Magyarország az Anjouk korában*. Budapest, 1922.

- Miskolczy 1993.** Miskolczy Ambrus: A hagyományörzéstől a modern nacionalizmusig: Moses Gaster lázadása. Moses Gaster: *Judaica & Hungarica*. Budapest, 1993.
- Miskolczy 1994.** Miskolczy Ambrus: *Eszmék és téveszmék*. Budapest, 1994.
- Miskolczy 2000.** Miskolczy Ambrus: *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán*. Budapest, 2000.
- Miskolczy 2004.** Miskolczy Ambrus: Előszó. Radu Rosetti, Meinolf Arens, Daniel Bein, Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Budapest, 2004.
- Miskolczy 2010.** Miskolczy Ambrus: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulási. III.* Budapest, 2010.
- Miskolczy 2011.** Miskolczy Ambrus: „Tiszta forrás” felé... Közelítések Bartók Béla és a *Cantata profana* világához. Budapest, 2011.
- Miskolczy 2013.** Miskolczy Ambrus: *A pásztor bölcsessége. A báránka útja Szevejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig*. Kolozsvár, 2013.
- Miskolczy 2016.** Miskolczy Ambrus: *Felvilágosodás és babonáság*. Budapest, 2016.
- Miskolczy 2019.** Miskolczy Ambrus: *A Vaszárda. (1937–1964) Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest, 2019.
- Mohács 2019.** *Új korszak határán: az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. B. Szabó János, Fodor Pál. Budapest, 2019.
- Mohács 2020.** *Több mint egy csata: Mohács*. Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs. Budapest, 2020.
- Monumenta 1896.** *Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis*. Szerk. Fraknoi Vilmos. Budapest, 1896.
- Monumenta 1979.** *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Szerk. Antonius Fekete Nagy, Geiza Érszegi, Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi. Budapest, 1979.
- Moravcsik 1968.** *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Szerk. Moravcsik Gyula. Budapest, 1968.
- Moravcsik 2003.** Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 2003.
- Möller 1929.** Möller István: *Erdély nevezetesebb műemlékei*. Budapest, 1929.

- Munteanu 1963.** George Munteanu: *B. P. Hasdeu*. București, 1963.
- Mureșan 2011.** Dan Ioan Mureșan: Bessarion et l'Église de rite byzantin du royaume de Hongrie (1463–1472). *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel*. Szerk. Christian Gastgeber, Ekaterina Mitsiou. Wien, 2011.
- Mureșan 2012.** Dan Ioan Mureșan: The Romanian Tradition. *The Orthodox Christian World*. Szerk. Augustine Casiday. Routledge, 2012.
- Mureșanu 2001.** Camil Mureșanu: *John Hunyadi: Defender of Christendom*. Ford. Laura Treptow. Iași–Oxford–Portland, 2001.
- Murgescu 1999.** Bogdan Murgescu: *Istorie românească – istorie universală (600–1800)*. București, 1999.
- Murgescu 2012.** Bogdan Murgescu: *Țările române între imperiul otoman și Europa Centrală*. Iași, 2012.
- Murnu 1913.** George Murnu: *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare*. București, 1913.
- Musset 1965.** Lucien Musset: *Les invasions*. Paris, 1965.
- Mustafa 2011.** Mustafa Âli's *Epic Deeds of Artists*. Szerk. Esra Akın-Kıvanç. Leiden–Boston, 2011.
- Nacker 1874.** Liborius Nacker: Tagebuch uber den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Turken im Jahre 1497. *Scriptores Rerum Prussicarum*. V. Szerk. Theodor Hirsch. Leipzig, 1874.
- Nădejde 1886.** Ion Nădejde: *Istoria limbei și literaturii române*. Iași, 1886.
- Nägler 2003.** Thomas Nögler: Transilvania între 900 și 1300. *Istoria Transilvaniei*. I. Szerk. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nögler. Cluj-Napoca, 2003.
- Nagy 1859.** Nagy Iván: *Magyarország családai*. V. Pest, 1859.
- Nagy 2014.** Nagy Levente: *A holló, a gyűrű és a sárkány jegyében. Magyar, román és lengyel Corvinusok Drakulától Esterházy Pálig*. Budapest, 2014.
- Nagy 2019.** Levente Nagy: Genealogie der Familie Olahus von Dracula bis Pál Esterházy. *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*. Szerk. Emőke Rita Szilágyi. Wien, 2019.
- Nagy-Nyáry 1877.** Nagy Iván, Nyáry Albert: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. II.* Budapest, 1877.

- Năstase 1935.** Gheorghe I. Năstase: *Ungurii din Moldova la 1646 după „Codex Bandinus”*. Chişinău, 1935.
- Năstăsoiu 2009.** Dragoş-Gheorghe Năstăsoiu: *Sancti reges Hungariae in Mural Painting of Late-Medieval Hungary*. Budapest, 2009. (Doktori értekezés.)
- Nay 1977.** André Du Nay: *The Early History of the Romanian Language*. Lake Bluff, 1977.
- Neagoe 1970.** Manole Neagoe: *Neagoe Basarab*. Bucureşti, 1970.
- Neagoe 2007.** Manole Neagoe: *Campania din 1467 şi lupta de la Baia*. Bucureşti, 2007.
- Nemeti et al. 2019.** Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea, Timea Varga: *The Dacians in the Roman Empire Provincial Constructions*. Cluj-Napoca, 2019.
- Nicolau 1925.** T. Nicolau: *Ioan Huniade Corvin*. Bucureşti, 1925.
- Niculescu 2008.** Gheorghe Alexandru Niculescu: *Archeology and Nationalism in The History of the Romanians. Selective Remembrances. Archeology in the Construction, Commemoration, and Consecration of National Pasts*. Szerk. Philip L. Kohl, Mara Kozelsky, Nachman Ben-Yenuda. Chicago–London, 2008.
- Niedermeier 2012.** Paul Niedermeier: *Habitatul medieval în Transilvania*. Bucureşti, 2012.
- Niemczyk 2016.** Katarzyna Niemczyk: *Ein Paar Bemerkungen zur moldauischen Politik der Jagiellonen an der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*. Szerk. Attila Bárány. Debrecen, 2016.
- Nógrády 2015.** Nógrády Árpád: *„Az elakadt fejlődés”. Keresztesekből lázadók*. Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Budapest, 2015.
- Nouzille 1993.** Jean Nouzille: *La Transylvanie*. Strassbourg, 1993.
- Nowakowska 2004.** Natalia Nowakowska: *Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501. Crusading in the Fifteenth Century Message and Impact*. Szerk. Norman Housley. London, 2004.
- Obolensky 1999.** Dimitri Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest, 1999.
- Oklevéltár 1872.** *Székely oklevéltár. I.* Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872.

- Oklevéltár 1895.** *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I. 1206–1437.* Szerk. Barabás Samu. Budapest, 1895.
- Oklevéltár 1907.** *Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II.* Szerk. Thallóczy Lajos, Áldásy Antal. Budapest, 1907.
- Oklevéltár 1956.** *Zsigmondkori oklevéltár. II.* Szerk. Mályusz Elemér. Budapest, 1956.
- Oklevéltár 1993.** *Zsigmondkori oklevéltár. III. (1411–1412)* Szerk. Mályusz Elemér. Budapest, 1993.
- Oklevéltár 1997.** *Anjou-kori Oklevéltár. XI.* Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged, 1997.
- Okmánytár 2004.** *Erdélyi okmánytár II.* Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 2004.
- Okmánytár 2008.** *Erdélyi okmánytár III.* Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 2008.
- Okmánytár 2014.** *Erdélyi okmánytár. IV.* Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 2014.
- Oláh 1938.** Nicolaus Olahus: *Hungaria – Athila.* Szerk. Colomanus Eperjessy, Ladislaus Juhász. Budapest, 1938.
- Oláh 2000.** Oláh Miklós: *Hungária. Athila.* Ford. Németh Béla. Budapest, 2000.
- Onciul 1968.** Dimitrie Onciul: *Scieri istorice. I.* București, 1968.
- Opreanu 2007.** Coriolan Horațiu Opreanu: *Regiunile nord-dunărene de la provincia Dacia la apariția limbii române (sec. II–VIII.) Istoria României.* Szerk. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 2007.
- Oprișan 1986.** Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii. I. Szerk. I. Oprișan. București, 1986.
- Oprișan 1990.** I. Oprișan: *Romanul vieții lui B. P. Hasdeu.* București, 1990.
- Ostrogorsky 2003.** Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története.* Budapest, 2003.
- Ottokar 1893.** Ottokar: *Österreichische Reimchronik.* Hannovera, 1893.
- Pâclișanu 1960.** Z. Pâclișanu: *Un registru al quinquagesimei din 1461.* Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu. București, 1960.
- Păcurariu 1980.** Mircea Păcurariu: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. I.* București, 1980.
- Paliga 2006.** Sorin Paliga: *Etimological Lexikon of Indigenous (Thracian) Elements in Romanian.* Bucharest, 2006.

- Pall 2003.** Francisc Pall: *Români și Cruciada tîrzie*. Cluj-Napoca, 2003.
- Pálosfalvi 2009.** Pálosfalvi Tamás: *A Hunyadiak kora 1437–1490*. Budapest, 2009.
- Pálosfalvi 2018.** Tamás Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526*. Boston–Leiden, 2018.
- Pálosfalvi 2013.** Tamás Pálosfalvi: The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463. *Stjepan Tomašević (1461–1463) – slovo srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*. Sarajevo, 2013.
- Panaite 2013.** Viorel Panaite: The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia in Relation to the Ottoman Porte. *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Szerk. Gábor Kármán, Lovro Kunčević. Leiden–Boston, 2013.
- Panaiteescu 1936.** P. P. Panaiteescu: *Însemnătatea mocanilor în istoria Țărei-Românești*. Cluj, 1936.
- Panaiteescu 1943.** P. P. Panaiteescu: *Mircea cel Bătrân*. București, 1943.
- Panaiteescu 1957.** P. P. Panaiteescu: *Cultura feudală. Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*. Szerk. V. Costăchel, P. P. Panaiteescu, A. Cazacu. București, 1957.
- Panaiteescu 1965.** P. P. Panaiteescu: *Începuturile și biruința scrisului în limba română*. București, 1965.
- Panaiteescu 1969.** P. P. Panaiteescu: *Introducere la istoria culturii românești*. București, 1969.
- Panaiteescu 1971.** P. P. Panaiteescu: *Contribuții la istoria culturii românești*. București, 1971.
- Panaiteescu 1990.** P. P. Panaiteescu: *Istoria românilor*. București, 1990 [1943].
- Panaiteescu 1994.** P. P. Panaiteescu: *Interpretări românești*. București, 1994.
- Panaiteescu 2003.** P. P. Panaiteescu: Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Papacostea 1982.** Șerban Papacostea: *Tratatule Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XVI: ficțiune politică și realitate istorică. Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*. Szerk. Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, 1982.
- Papacostea 1990.** Șerban Papacostea: *Ștefan cel Mare domn al Moldovei (1457–1504)*. București, 1990.

- Papacostea 1993.** Șerban Papacostea: *Românii în secolul al XIII-lea*. București, 1993.
- Papacostea 1998.** Șerban Papacostea: Țările române și primul asalt la puterii otomane. *Istoria României*. Szerk. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor. București, 1998.
- Papacostea 1999.** Șerban Papacostea: *Geneza statului în evul mediu românesc*. București, 1999.
- Papacostea 2001.** Șerban Papacostea: *Evul mediu românesc*. București, 2001.
- Papahagi 1925.** Tache Papahagi: *Graiul și folklorul Maramureșului*. București, 1925.
- Papahagi 1985.** Tache Papahagi: *Din epoca de formațiune a limbei române*. București, 1985.
- Papp 2007.** Sándor Papp: Ștefan cel Mare, le roi Mathias et l'Empire Ottoman. *Enjeux politiques, Économiques et militaires en Mer Noire. (XIVe-XXIe siècles) Études à la mémoire de Mihail Guboglu*. Szerk. Faruk Bilici, Ionel Căndeia, Anna Popescu. Brăila, 2007.
- Pârvan 1973.** Vasile Pârvan: *Corespondență și acte*. Szerk. Alexandru Zub. București, 1973.
- Pârvan 1990.** Vasile Pârvan: *Studii de istorie medievală și modernă*. București, 1990.
- Pascu 1957.** Ștefan Pascu: *Bobilna*. București, 1957.
- Pataki 1944.** Pataki József: *Anjou királyaink és a két román vajdaság*. Kolozsvár, 1944.
- Pataki 1973.** Iosif Pataki: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. București, 1973.
- Patlagean 2006.** Évelyne Patlagean: *Un moyen âge grec*. Paris, 2006.
- Patrologiae 1866.** *Patrologiae cursus complexus. Patrologia graeca. CLIII*. Szerk. Jacques Paul Migne. Paris, 1866.
- Pauler 1899.** Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II*. Budapest, 1899.
- Pecican 1998.** Ovidiu Pecican: *Lumea lui Simion Dascălul*. Cluj-Napoca, 1998.
- Pecican 2001.** Ovidiu Pecican: *Arpadieni, Angevini, Români*. Cluj, 2001.
- Pecican 2010.** Ovidiu Pecican: *Letopisețul unguresc*. Cluj-Napoca, 2010.

- Perjés 1983.** Perjés Géza: *Clausewitz*. Budapest, 1983.
- Pesty 1876.** Pesty Frigyes: *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest, 1876.
- Pesty 1877.** Pesty Frigyes: *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III*. Budapest, 1877, 1878.
- Pesty 1882.** Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. III*. Budapest, 1882.
- Pesty 1883.** Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. IV*. Budapest, 1883.
- Petrovici 1935.** Ioan Petrovici: *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*. București, 1935.
- Petrovici 1943.** E. Petrovici: *Dovezile filologice ale continuității. Problema continuității Românilor în Dacia*. Sibiu, 1943.
- Peyfuss 1994.** Max Deemeter Peyfuss: *Chestiunea aromânească*. București, 1994.
- Philippi 2008.** Paul Philippi: *Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen*. Köln–Weimar–Wien, 2008.
- Philippide 1925.** Alexandru Philippide: *Originea românilor. I*. Iași, 1925.
- Philippide 1928.** Alexandru Philippide: *Originea românilor. II*. Iași, 1928.
- Philippide 2004.** Dimitrie Daniel Philippide: *Istoria României*. Ford. Olga Ci-canci. București, 2004.
- Pilat 2008.** Liviu Pilat: *Între Roma și Bizanț*. Iași, 2008.
- Pilat–Cristea 2018.** Liviu Pilat, Ovidiu Cristea: *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*. Leiden–Boston, 2018.
- Pippidi 2001a.** Andrei Pippidi: *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie. Național și universal în istoria românilor: Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*. București, 1998.
- Pippidi 2001b.** Andrei Pippidi: *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*. București, 2001.
- Pippidi 2004.** Andrei Pippidi: *Eredetkitalálás: konzervatív patriotizmus a XIX. századi Moldvában. Mítoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon*. Főszerk. Miskolczy Ambrus. Budapest, 2004.
- Pippidi 2016.** Andrei Pippidi: *Taking Possession of Wallachia: Facts and Interpretations. The Ottoman Conquest of the Balkans*. Szerk. Oliver Jens Schmitt. Wien, 2016.

- Pirenne 1939.** Henri Pirenne: *A History of Europe from the Invasions to the XVI Century*. London, 1939.
- Pleșa 2017.** Liviu Pleșa: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității (1945–1965)*. Târgoviște, 2017.
- Poghirc 1968.** Cicerone Poghirc: *B. P. Hasdeu. Lingvist și filolog*. București, 1968.
- Poghirc 1989.** Cicerone Poghirc: *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Les Aroumains*. Paris, 1989.
- Pop 1991.** Ioan Aurel Pop: *Instituții medievale românești*. Cluj-Napoca, 1991.
- Pop 1998.** Ioan-Aurel Pop: *Națiunea română medievală*. București, 1998.
- Pop 1998b.** Ioan-Aurel Pop: *Românii și România*. București, 1998.
- Pop 2002.** Ioan-Aurel Pop: *Istoria, adevărul și miturile*. București, 2002.
- Pop 2003.** Ioan-Aurel Pop: *Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare. Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Pop 2010.** Ioan-Aurel Pop: *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea – interfe-
rențe etnice și confesionale. Istoria culturii, cultura istoriei: omagiu Profe-
sorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani*. Szerk. Ionuț Costea. Cluj-Na-
poca, 2010.
- Pop 2011.** Ioan-Aurel Pop: *Din mâinile valahilor schismatici*. București, 2011.
- Pop 2015.** Ioan-Aurel Pop: *Le régime d'états et les Roumains dans la Transyl-
vanie des XIIIe–XVe siècles. Nouvelles études d'histoire XIII*. București, 2015.
- Pop 2020.** Ioan-Aurel Pop: *Hunedoreștii. O familie europeană*. Cluj-Napoca, 2020.
- Pop–Bolovan 2013.** Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan: *Istoria Transilvaniei*. Cluj-Napoca, 2013.
- Pop–Bolovan 2018.** Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan: *Prefață. Construind Unirea
cea Mare. VII*. Cluj-Napoca, 2018.
- Pop–Simon 2008.** Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon: *Moldova și celălalt im-
periu: preliminările și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habs-
burg și Ștefan cel Mare. Vocația Istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacos-
tea*. Szerk. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr. Brăila, 2008.
- Pop–Simon 2018.** Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon: *Re de Dacia*. Cluj-Na-
poca, 2018.

- Popa 1970.** Radu Popa: *Țara Maramureșului în veacul al veacul XIV-lea*. București, 1970.
- Popa 1988.** Radu Popa: *La începutul evului mediu românesc. Țara Hațegului*. București, 1988.
- Popescu 1940.** Ion Popescu: *Obiceiuri, credințe și superstiții la Clopotiva. Clopotiva. Un sat din Hațeg. II*. Szerk. Ion Conea. București, 1940.
- Pór 1880.** Pór Antal: *Aeneas Sylvius. II. Pius pápa*. Budapest, 1880.
- Prodan 1991.** D. Prodan: *Din istoria Transilvaniei*. București, 1991.
- Pușcariu 1940.** Sextil Pușcariu: *Limba română*. București, 1940.
- Pușcaș 2000.** Vasile Pușcaș: *Căderea României în Balcani: analize, comentarii, interviuri*. Cluj-Napoca, 2000.
- Rabok 1977.** *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Szerk. Tardy Lajos. Budapest, 1977.
- Radu 2008.** Lupescu Radu: *Hunyadi Mátyás, az ősoktól a hatalom küszöbéig. Hunyadi Mátyás, a király*. Szerk. Farbak Péter. Budapest, 2008.
- Rădulescu-Motru 1996.** C. Rădulescu-Motru: *Revizuire și adăugiri. II*. București, 1996.
- Rădvan 2010.** Laurențiu Rădvan: *At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities*. Leiden–Boston, 2010.
- Rady 2000.** Martyn Rady: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London, 2000.
- Ransanus 1977.** Petrus Ransanus: *Epithoma rerum hungaricarum*. Szerk. Petrus Kulcsár. Budapest, 1977.
- Ransanus 1999.** Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalatlja*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1999.
- Rarignac–Montague 2012.** Noël Rarignac, Étienne Montague: *The theology of Dracula : reading the book of Stoker as sacred text*. Jefferson (North Carolina), 2012.
- Rásonyi 1981.** Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*. Budapest, 1981.
- Războieni 1977.** *Războieni: cinci sute de ani de la campania din 1476 monografie și culegere de texte*. Szerk. Manole Neagoe, Olimpia Guțu, Mihail Guboglu. București, 1977.

- Regestrum 1903.** *Regestrum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum, sump-tibusque Capituli varadinensis lat. rit.* Szerk. Joannis Karácsonyi, Samuelis Borovszky. Nagyvárad, 1903.
- Réthy 1890.** Réthy László: *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* Nagybecs-kerek, 1890.
- Révész 2011.** Révész Éva: *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci bolgár–magyar egyházi kapcsolatokhoz.* Szeged, 2011. (Doktori értekezés.)
- Reynaert 2010.** François Reynaert: *Nos ancêtres les Gaulois et autres fadaises.* Paris, 2010.
- Rezachevici 1998.** Constantin Rezachevici: *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în evul mediu.* București, 1998.
- Rezachevici 2001.** Constantin Rezachevici: *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324 – 1881. I.* București, 2001.
- Ritoókné 2012.** Ritoókné Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*”. *Ta-nulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből.* Budapest, 2012.
- Roesler 1871.** Robert Roesler: *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens.* Leipzig, 1871.
- Románia 1949.** *Románia története és földrajza.* Bukarest, 1949.
- Románia 1952.** *A Román Népköztársaság története.* Szerk. M. Roller. Bukarest, 1952.
- Ron 2019.** Nathan Ron: *Erasmus and the “Other”. On Turks, Jews, and Indige-nous Peoples.* Cham, 2019.
- Rosetti 1907.** Radu Rosetti: *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova.* București, 1907.
- Rosetti 1947.** A. Rosetti: *Mélanges de linguistique et de philologie.* Copenha-gue–București, 1947.
- Rosetti 1947b.** Radu R. Rosetti: *Istoria artei militare a românilor până la mijlo-cul veacului al XVII-lea.* București, 1947.
- Rosetti 1966.** Al. Rosetti: *Istoria limbii române. V.* București, 1966.
- Rosetti et al. 2004.** Radu Rosetti, Meinolf Arens, Daniel Bein, Demény Lajos, Miskolczy Ambrus: *Rendhagyó nézetek a csángókról.* Budapest, 2004.

- Runciman 1933.** Steven Runciman: *Byzantine Civilisation*. London, 1933.
- Rus 2011.** Vasile Rus: Giovanni Corvino di Hunyad ed il monastero di Peri. *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel*. Szerk. Christian Gastgeber, Ekaterina Mitsiou. Wien, 2011.
- Russo 1910.** Demosthene Russo: *Studii și critice*. București, 1910.
- Russo 1939.** D. Russo: *Studii istorice greco-romane. I*. București, 1939.
- Russu 1981.** I. I. Russu: *Etnogeneza românilor*. București, 1981.
- Rustoiu 2007.** Aurel Rustoiu: *Dacia înainte de romani. Istoria României*. Szerk. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 2007.
- Rusu 1997.** Adrian Andrei Rusu: *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, 1997.
- Rusu 1999.** Adrian Andrei Rusu: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa*. Cluj-Napoca, 1999.
- Rusu 2008.** Adrian Andrei Rusu: *Monumente medievale din Țara Hațegului*. Cluj-Napoca, 2008.
- Rusu 2008b.** Adrian Andrei Rusu: *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2008.
- Ruzé 1989.** Alain Ruzé: *Ces Latins des Carpathes*. Frankfurt s. Main, 1989.
- Sabău 1956.** Ion Sabău: *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare. Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 1956.
- Sacerdoțeanu 1930.** Aurélien Sacerdoțeanu: *Guillaume de Rubrouck et les Roumains*. Paris, 1930.
- Sacerdoțeanu 1936.** Aurelian Sacerdoțeanu: *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*. București, 1936.
- Sălăgean 2003.** Tudor Sălăgean: *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*. Cluj-Napoca, 2003.
- Sălăgean 2006.** Tudor Sălăgean: *Țara lui Gelou*. Cluj-Napoca, 2006.
- Sălăgean 2007.** Tudor Sălăgean: *Societatea românească la începuturile Evului Mediu (secolele IX–XIV). Istoria României*. Szerk. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 2007.
- Sanudo 1733.** Marino Sanudo: *Vitae ducum Venetorum italice scriptae, ab origine urbis, sive ab anno CCCCXXI usque ad annum MCCCCXCIII. Rerum*

- Italicorum Scriptores. XXII.* Szerk. Ludovicus Antonius Muratorius. Mediolanium, 1733.
- Sauvageot 1988.** Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam.* Budapest, 1988.
- Schmitt 2009.** Oliver Jens Schmitt: *Skanderbeg.* Regensburg, 2009.
- Schmitt 2011.** Oliver Jens Schmitt, Daniel Ursprung: Das Spätmittelalter in Südosteuropa. *Geschichte Südosteuropas.* Szerk. Konrad Clewing, Olver Jens Schmitt. Regensburg, 2011.
- Schramm 1981.** Gottfried Schramm: *Eroberer und Eingesessene.* Stuttgart, 1981.
- Schramm 1997.** Gottfried Schramm: *Korai román történelem.* Miskolczy Amb-rus előszavával. Ford. Schütz István. Debrecen, 1997.
- Schramm 2006.** Gottfried Schramm: *Destine timpurii ale românilor.* Cluj-Napoca, 2006.
- Schramm 2011.** Gottfried Schramm: Um 500 bis 900 auf geräumtem römischen Reichsboden: politisch-militärische Verbände von Eroberern und die zweite Christianisierung. *Geschichte Südosteuropas.* Szerk. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt. Regensburg, 2011.
- Schulze 2009.** Hagen Schulze: *Kleine deutsche Geschichte.* München, 2009.
- Schütz 2006.** Schütz István: *Fehér foltok a Balkánon.* Budapest, 2006.
- Scriptores 1937.** *Scriptores rerum Hungaricarum. I.* Budapest, 1937.
- Șerbănescu–Stoicescu 1987.** Niculae Șerbănescu, Nicolae Stoicescu: *Mircea cel Mare.* București, 1987.
- Seton-Watson 1934.** R. W. Seton-Watson: *A History of the Roumanians.* Cambridge, 1934.
- Simon 2005.** Alexandru Simon: *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală.* Cluj-Napoca, 2005.
- Simon 2012.** Alexandru Simon: *Pământurile Crucii: Românii și cruciada târzie.* Cluj-Napoca, 2012.
- Simon 2013.** Alexandru Simon: From Wallachia to Dacia: International Politics and Political Ideology in the Last Decades of the Fifteenth Century. *Governement and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia.* Szerk. Martyn Rady, Alexandru Simon. London, 2013.
- Simon 2017.** Alexandru Simon: *Al treisprezecelea apostol. Valachorum regulus.* Cluj-Napoca, 2017.

- Slavici 1881.** Joan Slavici: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*. Wien–Teschen, 1881.
- Sphrantzes 1966.** Georgios Sphrantzes: *Memorii 1401–1477*. Szerk. Vasile Grecu. București, 1966.
- Spinei 1985.** Victor Spinei: *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X–XIII*. Iași, 1985.
- Spinei 2003.** Victor Spinei: *The Great Migrations*. Cluj-Napoca, 2003.
- Spinei 2009.** Victor Spinei: *The Romanians and Turkic Nomads North of the Danube Delta from Tenth to Mid-Thirteenth Century*. Leiden–Boston, 2009.
- Stahl 1965.** Henri H. Stahl: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. III. București, 1965.
- Stahl 1969.** Henri H. Stahl: *Controverse de istorie socială românească*. București, 1969.
- Stahl 1980.** Henri H. Stahl: *Traditional Romanian Village Communities*. Cambridge–Paris, 1980.
- Stahl 1981.** Henri H. Stahl: *Amintiri și gânduri din vechea școală „monografiilor sociologice”*. București, 1981.
- Stahl 1986.** Paul H. Stahl: *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*. New York, 1986.
- Stahl 1992a.** Henri H. Stahl: *A régi román falu és öröksége*. Budapest, 1992.
- Stahl 1992b.** Henri H. Stahl: *Probleme confuze în istoria socială a României*. București, 1992.
- Stahl 1998.** Henri H. Stahl: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. II. București, 1998.
- Stari 1927.** *Stari srpski rodoslovi i letopisi*. Szerk. Ljubomir Stojanović. Sr. Karlovci, 1927.
- Stăvăruș 1993.** Ion Stăvăruș: *Povestiri medievale despre Vlad Țepeș-Draculea*. București, 1993.
- Ștefănescu 2001.** Ștefan Ștefănescu: *Economie și societate. Istoria românilor*. IV. Szerk. Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșan. București, 2001.
- Ștefănescu 2001b.** Ștefan Ștefănescu: *În apărare țării și a creștinătății. Istoria României*. IV. Szerk. Ștefan Ștefănescu, Andrei Mureșanu. București, 2001.
- Stephenson 2004.** Paul Stephenson: *Byzantium's Balkan Frontier. A Political*

- Study of the Northern Balkans*. Cambridge, 2004.
- Stoianovich 1994**. Traian Stoianovich: *Balkan Worlds. The First and Last Europe*. London – New York, 1994.
- Stoicescu 1976**. Nicolae Stoicescu: *Vlad Țepeș*. București, 1976.
- Stoicescu 1980**. Nicolae Stoicescu: »Descălecat« sau întemeiere? *Constituirea statelor feudale românești*. Szerk. Nicolae Stoicescu. București, 1980.
- Strategikon 1981**. *Das Strategikon des Maurikios*. Ford. Ernst Gamillscheg. Wien, 1981.
- Suciu 1977**. I. D. Suciu: *Monografia Mitropoliei Banatului*. Timișoara, 1977.
- Suttner 2009**. Ernst Cristoph Suttner: *Kirche und Theologie bei den Rumänen*. Freiburg, 2009.
- Sylvius 1571**. Aeneas Sylvius: *Opera omnia*. Basilea, 1571.
- Sylvius 1699**. Aeneas Sylvius, Pius II: *Opera geographica et historica*. Helmstadium, 1699.
- Sylvius 1699b**. Aeneas Sylvius [Piccolomineus]: *Historia Bohemica*. Helmstadium, 1699.
- Sylvius 1700**. Aeneas Sylvius [Piccolomineus]: *Historia rerum Friderici III. Imperatoris*. Helmstadium, 1700.
- Sylvius 1842**. Aeneas Sylvius Piccolomineus: *De viris illustribus*. Stuttgartia, 1842.
- Szabó 1878**. Szabó Károly: *Kisebb történelmi munkái. I*. Budapest, 1878.
- Szabó 1937**. Szabó István: *Ugocsa megye*. Budapest, 1937.
- Szabó 1948**. Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948.
- Szabó 2015**. B. Szabó János: *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 2015.
- Szabó 2019**. T. Szabó Csaba: *Erdélyi Régészet II. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről 2017-2019*. Kolozsvár, 2019.
- Szakály 1990**. Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Magyarok Európában. II*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1990.
- Székely–Gorovei 2003**. Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei: »*Semne și minune*» pentru Ștefan Voievod. Ștefan cel Mare și Sfânt. *Portret în istorie*. Sfânta Mănăstire Putna, 2003.
- Szilágyi 1866**. Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére. I*. Pest, 1866.

- Szöveggyűjtemény 2000.** *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2000.
- Sztrabón 1977.** Sztrabón: *Geographika*. Budapest, 1977.
- Tagliakocius 1907.** *Kapisztrán Sz. János csodás győzelme Nándorfehérvárnál 1456. július hó 22-én. Tagliakocius János Szent Ferencrendi szerzetesnek Marchiai Szent Jakabhoz intézett levele nyomán.* Ford. Krämer Bonifác. Kolozsvár, 1907.
- Tamás 1935.** Tamás Lajos: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában.* Budapest, 1935.
- Tamás 1944.** Tamás Lajos: A rumén nyelv magyar kölcsönszavainak művelődéstörténeti jelentősége. *Magyarok és románok. II.* Szerk. Deér József, Gáldi László. Budapest, 1944.
- Tamás 1966.** Lajos Tamás: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.* Budapest, 1966.
- Tanaşoca 2003.** Nicolae-Şerban Tanaşoca: *Bizanţul şi românii.* Bucureşti, 2003.
- Teke 1980.** Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora.* Budapest, 1980.
- Teleki 1852.** Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. I.* Pest, 1852.
- Teleki 1853.** Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. X.* Pest, 1853.
- Teleki 1855.** Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. XI.* Pest, 1855.
- Teoteoi 2001.** T. Teoteoi: *Instituţii şi viaţa de stat. Istoria românilor. IV.* Szerk. Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşanu. Bucureşti, 2001.
- Teoteoi-Vătăşianu 2001.** T. Teoteoi, V. Vătăşianu: *Cultura în secolele XIV–XVI. Istoria românilor. IV.* Szerk. Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşanu. Bucureşti, 2001.
- Terdik 2007.** Terdik Silveszter: A magyar szent királyok ábrázolásai román orthodox templomokban. *Szent Imre 1000 éve.* Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007.
- Thallóczy 1905.** Thallóczy Lajos: *Mantovai követjárás Budán.* Budapest, 1905.
- Theiner 1859.** Augustinus Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. I.* Roma, 1859.
- Theiner 1860.** Augustinus Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia. II.* Roma, 1860.

- Theiner 1863.** Augustinus Theiner: *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium*. I. Roma, 1863.
- Theodorescu 2015.** Răzvan Theodorescu: Climat confessionnel européen et histoire roumaine dans la seconde moitié du XIXe siècle. *Nouvelles études d'histoire*. XIII. București, 2015.
- Thoroczkay 2009.** Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád korról*. Budapest, 2009.
- Thuróczy 1978.** Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Horváth János. Budapest, 1978.
- Thúry 1893.** Thúry József: *Török történetírók*. I. Budapest, 1893.
- Țighiliu 1997.** Iolanda Țighiliu: *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova în secolele XV–XVII*. București, 1997.
- Țiplic 2005.** Ioan Marian Țiplic: *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evul mediu timpuriu (secolele IV–XIII)*. Iași, 2005.
- Torma 1902.** Torma Zsófia: A tordosi őstelep. *Hunyadvármegye földjének története*. Szerk. Téglás Gábor. Budapest, 1902.
- Tóth 1917.** Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917.
- Tóth 1941.** I. Tóth Zoltán: *Iorga Miklós és a székeleyek román származásának tana*. Kolozsvár, 1941.
- Tóth 1988.** Tóth Endre: Dacia római tartomány. *Erdély története*. I. Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1988.
- Tóth 2012.** C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár, 2012.
- Tóth 2020.** C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda törökellenes harcai (1510–1526). *Egy elfeledett királyi dinasztia: a Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs. Budapest, 2020.
- Tóth et al. 2017.** C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék*. Budapest, 2017.
- Toynbee 1957.** Arnold J. Toynbee: *Civilization on Trial*. London, 1957.
- Török 2004.** Török József: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest, 2004.

- Történetírók 1977.** *Humanista történetírók.* Szerk. Kulcsár Péter. Budapest, 1977.
- Törvénytár 1899.** *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. I.* Szerk. Kolosvári Sándor, Márkus Dezső, Óvári Kelemen. Budapest, 1899.
- Travels 1856.** *Travels of Rabbi Petachia, of Ratisbon.* Szerk. A. Benisch. London, 1856.
- Travels 2010.** *Bondage and Travels of Johann Schiltberger. A Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396–1427.* Cambridge, 2010.
- Trevor-Roper 1966.** Hugh Trevor-Roper: *The Rise of Christian World.* London, 1966.
- Tringli 2009.** Tringli István: *Mohács felé 1490–1526.* Budapest, 2009.
- Turcuş 2001a.** Şerban Turcuş: *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea.* Bucureşti, 2001.
- Turcuş 2001b.** Şerban Turcuş: *Sinodul general de la Buda (1279).* Cluj-Napoca, 2001.
- Turnbull 2014.** Stephen Turnbull: *The Ottoman Empire 1326–1699.* New York – London, 2014.
- University 2014.** *University jubilees and university history writing: a challenging relationship.* Szerk. Pieter Dhondt. Leiden–Boston, 2014.
- Ureche 1958.** Grigore Ureche: *Letopiseţul Ţării Moldovei.* Bucureşti, 1958.
- Urkundenbuch 1902.** *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. III.* Szerk. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller. Hermannstadt, 1902.
- Váczy 1939.** Váczy Péter: *A magyarság a román és gót stílus korában. Magyar művelődéstörténet. I.* Szerk. Domanovszky Sándor. Budapest, 1939.
- Vásáry 2005.** István Vásáry: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365.* Cambridge, 2005.
- Véber 2009.** Véber János: *Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve.* Budapest, 2009. (Doktori értekezés.)
- Vékony 1988.** Vékony Gábor: *Erdély őskora. Erdély története. I.* Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1988.
- Vékony 1989.** Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok.* Budapest, 1989.
- Viehwirtschaft 1969.** *Viehwirtschaft und Hirtenkultur.* Szerk. Földes László. Budapest, 1969.

- Villani 1909.** *A három Villani krónikája.* Ford. Rácz Miklós. Budapest, 1909.
- Wendt 1960.** H. F. Wendt: *Die türkischen Elemente im Rumänischen.* Berlin, 1960.
- White 2014.** Arthur White: *Plague and Pleasure. The Renaissance World of Pius II.* Washington, 2014.
- Winnifrith 1987.** Tom Winnifrith: *The Vlachs.* London, 1987.
- Winter 1942.** Eduard Winter: *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine 955–1939.* Leipzig, 1942.
- Wolf 2010.** Eric Wolf: *Europe and the People Without History.* Berkeley – Los Angeles – London, 2010.
- Xenopol 1885.** A. D. Xenopol: *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge.* Paris, 1885.
- Xenopol 1925.** A. D. Xenopol: *Istoria Românilor din Dacia Traiană. II.* București, 1925.
- Xenopol 1927.** A. D. Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană. IV.* București, 1927.
- Xenopol 1998.** A. D. Xenopol: *Teoria lui Roesler.* București, 1998.
- Zamfirescu 1973.** Dan Zamfirescu: *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Teodosie. Probleme controversate.* București, 1973.
- Zamfirescu 2009.** Dan Zamfirescu: *În legătură cu data reală a victoriei de la Rovine. Mircea cel Mare – Scutul Europei.* Szerk. Dan Zamfirescu. București, 2009.
- Zolnai 2009.** Zolnai Béla: *Nemzet és szellemtörténet.* Bev. Miskolczy Ambrus. Budapest, 2009.
- Zoltán 2005.** Zoltán András: *Szavak, szólások, szövegek.* Budapest, 2005.

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Uri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

A román középkor időszerű kérdései

Miskolczi Ambrus magas elméleti, szakmai-módszertani képzettsége megmutatkozik térségünk komplex megértésének, korokon átívelő bemutatásának szentelt sokoldalú munkásságában. A szerző talán választhatott volna egyszerűbb s tetszetősebb utat, amennyiben megírja a román középkor elbeszélő „összefoglaló történetét” a magyar – vagy akár a külföldi – olvasó számára. Ám az alig lenne több egy újabb tradicionális „narratívánál” a sok között. Egy olyan korról, melynek kezdetéről alig van forrás. Elmaradt volna a mítoszok anatómiája, kimaradt volna, hogy a múlt képe miként s miért változik, és ahogy a szerző bevezetőjében írja: „a történetírás örök vita, sőt per; az időszerűség állandó változás.” Így viszont végigkíséri a román „sorskérdéseket”, hasznosítja a román és nemzetközi kutatás minden régi és modern eredményét, a vakvágányokat is, prezentálja az ellentmondásokat, az átmeneti és a hosszú távú ideológiai, politikai komponenseket. Ami végül kibontakozik, az izgalmas magyar–román történelem.

A kézirat vitáján egy történész szaktekintély úgy fogalmazott, hogy e nem klasszikus típusú szintézis olyan mű, hogy ma már „csak ilyet kell írni”. Hozzátenném: tanári kézikönyvként is szolgálhatna.

Szász Zoltán

